

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

**POULANTZAS'IN DEVLET TEORİSİ: İLİŞKİSEL
BİR YAKLAŞIMIN OLANAKLILIKLARINI
SORGULAMAK**

Özge UNSUR
2502070177

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. A. Dinç ALADA

İSTANBUL – 2021

ÖZ

POULANTZAS’IN DEVLET TEORİSİ: İLİŞKİSEL BİR YAKLAŞIMIN OLANAKLILIKLARINI SORGULAMAK

Özge UNSUR

Poulantzas’ın kapitalist devlet teorisine, son eserlerinde geliştirdiği ilişkisel yaklaşımı çerçevesinde odaklanmayı amaç edinen bu tezde, Poulantzas’ın Özne-devlet ve araç/nesne olarak devlet yaklaşımlarının karşısına koyduğu, kapitalist devletin “toplumsal sınıflar arasındaki güç ilişkilerinin maddi yoğunlaşması” ifadesinde belirginleşen bir ilişki olarak kuramsallaştırılmasının ilk eserlerinden itibaren izleri sürülerek kuramındaki geçişler ve süreklilikler sorgulanmıştır.

Poulantzas, hukuk felsefesi üzerine ilk çalışmalarından ayrılarak, Althusser’le paylaştığı felsefi ve teorik bir konum olarak Tarihselci Marksizm’in eleştirisi üzerine kurduğu kapitalist devlet teorisini, üretim ilişkileri ve sınıf mücadeleleri ile ilişkilerine referansla “görelî özerklik” temelinde konumlandırmış, bu yaklaşımını Gramsci’nin hegemonya teorisinden ilhamla hegemonik sınıf ve fraksiyonlar, iktidar bloğu gibi kavramsallaştırmaları ile geliştirmiştir. Poulantzas daha sonra bu yaklaşıma kapitalist toplumsal işbölümü vurgusunu dahil ederek sınıfsal bir ilişki olarak devlet temasını, kapitalist devletin kurumsal maddiliği ile bir arada sunmuştur. Poulantzas, Foucault’un iktidar analizlerinin eleştirel bir yorumundan da yararlanarak, iktidar, devlet ve sınıflar arasındaki ilişkinin dışsal bir ilişki biçiminde sunulmasına karşıt olarak “stratejik bir alan ve süreç” olarak kapitalist devlet kavramsallaştırmasını geliştirmiştir.

Poulantzas, soyut-biçimsel ve somut-reel arasındaki ilişkiye dair geliştirdiği özgün bakış açısı dahilinde, kapitalist devletin teorisinin, “dönüşümleri” sorunundan yalıtılamayacağı üzerinde durarak toplumsal formasyon ve konjonktür kavramlarına vurgusu ile kuramını geliştirmiştir. Devlet, sınıflar mücadelesi ve ekonomi arasındaki değişen ilişkileri “kriz” kavramı temelinde sorgulayarak kapitalist devletin değişen biçimleri üzerinde durmuştur. Bu tezde, Poulantzas’ın kuramının kimi düzeltmelerle ilerlemekle birlikte, basitleştirici bir yaklaşım olarak yapısalcılık ile ilişkisellik arasında bir “kopuş” sorunsalı çerçevesinde değerlendirilemeyeceği sonucuna

ulaşılmıştır. Bu sorgulama dahilinde, Poulantzas'ın Marksizm'in klasiklerinden köklenen yaklaşımının Althusser ve Gramsci'nin kuramıyla olan diyalogu incelenerek bu ikili etkinin çalışmasının başından sonuna dek varlığını koruduğu öne sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Marksist Devlet Teorisi, Kapitalist Devlet, İktidar, Toplumsal Sınıflar, Sınıf Fraksiyonları, Göreli Özerklik, İktidar Bloğu, Hegemonik Sınıf, Toplumsal Bir İlişki Olarak Devlet, İlişkisel Yaklaşım.

ABSTRACT

POULANTZAS’S STATE THEORY: INQUIRING THE POSSIBILITIES OF A RELATIONAL APPROACH

Özge UNSUR

In the scope of this thesis, which focuses on Poulantzas’s capitalist state theory within the framework of the relational approach presented in his latest works, it is aimed to examine the continuity and transitivity of the approach from his early works by following his theorizing of the state as a relation crystallized in his conceptualisation of “material condensation of power relations between social classes” as opposed to positioning the state as a Subject or the state as an instrument/object.

Leaving behind his early works on philosophy of law, Poulantzas developed his theory on capitalist state from a philosophical and theoretical standpoint, which is referred as criticism of the historicist current of Marxism, that he shares with Althusser. Furthermore, Poulantzas positions the capitalist state on the basis of “relative autonomy” with reference to the relations of production and class struggle; and uses conceptualisations of hegemonic class, class fractions and power bloc articulated with the inspirations by Gramsci’s hegemony theory.

Later on, Poulantzas integrated his approach with the emphasis on social division of labour in its relation to capitalist state; and presented the theme of state as a social relation along with the institutional materiality of the capitalist state. Drawing on a critical interpretation of Foucault’s analysis on power, Poulantzas developed the conceptualisation of the capitalist state as a “strategic field and process”, as opposed to the presentation of relations between state, power and class in the form of a relation of externality.

Poulantzas asserted that the theory of the capitalist state cannot be isolated from the issues of its “metamorphoses”, within his distinctive perspective on relation between abstract-formal and concrete-real, and developed his theory with respect to his emphasis on the concepts of social formation and conjuncture. He focused on the transformations and the differential forms of the type of the capitalist state by

questioning the changing relations between the state, class struggle and economy on the basis of his concept of “crisis”.

In this thesis, it is concluded that even if it has been evolved with some adjustments, Poulantzas’s theory cannot be evaluated within the framework of a “break” between structuralism and relationality as a simplifying approach. Within this perspective, Poulantzas’s approach which takes its roots deeply in the classics of Marxism, examined in the context of its dialogue with the theories of Althusser and Gramsci, and it is asserted that this dual effect maintained its existence from early days to the end of his work.

Keywords: Marxist State Theory, Capitalist State, Power, Social Classes, Class Fractions, Relative Autonomy, Power Bloc, Hegemonic Class, State as a Social Relation, Relational Approach.

ÖNSÖZ

Poulantzas'ın devlet teorisi üzerine olan ilgim, oldukça erken bir döneme, Ankara'daki yüksek lisans yıllarıma dayanmaktadır. Bu ilgiyi büyüten ve besleyen ise Poulantzas'ı alışılmadık bir teorisyen olarak tanımlayan Bob Jessop'un eserleri oldu. Ancak kimi duraksamalarla ilerleyen uzun süreli bir çalışmanın ürünü olarak bu tezin ortaya çıkabilmesindeki en büyük etken değerli tez danışmanım Prof. Dr. A. Dinç ALADA'nın katkıları, desteği ve öğrencilerinden hiç esirgemediği ilgisidir. Poulantzas üzerine bir tez yazmayı düşündüğüm sıralarda, politik iktisat ve felsefe okumaları ile bakış açımı zenginleştiren ve kendi ifadeleriyle bizlere “düşünürün dünyasına girerek gerçeği korkusuzca aramayı” öğreterek önümüze özgür bir tartışma alanı koyan, bizi her zaman yüreklendirerek desteğini esirgemeyen Dinç Hocam'ın bu katkıları için kendisine müteşekkirim. Kendisi ile birlikte öğrencisi olmaktan her zaman gurur duyduğum değerli hocam Prof. Dr. Adalet BAYRAMOĞLU ALADA'nın üzerimdeki etkileri ise akademik alanın da ötesine uzanarak yaşamım ve bakış açım üzerinde belirleyici oldu. Öğrencileri olmayı şans addediyor, katkıları ve destekleri için kendilerine teşekkür ediyorum.

Tez çalışmam boyunca uzunca bir süre jüri üyeliğini yürütmüş olan değerli hocalarım Prof. Dr. Hatice KURTULUŞ AYDAL ve Doç. Dr. İnci ÖZKAN KERESTECİOĞLU, tezimin jüri üyeliğini devralan Prof. Dr. Birsen ÖRS HEKİMOĞLU ve Doç. Dr. Ayşegül YAKAR ÖNAL, eleştiri ve katkılarıyla önümü açtılar ve bakış açımı zenginleştirdiler. İsmi saydığım saygıdeğer hocalarım aynı zamanda çalışmam boyunca yüreklendirerek ve moral vererek bana güç kattılar. Kendilerine eleştiri, katkı ve destekleri için teşekkürü borç biliyorum. Ayrıca, Prof. Dr. A. Dinç ALADA'nın öğrencisi olma gururunu paylaştığımız Nuri'ye de Dinç Hocamız ile olan toplantılarımız ve derslerimiz boyunca sağladığı katkı ve eleştiriler için teşekkür etmek istiyorum.

Annem, babam ve arkadaşlarımdan ise bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki katkıları elbette ki yadsınamaz. Hem tez yazım sürecindeki destekleri hem de güç veren dostluklarıyla Ayça'ya ve Bahar'a, her zaman yanımda olarak beni destekleyen, bana inanan ve moral veren anneme ve babama, hayatımdaki varlıkları ile bana güç

katan tüm arkadaşlarıma ve sevdiklerime çok teşekkür ediyorum. Saydığım tüm katkılar olmaksızın bu tez ortaya çıkamazdı. Bununla birlikte, çalışmanın tüm kusur ve eksiklikleri elbette yazarına aittir.

Bu çalışmayı, bitirebildiğimi görmeyi belki de en çok isteyen sevgili anneannem Fatma Demiralp ve dedem Kemal Demiralp'e ve onların belleğimde her daim güçlü kalacak olan hatırasına ithaf ediyorum.

İSTANBUL, 2021

Özge UNSUR

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HUKUK FELSEFESİNDEN DEVLETİN POLİTİK SOSYOLOJİSİNE POULANTZAS'IN İLK ÇALIŞMALARI

1.1. Poulantzas'da Hukuk Felsefesi	10
1.2. Marksist Devlet Teorilerinin Erken Eleştirisi	21

İKİNCİ BÖLÜM

ALTHUSSERCİ YAPISALCILIKLA İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA BÖLGESEL KURAMIN İNŞASI

2.1. Genel Bir Giriş: “Yapısalcılık” ve Poulantzas.....	25
2.2. Bilim ve Felsefe: Tarihsel Materyalizm ve Diyalektik Materyalizmin Temel Önergeleri.....	27
2.2.1. Marksist Epistemoloji ve Teori/Pratik İlişkisi	29
2.2.2. Parantez Yerine: “Varlık Alanı”nın Sorusu.....	34
2.3. Yapı ve Yapısal Nedensellik Kavramlarının Sunuluşu	37
2.3.1. Yapı Kavramı: Marksist Toplum Anlayışının Ayırt Edilmesi.....	38
2.3.2. Son Kertede Belirlenim ve Egemen Rol: Nedensellik İlişkilerine Bir Bakış.....	42
2.4. Tarihsel Materyalizmin Genel Kuramından Bölgesel Kuramlara.....	47
2.4.1. Genel Kuram Sorunu	47
2.4.2. Poulantzas'ın Özgün Konumu: Yapısal Matris, Üretim Tarzı ve Toplumsal Formasyon Kavramları	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAPİTALİST DEVLETİN BÖLGESEL TEORİSİ: TEMEL VARSAYIM VE DAYANAKLAR

3.1. Marksist Kuramda Sorunun Ortaya Konuş Biçimi: Kapitalizmde Ekonomik Olan ile Politik Olanın Biçimsel Ayrılığı.....	62
3.2. Politik Olanın Özgüllüğü: Yapılar ve Pratikler Ayrımı Temelinde Bir Çözümleme.....	75
3.3. Politik Olanın Yeri ve İşlevi: Tutunum Faktörü.....	79
3.4. Devlet, İktidar ve Toplumsal Sınıflar.....	86
3.4.1. Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar'da Toplumsal Sınıf Kuramının Temel Belirlenimleri	86
3.4.2. Sınıf İktidarı ve Sınıf Çıkarları	93
3.4.3. Devlet Aygıtı ve “Güç Merkezi” Olarak Kurumlar.....	97

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAPİTALİST DEVLETİ YERİNE OTURTMAK

4.1. Kapitalist Devleti Üretim İlişkileri ve Sınıf Mücadelesi ile İlişkisinde Konumlandırmak.....	100
4.1.1. Sivil Toplum Kavramının Eleştirisi.....	102
4.1.2. Üretim İlişkileri ve Kapitalist Devlet.....	106
4.1.3. Sınıflar Mücadelesi ve Devlet: Yalıtım ve Bütünlüğün Birlikteliği	109
4.2. Kapitalist Devletin “Dönüşümleri”.....	114
4.2.1. Kapitalizmin Evre ve Aşamaları: Geçiş Evresinden Kapitalizmin Genişletilmiş Yeniden Üretimine.....	116
4.2.2. Bir Toplumsal Formasyonun Bütünlüğü ve Politik Düzeyi Bağlamında Dönemselleşme	122
4.3. Hegemonya ve İdeoloji: Poulantzas'ın Gramsci Okuması, Eleştiri ve Sınırlılıklar.....	124
4.3.1. Giriş: Tarih, Bilim ve Felsefe	124
4.3.2. Sivil Toplum, Devlet ve Hegemonya	125

4.3.2.1. Sivil Toplum ve Devlet: Karşıtlık ve Özdeşlikten Bütünselliğe..	125
4.3.2.2. Gramsci, Althusser ve Poulantzas: Kapitalist Devlet, Hegemonya ve Güç İlişkilerinin Çözümlemesi	134
4.3.2.3. Poulantzas ve Hegemonyanın “İkili” Anlamı	144
4.3.3. İdeoloji Kavramsallaştırması.....	146
4.3.3.1. Özne Kategorisinin Eleştirisi	146
4.3.3.2. İdeolojinin Maddiliği	148
4.3.3.3. Bilim/İdeoloji Karşıtlığı	152
4.3.4. Devletin Baskı Aygıtı ve Devletin İdeolojik Aygıtları	153
4.4. Kapitalist Devletin Görelî Özerkliği.....	155
4.4.1. Klasik Marksist Metinlere Dönüş: Bonapartizm Kavramı Temelinde Bir Çözümleme	160
4.4.1.1. İki Farklı Bakış: Poulantzas-Miliband Tartışması Çerçevesinde Bir Değerlendirme.....	162
4.4.1.2. Poulantzas: Görelî Özerklik Kavramı Temelinde Bir Çözümleme.....	166
4.4.1.3. Kapitalist Devletin “İstisna” Halinin Sorgulanması: Sezarizm, Bonapartizm ve “Güçler Dengesi” Fenomenleri	169
4.4.2. Kapitalist Devlet, Egemen Sınıflar ve Destek-Sınıflar: İktidar Bloğu, Sınıf Fraksiyonları ve Hegemonya Kavramları Temelinde Bir Çözümleme.....	173
4.4.3. Kapitalist Devlet ve Sınıfların Politik Sahnede Temsili.....	178
4.4.4. Kapitalist Devlet ve Egemenlik Altındaki Sınıflar: Yalıtım ve Örgütsüzleştirmeden Kapitalist Devletin Sosyal Siyasalarına.....	180
4.5. Yeniden “Yapılar” ve “Toplumsal İlişkiler”: Görelî Özerklik Kavramının Eleştirisi.....	183

BEŞİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİST DEVLETİN “OLAĞANÜSTÜ” BİÇİMLERİ

5.1. Giriş: “Olağanüstü” Devlet Biçimlerini Kapitalist Devlet Teorisi İçinde Kavramak	187
5.2. Faşizmin Diğer Olağanüstü Rejim Biçimlerine Göre Özgüllüğü Sorunu..	190

5.3. III. Enternasyonal ve Faşizm	194
5.3.1. Ekonomizmin Görünümleri.....	194
5.3.2. Faşizm ve Egemen Sınıfın Çıkarları: Faşizmin “Gericiliği” Üzerine	197
5.4. Faşizmi Tarihsel Dönem İçinde Konumlandırmak: Emperyalizm ve “Eşitsiz Gelişme”nin Anti-Ekonomist Yorumu.....	198
5.5. Politik Kriz, Hegemonya Krizi ve Faşizm.....	202
5.5.1. Kriz ve Politik Kriz Kavramları Üzerine	202
5.5.2. Faşizme Özgü Politik Kriz ve Hegemonya Krizi	203
5.6. Faşizm ve Sınıflar	207
5.7. Faşist Devlet: Baskı Aygıtı, İdeolojik Aygıtlar ve Ekonomik Aygıtlardaki Dönüşüm	213

ALTINCI BÖLÜM

KAPİTALİST DEVLETİN İLİŞKİSEL BİR KURAMINA DOĞRU

6.1. Yeniden Üretimden Üretim İlişkilerindeki Kurucu Mevcudiyetine Devlet Kavramsallaştırması.....	222
6.2. Devlet ve Ekonomi: İlişkilerdeki Dönüşümler.....	227
6.2.1. Üretim İlişkilerindeki Dönüşümler.....	227
6.2.2. Egemenliğin Yer Değiştirmesi: Politik Olanın (Devletin) Belirleyici Rolü Üzerine	229
6.2.2.1. Ulus ve Devlet.....	231
6.2.2.2. Müdahaleci Devlet Biçimi: Devletin “Müdahale”sini Anlamak .	233
6.2.3. Kriz ve Otoriter Devletçilik: Kapitalist Devletin Yeni “Normal”i Üzerine.....	238
6.3. Kapitalist Devlet Kuramında Araçsalcılık Sorunu: Araç-Olarak Devlet Anlayışlarının Eleştirisi	246
6.3.1. Bir Geri Dönüş: Araçsalcılık Karşısında Yapısalcılık mı?	246
6.3.2. Devlet Tekelci Kapitalizminin Eleştirisi.....	252
6.4. Sınıf Yapısındaki Dönüşümler, Toplumsal İşbölümü ve Toplumsal Sınıflar.....	254

6.5. Kapitalist Devletin Kurumsal Maddiliği.....	261
6.5.1. Toplumsal İşbölümü ve Kapitalist Devlet.....	261
6.5.2. “Modern” Devletin Totalitarizminin İkili Veçhesi: Bireyselleşme ve Türdeşlik	267
6.5.3. Baskı ve İdeoloji İkiliğinin Ötesine Geçmek: İktidarın “Pozitif”liği Üzerine	272
6.6. İlişki Olarak Devlet: Sınıfsal Güçler İlişkisinin Maddi Yoğunlaşması	276
6.7. Marksizm’in Krizi: Kapitalist Devlete İlişkin Kuramsal ve Stratejik Sorunlar.....	289
6.8. Sınıf, İktidar ve Devlet: İktidarın İlişkiselliği Üzerine	296
SONUÇ.....	300
KAYNAKÇA	320
ÖZGEÇMİŞ.....	336

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz	: Bakınız
ÇKTS	: Çağdaş Kapitalizmde Toplumsal Sınıflar
DBA	: Devletin Baskı Aygıtı
DİA	: Devletin İdeolojik Aygıtları
DİS	: Devlet İktidar Sosyalizm
FD	: Faşizm ve Diktatörlük
FKP	: Fransız Komünist Partisi
Karş	: Karşılaştırınız
KÜT	: Kapitalist Üretim Tarzı
SİTS	: Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar

GİRİŞ

Jessop'un belirttiği gibi, "bir kuramcının mirası onun arkasında bıraktığı eserlerden ibaret değildir: asıl sorun daha ziyade bu eserlerin çağdaşları ve takipçileri tarafından nasıl ele alındığı ve kullanıldığıdır."¹ Bu alıntı; geniş anlamıyla yeniden-okumaların özgün yapıtları geliştiren olumlu etkileri yanında, zaman zaman onları önemsizleştiren veya yapıtla yorumları arasına mesafeler koyan trajik sonuçlarına da işaret etmektedir: Eğer bu değerlendirmeler bir yeniden-inşa süreciyse, teoriye "aslında söylemedikleri şeyleri" söyletmekle de sonuçlanabilmektedir.

Poulantzas'ın teorisi, kimi zaman karşıt uçlara varan boyutlarda, birbirleriyle çelişen biçimlerde eleştirildi. Bu karşıtlıkta eleştirmenlerinin teorik konumlarının payının olduğuna şüphe yok. Ancak Poulantzas'ın teorisinin, son yıllarda geliştirilen kimi özgün yaklaşımlar hariç tutulmak üzere, genel olarak indirgemeci ve şabloncu bir bakış açısıyla değerlendirildiği de tüm bu eleştiriler göz önüne alındığında tartışılmaz bir gerçektir. Bu eleştirilerin bir kısmının Poulantzas'a ithaf edilen "anlaşılması güç bir dil" kullandığının ardına gizlenmeleri ise kabul edilebilir değildir. Teorisinin, kimi zaman okuru ümitsizliğe sürükleyecek denli güçlüğü ve yoğunluğuna rağmen yorumcuya düşen bu teorik evrenin içine girmek ve bu yaratıcı ve yenilikçi düşüncenin gelişimini izlemeye çalışmaktır.

Stratejik-ilişkisel yaklaşımını oluştururken Poulantzas'ın teorisinden oldukça etkilenmiş olan Bob Jessop'un çalışmalarının, bu teorinin güncelliğini korumasındaki katkısı göz ardı edilemez. Ancak sözgelimi Alexander Gallas ve Panagiotis Sotiris'in çalışmalarında görüldüğü gibi, özellikle Poulantzas'ın teorisini bütünsel olarak değerlendirmeye yönelen daha güncel yorumların sözü edilen özgün yaklaşımlar arasında öne çıktığı da belirtilmelidir. Peter D. Thomas'ın çalışmaları ise, özellikle Althusser ve Poulantzas'ın Gramsci ile olan ilişkisine dair yeniden bir tartışma alanı açan yaklaşımı ile önemlidir. Poulantzas'ın kapitalist devlet teorisini onun ilişkisel

¹ Bob Jessop, "Poulantzas'ın Özgünlüğü, Mirası ve Güncelliği", **Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet**, Der. Betül Yazar, Alev Özkazanç, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 87.

yaklaşımını odak alarak incelemeyi amaç edinen bu tez de her şeyden önce bir yeniden yorumlama çabasıdır ve bu çabaya dair sözü edilen bütünsel yaklaşımlardan ilham alır.

Poulantzas'ın öne sürülen dil güçlüklerinin bir kısmının ise çeviri sorunlarından kaynaklandığı belirtilmelidir. Bu nedenle orijinali Fransızca olan bu metinlerin, Türkçe çevirisi olmayan *Classes in Contemporary Capitalism* (Çağdaş Kapitalizmde Toplumsal Sınıflar) hariç olmak üzere, Türkçe ve İngilizce çevirilerini mümkün olduğunca karşılaştırmalı olarak okumaya gayret ettim. Orijinal metinle ise ancak çok şüpheyeye düştüğüm birkaç yerde, Fransızca çeviride yardım alarak karşılaştırma yapma olanağı bulabildim. Bu anlamda, özellikle Poulantzas'ın kapitalist devlet üzerine iki önemli kitabı olan *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* ve *Devlet İktidar Sosyalizm* üzerine kendi okuma deneyimim, orijinal metinlerden yapılacak yeni çevirilerin gerekli ve güncel olduğunu gösterdi. Bu çevirilerde görülebilen bazı sorunları ise sınırlı bir düzeyde de olsa, tez boyunca dipnotlarda belirtmeye gayret ettim.

Althusser'in de bir yerde değindiği gibi, bilimde “başlangıçlar” sorunu her zaman çetin bir yol koymaktadır kuramcının önüne. Poulantzas da bir anlamda araçsal ve indirgemeci olmayan bir devlet teorisi ortaya koymak için bu başlangıç sorunuyla yüz yüze gelmek durumunda kalmıştır. Poulantzas elbette bu yolda yalnız ve ilk değildir, dayandığı zengin bir kuramsal kaynak vardır. Ancak iddialı bir başlangıçtır bu: Marksist teoride eksik olanı -kapitalist bir devlet teorisini- geliştirerek teoriyi tamamlamak.

Başlangıçlar söz konusu olduğunda, Marx ve Engels'in de yaptığı gibi felsefe alanında bir hesaplaşma, bir kavga yürütmek sorunun ayrılmaz bir parçası olarak görünmektedir. Bu nedenle, ilk eserlerinden itibaren felsefi sorunun Marksizm'e sonradan eklenilebilecek bir sorun olmaması anlamında “hep mevcut olduğunu” ifade eden Poulantzas'ı felsefeye başvurmadan okumanın mümkün olmadığını öne süreceğim. Bu, teorideki güçlüklerin üstesinden gelebilecek bir okuma biçimi olacaktır. Burada, yöntembilime indirgenen ve hatta salt epistemolojik düzlemle sınırlanabilecek bir alandan söz edilmemektedir.

Poulantzas'ın teorik yolculuğu, Marksizm'in varoluşçu bir yorumundan etkilenerken hukuk felsefesi ve hukuk sosyolojisi üzerine hazırladığı doktora tezi ve *Les Temps Modernes*'de yayımlanan yazıları ile başladı. Tarihselci ve hümanist

varsayımlarıyla Poulantzas'ın sınırlılıklarını kısa bir süre içinde fark ederek ayrıldığı bu konum, onun Gramsci'nin hegemonya analizi ve Althusser'in *Marx İçin ve Kapital'i Okumak*'taki savları ile buluşmasıyla çakışan felsefi ve teorik anlamda bir yön değişikliğini beraberinde getirecektir. Poulantzas, Gramsci'nin hegemonya teorisi vasıtasıyla yöneldiği kapitalist devletin bir teorisini inşa edebilmek için öncelikle karşısına tarihselci (historisist) Marksizm akımının neopozitivist ve ampirist yorumlarını karşısına almak durumunda kalmıştır.

Poulantzas, son eseri olan *Devlet İktidar Sosyalizm* ile önceki çalışmaları arasına, hukuk felsefesi alanındaki ilk çalışmaları ile kapitalist devlet teorisi üzerine yapıtları arasına çektiği türden bir çizgi çekmiş değildir. Düzeltmelerle birlikte önceki konunun geliştirilmesi çabasına tanık olunur. Bu bağlamda, düşünürün eserlerinin bir bütünlük dâhilinde incelenmesi bir sunuş yöntemi olarak benimsense de Poulantzas söz konusu olduğunda bu çalışmayı bir tür kronolojik sıra ile takip etmek, özellikle tezin ilk bölümlerine ilişkin bir tür zorunluluk olarak ortaya çıktı. Düşüncenin evrimini sergilemek ve özellikle Poulantzas'a atfedilen yapısalcılık ve ilişkisellik arasındaki kopuş sorunsalını sorgulamak adına bu sunuş biçimi sınırlılıklarının da farkında olarak tercih edildi. Sözü edilen bu sınırlılıklardan ise, özel olarak onun ilişkiyel kavrayışına odaklanan altıncı ve son bölümde, çalışmalarını bütüncül bir bakış açısı ile değerlendirmeyi amaç edinen bir perspektif sunarak kaçınılmaya çalışıldı.

Bu anlamda, ilk bölümde, Poulantzas'ın tekçi ve mekanist bir belirlenim karşıtlığından yola çıkan ve bu anlamda anti-ekonomist bir duruş sergileyen Sartre'ın etkisiyle yola koyulduğu hukuk felsefesi ve hukuk sosyolojisi üzerine ilk çalışmalarından kapitalist devlet teorisine yönelen ilgi alanı, sözü edilen felsefi ve teorik geçiş ile bir arada sunularak incelenecektir. Poulantzas'ın Sartre'ın diyalektik metodundan ilhamla ortaya koyduğu ilk çalışmaları, olgu ve değer birliğini öne süren bir hukuk felsefesi yaklaşımından “diyalektik bir bütünlük” olarak ele aldığı altyapı ve üstyapı ikiliğini sorguladığı hukuk sosyolojisi alanına geçişi açısından özellikle önemlidir. Teorik bütünlüğü içinde bakıldığında Poulantzas, kendisinin de kabul ettiği gibi, kapitalist devlet teorisine yöneldiği sonraki yaklaşımı ile hukuk felsefesi ve hukuk sosyolojisi alanındaki bu ilk çalışmalarından gerçek bir “kopuş” sergilemektedir. Ancak Poulantzas bu ilk çalışmalarında dahi, *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'da geliştireceği “tutunum” (cohesion) kavramsallaştırmasına çok

yaklaşmakta, ayrıca Sartre'dan ilhamla öne sürdüğü içsel/dışsal analiz, hukukun ve diğer üstyapısal alanların basitçe sonuç olarak ele alınamayacağı anlamındaki vurgusu ile öne çıkmaktadır. Ayrıca, Poulantzas'ın bu ilk savları, gerek onun tekçi bir belirlenimciliğe karşıt duruşundaki süreklilik gerekse de teorik nesnesi olarak kapitalist devlete yöneldiğinde dahi analizlerinin hukuk kuramı ile olan diyalogundan yalıtılamayacağı göz önünde bulundurularak, sözü edilen geçişi incelemek açısından önem kazanmaktadır.

İkinci bölümde inceleneceği gibi, Poulantzas'ın felsefi kopuşu, Marx'ın semptomatik bir okumasına yönelerek tarih ve yapı arasındaki ilişki tipini Marksizm'in Hegelci bir sorunsal alanından tümüyle farklılaşan bütünlük kavramsallaştırması üzerinden takip eden Althusser dolayımıyla olmuştur. Tarihselci Marksizm'in felsefi ve teorik eleştirisinden yalıtılamayacağımız bu yaklaşımı ile Althusser, “epistemolojik kopuş” kavramı çerçevesinde Marx'ın yeni ve özgün bir okumasına girişmiş, karmaşık bir yapı sunan Marksist bütünün Hegelci bir sorunsal alanı dahilinde kalınarak anlaşılamayacağı üzerinde durmuştur. Aynı zamanda bu bölümde, Poulantzas'ın monolitik bir yaklaşım olarak değerlendiremeyeceğimiz Althusserci teori içindeki özgün konumunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Poulantzas'ın yaklaşımını özellikle Balibar'ın *Kapital'i Okumak*'taki ekonomizme kapı aralayan savlarından ayırt eden bu özgün konumu, soyut-biçimsel ve somut-reel arasında kurduğu ilişki ile bağlantılı olarak üretim tarzı ve toplumsal formasyon kavramları arasında yaptığı ayırım ve ayrıca konjonktür üzerine vurgusu ile bir arada incelenecektir. Poulantzas'ın reel-somut olarak toplumsal formasyonlarda, farklı üretim tarzlarının ve bu tarzlara ait farklı biçimlerin bir arada bulunuşuna dair geliştirdiği vurgu ise, hem bütüncül olarak devlet teorisi hem de sınıf kavramsallaştırması üzerindeki etkileriyle ön plana çıkmaktadır. Poulantzas bu kavramsallaştırması ile somut bir toplumsal formasyonda bir arada varolan “eski” üretim tarzlarının salt “kalıntı” terimiyle özdeşleştirilemeyeceğini, bu toplumsal formasyon içinde “yeni bir öge” oluşturmaları anlamında varlıklarını sürdürebileceklerini öne sürmüştür.

Bu incelemenin, Althusserci Marksizm'e yöneltilen eleştirilerin büyük bir bölümünün Balibar'ın oldukça erken bir dönemde, *Kapital'i Okumak*'ta geliştirdiği ve kendisinin de sonradan yayımladığı bir özeleştiriyile terk ettiği görüşlerin bir

genelleştirmesinden oluştuğunu görmek açısından özellikle şaşırtıcı olduğu söylenmelidir. Bu nedenle “yapısalcı Marksizm” etiketi altında anılan düşünürlerin farklı konumlarını sergilemek ve bu genelleştirmeden uzak durmak adına ayrımların vurgulanmasına özen gösterilmiştir.

Literatürde çokça atıfta bulunulan Poulantzas ve Miliband arasındaki tartışmanın ise ayrı bir bölüm olarak verilmesi yerine, bağlamları ile farklı bölümlere dağıtılarak incelenmesi tercih edildi. Bu tartışma, felsefi ve metodolojik yaklaşımlar arasındaki farklılıktan soyutlanamayacağı için, önce Poulantzas’ın Miliband’ın epistemolojisine yönelik eleştirisi üzerinden felsefe ve bilim arasındaki ilişkilerin sorgulandığı ikinci bölümde incelenerek sonraki bölümlerde kavramsal düzeye - kapitalist devlet teorisine- kaydırılacaktır. Nitekim Poulantzas’ın “kavramların karşısına somut olguları koymak” ifadesinde belirginleşen Miliband’ın “epistemolojik hata”sına yönelen eleştirisinin, tartışma kavramsal düzeye aktarıldığında belirleyici olduğu görülecektir.

Üçüncü bölümde inceleneceği üzere, tıpkı Gramsci gibi politik olanın ve devletin özgül bir teorisine yönelen Poulantzas, 1968 yılında yayımlanan *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*’da, Althusserci yaklaşımın etkisiyle kapitalist devleti “bölgesel bir teori” olarak ele almış; ekonomik ve politik düzeylerin kapitalizme özgül “görece özerkliği” anlayışı, kapitalist devletin özgül bir bilimsel nesne olarak kurulması için Poulantzas’a bir dayanak oluşturmuştur. Bu bağlamda *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, Althusser’in *Marx İçin* ve *Kapital’i Okumak*’ta geliştirdiği savlarla her daim diyalog halindedir ve bu etki tüm eserin ruhuna yansımıştır.

Bu bölümde öncelikle, *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*’daki konumunu tespit edebilmek adına, Poulantzas’ın da teorisini oluştururken yararlandığı klasik Marksizm’in temel kaynaklarına dönerek kapitalizmde ekonomik ve politik olanın biçimsel ayrılığının niteliği sorgulanacaktır. Poulantzas’ın politik olanın özgüllüğünü yapı ve pratikler (sınıf mücadeleleri) arasında yaptığı ayrım çerçevesinde kurma biçimi ise, kapitalist devlet, iktidar ve toplumsal sınıf kavramsallaştırmaları ve bunların birbirleri ile ilişkilendirme tarzı ile bağlantılı olarak ele alınacaktır. Poulantzas geliştirdiği bu perspektif dahilinde, bir toplumsal formasyonun farklı düzeylerinin eşitsiz gelişimleri nedeniyle birbirleriyle sürdürdükleri çelişkili ilişkilere referansla, kapitalist devleti bir toplumsal formasyonun çelişkilerinin içinde yoğunlaştığı düzey

olarak tanımlamış ve formasyonun bütünlüğünü devam ettirme anlamında üstlendiği “tutunum” sağlama rolü ile ilişkilendirmiştir.

Bununla birlikte, *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*’daki konumunu sınırlılıklarıyla bölgesel bir teorinin içine sıkıştırmamak adına, Poulantzas’ın kapitalist devlet, üretim ilişkileri ve sınıflar arasında kurduğu ilişkinin ayrı bir bölüm halinde incelenmesi tercih edildi. Poulantzas’ın üretim ilişkilerinden yola çıkarak kapitalist devleti kuramsallaştırmasının ancak bu teori için bir başlangıç noktası olabileceği, asıl meselesinin devleti mücadelelerinden ayrı düşünülmeyle toplumsal sınıflar ile ilişkisinden hareketle konumlandırmak olduğu fikrinden hareketle, dördüncü bölüm kapitalist devlet ile sınıflar mücadelesi alanı arasındaki ilişkiye vurgusu ile ön plana çıkmaktadır. Bu anlamda Poulantzas önce sivil toplum kavramının eleştirisi üzerinden kurguladığı bir anlayışla kapitalist devlet ile üretim ilişkileri arasındaki ilişkiyi sunmakta, daha sonra bu yaklaşımı sınıfsal bir analizle birleştirmektedir. Poulantzas’ın bu bölümde öne çıkan teması, kapitalist devlete ve hukuki-politik bir ideolojiye atfedilen yalıtım etkisi olacaktır. Ekonomik toplumsal ilişkiler düzeyinde failer arasındaki ilişkilerin sınıf ilişkileri olduğunu gizleyen ve onları birey-öznel olarak atomize eden bu yalıtım etkisi, egemen sınıflar ve bağımlı sınıflar ile ilişkisinde ayrı ayrı ele alınacak ve kapitalist devlet ile ilgisinde bu yalıtım ile bütünlük arasındaki ilişki sorgulanacaktır. Poulantzas bu anlamda, sivil toplum/devlet ayrılığı teması ile eşit düzeyde, politik olanın özgüllüğünü kamusal ve özel arasındaki bir ayrım üzerinden türeten yorumlara da mesafe almıştır. Marx’ın eserlerinde bu kavramların kullanımının izini süren Poulantzas, Marx’ın kullandığı anlamda “özel” kategorisinin gerçek karşılığının toplumsal ilişkiler alanına yerleştirilebilecek “ekonomik mücadeledeki yalıtılmışlık” olduğunu öne sürerek kapitalist devleti kendisinin de kurucu olarak dahil olduğu bir süreç olarak bu yalıtılmışlığa referansla açıklamıştır.

Poulantzas’ın Gramsci’den devralarak geliştirdiği hegemonya kavramsallaştırmasını incelemek ise, onun Gramsci’nin teorisiyle olan ilişkisine dair daha derinlikli bir analizi gerektirmektedir. Bu nedenle, Poulantzas’ın kapitalist devlet ve sınıf teorisi üzerinde önemli etkileri olan, ancak eleştirel tonunu değişen biçimlerde de olsa her daim koruduğu Gramsci okuması, sınırlılıkları ile birlikte incelenecektir. Bu inceleme, Althusser ekolünün Gramsci’ye yönelik felsefi ve teorik itirazları ile bir arada değerlendirilecektir. Bu itirazlar temel olarak Gramsci’nin tarihselcilğine, bilim

ve felsefe arasındaki ayrımı yok saymasına ve hegemonya kavramını sivil toplum kavramsallaştırmasından türeterek doruk noktası Hegel olmak üzere, 18. yüzyıl düşüncesine dek uzanan bir sorunsal alanından hareket etmesine yönelmektedir. Bu noktada, Gramsci'nin sivil toplum ve politik toplumu bir arada düşünebilmemize olanak sağlayan bütüncül devlet kavramsallaştırması ön plana çekilmek istenmiştir. Althusserci momentin Gramscici bir momentle yer değiştirdiği ve Althusser'in Poulantzas'ın çalışmasındaki etkisini yitirdiği yönündeki yaygın sava karşılık olarak ise, bu ikili etkinin Poulantzas'ın devlet teorisi üzerine çalışmasında varlığını başından sonuna dek koruduğu öne sürülecektir. Kavramsal bir sistem olarak ideoloji anlayışından koparak ideolojinin özne-bilinç sorunsalına indirgenemezliği anlamında “maddiliği” üzerinde duran Poulantzas'ın ideoloji yaklaşımında da Althusser ve Gramsci'nin ikili etkisi üzerinde durulacaktır.

Değinildiği gibi, Poulantzas'ın kapitalist devlet teorisinin asıl yönü, sınıf egemenliğini yeniden üreten bir yapı olarak devleti sınıf mücadeleleriyle ilişkiye sokmaktır. Poulantzas bu anlamda, araç-olarak devlet anlayışlarına karşıt olarak, kapitalist devlet ve politik egemenlik arasındaki ilişkiyi hegemonik sınıf ve fraksiyonlar ve iktidar bloğu kavramlarından da yararlanarak görelî özerklik kavramsallaştırması temelinde inceledi. Görüleceği gibi, Poulantzas'ın klasik Marksist metinlere, özellikle de Marx'ın Bonapartizm analizine dönerek ele aldığı kapitalist devletin görelî özerkliği tanımlaması, kapitalist devletin (sivil) toplumdan veya sınıflardan bağımsızlığına veya bu bağımsızlığın sınırlandırılmış bir versiyonuna, nötr veya arabulucu bir devlet nosyonuna atıfta bulunmamaktadır. Bu, kapitalist devlet ile politik olarak egemen olan sınıf ve fraksiyonlar arasında kurulan bir ilişki biçimi olarak, devletin ancak egemen sınıflardan görelî bir özerklik edindiği ölçüde bu sınıfların politik egemenliklerini bir ünite olarak sunabileceklerine ilişkin kapitalist devletin yapısal niteliklerine gönderme yapan bir kavram olarak sunulmaktadır.

Poulantzas'ı soyutlamacılıkla suçlayan görüşler bir yanda dursun, eserlerinin bütünlüklü bir değerlendirmesi kapitalist devletin bir “ilişki” olduğuna varan teorik yolculuğunun, bu yolculuk boyunca asla kopmadığı “somut durumun somut analizi”nden ayrılamayacağını gözler önüne sermektedir. Poulantzas'ı günümüzde tartışılır kılan, “öngörülü” olarak değerlendirilmesine yol açan bu yaklaşımdır. Bu anlamda Poulantzas, kapitalist devletin teorisinin, onun dönüşümleri sorunundan

yalıtlamayacağı üzerine bir yaklaşım geliştirdi ve bu ona farklı devlet biçimleri ve rejim biçimlerini inceleme olanağı verdi. Poulantzas *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'dan sonraki çalışmasında soyuttan somuta doğru ilerlerken, ilgi alanını çalışmalarını sürdürdüğü 1970'li yıllarda devletin aldığı yeni biçimler üzerine kaydardı. Bu ilgi alanı, beşinci ve altıncı bölümlerde inceleneceği gibi, bir tarafta faşizm, askeri diktatörlük ve Bonapartizm olmak üzere olağanüstü devlet biçimleri, diğer tarafta da özellikle de kapitalist devletin yeni “normal”i olarak otoriter devletçilik üzerine derinlemesine bir analizi gerektiriyordu. Ayrıca, Poulantzas'ın bu değerlendirmelerinin Bonapartizm üzerine analizlerinden beri teorik ajandasına dahil olan, ancak belirgin olarak 1970'li yıllarda önemli bir teorik ilgi alanı haline gelen “kriz”, özel olarak da politik kriz ve devlet krizi kavramlarından yalıtılarak değerlendirilemeyeceği ortaya kondu.

Poulantzas 1970 yılında olağanüstü devlet biçimleri sorununa değindiği *Faşizm ve Diktatörlük* eserini yazdıktan sonra, sınıf teorisini sınıf mücadelelerine olan güçlü vurgusu dahilinde geliştirerek kapitalist devleti toplumsal bir ilişki olarak nitelendirmeye yöneldiği 1973 tarihli *Çağdaş Kapitalizmde Toplumsal Sınıflar*'ı yayımladı. 1976 yılında yayımlanan ve olağanüstü devlet biçimleri içinde özel olarak askeri diktatörlükleri incelediği *Diktatörlüklerin Krizi* ve özellikle son kitabı olan 1978 tarihli *Devlet İktidar Sosyalizm* ile geliştirilen bu ilişkiyel yaklaşım, çalışmasının başından itibaren kuramında saklı bulunduğunu öne süreceğimiz bir konum olarak karşımıza çıkmakta, altıncı bölümde değinileceği üzere kapitalist devlet artık toplumsal sınıflar arasındaki güç ilişkilerinin maddi bir yoğunlaşması olarak nitelendirilecekti. Poulantzas aynı zamanda kapitalist devleti salt yeniden üretim temeline yerleştiren bir yaklaşımın sınırlılıklarından, yeniden üretimin kendisinin açıklanmaya muhtaç bir kavram olduğunun bilinciyle ayrılarak kapitalist devleti, sınıflar ve mücadelelerinden yalıtlamayacak olan üretim ilişkileri içindeki kurucu varlığı ile birlikte değerlendirmeye yöneldi. Kapitalist devleti ilişkiyel olarak kuramsallaştıran bu yeni yaklaşım, toplumsal işbölümü ile olan özel ilişkisine referansla kapitalist devletin kurumsal maddiliği ile bir arada sunuldu. Poulantzas'ın bu yaklaşımında Foucault'un disiplinler olarak adlandırdığı iktidar teknikleri üzerine analizlerinden ve bilgi ve iktidar arasında kurduğu ilişkiden eleştirilerini saklı tutmak üzere yararlandığı üzerinde duruldu.

Poulantzas Marx'ın *Kapital*'in *Giriş*'inde “kendi kafalarıyla düşünen okurlar” temenni ettiği ifadesine atıfta bulunarak Marksizm'in yaratıcı olmak durumunda olduğunu öne sürmüştü. Poulantzas'ın çalışması, çokça üzerinde durulan dil gücüne rağmen tıpkı Althusser'in projesi gibi, temelde akademik değil “siyasi” bir projeydi. Çalışmasının hatırı sayılır bir kısmının sosyalist strateji sorunlarını konu edinmesi bunun kanıtıdır. Bu anlamda, son olarak Poulantzas'ın teorik çabasından ayıramayacağımız anlamda yöneldiği yeni bir hat olarak demokratik sosyalizm anlayışı, Marksizm'in krizine dair özellikle de devlet teorisinin krizine gönderen yeni tartışmalarla birlikte incelenmeye çalışıldı.

BİRİNCİ BÖLÜM

HUKUK FELSEFESİNDEN DEVLETİN POLİTİK SOSYOLOJİSİNE POULANTZAS'IN İLK ÇALIŞMALARI

Poulantzas'ın hukuk felsefesi üzerine erken dönem çalışmaları, devlet teorisine ilişkin olgunluk dönemi yapıtlarına nazaran az bilinen bir yönünü oluşturmaktadır. Bunda Poulantzas'ın teorik gelişiminin farklı uğrakları arasındaki kopuşlar kadar, bizzat kendisinin bu erken dönemdeki yaklaşımını terk etmesi de etkili olmuştur.¹ Marksizm'in varoluşçu bir yorumundan “yapısalcı” bir Marksizm’e doğru hareket eden Poulantzas'ın eserinde epistemolojik kopuşlar tespit edilebildiği gibi, hukuki ontolojiden devletin politik sosyolojisine doğru bir hareket ile ilgi alanlarında da bir kayma gözlemlenmektedir. Ancak, Poulantzas'ın ilgi alanları radikal bir biçimde değişmiş de olsa, bu dönemler arasında sergilenen farklılıklar kadar bazı devamlılık noktaları da bulunmaktadır. Bu bakımdan, Poulantzas'ın 1964-1968 yılları arasındaki ilgi alanlarını incelemek tezimiz açısından önem kazanmaktadır.

1.1. Poulantzas'da Hukuk Felsefesi

Fransa'daki entelektüel iklim incelendiğinde, Batı Marksizmi'nin etkisinin İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar oldukça zayıf iken, bu tarihten sonra Marksizm ve varoluşçuluğa yönelik bir ilginin başlamış olduğunu söylemek mümkündür. Poulantzas'ın ilk çalışmaları da, Fransa'da hâkim akım olan varoluşçuluktan, özel olarak da varoluşçuluğun Sartrecı bir yorumundan ilham almakta idi. Bu dönemde, başat gelenekler olan Batı Marksizmi ve varoluşçuluğun paylaştığı ortak temalar ise, “toplumsal ilişkilerin faili olarak insan-özne” çerçevesinde yoğunlaşmakta idi.²

Sartre'ın, Marksizm ve varoluşçuluk arasında bir sentez arayışı olarak nitelendirilebilecek “Yöntem Araştırmaları” yapıtında ortaya koyduğu yoruma göre Marx, araştırmasının merkezine “somut insanı, yani belli bir anda, gereksinimleriyle,

¹ Poulantzas 1979 yılında kendisiyle yapılan bir röportajda, Sartre aracılığıyla Marksizm'e ilgisinin geliştiğini ve hukuk felsefesi üzerine doktora tezini Goldmann ve Lukacs'tan esinlenerek kaleme aldığını, ancak “bu yönelimin Marksizm içindeki sınırlarını daha basıldığı andan itibaren hissettiğini” belirtecektir. Bkz. Nicos Poulantzas, “Nicos Poulantzas İle Röportaj”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 526.

² Bob Jessop, **Nicos Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy**, Macmillan, 1985, s. 27.

varoluşunun maddesel koşullarıyla, yapıtının doğasıyla, kısaca şeylere ve insanlara karşı savaşımla belirlenen insanı” yerleştirmektedir.³

Sartre amacını, “insanı Marksizm içinde yeniden ortaya çıkarmak”⁴, insanın “edilgin bir ürün”, “koşullanmış bir refleksler toplamı” olarak anlaşılmasına karşı, “insan”ı tarihin öznesi mertebesine yerleştirmek olarak açıklamaktadır⁵: “Tarihi yapan, önsel koşullar değil insanların kendileridir.”⁶ Sartre, “toplumsal ortamın belirlenimlerini korurken sözkonusu bu ortamı aşan, veri koşullar temeline dayanarak toplumsal dünyayı dönüşüme uğratan bir insan ediminin özgül varlığını” temel aldığını ilan etmektedir.⁷

Sartre, toplumsal yapının karmaşıklığının, altyapının üstyapıyı belirlemesi anlamında mekanik ve tekçi materyalizm ile açıklanamayacağını savunmakta⁸, eserinde geliştirmeye giriştiği diyalektiğin “belirlenimcilik”ten farkını ortaya koymaktadır.⁹ Sartre’a göre iktisadi durumun oluşturduğu doğrudan bir etki yoktur: “*Tersine tarihlerini yapanlar insanların kendileridir ancak bu yapma süreci onları koşullayan belli bir ortamda, gerçek ve önsel koşulların temeli üzerinde oluşur.*”¹⁰ Sartre *Diyalektik Aklın Eleştirisi*’nde praksisin yapı üzerindeki önceliğini vurgulayarak yapısalcılıkla temel ihtilafını inşa etmektedir.¹¹

Böylelikle, Sartre’ın savunuculuğunu yaptığı “diyalektik akıl”, Batı Marksizmi ile aynı anlamda anti-ekonomist, tarihselci ve hümanist idi.¹² Poulantzas da, ilk dönem çalışmalarının yoğunlaştığı alan olarak hukuk felsefesine ilgisini yitirse ve bu çalışmalarını tarihselcilik¹³ ve hümanizmle itham ederek daha yapısalcı bir analiz

³ Jean Paul Sartre, **Yöntem Araştırmaları: Diyalektik Aklın Eleştirisi**, Çev. Serdar Rifat Kırkoğlu, İstanbul, Yazko Yayınları, 1981, s. 24. Döneminin güncel yorumlarına eleştirel bir tavır alan Sartre’a göre, Marksizm “artık hiçbir şey bilemez olmuş”, “kavramları birer buyruk olup çıkmıştır”. Bu noktada da varoluşçuluk yeniden doğabilmiş ve kendini koruyabilmiştir. **A.e.**, s. 36.

⁴ **A.e.** s. 85.

⁵ **A.e.** s. 86.

⁶ **A.e.**, s. 88.

⁷ **A.e.**, s. 91.

⁸ Bob Jessop, **a.g.e.**, s 29.

⁹ Jean Paul Sartre, **a.g.e.**, s. 75.

¹⁰ **A.e.**, s. 39.

¹¹ Thomas R. Flynn, “Sartre, Foucault and the Critique of (Dialectical) Reason”, **Sartre Studies International**, Volume 16, Issue 2, 2010, s. 19.

¹² Bob Jessop, **a.g.e.**, s 29,30.

¹³ *İng.* historicism.

lehine terk etse bile¹⁴, anti-ekonomizmi sonraki çalışmalarında aynı biçimde devam etmiştir.¹⁵

Sartre'ın "Diyalektik Aklın Eleştirisi" isimli eserini inceleyen Poulantzas, ontolojisinin başlangıç noktası olarak insanın bireysel praksisini ele almasını eleştirmekle birlikte¹⁶, 1965 yılında basılan *Nature des choses et droit: Essai sur la dialectique du fait et de la valeur*¹⁷ (Şeylerin Doğası) adlı doktora tezinde, hukuki yapıların ekonomik temelle etkileşimini kavramsallaştırmak için Sartre'ın bu eserinde geliştirmiş olduğu içsellik ile dışsallık ilişkisine dair analizine yaslanmıştır.¹⁸ *Yöntem Sorunu*'nda toplumsal araştırmanın bazı metodolojik sorunlarını tartışan Sartre'a göre, gerçek diyalektik metot, dışsal olanın içselleştirilmesi ve içsel olanın dışsallaştırılmasının bir birlikteliğini göstermeliydi.¹⁹

Poulantzas, Heidegger, Sartre ve Marx'tan yararlanarak, hukuki kavramları, maddi emek üzerinde yoğunlaşan bir sosyal praksis teorisi üzerinde temellendirerek değer ve olguları birleştiren bir doğal hukuk teorisi biçimi önermekte²⁰ ve bu teoriyi yeni bir Marksist-varoluşçu çerçeve içine yerleştirmekteydi.²¹ Poulantzas doktora tezinde, hukuki normları doğal hukuk teorisyenlerinin "şeylerin doğası" olarak adlandırdığı kavramsallaştırma üzerinden temellendirerek, doğrudan olgu ve değer veya olan ile olması gereken arasındaki ikiliği aşmaya yönelmekte idi.²²

¹⁴ A.e., s. 42-43.

¹⁵ James Martin, "Giriş", **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 13.

¹⁶ Nicos Poulantzas, "Sartre'ın Diyalektik Aklın Eleştirisi ve Hukuk", **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 105. Poulantzas'a göre bu durum çoğunlukla çıkış noktası olarak "bir toplumun tarihsel olarak belirli bir gelişim aşamasındaki sosyo-ekonomik yapıları" dikkate alan Bilimsel Marksizmle bağdaşmaz hale getirir.

¹⁷ Bkz. Nicos Poulantzas, *Nature des choses et droit: essai sur la dialectique du fait et de la valeur* 1965, aktaran Jessop **a.g.e** ve James Martin, "Ontology and Law in the Early Poulantzas", **History of European Ideas**, 35, 2009. Belirtildiği gibi Poulantzas Sartre'dan ilhamla yazdığı doktora tezindeki konumundan ayrıldığı için bu eserin tekrar basılmasını istememiştir. Son eseri olan *Devlet İktidar Sosyalizm*'de de, sonradan eleştirel yaklaşacağı ve tümüyle ayrılacağı bir konum olarak hukuk biçiminin özgüllüğünü sermayenin dolaşımı ve meta mübadelesi alanında çözmeye çalışan pozisyonu paylaşan doktora tezindeki bu görüşlerinden ayrıldığını ve yeniden yayımlamaya niyetinin olmadığını belirtmiştir. Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, Çev. Patrick Camiller, London, Verso, 2000, s. 86, 22.n.

¹⁸ James Martin, "Giriş", **Poulantzas Kitabı**, s. 12.

¹⁹ Bob Jessop, **a.g.e.**, s. 28.

²⁰ James Martin, "Ontology and Law...", s. 466-467

²¹ Bob Jessop, **a.g.e.**, s. 38.

²² James Martin, "Ontology and Law...", s. 466-467.

Poulantzas'a göre olgu ve değerin birbirinden analitik olarak ayrı ama insan varoluşundan köklenmesi anlamında türdeş kavramlar olarak varolduğu bu bütünlük, aşkın bir öznellik veya değerlerin statik yapısı ile değil, gerçekliğin içkin anlamını ortaya çıkaran Sartrecı bir varoluşçulukla gözler önüne serilir.²³ Poulantzas bu içkin yapıyı, biri hukuki ontoloji diğeri hukuk sosyolojisi ile ilgili olan iki bölüm halinde keşfetmeye yönelir.²⁴

Olgu ve değeri birleştiren bu ortak kaynak, her iki terimin de birbirleriyle diyalektik olarak ilişkili olduğu “yapısal bir bütünlük” oluşturur. Hegel’in kavramsal ve mantıksal diyalektiğini reddeden Poulantzas somut varoluş üzerinde temellenen daimî bir bütünlüşme süreci anlamında diyalektiği destekler.

Hegel dolayısıyla kendi düşüncesini geliştiren Sartre²⁵ ise, birey ve toplum, insan ve tarih, ontolojik ve sosyo-tarihsel arasındaki somut ilişkileri sorgulamaktadır.²⁶ Hegel’de “bütünlük” diyalektiğin merkezi kavramı olduğu gibi, Sartre’a göre de diyalektik bir bütünleşme süreci olarak anlaşılmalıdır.²⁷ Ancak Hegel’de tamamen kavramsal bir kategori meydana getiren bütünlük, Marx’tan gelen bir etki ile toplumsal yapılar ve pratikler alanına dönüştürülür.²⁸ Sartre bu diyalektik bütünlüğün insanda nasıl içkin, maddi gerçeklik haline geldiğini sorar: “*Bunun nedeni söz konusu diyalektik bütünlüğün aslında eylem-olarak-insanın ontolojik bir boyutunu teşkil etmesidir.*”²⁹

Jessop’un belirttiği gibi, İngilizce yazan yorumcular Poulantzas’ın hukuk felsefesine katkılarını fenomenolojik gelenek içine yerleştirseler de kendisi açıkça Sartre’dan ilham alan varoluşçu-Marksist bir analiz lehine fenomenolojik yaklaşımı reddetmektedir.³⁰ Poulantzas’a göre fenomenolojik yaklaşımlar, özleri somut pratiklerden ayırarak onları *Platonik* bir dünyanın ürünleri gibi ele almaktadır. Bu varsayımlaştırmaya paralel olarak fenomenolojik yaklaşımın kurucusu Husserl’in eğilimi, somut nesnelerin uzam ve zamansal gerçekliğine karşıt olarak saf, aşkın bir

²³ Nicos Poulantzas, 1965, aktaran James Martin, **a.e.**, s. 467-468.

²⁴ **A.e.**, s. 468.

²⁵ Nicos Poulantzas, “Sartre’in Diyalektik Aklın ...”, s. 75.

²⁶ **A.e.**, s. 81.

²⁷ **A.e.**, s. 81.

²⁸ **A.e.**, s. 83.

²⁹ Jean Paul Sartre, *Critique of Dialectical Reason*, Londra, 1976, s. 45 ve 47’den aktaran Nicos Poulantzas, **a.e.**, s. 84.

³⁰ Bob Jessop, **a.g.e.**, s. 33.

öznelliği aramaktır. Poulantzas’a göre, böyle bir bakış açısı herhangi bir ontolojik zeminle bağı koparmak anlamına gelmektedir.³¹

Eylem ve praksisin tüm düzeylerinde ontolojik temel, yalıtılmış atomlar olarak bireyler değil, “diğerleri ile ilişki halindeki insan”³²’dır. Poulantzas, “Sartre’in Diyalektik Aklın Eleştirisi ve Hukuk” adlı makalesinde Sartre’in “insanların insanlar arasındaki pratik varlığı”na referansla, “herkesin Diğerlerinden başka olduğu ölçüde ve dolayısıyla Ötekilerin kendisinden başka olduğu ölçüde herkesin kendisi olduğu” belirli bir Ben-Öteki ilişkisi kurduğundan bahsetmektedir.³³

Sartre hukuksal olanı bu Ben-Öteki ilişkisinin ontolojik temeline dayandırarak hukukun toplumsal niteliğine ilişkin bir yorum ile geliştirmeye çalışır. Bu yorumu salt bireyler arası ilişkilere oturtmaz ve hukuksal fenomeni grup (toplumsal ilişkiler) düzeyine yerleştirdikten sonra bireyi toplumsal bütünlüğe dahil edebilen bir yoruma girer.³⁴ *Şeylerin Doğası*’nda Poulantzas’ın da analizini dünyadaki insanın diğerleriyle ilişki halinde olması anlamında öznelarası olarak nitelendirilebilecek bir felsefe üzerine kurduğu belirtilse de,³⁵ Poulantzas bu eğilimin sınırlılıklarını kısa süre içinde fark etmiş görünmektedir. Nitekim 1965 yılında Sartre üzerine yazdığı bir eleştiri yazısında Sartre’in insanın varlığının kendi-olmayana göre algılanabileceği³⁶ bu karşılıklı ilişkinin Feuerbach-Marx çizgisinden çok Fichte ile bağdaştırılabileceğini söyler.³⁷ Poulantzas’a göre Sartre, Genç Marx’ın çalışmasıyla bağlantılı olan antropolojik-felsefi bir Marksizm’den ilham almakla birlikte³⁸ diğer hümanist antropoloji taraftarlarından farklı olarak³⁹, ontolojik momentler olarak diziler, kolektif, kaynaşmış grup, meşru grup ve kurumsallaşmış grup⁴⁰ gibi terimlerle bireysel praksisin çıkış noktasını aşmaya ve geliştirmeye çalıştığı bu “dolayimli karşılıklı” ile birey-toplum ilişkisini kurmaya çalıştığı için ayırt edilir. Ancak bu, Sartre’in başlangıç noktasını “yalnız insanın bireysel praksi” olarak aldığı ve

³¹ James Martin, “Ontology and Law ...”, s. 468.

³² Bob Jessop, *a.g.e.*, s. 34.

³³ Jean Paul Sartre, *a.g.e.*, s. 262’den aktaran Nicos Poulantzas, “Sartre’in Diyalektik Aklın...”, s. 92.

³⁴ *A.e.*, s. 102.

³⁵ Bob Jessop, *a.g.e.*, s. 33.

³⁶ Nicos Poulantzas, “Sartre’in Diyalektik Aklın...”, s. 74.

³⁷ *A.e.*, s. 76-77.

³⁸ *A.e.*, s. 79.

³⁹ *A.e.*, s. 85.

⁴⁰ *A.e.*, s. 93.

analizini bilimsel Marksizm’le uzlaşmaz hale getirdiği gerçeğini değiştirmemektedir.⁴¹

Sartre her insan pratiğinin özgül alanına ve dolayısıyla hukuk dâhil her üstyapısal alana hükmeden asıl ontolojik koordinatları tespit eder: Bunlar ihtiyaçlar ve emektir.⁴² İhtiyaçlar yalnızca “somut bir şekilde toplumsallaşmış ve tarihselleşmiş ihtiyaçlar biçiminde...ve bir toplumun gelişiminin belli bir aşamasında şekillendirilen tarihsel olarak belirli bir bütünlük içerisinde var olur.”⁴³

Poulantzas, *Şeylerin Doğası*’nda insan faaliyetinin temel yönünün insan özgürlüğüne mahsus toplumsal değerlerden kaynaklanan varoluşsal praksis olarak tasavvur edilen maddi emek olduğunda hemfikiridir. Bu değerler önünde sonunda; çalışma, bir sendikaya üye olma veya grev hakkı biçiminde hukukta cisimleşir. Bu biçimde anlaşıldığında, haklar, soyut, aşkın ilkeler yerine insan emeği ve sınıfsal mücadelenin olgusal deneyiminden ortaya çıktığı sürece ontolojik olarak temellendirilmiştir.⁴⁴

Bu temel üzerinde Poulantzas, altyapı-üstyapı arasındaki ayrım üzerine temellendirilmiş bir sosyoloji geliştirmektedir. Bu anlamda, *Şeylerin Doğası*’nın ikinci bölümünde olgu ve değer birliği yaklaşımını hukuk sosyolojisine aktarmayı amaçlamaktadır. Bu, Marx ve Sartre yoluyla “ekonomik altyapıyla diyalektik bir gerilim içinde olan üstyapının bir parçası olarak hukukun” sosyal bir teorisini formüle etmek anlamına geliyordu.⁴⁵ Poulantzas bu bölümde hukukun ancak bir bütünselleştirme ürünü olarak yapı nosyonu ve insanın olgu ve değerleri gerçekleştirdiği bir “yeniden yapılandırma etkinliği” ile kavranabileceğini tartışır. Dahası, altyapı-üstyapı arasında olduğu gibi bu düzeylerin kendi içlerinde de bir tabakalaşma anlamında çalışılabileceğini öne sürer. Her düzeyin kendine ait özellikleri ve toplumsal bütünlük üzerinde çift taraflı etkileri vardır.⁴⁶

Poulantzas’a göre bu iki düzey, ekonomik yapının hukuki ve politik üstyapıyı basitçe belirlemesi yerine, birbirlerine karşılıklı olarak bağımlı olduğu diyalektik bir

⁴¹ A.e., s. 105-106.

⁴² Jean Paul Sartre, *Critique of Dialectical Reason*, Londra, 1976, s. 80 ve 90’dan aktaran Nicos Poulantzas, a.e., s. 89.

⁴³ A.e.

⁴⁴ Nicos Poulantzas, 1965, aktaran, James Martin, “Ontology and Law...”, s. 469.

⁴⁵ A.e., 470.

⁴⁶ Bob Jessop, a.g.e., s. 35.

bütünlük olarak kavranmalıdır. Üstyapı, bir dizi bağımsız yapıdan (hukuki, politik, moral vb.) oluşur. Ontolojik bir bakış açısından olgu ve değerin diyalektik bir ilişkisi olduğu gibi, sosyolojik bir bakış açısından da altyapı ve üstyapının diyalektik bir ilişkisi vardır. Hukuk böylelikle temelini; kendiliğinden, kendi kendini idame ettiren ekonomik altyapıdan değil, onun bu altyapıyla dinamik etkileşiminden alır. Üstyapılar ise genel olarak “görece olarak özerk” bir alan oluştururlar. Bu nedenle içsel bir analiz gereklidir çünkü hukukun dışsal analizi her zaman onun ekonomik altyapıyla ilişkisini kurmak için yeterli değildir.⁴⁷

Benzer şekilde, Poulantzas, ilk kez *Les Temps Modernes*’de yayımlanan “Çağdaş Devlet ve Hukukun Marksist İncelemesi ve Alternatif Sorunu” başlıklı makalesinde, altyapı-üstyapı ayrımına dayanan ve üstyapıların özgüllüğünü esas alan bir analizle yola koyulmaktadır.⁴⁸ Poulantzas’ın bu makalede ortaya koyduğu yoruma göre, Marksist klasiklerde hukuk ve devlet basitçe kapitalist toplumun “sonucu” olarak nitelendirilmez. Bunun yerine, Marx ve Engels kapitalist toplumdan yola çıkarak “kalıtsal bir yapılaşma süreci” keşfetmişlerdir.⁴⁹ Poulantzas bu anlamda “yeni bir yapılaşma unsuru” olarak “hesaplanabilirlik ve öngörme ihtiyacı”nı hukuk ve devletin altyapısal zorunluluklarla ilişkisinde ele almaktadır.⁵⁰ “Risk” ve “öngörülemezlik” öğelerine dayanan bir “oyun” sahası olarak nitelenen ekonomik alan/kapitalistin ekonomik etkinliği, bu öngörülemezliği sınırlayan hukuksal ve yönetsel kurallarla ilişkiye sokulmalıdır.⁵¹ Bu ifadeler hukukun yalnızca ekonomik alana “denk düşen” bir alan veya bu alanın yansıması olarak ele alınmak yerine Engels’in de ifade ettiği gibi “içsel olarak tutarlılığı” yani hukuksal bir düzen biçimini alması ile bir arada incelenmelidir.⁵²

⁴⁷ Nicos Poulantzas, 1965, s. 253’ten aktaran, James Martin, “Ontology and Law...”, s. 470.

⁴⁸ Nicos Poulantzas, “Çağdaş Devlet ve Hukukun Marksist İncelemesi ve Alternatif Sorunu”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 42.

⁴⁹ A.e., s. 54; Nicos Poulantzas, “Sartre’in Diyalektik Aklın...”, s. 83-84.

⁵⁰ Nicos Poulantzas, “Çağdaş Devlet ve Hukukun...”, s. 56, 57.

⁵¹ A.e., s. 57-58.

⁵² A.e., s. 60. Engels Conrad Schmidt’e 1890 tarihli mektubunda şöyle demektedir: “Modern bir devlette hukukun salt genel ekonomik duruma uygun düşmesi ve onu yansıtmaması yetmez. Hukukun...kendi içerisinde tutarlı bir bütün oluşturması gerekir.” Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, **Devlet ve Hukuk**, Der. ve Çev. Rona Serozan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016, s. 53.

Üstyapıların “gerçekdışı” diye görülüp bir kenara bırakılmasını kabullenmeyen⁵³ Poulantzas’a göre, üstyapının altyapı üzerinde reel-fikri bir etkisi olurken, altyapının üstyapı üzerinde reel-maddi bir etkisi olmaktadır.⁵⁴ Poulantzas, Marx’ın da, maddiliğin “gerçek” niteliğini vurguladığında amacının üstyapıların gerçekdışılığını kanıtlamak değil, kendisini Hegel’den radikal biçimde ayıran şeyin altını çizmek olduğunu ortaya koymuştur.

Poulantzas’ın bu makalede, hukuksal alanı, “devlet ve sivil toplum arasındaki bölünme” olarak tanımladığı göze çarpmaktadır.⁵⁵ Jessop’un yorumuna göre, hukukun yerini bir bütün olarak “toplumsal”a yerleştiren Poulantzas⁵⁶, fenomenolojik yaklaşımlara eleştirel bir tutum takınarak, fenomenolojinin hukuku toplumsal bütünlüğün içine yerleştiremediği ve hukukun değişen içeriği ile olgu-değer birliğini kavrayamadığı üzerinde durmaktadır.⁵⁷

Poulantzas’a göre, Marksist düşünce üstyapının özgüllüğüne itibar ederken aynı zamanda altyapı ile arasındaki ilişkileri de açığa çıkarmak zorundadır.⁵⁸ “Diyalektikleştirme” ve üstyapının somut incelemesi ideanın içselleştirilmesi anlamında Hegelci bir tarzda değil, aksine biçimsel, soyut özgüllük ile maddi temel arasındaki somut diyalektik ilişkilere referansla yapılacaktır: “*Anlamli bütünlik, Hegel’de olduğu gibi doğrusal kavramsal çelişkilerin dolayımına değil, iki gerçeklik alanı arasındaki –ideal-üstyapı ile maddi-altyapı arasındaki- gerçek çelişkilerin diyalektik bütünlenişine dayanır.*”⁵⁹

Hukuk ve devlet alanının diyalektik incelemesinin bu tikel yönü, bir içsel-dışsal analiz süreci olarak nitelenebilmektedir.⁶⁰ Mevcut her devlet normu, organı, hiyerarşisi ya da kurumu, eş zamanlı olarak hem altyapıyla dışsal bir ilişki hem de sistemle bir bütün olarak içsel normatif bir ilişki içerisinde: ⁶¹

“İçsel bir bakış açısından devlet, bir bütün olarak (örgüt olarak devlet) düşünülen hukuksal kural ve kurumların normatif düzeni olarak ortaya çıkar. Dışsal bakış

⁵³ James Martin, “Giriş”, **Poulantzas Kitabı**, s.13.

⁵⁴ Bob Jessop, **a.g.e.**, s. 39.

⁵⁵ Nicos Poulantzas, “Çağdaş Devlet ve Hukukun...”, s. 53.

⁵⁶ Bob Jessop, **a.g.e.**, s. 33.

⁵⁷ **A.e.**, s. 39.

⁵⁸ Nicos Poulantzas, **a.g.e.**, s. 61.

⁵⁹ **A.e.**, s. 61-62.

⁶⁰ **A.e.**, s. 63.

⁶¹ **A.e.**, s. 66.

açısından devlet, hukuksal kural ve kurumlar aracılığıyla sınıf sömürüsüne yönlendirilen (organ ya da araç olarak devlet) baskıcı güçtür.”⁶²

Marksist bir analiz açısından bu tür içsel-dışsal incelemenin uygunluğu ve gerekliliği üzerinde duran Poulantzas’a göre, “dışsal bir bakış açısından ekonomik ve sosyolojik gerçeklikler arasındaki ilişkileri, sınıf mücadelesinin düzeyini, bir yanda sivil toplum diğer yanda devleti incelemek mümkün olacaktır.” Devletin Hegelci anlamda nötr varsayılmasına karşıt olarak konumlandırılan bu anlayışa göre, devletin böyle bir konumda bulunmamasının nedeni dışsal bir bakış açısından yalnızca altyapı alanında –ekonomik çıkarlar, toplumsal ilişkiler- iktidardaki sınıfla işbirliği yapması değildir.⁶³ “Aynı zamanda içsel bir bakış açısından, bu kastın temel dayanağında özerk ve bağımsız işleyebildiği varsayılsa bile, onun etkili varoluş çerçevesini biçimlendiren değer-kuramsal normatif alan bu nötr rolü oynamasına müsaade etmeyecektir.”⁶⁴

Bu bölümde bahsedilen yaklaşımın Sartrecı bir varoluşçuluktan esinlendiği ortaya konulsa da bu, Poulantzas’ın Sartre’ın tüm önermelerini kabul ettiği anlamına gelmemektedir. Sartre’ın Diyalektik Aklın Eleştirisi eseri üzerine yazdığı makalede Poulantzas, onun bireyden yola çıkan praxisine getirdiği eleştiri yanında, eserinde bir tür üst-ontolojizm⁶⁵ bulunduğunu dile getirmiştir. Poulantzas’a göre, Sartre’ın “hukuk ve devlet analizleri tarihsel olarak belirli bir toplumun nesnel sosyo-ekonomik gerçekliğinin bilimsel bir Marksist incelemesinden çok belli “ontolojik” koordinatların gelişiminden çıkmakta”, “tarihsel perspektif, “zamandışı”, “ontolojik” bir çerçeveye sonradan eklenmiş gibi görün[mektedir.]”⁶⁶ Bu, Sartre’ın analizinin tarih-dışlılığını göstermektedir. Poulantzas’ın burada Sartre’ı felsefi sorunla sosyo-tarihsel sorunun birbirlerine dışsal olarak ele alınması sebebiyle eleştirdiği görülmektedir. Öznenin “aşkın” olarak dünyaya “dışsal” takdim edilmesi ile ortaya atılan felsefi sorunun Marksizm’le bağdaşmaz olmasının nedeni, Marksizm’de anlamın -felsefi sorunun- “hep mevcut olmasından” kaynaklanır.⁶⁷

⁶² A.e., s. 67-68.

⁶³ A.e., s. 66.

⁶⁴ A.e s. 66-67.

⁶⁵ Fr. *sur-ontolojisme*.

⁶⁶ Nicos Poulantzas, “Sartre’in Diyalektik Aklın...”, s. 106. Ayrıca bkz. Jessop, a.g.e., s. 42.

⁶⁷ Nicos Poulantzas, a.e., s. 107.

Poulantzas'ın Sartre'ın varoluşçuluğu etkisi altında kaleme aldığı doktora tezinin basılmasından kısa bir süre sonra yazdığı makalelerde, özellikle de geniş ölçüde Sartre'ın eleştirisinin yer bulduğu “Sartre'ın Diyalektik Aklın Eleştirisi ve Hukuk”ta bölümün girişinde sözünü ettiğimiz “geçiş” açıkça gözlenmektedir. Poulantzas bu makalede, Althusser'in *Marx İçin*'i ile buluşarak Marksizm'i “sorunsal değişimi” bağlamında incelemeye yönelmiş görünmektedir.⁶⁸ Genç Marx'ın devlet ve hukuk üzerine ilk çalışmalarında diyalektiğin oluşumu ve gelişimini kavramsal alandan Feuerbachçı anlamda “somut birey” ve “türeyimsel insan”a kaydırıldığını⁶⁹, *1844 Elyazmaları*'nda ise Hegel'in “soyut emek” kavramı eleştirisi üzerinden emeğin ontolojik bir varoluş boyutu üstlendiğini belirtir. Althusser'in *Marx İçin*'ine referansla ise *Alman İdeolojisi* ve *Feuerbach Üzerine Tezler*'le birlikte Hegel'in basitçe ters çevrilmesinin ve “hümanist antropolojik gerçekliğin” ötesine geçerek “verili bir maddi durum içerisindeki somut birey”e yönelmesini sorunsal değişimi olarak yorumlar.⁷⁰

Poulantzas'ın bu makaledeki yorumuna göre, Hegel'in diyalektiğinin merkezi kavramı olarak bütünlük (kavramsal bütünlük) Marx'ta toplumsal yapılar ve pratikler alanına dönüştürülür. Bu bütünlük anlayışı “yapılaşma düzeyleri” içermektedir.⁷¹ Bu bütünün öğeleri olarak farklı “yapılaşma düzeyleri”nin kendileri de “tikel özgül bütünlükler” meydana getirir ve bu anlamda “yansıma” olamazlar.

Poulantzas'ın bu erken dönem çalışmalarının kayda değer bir başka yönü, hukuka diğer Marksist yaklaşımlara olan ilgi ve eleştirisidir. Poulantzas, “Çağdaş Devlet ve Hukukun Marksist İncelenmesi ve Alternatif Sorunu” isimli makalesinde, bu yaklaşımları -toptancı diyebileceğimiz bir tarzda- ekonomizm ve iradeciliklerinden dolayı eleştirmektedir. Poulantzas'ın buradaki yorumuna göre, Stuchka ve Pashukanis gibi teorisyenler hukuku basitçe egemen sınıfın çıkarlarının ve meta sahipleri arasındaki ilişkilerin bir yansımasına indirgerler. Karşıt olarak Reisner ve Vyshinsky

⁶⁸ Poulantzas'ın burada değineceğimiz ifadeleri belki de geçişin ilk “belirtileri” olarak yorumlanmalıdır. Poulantzas burada Sartre'a olan eleştirileri henüz Althusser'in “Tarihselci Marksizm”in eleştirisi üzerine kurulu projesiyle henüz bütünleşmemiştir. Poulantzas Sartre'ı da hümanist antropoloji içine yerleştirse de, birey-toplum dolayımını vurgulayarak sosyo-ekonomik bir ontoloji kurma çabası olarak diğerlerinden ayırt eder. *A.e.*, s. 85.

⁶⁹ *A.e.*, s. 76.

⁷⁰ *A.e.*, s. 78-79.

⁷¹ Poulantzas bu makalede altyapıyı üretim tarzı (tam anlamıyla ekonomik) ve toplumsal üretim ilişkilerinin (sınıf mücadelesi, tam anlamıyla toplumsal olan) bir birlikteliği olarak ortaya koyar *A.e.*, s. 83-84.

gibi teorisyenler ise devlet tarafından çıkarılan hukuki normların bir tanımını yapar ve devlete kendi rasyonalitesiyle egemen bir hukuki özne olarak bakarlar.⁷² Poulantzas’a göre, her iki görüş de hukuk ve devleti basit bir ekonomizme uygun olarak altyapıya indirgeyerek göreceli özerkliğini görmezden gelmektedir.⁷³

Poulantzas’ın Pashukanis’e olan eleştirel tavrı, sonraki çalışmalarında da devam eder. Aslında Pashukanis, çokça atıfta bulunulan eseri *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*’de Marx’ın burjuva siyasal iktisadının eleştirisinden yola çıkarak burjuva hukukunun eleştirisini yapmayı amaçlamakta ve hukuk ile meta sahipliği arasında ilişki kurarak hukuksal biçimi meta biçiminden türetmeye çalışmaktadır. Stuchka’nın hukuku egemen sınıfın çıkarlarının bir yansımasına indirgemesi ile eşitlenemeyecek⁷⁴ bu yaklaşımın kusurunun üretim ilişkileri yerine mübadele ilişkilerinin baskınlığından yola çıkan bir analiz geliştirmesi olduğu söylenebilir. Ancak Pashukanis’in yaklaşımında hukukun bir “kavramsal sistem” veya basitçe “yansıma” olmasına karşıt olarak “ilişkiler”e vurgu yapması önemlidir ve Poulantzas’ın saydığı diğer teorisyenlerden farklı olarak Pashukanis’i Poulantzas’a yaklaştırır.

Pashukanis karşısına Reisner’in “ideolojinin bir türü olarak hukuk” anlayışını alarak araştırmanın ideolojiden farklı bir düzleme taşıma gerekliliğini vurgulamakta ve “hukuk Marx’ın sermayeyi nitelediği anlamda bir toplumsal ilişki olarak anlaşılabilir mi?” sorusunu sormaktadır.⁷⁵ Pashukanis’e göre, hukuksal biçimin somut olarak yansıttığı ilişki “mal sahipleri arasındaki ilişki”dir⁷⁶ ve bu özneler arasındaki hukuksal ilişki, “metalaşmış emek ürünleri arasındaki ilişki”nin bir diğer görünümü olarak tanımlanır.⁷⁷

⁷² Bob Jessop, **a.g.e.**, s. 38.

⁷³ Nicos Poulantzas, “Çağdaş Devlet ve Hukukun...”, s. 46.

⁷⁴ Nitekim Pashukanis de Stucka’yı hukuku “özüml bir toplumsal ilişki olarak ortaya koymamak” ve egemen sınıfın çıkarlarıyla ilişkilendirerek hukuksal biçime içkin sınıfsal içeriği ortaya çıkarmakla birlikte “o içeriğin neden böyle bir biçim aldığını açıklamamak” ile eleştirmiştir. Evgeny B. Pasukanis, **Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm**, Çev. Onur Karahanoğulları, İstanbul, Birikim Yayınları, 2013, 3. bs., s. 81. Pasukanis’in temel sorusu, sınıf egemenliğinin “neden devlet egemenliği biçimini aldı”dır. **A.e.**, s. 143. Ancak Pashukanis’e de hukuku tümüyle mübadele temelinde tanımlayarak “sınıf ilişkilerini gözden kaçırmak” yönünde bir eleştiri gelir. Pashukanis bu tanımla üretim ilişkileri gibi “zor”u da hukukun dışına itmiş olmaktadır. Ronnie Warrington, “Paşukanis ve Meta Biçimi Teorisi”, Çev. Mehmet Evren Dinçer, **Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi**, Ed. Taner Yelkenci, Ankara, Nota Bene Yayınları, 2013, s.127-129.

⁷⁵ Evgeny B. Pasukanis, **a.g.e.**, s. 71.

⁷⁶ **A.e.**, s. 79-80.

⁷⁷ **A.e.**, s. 83.

Marx'ın ekonomik analizini hukuka uygulamaya çalışan Pashukanis'in birincil hatası, bu analizi tümüyle "izole bireyler" üzerine inşa edilen bir mübadele sürecine referansla açıklaması, dolayısıyla Marx'ın ekonomi teorisini de yanlış okumasıdır.⁷⁸ Bu konum, Poulantzas'ın devlet ve sivil toplum ayrılığı temasına, politik üstyapının/devletin, üretim failleri olarak bireylerin kapitalist üretim ilişkilerinin reel karakteristiği olarak ortaya çıktığı bir ekonomik alana referansla tanımlanması sebebiyle getirdiği eleştiriye zemin oluşturacaktır. Hatta bu eleştirinin Poulantzas'ın kapitalist devleti üretim ilişkilerinden yola çıkarak açıklayan bir teorik hatta yönelmesinde önemli bir köşe taşı oluşturacağı söylenebilir. Bununla birlikte, Poulantzas hukukun ideoloji ile olan sıkı bağını gözler önüne sererek devlet teorisi içinde konumlandırmaya devam eder. Bu bağlamda, Poulantzas'ın devlet teorisi ile ilgilenmeye başladığında da analizlerinin hukuk kuramından etkilendiğini öne sürmek mümkün görünmektedir.⁷⁹

1.2. Marksist Devlet Teorilerinin Erken Eleştirisi

Poulantzas'ın, kapitalist bir devlet teorisinden –politik olanın kuramsallaştırılması-, daha özgül devlet biçimlerine yönelen ilgisi ve nihayetinde devletin toplumsal bir ilişki olarak sorunsallaştırılması olarak ana hatlarını çizebileceğimiz teorik evriminin her aşaması, ekonomizm eleştirisi ile bir arada yürümüştür.⁸⁰

⁷⁸ Ronnie Warrington, **a.g.e.**, s. 133. Ancak Stalinist rejimin Pashukanis'le temel ihtilafı, onun hukuk teorisine yaptığı en önemli katkı olan ve meta biçiminden yola çıkan hukuk biçimi teorisinin mantıksal sonucu olarak "hukukun sönümlenmesi" üzerine vurgusu olmuştur. A.e., 135, 141. Pashukanis'in hukuk teorisinin hukuk kavramına olan bu "kökten" eleştirisiyle sonuçlanması Stalin'in "sosyalist meta mübadelesi" öğretisiyle çatışacak ve düşünsel konumundan geri adım atarak hukuk kavramını yeniden biçimlendirme girişimleri ve sönümlenme teorisinden vazgeçmesi işe yaramayarak 1937'de tutuklanmasına doğru giden bir süreci başlatmış olacaktır. Bkz. Norbert Reich, "Devrim ve Stalinizm Arasında Marksist Hukuk Teorisi: Paşukanis Örneği", Çev. Metin Toprak, **Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi**, Ed. Taner Yelkenci, Nota Bene Yayınları, Ankara, 2013, s. 189-194. Öykünün bundan sonrası, Vişinskiy öncülüğünde kaba neo-pozitivist bir hukuk anlayışının ortaya çıkışıdır ki hukuku "norm"a indirgeyerek toplumsal ilişkilerle bağını koparan bu anlayışı Pashukanis'in kusurlarına rağmen son derece incelikli teorisi ile aynı cümlede bile kullanmamak gerekir.

⁷⁹ Sonja Buckel, "Güç İlişkilerinin Hukuki Yoğunlaşması: Nicos Poulantzas ve Hukuk", Çev. Toros Güneş Esgün, **Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi**, Ed. Taner Yelkenci, Ankara, Nota Bene Yayınları, 2013, s. 279. Jessop da benzer şekilde, Poulantzas'ın çalışmasında hukukun teorik ve politik olarak merkezi bir yer teşkil ettiğini öne sürer. Bkz. Bob Jessop, **Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak**, Çev. Ahmet Özcan, Ankara, Epos Yayınları, 2008, s. 92.

⁸⁰ Bu eleştiri, "polisizm de dahil olmak üzere indirgemeciliğin her biçimi" olarak genişletmek mümkündür.

Poulantzas'ın eleştiri oklarını yönelttiği ekonomizmin, çağdaşı olan Marksist teorisyenlerin de ilgi alanlarına uzak olmadığı fark edilir. Klasik Marksist metinlerin tekrar değerlendirilerek ekonomizm ve determinizm suçlamalarıyla karşı karşıya kalması ile, altyapı ve üstyapı arasındaki belirlenim ilişkisi de sorgulanmaya başlanmış ve bu belirlenim ilişkisinin birini diğerine indirgmeden nasıl kurulacağı üzerine fikir yürütülmüştür.

Poulantzas'a göre, altyapı ve üstyapı arasındaki nesnel ilişkiye dair Marksist sorunsal, “başına buyruk bir ekonomi”⁸¹ (ekonomizm) ile iradeci üstyapılar birlikteliği ile çözülmeye çalışılmaktadır: Poulantzas'a göre bu zorunlu birliktelik, bir yanda etkinlikleri ancak “*fenomenin öze geri dönüşü*” ile sınırlanan üstyapıların birer gölge-fenomen olarak altyapıya indirgenebilir nesnelleştirilmeleri (ekonomizm)⁸², diğer yanda “üretim tarzı”ndan soyutlanarak tarihsel bir özne konumuna yükseltilerek üstyapıları meydana getiren “sınıf”ın iradi etkinliği (iradecilik)⁸³ anlayışlarının birlikteliğidir. Bu anlayışa göre devlet, “egemen sınıfın istenci”⁸⁴ ile eşitlenmekte, “sınıfın tahakküm amaçları tarafından icat edilip yaratılan ve *istendiğinde* sınıf istenci⁸⁵ tarafından manipüle edilen araç, makine, gereç, aygıt olarak”⁸⁶ değerlendirilmektedir. Poulantzas'a göre:

“...sonuç olarak üstyapılar ve ideolojiler hem soyut-hatta yanlış ve aldatıcı- bir “ideal” fenomen statüsüne sahip olarak hem de öznenin araçsal “ürünleri” olarak sunulur. Bu ...araçsalci sorunsal iradecilik-ekonomizmin yapısından ötürü “genç Marx’ın öznelci bakış açısının ters çevrilmiş bir imgesi” olarak düşünülebilir.”⁸⁷

Poulantzas'ın ekonominin tek yönlü belirleyiciliği (ekonomizm) ile tarihsel bir sınıf-özneye dayalı üstyapılar (iradecilik) arasında kurduğu zorunlu ilişki paradoksal

⁸¹ Nicos Poulantzas, “Devlette Hegemonya İncelemesine Giriş”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Ed. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 113.

⁸² **A.e.**, s. 113-114.

⁸³ **A.e.**, s. 117-118.

⁸⁴ **A.e.**, s. 110.

⁸⁵ Poulantzas'a göre, bu “üretim tarzının bütünü ile arasındaki tarihsel bağı saptamamıza izin vermeyen egemen sınıfın istencinin ürünü olarak devlet anlayışı”, başka bir teorik güçlüğü daha yol açmakta, “tarihsel olarak belirli, tikel bir devlete ilişkin somut analizi tamamen imkânsız hale getirmektedir. **a.e.**, s. 113.

⁸⁶ **A.e.**, s. 112.

⁸⁷ **A.e.**, s. 118. Althusser de benzer biçimde ekonomizm ve hümanizm ikilisini “organik ve tözleri ortak olan bir çift” olarak mahkûm eder. Althusser'e göre bu ikilide “arkada saklanan hep ekonomizmdir.” Louis Althusser, **John Lewis’e Cevap**, Çev. Alp Tümertekin, İstanbul, İthaki Yayınları, 2004, s. 92-94.

görünse de, bunun tarihselci yaklaşımın bir bütün olarak eleştirisinden köklendiği gözden kaçmamalıdır. Poulantzas, bu sabit “iradecilik-ekonomizm” ikilisini, Hegelci anlamda İdenin bütünlüğü anlayışının mantığı içerisine oturtulduğunu söyler.⁸⁸ Poulantzas’ın Hegelci İde bütünlüğü çerçevesine oturttuğu bu mantığın içerisinde altyapı ve üstyapının “belirleyici kerte rolleri” bakımından birbirleriyle değiştirilebilir görüldüğü, hatta bu döngüsel bütünlük anlayışı içinde belirleyici kerteğe gerek duyulmayacağı anlamında kurulan yakınlık, bu paradoksal görünümün kırılmasında açıklayıcı olabilir.⁸⁹ Yani, Poulantzas Hegelci bütünlüğü, öncelikle “merkezin monist bir kerteğe indirgendliği”⁹⁰ bir birlik tipi olarak tanımladığında; bu kertenin ekonomik düzeyle ya da tarihsel-özneyle temsil edilmesi arasında bir fark olmadığını ima eder.⁹¹

Poulantzas burada özne-olarak-devlet yaklaşımını Hegel’in yaklaşımı ile özdeşleştirerek, Marx’ın Hegel’in devlet felsefesini eleştirirken onun ters çevrilmiş bir imgesini ortaya koyduğunu belirtir. Hegel’e göre devlet sivil toplumun bütünüdür yaratmışken, Marx’a göre devleti oluşturan sivil toplumun bütünüdür. Genç Marx ile ilişkilendirilen bir “politik yabancılaşma”⁹² şemasına karşıt olarak, onun sonraki formülasyonlarından yol alarak “egemen sınıfın politik pratiği”ne indirgenen devlet anlayışı, araçsallaştırıcı bir konuma yol vermektedir. Burada Poulantzas’ın karşısında bulunduğu konum, Marx’ın teorik kavramlarından birinin –sınıf- soyutlanarak üstyapıları meydana getiren bir tarihsel özne mertebesine yükseltilmesidir.⁹³ Poulantzas’a göre bu öznelci sorunsal, nesnel yapılar ile pratikler arasındaki ilişkilerin anlaşılmasına imkân vermemektedir.⁹⁴

Poulantzas, Marksizm’in tarihselci yorumunu iradecilik-ekonomizm birlikteliği ile mahkûm ettiği “*Devlette Hegemonya İncelemesine Giriş*”, “*Büyük Britanya’da Marksist Teori*” ve “*Marksist Bir Teoriye Doğru*” gibi yazılarında, Althusser’in projesi ile tarihselci anlayışlar arasında bir karşılaştırmaya, ilkinin

⁸⁸ Nicos Poulantzas, **a.g.e.**, s. 114-115.

⁸⁹ **A.e.**

⁹⁰ **A.e.**, s. 113.

⁹¹ Nicos Poulantzas, “Büyük Britanya’da Marksist Politik Teori”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Ed. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 175-176. Poulantzas tarihi öznenin çizgisel, geçici oluşuna indirgendliğini ifade ettiği yaklaşımı Lukacs’ın “sınıf özne” kavramı temelinde eleştirir.

⁹² Nicos Poulantzas, “Devlette Hegemonya İncelemesine...”, s. 115.

⁹³ **A.e.**, s. 117.

⁹⁴ **A.e.**, s. 118-119.

savunusundan destek almaya başlayarak girişmiştir. Bu projenin kendi özgün kuramına tezahürleri en olgunlaşmış biçimi ile 1968 yılında yayımlanan *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'da kendini gösterse de, yukarıda belirttiğimiz, Marksist bütünlük kavramını Althusserci bir tarzda Hegelci bütünlük tipinden ayırdığı yazılarında, bahsedilen geçiş izlenebilir. Bu çaba, Althusserci anlamda “Marx’ı yeniden keşfederek yapı-tarih arasındaki gerçek ilişkinin kurulması” ile başlar.⁹⁵ Burada söz konusu ilişki Poulantzas’ın ekonomizme dair genel ilgisi üzerinden kurulmaya çalışıldı. Marksist bütünlük anlayışından Althusserci tartışmalarla harmanladığı “politik olanın teorisi”ne geçişi bir sonraki bölümde tartışılacaktır.

⁹⁵ Poulantzas, Nicos, “Marksist Bir Teoriye Doğru”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Ed. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 219.

İKİNCİ BÖLÜM

ALTHUSSERCİ YAPISALCILIKLA İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA BÖLGESEL KURAMIN İNŞASI

2.1. Genel Bir Giriş: “Yapısalcılık” ve Poulantzas

Althusser Marx’ın yeni bir toplum teorisi kurarken, bunu köklü bir felsefi kopuşla bir arada gerçekleştirdiğini düşünüyordu. Althusser’e göre, Marx’ta örtük olarak varolan bu felsefe, ancak onun *semptomatik* bir okuması ile yerli yerine oturtulabilir. Bu okuma, Althusser’in de belirttiği gibi “*gizli olanı açığa çıkarmak değil, önceden varolan şeyi dönüştürmek*”¹ olarak yorumlandığında, bir “bilgi üretimi”ne denk düştüğü açığa çıkar.

Bu bölümde, Poulantzas’ın 1968 yılında yayımlanan *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar (SİTS)* isimli çalışmasında, bilimsel bir nesne olarak politik olanının kuruluşunun Althusserci “egemenlik içeren yapı”² fikrinden köklendiğini göstermeden önce, Althusserci okulla paylaştığı bir felsefi proje olarak “Tarihselci Marksizmin eleştirisi”nin dayanaklarını tartışmak önem arz etmektedir. Nitekim Poulantzas da, karşısına aldığı Tarihselci Marksizmin ekonomist ve/veya historisist yorumlarını, ampirist ve neopozitivist felsefi sorunsalların Marksizm içindeki varlığı

¹ Louis Althusser, “Kapital’den Marx’ın Felsefesine”, **Kapital’i Okumak**, Louis Althusser, Étienne Balibar, Roger Establet vd. Çev. A. Işık Ergüden, İstanbul, İthaki Yayınları, 2007, s. 54. Althusser Marx’ın da kendi çalışması dahilinde, klasik politik ekonominin semptomatik bir okumasını gerçekleştirdiğini söyler. Marx’ın felsefesinin “örtük oluşu”, Althusser’in Marx’ta yer alan teorik dönüşümün buna uygun kavramlarla ifade edilmediği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Althusser bu kavram eksikliğine dair şunları söyler: “Zorunlu teorik kavramlar, onlara ihtiyaç duyulduğunda, kendi kendilerine, sipariş üzerine, büyümlü bir şekilde oluşuyor değildir. Tersine, ... kimi kavramlar kendilerini çok uzun süre bekletir ya da ödünç giysiler içinde törene çıkarlar, ... tarih terziyi ve kumaşı sağlamadığı sürece bu böyledir. ... kavram, eserlerde mevcuttur, ama kavram biçiminde değil, başka biçimde; ifade edilmiş, el altında bulunan ya da büyüleyen kavramların başka sahiplerinden ‘ödünç alınma’ bir biçimin içinde kendini arayan bir biçimde mevcuttur.” Bkz. **a.e.**, s. 80-81. Althusser bu konumu daha sonra “felsefenin bilime kıyasla zorunlu gecikmişliği” olarak yorumlayacaktır. Bkz. Louis Althusser, “Lenin ve Felsefe”, **Makyavel’in Yalnızlığı ve Başka Metinler/Althusser’in Mirası**, Çev. Turhan Ilgaz, Alâeddin Şenel, Seda Çarmık, Ankara, Epos Yayınları, 2006, s. 170-171.

² Fr. *structure à dominant* ; İng. *structure in dominance*

olarak değerlendirir.³ Bu anlamda, tıpkı Althusser'in Marx'a dair önermesinde olduğu gibi⁴, felsefeye başvurmada Poulantzas'ı okuyabilmek mümkün değildir.

Ayrıca, Jessop'un da belirttiği gibi, Poulantzas'ın “bölgesel teori”⁵ olarak adlandırdığı kapitalist devlet teorisini incelemek için onun realist epistemolojik ve metodolojik yaklaşımını bilmek bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır; aksi halde çalışmada yer alan kavram, ilke ve varsayımları yerine oturtmak, çalışmasını orijinalliği ve karmaşıklığı içinde kavramak mümkün olmayacaktır.⁶

Bu çaba, Poulantzas'ın “yapısalcılık” etiketini kabul etmeyen “Althusserci Marksizm” içindeki pozisyonunu netleştirmek, literatürde sıklıkla atıfta bulunulan ancak araçsalcılık ve yapısalcılık arasında bir polemik çerçevesine sıkıştırılan Miliband-Poulantzas tartışmasından kalan “Poulantzas karikatürü”nü düzeltmek anlamında önemli olduğu gibi, onun *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'ını sonraki çalışmalarından -varsayılan yapısalcılığı nedeniyle- yalıtarak kısa ömürlü bir proje olarak değerlendiren yorumlara karşı bir cevap geliştirmemizi de sağlar.⁷

Jessop ise Poulantzas'ın Althusserci bir Marksist olarak ün yapmasına rağmen bu konumu hiçbir zaman tümüyle kabul etmediğini, hatta Althusser'in teorik pozisyonunu bu konunun neden olduğu güçlükler nedeniyle ilk eleştirenlerden biri olduğunu öne sürmüştür.⁸ Jessop'a göre, “Yapısalcı Marksizm” Poulantzas'a

³ Nicos Poulantzas, “Kapitalist Devlet: Miliband ve Laclau'ya Cevap”, **Kapitalist Devlet Sorunu**, Ralph Miliband, Nicos Poulantzas, Ernesto Laclau, Çev. Yasemin Berkman, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1990, s. 138.

⁴ Althusser'e göre, felsefeye başvurmada Kapital'i gerçekten okuyabilmek mümkün değildir. Althusser bu okuma biçimini bilimsel okumanın felsefi okumaya ve felsefi olanın bilimsel olana gönderdiği “ikili” bir okuma biçimi olarak tanımlar. Bkz. Louis Althusser, “Kapital'in Nesnesi”, **Kapital'i Okumak**, Louis Althusser, Étienne Balibar, Roger Establet vd. Çev. A. Işık Ergüden, İstanbul, İthaki Yayınları, 2007, s. 305.

⁵ Bölgesel teori kavramsallaştırması, Althusser'in “teori kıtaları” olarak bilimler ifadesiyle de ilişkilendirilebilmektedir. Bkz. Louis Althusser, **Lenin ve Felsefe**, Çev. Bülent Aksoy, 2. Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 58.

⁶ Bob Jessop, **Nicos Poulantzas: Marxist...**, s. 81.

⁷ Clyde W. Barrow, “(Re)reading Poulantzas: State Theory and the Epistemologies of Structuralism”, **Reading Poulantzas**, Ed. Alexander Gallas, Lars Bretthauer, John Kannankulam vd., Merlin Press, 2011, s. 29. Barrow bu metinde 1970'lerin yapısalcıları arasında önemli farklılıklar olduğunu belirterek; yapısalcı-belirlenimci (Althusser, Balibar vd.), teknolojik-belirlenimci (Therborn vd.) ve tarihselci-yapısalcı (Poulantzas) olmak üzere üçlü bir ayrıma gider. Barrow, bu ayrım göz önünde bulundurduğunda, “...olgun Poulantzas'ı genç Poulantzas'tan kurtarmaya” gerek kalmadığını vurgular.

⁸ Jessop Poulantzas'ın Althusserci Marksizmle ilişkisi bağlamında ilginç bir bilgi de aktarır. Althusser, Poulantzas'ın 1968 yılında yayımlanan kitabı *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'ı kendi editöryal serisinin içinde basmayı reddetmiştir ve kitap kendi onayı olmaksızın Maspero yayınevinin diğer serileri arasında basılmıştır. Bkz. Bob Jessop, **a.g.e.**, s. 82. Ancak Gallas, Poulantzas'ın Althusser'le ilişkisine

“bölgesel bir teori” için epistemolojik bir haklılaştırma ve teorik bir çerçeve sunsa da, çalışmasının kaynaklarından yalnızca birisi olmuştur. Kapitalist devlet teorisi olarak somutlaşan çalışması için başka kaynaklara dönme gerekliliğinin bilincinde olarak, Marx, Lenin ve Gramsci’nin politik metinlerinden yararlanmışır.⁹ Bu etkiler, Poulantzas’ın kapitalist devlet teorisinin inceleneceği sonraki bölümde incelenmek üzere, bu bölümde Althusserci Marksizm’le paylaştığı (ve ondan ayrıldığı) epistemolojik konum, bilim ve felsefe ilişkisi temelinde tartışılmaya çalışılacaktır.

2.2. Bilim ve Felsefe: Tarihsel Materyalizm ve Diyalektik Materyalizmin Temel Önergeleri

Althusser, Marx’ın “epistemolojik kopuş”¹⁰unu açıklarken, bu kopuşun “birbirinden ayrı” ve “teorik” iki disiplini içerdiğini söyler. Althusser’e göre Marx tarih teorisini (tarihsel materyalizm) kurarken, aynı anda, önceki “ideolojik felsefi bilincinden” koparak yeni bir felsefe (diyalektik materyalizm) oluşturmuştur. Althusser’e göre bu kopuş tek olsa da “ikili bir kuruluş” halinde gerçekleşmiştir.¹¹

dair kendi sözlerinin Poulantzas’ın çalışmasına odaklanan kimi çağdaş yazarların yorumları ile çeliştiğini ortaya koymaktadır. Gallas bu yorumları Poulantzas’ın Althusser’den en baştan beri farklılığını dile getiren yaklaşımlar (Barrow) veya *Devlet İktidar Sosyalizm* eseri ile son bulan “kademeli olarak bir uzaklaşma” olarak ele alan (Jessop, Hall, Carnoy) yaklaşımlar olarak sınıflandırmakta ve her iki görüşten de ayrılarak ayrımın Althusser’in geç dönem politik-stratejik yazılarında ortaya çıktığını, bununla birlikte Poulantzas’ın kuramsal konumunu büyük ölçüde değiştirmede ve Althusser’den ayrılmadığını öne sürmektedir. Alexander Gallas, “Revisiting Conjunctural Marxism: Althusser and Poulantzas on the State”, *Rethinking Marxism*, 29:2, 2017, s. 259. Ek bir bilgi olarak, Althusser ile Poulantzas arasındaki ilişkinin aynı zamanda iki yakın dost arasındaki bir ilişki olduğunu da Althusser’in özyaşam öyküsünü anlattığı *Gelecek Uzun Sürer*’den öğrenmekteyiz. Bkz. Louis Althusser, *Gelecek Uzun Sürer*, Haz. Olivier Corpet, Yann Moulier Boutang, Çev. İsmet Birkan, 2. Bs., İstanbul, Can Yayınları, 1998, s. 281-282.

⁹ Bob Jessop, *Nicos Poulantzas: Marxist...*, s.82.

¹⁰ Marx’ın çalışmasını “kopuş” sorunsalı dahilinde okuyan Althusser’e göre, Marx *Alman İdeolojisi*’nde kendinden önceki felsefeyi köklü bir biçimde ilga ederek yeni bir “teorik kıta” (tarih bilimi) açmıştır. Althusser bu keşfi Bachelard’dan aldığı “epistemolojik kopuş” kavramı ile ifade etmektedir. Louis Althusser, *Lenin ve Felsefe*, s. 57. Althusser’e göre, bu kopuş *Alman İdeolojisi* ile gerçekleşse de, 1845 tarihli *Feuerbach Üzerine Tezler* kopuşun ilk belirtisi olmaktadır. Althusser bu metni ve ünlü 11. Tezi farklı olarak “yeni bir felsefenin ilanı değil, fakat yeni bir bilimin kurulmasına önayak olan kopuşun zorunlu bir bildirimi” olarak okumaktadır. Bkz. “Lenin ve Felsefe”, *Makyavel’in...*, s. 167.

¹¹ Bkz. Louis Althusser, *Marx İçin*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, İthaki Yayınları, 2002, s. 43. Althusser aynı zamanda *Kapital’i Okumak*’ta da “Marx’ın tezinin belirleyici noktası” olarak tarihsel materyalizm ve diyalektik materyalizm ayrımını ele alır. Bkz. “Kapitalin Nesnesi”, *Kapital’i...*, s. 322-323, s. 389. Ancak Marx’ta “diyalektik materyalizm”ın kavram olarak yer almadığını belirtmek gerekir. Marx, *Kapital*’deki yöntemiyle ilgili görüşlerini Almanca İkinci Baskıya Önsöz’de “Hegel’inki ile karşıt” anlamda diyalektik olduğunu belirtmiştir. Bkz. Ömür Sezgin, *Marx, Kapital ve Diyalektik Materyalizm*, Ankara, Verso Yayıncılık, 1989, s. 76-77. Marx’ın bu görüşlerinin daha sonra “diyalektik materyalizm=Marx’ın yöntemi” formülü ile yaygınlaştırılıp şematikleştirilmesine karşıt

Poulantzas da, *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'ın (SİTS) Giriş bölümünde tarihsel materyalizm ve diyalektik materyalizm ayrımının yadsınmasının, birinin diğerine –bilimin felsefeye veya felsefenin bilime- indirgendiği yaklaşımlara yol verdiğini belirtmektedir.¹² Poulantzas'a göre, diyalektik materyalizmi tarihsel materyalizme indirgeyen yaklaşımlar, Marksizm'i bir "tarihsel antropoloji"¹³ olarak yorumlarlar. Poulantzas bu yaklaşıma örnek olarak Genç Lukacs ve Korsch'u gösterir.¹⁴ Althusser ise bu noktada, "praksis felsefesi" yorumuyla, tarih teorisinden ayrı düşünülen bir felsefeyi "metafizik"le eşdeğer tutarak teorik alandan dışlayan Gramsci örneğini vermektedir: Marksizm'in bu yorumu ile, felsefe varlık nedenini ve "özerk disiplin" statüsünü yitirerek "tarihsel yöntembilim"e indirgenmekte ve diyalektik materyalizm tarihsel materyalizm içinde yok olmaktadır.¹⁵

olarak, Althusser ekolü Marx'ta diyalektiğin salt bir yönteme indirgenemeyeceği üzerinde durmuş ve yerinde olarak, bu kavramı "Marx'ın felsefesi" başlığı altında tartışmışlardır. Bununla birlikte, bilim/felsefe ayrımını imleyen bu ilişkinin, tarihsel materyalizm ve diyalektik materyalizmin "ayrılığı" üzerine kurulmasının yarattığı sorunlar, tez konusunun sınırlılıkları göz önünde bulundurularak, burada tartışılmamıştır. Ancak *Marx İçin* ve *Kapital'i Okumak*'ta bu ayrımın felsefenin teorik alandan dışlanmasına karşıt bir tutum olarak geliştirildiği gözden uzak tutulmamalıdır. Althusser felsefe/bilim ayrımını yapmanın zorunlu olduğunu belirtse de, bu ayrımın felsefeyi "kendi kendine sahiplendiği bir hak adına bilimler için yasa koyan bir merci" haline getirmedeği üzerinde durur. Bkz. Louis Althusser, "Kapital'den Marx'ın Felsefesine...", s. 87. Althusser, teorik yolculuğunun sonraki duraklarında kimi düzeltme ve dönüşümler ile ilerlese de, felsefe ve bilim ayrılığına dair görüşünden vazgeçmemiştir. Althusser'e göre, felsefe ve bilim, felsefi kategoriler ile bilimsel kavramlar arasındaki ayrım, "ampirizm ve pozitivistizmin bütün biçimleri karşısında radikal bir felsefi tavır alış"tır. Bkz. "Lenin ve Felsefe", **Makyavel'in...**, s. 176. Althusser felsefeyi son kertede "kuramsal konjonktüre siyasal bir müdahale" (Louis Althusser, **John Lewis'e Cevap**, s. 83), "kuramsal alandaki sınıf mücadelesi" (Louis Althusser, "Devrimin Silahı Olarak Felsefe", **Makyavel'in Yalnızlığı ve Başka Metinler/Althusser'in Mirası**, Çev. Turhan Ilgaz, Alâeddin Şenel, Seda Çarmık, Ankara, Epos Yayınları, 2006, s. 214; Louis Althusser, "Amiens Savunusu", **Makyavel'in Yalnızlığı ve Başka Metinler/Althusser'in Mirası**, Çev. Turhan Ilgaz, Alâeddin Şenel, Seda Çarmık, Ankara, Epos Yayınları, 2006, s. 224) olarak tanımlamaya yönelir: Bu yeni bakış açısıyla, Althusser'in sözleriyle felsefe, "siyasetin kuramsal olarak yoğunlaştırılmış halidir." Louis Althusser, **John Lewis'e Cevap**, s. 17.

¹² Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar**, Haz. Bâki Alemdar, Çev. Şule Ünsaldı, Ankara, Epos Yayınları, 2003, s. 9-10. Althusser, tarihsel materyalizm ve diyalektik materyalizm ayrımının "pratik yadsınması"ndan, veya bilim/felsefe ilişkisine dair bahsedilen her iki indirgeme biçiminden de Marksizm'in tarihselci yorumunu sorumlu tutar. Bkz. Louis Althusser, "Kapital'in Nesnesi", **Kapitali...**, s. 400-401.

¹³ Bu bakış açısına göre, tarihselci Marksistler Marx'ın teorisini "tarihsel bir antropoloji" olarak yorumlayarak Marx'ın özellikle 1844 Elyazmaları'nda yer alan, Althusserci Marksistlerce "Genç Marx" olarak ifade edilen dönemine dair antropolojik sorunsalın içinde kalmaktadır. Althusser bu yorumu, Marksizm'in "hümanist" yaklaşımlarının eleştirisi ile birleştirir. Bkz. Louis Althusser, "Kapital'in Nesnesi", **Kapitali...**, s. 403-410. Bu eleştiri, *Marx İçin* ve *Kapital'i Okumak*'ta, Marksizm'in hümanist bir tarihselcilik olmadığı biçiminde formüle edilmiştir.

¹⁴ Bu yorum, "tarih"i, tarihselci Marksistlerin düşündüğü gibi kurucu bir kavram değil, "kurulması gereken bir kavram" olduğu eleştirisinden köklenmektedir. Bkz. Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 9. Althusser de tarihselci Marksistleri eleştirirken tarih kavramının ancak "yapı" çerçevesinde anlam ifade edebileceğini belirtmiştir. Bkz. "Kapital'in Nesnesi", **Kapital'i...**, s. 356.

¹⁵ Louis Althusser, **a.g.e.**, s. 400-401.

Poulantzas’a göre, bu ayrımın yadsınmasının bir diğer sonucu olarak tarihsel materyalizmin diyalektik materyalizme indirgenmesi ise, pozitivist-ampirist yorumlara yol açmaktadır: “...bunlar tarihin tüm konusunu, evrensel olarak geçerli, aynı ‘soyut’ yasanın, yani tüm tarihsel ‘somutlaştırmayı’ düzenleyen ‘model’in altında toplayarak, tarihsel materyalizmin özgün konusunu sulandırırılar.”¹⁶

2.2.1. Marksist Epistemoloji ve Teori/Pratik İlişkisi

Poulantzas, Althusser’e dayandırdığı bu tarihsel materyalizm ve diyalektik materyalizm yorumunda, Marksist (Tarihsel ve Diyalektik) Materyalizmin iki temel önermesi bulunduğunu öne sürer:¹⁷

- 1) Varlığın ve bilginin gerçek (reel) ve düşünce süreçlerinin birbirinden ayrı olması
- 2) Varlığın düşünceye ve gerçeğin kendi düşüncesine göre önceliği

Marx’ın 1857 *Elyazmaları*’nın *Giriş* metnine dayandırılan bu önermelerden ikincisinde yer alan “gerçeğin kendisine dair düşünceden bağımsız olarak varolduğu” imlemesinin “realist” bir konumlanmaya dair olduğunu, ilkinin ise Marx’ın “gerçek somut” ve “düşüncedeki somut” arasındaki ayrımından köklenen epistemolojisine ilişkin olduğunu tespit edebiliriz.

Poulantzas da tıpkı Althusser gibi, Marksizm içinde tartışmalı olanın bu birinci –epistemolojik- sorunsal olduğunu öne sürerek¹⁸, Marx’ın bilgi üretim sürecine dair konumlanışını Althusser’le ortaklaşan bir semptomatik okuma ile, bu sürecin hem ampirist bir bilgi anlayışından hem de [bununla bağlantılı olarak] “tersyüz etme”¹⁹ terimi ile birlikte düşünülen Hegelci bir sorunsal alanından farklılaştığını savunur.

¹⁶ Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 10. Althusser bu etkiye örnek olarak da Sartre’da Marksist tarih biliminin felsefe haline gelmesi örneğini verir. Bkz. Louis Althusser, **a.g.e.**, s. 400.

¹⁷ Nicos Poulantzas, **a.g.e.** Bu ayrımın ele alındığı Althusser metni için bkz. Louis Althusser, **a.g.e.**, s. 322-323.

¹⁸ Poulantzas da Althusser gibi ontolojiye dair sorunsalı “geçştirerek” bütün ağırlığı epistemolojiye verir. Bununla birlikte, Althusserci kuramdan kaynaklanan sorunların tam da bu ontolojik sorunsalın “geçştirilmesinde” düğümlendiği düşünülmektedir.

¹⁹ Tersyüz etme terimi ile düşünüldüğünde, Marx’ın felsefesi, Hegel’in kurgusal idealizminin tersi olarak klasik felsefenin içinde varolan sorunsaldan ayırt edilemeyen mekanik bir materyalizm olarak anlaşılır. Bu anlamda tersyüz etme terimi Marx’taki epistemolojik kopuşu anlamak için yetersizdir. Ayrıca Althusser, bir sorunsalın tersyüz edilişinin bu sorunsalın yapısını koruduğunu belirterek eleştirisini güçlendirir. Bkz. “Kapital’in Nesnesi”, **Kapital’i...**, s. 396. Sorunun felsefi boyutunu dışarıda bırakarak “tersyüz” etme anlayışının Hegelci olduğuna yönelik bir başka vurgu için bkz. A. Dinç Alada, “İktisat Düşüncesinde Felsefi Tavrın Önemi”, **İktisadın Kayıp Felsefesi: Arayışlar, Denemeler**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2012, s. 30.

Marx'ın teorik devrimini –Althusser'in deyimiyle epistemolojik kopuşunu- diyalektik ve metafizik arasındaki salt bir “yöntem” farklılığına indirgeyen yaklaşımlar²⁰, bu yönteme dair sorunsalı anlamakta da başarısız olur. *Marx'ta soyuttan somuta ilerleyen bilgi sürecinin özgüllüğü nedir?* sorusunun cevabı, bu anlamda bir tarafta “Marksist diyalektiği Hegelci diyalektikten ayırt eden özgül farklılığın”²¹ belirlenmesine, diğer yandan da Marx'ın yaklaşımının bir bütün olarak “ampirist ideoloji”lerden ayrılmasına gönderir.

Ampirizm, bilgiyi temsil eden şeyin gerçek nesnenin yapısı içine tamamen dâhil edildiği bir kavrayış ile, gerçek nesne ve bilgi nesnesi arasındaki ayrımı, gerçek nesne üzerinde yapay bir bölümleme işlemi ile inkâr eder. Ampirist bilgi anlayışı olarak “soyutlama” da, gerçek nesnenin içinde bulunduğu varsayılan bu iki bölümü, Hegelci terimlerle ifade etmek gerekirse özsel olan'ı özsel olmayan'dan ayırmak olur. Bu bilgi yapısına ilk eleştirel mesafe, bu yapının “gerçek nesnenin bilgisi” olarak düşünülmesi sebebiyle alınır. Althusser'e göre, Marx'ın da yararlanmak zorunda kaldığı klasik felsefenin “görünüm ve öz” gibi kategorileri Locke ve Hegel'de ortak olarak değerlendirilebilecek bu ampirist sorunsalın merkezinde yer alırlar.²² Görünüm ve öz, görünür/gerçek hareket gibi kavram çiftleri kabul edildiğinde, bilim de (fenomenlerin indirgendiği) özleri birbirine bağlayan, nesnesini bütünüyle kuran sistematik bir teori olarak anlaşılır.²³

Marx bu anlayıştan farklı olarak, gerçek somut ve düşüncedeki somut ayırımından hareket ederek, “gerçek nesne ile bilgi nesnesini özdeşleştiren Hegelci bulanıklığı reddeder.”²⁴ Bu ayırım, “gerçek süreç” ile “bilgi süreci”nin de özdeşliğinin

²⁰ Althusser bu anlamda, Marx'ın teorisinin politik iktisadın eleştirel bir sahiplenilişi ile Hegelci diyalektiğin birleşimine indirgeyen Della Volpe Okulunu karşısına alır. Bkz. Louis Althusser, **a.g.e.**, s. 320. Ayrıca Althusser, ampirist bir anlayışta da, teorisinin “yöntembilim”e indirgenerek ortadan kaybolduğunu söyler. Bkz. **a.e.**, s. 357. Bu ifadeler, Althusserciliği “saplantılı yöntemcilik” üzerinden eleştiren Perry Anderson'un yorumlarını geçersiz kılmaktadır. Anderson, *Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler*'de felsefeyi yöntem ile eşitlemekte, Batı Marksizmi'nin ekonomik ve siyasal konulara ilgisizliği ile teori-pratik kopukluğunu felsefeye olan ilgisi ile bağlantılandırılmaktadır. Bkz. Perry Anderson, **Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler**, çev. Bülent Aksoy, İstanbul, Birikim Yayınları, 2011, s. 85, 154. Anderson Poulantzas'ı bu eleştirinin dışında tutsa da, eleştiri oklarını bir bütün olarak Althusserciliğe yöneltti. E.M. Wood, bu eleştirisine Anderson'ın “saplantılı yöntemcilik” ve “kuram pratik arasındaki siyasal birliğin koparılması” savlarıyla girer. Bkz. Ellen Meiksins Wood, **Sınıftan Kaçış: Yeni Hakiki Sosyalizm**, Çev. Şükrü Alpogut, İstanbul, Yordam, 2006, s. 35-36.

²¹ Louis Althusser, “Kapital'den Marx'ın Felsefesine...”, s. 52.

²² **A.e.**, s. 55-63.

²³ Louis Althusser, “Kapital'in Nesnesi”, **Kapital'i...**, s. 317.

²⁴ Louis Althusser, “Kapital'den Marx'ın Felsefesine...”, s. 65.

reddi anlamına gelir. Bir özne-nesne ilişkisi dâhilinde, bilginin gerçek nesne ile doğrudan karşı karşıya bulunmadığı Marksist felsefede, bilgi gerçek nesne üzerinde değil, bilgi nesnesini oluşturan hammadde üzerinde çalışır.²⁵

Gerçekten de Marx, *Ekonomi Politiğin Yöntemi* başlığı altında, gerçek somut-düşüncedeki somut ve bunların süreçlerine dair ayrımı, Hegel'in yöntemi ile bir diyalog halinde ortaya koyar ve kendi yönteminin farklılığını gözler önüne serer. Hegel *Hukuk Felsefesinin Prensiplerinde*, ampirik bilimlerde, tasarımda bulunan tekilliklerin [yani gerçek somut olarak adlandırılan şeyin] çözümlenerek sonunda Kavrama geri döndüklerini belirtir. Kendi ortaya koyduğu yöntemde ise, bu anlayış bir anlamda tersine döner: Gerçek-somut, soyut Kavramın bir sonucu olarak kavranır. Kavramın sonuçları olarak kavranılan somutluklar sadece onun kendisini nasıl belirlediğini gösterir, Kavramın kendisinde bir dönüşüme sebep olmazlar.²⁶ Marx'ın ve ondan ilham alan Althusser'in terimleri ile düşünecek olursak ilkinde (ampirik anlayışta) gerçek nesnelerin bir birleşimi kavramı üretirken, Hegel'in kurgusal idealizminde gerçek nesneler kavramın sonuçları olarak yer alırlar. Özet olarak her iki anlayışta da bilgi nesnesi ile gerçek nesne arasındaki ayrım görmezden gelinmektedir.

Marx ise, Hegel'in gerçeği “kendi kendini toplayıp odaklaştıran, kendi derinliklerine dönen, kendi kendine, kendi devinimine kaynak olan Düşünce'nin ürünü olarak kavrama hayaline kapılması”nın aksine, soyuttan somuta yükselme yöntemini “düşünce için somutu kendine mal etmenin, onu *zihinde somut* olarak yeniden üretmenin yolu” olarak ortaya koyar. Yani, söz konusu süreç kurgusal idealizm ve ampirizmden farklı olarak gerçek-somutun değil, zihindeki somutun yeniden üretilme sürecidir.²⁷ Althusser'in de belirttiği gibi, Marx bilgi nesnesinin üretim sürecinin tamamen bilgide ya da düşüncede cereyan ettiğini söylerken idealizme düşmez. Çünkü

²⁵ A.e., s. 68.

²⁶ G. W. F. Hegel, **Tüze Felsefesi**, Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınevi, 2006, s. 65-66. Bu metne yönlendiren kaynak için bkz. Karl Marx, **Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma**, Çev. Sevan Nişanyan, İstanbul, Birikim Yayınları, 2008, s. 143 (çeviren ve yayına hazırlayanın 37. dipnotu).

²⁷ Karl Marx, **a.g.e.**, s. 144-145. Ayrıca bkz. 40. dipnot, **a.e.**, s. 145. Althusser Marx'ın bilgi süreci üzerine bu metnini “Spinoza'dan destek alarak” okumayı önermekte, gerçek somut ve düşüncedeki somut ayrımının Spinoza ile buluştuğunu öne sürmektedir. Ünlü “köpek kavramı havlamaz” formülasyonunun işaret ettiği gibi gerçeği kavramıyla karıştırmamak gerekir. Louis Althusser, “Amiens Savunusu”, **Makyavel'in...**, s. 249, 254.

burada *düşünce*, gerçek dünyanın *madde* olarak karşısında durduğu aşkın bir yeti değil, nesnel bir gerçekliğe sahip olan bir sistemdir.²⁸

Althusser ve Poulantzas'ın Marx'tan devralarak paylaştığı bu epistemolojik konumu netleştirmek için Miliband ve Poulantzas tartışmasına değinmek faydalı olacaktır. Söz konusu tartışma, Miliband'ın 1969 yılında yayımlanan “Kapitalist Toplumda Devlet” isimli kitabına Poulantzas'ın müdahale niteliğindeki eleştirisi ile başlamıştır. Poulantzas bu tartışmada, Miliband'ın çalışmasına hâkim olan tavrın, “*kavramların karşısına somut olguları koymak*” olarak ifade ettiği epistemolojik bir hatadan ileri geldiğini öne sürer. Anlaşılacağı üzere bu eleştirinin ilk hedefi, yukarıda bahsettiğimiz anlamda bilgi nesnesi ile gerçek nesne arasındaki ayrımı ıskalamaktır:

“... modern epistemolojinin analizleri somut olguların hiçbir zaman kavramların karşısına konamayacağını gösteriyor. Bu kavramlara başka bir sorunsalın paralel kavramlarıyla hücum edilmelidir. Çünkü ancak bu yeni kavramlar aracılığıyla eski kavramlar somut gerçeklikle yüzleştirilir.”²⁹

Poulantzas, daha sonra yayımlanan bir yazısında Miliband'ın yaklaşımının ampirik ve neopozitivist olduğunu, olguların “teorik aygıtlar” aracılığıyla incelenmesi gerektiğini belirterek bu eleştiriye güçlendirecektir. Poulantzas'ın “*aşık olanın aldattıcılığı*” olarak adlandırdığı ampirik tutum, bir bütün olarak teoriyi ıskalamakla sonuçlanmaktadır.³⁰

Bu belirlemeler, bizi zorunlu olarak Althusser'in de doğru olarak sorduğu gibi, “tümüyle düşüncenin içinden geçen bilgi sürecinin, düşüncenin dışında, gerçek dünyada var olan gerçek nesnesine hangi mekanizmalarla bilişsel olarak sahip çıkılabileceği”³¹ sorusuna gönderir. Bu soru teori ve pratik ilişkisine göndermektedir ki Poulantzas'la Althusser'in ilk ayrılığının da bu noktada ortaya çıktığı söylenebilir. Althusser bu soruya, basitçe “pratik” cevabını vermenin “ideolojinin kısır döngüsü içinde kalmak”³² olduğunu söyleyerek, teori-pratik ilişkisine dair yeni bir anlayış olarak “teorik pratik”³³ kavramını öne sürer.

²⁸ Louis Althusser, “Kapital'den Marx'ın Felsefesine...”, s. 65-66.

²⁹ Nicos Poulantzas, “Kapitalist Devlet Sorunu”, **Kapitalist Devlet Sorunu**, Ralph Miliband, Nicos Poulantzas, Ernesto Laclau, Çev. Yasemin Berkman, İstanbul, İletişim Yayıncılık, s. 16-17.

³⁰ Nicos Poulantzas, “Kapitalist Devlet: Miliband...”, s. 137.

³¹ Louis Althusser, **a.g.e.**, s. 88.

³² **A.e.**

³³ Althusser Genellikler I-II ve III olarak ayırdığı teorik pratik sürecini, temel olarak Marksist bilgi teorisini Hegel'in kurgusal idealizminden ve ampirizmden ayırmak amacıyla geliştirir. Kısaca, Genellik

Teorinin doğrulama alanı olarak yine teorinin kendisinin gösterildiği bu *teorisist*³⁴ kavram, *SİTS*'da yer almaz.³⁵ Poulantzas, daha sonra yayımladığı bir yazısında, bunun bilinçli bir tercih olduğunu belirtecektir. Ona göre Althusser ve Balibar'ın kullandığı teorik pratik terimi, “teori-pratik ilişkisi sorununu, bu ilişkinin tanımını teorinin içinde sayarak” ortadan kaldırmaktadır. Poulantzas'a göre, bu kavram dâhilinde görülemeyen, teori ve pratik ilişkisinin işleme biçiminin yanı sıra “gerçeğin sürece müdahale şekli” olmuştur.³⁶ Ayrıca, Althusser'in *Kapital'i Okumak*'taki metinleri ile karşılaştırıldığında, Poulantzas'ın *SİTS*'ında, bilgi sürecinin nihai hedefinin gerçek-somut nesnelerin bilgisine ulaşmak olduğu fikrine daha fazla vurgu bulunduğu gözden kaçmamaktadır.³⁷

I bilimin üzerinde çalıştığı teorik hammaddeyken, Genellik II teoriiyi oluşturan kavramlar bütününe denk düşer. Teorik pratik, Genellik II'nin Genellik I üzerinde çalışmasıyla Genellik III'ü yaratır. Althusser'e göre Hegel bu farklı Genellikler arasındaki “niteliksel süreksizliği” inkâr ederek, bilimsel çalışmayı, “başlangıcından başka bir şey olmayan sonucunun oluşumu içinde, başlangıçtaki kendinde şey'in basit bir gelişmesi”ne indirger. Althusser'e göre buradaki sorun yalnızca “spekülatif yanılısma” değildir; aynı zamanda düşüncedeki somut ile gerçek somutun özdeşleştirilmesi söz konusudur. Bkz. Louis Althusser, *Marx İçin*, s. 231-232.

³⁴ Teorisist sorun, sözcelimi Althusser'in *Kapital'i Okumak*'ta yer alan şu satırlarıyla ilişkilendirilir: “Marx'ın üretmiş olduğu bilgiye bilgi sıfatlarını verebilecek olan şey, sonraki tarihsel pratiği değildir. Marx'ın teorik pratiğinin ürettiği bilgilerin doğruluk ölçütü, onun teorik pratiği içinde sağlanır, yani bu bilgilerin üretimini sağlamış olan biçimlerin kanıtlayıcı değeriyle, bilimsellik sıfatıyla sağlanır.” Bkz. *Kapital*'den Marx'ın Felsefesine, ..., s. 93. Ayrıca Althusser'de “bilginin söylem içinde kurulduğu”na yönelik eleştirilerin kaynağı için bkz. s.106-107. Ancak Althusser'in teorik pratik kavramı ile pozitivist ve teori – pratik ilişkisine dair pratik doğrulanabilirlik-yanlışlanabilirlik ampirik ölçütüne karşı çıktığı ve kavramın gerçek nesne ve bilgi nesnesi arasında ayrım ile ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği de not edilmelidir. Bkz. Mehmet Nuri Durmaz, *Marx'ın Yasaları: Onto-Epistemolojik Bir Okuma*, İstanbul, Metis Yayınları, 2019, s. 63-66; Louis Althusser, “Amiens Savunusu”, *Makyavel'in...*, s. 228-229. Nitekim Althusser'in *Amiens Savunusu*'nda “kuramın görece özerkliğini” savunduğunu dile getirdiği teorik pratik kavramına dair “kuramın doğruluğunu gösterenin uygulaması olmadığı” fikri, teori ve pratik arasındaki “yapısal mesafe” vurgusu ile Poulantzas tarafından da *Devlet İktidar Sosyalizm*'de etraflıca ele alınacaktır. Bkz. Nicos Poulantzas, *State, Power Socialism*, s. 22.

³⁵ Şunu da not etmek gerekir ki; Poulantzas *SİTS*'da teorik pratik kavramını kullanmamakla birlikte, soyuttan somuta ilerleyen bilgi sürecini açıklarken bir dipnot ile Althusser'in *Marx İçin*'de geliştirdiği Genellikler I, Genellikler II ve Genellikler III terminolojisini, kuramsal çalışmasının kaynağı olarak kabul ettiğini belirtir. Bu yorumdan, Poulantzas'ın Althusser'in kuramsal bilgi sürecine dair önermelerinden yola çıkmakla birlikte, ayrılığının asıl *Kapital'i Okumak*'ta yer alan teorik pratik kavramının *teorisist*/biçimci sunuluşunda ortaya çıktığı söylenebilir. Bunun sebebi 34. dipnotta tartışılmıştır.

³⁶ Nicos Poulantzas, “Kapitalist Devlet: Miliband ..., s. 140. Poulantzas'ın vurguladığı bu nokta çok önemlidir. “Gerçeğin teorik sürece müdahale biçimi” görmezden gelinirse Marksist bilgi felsefesinin Hegel'in idealist felsefesinden bir farkı kalmaz.

³⁷ Poulantzas *SİTS* boyunca soyut-biçimsel ve somut-reel olarak adlandırdığı ikili ilişkinin izlerini sürer. Ancak sonraki bölümlerde göreceğimiz gibi, bu çaba, onun da Althusser ekolü ile benzer biçimde “teorisizm” ve “soyutlamacılık” suçlamaları ile karşı karşıya kalmasına engel olmamıştır. Bu eleştirinin haklı ve haksız yönlerinin ilerleyen bölümlerde netleşeceği düşünülmektedir.

2.2.2. Parantez Yerine: “Varlık Alanı”nın Sorusu

Althusser’in kendi deyimiyle “ampirizm ideolojisi” eleştirisi ile bir arada yürüttüğü epistemoloji tartışmasında, biçimci/teorisist bir noktaya varmasının gerçek-somuta odaklanışındaki sorunla yakından ilgili olduğu düşünülmektedir. Althusser’in, gerçek-somuttan anladığı “ampirik-somut”³⁸ olduğu ve ampirizmi teorik alandan kovulması gereken bir olgu olarak nitelendirdiği içindir ki, gerçek-somutu yerine oturtmayı başaramaz.³⁹

Bir önceki bölümde belirtildiği gibi Althusser vd. ontolojik sorunsalı adeta sessizce geçiştirerek ağırlığı epistemolojiye kaydırırlar. Marx’ın klasik iktisatçılarla ilişkisinin, salt bu teorinin ezeliyetçi-ebediyetçi niteliğinin eleştirisi üzerine temellendirilmesi ve Marx’ın klasik politik ekonomiyi “tarihselleştirdiği” çerçevesi ile yetinilmesini “muğlak farklılıklar” olarak niteleyen Althusser, bahsedilen ilişkinin ve Marx’ın farklılığının “epistemolojik kopuş” çerçevesinde anlaşılabilirliğinde ısrarcıdır.⁴⁰ Ancak Althusser’in de belirttiği gibi teorik sorunsaldaki bir değişim, teorinin *nesnesinin gerçekliğini*⁴¹ doğrudan içerir. Bir önceki başlık altında incelediğimiz tarihsel materyalizm ve diyalektik materyalizme dair ikinci önermeye geri dönersek, kendisini ilgilendiren bilgi süreci öncesinde de sonrasında da ne ise o olarak kalan *gerçek nesnenin*⁴² bilgisinin derinleştirilmesidir söz konusu olan.

³⁸ Althusser’in bu anlamda yürüttüğü bir tartışma için bkz. “Kapital’in Nesnesi”, **Kapital’i...**, s. 370-371. Althusser Kapital’de tarihin somut-gerçek nesne değil, teori nesnesi olarak yer aldığını tartışırken, Marx’ın teorisini “model” kavramı içine sıkıştırmanın, Marx’ı “ampirik somut”tan ayıran mesafeyi teorinin içine dahil etmek olduğunu, teorinin burada “ampirik bir aygıt” olarak düşünüldüğünü söylüyor.

³⁹ Althusser’in girdiği bu çıkmazdan, “varlığın teorisinin itibarının iadesi” iddiasıyla yola çıkan eleştirel gerçekçilik ekolünün savlarına dayanarak çıkılabilir. Eleştirel gerçekçilik ekolünün önde gelen temsilcilerinden Bhaskar’a göre, kavramsal ve ampirik olan gerçekliği tüketmemektedir; bunun yerine toplumsal gerçeklik ampirik, aktüel ve reel alanlar olarak tanımlandığında, yapılar, süreçler ve mekanizmaları da kapsayan çok boyutlu bir gerçeklik tanımı önerilir. Bu bilgiler ışığında düşündüğümüzde, Althusser’in “kavramsal düzeyde” kaldığı, Poulantzas’ın da öne sürdüğü gibi gerçeğin bu teorik sürece müdahale biçimini kavramsallaştıramadığı söylenebilir. Eleştirel gerçekçilik için Bkz. Roy Bhaskar, Tony Lawson, “Introduction: Basic Texts and Developments”, In **Critical Realism: Essential Readings**, Ed. Margaret Archer, Roy Bhaskar, Andrew Collier vd., London and Newyork, Routledge, 1998, s. 5, Ebru Deniz Ozan, “Sosyal Bilimlerde Gerçekçi-İlişkisel Bir Yaklaşımın Anahatları”, **Praksis** (3), 2001, s. 11-12. Ek bir bilgi olarak, Jessop’a göre, eleştirel gerçekçiliğin ontolojik olarak reel, aktüel ve ampirik olan arasında ayırım yapması, onların ilişkisel doğasını vurgulamaktadır. Bkz. Bob Jessop, “Critical Realism and Strategic Relational Approach”, **New Formations: A Journal of Culture, Theory and Politics** (56), 2005, s. 42.

⁴⁰ Louis Althusser, **a.g.e.**, s. 419.

⁴¹ **A.e.**, s. 429.

⁴² **A.e.**, s. 430.

Althusser de bu noktada Marx'ın klasik iktisada sorduğu “nesnenin verisi” sorusu dolayısıyla varlık alanına girer.⁴³ Marx'ın yaptığı anlamda bu “verinin iptali”dir ki, sorunsalın epistemoloji ile sınırlanamayacağını gösterir. Nitekim Althusser 1978 yılında yayımlayacağı bir yazısında Marx'taki sorunsal değişimini “temkinsizce” epistemolojik kopuş ya da kesinti olarak adlandırdığını belirterek yerine “alan değiştirmek” ya da “öge değiştirmek” kavramsallaştırmalarını benimseyecektir.⁴⁴

Bu yönlendirmeden anlaşıldığı gibi, varlık (nesne) ve yöntem arasındaki ilişki ontoloji sorununu gerektirmektedir.⁴⁵ Bu anlamda, önceki bölümde bir yönünü incelediğimiz Miliband-Poulantzas tartışmasının, salt “kavramların karşısına olguları koymak” olarak ifade edilen ampirizm eleştirisinin içine hapsedilemeyeceğini tahmin etmek zor değildir. Nitekim Poulantzas'ın eleştirisi de bunun ötesine uzanır.

Poulantzas'ın da gösterdiği gibi, Miliband'ın liberal-çoğulcu kuramı eleştirmesine rağmen bu kuramdan “elitler” kavramını devralması ve karşısına somut-ampirik olguları koyarak kuramı çürütmeye çalışması aynı ideolojik sorunsal içinde kalmasına, yeni bir bilgi üretememesine sebep olmuştur. Poulantzas, bu örnekte, seçkinler kavramının ardındaki gerçekliğin (kavramın ideolojik işlevi olarak sınıf kavramının yadsınmasının) anlaşılmasının “öncelikle kavramının kendisinin reddi” ile mümkün olabileceğini net olarak ortaya koyar.⁴⁶

Poulantzas'ın “Kapitalist Devlet Sorunu”nda eleştirisinin ana eksenlerinden birini Miliband'ın yazısının hiçbir yerinde teoriyle uğraşmadığı, “bu teoriyi bir tür veri

⁴³ Althusser'in metninde yer alan bu bölümü “geçerken değinme” olarak da nitelendirebiliriz. Althusser Marx'ın varlık alanının sorusunu sorduğunu belirtir ama yukarıda bahsettiğimiz bağlantı üzerinde durmaz. Bkz. Louis Althusser, **a.e.**, s. 434.

⁴⁴ Louis Althusser, “Sınırları İçinde Marx”, **Kriz Yazıları: Althusser'den Sonra Louis Althusser**, Der. Olivier Corpet, François Matheron, Çev. Alp Tümerterkin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2009, s. 52.

⁴⁵ Konu hakkında geniş bir tartışma için bkz. Galip Yalman, “Bourgeoisie and the State: Changing Forms of Interest Representation Within the Context of Economic Crisis and Structural Adjustment Turkey During the 1980's”, **Phd. Thesis**, University Of Manchester, 1997, s. 22 ve sonrası.

⁴⁶ Aktardığımız söz konusu eleştiri, Miliband'ın kuramsal ve politik “güdü”lerine değil, bizihi kuramsal sonuçlarına yöneliktir. Poulantzas ve diğer eleştirmenler Miliband'ın burjuva ideolojisini yeniden-üretmek değil, onu eleştirmek olduğunu, ancak seçtiği yöntem ve kurduğu ilişkiler ile bunun yapılamayacağını iddia ederler. Bkz. Nicos Poulantzas, “Kapitalist Devlet Sorunu...”, s. 17-19. Laclau da söz konusu tartışmaya dahil olarak, Miliband'ın tutumundaki yanlışlığın kendi epistemolojik ilkelerini ve teorik önermelerini ortaya koymayarak “kendisini burjuva devlet ideolojileriyle aynı alana koyduğu halde onlara saldırmaya devam etmesi”nde somutlaştığını öne sürer. Ernesto Laclau, “Siyasal Düzeyin Özgüllüğü: Poulantzas-Miliband Tartışması”, **Kapitalist Devlet Sorunu**, Ralph Miliband, Nicos Poulantzas, Ernesto Laclau, Çev. Yasemin Berkman, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1990, s. 85. Laclau'nun bu metinde “bilgi nesnesi” ile “gerçek nesne” arasında ayırım yapmamanın kaba ampirizmle sonuçlandığına yönelik anlatımı için bkz. **a.e.**, s. 94-103.

olarak aldığı” oluşturmaktadır. Bu anlamda, teorinin veri olarak alınması tüm yanlışların kaynağı olarak görünür.⁴⁷ Bu eksiklik, kuramcının eleştirdiği zeminle aynı alana yerleşmesi sonucunu doğurmaktadır.

Teoride ontolojik sorunsalın yokluğunun nesnenin şeyleştirilmesi ve meşrulaştırılması ile sonuçlandığına dikkat çeken Bratsis, politik teori açısından bu eğilimi Marx’ın *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*’ne referansla, Hegel’de devletin sivil topluma kıyasla yerinin ayrıcalıklı bir ontolojik statü kazanarak “evrensel” olarak meşrulaştırılmasına hizmet etmesi ile birleştirmektedir.⁴⁸ Marx’ın işaret ettiği gibi, Hegel devletin kuruluşunu açıklarken, “gerçekte sanki devlet hazır ve tamamlanmış bir şeymiş gibi” davranmaktadır.⁴⁹

Colletti’ye göre ise, Marx’ın Hegel üzerine erken dönem eleştirisindeki gerçek önem, bu eleştirinin Marx’ın burjuva iktisadının yöntemi üzerine eleştirisini anlamayı sağlamasında yatar. *Felsefenin Sefaleti*’nin ikinci bölümü olan *Ekonomi Politikin Metafiziği*’nde bu bağlantı açıkça görülmektedir.⁵⁰ Bu tartışma, tam da sözünü ettiğimiz anlamda varlık (nesne) ile yöntem arasındaki ilişkiye dair vurgusu ile önem arz eder.

Marx burada, teorinin veri olarak alınmasına dair eleştirisini Proudhon üzerinden yinelemekte, kendisini Hegel’den ve klasik iktisatçılardan ayıran sorunsalı “Proudhon’un Hegelciliği” üzerinden tartışmaktadır. Klasik iktisatçıların burjuva üretim ilişkilerini “sabit, değişmez, ölümsüz kategoriler” olarak ifade ettiklerini belirten Marx, Proudhon’un bu kategorileri sorgulamadan kabul ettiğini ve Hegelci bir tarzda tarihsel olduğu kadar mantıksal ardılıkları bağlamında ele aldığını öne sürer.⁵¹ Bu durumda teorik çaba kendisinden önce varolan teorik malzemeyi “düzene sokmak”tan ibaret olur. Marx’a göre bu soyutlamacılık, kategorileri imleyen ilişkileri ve tarihsel hareketi açıklamakta başarısızdır.⁵² Böylece, hareketin soyutlanması ya da

⁴⁷ Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 16.

⁴⁸ Peter Bratsis, “Nicos Poulantzas and the Ontological Status of the State in Marxist Theory”, *Journal of the Hellenic Diaspora*, 1999, (çevrimiçi) https://www.academia.edu/555445/Nicos_Poulantzas_and_the_Ontological_Status_of_the_State_in_Marxist_Theory, s. 156-157, Son Erişim Tarihi: 25.12.2020.

⁴⁹ Karl Marx, *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, Çev. Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları, 2009, s.17.

⁵⁰ Lucio Colletti, “Introduction”, *Karl Marx Early Writings*, Çev. Rodney Livingston, Gregor Benton, Londra, Penguin Books, 1975, s. 24-27.

⁵¹ Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, Çev. Ahmet Kardam, Ankara, Sol Yayınları, 1992, s. 96.

⁵² *A.e.*, s. 97.

saf mantıksal formülü olarak ifade edilen Hegel'in mutlak yöntemi ekonomi politiğe uygulandığında da ekonomi politiğin mantık ve metafiziği elde edilmiş olur.⁵³

Marx'a göre, ekonomik kategoriler üretimin toplumsal ilişkilerinin soyutlamaları olarak sadece teorik ifadeler iken Hegel'in din, hukuk vb. için yaptığını Proudhon ekonomi politik için yaparak modern ekonominin belirli kurum ve süreçlerini tüm yer ve zamanlar için geçerli genel/evrensel kategoriler yerine koymaktadır.⁵⁴ Ayrıca Marx bu kavramsallaştırmada sabit bir insan doğası varsayımından hareket etmenin bu kategorileri doğallaştırmaya / meşrulaştırmaya hizmet ettiğini ortaya koyar.⁵⁵

Bu anlamda, Althusser'in Marx ve klasik politik ekonomi arasında "epistemolojik kopuş" kavramı odağında kurduğu ilişki, bir başka önemli ilişkiye, Marx'ın Hegel ve Proudhon üzerine eleştirisinde açıkça görülen varlık alanının sorusu ile yöntem arasındaki ilişkiye dair sorunsala yaklaşmakta "muğlak" kalır. Vurgulamanın kendisinin de önemli olduğunu kabul ederek, bunun bir vurgu sorunu ile birleştiğini belirtebiliriz.

Poulantzas ise bu ilişkiyi Miliband üzerine değerlendirmesinde, Marx'ın Proudhon eleştirisi ile ortaklaşan bir biçimde tartışmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Poulantzas'ın bu eleştirisine göre Miliband'ın eleştirdiği ideolojileri olduğu gibi ele almakla yetinmesi⁵⁶ ve kendi iddialarını kendilerine karşı çevirerek çürütmeye çalışması, kendi teorisini eleştirdiği kuramsal zeminden farklılaştıramaması ile sonuçlanmıştır.⁵⁷

2.3. Yapı ve Yapısal Nedensellik Kavramlarının Sunuluşu

Althusser'in "Marx'ın teorik devriminin cevaplardaki değil sorulardaki değişimde yattığı"⁵⁸ belirlemesini, Althusser'in Marksist düşünce içinde yarattığı

⁵³ A.e., s. 99.

⁵⁴ A.e., s. 99-100. Ayrıca bkz. Lucio Colletti, a.g.e., s. 24-27.

⁵⁵ Karl Marx, a.g.e., s. 133.

⁵⁶ Nicos Poulantzas, "Kapitalist Devlet Sorunu...", s. 23.

⁵⁷ Bu tartışma ilerleyen bölümlerde kavramsal alana kaydırılarak kapitalist devlet teorisi odağında yeniden incelenecektir.

⁵⁸ Louis Althusser, "Kapital'den Marx'ın Felsefesine...", s. 45-46. Althusser'in buradaki bahsi basitçe soru sormaya indirgenemez elbette. Althusser, Marx'ın *Alman İdeolojisi'ndeki* Feuerbach'a yönelik "Yalnızca cevaplarında değil, kendi sorularında bile bir aldatmaca (mistifikasyon) vardı" ifadesine özel bir önem verir. Althusser'in bu ifadeyi yorumlayışına göre, Marx Feuerbach'ı Hegel'in sorularının

etkiye istinaden kendisine yöneltebiliriz. Althusser'in teorisinin –zaman zaman konumuz kapsamında incelediğimiz- tartışmalı sonuçları bir tarafa, sorduğu sorularla Marksist düşünce içinde yer alan önkabullerin zemininin ne denli kaygan olduğunu göstermiştir: Sözelimi, Marx'ın klasik politik ekonominin kategorilerini tarihselleştirdiği bilinmektedir. Peki ama Marksist anlamda “tarih” nedir, bu tarih kavramının dayandığı Marksist bütünlük kavramsallaştırmasına dair felsefi sorunsal nedir? Althusser'in yapı ve yapısal nedensellik kavramlarının tartışılacağı bu bölümde yapı ve tarih ilişkisi, Marksist bütünlük kavramsallaştırması odağında ele alınacaktır.

2.3.1. Yapı Kavramı: Marksist Toplum Anlayışının Ayırt Edilmesi

Althusserci yapı ve düzey nosyonları, Hegel'de yer alan sorunsaldan köklü bir biçimde ayrılan Marksist bütün ve genel olarak bu bütünle öğeleri arasındaki ilişkiye dair özgül bir yorumdan kaynaklanır. Althusser'in de belirttiği gibi, sorular incelenen “bütünün yapısına” bağlı olarak ortaya konulmadığında kavramsal bir çerçeve oluşturulamaz. Bu anlamda, bilime yönelik bir çaba, sorular toplumsal bütünün belirgin bir anlayışıyla ilişkilendirildiğinde mümkündür.⁵⁹

Tinsel bir bütün olarak Hegelci anlayış, Leibnizci anlamda her bir parçası *pars totalis*, yani bütünlüğün ifade edici bir parçası olduğu bir bütüne denk düşer.⁶⁰ Althusser'e göre Hegel'in tüm düşüncesine hâkim olan bu modelde bütün içsel bir öze

önvarsayımlarını kabul ederek aynı sorulara cevap vermekle suçlamakta, onun doğru cevapları bulabilmek için doğru sorular sorma, yani Hegel'in felsefe zeminini terk etme gerekliliğini göremediğini öne sürmektedir. Bkz. Louis Althusser, **Marx İçin**, s. 93 ve 101.

⁵⁹ Louis Althusser, “Kapital'in Nesnesi”, **Kapital'i...**, s. 337-338.

⁶⁰ **A.e.**, s. 337 ve s. 476. Bu konuda farklı yorumlar olduğunu da belirtmek gerekir. Örneğin *içsel ilişkiler felsefesi* yaklaşımının öncüsü Bertell Ollman'a göre Marx'ın Hegel'den devralarak geliştirdiği içsel ilişkiler felsefesi, “bir şeyin içerisine girdiği ilişkileri o şeyin ne olduğunun asli parçaları olarak” ele almakta ve “gerçekliğin yapı taşlarını şeyler değil ilişkiler olarak ortaya koymaktadır. Ollman'a göre, Marx'ı bu konuda doğrudan etkileyen filozoflar olarak Leibniz, Spinoza ve Hegel'in ortak noktası, bütünü oluşturan parçalar arasındaki ilişkilerin bu parçaların kendisinde de ifade edildiği düşüncesidir. Ancak Ollman, yaklaşımını Leibniz-Hegel-Marx çizgisinde bir devamlılık olarak *pars totalis* anlayışı üzerinde temellendirdiği halde, bu bütünlük anlayışını açıklamaz. Althusser'in gösterdiği gibi, ne filozoflar arasındaki ilişkilendirme doğrudur ne de böyle bir konumdan ilişkisel bir yaklaşıma varılabilir. Bkz. Bertell Ollman, **Diyaletğin Dansı: Marx'ın Yönteminde Adımlar**, Çev. Cenk Saraçoğlu, İstanbul, Yordam Kitap, 2006, s. 21 ve 65. Ollman'ın içsel ilişkiler felsefesi ve bu anlayış dahilinde öne sürdüğü parça-bütün ilişkisine dair bir eleştiri için bkz. Mehmet Nuri Durmaz, **a.g.e.**, s. 102-105. Durmaz'a göre de, Ollman *pars totalis* sorunsalında ifade edilen parça-bütün ilişkisini devralmakla birlikte, bütünlük kavrayışını açıklamamakta, Hegel'de ve Marx'ta bütünün parçalarda içerildiğini söylemekle yetinmektedir. **A.e.**, s. 105.

tekabül ederken, bu özün fenomenal ifadelerine indirgenen ögeleri, bu içsel ilke olarak anlaşılan bütünü aynı biçimde temsil eder.⁶¹ Marksist anlamda bütün⁶² ise, bu tinsel bütünlük tipinden farklı olarak, “karmaşık, yapılanmış, son kertede ekonomi tarafından belirlenen, birbirlerine eklemlenerek bir arada bulunan, nispeten özerk ayrı düzey/kerteleri içeren bir bütündür.”⁶³

Althusser Hegel’in toplum teorisi ile Marx’ın arasında “tersyüz etme” metaforu ile bir karşıtlık ilişkisi kurmanın yanlışlığını açıklarken, Hegel’de Marx’ta olduğu gibi “son kertede belirleyici bir alan” (politik, felsefi, dini vb.) olmadığını, bu bütünlüğü bir araya getirenin “tinsel bir ilke olduğunu” belirtir.⁶⁴ Tersyüz etme metaforu, Marksist bütünlük tipinin “karmaşıklığı”nı vermez. Bu çerçevede içinde, Hegel’in basit ilkesi yerine onun tersi olan bir başka basit ilke geçirmek, yani “... İdea’nın ardışık uğraklarını değil, aynı iç çelişkisi uyarınca Ekonomi’nin ardışık uğraklarını ortaya çıkarmak söz konusu olur.”⁶⁵ Althusser’e göre, Marksizm iki karşıtlı basit bir süreç halinde sunulan “Hegelci kökensel basit birliği” dışlar.⁶⁶ Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Marksizm’in Hegelci toplum modelinden yalnızca terimleri anlamında değil, terimlerin ilişkileri anlamında da farklılaştığını kabul etmek gerekir.⁶⁷

Poulantzas da belirli bir üretim tarzını karakterize eden birlik tipinin “son kertede ekonominin egemen olduğu karmaşık bir bütün” olduğu anlayışında Althusser’le hemfikir olarak, bu bütünlük kavramsallaştırmasını Hegelci anlamda döngüsel *pars totalis* anlayışından ayırmaya özen gösterir. Poulantzas’a göre, bu ilişki

⁶¹ Louis Althusser, **a.g.e.**, s. 475.

⁶² Burada kavramların orijinaline dair bir not düşmek gerekiyor. Türkçe çevirilerinde hem Hegelci hem de Marksist anlayışlar için bütün/tümlük kavramları ayırt edilmeksizin kullanılmış da olsa, Ömür Sezgin Althusser’in Hegelci anlamdaki kavramı bütünsellik (*totalite*), Marksist anlamda ise bütün (*tout*) olarak ele aldığını not etmektedir. Bkz. Ömür Sezgin, **a.g.e.**, s. 88-89.

⁶³ Louis Althusser, **a.g.e.**, s. 339. Althusser bu anlamda tarihsel zaman kavramının da ancak “yapı” fikri çerçevesinde anlam ifade edebileceğini düşünür. Bu anlamda, tarihin farklı üretim tarzlarının özgül yapısı üzerine temellendiği kabul edildiğinde, “genel olarak tarih” kavramından söz edilemeyeceği anlaşılr. Bkz. **a.e.**, s. 356-357. Bu ifade, Poulantzas’ın “genel bilim” üzerine eleştirileri ile ortaktır.

⁶⁴ Louis Althusser, **Marx İçin**, s. 248. Marx’ın *Hegel’in Hukuk Felsefesi’nin Eleştirisi*’ndeki erken Hegel eleştirisinde dahi bu anlayışın bulunabileceğini düşünüyoruz. Marx burada, “gerçek özgünlüğü hukuk felsefesi değil ama mantık bilimi oluşturmaktadır” diyerek kökensel bir ilkenin (İdea) gelişim uğraklarına indirgenen devlet-sivil toplum ilişkisinin spekülâtif niteliğine vurgu yapmaktadır. Bkz. Karl Marx, **Hegel’in Hukuk Felsefesi’nin...**, s. 29-30.

⁶⁵ Louis Althusser, **a.g.e.**, s. 133.

⁶⁶ **A.g.e.**, s. 240-241.

⁶⁷ **A.e.** s. 136.

tipi, “kökenlerin kurucu kategorisi ve yaradılış ilkesi olarak merkez-özne düzeyi üzerine kurulu olan ve diğer düzeylerin sadece fenomenal ifadeyi oluşturdukları, döngüsel ve belirtici bir bütün değildir.”⁶⁸

Tüm bu eleştirilerden anlaşılacağı üzere, Althusser ve Poulantzas’ın Marksist bütünlük tipini Hegelci terimlerle bir arada düşünen tarihselci Marksistlere yönelik eleştirileri; Hegelci bütünün tinsel/spekülatif niteliğinin eleştirisi ile sınırlı kalmaz. Yanı sıra, *monizm (tekçilik), özne/nesne kategorileri, tarih/tarihsel zaman* kavramları üzerinde yoğunlaşır.

Althusser *Marx İçin*’de monist sorunsalı eleştirerek, bu kavram dâhilinde düşünmenin Hegelci anlamda kökensel ve basit tözün doğrudan gelişimine gönderdiğini belirtmektedir.⁶⁹ Bu anlamda Marx’ın tekçi olmayan, yani tek bir çelişkinin hareketine indirgeyemeyeceğimiz bir anlamda temel ve tali çelişkiler arasındaki özgül ilişkilere dayanan toplum anlayışı Hegelci bütünlükten köklü olarak farklılaşır.⁷⁰

Aynı biçimde, özne/nesne kategorileri dâhilinde düşünmek yerine Marx’ın da gösterdiği gibi “ilişkiler”e vurgu yapmak gerekir. Althusser özne-birey sorunsalını *homo economicus* varsayımına dayandırarak⁷¹, Marx’ın bunun (özne-birey, somut insan vs.) yerine basitçe toplum kavramını getirmek yerine, “toplumsal ilişkiler”e dayalı bir analiz geliştirdiğini söyler. Althusser’e göre Marx’ın üretim ilişkileri ile politik ve ideolojik toplumsal ilişkiler olarak ayırladığı bu ilişkiler, “ilişki

⁶⁸ Nicos Poulantzas, **Political Power and Social Classes**, Ed. Timothy O’Hagan, Çev. Timothy O’Hagan, David McLennan, Anna de Casparis vd., London, Verso, 1978, s. 14. Althusser’e göre, felsefede “köken” kavramı a priori kuşkulu kabul edilmelidir. Bkz. Louis Althusser, “Kapital’den Marx’ın Felsefesine” **Kapital’i...**, s. 99. Ona göre, Marx’ın ünlü “insan anatomisinin maymun anatomisinin anahtarı” olduğunu ifade ettiği cümlesindeki gibi, sorularımızı cevaplayabilecek olan “kökensel bir etki miti” değil, “güncel bilgi etkisi”dir. Bu da bizi yaradılış teorisine değil, beden teorisine, yani toplumun güncel yapısına yöneltir. Bkz. **a.e.**, s. 100-101. Bu ifade, Marx’taki tarih kavramının anlaşılması için elzem görülür.

⁶⁹ Louis Althusser, **Marx İçin**, s. 247.

⁷⁰ Poulantzas, oldukça erken bir çalışmasında, ilk kez 1964 yılında yayımlanan “Çağdaş Devlet ve Hukukun Marksist İncelenmesi ve “Alternatif” Sorunu”nda Marx’ı ontolojik olarak monist bir konuma dahil etmenin yanı sıra, Hegel’in monizmi ile Marx’ın monizmi arasındaki farklılıkları vurgulamanın önemi üzerinde durmuştur. Poulantzas’a göre, Hegel’in monizmi (“gerçek olan mantıksal, mantıksal olan gerçektir”) özdeşleşmeye dayanırken Marx’a göre monizm “çelişkiye ilişkin monizm”dir. Bkz. Nicos Poulantzas, “Çağdaş Devlet ve Hukukun...”, s. 47-48. Althusser Marx’taki “karmaşık bütün” anlayışından hareketle, Marksist çelişkinin “eşitsiz” olmak biçimindeki özel karakteri üzerinde durmuş ve bu konum Poulantzas tarafından devralınarak özel olarak politik teori bağlamında geliştirilmiştir. Bkz. Louis Althusser, “Amiens Savunusu, **Makyavel’in Yalnızlığı...**, s. 247.

⁷¹ Louis Althusser, “Kapital’in Nesnesi”, **Kapital’i...**, s. 439.

olduklarından özne kategorisi altında düşünülemedikleri gibi⁷², toplumsal üretim ilişkileri, insanlar arasındaki basit ilişkilere, *öznelararasılığa* indirgenemez.⁷³

Marx'ın tarih/tarihsel zaman kavramına dair anlayışı ise Marksist anlamda bütünlük tipinin ayırt edilmesi açısından büyük önem arz eder. Marx'ın bu anlayışı *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'nın Giriş*'inde yer alan şu ifadelerden çıkarsanmaktadır:

“Ekonomik kategorileri, tarihte belirleyici oldukları sırayla birbirini izlemeye terk etmek, demek ki lüzumsuz ve yanlış. Gerçekte sırayı belirleyen bunların modern burjuva toplumu içinde birbirleriyle olan ilişkileridir ve bu da doğal sıralama gibi görünen ya da tarihi gelişime tekabül eden dizinin tam tersidir. Sorun, ekonomik ilişkilerin farklı toplum biçimleri silsilesindeki tarihi konumları değildir. Hele “idea”daki (Proudhon) (sulandırılmış bir tarihi süreç kavramı) sıralama hiç değil. Asıl sorun, modern burjuva toplumu içindeki eklemlenme şekilleridir.”⁷⁴

Dolayısıyla, mevcut toplum sadece bir “sonuç” olarak kavranılamaz. Bu ifade, Hegelci anlamda İdeanın uğraklarının ardışık tarihsel dönemler olarak varolduğu, “zamanın homojen sürekliliği” anlayışından köklü olarak ayrılır.⁷⁵ Marx'ta bütünün yapısı, “hareketin, ardışıklığın, zamanın mantığı” içinde değil, *Felsefenin Sefaleti*'nde bahsettiği anlamda “birlikte varoluş” yani içinde varolan öge ve ilişkilerin birlikte varlığı ve eklemlenmesi (Gliederung) anlamında açıklanır.⁷⁶ Althusser'in buradan hareketle ortaya koyduğu, zamansallığın farklı yapısal düzeylerine dair “*denklik, denk olmama, eklemlenme, uyumsuzluk ve kayma*” gibi ilişkiler⁷⁷, inceleyeceğimiz gibi, Poulantzas'ın *SİTS*'inde belirleyici bir rol oynar.

⁷² A.e., s. 466.

⁷³ A.e., s. 457. Bu çerçevede, *tarihte bireyin rolü* şeklindeki sahte sorunun yerine, *bireyselliğin tarihsel varoluş biçimleri* olarak, bireylerin rolünün yapının farklı düzeyleri içinde “taşıyıcı” (Träger) oldukları bir konum ile açıklanır. Bkz. a.e., s. 361. *Träger* (İng. *bearer*) kavramı için bkz. Karl Marx, **Capital, Volume I**, Çev. Ben Fowkes, Penguin Classics, 1992, s. 92. Türkçe çevirisi için bkz. Karl Marx, **Kapital Cilt 1**, Çev. Mehmet Selik, Nail Satlıhan, İstanbul, Yordam Kitap, 2011, s. 20.

⁷⁴ Karl Marx, **Grundrisse Ekonomi Politiğin...**, s. 153. Ayrıca bkz. Louis Althusser, a.g.e., s. 101.

⁷⁵ Louis Althusser, “Kapital'in Nesnesi”, **Kapital'i...**, s. 333.

⁷⁶ A.e., s. 339-341. Althusser'in burada Marx'ın *Felsefenin Sefaleti*'nden verdiği şu alıntıya dikkat çekmek istiyoruz: “Hareketin, ardışıklığın, zamanın tek formülü, tüm iktisadi ilişkilerin içinde eşzamanlı olarak bir arada bulunduğu ve birbirlerini desteklediği toplum gövdesini nasıl açıklayabilir?” Bkz. a.e. s.341.

⁷⁷ A.e., s. 356. Kavramların İngilizce çevirileri için sırasıyla bkz. *correspondence, non-correspondence, articulation, dislocation* (Fr. *décalage*), *torsion*. Louis Althusser vd., **Reading Capital**, Çev. Ben Brewster, NLB, 1970, s. 108.

2.3.2. Son Kertede Belirlenim ve Egemen Rol: Nedensellik İlişkilerine Bir Bakış

Kuramsal nesnesi olan devletin ilişkisel bir yaklaşımını kurmada adım adım ilerleyen Poulantzas, Hegelci felsefeden köklenen öz/fenomen gibi kavram çiftlerinin ekonomist bir yorumun temeli olduğunun ve ilişkisel bir yaklaşım için Hegelci bir felsefeden kopuşun zorunluluğunun bilincinde olarak, Althusser'in 1965 yılında yayımlanan *Marx İçin* ve *Kapital'i Okumak*'taki metinlerinin eleştirel bir kabullenışı ile yola çıkmıştır. Althusser, bu bağlamda Marksist bütünlük anlayışını imleyen yapı kavramsallaştırmasını, hem Hegelci özcülükten hem de altyapı/üstyapı ekonomizminden ayırt etmek için ortaya koymuştur.⁷⁸

Bu metinlerde Althusser, Poulantzas'ın anlayışı ile ortaklaşan bir biçimde, *öz/fenomen* çiftinin, ekonomist/mekanist bir anlayışta, iktisadi olmayanı iktisadi olanın fenomeni olarak açıkladığını belirtir. Aynı konumlanma, *zorunluluk/koşullar* kavram çiftinde de görülür. Zorunluluk iktisadi yasaları imlerken, koşullar ampirik, olumsal verilere indirgenir.⁷⁹ Althusser, *Marx İçin*'de ise, tersyüz etme metaforunun politik teori üzerindeki sonuçlarını çarpıcı bir biçimde tartışır: Bu metafor ile düşündüğümüzde, bir nevi *Aklın Kurnazlığı* ters yönde işletilerek Hegel'de ekonominin özü politik ideolojiyken, Marx'ta politik ideolojinin tüm özünü oluşturan şey ekonomi olur. Bu durumda da, politik ve ideolojik olan, “bunların hakikati olan ekonominin katışıksız görüngüsü” haline gelir.⁸⁰

Althusser *Marx İçin*'de toplumsal bütünlüğü tanımlarken son kertede ekonominin belirleyiciliği ve üstyapı olarak adlandırılan alanların görece özerkliğinin birlikteliğine vurgu yapar. Althusser'e göre Marx'ta üstyapılar sadece “tuhaf, kuraldışı, sapkın” durumları imlemek için anılmaz, “ekonomik diyalektiğin asla katışıksız halde rol oynamadığı”nı söylemek gerekir.⁸¹ Bu anlayışa göre, üstyapılar Marx'ta bir gölge- olgu, yansıma değil, “tam olarak birer gerçeklik”tir.⁸²

⁷⁸ Bob Jessop, *Nicos Poulantzas Marxist...*, s. 57-58.

⁷⁹ Louis Althusser, *a.g.e.*, s. 360-361.

⁸⁰ Louis Althusser, *Marx İçin*, s. 132-133.

⁸¹ *A.e.*, s. 138-139.

⁸² *A.e.*, s. 140.

Aslında Althusser'in *Marx İçin*'de ortaya koyduğu son kertede belirlenim, *üstbelirlenim* gibi kavramlar, toplum bilimlerinde nedensellik ilişkisine, özel olarak da Marksist kuramda yer alan altyapı/üstyapı ikiliğine dair bir hesaplaşmadır. Althusser bu ilişkinin Engels tarafından rastlantı-zorunluluk modeli olarak yanlış bir biçimde sunulduğunu belirtir. Engels'in Bloch'a 21.9.1890 tarihli mektubunda sunulan bu model, "*Tüm bu etkenlerin (üstyapılar) etkisi ve tepkisi vardır; bunların içinde ekonomik hareket, sonsuz sayıda rastlantı... arasındaki bir zorunluluk olarak kendi yolunu açar*"⁸³ ifadesi ile "politik bir durumun somutluğunu zorunluluğun gerçekleştiği rastlantı olarak kabul eden" spekülatif-Hegelci bir tezdur.⁸⁴ Bu bakış açısı ile salt ampirik bir olguya indirgenen politik "koşullar", gerçekten var değildir.⁸⁵ İlginç bir biçimde, Engels bu metnin ikinci bölümünde, "üstyapı" alanını terk ederek, rastlantı-zorunluluk modelini bu kez "bireysel iradelerin bileşimi" vurgusuyla kurar.⁸⁶ Bu nesne değişikliği ile iradeci üstyapılar anlayışına varılır ki bu, Poulantzas'ın da iradecilik/ekonomizm birlikteliği ile mahkûm ettiği bir yaklaşımın kökenlerini göstermesi açısından önem arz eder.

Althusser, temel çelişki/tali çelişkiler ayrımı üzerinden yürüttüğü ve "üstbelirlenim" kavramını ortaya attığı tartışma dahilinde önerdiği model çerçevesinde, temel ve tali çelişkiler arasındaki ilişkinin öz/fenomen çiftine indirgenemeyeceği, "tali çelişkiler olmadan, ya da içlerinden biri var olmadan temel çelişkinin de pratikte var olamayacağı ya da onlardan önce veya sonra var olamayacağı"⁸⁷ vurgusu ile üstyapı olarak imlenen alanın temelin görüngüsü olmak yerine onun "varlık koşulu" olduğunu tartışır.

Althusser, "çelişkilerin birbirlerinin varlıklarını koşullandırmaları" ile açıklanan modelin "döngüsel görünüm"ünün farkındadır. Buradan varılan sonuç, doğrusal nedensellik yerine döngüsel bir nedensellik anlayışı olur.⁸⁸ Althusser

⁸³ A.e., s. 144-145. Söz konusu metin için bkz. Friedrich Engels, Joseph Bloch'a Mektup, 21 Eylül 1890, Karl Marx, Friedrich Engels, **Felsefe Metinleri**, Çev. Kenan Somer, Ahmet Kardam, Sevim Belli vd., Ankara, Sol Yayınları, 1999, s. 230.

⁸⁴ Louis Althusser, **a.g.e.**, s. 217.

⁸⁵ A.e., s. 252. Althusser, Engels'in üstyapıların etkilerini "mikroskobik etkilerin rastlantısallığı"na indirgemesinin, Marx'ın Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'inde ortaya koyduğu kavrayışa da denk düşmediğini söyler. Bkz. **a.e.**, s. 147.

⁸⁶ A.e., s. 147-148.

⁸⁷ A.e., s. 249-250

⁸⁸ Althusser bu konuyu, Marx'ın *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'sına dayandırarak tartışmaktadır. Althusser'in referans verdiği bölümün biraz daha genişletilmiş bir versiyonunu sunuyoruz: "Bunlardan

nedensellik ilişkilerine dair bu döngüsellikten kaçınmak için *Kapital'i Okumak*'ta öne sürdüğü, bu ilişkileri “*ekonominin son kertede belirleyiciliği*” ve “*egemen rol*” ayrımı çerçevesine oturtan “yapısal nedensellik”⁸⁹ kavramına başvurur. Althusser’e göre klasik nedensellik teorilerini parçalayan bu kavram, Marx’ın bilimsel keşfini özetlemektedir.⁹⁰

Balibar, Althusser’in yapısal nedensellik kavramına dair öne sürdüğü ekonominin son kertede belirleyiciliğini, “farklı yapılarda, belirleyici bir yer işgal eden toplumsal yapının kertelerini belirliyor olmasıyla iktisat belirleyicidir” şeklinde tanımlamaktadır.⁹¹ Bu ifadeye göre, ekonomik olan, bir yapıda hangi kerte veya düzeyin başat/egemen olacağını belirlemesi anlamında “son kertede belirleyici”dir.⁹² Poulantzas da *SİTS*’da, *Kapital'i Okumak*’ta geliştirilen epistemolojik pozisyonundan ve Althusser’in nedensellik ilişkilerine dair geliştirdiği bu yorumdan hareket ederek bir üretim tarzını karakterize eden birlik tipini, “son kertede ekonominin egemen olduğu karmaşık bir bütün” olarak tanımlamakta ve Althusser gibi “son kertede belirlenim” ve “egemen rol” arasındaki ayrımı vurgulamaktadır: “Bütünün yapısının son kertede

vardığımız sonuç üretim, bölüşüm, mübadele ve tüketimin hep aynı şey oldukları değil, bir bütünlüğün yapısal parçacıklarını, bir birlik dâhilindeki ayrımları oluşturduklarıdır. Üretim hem antitetik belirlenmesinde, kendine, hem de aynı zamanda öbür öğelere egemendir. Süreç yeni baştan başlayabilmek için daima üretime döner. ... belirli bir üretim o halde belirli bir tüketim, bölüşüm ve mübadeleyi ve bu farklı öğeler arasında belirli bir takım ilişkileri belirler. Buna karşılık dar anlamıyla üretimin kendisinin de öbür öğeler tarafından belirlendiği inkar edilemez. ... farklı öğeler arasında karşılıklı etkileşim vuku bulur. Her organik bütünlükte bu böyledir.” Bkz. Karl Marx, **Grundrisse Ekonomi Politikin**..., s. 142.

⁸⁹ Louis Althusser, “Kapital’in Nesnesi”, **Kapital’i...**, s. 471, 474.

⁹⁰ Klasik felsefede nedensellik sorunsalına dair iki kavram sistemi bulunduğunu söyleyen Althusser’e göre Kartezyen kökenli mekanist sistem bir bütünün öğeleri üzerindeki etkisini düşünmeye uygun düşmezken, Leibnizci-Hegelci ifade kavramı ise bütünün öğelerini onun fenomenal ifade biçimine indirger. Althusser yapısal nedensellik kavramının, kavram olarak Marx tarafından üretilmesi dahi Kapital’de pratik olarak bulunduğunu söyler. Bkz. Louis Althusser, **a.e.**, s. 474-475.

⁹¹ Etienne Balibar, “Tarihsel Materyalizmin Temel Kavramları Üzerine”, **Kapital’i Okumak**, Louis Althusser, Etienne Balibar, Roger Establet vd., Çev. A. Işık Ergüden, İstanbul, İthaki Yayınları, 2007, s. 532.

⁹² Althusserci kuramın “son kertede belirlenim” kavramı için referans aldığı klasik metinlerden biri için bkz. Karl Marx, **Kapital Cilt 1**, Çev. Alaattin Bilgi, 5. bs., Ankara, Sol Yayınları, 1997, 5. s. 91, 34. dipnot. Marx bu dipnotta 1859 tarihli *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı’ya Önsöz* metnine bir eleştiriye cevaben şunları ifade etmektedir: “...her üretim tarzı ve ona tekabül eden toplumsal ilişkiler, kısaca toplumun ekonomik yapısı, hukuksal ve siyasal üstyapının gerçek temelidir ve buna belirli toplumsal biçimler tekabül eder; üretim tarzı, toplumun siyasal ve genel olarak entelektüel yaşamını belirler şeklindeki görüşlerimin maddi çıkarların egemen olduğu zamanımız için çok doğru oldukları, ama Hristiyanlığın egemen olduğu orta çağ için, politikanın egemen olduğu Atina ve Roma için geçerli olmadığı öne sürülüyor... Tam tersine, burada Katolikliğin, burada politikanın niçin başrolü oynadığını açıklayan şey, orada yaşayan *insanların yaşamlarını kazanma biçimidir*. ...onun gizemli tarihini toprak mülkiyeti tarihinin oluşturduğunu bilmek için Roma cumhuriyetinin tarihi ile biraz tanışıklık yeter.”

ekonomik olan tarafından belirlenmesi, ekonomiğin bu yapıda her zaman egemen bir rol oynadığı anlamına gelmez.”⁹³ Poulantzas bu çerçevede dâhilinde hareket ederek kuramı “ekonomik, politik, ideolojik alanlardaki birleşik fakat farklı düzeyler arasındaki bir ilişki biçimi” olarak tanımlar.⁹⁴

Yapısal nedensellik kavramı, toplumsal bütünlüğe dair “egemenlik içeren yapı” anlayışı ile bu döngüsellikten sakınmaya çalışsa da, bunda ne denli başarılı olduğu oldukça tartışmalıdır. Sözgelimi Laclau, yapı ve düzeyler arasındaki ayrımın ve aralarındaki “son kertede belirlenim” ve “egemen rol” olarak tanımlanan ilişkilerin bütünüyle “betimsel” olduğunu ve bu çerçevede içinde kendimizi “kavramlar arasında mantıklı ilişkiler kurulması imkânsız olan bir soyut yapılar ve düzeyler dünyasında” bulduğumuzu öne sürer.⁹⁵

Poulantzas ise bu kavramları *SİTS*’da kullanmasına rağmen, 1966 yılında yayımlanan *Marksist Bir Teoriye Doğru* isimli çalışmasında Althusser’e erken bir eleştiri yöneltmiştir. Bu yorum, Althusser’de “ekonomik olan” kavramının eleştirisi etrafında kurulur. Althusser, egemenlik içeren yapı ile ifade edilen önceden verili karmaşık bir bütün tipinin, ekonominin son kertede belirleyiciliği ve egemen rol arasındaki ayrımı gerekli kıldığını göstermiştir. Bu egemen rol, ekonomik olanda olduğu gibi diğer başka düzeyler tarafından da yerine getirilebilir. Gerçek süreçte ise ekonomik olan son kertede belirleyiciliğini her zaman korumasına rağmen ve egemen rolün farklı düzeyler arasında yer değiştirme etkinliğine izin verecek olan yine kendisi olduğu halde, Althusser’in teorisinde ekonominin statüsü bilinemez olarak kalır.⁹⁶ Poulantzas’a göre bunun bir sonucu olarak, ekonomi “bilinçdışı yasalar” biçiminde görünür.⁹⁷ Aynı zamanda ekonomik olanın bilimsel statüsünün tanımlanmadan son kertede belirlenim ve egemen rol arasında ayrıma gidilmesi işlevselciliğe düşme tehlikesini barındırır.⁹⁸

Ayrıca Poulantzas egemen rolün çeşitli düzeyler arasında kayıtsızca yer değiştirmesinin “eklektik çoğulculuk” ya da “diyalektik bir hiper-ampirizme” yol

⁹³ Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 12-13.

⁹⁴ **A.e.**, s. 10.

⁹⁵ Ernesto Laclau, “Siyasal Düzeyin Özgüllüğü”, s. 120. Bkz. Etienne Balibar, **Marx’ın Felsefesi**, Çev. Ömer Laçiner, İstanbul, Birikim Yayınları, 2014, s. 124.

⁹⁶ Nicos Poulantzas, “Marksist Bir Teoriye Doğru...”, s. 221.

⁹⁷ **A.e.**, s. 226.

⁹⁸ **A.e.**, s. 230.

açacağını da söyler. Poulantzas bu iki terimin “biçimci” bir yapı anlayışında birleştirilmiş olarak görüldüğünü, Althusser’in ekonomik olanın bilimsel statüsünü teorik olarak ortaya koymak yerine, egemen yapının teorik bilgisiyle gerçek süreç içerisinde ekonomik olanın egemen kertesini kurduğunu ifade ederek Marksist epistemolojinin bilgi nesnesi ve gerçek nesne arasındaki ayrımını da ıskaladığını iddia eder.⁹⁹

Poulantzas, bu makalesinde, Althusser’de ekonominin net bir bilimsel statüsünün olmayışının politik olanın bilimsel statüsünün sonuçları açısından da önemli sonuçlarını tartışır. Poulantzas’a göre, Althusser egemen rolün ekonomik olanın yanı sıra politik olana da meyledebileceğini söylerken ekonomizme karşı mücadele etmekte haklıdır.¹⁰⁰ Ancak bu iki alan ve arasındaki ilişkilerin “türeyimsel” referanslarla değil, ancak tarihsel olarak belirli bir toplumsal formasyonun “matrisi” içinde, bunların özgüllüğünün somut bir incelemesi yolu ile anlaşılabilirliğini ifade eden¹⁰¹ Poulantzas’a göre, bunu yapmadığımız sürece terk etmeye çalıştığımız aynı monist [tekçi belirlenim]sorunsalının içinde kalmamız kaçınılmazdır.¹⁰²

Balibar ise bu tartışmaların gerçekleştirildiği dönemden epey sonra, 1993 yılında yayımlayacağı *Marx’ın Felsefesi*’nde, Althusser’in sonraki özeleştirisinde yer alan “son tahlilin tek başına kalmış saati asla çalmayacaktır” ifadelerini hatırlatarak ekonomik temelle siyasal-ideolojik üstyapı arasında mümkün görülen karşılıklı eylemler ve diyalektiği bahsinde ne kadar incelikli olursa olsun, bu kavramsallaştırmanın sonuç olarak “tarihsel gelişmenin teolojisi”ni üretmekten başka bir şey yapmadığını ifade edecektir. Balibar bu bahisle Althusser’in asıl özgünlüğünün “toplumsal bütünün indirgenemez karmaşıklığını ifade eden üstbelirleme kavramı üzerine temellenen, karşılıklı etkinlik ve üstyapıların karşılıklı etkinliği” olduğunu ifade eder.¹⁰³ Ancak Althusser’in geliştirdiği bu kavramların birbirlerinden yalıtılarak

⁹⁹ A.e, s. 221-222.

¹⁰⁰ A.e, s. 226.

¹⁰¹ A.e, s. 227

¹⁰² Poulantzas burada teorinin aşırı politikleşmeyle sonuçlanma tehlikesine dikkat çekme anlamında politisizme vurgu yapmaktadır. Politisizm de ekonomizm gibi aynı monist sorunsal içinde kalmamıza neden olur. Bkz. a.e, s. 232. Poulantzas’ın burada Althusser’e henüz olgunlaşmamış bir eleştiri olarak ortaya koyduğu politisizm, ironik bir biçimde kendi teorisi açısından da karmaşa yaratan bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu konuya Poulantzas’ın “yapısalcılığına” yönelik eleştiriler ve Poulantzas’ın özeleştirileri bağlamında geri dönülecektir.

¹⁰³ Etienne Balibar, *Marx’ın Felsefesi*, s. 124.

ele almanın güçlüğüne de dikkat çekmek durumundayız. Althusser 1975 tarihli *Amiens Savunusu*'nda “son kerte”¹⁰⁴ kavramıyla “hem idealist felsefelerden hem de determinizmin mekanist anlayışından” ayrıldığını belirterek bir anlamda kavramı sahiplenecektir.¹⁰⁵

2.4. Tarihsel Materyalizmin Genel Kuramından Bölgesel Kuramlara

2.4.1. Genel Kuram Sorunu

Poulantzas'ın, “politik olan”ın özgül bir bilimsel nesne olarak kuruluşuna ve kapitalist bir devlet teorisi geliştirmeye yönelik bütüncül ilgisi, temelde politik olanın ekonomik olandan biçimsel ayrılığı fikri üzerine temellenmiştir. Poulantzas, devlet teorisi üzerine ilk yazılarında bu fikri Marx ve Gramsci'den esinle sivil toplum/devlet ayrılığı teması çerçevesinde temellendirse de¹⁰⁶, sonradan bu kavramsallaştırmayı tümüyle terk ederek sözünü ettiğimiz ilişkiyi Althusserci egemenlik içeren yapı kavramı çerçevesinde politik düzeyin görece özerkliği bağlamında tartışma çabasında olmuştur.¹⁰⁷

İnceleyeceğimiz gibi, bu inşanın hareket noktası, bir üretim tarzına ilişkin politik düzeyin (veya aynı biçimde ekonomik vd. düzeylerin) *görece özerkliği* içinde bir bilim nesnesi olarak incelenip incelenemeyeceği sorusudur. Bu yoruma göre, ekonominin ve politikanın bağımsız birer araştırma konusu olabilmeleri, bir üretim tarzının oluşturduğu yapının düzeylerinin görece özerkliği ile mümkün hale gelir. Kapitalist üretim tarzına özgü olarak tanımlanan bu karakteristik özerklik, Marx'ın özellikle kapitalizm öncesi üretim tarzlarına ilişkin -karşılaştırmalı- metinlerinden çıkarsanır. Buradan yol alarak “genel kuram” olarak bahsedilenin ancak belirli bir üretim tarzına ait bir kuram olabileceği sonucu çıksa da, Balibar'ın Marx'a dayanarak

¹⁰⁴ Bu kavram (*İng.* last instance) “son yargı” biçiminde de çevrilmektedir. Bkz. Louis Althusser, “Amiens Savunusu”, **Makyavel'in...**, s. 238.

¹⁰⁵ **A.e.**

¹⁰⁶ Örneğin bkz. Nicos Poulantzas, “Devlette Hegemonya İncelemesine...”, s.120-127.

¹⁰⁷ Poulantzas *SİTS*'da yer alan bu konuma sonradan eleştiriler getirse de, devletin esas itibarıyla ekonomik ve siyasal alanların kapitalizme özgü ayrılığı bakımından tartışılması gerektiğine ilişkin genel savından temel noktaları ile vazgeçmemiştir. Bkz. James Martin, “Giriş”, **Poulantzas Kitabı**, s.26-27.

ortaya attığı “*genel olarak üretim*” kavramı devreye girdiğinde bir karmaşa ortaya çıkar.

Althusser, Marx’ın “üretimden söz ettiğimizde, söz konusu olan şey, her zaman toplumsal gelişmenin belirli bir evresindeki üretimdir” alıntısına yer vererek üretimin “basit evrensel kökenine”, “doğumuna” uzanmanın imkânsızlığını vurgulasa da¹⁰⁸, Balibar Marx’ın 1857 tarihli *Giriş*’ine referansla “tarihsel olarak var olmayan ama tüm üretim tarzlarının değişiklerini temsil ettiği”, “genel olarak üretim” kavramından da söz eder.¹⁰⁹

Poulantzas, Balibar’ın metni ile paralel biçimde, “genel olarak ekonomi”nin değişmez bir takım öğelerden oluştuğuna, farklı üretim tarzlarını birbirlerinden ayırt edenin ise “bu öğelerin bileşim biçimi” olduğuna vurgu yapmaktadır.¹¹⁰ Bu yoruma göre, belirleyici olan *öğeler* değil, bu öğelerin birbirleri ile girdikleri *ilişkiler*dir. Poulantzas’a göre bütünlüğe dair Leibnizci-Hegelci *pars totalis* anlayışı, “bileşenler”¹¹¹ kavramı ile yeniden üretilmektedir. Oysa ki Poulantzas, burada değişmeyen öğeler olarak “*bileşenler*”le değil, “*bileşimin kendisi*”, dolayısıyla bu öğelerin içine girdikleri *ilişkiler*le ilgili olduğunu belirtir.¹¹²

Eğer üretim değişmez birtakım öğelerden oluşuyorsa ve farklı tarzların ayrımı “her zaman aynı olan az sayıdaki öğe arasındaki ilişkilerin çeşitlenmesi üzerinde zorunlu ve yeterli biçimde” temelleniyorsa¹¹³ *genel kurama* ulaşılabilir mi? Balibar bu soruya olumlu yanıt verir: “...Bu durumda, üretim tarzlarının *a priori* bir biliminin, bir zar atışıyla ya da “en iyi” ilkesinin etkisiyle, gerçek-somut tarih içinde gerçekleşmiş ya da gerçekleşmemiş, olası üretim tarzlarının biliminin olasılığı ileri sürülebilir.”¹¹⁴ Bu ifade, ileride inceleyeceğimiz gibi, üretimin ancak “tarihselliği” içinde bir anlam ifade ettiğini belirten Marx’ın anlayışıyla çelişir.

Poulantzas ise *SİTS*’da genel kurama dair çekincelerini belirtse de, bunu genel kuram oluşturulmasına dair sistemli bir eleştiriye değil, basitçe bilgi eksikliğine

¹⁰⁸ Louis Althusser, **Marx İçin**, s. 238.

¹⁰⁹ Etienne Balibar, “Tarihsel Materyalizmin Temel...”, s. 509.

¹¹⁰ Nicos Poulantzas, **Political Power and ...**, s. 25.

¹¹¹ İng. *combinatory*. Poulantzas burada *combinatory* ve *combination* kavramları arasında bir farklılaşmaya giderek belirleyici olanın *combination* (*bileşim*) olduğunu söylüyor. Bu kavramın orijinali Marx tarafından kullanılan *Verbindung* kavramıdır. Bkz. Nicos Poulantzas, **a.e.**, s. 25-26.

¹¹² **A.e.**, s. 25-26.

¹¹³ Etienne Balibar, “Tarihsel Materyalizmin Temel...”, s. 534.

¹¹⁴ **A.e.**, s. 535.

bağlar. Poulantzas'a göre gerekçe, çeşitli üretim tarzlarında sistematik bölgesel kuramların eksikliğidir.¹¹⁵ Poulantzas'ın genel kurama çekinceleri *SİTS*'dan itibaren var olsa ve bu kitabında kendisine inceleme nesnesi olarak “genel olarak devlet”i değil “*kapitalist devlet*”i alsa da eleştirileri henüz sistematiklikten uzaktır. Poulantzas genel kurama dair güçlü eleştirilerini özellikle son kitabı *Devlet İktidar Sosyalizm*'de formüle edecektir.

Balibar ve Poulantzas, Marx'ın *Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler* ve *Kapital*'in III. Cildinde yer alan *Kapitalist Toprak Rantının Doğuşu* bölümlerine atıfla, üretimin değişmeyen öğeleri olarak doğrudan üretici (çalışan), üretim araçları ve ürüne el koyan (çalışmayan) arasında “ikili” bir ilişkinin varlığından bahsederler. Balibar'a göre bu analiz, bölgesel yapıların ya da kertelerin analizine başlayabilmek için temel önemdedir.¹¹⁶

Bu ilişkilerden ilki doğrudan üretici ile üretim araçları ilişkisine dair olan “gerçek mülk edinme” ilişkisidir.¹¹⁷ Balibar'a göre bu terim, Marx'ın “emek sürecinde üretim araçlarına gerçek, maddi sahiplenmesi şeklinde değişik terimlerle (*appropriation...*) ya da yalnızca insanın doğaya sahip olması olarak belirttiği şeye denk düşer.”¹¹⁸ İkinci ilişki olan “mülkiyet” ilişkisinde ise; “çalışmayan”, üretim araçlarının sahibi olarak sürece müdahil olur ve tüm sınıflı toplumlara özgü olan bu üretim ilişkisi, mülk sahibi olarak artı-emeğe el koyan çalışmayan'ın mülkiyetine yol açar.¹¹⁹ Balibar'a göre Marx bu ikili ilişkiyi “emekçi ile emek koşullarının ayrımı” kavramı içinde birbirine karıştırmaktadır.¹²⁰

¹¹⁵ Nicos Poulantzas, *Kapitalist Devlette Siyasal...*, s. 24-25.

¹¹⁶ Etienne Balibar, *a.g.e.*, s. 537.; Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 26-27.

¹¹⁷ Nicos Poulantzas, *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, Çev. Şen Süer, L. Fevzi Topaçoğlu., İstanbul, Belge Yayınları, 1992, s. 19. İngilizcesi “real appropriation” olan terimin Epos Yayınları'ndaki baskısında yer alan “reel temellük” olarak çevirisi yerine, Belge Yayınları'nın “gerçek mülk edinme” ilişkisi olarak çevirisi benimsendi. Bu ilişkinin içeriğine dair bkz. Etienne Balibar, *a.g.e.*, s. 515-516.

¹¹⁸ Etienne Balibar, *a.g.e.*, s. 515.

¹¹⁹ Nicos Poulantzas, *Kapitalist Devlette Siyasal...*, s. 27.

¹²⁰ Etienne Balibar, “Tarihsel Materyalizmin Temel...”, s. 519. Simon Clarke'a göre bu analiz tümüyle üretimin teknik olarak kavramsallaştırılmasına dayanmakta, “gerçek mülk edinme ilişkisi” ile teknik ilişkiler olarak anlaşılan üretim ilişkileri konu edilmektedir. Balibar'ın ayırt ettiği ikinci ilişki olan “mülkiyet ilişkisi” ise, üretim araçlarının mülkiyeti temelinde kurulan toplumsal ilişkiler olarak “bölüşüm ilişkileri”ni ifade eder. Clarke'a göre, Althusserci kuram, üretim ilişkileri ve bölüşüm ilişkilerinin ayrılığına dayalı bir analiz geliştirdiği için burjuva sosyolojisinin sorunsal alanında kalmaktadır. Bkz. Simon Clarke, “Marksizm, Sosyoloji ve Poulantzas'ın Devlet Kuramı”, *Devlet Tartışmaları: Marksist Bir Teoriye Doğru*, Ed. Simon Clarke, Çev. İbrahim Yıldız, Ankara, Ütopya Yayınları, 2004, s. 102. Clarke bu eleştirisini ekonomik düzey karşısında siyasal ve ideolojik düzeylerin özerkliğinin “üretim ilişkileri karşısında bölüşüm ilişkilerinin varsayılan özerkliği” biçimine

Marx'ın “doğrudan üreticinin doğal çalışma koşullarından ayrılması” olarak ifade ettiği süreç, Poulantzas ve Balibar tarafından “gerçek mülk edinme ilişkisi” ve “mülkiyet ilişkisi”nin *benzeşikliği*, yani mülkiyet ilişkisindeki ayrılmanın, “doğrudan üretici (çalışan) ve üretim araçlarının ayrılığı” olarak ifade edilen gerçek mülk edinme ilişkisindeki ayrılmaya denk düşmesi dâhilinde ortaya konur. Bu, kapitalist üretim tarzının özgül bileşimini ifade eden süreçtir. Pre-kapitalist üretim biçimlerinde ise bu iki ilişkinin, mülkiyet ilişkisinde ayırım-gerçek mülk edinme ilişkisinde birlik olarak *benzemezliği* söz konusudur.¹²¹

Laclau Balibar'ın ortaya koyduğu “genel olarak üretim” ve Poulantzas tarafından da paylaşılan “üretimin değişmeyen öğeleri” analizine dair haklı olarak, ekonomik düzeyle siyasal düzey ayırımının kapitalizme özgü olduğu belirlemesine rağmen, ekonomik (ve ekonomik olmayan) öğelerin nasıl olup da “önceki üretim tarzlarına, kapitalizmde geçerli olan bir tür toplumsal mantık kazandıran yapay bir işlem” halinde sunulduğu sorusunu sorar.¹²² Buradan da anlaşılacağı üzere, “genel olarak üretim” ve “üretimin değişmeyen öğeleri” analizinin yol açtığı iki sorun bulunmaktadır. Bu kavramsallaştırmaların neden olduğu “özcülük” ve “soyutlamacılık” olarak ifade edilebilecek kuramsal sorunlar bir yana, Laclau'nun da belirttiği gibi kapitalizme özgü olduğu ortaya koyulan düzeylerin özgül özerkliğinin tüm üretim tarzlarına yayılacak biçimde genişletilmesi teorisinin iç tutarlılığı açısından da sorunlara yol açar.

büründüğünü ifade ederek bir bütün olarak Althusserci kurama olan eleştirilerini bir adım daha ilerletir. Bkz. a.e., s. 105. Clarke'ın bu eleştirisinin gerçekliğe denk düşmediğini belirtmek gerekir. Poulantzas'ın Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar'da Althusserci kuramdan esinle gerçek mülk edinme ilişkisi ve mülkiyet ilişkisi olarak, sonraki yapıtlarında ise sahiplik ve ekonomik mülkiyet ilişkisi olarak ayırladığı bu ilişkiler, üretim ilişkilerinin birer bileşenidir. Gerçek mülk edinme veya sahiplik olarak adlandırılan ilişki biçimi, hiçbir şekilde tek başına üretim ilişkilerini nitelemediği gibi, sözü edilen teknik bir süreç değil, geniş anlamı ile üretici güçler ve emek sürecine ilişkindir. Poulantzas ekonomik mülkiyet ilişkisinin “diğer şeyler yanında” “üretim araçlarını belirli amaçlar için bölüştürme ve elde edilenleri dağıtma kapasitesi” olduğunu belirtmiş, ancak üretim ilişkilerinin önceliğine olan daimi vurgusu içinde asla bu ilişkilerle bölüşüm ilişkilerinin “ayrılığı” dahilinde bir analiz geliştirmemiştir. Bkz. Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 35. Althusserci kuramın teknolojik-belirlenimci bir yorum getirdiğine yönelik başka bir eleştiri için bkz. Ellen Meiksins Wood, **Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması**, Çev. Şahin Artan, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 67. Ayrıca, bu görüşler fazlası ile toptancı yaklaşımlar sunmaktadır. Poulantzas'ın, Althusser ve Balibar'ın üretim tarzı kavramsallaştırmasından yola çıktığı kabul edilmekle birlikte aralarındaki kuramsal farklılıkların ortaya konulmasının önemli olduğunu düşünüyoruz.

¹²¹ Nicos Poulantzas, a.g.e., s.27.

¹²² Ernesto Laclau, “Siyasal Düzeyin Özgüllüğü...”, s. 126.

Balibar da 1973 yılında yayımlanan özeleştirisinde¹²³, *Kapital'i Okumak*'ta yer alan metninde, bu metnin başında yer alan önermelerle çelişen bir biçimde, tarihsel analizin “özel olarak değişmeyen öğeleri”ni “analojik” bir bakış açısı ile tayin etme eğiliminde olduğunu¹²⁴ ve bu kavramsallaştırmanın tarihsel süreçlerinden önce var olan “ekonomik, politik ve ideolojik özler” varsaydığını belirtmiştir. Sonuç olarak bu kavramsallaştırma ile genellik düzeyinde, ekonomik olan hem feodal üretim tarzında hem de kapitalist üretim tarzında (ve diğer tüm üretim tarzlarında) aynı anlama bürünmektedir. Balibar bundan büyük ölçüde, kombinasyon (*bileşim*) kavramının *Kapital'i Okumak*'ta yer alan kullanım biçiminin sorumlu olduğunu ifade eder. Yanlışlığın kaynağı, bir üretim tarzının kuruluş biçiminin değişmez olarak sunulan öğelerin kombinasyonlarının salt bir sunumundan, farklı olası tarzlar arasındaki bir karşılaştırma ile çıkarsamaktır.¹²⁵

Bu noktada, *Kapital'i Okumak*'ta yer alan bu analizin dayanağı olarak “genel olarak üretim” kavramı için Marx'a bir geri dönüş yapmak yerinde olacaktır. Marx, Althusser ve Balibar tarafından sıklıkla referans verilen 1857 tarihli metninde, üretimin tarih-dışı ve basit bir teknik süreç olarak algılanmasına karşın, onun verili toplumsal önvarsayımların, başka bir deyişle kendisinin de içinde yer aldığı toplumsal ilişkilerin yeniden-üretimi olarak kavranılması gerektiğini öne sürer: “Üretimin toplumsal ilişkilerden soyutlanmış olarak kavranması, bizzat belli bir tarihi dönemde oluşmuş bir toplumsal ilişkiler sisteminin (piyasanın) ifadesidir.”¹²⁶

Marx, bu metinde, üretimden söz edildiğinde ifade edilmek istenenin “toplumsal gelişimin belirli bir aşamasındaki üretim” olduğu belirlemesini yaptıktan sonra, ancak bir “parantez açmak” anlamında, bir soyutlama olarak “genel anlamda üretim”den bahseder ve hemen arkasından buna dair çekincelerini ve eleştirilerini sıralar:

“Oysa tüm üretim dönemlerinin belli bazı özellikleri, ortak belirlemeleri vardır. *Genel anlamda üretim* bir soyutlamadır ama ortak öğeyi gerçekten saptayıp ortaya çıkardığı,

¹²³ Etienne Balibar, “Self Criticism: Answer to Questions from Theoretical Practice”, **Theoretical Practice**, 7-8, 1973, s. 56-72.

¹²⁴ A.e., s. 61.

¹²⁵ Balibar bu özeleştirisini, değişmeyen özlerin bileşiminin salt bir sunumuna indirgenen üretim tarzı kavramsallaştırmasının bir sonucu olarak “olası tarihsel üretim tarzlarını kavramsal olarak icat etmenin olanaksızlığı”ndan bahsederek güçlendirir.

¹²⁶ Karl Marx, **Grundrisse Ekonomi Politikin...**, s. 117.

böylece bizi tekrardan kurtardığı ölçüde makul bir soyutlamadır. Öte yandan bu *genellik* ya da kıyaslamalar sonucu süzölmüş ortak öge de karmaşık bir eklemlemedir, türlü değişik belirlemelere bölünüp ayrılan bir bütünlüktür. Kimi belirlmeler bütün dönemlere aittir, kimisi ise yalnız birkaçına. En modern dönemin [bazı] karakteristikleri en eskisiyle ortak olacaktır. ...Ama...yine de...genel ve ortak olmayan öğeleri, belli başlı üretim için geçerli olan belirlmelerden ayırmasını bilmek gerekir ki, birlik derken...özdeki farklılık unutulmasın. Mevcut toplumsal ilişkilerin uyumluluğuna ve ebediliğine kanıtlar getiren modern iktisatçıların derin vukufları ise bütünüyle bu unutuştta gizlidir.”¹²⁷

Marx ilerleyen bölümde, üretimin şartları ve önvarsayımlarının onun öğelerini oluşturduğunu belirterek “üretimin değişmeyen öğeleri” anlayışına da karşıt bir yorum getirir: “İlk başlarda bunlar [bu öğeler] kendiliğinden, doğal birer oluşum olarak belirebilir. Ancak bizzat üretim sürecinin kendisi onları doğal belirleyiciler olmaktan çıkarıp tarihi belirleyicilere dönüştürür; bir dönemde üretimin doğal önvarsayımı olarak ortaya çıkanlar, bir başka dönem için üretimin tarihi ürününden ibarettir.”¹²⁸

Bu uzun alıntıların aktarılma sebebi, Marx’ın özgün metninde hâkim olan sorunsalın, burjuva toplumsal ilişkilerin önceki üretim tarzlarına genişletilerek doğallaştırılması ve ezeli-ebedi yasalar olarak sunulmasının eleştirisi olduğunu hatırlatarak, belirtildiği gibi bu belirlmelere ancak bir *parantez* olarak sunulan “genel anlamda üretim” kavramının Balibar’daki biçimi ile kuramın ana hattını belirleyerek, *analojik* ve *karşılaştırmacı* bir analiz yolu ile *özcü* bir çerçeve içine yerleştiğini göstermektir. Nitekim Balibar da bu noktada, kendi kavramsallaştırmasının klasik politik ekonominin “ideolojik önvarsayımlarına” bir geri dönüş olduğunu kabul eder.¹²⁹

2.4.2. Poulantzas’ın Özgün Konumu: Yapısal Matris, Üretim Tarzı ve Toplumsal Formasyon Kavramları

Jessop’un belirttiği gibi, Poulantzas’ın soyuttan somuta ilerleyen yönteminde, somut-gerçek ne soyut kavramların altında yer alan, genel bir ilkenin uğrakları olan fenomenlerdir ne de bu soyut ilkelerden mantıksal bir türetme ile çıkarsanırlar.¹³⁰ Jessop’a göre, Poulantzas, bu ilişkiye dair özellikle de *SİTS*’in “serimleme düzeni”ne

¹²⁷ A.e., s. s. 124.

¹²⁸ A.e., s. 139.

¹²⁹ Ancak ona göre bu sapma, Marx’ın tarihselci yorumlarından kaçınarak Lenin’in deyimiyle “çubuğu diğer yöne bükme”ten kaynaklanmıştır. Bkz. Etienne Balibar, “Self Criticism: Answer...”, s. 62.

¹³⁰ Bob Jessop, *Nicos Poulantzas Marxist...*, s. 79.

dair vurgusunda yapısal matris, üretim tarzı ve toplumsal formasyon gibi kavramları tanıtsa da, kendi kavramlarını sistematik bir şekilde geliştirmez. Bunun yerine kavramlar ihtiyaç duyulduğunda tanıtılmaktadır.¹³¹

Poulantzas, bir üretim tarzını diğerlerinden ayıran ve özgüllüğünü oluşturan şeyin, düzeylerinin oluşturduğu özgül eklemlenme biçimi olduğunu vurgulayarak, bu eklemlenme biçimini “üretim tarzının matrisi” olarak adlandırmaktadır.¹³² Yazının başında belirtildiği gibi, soyut-biçimsel ve somut-reel nesneler arasındaki ayrımı aydınlatan terimler olarak ise üretim tarzı ve toplumsal formasyon kavramları arasında bir farklılaşmaya gider.¹³³ Bu ayrım, onun özellikle Balibar’ın yaklaşımından farklılaşan en özgün yanlarından birini oluşturur. Poulantzas’da üretim tarzı, soyut-biçimsel bir nesne oluştururken, gerçekte yalnızca “tarihsel olarak belirlenmiş bir toplumsal formasyon”, “tarihsel varoluşunun belirli bir momentindeki toplumsal bir bütün” vardır.¹³⁴ Poulantzas, teorisinde çok önemli bir yer işgal eden toplumsal formasyon/üretim tarzı ayrımını tam bu noktada ortaya koyar. Bu aynı zamanda Leninist bir pozisyonudur: “*Reel-somut nesne olarak bir toplumsal formasyon tekil olduğu için her zaman özgündür, çok sayıda “saf” üretim tarzının özgül bir üst üste gelişini, özel bir kombinasyonunu sergiler.*”¹³⁵ Bu anlatıma göre, toplumsal formasyon, belirli bir üretim tarzının diğerleri üzerinde egemen olduğu ve onları eklemlendiği birden çok tarzdan oluşur.

Poulantzas ile Balibar arasındaki ayrılık yalnızca üretim tarzı ve toplumsal formasyon kavramlarının ayrımına değil, bizatihi “üretim tarzı” kavramının tanımlanışına da ilişkindir.¹³⁶ Burada Laclau’nun da tespit etmiş olduğu sorun,

¹³¹ A.e., s. 60. Ancak Poulantzas’ın bu kavramları yalnızca *SİTS*’da değil, sonraki eserlerinde de tartışarak geliştirdiği ve hatta kuramının ayırt edici özelliklerinden birinin bu ayrım üzerine vurgusu olduğu söylenmelidir.

¹³² Nicos Poulantzas, *Siyasal İktidar ve...*, s. 8.

¹³³ A.e., s. 12.

¹³⁴ Nicos Poulantzas, *Kapitalist Devlette Siyasal...*, s. 13; *Political Power and...*, s. 15.

¹³⁵ A.e.

¹³⁶ Marx, Althusser’in “ahlaki, hukuki, dini yankılarla dolu”, ideolojik bir nosyon” olarak nitelediği “toplum” kavramını 1847’de *Felsefenin Sefaleti*’nden itibaren terk ederek yerine bilimsel bir kavram getirmiştir: toplumsal formasyon. Althusser’e göre bu bir “sözcük değişimi” değildir; “tarihsel olarak mevcut ve *bireyselleşmiş*, yani egemen üretim tarzıyla çağdaşlarından ve kendi geçmişinden ayrılan her ‘somut toplum’u belirtir. Althusser’e göre Marx’ın bize gösterdiği gibi, verili bir toplumsal formasyonun nasıl işlediğini ve dönüştüğünü anlamak için anahtar kavram ise “üretim tarzı”dır. Althusser aynı biçimde, Lenin’e referansla, toplumsal formasyonlarda üretim tarzlarının “çoğulluğu”na da vurgu yapar: “Bütün somut toplumsal formasyonlar egemen bir üretim tarzından kaynaklanır. Bu da aynı zamanda, her toplumsal formasyonda birden fazla üretim tarzının varlığını içerir. En azından iki,

Balibar'ın ekonomik düzey kavramını "üretim düzeyinin saf ve basit eşanlamlısı" olarak kabul etmesidir.¹³⁷ Poulantzas da Balibar ile kendisi arasındaki temel ve tayin edici ayrımın "üretim tarzı" kavramının farklı kullanımlarından kaynaklandığını belirterek Balibar'ın kullanımı ile üretim tarzının sınırlı anlamda, "ekonomi politigin kısmi konusu olarak ekonomik pratik" olduğunu söyler. Oysa *SİTS*'da üretim tarzı kavramı ile "ekonomik, siyasal, ideolojik yapı ve pratiklerin bir bileşimi" ifade edilmektedir. Bir diğer vurgu, üretim tarzı/toplumsal formasyon farkı ve *konjonktür* kavramının *SİTS*'da kullanımı ve Balibar'ın *Kapital'i Okumak*'ta yer alan metninde bulunmayışıdır.¹³⁸

Balibar *Tarihsel Materyalizmin Temel Kavramları*'nda bir üretim tarzından diğerine geçiş sorununa değinirken, "yeniden üretim" ile "ayırışma hareketi" arasında bir ayrıma giderek, ayırışma hareketinin ilkinden farklı bir sürece tekabül ettiğini, çünkü bunun yapıyı "bir dönüşüm nesnesi" olarak kabul ettiğini yazar. Balibar'ın bu analizinde vardığı nokta, biçimci ve ekonomist bir konum olur: "Kendisinden kendi kendine dönüşmüş olan şey eski yapı değildir, mevcut haliyle, kelimenin tam anlamıyla "yok olmuş"tur."¹³⁹ Bu ifadelerde, "yapının kendi kendine dönüşmesi" ile kendi kendine işleyen bir ekonomi (ekonomizm) anlayışı ile bir benzerlik bulunmaktadır.

Bu satırlar, Poulantzas'ın önemle üzerinde durduğu somut toplumsal formasyonlardaki üretim tarzlarının -bir aradılığı vurgusuna imkân vermemesi açısından, onunla arasındaki temel ayrımlardan bir diğerini oluşturur. Poulantzas Balibar'ın metnini daha sonraki bir değerlendirmesinde, görelî özerklik kavramının

kimi zaman daha fazla... Bu üretim tarzlarının bütünü arasında içlerinden birine egemen denir ve diğerleri ona tabidir." Bkz. Louis Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, Çev. A. Işık Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005, s. 42-44.

¹³⁷ Ernesto Laclau, "Siyasal Düzeyin Özgüllüğü...", s. 123. Laclau'ya göre Marx'ın "ekonomik düzey hakkında iki görüşü vardır. İlk anlam, tüm üretim biçimlerine özgü iken, ikinci anlam "yalnız meta üreten toplumlara özgü"dür. Laclau birinci anlam için üretim, ikinci anlam için ise ekonomik düzey kavramlarını önerir. Bkz. *a.e.*, s.124. Laclau'ya göre, birinci anlamdaki üretim geniş olarak "maddi hayatın üretim tarzının toplumsal hayatın başka bütün düzeylerini belirlediği yolunda tarihsel maddeciliğin temel önermesine" denk düştüğünden, ekonomik düzeyin belirleyiciliği kapitalizm öncesi üretim tarzlarına genişletilerek kullanılamaz. Bkz. *a.e.*, s. 124-125.

¹³⁸ Nicos Poulantzas, "Miliband ve Laclau'ya...", s. 172. Balibar, 1973 yılında yayımladığı özeleştirisinde, üretim tarzı kavramına dair yorumunu da değiştirerek, bu kavramın Marx'da, en soyut düzeyde bile, temel ve üstyapıdan gelen belirlenimlerin karmaşık bir birliğini sunduğunu öne sürer. Bkz. Etienne Balibar, "Self Criticism: Answer...", s. 62.

¹³⁹ Etienne Balibar, "Tarihsel Materyalizmin Temel...", s. 623.

Balibar'daki haliyle kendi kendine işleyen bir ekonomi anlayışının meşrulaştırılmasına hizmet ettiğini söyleyerek eleştirecektir. Bu metinden yola çıkılarak oluşturulan politik kuram da, olsa olsa yalıtılabilir bir düzey olarak ekonominin kuramından bir analogi ile türetilecek ve düzeylerin birbirlerine sızdırmazlığını varsayan biçimci anlayış ile ekonomi-politika arasındaki ilişkileri kuramsallaştırmak imkânsız hale gelecektir.

Balibar 1973 yılında yayımlanan özeleştirisi metninde, *Kapital'i Okumak*'ta yer alan ekonomizminin “tekrar”¹⁴⁰ kavramını kullanım biçiminden doğduğunu belirtecektir. Bu kavram, ekonomistler tarafından kendi nesnelerini dar anlamda politik/kurumsal temsillerin karşısında yer alan bir doğal yasalar seti olarak tanımlamalarından kaynaklanan “eski bir fikir”den ilham almaktadır. Bu anlayışa göre ekonomik süreç, otomatik, kendi kendini düzenleyen bir mekanizma olarak anlaşılır.¹⁴¹

Ancak Balibar bu özeleştirisini verirken, bu konunun Marx'ın *Kapital*'inden doğduğunu da söyleyecektir: Marksist tezde de ekonomik sürecin geri kalan toplumsal pratik ve kurumlara göre varsayılan özerkliği olarak korunan bu anlayış, Marx'ın nesnesini piyasanın yüzeysel alanından bir bütün olarak üretime ve üretimin koşullarının yeniden üretimine kaydırmasına karşın, teoride tümüyle kaçınılamayan bir sorunsal haline gelmiştir. Balibar'a göre bu sorun, Marx tarafından *Kapital*'in nesnesi olarak görülen “ideal ortalama” kavramından, yani baştan itibaren mevcuttur. Balibar, *Kapital'i Okumak*'taki belirlemelerinin aksine, ideal ortalama kavramını “model” kavramı ile eşleştirerek eleştirir. Gerçekte tekil olan somut formasyonların tek bir [soyut] modelin çeşitlemeleri olamayacağı fikrinden hareketle, bu kavram tümüyle terk edilerek yerine tarihsel materyalizmin nesnesi olarak “somut toplumsal formasyonların dönüşüm süreci” konulmalıdır.¹⁴²

¹⁴⁰ İng. *Relapse*. Balibar bu kavramı *Kapital'i Okumak*'ta hukuki üstyapının iktisada eklemlenmesi anlamında, yeniden-üretim işlevlerinin analizine dair bir teorik analize gönderme yapmak için kullanır. İktisadi ilişkilerin yeniden üretimi, hukukun tabi olduğu yapısal koşullar nedeniyle “zorunlu” olarak yerine getirdiği bir işlev olarak tanımlanır. Bkz. *a.e.*, s. 540. Balibar, yeniden üretimin basit tekrarlanma ilkesi dediği etkiyi, Marx'ın *Kapital*'de yer alan “mevcut düzene yasanın mührünü basmak” ifadesinden çıkarsamaktadır. Marx'a göre bu yeniden-üretim zamanla kendiliğindenci bir konuma yerleşir. (*Kapital* VIII, s. 174'den aktaran, Balibar, *a.e.*, s. 584-585.) Bu analizden hareketle Balibar, yeniden üretimin “tecrüt edilmiş düzeyleri birbirlerine eklemliyormuş gibi gözüktüğünü” de söyler. Bkz. *a.e.*, 586.

¹⁴¹ Etienne Balibar, “Self Criticism: Answer...”, s. 65-66.

¹⁴² *A.e.*, s. 66. Ayrıca Balibar'ın ortaya koyduğu bir üretim tarzından diğerine “geçiş” sorunu da, kendi özeleştirisinde de ortaya koyduğu gibi “analojik” ve “soyutlamacı” bir bakış açısı ile; tıpkı üretim

Ayrıca Balibar'ın *Kapital'i Okumak*'ta yer alan metni, yapıyı farklı düzeylerin eklemlenme tarzı ile imleyen tanım açısından da farklı bir açılım getirir. Balibar, bu eklemlenme tarzını "tekabüliyet" terimi ile birlikte anarak, sözgelimi devletin diğer düzeylerle ilişkisindeki "tekabüliyet"i salt bir "müdahale sistemi"ne indirger.¹⁴³ Bu durumda, geçiş evrelerindeki sorunsal da "düzeyler arasındaki tekabüliyetsizlik"¹⁴⁴ olurken, Poulantzas'ın bahsettiği anlamda "birden çok üretim tarzının bir aradalığı" ancak bir üretim tarzından diğerine geçiş evrelerine referansla anılır.¹⁴⁵

Poulantzas'ın *SİTS*'na yönelik olarak, kitabın *Giriş* bölümünde amaçlandığı gibi, politik olan ile ekonomik olan arasındaki ilişkilerin yeterli düzeyde kurulamadığı eleştirisinin haklılık payı bir yana¹⁴⁶, Poulantzas çalışmasının hiçbir evresinde devletin ekonomik eylemlerini salt bir müdahale sistemine indirgemez. Bu konum sonraki çalışmalarında, özellikle de *Devlet İktidar Sosyalizm*'de geliştirilmekle birlikte, bu görüşün *SİTS*'dan köklendiği düşünülmektedir. Jessop ise Poulantzas'ın ancak yapısalcılığın bu yorumundan uzaklaştığında devlet-ekonomi arasındaki ilişkileri kavrayabildiğini belirtmektedir.¹⁴⁷

Son olarak, Althusserci kuramın önemli eleştirmenleri arasında gösterilen E.M. Wood'un toplumsal formasyon ve üretim tarzı kavramlarına getirdiği eleştiriden bahsetmek gerekir. Althusserci kuramı bir bütün olarak mahkûm eden Wood, bu ayrımı Althusser'in eleştirdiği Engels'in rastlantı-zorunluluk modeline benzer biçimde, determinizm ve rastlantısallığın bir birliği olarak yorumlar. Bu yorumu bir bütün olarak yapısalcı Marksizm'e atfederek, bu kavramlar dahilinde yapı / tarih ilişkisini kurmanın imkansızlığını tartışır.

tarzlarının kombinasyonu /eklemlenmesinin genel teorisinde görüldüğü gibi ve bu teorisinin bir yönü olarak ele alınmıştır. Bkz. **a.e.** s. 67-68. Üretim biçiminin tarihsel olarak göreceli karakteri ile sınıf mücadelesinin rolüne dair analizler birbirinden ayrıştırıldığında, "geçişin" (toplumsal devrimin) de kapitalist üretim ilişkilerini ancak üretici güçler/üretim ilişkileri arasındaki bir çelişki veya uyumsuzluğun genel mekanizması anlamında ortadan kaldırdığı sonucuna varılır. Oysa, toplumsal formasyonların dönüşümünde evrensel bir mekanizma yoktur. **A.e.**, s. 68. Bu anlamda, Balibar'a göre tarihsel materyalizmin genel tezinin sadece toplumsal ilişkilerin (devrimci) dönüşümünün zorunluluğu değil, aynı zamanda bu ilişkilerin dönüşüm biçiminin de dönüşümü olduğunu ortaya koymak gerekir. **A.e.**, s. 69.

¹⁴³ Etienne Balibar, "Tarihsel Materyalizmin Temel...", s. 653.

¹⁴⁴ **A.e.**, s. 659.

¹⁴⁵ **A.e.**, s. 660.

¹⁴⁶ Bob Jessop, **Nicos Poulantzas Marxist...**, s. 73. Jessop, Poulantzas'ın bu ilişkileri kuramayışı ve yol aldığı yapısalcı konumun biçimselci varsayımları dolayısıyla *SİTS*'ı bir bütün olarak politisist bir konum almakla eleştirir.

¹⁴⁷ **A.e.**, s. 105.

Bu tartışma, üretim tarzı/yapı/soyut-biçimsel nesne kavramlarının karşısına sırası ile toplumsal formasyon/tarih/somut-nesne [Wood'da bu kavram ampirik olanla özdeş biçimde alınır] kavramları konularak gerçekleştirilir. Wood'a göre Althusserci Marksistler ekonomizm ve indirgemecilikten sakınmak üzere yapı ile tarih, ya da “mutlak determinizm ile indirgenemez rastlantısallık” arasındaki ikiliği benimsemişler ve bu ikilik nedeniyle eleştirdikleri ampirizmle aynı noktaya varmışlardır.¹⁴⁸

Ancak incelendiğinde, Wood'un eleştirisinin de kendi çözümünün de başka bir muğlaklığa neden olduğu görülür. Öncelikle Wood Althusser'in *Marx İçin ve Kapital'i Okumak* boyunca geliştirdiği rastlantı/zorunluluk modelinin eleştirisine rağmen, aynı sorunsalı ürettiğine dair analizini –sözelimi hangi metinlerinden çıkarsadığını- yeterli bir düzeyde açıklamamış, ancak buna rağmen bir bütün olarak Yapısalcı Marksizm'e atfettiği üretim tarzı/toplumsal formasyon kavramlarının felsefi ve kuramsal olarak eleştirisini bu ikilik üzerinden ortaya koymuştur. İkincisi, Wood üretim tarzı ve toplumsal formasyon kavramlarının iktisadi altyapı ve üstyapı kavramlarını yeniden ürettiğini, Poulantzas'ın üretim tarzı ile dar anlamda iktisadi ilişkileri değil ekonomik, politik ve ideolojik yapı ve pratiklerin bir birliği olduğu alıntısına yer verdiği halde öne sürmüştür.¹⁴⁹

Wood Poulantzas'tan değindiğimiz alıntıya yer verdikten sonra, toplumsal formasyon kavramının “tarihsel olarak var olan” herhangi bir toplumsal varlığın “saf” olmadığına işaret etmek amacıyla ortaya konulduğuna isabetli bir biçimde işaret eder ve bu kez bu ayrımın “saf olma” ve “olmama” hali üzerinden determinizm/rastlantısallık modelini kurduğunu öne sürer:

“Böylece kendi içinde var olan iktisadi ve üstyapısal düzeyler arasındaki yekpare ve katı bir biçimde belirlenmiş yapısal ilişkiler, kuramsal olarak oluşturulmuş üretim biçiminde var olmaya devam eder; ama tarihsel dünyada bu yapısal blok sonsuz biçimde parçalanmış ve yeniden birleşmiş olabilir. Sanki tarihteki gerçek, somut toplumsal oluşumlar, iç mantıksal yapıları kuramsal olarak belirlenmiş unsurlardan oluşmaktadır; tarihsel süreçler bu unsurları sadece çeşitli biçimlerde (keyfi ve rastlantısal?) kırıp tekrar birleştirirken.”¹⁵⁰

Buna göre Wood, Poulantzas'da konjonktür kavramının da soyut bir “model”e uygunluğu ölçüsünde ele alındığını ima eder.

¹⁴⁸ Ellen Meiksins Wood, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı...*, s. 66-68.

¹⁴⁹ A.e., s. 70-71.

¹⁵⁰ A.e., s. 72.

Bu noktada öncelikle Wood'un eleştirisinde karmaşa yaratanın, soyut (yapısal zorunluluk) ve somut (tarihsel/rastlantısal ampiri) arasında kurduğu ilişkiden iktisadi zorunluluk ve politik koşullar arasındaki ilişkiye dair eleştirisine doğru kavramsal bir geçiş sorunundan kaynaklandığını düşünüyoruz. Üstelik üretim biçimi kavramının hiç değilse Poulantzas'da salt iktisadi ilişkileri imlemediğini kabul ettiği halde bunu yapmaktadır. Wood öte yandan soyut/somut ilişkisine dair bu çabanın Marx'tan köklendiğini de kabul eder ve kendi yorumunu da aynı kavramsal karmaşa içinde ortaya koyar. Marx'ın *Kapital*'in III. Cildinden aktardığı "...Aynı iktisadi temel...sayısız farklı ampirik şarttan dolayı görünümde sonsuz çeşitlilik gösterebilir. Gerçek ise verili durumların ampirik çözümlemesiyle anlaşılabilir"¹⁵¹ ifadesine yer vererek Marx'ın amacının "hem ampirik gerçekliğin karmaşık çeşitliliğine değinmek hem de onun üretim ilişkilerinden çıkarılan bir *mantığın* işleyişini vurgulamak" olduğunu belirtir.

Benzer biçimde, Marx tarafından *Kapital*'in kuramsal nesnesi olarak sunulan "Sanayi Devrimi Sırasında İngiltere'nin, Poulantzas'ın belirttiği gibi özel ve özgün "somut" bir olgu değil, "bir tür sosyo-tarihsel mantığı olan benzer bir dizi somut olgu" ile ilişkili olarak kullanıldığını öne sürer. Wood'un özgün ifadesi ile "kendini – toplumun ampirik gerçekliğin karmaşık çeşitliliği içinde- tüm topluma kabul ettiren bir mantık" bulunmaktadır.¹⁵² Bu tanımlama ile en başa döneriz ki bu da Engels'in "sonsuz sayıda rastlantı arasında kendini gerçekleştiren zorunluluk" kavramının bir çeşitlemesinden başka bir şey değildir. Althusser ve Poulantzas'ın yapı kavramı çekilip alınmıştır ancak yerine [sosyo-tarihsel] mantık kavramı konulur. Wood'un altyapı/üstyapı ikiliğini bu kavramların birbirlerinin "eşleniği" oldukları yönündeki anlayışı ile reddine, iradeciliği dâhil edişinde izlenen kuramının arka planında işliyor görünen bu mantığın, yasa fikri ile benzer biçimde sunulan ve içeriği açıklanmayan "diyalektik" kavramına gönderme yaptığı açığa çıkar.

Poulantzas'ın üretim tarzı ve toplumsal formasyon arasında koyduğu ayrım, Marx'ın araştırma ve sunuş metodları arasında yaptığı ayrım dahilinde soyuttan somut-kompleks yöne doğru hareket ederek "bilgi nesnesinin üretimi" ile sonuçlanan sunuşuyla ilişkilendirilmelidir. Üretim tarzlarını (soyut-biçimsel nesne) araştırmak,

¹⁵¹ Karl Marx, *Capital* III, (Moskova, 1971), s. 791-793'ten aktaran Ellen Meiksins Wood, *a.e.*, s. 74.

¹⁵² Ellen Meiksins Wood, *a.e.*, s.75-76.

toplumsal bir formasyonun (somut-reel nesnenin) “bilgisinin koşullarını inşa etmekte, çünkü bunu yaparak, belirli bir üretim tarzının egemen olduğu tüm toplumsal formasyonların paylaştığı temel eğilimler kurulmaktadır.”¹⁵³ Poulantzas’ın çalışması da, yasalardan “eğilimler” olarak söz eder ve onlara odaklanır.

Tartışmayı somutlaştırmak ve politik düzleme kaydırmak adına, Poulantzas’ın Marx’tan yol alan Bonapartizm analizine değinmek faydalı olabilir. Poulantzas’ın bu analizinde soyut-biçimsel ve somut-gerçek kavramlarını nasıl ele aldığına dair önemli ipuçları bulunmaktadır. Poulantzas, Marx’ın *Louis Bonaparte’in On Sekiz Brumaire*’inde ortaya koyduğu somut-tarihsel analiz ile kendisinin kullandığı teorik aygıtlar (görelî özerklik vb.) arasında bir ilişki kurar. Poulantzas’ın kuramında önemli bir yer tutan soyut-biçimsel ve somut-gerçek arasındaki ilişkilendirilme biçimi göz önünde bulundurulduğunda ise, çabasının ne özgün tarihsel koşullarda ortaya çıkan Bonapartist devletin tüm devlet biçimlerine genellenmesi ile görelî özerklik kavramının türetilmesi ne de görelî özerkliğin bir somutlaşması biçiminde tarihsel olgunun ele alınması olduğu göze çarpar. Bu anlamda, teori ile reel-somutun sürekli olarak birbirlerine döndükleri bir karşılıklı ilişki söz konusudur. Görelî özerklik kavramı burada kapitalist devletin mantığı biçiminde gizlice işleyen idealist bir nosyon değil, sınıf mücadelesi ile ilişkisinde sürekli olarak yeniden tanımlanan, sınırları çizilen bir kavramsallaştırma olarak ortaya çıkar. Poulantzas’ın Bonapartizm analizini eleştiren yaklaşımların sunduğu ortaklık, Marx’ın özgün analizinin “istisnai” koşullara yönelik olduğudur ve bu yorumla Marx’ın kavramsal setini anlamak imkânsız hale gelir. Poulantzas’ın sunduğu çerçeve ise, “istisna” kavramını bir bütün olarak sorgulamamıza yol açar.

¹⁵³ Alexander Gallas, “Reading ‘Capital’ With Poulantzas: ‘Form’ and ‘Struggle’ in the Critique of Political Economy”, **Reading Poulantzas**, Ed. Alexander Gallas, Lars Brethauer, John Kannankulam vd., Wales, Merlin Press, 2011, s. 97.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAPİTALİST DEVLETİN BÖLGESEL TEORİSİ: TEMEL VARSAYIM VE DAYANAKLAR

Kapitalist üretim tarzının (KÜT) özgüllüğünün, bir önceki bölümde incelediğimiz gibi Althusserci kuram dahilinde “gerçek mülk edinme” ve “mülkiyet ilişkileri”ne dair bir ayrım çerçevesinde ve kapitalizm öncesi üretim tarzlarından farklı olarak KÜT’de bu iki ilişkinin *benzeşikliği* üzerinden türetildiğini ve bu ilişki tipinin ekonomik olan ve politik olan üzerindeki sonuçlarını ana hatlarıyla tartışmaya çalıştık.

Özellikle Balibar’ın teorisi özelinde tartışmalı sonuçlarını incelediğimiz “görelî özerklik” varsayımından temellenen bu kalkış noktası, kapitalist üretim tarzında üretim sürecinin “ekonomi-dışı nedenlerin müdahalesine gerek duymadığı” anlamında ele alınan ekonominin görelî özerkliğinden türetildiği için sorunludur. Bu analizin politik olan açısından ele alınışı da kaçınılmaz olarak politik olanın görelî özerkliğinin de ekonomik olan ile analogik bir bakış açısı ile türetilmesi olacaktır. Poulantzas’ın “görelî özerklik” kuramında ise KÜT’ün ekonomik düzeyi hiçbir zaman kendini yeniden üretmeye mahir ve içsel olarak kendine özgü kurallarla işleyen sızdırmaz bir düzey olarak ele alınmaz.¹

Balibar’ın Marx’ın iktisadi yapıyı görece özerkliği içinde incelediğine dair vurgusunun² Poulantzas’a da atfedildiğini belirtmiştik. Örneğin Clarke³ ve Bonefeld’e⁴ göre, Poulantzas Marx’ın *Kapital*’ini yalnızca ekonomik düzlemin kuramını veren bir kaynak olarak gördüğünden, “Kapital’i tamamlamak üzere” siyasal düzlemin kuramını vermeyi amaçlamıştır. Vurgu farklılığını tekrarlamakta fayda vardır: Poulantzas’a göre Marx Kapital’de yalnızca ekonomik bir kuram

¹ Clyde W. Barrow, “(Re)Reading Poulantzas: State...”, s. 31.

² Etienne Balibar, “Tarihsel Materyalizmin Temel ...”, s. 506. Ayrıca Althusser’in Marx’ın iktisadi “bölgesel bir yapının belirlediği ve global bir yapının tanımladığı bir yere dahil bir bölge içinde sunduğu”na yönelik satırlarında da benzer bir anlayış bulunabilir. Bkz. Louis Althusser, “Kapital’in Nesnesi”, *Kapital*’i..., s. 469.

³ Simon Clarke, “Devlet Tartışmaları”, *Devlet Tartışmaları: Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru*, Çev. İbrahim Yıldız, Ankara, Ütopya Yayınları, 2004, s. 25.

⁴ Werner Bonefeld, “Social Constitution and the Form of the Capitalist State”, *Open Marxism Volume I Dialectics and History*, Ed. Werner Bonefeld, Richar Gunn vd., London, Pluto Press, 1992, s. 95.

geliştirmemiştir. Hatta Kapital; kapitalist bir devlet kuramını oluşturmanın anahatlarını vermektedir. Bu, Poulantzas'ın üretim tarzını ekonomik, politik ve ideolojik olanın özgül bir eklemlenmesi (matris) olarak tanımlayışında özellikle belirgindir.⁵ Bu anlamda Poulantzas'a göre *Kapital*, bu düzeylerin bütünlüğünü ve bu bütünlüğün -bölgesel bir kerte olarak- ekonomik olan üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bu, kendiliğindenciliğe yol açan yorumlara karşıt olarak kapitalist devletin ekonomik olana müdahalesinin⁶ *Kapital*'de yer almadığı değil, kapitalist devletin sistematik bir teorisinin olmadığı anlamına gelir.⁷

Poulantzas kapitalist devleti bir yandan üretim ilişkilerinin analizine referansla, diğer yandan da sınıf mücadeleleri alanı ile olan ilişkilerinin orijinalliği içinde kavramsallaştırmaya çalışır.⁸ Poulantzas bu anlamda politik teorisini oluştururken zengin bir kuramsal kaynağa dayanmakta, “kuramsal hammadde”sini tanımlarken, *Kapital* yanında, Marksizmin klasiklerinde (Marx, Engels, Lenin ve Gramsci)⁹ var olan -dar anlamda- politik metinlere vurgu yapmaktadır.¹⁰ Poulantzas, bu politik metinlerin ise, politikanın kuramsal alanını sistematikleştirme düzeyinde işlemediklerine, “sözcüğün güçlü anlamında açık bir kuram” olmayışlarına vurgu yapar. Yani, bu eserlerde politik olanın teorisi “örtük” bir biçimde yer alır.¹¹

Marx'ın kapitalist üretim tarzının ekonomik bir teorisini geliştirmiş olmasına rağmen, politik bir teori -özel olarak kapitalist devlet teorisi- geliştirmedigi pek çok kaynakta değinilen bir husustur.¹² Poulantzas'ın sunumunda klasik Marksist metinleri

⁵ Poulantzas'ın kullandığı anlamda üretim tarzı kavramının, onu Balibar'ın anlayışından ayıran özgüllüğüne bir önceki bölümde değinildi. Althusser ise, Poulantzas'ı anarak üretim tarzı kavramının tanımlanışının “henüz kapanmamış bir teorik tartışma” olduğunu ifade etse de, “dar anlamda üretim” tarzı ifadesiyle bu kavramsallaştırmayı Balibar gibi iktisadi olanla özdeşleştirerek tartışmayı erteler. Bkz. Louis Althusser, **Yeniden Üretim Üzerine**, s. 45.

⁶ Poulantzas'ta müdahale kavramı “yapıların eklemlenme biçimi” olarak anlaşılır. Söz konusu olan devletin ekonomiye fiili olarak müdahale edip etmediği değildir. Bkz. Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 99.

⁷ Nicos Poulantzas, **a.e.**, s. 174-175.

⁸ **A.e.**, s. 142.

⁹ Poulantzas burada Marx'ın eserlerine dair Althusserci “epistemolojik kopuş” sorunsalından esinle Genç Marx ve Olgun Marx ayırımına giderek, Marx'ın gençlik dönemi eserlerinin “karşılaştırmalı eleştiri konusu” olmaları dışında konu edilmeyeceğini ilan etmektedir. Bkz. **A.e.**, s. 19.

¹⁰ Aynı zamanda, politika biliminin çağdaş eserleri olarak işlevselci ve kurumsalcı yaklaşımlar metinde eleştirel olarak ele alınır. **A.e.**, s. 18

¹¹ **A.e.**, s. 19.

¹² Örn. bkz. Perry Anderson, **Batı Marksizmi Üzerine...**, s. 25. Ancak Anderson, Marx'ta sistematik politik bir teori olmayışını, “olgun Marx'ta gerçek bir siyaset teorisinin bulunmaması, böyle bir teoriyi gereksizleştiren ekonomi teorisinin barındırdığı çöküş teorisine bağlanabilir” ifadeleriyle hatalı bir biçimde yorumlamaktadır. Bkz. **a.e.**, s. 170. Hirsch ise, Marx'ın devletin, daha doğrusu burjuva

değerlendirilmesinde, iki önemli kuramsal iddia tespit etmek mümkündür. Bunlardan ilki, eksik olanın (politika biliminin) dâhil edilerek teorinin “tamamlanma”sı, ikincisi de *Kapital*’in ve (dar anlamda) politik metinlerin bütüncül bir bakış açısıyla ve *semptomatik*¹³ bir okumaya tabi tutarak “sistematize” edilmesidir.

Marksist yapısalcı yaklaşımın monolitik bir perspektif sunduğu varsayımından hareket eden yaklaşımların sunduğu toptancı eleştiri biçimi, Poulantzas’ın kuramının özgünlüğünü saptamamıza imkân vermez. Bu çalışmada Poulantzas’ın 1968 yılında yayımlanan *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* eserinin, devletin toplumsal bir ilişki olduğu temasını geliştirdiği sonraki çalışmalarından yalıtarak okumanın imkânsızlığını¹⁴, *semptomatik* bir okuma biçimini bu kez Poulantzas’ın eseri özelinde gerçekleştirerek sergilemeye çalışacağız.

3.1. Marksist Kuramda Sorunun Ortaya Konuş Biçimi: Kapitalizmde Ekonomik Olan ile Politik Olanın Biçimsel Ayrılığı

Marx’ın “doğrudan üreticiyle onun doğal koşullarının ayrılması” [Poulantzas’a göre mülkiyet ilişkilerindeki ayrılığın gerçek mülk edinme ilişkisindeki ayrılığa denk düşen kombinasyonu] kavramsallaştırmasının Althusserci kuramdan ilhamla Poulantzas’ın kalkış noktasını nasıl belirlediğini ele almak üzere kapitalizmde ekonomik olan ve siyasal olanın “biçimsel ayrılığı” temelinde Marx’a dönüş yapmak yerinde olacaktır. Bu dönüşü, öncelikle Althusserci kuramın da temel aldığı *Grundrisse*’de yer alan “*Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler*” metninden ve *Kapital*’de (ayrı bir bölüm olarak yer almasa bile) sorunun ortaya konuş biçiminden yola çıkarak yapmaya çalışacağız.

toplumunun politik biçiminin üzerine sistematik bir şekilde eğilmeye fırsat bulamadığını, eserlerinde bu konuyla ilgili tek tük, yer yer de yanlış anlaşılabilir, yanlış anlaşılan açıklamalar bulunduğunu belirtmiştir. Bkz. Joachim Hirsch, **Materyalist Devlet Teorisi**, Ed. Şule Daldal, Alan Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 19.

¹³ Poulantzas’a göre bu metinleri “doğru soruları sorarak” okumak gerekir ve aynı zamanda bu okuma kavramları zorunlu olarak “dönüşüme” uğrattır. Bkz. Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 22.

¹⁴ Barrow da benzer biçimde, SİTS’yi izole ederek ve “olgun” politik teorisi açısından karmaşa yaratan bir şey olarak sunmanın yanlışlığına dikkat çekerek, Poulantzas’ın düşüncesindeki devamlılığa odaklanır. Bkz. Clyde W. Barrow, “(Re)Reading Poulantzas: State...”, s. 28-29.

Öncelikle belirtilmesi gerekir ki; devleti açıklanması gereken toplumsal bir olgu değil, bir “veri” olarak ele alan liberal kuram ve Komünist Manifesto’yu araçsalci (devleti sınıfın bir aracına indirgeyen) bir biçimde okuyan Marksist yorumlar haricinde, Marksist politik kuramda kapitalist devletin Marx’ın *Grundrisse* ve *Kapital*’de var olan kapitalist üretim sürecinin özgül konumundan yola çıkılarak açıklanması ortak bir ilgi alanını oluşturur. İster kapitalist üretim tarzının özgüllüğünden ve “görelî özerklik”ten (Althusser ve Poulantzas) veya devlet/sivil toplum ayrılığı temasından (İtalyan Della Volpe Okulu vb.), ister sermaye birikimi kavramından (sermaye-kuramsal yaklaşımlar, türetmeci yaklaşımlar vb.) yola çıkılсын ya da kapitalist toplumsallık biçiminin ayırt ediciliği ekonomik olanla siyasal olanın ayrılığı temasını reddederek kamusal/özel ayrımı üzerine kurulsun (Wood¹⁵) Marx’ın *Kapital*’de yer alan şu metnini temel alırlar: ¹⁶

“Ödenmemiş artı-emeğin doğrudan üreticilerden çekilip alınmasının özel iktisadi biçimi, doğrudan üretimin kendisinden doğan ve kendisi de belirleyici bir öge olarak onu etkileyen, yönetenler ile yönetilenlerin ilişkisini belirler. Ama, bunun üzerine de, üretim ilişkilerinin kendilerinden doğan iktisadi topluluğun tüm oluşumu, böylece de aynı zamanda onun özel siyasal biçimi yerleşmiştir. *Tüm toplumsal yapının ve onunla birlikte egemenlik ve bağımlılık ilişkisinin siyasal biçiminin, kısacası, buna uygun düşen özel devlet biçiminin, en içteki sırrını, gizli temelini açığa vuran şey, her zaman, üretim koşullarına sahip olanlar ile doğrudan üreticiler arasındaki ilişkidir.*” ¹⁷

Marx’ın “*Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler*” isimli metninde, “*emeğin nesnel varoluş koşullarından kopartılması*”¹⁸ ve “*emekle mülkiyetin birbirinden mutlak kopuşu*”¹⁹, gibi terimlerle bir arada yürüttüğü tartışma, kapitalist üretim tarzının ayrıksılığını, bizzat kendisi belirli bir tarihsel sürecin ürünü olan “özgür emekçi”

¹⁵ Ellen Meiksins Wood, **Kapitalizm Demokrasiye Karşı...**, b.a. Wood, “Kapitalizmde İktisadi ile Siyasinin Birbirinden Ayrılması” başlıklı bölümde, ekonomik olan ile politik olanın kavramsal olarak katı bir biçimde ayrılmasının kapitalizmin toplumsal ve siyasal içeriğini boşalttığından bahsederek, kapitalizmde yalnızca görünümde kalan alanlar arası farklılaşmanın tarihsel niteliğini kavramak amacıyla yola çıktığını ilan eder. Bkz. **a.e.**, s. 35-36.

¹⁶ Bu aynı zamanda *Komünist Manifesto*’nun da sınıfsal-aracı olmayan bir okumasını gerektirir. Bkz. “Modern devlette yürütme, tüm burjuvazinin ortak işlerini yürüten bir komiteden başka bir şey değildir.” Karl Marx, Friedrich Engels, **Komünist Parti Manifestosu**, Haz. Muzaffer İlhan Erdost, Ankara, Sol Yayınları, 1998, s. 12.

¹⁷ Karl Marx, **Kapital Cilt 3**, Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1997, s. 695. Aynı metne vurgu yapan kaynaklara örnek olarak bkz. Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 27-28; Haldun Güllalp, **Kapitalizm Sınıflar ve Devlet**, Çev. Osman Akınhay vd., İstanbul, Belge Yayınları, 1993, s. 14.

¹⁸ Karl Marx, **Grundrisse Ekonomi Politigin...**, s. 482.

¹⁹ **A.e.**, s. 488.

kavramının eleştirel analizi ve bununla bağlantılı olarak ideolojik “birey” kavramının tarihselliğini, mübadele süreçleriyle ilişkili olarak sunan yoğun bir metindir. Bu metinde, emek-sermaye ilişkisinin özgül bir tarihsel sürece tekabül ettiği, bu sürecin ekonomik, politik ve ideolojik görünümleri ve sınıf mücadeleleri ile ilişkisi bağlamında tartışılır.

Marx’a göre, “özgür emek ve bu emeğin para karşılığında...mübadelesi, eğer ücretli emeğin önvarsayımı ve sermayenin tarihi bir önkoşulu ise, bir başka önvarsayım da özgür emeğin kendi gerçekleştirme koşullarından -emeğin aracından ve hammaddesinden- kopmuş olmasıdır.”²⁰ Emeğin nesnel koşullarıyla “burjuva-öncesi ilişkisi”nde²¹ ise, bu koşullar bireyin “bir cemaat üyesi olmasıyla dolayımlanmış”²² ve bireylerin birbirleriyle ilişkileri emekçi olarak değil, “mülk sahipleri” ve “cemaat üyeleri” sıfatıyla olmuştur:

“...artık ürünlerle mübadele edilmek üzere artık emek harcandığı zaman bile, emeğin amacı *değer yaratmak* değildir; amaç, bireysel mülk sahibi ailelerin ve bir bütün olarak cemaat düzeninin varlığının sürdürülmesidir. Bireyin, *çıplak* biçimiyle, bir emekçi olarak vazedilmesi ise *tarihin* bir ürünüdür.”²³

Bu durumda da Marx’ın belirttiği gibi emek-sermaye ilişkisi “tarihi bir süreci, dolayısıyla başka bir *üretim tarzını* varsayar.”²⁴

Bununla birlikte Marx, bu ilişki biçiminin [kapitalizm-öncesi üretim biçimlerinde mülkiyet ilişkisinin] Proudhon’un yaptığı gibi mülkiyetin ekonomi-dışı kaynağı [toprak mülkiyeti] olarak nitelendirilmesine karşı çıkarak, “emeğin nesnel koşullarıyla burjuva öncesi ilişkisi” olduğuna²⁵ ve bu mülkiyet biçiminin de gerçekliğini belirli bir üretim tarzından aldığına vurgu yapar.²⁶ Öte yandan ekonomik ilişkiler kavrayışına dair şu bakış açısını geliştirir: “...*ekonomik ilişkiler diye adlandırdığımız şey, ...üretimin toplumsal ilişkilerinden başka bir şey değildir.*”²⁷

²⁰ A.e., s. 443.

²¹ A.e., s. 462.

²² A.e., s. 458.

²³ A.e s. 444.

²⁴ A.e., s. 462.

²⁵ A.e.

²⁶ A.e., s. 470. Marx, aynı zamanda şu eklemeyi yapar: “Proudhon bu mantığı izleyerek [bir üretim tarzından başka bir üretim tarzına geçiş sorunsalını kavrayamadığı için] pekala sermaye ve ücretli emeği de ekonomi dışı kaynağa sahip olarak nitelendirebilir, hatta tutarlı olması için bunu yapması gerekir.”

²⁷ A.e., s. 462.

Marx'ın pre-kapitalist toplumlara dair analizinde ortaya attığı “emeğin nesnel koşullarıyla cemaat üyesi olması ile dolayımlandığı” ifadesi, cemaatin fiili varlığını belirleyen de “emeğin nesnel koşulları üzerindeki mülkiyetinin özgül bir biçimi” olması ile ilişkilendirildiğinde anlam kazanır.²⁸ Bu birliğin gerçekliğini aldığı üretim tarzında –sözelimi feodal üretim tarzında-, doğrudan üretici üretim ve çalışma araçlarının sahibi veya tasarrufçusu olarak kalmakta, artı-ürüne el konulması için “ekonomi dışı nedenler” gerekmektedir. Marx bunu *Kapital*'in 3. Cildinin “Kapitalist Toprak Rantının Doğuşu” bölümünde şöyle açıklamaktadır:

“...doğrudan doğruya emekçinin, kendi geçim araçlarının üretimi için gerekli olan üretim ilişkilerinin “zilyedi” olarak kaldığı tüm biçimlerde, mülkiyet ilişkileri aynı zamanda doğrudan bir beylik ve kölelik ilişkisi olarak ortaya çıkmalıdır, öyle ki, doğrudan üretici özgür değildir... Varsayımımıza göre, burada, doğrudan üreticinin kendi üretim araçlarına, emeğinin gerçekleştirilmesi ve geçim araçlarının üretimi için zorunlu olan gerekli maddi emek koşullarına sahip olduğu görülecektir... Böyle koşullar altında, toprağın ismi sahibi için artı-emek, bürünülen biçim ne olursa olsun, onlardan ancak *ekonomi-dışı baskı* ile alınabilir. ... O halde kişisel bağımlılık koşulları gereklidir, ne ölçüde olursa olsun kişisel özgürlük eksikliği ve toprağın bir eklentisi olarak toprağa bağlı kalmak, sözcüğün gerçek anlamıyla bağımlılık.”²⁹

O halde, bu ilişkilerin “çözülmesi”, bir yanda üretimin özgül koşulları çerçevesinde kavranılan mülkiyet ilişkilerinin, diğer yandan da söz edilen bağımlılık ilişkilerinin çözülmesi anlamına gelir. Kapitalist üretim tarzının önkoşulu, Marx'ın *Kapital*'de “İlkel Birikim” başlığı altında tartıştığı anlamda “doğrudan üreticiyi üretim araçlarından koparan tarihsel bir süreç”tir.³⁰ Emeğin nesnel koşulları artık, başka bir biçim altında, “tüm eski politik vb. ilişkilerinden çözülmüş olarak” ve “bu mülksüz bireylerin karşısına dikilen değerler olarak mevcuttur.” Kitleyi nesnel emek koşullarının karşısına özgür işçi olarak çıkaran süreç, bu koşulları da işçilerin karşısına [birbirleriyle negatif ilişki içinde olarak] sermaye olarak çıkarır.³¹

Marx, “özgür emekçi” kavramının kapitalist özel mülkiyet ve emek-sermaye ilişkisini ortaya çıkaran tarihsel sürecin bir ürünü olduğuna dair analizlerinde, kavramın ardındaki gerçekliği gözler önüne serer: “kapitalist ile işçinin sözleşip işbirliğine girdikleri şeklindeki tatlı hayallerden ise ne tarih haberdardır ne de

²⁸ A.e., s. 458.

²⁹ Karl Marx, *Kapital Cilt 3*, 1997, s. 694-695.

³⁰ Karş. Ellen Meiksins Wood, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı...*, s. 37.

³¹ Karl Marx, *Grundrisse Ekonomi Politikin...*, s. 480.

sermayenin kavramsal analizinde böyle bir şeyin izine rastlanır.”³² Marx *Kapital*’in Sözde İlkel Birikim bölümünde “özgür emekçi” kavramını şu ifadelerle karşılar:

“İki anlamda özgür emekçidirler: çünkü bunlar ne köleler, serfler vb. gibi üretim araçlarının ayrılmaz bir parçasıdır ne de mülk sahibi köylüler gibi üretim araçlarına sahiptirler, demek ki bunlar kendi üretim araçları bulunmayan, böyle bir engel ve yükten kurtulmuş kimseler olmalıdırlar. ...kapitalist sistem, *emekçilerin emeklerini gerçekleştirebilecekleri araçlar üzerinde her türlü mülkiyet hakkından tamamen ayrılmış ve kopmuş olmalarını* öngörür... Bu nedenle kapitalist sistemin yolunu açan süreç [ilkel birikim veya kapitalist üretim tarzının tarih-öncesi kavramsallaştırmalarıyla karşılanan süreç], emekçinin elinden üretim araçlarının sahipliğini alan süreçten başkası olamaz; bu süreç bir yandan toplumsal geçim araçlarını sermayeye dönüştürür, öte yandan doğrudan üreticileri ücretli emekçilere dönüştürür.”³³

Bu süreç, Wood’un yerinde olarak belirttiği gibi “sınıf mücadelelerini ve devletin üreticileri mülksüzleştirenlerin yanında olarak baskıcı müdahalelerini” içerir.³⁴ Marx *Kapital*’de doğrudan üreticiyi ücretli işçi haline getiren bu tarihsel sürecin “birdenbire ve zorla geçim araçlarından koparılarak...emek pazarına fırlatılıp atıldığı” bir süreç olduğuna vurgu yaparak³⁵ “onların mülksüzleştirilmesini anlatan bu öykü, insanlık tarihine kandan ve ateşten harflerle yazılmıştır”³⁶ der. Marx *Grundrisse*’de de [İngiltere’deki tarihsel sürece atıfla] devlet iktidarının yeni ilişkilerin varoluş koşullarının yaratıcılarından biri olduğunu gösterir:

“Hem eski himaye ya da tabiyet ve hizmet ilişkilerinden, hem de her türlü mal ve mülkten, her türlü nesnel, maddi varoluş biçiminden, her türlü mülkiyetten kurtulmuş ve özgür; tek geçim kaynağı olarak çalışma yeteneklerini, emek güçlerini satmaya ya da dilencilığe, serseriliğe ve soyguna terk edilmiş bir kitle. Bunların önce ikinci yolu denediklerini, ama zindan, pranga ve kırbaç zoruyla buradan emek pazarına giden yola sokulduklarını tarih belgeliyor.”³⁷

³² Karl Marx, **a.e.**, s. 483.

³³ Karl Marx, **Kapital Cilt 1**, 1997, s. 678-679. Marx’a göre doğrudan üreticinin elinden üretim araçlarının sahipliğini alan bu süreç, kapitalist üretim tarzında bu ayrılığı sürdürmekle kalmamakta, giderek artan bir boyutta yeniden üretmektedir. Bkz. a.g.e. Ayrıca Marx, emek-gücü ile emek araçları arasındaki ayrımın yeniden üretiminin sömürü ilişkilerinin (emekçinin sömürülmesinin koşullarının) da yeniden üretimi olduğunu belirtir. Bkz. **a.g.e.**, s. 551. Bu konuya yeniden-üretim kavramsallaştırmasının analizinde dönecek.

³⁴ Wood’a göre bu savın temel yapısı da Marx’a göre “kapitalist üretimin nihai sırrının siyasi olduğunu” gösterir. Onun klasik ekonomi politikten ayrıldığı nokta; iktisadi ve siyasi alanlar arasında keskin bir kopukluk görmek yerine bu alanlar arasındaki sürekliliği izlemesi, ekonominin de siyasal alan gibi bir toplumsal ilişkiler düzeni olarak ele alınmasıdır. Bkz. Ellen Meiksins Wood, **Kapitalizm Demokrasiye Karşı...**, s. 37.

³⁵ Karl Marx, **a.g.e.**, s. 680.

³⁶ **A.e.**, s. 679.

³⁷ Karl Marx, **Grundrisse Ekonomi Politigin...**, s. 485.

Marx, sözünü ettiğimiz metinlerde “sermaye”nin oluşum sürecine dair özgün bir bakış açısı geliştirir. Bu bakış açısına göre, sermaye “emeğin nesnel koşullarının yaratıcısı”³⁸ olması anlamında bir *Özne* değildir. Sermaye bir *nesne* (salt para / parasal servet) veya *şey* olarak da kavranılamaz: Temel analiz birimi olarak “üretim tarzı” kavramı alındığında, ancak bir üretim tarzının *çözülmesi* ve yeni toplumsal ilişkilerin *oluşmasına* tekabül eden tarihsel sürecin analizinden yola çıkılarak kavranılabileceği ortaya çıkar. Bu süreç, birbirlerini keskin çizgisel ayrımlarla takip eden üretim tarzlarının ardışıklığına dair değildir. Yeni toplumsal ilişkilerin “eski üretim tarzlarının yanı sıra ortaya çıktığı”³⁹ vurgulanır.

Marx’a göre, “tek mülkü kendi emek kapasitesi ve bunu verili değerlere karşılık mübadele etme olanağından ibaret olan bireylere dönüştüren”⁴⁰ tarihi süreçler incelendiğinde, “çözülenin *kullanım değerinin* egemen olduğu üretim ilişkileri, doğrudan kullanıma yönelik üretim” olduğu anlaşılır. Mübadele değeri ve *mübadele değeri üreten üretim tarzının egemen hale gelmesi* ise, emeğin kendi nesnel koşullarından kopması ve “kendi nesnel varlığıyla yabancı mülkiyet olarak ilişkiye girmesi”, yani bizzat kendisinin “mübadele değeri” haline gelmesi ile mümkün hale gelir.⁴¹

Bu süreç toplumsal sınıfları da *üretir*: “Kapitalistlerin ve ücretli işçilerin üretilmesi, demek ki sermayenin değerlenme sürecinin başlıca ürünüdür. Sadece üretilmiş nesneleri göz önüne alan alelade iktisat, bu gerçeği tamamen unuttur.”⁴²

³⁸ **A.e.**, s. 483. “...sermayenin bu ilk oluşumunu, üretimin nesnel koşullarının ...toplanması, sonra da bunlardan mahrum olan işçilere sunulması gibi göstermekten büyük bir budalalık olamaz. Tam tersine parasal servet, çalışabilir bireylerin emek-güçlerinin bu koşullardan mahrum bırakılmasına kısmen yardım etmiş, kısmen de ondan bağımsız olarak bu ayrışma süreci gerçekleştirmiştir.” Bkz. Karl Marx, **a.e.**, s. 487. Yani Marx’a göre, bu süreçte belirleyici olan “emeğin nesnel koşullarından kopuşu”dur, fakat aynı zamanda tefecilik, ticaret, kentleşme ve eşlik eden devlet maliyesi gibi süreçlerin rolü ile parasal servetin sermayeye dönüşmesi bizzat bu kopuşu üretir. Bkz. **a.e.** Marx buna, sermaye ve sermaye sürecinin etkisinin “üretimin tümünü kendisine tabi kılmak ve emeğin nesnel koşulları arasındaki kopuşu sonuna kadar geliştirmek ve keskinleştirmek” olduğunu ekler. Bkz. **a.e.**, s. 490.

³⁹ **A.e.**, s. 489. Şu ifadeyle karş. “...toplumun tarihindeki çağlar jeolojik devirler gibi birbirlerinden kesin ve belirli sınır çizgileri ile ayrılmamıştır.” Bkz. Karl Marx, **Kapital Cilt 1**, s. 360. Bu ifadeyi Marx’ı aşamacı-ilerlemeci olarak değerlendiren görüşlere karşıt olarak vurgulayan bir kaynak için bkz. Mehmet Nuri Durmaz, **Marx’ın Yasaları...**, s. 219-220.

⁴⁰ Marx bunu “potansiyel olarak emekçi” kavramıyla karşılar. Bkz. Karl Marx, **Grundrisse Ekonomi Politikin...**, s. 478.

⁴¹ Karl Marx, **a.e.**, s. 488. Bu metinde emeğin mülksüzlüğü ve emek-gücünün bir mübadele değeri haline gelmesi “yabancılaşma” kavramı ile açıklanır. Bkz. **a.e.**, s. 494-495.

⁴² **A.e.**, s. 491.

Marx, *Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler* metninin sonlarına doğru sermayenin toplumsal bir ilişki olduğu tezini şöyle ortaya koyar: “Sözgelimi, sermaye ödünç verilir. Biriktirilir vb. Bütün bu bağlamlarda sermaye salt bir şey, bir nesneymiş ve maddi varlığıyla tamamen çakışıyormuş gibi gözükmemektedir... Öyleyse sermaye bir ilişkidir ve ancak bir üretim ilişkisi olabilir.”⁴³ Marx *Kapital*’de de sermayenin bir şey olmak yerine, “bir toplumsal ilişki” ya da “bir toplumsal üretim ilişkisi” olduğu bakış açısını geliştirecektir.⁴⁴

Marx’ın toplumsal ilişkilere yaptığı vurgu, Marksist kuramda ilişkisellik teması üzerinde bir ortak bir ilgi yaratmıştır. Marx’ın “*sermayenin toplumsal bir ilişki olduğu*” kavramsallaştırmasından ilham alan yaklaşımlar kapitalist toplumsallık biçimlerini bu tema etrafında açıklama çabası içinde olmuşlardır. Bu ilgi, Leibniz-Hegel-Marx arasında bir devamlılık gören Bertell Olman’ın belirlenim ilişkileri yerine önerdiği “ilişkisel yaklaşım”ından⁴⁵, tam zıddı olarak düşünürler arasındaki kopuştan yola çıkan ve yapısal nedensellik teması çerçevesinde “toplumsal ilişkiler”e vurgu yapan Yapısalcı Marksizme (Althusser vd.), Althusserci kuramın önemli eleştirmenlerinden “Siyasi Marksizm” projesi ile yola çıkan Wood’a ve yine Althusserci yaklaşımı bir bütün olarak Marx’ın kuramında var olanı (bütünlük/ilişkisel) önce -kertelere- ayırıp sonra bunları ilişkilendirmeye çalıştığı yönünde mahkûm eden Açık Marksizm (Werner Bonefeld vd.) yaklaşımlarına değin bir ortaklık sergiler.

Bu yaklaşımların ortak yönü, Marx’ın kuramının anti-ekonomist, altyapı/üstyapı ikiliğini aşan yönünü sergileme ve geliştirme yönündeki ortak güdüleridir. Ancak görülmektedir ki, “ilişki” teması, kuramdaki sorunları kendiliğinden çözebilen sihirli bir kavram değildir. Bu, aynı temayı vurgulayan düşünürlerin farklı öncül ve/veya sonuçlarıyla karşı karşıya bulunduğumuz kuramlarında izlenebilir.

Sözgelimi Wood, *Grundrisse*’in bu metinde de üzerinde durduğumuz “iktisadi kategorilerin belirli toplumsal ilişkileri ifade ettiği” ve “sermayenin toplumsal bir ilişki

⁴³ A.e, s. 493.

⁴⁴ Karl Marx, *Kapital Cilt 1*, 1997, s. 730, özellikle bkz. 73. Dipnot.

⁴⁵ Bkz. “içsel ilişkiler felsefesi”. Bertell Olman, *Diyalektiğin Dansı Marx’ın...*, b.a.

olduğu”⁴⁶ ifadelerine referans vererek kuramsal amacını da üretim ilişkilerinin siyasi yönünü açıklamak, bunların egemenlik ve mülkiyet ilişkileri olduğunu göstermek olduğunu ifade eder. Wood altyapı-üstyapı ikiliğini ve bölgesel kerteleri reddederek, “toplumsal ilişki ve biçimlerin yapısal sürekliliğini” vurgular.⁴⁷

Wood Marx’ta var olan kapitalizm öncesi üretim tarzlarında artı-değere iktisat dışı koşullarda el konulmasına rağmen, kapitalist üretim tarzında artı-değere el koyuşun iktisadi alanda, iktisadi araçlarla gerçekleştiği ayrımını, ana hatlarını verdiğimiz tarihsel sürece referansla belirtir ve yerinde olarak iktisadi alanın farklılaşmasının “siyasi boyutun kapitalist üretim ilişkilerinin dışında olduğu anlamına gelmediği”ni vurgular:

“Kapitalizmdeki siyasal alanın özelliği, kapitalist sömürüyü destekleyen baskıcı gücün doğrudan artı-değere el koyanlarca uygulanmamasıdır. Ancak mutlak özel mülkiyet üretici ile sömüren arasındaki bağlayıcı sözleşme ilişkileri, meta değiş tokuş süreci, bütün bu yasal koşulları, baskıcı mekanizmaları ve devletin asayişini sağlama işlevlerini gerektirir...bu yüzden farklılaşmaya rağmen, iktisadi alan baskıcı siyasal alana dayanır.”⁴⁸

Wood bu anlamda kapitalist sömürünün iki uğrağı olarak “el koyma” ve “baskı”nın işbölümünden söz eder: Bu iki uğrak, *özel* ile *kamusalın* ayrılması anlamına gelmektedir. “Toplumsal amaçların dışında bütünüyle özel amaçlara yönelik bir güç alanı”na referansla tanımlanan özel alanın ayrılması da kapitalizmin “iktisadi ve siyasi güçlerin birbiriyle kaynaştığı kapitalizm öncesi biçimlerden farklılığını” tanımlar.⁴⁹ Bu kuramın sivil toplum/devlet ayrılığı temasının bir versiyonu olarak yansımaları, Wood’un analizinden yol alan Gülağp’ın “özel bir eylem olan sermaye birikimi ile

⁴⁶ Ellen Meiksins Wood, **Kapitalizm Demokrasiye Karşı...**, s. 39.

⁴⁷ **A.e.**, s. 42. Ancak Wood, altyapı-üstyapı ikiliğini reddettiği halde, makalenin devamında bu kez üstyapı kavramının ancak “dışsal olan” öğelere atfedilebileceğini belirterek, yanı sıra dışsal olmayan “üretim ilişkilerini oluşturuca temel öğeler” olarak tahakküm ve baskı biçimleri, mülkiyet biçimleri ve toplumsal örgütlenme biçimlerine vurgu yapar. O halde bazı üstyapı kurumları var olan üretim ilişkilerinin sürdürülmesi ve yeniden üretilmesine “yardımcı” olması anlamında “dışsal”dır ve üstyapı kavramı için ancak bunlar kavramsallaştırılabilir. Ama bir de üretim ilişkilerinin kurucu öğesi olan hukuki-siyasi ilişkiler bulunmaktadır. Bkz. **a.e.**, s. 43 Hatta, “bir üretim biçiminin toplumsal sınırlamaları ve tahakküm ve mülkiyet biçimleri” olmaları anlamında üstyapısal olmayan, “temele dahil edilen” hukuki/siyasi özelliklere vurgu yapar ve bu bakış açısıyla köy/devlet gibi kurumların doğrudan üretim ilişkilerinin parçası oldukları için “bir anlamda ondan [bu ilişkilerden] önce geldiklerini” ifade eder. Bkz. **a.e.**, s. 45.

⁴⁸ **A.e.**, s.45-46.

⁴⁹ **A.e.**, s. 48

kamusal bir eylem olan toplumsal düzeni yürütme arasındaki işbölümü” ifadelerinde izlenebilir.⁵⁰

Poulantzas, Marx’ın *Grundrisse*’de “özgür emekçi” ile bir tuttuğu “sade birey”⁵¹ kavramını; yapısal bir dönüşüme vurgu yapması anlamında kullandığını ifade eder⁵² ve metnin yanlış bir yorumunun Hegel’den ve 18. yüzyıl politik kuramından alınan sivil toplum/devlet ayrılığı temasının yeniden üretilmesi ile sonuçlandığı üzerinde durur. Marx’ın *Grundrisse*’de vurguladığı, üretimin faillerinin sade bireyler / özgür emekçiler -free Arbeiter- olarak ortaya çıkışı, bu bölümde de ortaya konulduğu anlamda kavramın ardındaki gerçekliği göz önüne seren tarihsel sürecin bütünlüklü kavrayışı ile çözümlenebilir. Bu kavrayış gözardı edildiğinde, Poulantzas’ın da vurguladığı gibi üretim failleri, “kapitalist üretim ilişkilerinin reel karakteristiği olarak” bireyselleştirilmiş olur.⁵³ Bu birey-failler rekabet/piyasa ilişkileriyle tanımlanan bir sivil toplumun bir anlamda ekonomik-özneli olurken, karşısında yer alan politik üstyapı (devlet) de sivil toplumun özneli olan bu ekonomik bireylere karşı üstlendiği rolle tanımlanır.⁵⁴ Poulantzas’a göre bu bakış açısıyla ne devlet ve sınıflar mücadelesi ilişkisini kavramsallaştırmak ne de politik olanın özgüllüğünü ve ideolojinin etkilerini anlamak mümkündür.

Marx *Grundrisse*’de şöyle demektedir:

“[gelişimin hareket noktası olarak *yalıtılmış* bireyleri alan görüşün aksine] insan ancak tarihi süreç içinde birey haline gelir... Mübadele, bireyselleşme süreçlerinin başlıca araçlarından biridir. Sürü düzenini gereksiz kılar ve çökertir. Bir süre sonra öyle bir noktaya gelinir ki, bireyin birey olarak varlığı yalnızca kendisiyle ilişkilidir. Ve kendini genel ve kamusal hale getirmesi, sadece kendini *yalıtık birey* olarak vazetmenin aracıdır... Burjuva toplumunda... işçinin varlığı tamamen nesnelliksiz, salt öznel bir varlıktır, buna karşılık karşısında duran Nesne, şimdi asıl *ortak öz* haline gelmiştir.”⁵⁵

⁵⁰ Haldun Gülalp, **Kapitalizm Sınıflar ve...**, s. 63.

⁵¹ Bu bölümde “bireyin çıplak biçimiyle birey olarak vazedilmesi” vurgusu (Bkz. Karl Marx, **Grundrisse Ekonomi Politigin...**, s. 444) ile ifade edilen nackttes Individium (sade/çıplak birey) kavramının analizi için bkz. Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 142 ve devamı. Poulantzas, KÜT’ün tarihsel koşulu olarak “sade birey” kavramının Marx’a göre bu tarzın “oluşum tarihini değil, bazı öğelerinin soyağacını” ifade ettiğini tartışır. Bkz. **a.e.**, s. 142.

⁵² Nicos Poulantzas, **a.e.**, s. 143.

⁵³ **A.e.**, s. 141.

⁵⁴ **A.e.**

⁵⁵ Karl Marx, **a.g.e.**, s. 471-472. Ayrıca bkz. çevirenin 55. dipnotu: Burada ortak öz kavramının orijinali olan Gemeinwesen sözcüğünün hem cemaat, cemaat düzeni vb. hem de ortak varlık, ortak öz ve kamusal varlık vb. anlamına geldiği üzerinde durmuştur. **A.e.**

Poulantzas’a göre Marx’ın kullandığı anlamda *özel* kategorisi, “ekonomik mücadeledeki yalıtılmışlığı” imlemektedir.⁵⁶ Bu yalıtılmışlık, bizzat hukuki-politik olanın ve ideolojinin “ekonomik sınıf mücadelesi” üzerinde, ilişkilerinin sınıf ilişkileri olduğunu faillerden gizleyen bir etki yaratmasından⁵⁷ başka bir şey değildir ve kapitalist devletin yalıtılmış bir biçimde ortaya çıkan ekonomik toplumsal ilişkilerle ilişkisi bağlamında kavranmalıdır.⁵⁸ Devletin kendisini bu yalıtılmış ekonomik toplumsal ilişkilere dayanan toplumsal gövdenin temsilcisi olarak göstermesi, Marx’ın zaman zaman görünürdeki bir ayrılığa atfen “sivil toplum” terimini kullanması devlet/sivil toplum ayrılığı temasını sürdürdüğü anlamına gelmez.⁵⁹ Aksine bu tema, sorunsalın ardındaki “gerçek ilişkileri” gizlemek gibi ideolojik bir nosyona sahiptir. Poulantzas’ın yorumu ile paralel düşündüğümüzde; özel ve kamusal terimleri kapitalist sistemin işleyişinde “zor” unsuruna dair bir işbirliği olarak da yorumlanamaz. Poulantzas bu ayrımı ekonomik/politik sınıf pratikleri arasındaki bir ayrılığa dair toplumsal ilişkiler düzeyine yerleştirir.

Wood incelediğimiz metnin devamında şöyle der: “Bu anlamda kapitalizmde iktisadi ile siyasi alanların ayrışması, siyasi işlevlerin farklılaşması ve bunların özel iktisadi alan ile devletin kamu alanı arasında dağılımı anlamına geliyor.” Bu dağılım, *doğrudan artı emeğe el koymayla ilgili siyasi işlevlerin* daha genel toplumsal işlevlerden ayrılmasıdır. Böylece iktisadi alanın ayrışmasının gerçekte *siyasi alanın içinde bir farklılaşma*⁶⁰ olduğu üzerinde durulur. Wood, “siyasi güçlerin iktisadi güçlere dönüşümü”, “siyasi gücün özelleştirilmesi”⁶¹ gibi terimlerle ifade ettiği farklılaşma ile “işgücü ve üretim süreçlerinin denetlenmesi ve örgütlenmesi”nin “saf iktisadi araçları” ile sermayenin eline bırakılmasının “artı-değere el koyuşta baskıcı

⁵⁶ Nicos Poulantzas, **a.g.e.**, s. 149.

⁵⁷ **A.e.**, s. 147-148.

⁵⁸ **A.e.**, s. 150.

⁵⁹ **A.e.**, s. 153-154. Poulantzas, Marx’ın kullandığı *Bürgerliche Gesellschaft* teriminin sivil toplum olarak karşılanmasına itiraz eder. Marx’ın kapitalist toplumu ifade etmek için kullandığı bu terimin “burjuva toplum” ile karşılanması gerekir. Poulantzas’a göre bu kavramsallaştırma, Marx’ın kullandığı toplumsal formasyon (tarihsel olarak belirlenmiş bir bütün) kavramından farklı olarak toplumsal ilişkiler alanını belirtmektedir. Bu konunun Poulantzas’ın yapılar ve toplumsal ilişkiler ayrımının incelendiği bölümde netliğe kavuşacağı düşünülmektedir. Bkz. **a.e.**, s. 75.

⁶⁰ Ellen Meiksins Wood, **Kapitalizm Demokrasiye Karşı...**, s. 48.

⁶¹ **A.e.**, s. 53.

gücün” yerine geçtiğini ifade eder.⁶² Bu durumda, “dolaylı denetim biçimleri” de devletin “kişisel olmayan eline” bırakılır.⁶³

Wood söz konusu makalesinde, ekonominin görelî özerkliğinden türetilen bir özerklik varsayımının “kendi kendine işleyen bir ekonomi” mitine yol açtığını ifade etmekte ve bunun klasik burjuva ekonomi politiğın savlarına bir geri dönüş olduğunu belirtmekte, buradan yola çıkarak da üretim sürecinin “teknik” olarak algılanmasına⁶⁴ karşı üretim ilişkilerinin toplumsal bir içeriğe sahip olduğunu sergileme çabasında haklıdır. Nitekim bir önceki bölümde incelediğimiz gibi, Balibar da özeleştirisinde *Kapital’i Okumak*’ta yer alan metninin, sonunda klasik ekonomi politiğın savlarının yeniden üretimine vardığını ifade etmişti.

Ancak Wood’un “Siyasal Marksizm” tartışmasıyla birlikte yürüttüğü analiz de kendi içinde birtakım sorunları barındırmaktadır. Bu sorunların kapitalist üretim tarzının özgüllüğünün kamusal-özel ayrımı ile açıklanması ve bizatihi bu alanların, özellikle de zor kavramının tanımlanışına ilişkin olduğu düşünülmektedir. Wood’un belirttiği gibi ekonomik olanın olduğu gibi, siyasal alanın da içeriği değişmiştir. Fakat siyasal alandaki bu değişimin, siyasal olanın kavramsal olarak pre-kapitalist üretim tarzlarındaki işlevleri baz alınması⁶⁵ ve kapitalist toplumlarda bu işlevlerin⁶⁶ özel ve kamusal alanlara *dağıtılması* ile tanımlandığı görülür. Dağıtılan zor/baskı unsurunun özel ve kamusal olanın bir işbirliği ile işlediğini söylemekten öteye geçmez. Bunun kuramsal olarak iki sonuca yol açtığı düşünülmektedir: Sömürü ilişkilerinin hukuki/politik ilişkilere indirgenmesi riskini barındırır. İkinci olarak, işlevleri özel ve kamusal alanlara dağıtılan politik alanın salt baskı süreçleriyle eşitlenmesi söz konusudur. Bu formülasyondan genel anlamda “rıza kavramı”, özel olarak da Althusser ve Gramsci’nin devletin ideolojik aygıtları ve hegemonya kavramları ile bir arada yürüttüğü kapitalist toplumsal formasyonlarda politik olanın özgüllüğünü anlama çabası dışlanmış olur.⁶⁷

⁶² A.e., s. 59.

⁶³ A.e., s. 60. Ayrıca bkz. “dolaylı müdahale” kavramı a.e., s. 61

⁶⁴ A.e., s. 43.

⁶⁵ Bu anlamda Wood, Balibar’ın *Kapital’i Okumak*’ta “ekonomik olan” için yaptığı hatayı, bu kez “siyasal olan” için tekrarlıyor gibidir.

⁶⁶ Bkz. Ellen Meiksins Wood, a.e., s. 48.

⁶⁷ Wood sözünü ettiğimiz makalede bu soruna yalnızca şu ifadelerle yer verir: “Kapitalizmde özgün biçimde mülk sahipleri doğrudan siyasal güce sahip olmadan, özel mülkiyetlerini ve sömürme güçlerini

Öte yandan, Poulantzas'ın da belirttiği gibi, kapitalist devletin rıza+baskı formülü veya benzer biçimde Althusser'in devletin baskı aygıtı ile devletin ideolojik aygıtları arasında yaptığı ayrım çerçevesinde çözümlenmesi de politik olan ile ekonomik olan arasındaki ilişkilerin kavramsallaştırmasına imkân vermemesi anlamında eksik kalır. Poulantzas, Marx'ın *Kapital*'de hukuki-politik ve ideolojik kerteleri, araştırmanın merkezi konusu olan ekonomik kerteyle aynı temelde incelemediğini ancak bu kertelerin kapitalist üretim ilişkilerine içkin varlığına ilişkin göstergelerin mevcut olduğunu söyler.⁶⁸ Poulantzas bunu Marx'ın üretim tarzı kavramının hukuki-politik yapıyı önvarsayım olarak içerdiğine yönelik anlatımlarından, sözelimi biçimsel-hukuki mülkiyet ilişkilerinden çıkarsamaktadır.⁶⁹

Marx *Kapital*'de ekonomi politik anlayışına dair şunları ifade etmektedir: “İlk ve son kez burada belirtmek isterim ki, ben klasik ekonomi politik deyince yalnızca *görünüşleri* ele alan... ve bunları ebedi gerçeklermiş gibi ilan etmeye çalışan vülger ekonomiye karşılık, W. Petty'den beri, burjuva toplumdaki *gerçek* üretim ilişkilerini araştıran bir ekonomi bilimini anlıyorum.”⁷⁰ Burada Hegelci görünüm/öz kategorilerini değil, Marx'ın *eleştiri* olarak anladığı bilim anlayışını⁷¹ buluruz. Bu anlamda, Marx'ın yalnızca “görünüşleri” ele almayan *eleştirisi*, Hirsch'in de ifade ettiği gibi, “toplumsal ilişkilerin insanlar tarafından *doğrudan* görülemeyeceği” anlamında tarihsel materyalizmin belirleyici bir yönünü oluşturmaktadır.⁷²

Bu anlamda; Marx'ın kapitalist üretim tarzını önceki üretim tarzlarından ayıran toplumsal ilişkilere dair bütüncül bakış açısını tamamlamak ve üretim ilişkilerinde

koruyabilmektedir. Devlet ekonomiye müdahale etse de ondan ayrıdır; *görünürde herkese aittir*. Bkz. **a.e.**, s. 56-57.

⁶⁸ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 71; Karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 78.

⁶⁹ Ancak Poulantzas'a göre ekonomizm bu sorunu biçimsel-hukuki üretim ilişkilerini “ekonomik” ilişkiler olarak değerlendirerek çözmeye çalışmıştır. Poulantzas'a göre bu reel mülk edinim (ekonomik mülkiyet) ve hukuki mülkiyet arasındaki ayrımı kuramsal olarak olanaksız kılmaktadır. Bkz. Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal...** s. 78-79.

⁷⁰ Karl Marx, **Kapital Cilt 1**, s. 90 (33. Dipnot). Aynı metne vurgu yaparak Petty gibi iktisadı moral felsefe ile ilişkisinde ve sosyal bilimler bütünlüğü içerisinde ortaya koyan öncü iktisat düşünürlerini inceleyen bir kaynak için bkz. A. Dinç Alada, “İktisat Düşüncesi ve Etik: Kaybolan Halkanın Peşinde”, **İktisadın Kayıp Felsefesi: Arayışlar, Denemeler**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2012, s. 55.

⁷¹ Bkz. Joachim Hirsch, **Materyalist Devlet Teorisi**, s. 20. Erdağı'nın yerinde olarak işaret ettiği gibi, Marx'ın hemen hemen bütün çalışmalarında başlık içinde verilen “eleştiri” kavramı aslında “içerik”le ilgilidir. Marx'ın “eleştiri”si, somut ve görünür olanı reddederek değil, onun aracılığıyla gerçekliğin temel ilişkilerini bütünselliği kavrayarak çözümlenmeye yönelmektedir. Bora Erdağı, “Marx ve Engels'te Hukuk ve Devlet İmgesi”, **Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi**, Ed. Taner Yelkenci, Ankara, Nota Bene Yayınları, Ankara, 2013, s. 78.

⁷² Joachim Hirsch, **a.g.e.**, s.20.

ideolojik olanın varlığını kavramsallaştırmak için, *Kapital*'de var olan *Metaların Fetişizmi ve Bunun Sırrı* başlıklı bölümünden yola çıkılmaktadır. Marx, benzer biçimde, feodal üretim tarzlarında, toplumun temelini “kişisel bağımlılık” ilişkilerinin oluşturduğu temelinden hareketle, bu toplumlarda, “emeğin ve emek ürünlerinin hayali bir biçime bürünmelerine gerek olmadığı”nı söyler.⁷³

Marx bu metinde, *Alman İdeolojisi*'nde ideolojinin “yanlış bilinç”⁷⁴ olarak kavramsallaştırılmasından tümüyle farklı bir bakış açısı sunar. Bu anlayışa göre Marx'ın terimleriyle toplumsal ilişkiler “fetişize” olmuştur: İnsanlar arasındaki ilişkiler emek ürünleri arasındaki ilişkiler kılığına, yani nesneler arasındaki ilişkiler biçimine bürünerek⁷⁵ toplumsal ilişkilerin gerçek niteliğini gizler. Eagleton'un belirttiği gibi, ideoloji artık “yanlış algılayan bilinç” meselesi olmaktan çıkmıştır, mistifikasyon nesnel/yapısal bir olgu olarak anlaşılır. Yine *Alman İdeolojisi*'nde kullanılan ters çevirme metaforuna başvurmak gerekirse, toplumsal varoluş koşulları ile insanlar arasındaki bu “ters çevirme” artık toplumsal gerçekliğin kendisindedir ve bu anlamda kapitalizmin yapısal bir sonucudur.⁷⁶

Hirsch'e göre, bu sadece dar anlamda ekonomik olarak tanımlanan ilişkiler açısından söz konusu değildir: Marksizm'in klasiklerinde de değinildiği gibi, politik birlikleri de kendilerinden kopuk, nesnelleştirilmiş ve şeyleştirilmiş bir ilişki biçiminde devlet olarak karşılarına çıkar.⁷⁷ Ancak Poulantzas yabancılaşma şeması üzerine kurulu olan, özne olarak somut bireylerin “nesnelleşmiş özü” olarak devlet kavramsallaştırmasını kökenini 18. yüzyıl düşüncesi ve onun doruk noktası olarak Hegel'den alan sivil toplum/devlet ayrılığı perspektifine yerleştirerek mahkum edecektir. Bu anlamda, sivil toplum/devlet ayrılığı temasının [Marksist kurama

⁷³ Karl Marx, **Kapital Cilt 1**, s. 87.

⁷⁴ Eagleton'un da üzerinde durduğu gibi, Marx “yanlış bilinç” terimini kullanmamıştır, kavram Engels'e aittir. Ancak Alman İdeolojisi ile özdeşleştirilen bu yanlış -algılayan- bilinç sorunsalı, Genç Marx'ta rastladığımız ve hatta olgunluk dönemi yapıtlarına da geçen “ters çevirme” metaforu ile ilgilidir. Marx *Alman İdeolojisi*'nde “insanların ve sahip oldukları ilişkilerin...başsağa çevrilmiş gibi görünmesi” anlamında *camera obscura* metaforunu kullanmaktadır. Bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, **Alman İdeolojisi [Feuerbach]**, Çev. Sevim Belli, 8. Bs., Ankara, Sol Yayınları, 2013, s. 45. Ancak bu ters çevirme metaforundaki geçişte önemli değişimler meydana gelir. İdeolojiye ilişkin mesele artık “gerçek dünyayı bilinçlerinde tersine çeviren” insanların “çarpıtılmış algısı” değildir; *Kapital*'de meta fetişizmi ile anlatılan süreçte ideoloji bilinç meselesi olmaktan çıkar. Terry Eagleton, **İdeoloji**, Çev. Muttalip Özcan, İstanbul, Ayrıntı, 1996, s. 128-129.

⁷⁵ Karl Marx, **Kapital Cilt 1**, s. 87.

⁷⁶ Terry Eagleton, **a.g.e.**, s. 129-130.

⁷⁷ Joachim Hirsch, **a.g.e.**, 28,29.

aktarılan] versiyonları, bu ayrımın sadece *görünüşte* kaldığını tekrarlamaktan öteye gitmez. Bu formülasyonu olduğu gibi [veri olarak] ele alsak dahi, *devletin neden toplumlardan ve sınıflardan ayrılmış bir görünüm aldığını*⁷⁸ açıklamak için farklı bir kavramsallaştırmaya ihtiyacımız var. Bu noktada, Poulantzas'ın kapitalist devlet analizini özgün kavramları ile nasıl geliştirdiğini izah etmeye çalışacağız.

3.2. Politik Olanın Özgüllüğü: Yapılar ve Pratikler Ayrımı Temelinde Bir Çözümleme

Poulantzas'a politikanın özerk bir bilimsel nesne olarak kurulması için dayanak oluşturan Althusserci kuram, incelediğimiz gibi bilim/felsefe ayrımı çerçevesinde sundukları özgün bir tarihsel materyalizm yorumu ortaya koymakta idi. Bu yoruma göre tarih, Tarihselci Marksistlerin yaptığı gibi bir “kalkış noktası” değil, aksine Marksizmin ayırt edici bütünlük anlayışından köklenen “yapı” kavramsallaştırılması çerçevesinde “kurulması gereken” bir kavramdı.

Althusserci kuram bu çerçevede Marx'ın felsefi okumasının önemine vurgu yapmakta idi.⁷⁹ Althusser'in *Marx İçin* ve *Kapital'i Okumak*'ta geliştirdiği temel savının Hegelci bütünsellik anlayışının eleştirisinden köklenmesi bunun kanıtıdır. Bütünün (yapının) her bir “öz kesiti”nin bütünü eşit düzeyde ifade ettiği bu Hegelci nosyon benimsendiğinde, üstbelirlenimden ve üstyapı olarak imlenen alanların (düzeylerin) özgüllüğünden söz edilemez.⁸⁰ Bu anlamda, politik olanın özgüllüğünü Tarihselci Marksizm eleştirisi ile bir arada ortaya koyma çabasında olan Poulantzas'ın 1968 yılında yayımlanan *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'ı boyunca Althusser'in bahsettiğimiz metinleri ile diyalog halinde olması şaşırtıcı değildir.

⁷⁸ A.e.

⁷⁹ Thomas'a göre “Althusser, felsefi tartışmaların marjinalleşmelerine veya “teknik” sorunlara indirgenmelerine karşı, bunların Marksist gelenek içinde sahip olduğu merkeziliği ve (hem doğrudan hem de dolayimli) siyasal önemi savunmuştur.” Bkz. Peter D. Thomas, **Gramsci Çağı: Felsefe Hegemonya Marksizm**, Çev. İlker Akçay vd., Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 56.

⁸⁰ Peter D. Thomas, a.e., s. 31-32. Thomas bu eserinde, eleştirel yorumuna rağmen Marksist felsefi tartışmaların büyük bir çoğunluğunun Althusserci paradigmadan kaynaklanan temalar etrafında belirlendiğini –söz gelimi eleştirel gerçekçilik ekolü üzerindeki etkilerini- teslim etmektedir. Bkz. a.e., s. 42. Eleştirel gerçekçilik ekolünün altyapı-üstyapı ikiliğini reddeden ve eleştiri oklarını pozitivist ve ampirist yaklaşımlara olduğu kadar “Marksizm içi araçsalci pozisyonlara” da yönelten yaklaşımına vurgu yapan bir kaynak için bkz. Duygu Türk, “Eleştirel Gerçekçilik Üzerine”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 67, No: 3, 2012, s. 210. Bu bakış açısı ile Poulantzas'ın ilişkisel yaklaşımı ile eleştirel gerçekçilik ekolü arasında bağ kurmak mümkün görünmektedir.

Poulantzas'ın yapılar ve toplumsal ilişkiler (sınıf pratikleri/mücadeleleri) arasında yaptığı ayrım, çözümlemesinde bir ikiliğe ve/veya çelişkiye⁸¹ neden olduğu yönünde eleştirilir. Bu anlayışa göre, her öge biri yapının, diğeri pratiğin etkisi olarak iki kere belirlenmektedir. Bir diğere eleştiri noktası, Poulantzas'ın sınıf mücadelesi anlayışını ekonomik olan ile politik olan ayrımı çerçevesine oturttuğu için, kuramında sınıf mücadelesinin yapılara kıyasla “ikincil” oluşu veya kurama “iş işten geçtikten sonra” dâhil edilmesi neticesinde yapıyı yeniden üretmeye mahkûm bir sınıf mücadelesi anlayışında somutlandığı yönündedir.⁸²

Bu çalışmada Poulantzas'ın yapılar ve toplumsal ilişkiler arasındaki ayrım ve iki alan arasında kurduğu ilişkinin, analizinin çelişkili yönüne işaret etmek yerine, bu analizin “çok katmanlı”⁸³ bir biçimde sunulmasına dayandığı savunulacaktır. Bu anlamda, “çifte belirlenim” eleştirilerinin yerine, Poulantzas'ın sunumunun kapitalist devlet kuramını hala meşgul eden sınıf-kuramsal ve sermaye-kuramsal yaklaşımlar arasındaki ikiliği aşmak anlamında bir çerçeve girişimi olarak yorumlanması gerekmektedir.

Poulantzas, özgül inceleme nesnesi dahilinde, politik olanın “pratik” kavramı ile eşlenmesini, *Komünist Manifesto*'nun “her sınıf mücadelesi politik bir mücadeledir” ve “sınıf mücadelesi tarihin motorudur” ifadelerinin Hegelci bir bütün ve tarih okumasının önkabulüne dayanan tarihselci yorumundan kaynaklandığını ifade eder. Bu okumanın içerdiği bütünlük kavramı, “eşit öğelerden oluşmuş bir döngüsellik” ve “çizgisel bir tarihselci bütün türü” sunarak hem yapının karmaşıklığını anlamakta hem de yapı-tarih ilişkisini kurmakta başarısız olmaktadır.⁸⁴

Bu okumanın politik olan üzerindeki sonuçları ise; pratiğin özgül bir yapısal düzey ve özgül bir pratik olarak kavranmasına karşıt olarak, “bir toplumsal formasyonun yapı ya da pratiğinin herhangi bir düzeyine ait her ögenin dinamik-diyakronik (artzamanlı) yönüne” indirgenmesidir. Bunun sonucunda tarih ile politika özdeşleştirilir ve çeşitli yapı ve pratik düzeyleri aşırı-politikleşmiş olarak

⁸¹ Sözgelimi Stuart Hall'a göre Poulantzas'ın Yapısalcı Marksizmi sınıf mücadelesinin temel rolü ile birleştirmesi, yapı/pratik arasında bir gerilime neden olmaktadır. Bu anlayışa göre her öge “iki kere belirlenmektedir. Aktaran, Bob Jessop, **Nicos Poulantzas Marxist...**, s. 76.

⁸² Örn bkz. Haldun Güllalp, **Kapitalizm Sınıflar ve...**, s. 52.

⁸³ Bob Jessop, **a.g.e.**, s. 77.

⁸⁴ Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 38.

değerlendirilir. Bunun sonuçları, politik olanın “özgüllüğünü yitirmesi”, “kuramsal olarak incelenmesini gereksiz kılması”⁸⁵ veya “kuramı ihmal etme”⁸⁶ riskini barındırmasıdır.

Poulantzas tarih kavramının, ancak Althusser’in yapının karmaşık bir bütün oluşturduğu fikrinden hareketle kurulacağını öne sürerek Hegelci bütünsellik anlayışına atfettiği “eşzamanlılık” ve “artzamanlılık” perspektiflerinin yerine, “ritimli zamansallıklar” ve “ayrimsal düzenler” kavramları dâhilinde bir analiz geliştirir.⁸⁷

Poulantzas’ın kavramsal seti, bu anlamda *tekabüliyet* (denklik)⁸⁸ kavramı açısından da özgün bir bakış açısı gerektirir. Bu kavramın dışlanması değil, farklı bir yorumunun sunulması anlamında ele alınmalıdır. Marx’ın temel analiz birimi olan üretim tarzının, bir kez örgütleyici matrisini tamamladıktan sonra yapıları arasında [ekonomist bir anlayışta ise tümüyle üretici güçler ile üretim ilişkileri arasında] bir tekabüliyet ilişkisine indirgenen yorumunda şu sonuçla karşılaşılır: Belirli bir noktaya kadar *yeniden üretim* ve yapılar arasında *tekabüliyetsizlik* (denk-olmama) ile imlenen çözülme...

O halde öncelikle Poulantzas’da yapının *karmaşıklık* ile ifade edilenin ne olduğunun belirlenmesi gerekir. Althusser, *Kapital’i Okumak*’ta yapının bütünlüğünün öğelerine (düzeyler/bölgesel yapılar) ve düzeylerin birbirlerine *müdahale biçimi* olarak ele aldığı denklik ve denk-olmama ile eklemlenme ilişkileri yanında uyumsuzluk (dekalaj) ve kayma gibi ilişkilerden de söz etmişti.⁸⁹ Benzer biçimde; bölgesel olarak tanımlanan düzeylerin ayrimsal, ritimli zamansallıklarını ve eşitsiz gelişimlerine dair ilişkilerini senkronik-diyakronik bir tarih perspektifine karşı formüle etti. Ancak bu kavramları geliştirmede; formülasyonu “yapının düzeyleri

⁸⁵ A.e., s. 38-39.

⁸⁶ A.e., s. 42.

⁸⁷ A.e., s. 41.

⁸⁸ Jessop, tekabüliyet (denklik) kavramının sadece yapılar arasındaki ilişkilere referans veren “yapısalcı” bir nosyon olduğu yönünde eleştiren Werner Bonefeld’e Gramsci’nin tarihsel gelişimin belirli bir konjonktüründe, özgül pratiklere bağlı olarak kurulan politik/ideolojik ve ekonomik yapıların bir birliği olarak ele aldığı “tarihsel blok” kavramsallaştırmadan destek alarak yanıt vermektedir: “Yapıların arasında böyle bir tekabüliyet olması, yapıların ve nesnel gelişim yasalarının otomatik bir etkisi değildir. Bunun yerine tekabüliyet, sınıf çatışmasının özgül bir alanı üzerinde kurumsallaşmış kapitalist sınıf hakimiyeti ve/veya hegemonyası altında örgütlenmiş sınıf güçleri arasındaki uzun dönemli bir dengenin ürünüdür.” Bob Jessop, “Regulation Theory, Post Fordism and the State: More Than a Reply to Werner Bonefeld”, *Capital and Class*, 34, s. 74.

⁸⁹ Louis Althusser, “Kapital’in Nesnesi”, *Kapital’i...*, s. 356. Kavramların orijinalleri için bu tezde bkz., ikinci bölüm, 77. dipnot.

görece özerk olduğuna göre zamansallıklarının/tarihlerinin de görece özerk olacağı” biçiminde mantıksal-türetmeci bir yorum olarak değerlendirildi.

Poulantzas’ın da *SİTS*’da “ayrımsal zamansallıklar” ve “eşitsiz gelişme” kavramsallaştırmaları ile Althusser’den ilham aldığı açıktır.⁹⁰ Ancak Poulantzas bunu “yapı ve pratiklerin” özgül etkileri olarak kavramsallaştırdı⁹¹ ve somut toplumsal formasyonlarla ilişkilendirdi. Poulantzas’ın metninde bu kavramların; “bir toplumsal formasyonun ve bu formasyonun gelişiminin anlaşılabilirliğinin temeli olması”⁹² anlamında merkezi bir önem teşkil eden “dekalaj”⁹³ kavramının öne çekilerek sunulduğu görülmektedir.

⁹⁰ Eşitsiz gelişme ve ayrımsal zamansallıklar kavramsallaştırmalarının “ilk” ilham kaynağının bir toplumsal formasyonun farklı düzeyleri arasında yansıma ilişkileri kurmaktan uzak olan Marx’ın kendisi olduğunu hatırlamak gerekir. Marx, *Alman İdeolojisi*’nde şöyle demektedir: “Açıklanması gereken karmaşık nokta, nasıl olup da üretim ilişkilerinin hukuki ilişkiler kılıfında, düz olmayan bir çizgide, eşit olmayan bir gelişim sürecine girebilmiş olduklarıdır. Yani örneğin Roma Özel Hukuku’nun modern üretimle olan ilişkisidir.” Aktaran, bkz. Bora Erdağı, “Marx ve Engels’ten Hukuk...”, s. 19.

⁹¹ Örneğin Barrow, Poulantzas’ın yapıların eşitsiz gelişimine referansla ifade ettiği bu kavramsallaştırmaları, daha çok “sınıf pratiklerinin yapıya etkisi” anlamında ele almıştır. Bkz. Clyde W. Barrow, “(Re)Reading Poulantzas...”, s. 30.

⁹² Nicos Poulantzas, *Kapitalist Devlette Siyasal...*, s. 41-42.

⁹³ Fr. décalage. Bu kavram da Althusser’den alınmıştır. Poulantzas’ın metninin Epos Yayınları’na ait çevirisinde kavramın orijinal olarak korunmasına dair tercihleri, kavramın birden çok anlama gelebilecek içerimlerine (yapısal bütünle uyumsuzluk, uymama vb.) referansla belirtilmiştir. Bkz. *Kapitalist Devlette Siyasal...*s. 14. Belge Yayınlarının çevirisinde kavram “aykırılık” (Bkz. *Siyasal İktidar ve...*, s. 9) ifadesi ile, İthaki Yayınları’na ait çeviride (Louis Althusser, “Kapital’in Nesnesi”, *Kapital*’i..., s. 356) uyumsuzluk, İngilizce çevirisinde ise yerinden çıkma, ayrılma gibi anlamları bulunan “dislocation” sözcüğü ile karşılanmıştır. Bkz. *Political Power and... Makyavel’in Yalnızlığı* isimli derlemede ise, décalage sözcüğü ile ilgili, İngilizce’ye çevirenin *Kapital*’i *Okumak*’ı çevirirken terimi dislocation (çıkık) ile karşıladığını ancak daha sonra mekanik bir anlam taşıyan bu sözcükten vazgeçerek “discrepancy” (uyumsuzluk) kavramını tercih ettiği belirtilmektedir. Çevirideki bu tercih değişimi, Althusser’in kullandığı décalage teriminin Lenin’in nesootvetsie (discrepancy / uyumsuzluk) teriminin karşılığı olması olarak açıklanmaktadır. Bkz. Louis Althusser, “Toplum Sözleşmesi”, *Makyavel’in Yalnızlığı ve Başka Metinler/Althusser’in Mirası*, Çev. Turhan Ilgaz vd., Ankara, Epos Yayınları, 2003, s. 81 (5. dipnot). Burada Lenin’in *Sol Komünizm Bir Çocukluk Hastalığı* eserinden şu alıntıya yer verilir: “...Ekonomik ‘güçlerimiz’ ile siyasal ‘güçlerimiz’ arasında bir uyumsuzluk bulunduğundan giderek, siyasal erki ele geçirmemizin bir hata olduğu gibi bir ‘sonucun çıkacağını’ söylemek ölümcül bir yanılgı olacaktır. Böyle bir kanıt ancak, böyle bir uyumsuzluğun olacağını ve böyle bir uyumsuzluğun toplumun gelişmesinde olduğu kadar doğanın gelişmesinde de bulunacağını unutan bir ‘fularlı kişi’ tarafından ileri sürülebilir. Collected Works, Cilt 27, London 1965, s. 346-347’den aktaran a.e., s. 82. Bunlarla birlikte Althusser ve kavramı ondan alan Poulantzas’ın kullandığı décalage kavramı; ‘bütünün işlevsizlik yaratan ögesi’ biçimindeki tüm işlevselci çağrışımlarından arındırılmalıdır. Bu kavram, ampirist ve tarihselci sorunsallara zıt olarak, yapının öğelerinin kendilerine özgü zamansallıkları ve gelişim ritimleri olması ile ilgilidir: bütünün ‘öz kesiti’ çıkarılarak keşfedilemezler. Bkz. Ben Brewster, *Althusser Glossary*, 1969, (çevrimiçi) www.marxists.org/reference/archive/althusser/glossary.htm, Son Erişim Tarihi: 21.09.2020. Bu tezde de “dekalaj” kavramının orijinal halinin korunması ve içeriminin kavramın kullanılma biçimine göre yorumlanması tercih edildi.

Poulantzas'ın geliştirdiği bu analizin toplumsal yapıların aralarındaki ilişkilerin yansıma ilişkilerine indirgenmesi [birebir tekabüliyet anlamında eşzamanlılık] ve politikanın yalnızca ekonomik düzeyde kavranan bir yapıyı harekete geçiren bir pratik olarak tarihle özdeşleştirmesine [dinamik-artzamanlı perspektif] karşıt bir duruş olduğu düşünülmektedir. Bu bir anlamda, yapılar ve toplumsal ilişkiler arasındaki ilişkiler, statik (ekonomik yapı) ve dinamik (politik pratik) arasındaki bir ilişki olarak yanlış yorumlanmaktadır.⁹⁴ Bu anlayışta dinamik bir öge olan politik pratik, statik olarak kavranan bir ekonomik yapıyı harekete geçirmekte, birbirlerini izleyen ve keskin çizgilerle birbirlerinden ayrılan çizgisel-ilerlemeci bir tarih şeması da buradan çıkarsanmaktadır.

3.3. Politik Olanın Yeri ve İşlevi: Tutunum Faktörü

Poulantzas'a göre Marx *Grundrisse* ve *Kapital*'de “doğrudan üreticinin üretim araçlarından ayrılması” kavramsallaştırmasından yola çıkarak kapitalist üretim tarzının (KÜT) matrisinin anahatlarını şöyle belirler: İlk, kapitalist üretim tarzında ekonomik olan sadece son kerte belirleyici rolü değil, aynı zamanda egemen rolü de üstlenir. İkinci olarak, KÜT, “ekonomik ve politik düzeylerin, diğer üretim biçimlerine nazaran köklü bir farklılık olan karakteristik bir özerkliği”⁹⁵ ile belirginleşir.

⁹⁴ Bkz. Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 73. Poulantzas'a göre ekonomizmin tersi gibi sunulan bu eğilimin tipik şeması şöyledir: Ekonomik düzey genel olarak yapılara dayanır, burada ekonominin *bilinçdışı* yasaları söz konusudur, sınıfların fiilen ortaya çıkması ise salt politik ve ideolojik düzeylerde gerçekleşir. Tarihsel süreç bir anlamda politik-ideolojik bir sınıflar mücadelesinin harekete geçirdiği ekonomik yapılara dayanır. Poulantzas'a göre bu kavrayış, yapılarla toplumsal ilişkileri (sınıf mücadelesini) birbirine karıştırmaktan kaynaklanmaktadır. **A.e.**, s. 84. Bu anlayışta bir yandan yapı olarak hukuki/politik ve ideolojik, diğer yandan da pratik olarak ekonomik (ekonomik sınıf mücadelesi) ortadan kaybolmaktadır. **A.e.**, s. 99.

⁹⁵ Nicos Poulantzas, **Siyasal İktidar ve...**, s. 22. Hatırlatmak gerekirse, bir önceki bölümde Marx'ın sorunu ortaya koyuş biçimi dahilinde incelemeye çalıştığımız bu yaklaşım, pre-kapitalist üretim biçimlerinde mülkiyet ilişkisinin kendisini aynı zamanda politik bir ilişki biçiminde gösterdiği, basitçe ifade etmek gerekirse artı-ürüne el konulması için, *ekonomi dışı zor* [bkz. “efendi-köle ilişkisi” olarak politığın mülk edinme ilişkisinin “esas bölümü” haline gelmesi. Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 30] gerektiğine dayanır. Kapitalizm öncesi üretim biçimlerinden farklı olarak KÜT'de ise “doğrudan üreticiyle onun doğal koşullarının ayrılması” olarak ifade edilen süreç, Poulantzas'a göre, “çalışanı bir sermaye ögesi, çalışmayı da bir makine haline getiren ve artı-değerin üretim süreci olan bu tarzın” üretim sürecinin diğer üretim tarzlarından farklı olarak “ekonomi dışı nedenlerin müdahalesine gereksinme duymaması”nın bir sonucu olarak ekonomik ve politik olanın görece özerkliği kavramsallaştırmasını ortaya koyar. Bkz. **a.e.**, s. 33. Ancak Poulantzas, *SİTS*'de bazen bu görece özerklik anlayışını pre-kapitalist üretim tarzlarına genişletecek biçimde de ele almıştır: “KÜT'ün ekonomik olan ve politik olanın karakteristik bir özerkliğiyle özgüleşmiş olması sonucunda, bu özerklik kertelerin ilişkilerinde diğer üretim tarzlarında girdikleri ilişkilere göre radikal bir farklılık

Poulantzas'ın "karakteristik" ve "özgül" gibi terimlerle karşıladığı bu -görelilik varsayımına göre, politik olanın -Poulantzas'ın zaman zaman "sözcüğün güçlü anlamıyla" ifadeleriyle karşıladığı- bir bilim nesnesi olarak kurulması, onun verili bir üretim tarzında "bölünmüş olması"⁹⁶ ölçüsünde mümkündür. Poulantzas bunu, politik olanın "doğası" değil, onun "bir üretim tarzının özgüllüğünü oluşturan belirli bir *kombinasyon* içindeki yeri ve işlevi"⁹⁷ çerçevesinde tartışır.

Bu ifadelerde; Althusserci kuramdan alınan *kombinasyon* kavramının, Poulantzas'ın analizinde bir üretim tarzının bütünlüğüne vurgu yapması anlamında öne çekildiği görülür. Poulantzas'ın tanımladığı anlamda politik olanın bütünlük içindeki yeri, bir üretim tarzının ve bir toplumsal formasyonun düzeylerinin *özgül eklemlenme biçimini* işaret eder. Bu kavramsallaştırma hem ekonomik, politik vd. düzeylerin ve pratiklerin bir bütünlüğü olarak *üretim tarzı ve toplumsal formasyon* kavramlarını hem de bu bütünlüğün özgül eklemlenme biçimi içindeki düzey ve pratiklerin *birbirleri ile girdikleri ilişkileri* içerir.

SİTS'nin ana temalarını belirlemeden önce bu *biçimci*⁹⁸ olarak nitelendirilebilecek kalkış noktasının, Poulantzas'ın metninde birtakım sorunlara yol açmakla birlikte, metne hâkim olan ana sorunsal olmadığını belirtmekle yetinelim. Poulantzas'ın kuramında politik olan, ekonomik ve diğer kertelerle sonradan dışsal ilişkilere giren bir "öz" değildir. Poulantzas aslında biçimsel bir ayrımı korumakla birlikte, bir anlamda bu eklemlenmenin farklılaşan biçimlerini inceleyerek özcülükten sakınır.

Perry Anderson Batı Marksizminin, burjuva demokrasisinin gerçek niteliği ve yapısı, bu devlet biçiminin yıkılması / devrim stratejisi ve sosyalist bir demokrasinin kurulmasına dair sorunları cevaplamakta başarısız olduğunu belirtmiştir.⁹⁹ Jessop ise

yaratır. Ancak buradan kertelerin diğer üretim biçimlerinde görece özerkliğe sahip olmadığını değil, farklı biçimlere büründüğünü anlamak gerekir." Bkz. **a.e.**, s. 30.

⁹⁶ Fr. *découpée*. Bkz. Nicos Poulantzas, **Pouvoir Politique et Classes Sociales de l'Etat Capitaliste**, François Maspero, Paris, 1982, s. 13. İngilizce'de "isolated" [yalıtık] olarak çevirisinin kavramı karşılamadığı düşünülmektedir. Bkz. Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 16.

⁹⁷ Nicos Poulantzas, **a.e.**, s. 17

⁹⁸ Biçimcilik kavramı ve eleştirisine dair bkz. Ernesto Laclau, "Siyasal Düzeyin Özgüllüğü...", s. 116. Laclau bu kavramı, "terimlerin simgesel değerlerinin bunların teorik yapısı üzerinde üstünlük kurduğu kavramsal yapı" olarak tanımlayarak, Poulantzas'ın tarihsel gerçekliğe dair incelemelerinin bu yöntem sayesinde değil bu yönteme "rağmen" elde edildiğini belirtecektir.

⁹⁹ Perry Anderson, **Batı Marksizmi Üzerine...**, s. 156.

Anderson'un yorumundan hareketle Poulantzas'ın tüm bu sorunları ele aldığını belirterek onu “alışılmadık” bir batılı Marksist olarak tanımlar.¹⁰⁰

Poulantzas *SİTS*'da iki önemli soru sorar: Politik olanın toplumsal bir formasyon içindeki özgül yeri nedir? Verili bir bütünlüğü dönüştüren her şeyi politika ile eşleştiren anlayışa karşıt olarak politik pratiğin özgüllüğü, özgün nesnesi nedir? İki sorunun cevabı birbiriyle bağlantılıdır. Poulantzas yer verdiğimiz ikinci soruyu Lenin'den ilhamla varolan an/konjonktür/stratejik nokta terimleriyle karşılayarak, *konjonktür* kavramını “içerisinde bir formasyonun çeşitli düzeylerinin çelişkilerinin toplandığı düğüm noktası” olarak anlar.¹⁰¹

Politik pratik, özgül olarak devlet iktidarını hedefler ve “stratejik hedef olarak devletin politik yapılarına sahip olduğu ölçüde” bir formasyonun bütünlüğünün dönüşümlerini üretir veya bu bütünlüğü muhafaza eder.¹⁰² Poulantzas bunun sebebini sorduğumuz ilk soruyu kapsayacak bir biçimde şöyle yanıtlamaktadır: “[bunun nedeni]...eşitsiz gelişim nedeniyle dekalaja uğrayan pek çok düzeyin yapısı içerisinde devletin toplumsal bir formasyonun düzeyleri arasında tutunum¹⁰³ faktörü oluşturmak gibi özel bir işleve sahip olması”dır.¹⁰⁴

Devletin tutunum işlevi, “bir formasyonun çeşitli düzeylerinin çelişkilerinin yoğunlaştığı yapı” olması ile birlikte ele alındığında anlam kazanır. Bu anlamda, politika-tarih ilişkisi de, “bir formasyonun tutunum faktörü olan devlet” ve “düzeylerin çelişkilerinin yoğunlaştığı yer olan devlet” arasındaki ilişkiden yola çıkılarak çözülür.¹⁰⁵ Bu çerçeve konjonktür kavramına gönderme yaparak yapı ve pratik alanı arasında bir ilişki biçimi tanımlar.

¹⁰⁰ Bob Jessop, “Nicos Poulantzas on Political Economy, Political Ecology and Democratic Socialism”, *Journal of Political Ecology*, Vol.24, 2017, s. 188-189.

¹⁰¹ Nicos Poulantzas, *Kapitalist Devlette Siyasal...*, s. 42. Poulantzas'ın özgül bir nesne olarak “politika”yı Leninist bir tutum ile “varolan an”la özdeşleştirdiğine vurgu yapan başka bir kaynak için bkz. Clyde W. Barrow, “The Miliband-Poulantzas Debate: An Intellectual History”, *State Theory Reconsidered: Paradigm Lost*, Der. S. Aronowitz, P. Bratsis, London, University of Minnesota Press, 2002, s. 24.

¹⁰² Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁰³ Fr. *cohésion*. Birleşme, yapışma olarak da karşılanabilecek bu kavram, bir toplumsal formasyonun bütünlüğünü devam ettirme [özgün kavramsallaştırma ile “özerkleşmiş düzeyleri bir arada tutma”, bkz. Nicos Poulantzas, *a.e.*, s. 48] nosyonuna gönderme yapmaktadır.

¹⁰⁴ Nicos Poulantzas, *a.e.*, s. 46- 47.

¹⁰⁵ *A.e.*, s. 47.

Poulantzas’a göre, devletin toplumsal bir formasyonun bütünlüğü içindeki yeri, devletin tutunum işlevinin aldığı biçimlere bağlıdır. Bu işlev, tarihsel olarak belirlenmiş bir toplumsal formasyonda birden çok üretim tarzının bir arada varoluşu ile ilişkilendirilmelidir: KÜT’ün diğer üretim tarzlarına kendi yapısının egemenliğini ve kertelerin özgül özerkliğini dayattığı kapitalist formasyonlarda bunun sonucu olan dekalajlar nedeniyle özellikle önem taşır.¹⁰⁶

Poulantzas bir üretim tarzının diğerleri üzerinde egemenlik kurmayı başarması ve genişlemiş yeniden üretimin başlangıcına, geçiş aşamasının sonuna damgasını vurması durumunda bile mevcut üretim tarzları arasında “gerçek bir güçler ilişkisiyle” ve bir formasyonun kertelerinin sürekli dekalajıyla karşı karşıya olduğumuzu belirterek, farklı üretim tarzlarının bir aradalığının yalnızca geçiş aşamasına atfedilemeyeceğini, ancak bu rolün geçiş aşamalarında daha keskin bir biçimde ortaya çıkacağını ifade etmektedir.¹⁰⁷

Poulantzas’ın “tutunum” kavramsallaştırması ile ifade ettiği analiz, devlete dair işlevselci bir tanımlama getirdiği yönünde eleştirilmiştir.¹⁰⁸ Aslında Poulantzas, *SİTS*’da Klasik Marksist metinler yanında işlevselci/kurumsalcı yaklaşımları da eleştirel olarak ele almış ve kendi yaklaşımını bu kuramlardan ayırt etmeye özen göstermiştir. Hatta işlevselci yaklaşımı tarihselciliğin bir biçimi olarak okuyarak mahkûm etmiştir. Çağdaş siyaset kuramında Apter, Almond vb. yazarlarca politik olanın “bir formasyonun birliğini sürdürmesine ilişkin bir faktör” olarak ele alınmasına vurgu yaparak, bunun bir anlamda Weber’in devleti yalnızca “meşru güç tekeli olarak tanımlamasına” bir tepki olarak yapıldığını ifade etmiştir. Ancak Poulantzas burada şu ayrımı ortaya koymaktadır: Devletin yapısının, meşru güç tekeli

¹⁰⁶ A.e., s. 48-49. Althusser de benzer biçimde somut toplumsal formasyonlarda farklı üretim tarzlarının “çoğulluğu”na ve bu çoğulluğun yarattığı “çelişkili eğilimler”e vurgu yapar: “Bütün somut toplumsal formasyonlar egemen bir üretim tarzından kaynaklanır. Bu da aynı zamanda, her toplumsal formasyonda birden fazla üretim tarzının varlığını içerir...Bu üretim tarzlarının bütünü içinde içlerinden birine egemen denir ve diğerleri ona tabidir.”. Bkz. Louis Althusser, **Yeniden Üretim Üzerine**, s. 43.

¹⁰⁷ Nicos Poulantzas, **a.g.e.**, s. 49.

¹⁰⁸ Bu türden bir eleştiri için bkz. Bob Jessop, **Devlet Teorisi Kapitalist...**, s.45-50. Jessop’a göre bu yaklaşım, devletin sınıfsal doğasını açıklamakta yetersiz oluşuyla eksiktir. Tutunum, devletin nesnel işlevi sayesinde olduğu için devlet aygıtının hangi sınıf tarafından kontrol edildiği konu dışı kalmaktadır. A.e., s. 50.

rolü ile birleşmiş olarak sistemin tutunum faktörü olarak tanımlanması yalnızca KÜT için ve kapitalist devlet örneğinde geçerlidir.¹⁰⁹

Poulantzas devletin tutunum işlevine dair kavramsallaştırmasını klasik Marksist metinlere, özellikle de Engels'in devlet/toplum ilişkisine dair analizlerine dayandırmaktadır. Bu anlamda iki önemli alıntıya yer verir. İlki, Engels'in *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeninde* "toplumun kendisiyle çözülemez bir çelişki içinde olduğunun itirafı" olarak devletin "görünürde toplumun üzerinde yer alan ve çatışmayı hafifletmek ve düzen sınırları içerisinde tutmak zorunda olan bir güç gereksinmesi" olarak kavranılışdır.¹¹⁰ İkinci alıntı; Engels'in *Anti-Dühring*'inde ve Marx'ın 1843 tarihli *Ruge'ye Mektubu*'nda¹¹¹ da yer alan devletin "toplumun resmileşmiş özeti" ve "çelişkilerin yoğunlaşma ya da kaynaşma anlamında özeti" olarak ele alınışdır. Poulantzas'a göre bu ifadeler devletle politik sınıf egemenliği arasındaki ilişkinin toplumun tüm çelişkilerini yansıttığını ortaya koymaktadır.¹¹²

¹⁰⁹ Bkz. Nicos Poulantzas, **a.g.e.**, s. 49-50, 16. dipnot; (İngilizce çevirisinde) **Political Power and...**, s. 47-48, 17. dipnot. Wright'a göre bu dipnot Poulantzas'ın tamamen işlevselci bir tanımlama yapmadığını gösterse de bu, metnin diğer yerlerinde daha az belirgindir. Bkz. Eric Olin Wright, "Reading Guide to Political Power and Social Classes by Nicos Poulantzas", (çevrimiçi) 1982,

<https://www.ssc.wisc.edu/~wright/Published%20writing/Poulantzas%20reading%20notes.pdf>, 25.12.2020, s. 3

¹¹⁰ Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 50. Engels Poulantzas'ın da "devletin düzen sağlama işlevi"ne atfen yer verdiği *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nin bu bölümünde şöyle demektedir: "Devlet topluma dıştan dayatılmış bir güç değildir. (...) Devlet, düpedüz, toplumun, kendi gelişmesinin belirli bir aşamasındaki ürünüdür. Devlet, toplumun, artık önüne geçilemez uzlaşmaz karşıtlıklara bölündüğünün, kendi kendisiyle çözülemez bir çelişkiye dolandığının açık itirafıdır. Ama bu karşıtlıkların ve çelişik ekonomik çıkarlara sahip sınıfların, kendilerini ve toplumu, verimsiz bir mücadele içinde tüketip bitirmemeleri için, görünüşte toplumun üstünde yer alıp çatışmayı hafifletmesi ve "düzen" sınırları içinde tutması için zorunlu bir güç gereksinimi kendisini dayatır. İşte, toplumdan doğan ama toplumun üstünde yer alan ve gitgide topluma yabancılaşan bu güç, devlettir." Karl Marx & Friedrich Engels, *Ausgewählte Schriften*, 22. Basım, Berlin, 1974 II, 293'ten aktaran Karl Marx, Friedrich Engels, **Devlet ve Hukuk**, Der. ve Çev. Rona Serozan, s. 61-62.

¹¹¹ 1843 tarihli Ruge'ye mektubunda şöyle yazmaktadır Marx: "Nasıl ki din insanlığın teorik savaşımının özetiye, siyasal devlet de onun pratik savaşımının özetidir. Öyleyse siyasal devlet, kendi özel biçimiyle...bütün toplumsal savaşım, gereksinim ve gerçekliklerin dışavurumudur." Karl Marx, "Arnold Ruge'ye Mektup-Eylül 1843", Karl Marx, Friedrich Engels, **Felsefe Metinleri**, Çev. Kenan Somer, Ahmet Kardam, Sevim Belli vd., Ankara, Sol Yayınları, 1999, s. 24. Rancière ise Poulantzas'ın "toplumun resmi özeti olarak" devlet anlayışını bulduğu bu metni, Marx'ın Hegel'in Hukuk Feselfesi'nin Eleştirisi'nde geçen "Devlet, sivil toplumun çelişkilerinin gerçek anlamları içinde yansıdığı aynadır." ifadesi ile benzeştirerek, bu "ayna" metaforunun Ruge'ye mektupta da örtük biçimde olduğunu belirtmektedir. Bkz. Jacques Rancière, "1844 Elyazmaları"ndan "Kapital'e Eleştiri Kavramı ve Politik İktisadın Eleştirisi", **Kapital'i Okumak**, Louis Althusser, Étienne Balibar, Roger Estabiet vd. Çev. A. Işık Ergüden, İstanbul, İthaki Yayınları, 2007, s. 121.

¹¹² Nicos Poulantzas, **a.g.e.**, s. 51.

Poulantzas klasik Marksist metinlere dair değerlendirmesinde, devletin “düzen sağlama” işlevine kuramsal olarak geliştirilmemiş olmakla birlikte sıklıkla değinildiğini belirterek, bu düzen sağlayıcı işlevi “politik düzenin devamlılığı” yanında, kendisinin tutunum olarak belirttiği “bir toplumsal formasyonun birliğinin devamı”na dair işlevine atıfla kuramsallaştırır.¹¹³

Poulantzas’a göre, devletin toplumsal bir formasyonun tutunum faktörü olarak oynadığı topyekûn rol, politik bir işlevdir. Devletin tutunum olarak kavramsallaştırılan bu politik işlevi, devletin sınıflara bölünmüş bir toplumla ve politik sınıf egemenliğiyle kurduğu bir ilişkidir. Bu anlamda devletin farklı işlevlerinden değil, politik olan tarafından üstbelirlenen ekonomik ideolojik ve -dar anlamda- politik olmak üzere farklı biçimlenmelerinden (modalité) söz etmek mümkündür.¹¹⁴

Bu anlatım, tutunum faktörüne dâhil olan veya sınıf egemenliğini koruyarak bir toplumsal formasyonun bütünlüğünü devam ettiren her şeyin politik alana dâhil edilmesi, diğer bir anlamda farklı düzeylerin aşırı-politikleşmesi ile özgüllüğünü kaybetmesi anlamına gelir mi?¹¹⁵ Poulantzas’a göre devletin tutunum işlevinin bu farklı düzeylere ilişkin biçimlenmelerinin, devletin topyekûn politik rolüne katılabilmeleri için “çeşitli düzeylerin çelişkilerinin politik bir sınıf egemenliğinde yoğunlaştığı bir formasyonun birliğini koruması”¹¹⁶, yani “politik bir karaktere bürünmesi” gerekir. Poulantzas üstbelirleme kavramı ile bunu ifade etmektedir.

Bununla birlikte devletin işlevi öncelikle ekonomik düzeye ve özellikle de emek sürecine, emek üretkenliğine ilişkin olarak tanımlanır.¹¹⁷ Poulantzas, devletin

¹¹³ Poulantzas’a göre Engels bu “düzen sağlama” işlevini, “burjuva toplumunun üretimin dış koşullarını korumak için oluşturduğu organizasyon” olarak belirtmektedir. Anti-Dühring, s.318-319’dan aktaran Nicos Poulantzas, **a.g.e.**, s. 52. Poulantzas’a göre burada “temel” ile “üstyapı” arasındaki ilişkilerin mekanist bir anlayışını içeriyor gibi görünen “dış” terimi üzerine takılıp kalmamak ve bu kavramsallaştırmaya devleti hem üretimin koşullarının hem de bir üretim tarzı ve bir formasyonun birliğinin varlığı ve işlevselliğinin koşullarını koruyan bir organizasyon olarak formüle edilmesi olarak yoğunlaşmak gerekir. Bkz. **a.e.**, s. 52-53

¹¹⁴ Nicos Poulantzas, **a.g.e.**, s. 53.

¹¹⁵ Poulantzas’ın tutunum (cohesion) kavramının eleştirisi için bkz. Ernesto Laclau, **a.g.e.**, s. 110-112. Laclau bu metinde, toplumsal bir formasyonun birleşmesine katkıda bulunan her şeyin tanımsal olarak devlete ait olduğu tezini, “bir yapının çeşitli düzeylerine gereğinden fazla siyasal nitelik kazandırıldığı historisist bir sapma” olarak değerlendirmektedir. Laclau’ya göre, bu durumda devletten bir “düzey” olarak bahsedemeyiz, nesnel bir yapı olarak devlet kavramının erimesi söz konusudur. Laclau’nun burada yapının aşırı siyasallaşmasının, siyasalın yok olması ile eşdeğer olduğuna işaret ettiği düşünülmektedir.

¹¹⁶ Nicos Poulantzas, **a.g.e.**, s. 57.

¹¹⁷ **A.e.**, s. 55.

işlevinin ekonomik biçiminin bununla sınırlı olmaması anlamında, hukuki sisteme; mübadeleyi düzenleyen yasal çerçeveye de vurgu yapar¹¹⁸ ve devletin tutunum faktörünün devletin çeşitli düzeylere, özellikle de ekonomik düzeye bir “müdahale”sine indirgenemeyeceği üzerinde durur. Sözgelimi, devletin liberal kapitalizmdeki özgül müdahalesizlik olarak nitelendirilen rolü, devletin tutunum faktörünü yerine getirmediği anlamına gelmez.¹¹⁹ Aynı zamanda devletin tutunum işlevinin ideolojik biçimi, devletin eğitim, öğretim vb.deki rolüne, dar anlamda politik biçimi ise “politik düzenin korunması”na dayandırılır.¹²⁰

Bu anlamda Poulantzas’ın toplumsal bir formasyonun bütünlüğünü devam ettirme anlamında tanımladığı faktör, “politik düzenin devamlılığını sağlama” yönü ile klasik Marksist metinlerden dayanak almakla birlikte, devletin tutunum faktörüne dair, bu kavramsallaştırmayı aşan, daha geniş bir çerçeve çizer. Bu anlamda tutunum kavramsallaştırması, Marx’ın bütüncül bakış açısı dâhilinde kapitalist toplumsal üretim ilişkilerinin bir parçası olarak kavranan politik olan ve ekonomik olan ilişkisine dair Hirsch’in öne sürdüğü “*politika ile ekonominin ayrılması ve aynı zamanda birleşmesi*”¹²¹ terimleriyle birlikte düşünülebilir.

Sonuç olarak; Poulantzas hiçbir zaman kapitalist toplumsal formasyonların “çatlaksız monolitik bir blok” halinde işlediğini varsaymamıştır. İçlerinden birinin egemenliğini dayattığı farklı üretim tarzlarının bir aradalığının ve birbirlerinden ayrılmış görünen ekonomik ve politik alanlar arasındaki *çelişkili* ve *eşitsiz* ilişkilerin, aynı zamanda bir toplumsal formasyonun *bütünlüğü* içinde var olması yapının karmaşıklığına denk düşmektedir. Poulantzas bu anlamda bu bütünlüğün özerkleşmiş [görünen] düzeylerini bir arada tutma ve politik bir sınıf egemenliğinin devamını sağlama anlamında tutunumun politik olan (kapitalist devlet) tarafından yerine getirildiğini öne süren bir analiz geliştirdi. Aynı zamanda bu kavramsallaştırmayı “politik sınıf mücadelesinin tarihin motoru” olduğu ifadesinin anti-tarihselci niteliği olarak; politik pratiğin özgül hedefinin devlet iktidarı [toplumun çelişkilerinin

¹¹⁸ A.e., s. 56.

¹¹⁹ A.e., s. 59-60.

¹²⁰ A.e., s. 60.

¹²¹ Joachim Hirsch, **Materyalist Devlet Teorisi**, s. 29.

yansıdığı yer] olması ölçüsünde bir toplumsal formasyonun dönüşümünü üretebileceği çerçevesinde toplumsal ilişkiler düzeyine yerleştirdi.

3.4. Devlet, İktidar ve Toplumsal Sınıflar

3.4.1. Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar'da Toplumsal Sınıf Kuramının Temel Belirlenimleri

Poulantzas *SİTS*'de araştırma düzeninden titizlikle ayırt ettiği serimleme düzenine¹²² dair sunumunda; devlet sorununu toplumsal sınıflar ve sınıf mücadelesinden önce ele almasını, yapısalcı analizinden ilhamla açıklamaktadır. Poulantzas'a göre bunun nedeni, *“toplumsal sınıfların devletin de bir parçası olduğu bazı yapısal düzeylerin etkisini oluşturmalarıdır.”*¹²³ Poulantzas'ın bu ifadesi de, bir önceki bölümde incelediğimiz yapılar ve toplumsal ilişkiler (pratikler/sınıf mücadeleleri) arasında yaptığı ayırım çerçevesine oturmaktadır.

Poulantzas'a göre, ekonomist bir anlayışa karşıt olarak toplumsal sınıflar bir yapısal düzeyin diğeri üzerindeki etkisi biçiminde değil, yapının bütünlüğünün toplumsal ilişkiler alanındaki topyekûn etkisi olarak ortaya çıkarlar. Poulantzas “etki” kavramını, “yapıların toplumsal ilişkiler alanındaki belirleniminin varlığına”¹²⁴ referansla kullanır ve toplumsal sınıfları “yapıların genetik kökeni”¹²⁵ olarak gören

¹²² Poulantzas Marx'tan yol alarak araştırma ve düşünce süreçlerinin mantıksal düzeni ile serimleme (sunuş) düzeni arasındaki farklılığı ortaya koyar. Poulantzas'a göre bu ayırım, iki farklı disiplin olarak diyalektik materyalizm ve tarihsel materyalizme ilişkin nesne ayrılığından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle serimleme düzeni, düşünce sürecine dair düzenin bir yeniden üretimi olmak yerine, “kendi zorunluluğu içinde” varolan, tarihsel materyalizmin nesnesini ortaya koyan ayrı bir düzen oluşturur. Bkz. *a.e.*, s. 23-24.

¹²³ Orijinal metinle Türkçe ve İngilizce çevirileri karşı. Nicos Poulantzas, *Pouvoir Politique et...*, s. 35; *Kapitalist Devlette Siyasal...*, s. 37; *Political Power and...* s.,37. Poulantzas daha sonra eleştiriler üzerine, yapılar ve pratikler arasında yaptığı ayırımın “ontolojik” bir ayırım olmadığını belirtmek durumunda kalacaktır. Aslında Poulantzas'ın sunuş düzenindeki bu savunusu, Althusser'in “Yeniden Üretim Üzerine” adıyla yayımlanan, ideoloji ve yeniden üretim kavramlarının irdelendiği çalışmasında da benzer biçimde “sunuş düzeni”ne dair kavrayışı ile birleştirildiğinde anlam kazanabilir. Althusser de öncelikle devlet ve devlet aygıtlarının işleyiş tarzını üretim ilişkilerinin yeniden üretimi olarak ele almak ve ardından sınıf mücadelesinden söz eden bir sunuş tasarladığından bahsederken bunun ontolojik bir öncelik atfetmek anlamına gelmediğini ortaya koymuştur. Çünkü sınıflar-devlet ilişkisi, “gerçeklikte birlikte işlediği, birbirlerine bağlı oldukları” için her iki sunuş düzeni de aynı güçlüğü sahip olacaktır; “aynı anda her şeyden söz etmenin gerektiği” “fasit bir daire”dir söz konusu olan. Bkz. Louis Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, s. 21.

¹²⁴ Nicos Poulantzas, *Kapitalist Devlette Siyasal...*, s. 74.

¹²⁵ *A.e.*, s. 67-68. Poulantzas, Althusser'e referansla, pratiğin yapının kökeni olmak yerine bir üretim-dönüşüm ilişkisi olduğunu belirtir. Bkz. *a.e.*, s.97.

“tarihin öznesi olarak sınıf”¹²⁶ anlayışı yerine; Althusser’den ilhamla, bu belirlenim biçimini yapıların *destekleri* ya da *taşıyıcıları* olarak “faillerin toplumsal sınıflara dağıtılması” olarak ele alır.¹²⁷

Poulantzas, Klasik Marksist metinlerin değerlendirilişine dair önceki sunumu ile benzer biçimde, *Kapital*’de toplumsal sınıfların ekonomik belirlenimi üzerine yoğunlaşılmasının, ne bu eserde politik ve ideolojik olarak ayrımlanabilecek diğer düzeylerin yokluğu, ne de ekonomik belirlenim biçiminin Marksist toplumsal sınıf kavramının kurulması için yeterli olduğu anlamına geldiğini tartışır. Poulantzas’a göre toplumsal sınıflara ilişkin ekonomist bir anlayışı Marx’a yükleyen, KÜT’teki sınıflara yalnızca ekonomik bir tanım getirenlerin ulaştığı sonuç şu olur: Marksist kuramın geçerliliği yalnızca KÜT’teki toplumsal sınıflara ilişkin kabul edilebilir ama ekonomik tanımın tek başına yeterli olmadığı diğer sınıflara ilişkin reddedilir.¹²⁸

Bu anlamda, Poulantzas’ın sınıf kuramının belirleyici tezi, toplumsal sınıf kavramının kurulmasında “ekonomik belirlenim”in yeterli olmadığı, sınıfların politik ve ideolojik belirlenimlerinin, daha doğru bir ifadeyle toplumsal bir formasyonun düzeylerinin bütüncül etkisinin analize dâhil edilmesi gerektiğidir. Poulantzas, yine Marksist klasiklere dayanarak bu kavramsallaştırmayı Marx’ın *Kapital*’inin ve dar

¹²⁶ A.e., s. 65.

¹²⁷ A.e., s. 67. Althusser ekolünün tarihin öznesi olarak sınıf anlayışına karşıt olarak sahiplendikleri “taşıyıcı” nosyonu bizzat Marx tarafından kullanılan *Träger* kavramıdır. Marx, *Kapital*’in 1. Cildinin Almanca Baskıya Önsöz’ünde şu ifadeleri kullanmaktadır: “Muhtemel bir yanlış anlamayı önlemek için şunu belirteyim. Kapitalisti ve toprak sahibini kesinlikle pembe gözlüklerle bakarak resmetmiyorum. Ama burada, kişiler üzerinde, yalnızca iktisadi kategorileri temsil ettikleri, belirli sınıf ilişkilerinin ve çıkarlarının *taşıyıcıları* [vurgu bana ait] oldukları ölçüde duruluyor. Toplumun iktisadi oluşumunun gelişimini doğal bir tarihsel süreç olarak kavrayan benim bakış açım, bireyi, öznel olarak kendisini bunların ne kadar üzerine çıkarırsa çıkarsın toplumsal açıdan varlığını borçlu olmaya devam ettiği ilişkilerden sorumlu tutmak konusunda, tüm diğer bakış açılarının gerisinde kalır.” Karl Marx, **Kapital Cilt 1**, 2011, s. 20.

¹²⁸ Nicos Poulantzas, **a.g.e.**, 79-80. Bu kavramsallaştırmaya bir örnek olarak Haldun Gülalp’in *Kapitalizm Sınıflar ve Devlet*’te ortaya koyduğu anlayış verilebilir. Gülalp, kapitalist üretim tarzı ile kapitalizm öncesi üretim tarzları arasındaki farkların, üretim tarzlarının farklı yapılarından kaynaklandığını ve kapitalist devletin rolünün ancak sermaye birikimi sürecine bakılarak anlaşılacağı noktasından yola çıkarsa da, kapitalist üretim tarzının sivil toplum / devlet ayrılığı teması üzerinden okuyarak kapitalizmde katmanlaşma düzeninin üretim araçlarıyla olan ilişkiye bağlı olarak piyasa mekanizması içinden kaynaklandığını, oysa kapitalizm öncesi bir üretim tarzında “piyasa” ekonomik ya da toplumsal etkinliklerin odağı olmadığı için toplumsal katmanlaşmayı “statü düzeni”nin belirlediğini söyler. Gülalp bunu tam da Poulantzas’ın vurguladığı biçimde, -hatalı olarak- Marksçı sınıf kuramının sadece kapitalist üretim tarzı için geçerli olduğuna bir kanıt olarak sunar. Bkz. Haldun Gülalp, **Kapitalizm Sınıflar ve...**, s. 19

anlamda politik metinlerinde sorunun ortaya konuluş biçiminin ilişkilendirilmesi ile ortaya koymaya çalışır.¹²⁹

Poulantzas'ın konumu, aynı zamanda Marx'ın *Felsefenin Sefaleti*'nde ortaya koyduğu *kendinde sınıf* ve *kendi-için-sınıf* ayrımına da mesafe almasını gerektirmektedir.¹³⁰ Bu anlayış; *sınıf durumu* –ekonomik yapı içerisindeki yeriyle belirlenen *kendinde sınıf*- ve *sınıf mücadelesi* -yapıdaki dönüşümün artzamanlı fonksiyonu olarak kendi için sınıf – ayrımı ile “toplumsal sınıfın çifte statüsüne ilişkin kuramsal bölünmeye” yol açmaktadır.¹³¹ Sonuç olarak bu anlayışa göre, ekonomik düzlemde “insanlar”, bireyler-üretim failleri olarak ortaya çıkmakta, işçi ve kapitalist arasındaki mücadele giderek iki sınıf arasında çarpışma karakterini almaktadır. Bir diğer düzeyde ise, proletaryanın ancak ayırık bir parti olarak örgütlenirse “sınıf” olabileceği politik mücadele düzlemi tanımlanır.¹³²

Poulantzas'ın iradecilik ve ekonomizmin bir birlikteliğini gördüğü bu akımda, toplumsal sınıflar ekonomist bir tarzda kavranan üretim ilişkileri düzeyinde, üretim

¹²⁹ Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 61-62.

¹³⁰ *A.e.*, s. 64.

¹³¹ Poulantzas bu kavramsallaştırmada, Tarihselci Marksizm ile işlevselci akım arasında, kendi ifadeleriyle “kuramsal ilkeleri kesinlikle özdeş olan ve yalnızca sonuçlarının karşılığı nedeniyle birbirinden ayrılan iki akım” arasında bir ortaklık görür. Poulantzas bu ortaklığı, Weber'de gelirlerle tanımlanan sınıf durumu ile statü gruplarının birbirinden ayrılmasına bağlamaktadır. Weber'de statü grupları işlevsel-politik ilişkilere katılırken toplumsal sınıflar ekonomik sınıf durumunda yer almış bulunmaktadır. Bkz. *a.e.*, s. 66-67, 7. dipnot.

¹³² *A.e.*, s. 63-64. Poulantzas'a göre bu kavrayış, bireyler-üretim failleri olarak insanlar ile toplumsal sınıflar arasında “ideolojik bir ilişki” kurmaktadır. *A.e.*, s. 67. Ögütü ve Çeğin'e göre ise, Poulantzas'ın özgünlüğü, “kendinde sınıf”a “kendisi için sınıf” lehinde yapısalcı bir yanıt verme girişiminden ileri gelmekte, Poulantzas sınıf mücadelesinin ancak “politik mücadele” ile olanaklı hale geldiğini ima etmektedir. Ancak burada görüldüğü üzere Poulantzas sınıf teorisini “kendi için sınıf” yanında saf tutmaya değil, bu ayrımın reddedilmesi üzerine kurmuştur. Ayrıca, burada iddia edildiği gibi Poulantzas için ekonomik mücadelede sınıf mücadelesinin olmadığı doğru değildir. Aksine Poulantzas ekonomik düzlemin yapıyla, mücadelelerin ise salt politik düzlemle ilişkilendirdiği bir anlayışı “tarihselcilik”le itham ederek eleştirir. Hatta *SİTS*'nin, ekonomik-olarak-yapının art-zamanlı fonksiyonu olarak pratikle eşitlenen bir politik olan anlayışında “yapı” olarak politığın ortadan kaybolduğu yönündeki bu eleştirinin üzerinde yükseldiği söylenebilir. Aşında Ögütü ve Çeğin, Poulantzas'a ilişkin bu yorumu onun kendinde ve kendi için sınıf ayrımını yadsıdığı alıntısına yer verdiği halde yapmaktadır. Poulantzas'ın politik mücadeleye sınıf mücadelelerinin üstbelirleyicisi olması anlamında öncelik vermesinin ekonomik (sınıf) mücadelesini -çünkü Poulantzas'ın söz ettiği ilişkiler her daim sınıf ilişkileri/pratikleri/mücadeleleridir- dışlaması anlamına gelmediğini belirtmek gerekir. Bkz. Vefa Saygın Ögütü, Güney Çeğin, **Toplumsal Sınıfların İlişkisel Gerçekliği: Sosyo-Tarihsel Teorinin Sınıfla İmtihanı**, Ankara, Tan Kitabevi Yayınları, 2010, s. 67-68. Öngen ise ayrımı korumakla birlikte farklı bir yorum getirir. Bu yoruma göre, “...kendinde ve kendi için sınıf durumlarını, sınıfsal oluşumun ayrı aşamaları veya birbirini tamamlayan unsurları olarak değil, sınıfsal görünümün birbirine farklı yönleri, farklı uğrakları olarak düşünmek, Marx'ın sınıf anlayışı açısından daha doğru görünmektedir.” Tülin Öngen, **Prometheus'un Sönmeyen Ateşi Günümüzde İşçi Sınıfı**, İstanbul, Yordam Kitap, 2014, s. 95.

araçlarına sahip olma-olmama konumları ile tanımlanırlar.¹³³ Poulantzas’a göre bu indirgeme biçimi, yapılarla toplumsal ilişkilerin ekonomik düzeyde birbirlerine karıştırılması, diğer bir deyişle Marx’ın “üretim ilişkileri” ile “toplumsal üretim ilişkileri” terimlerinin farklılaştırılmadan kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bu anlayışta, toplumsal üretim ilişkisi olarak toplumsal sınıflar, yalnızca üretim ilişkilerine indirgenmektedir. Oysa, toplumsal üretim ilişkileri, toplumsal sınıflara dağılmış üretim faillerinin ilişkileri, yani sınıf ilişkileri olarak kavranmalıdır.¹³⁴

Poulantzas’a göre bu akım, bir üretim tarzının şematik olarak ayrımlanan özgül düzeylerinin “birlikte varoluşu”nu kavramakta da başarısız olur.¹³⁵ Ancak Poulantzas’ın kavramsallaştırması ile bu bütünlük anlayışı, ekonomik, politik vd. düzeylerin özgüllüğünü ortadan kaldırmadığı için, kapitalist üretim tarzının düzeylerinin görece özerk olarak incelenmesine benzer biçimde sınıf mücadelesinin düzeyleri de kendi özgünlükleri içinde incelemek amacıyla ayrı olarak ele alınabilir: Öte yandan bu kavramsallaştırma da yalnızca “yalıtılmış olan her kuramsal analizin hem üretim tarzının hem de toplumsal ilişkiler alanının (sınıf pratiklerinin /sınıf mücadelesinin) bütünlüğünü varsayması” anlamında mümkündür.¹³⁶

Bu anlamda, Marx’ın toplumsal sınıflara ilişkin analizleri de yalnızca ekonomik yapıya değil, aynı zamanda bir toplumsal formasyonun ve bir üretim biçiminin yapısal bütünlüğüne¹³⁷ ve bu bütünlük içindeki düzeylerin birbirleriyle sürdürdüğü ilişkilere denk düşer.¹³⁸ Poulantzas’a göre; “...Marx’ın bu konuda ortaya koyduğu reel sorun, bir toplumsal formasyonda bir sınıfın ancak ekonomik varlığı ve

¹³³ Nicos Poulantzas, **a.g.e.**, s. 68.

¹³⁴ Marx’ın şu ifadesini hatırlayalım: “...ekonomik ilişkiler diye adlandırdığımız şey, ... üretimin toplumsal ilişkilerinden başka bir şey değildir.” Bkz. **Grundrisse Ekonomi Politğin...**, s. 462. Poulantzas da Marx’ın bu terimleri farklılaştırmadan kullandığını ve bu kavramların içerdikleri gerçekliklerin farklılığının ancak metinlerin dikkatli okumasıyla ortaya çıkabileceğini ifade etmiştir. Bkz. Nicos Poulantzas, **a.e.**, s. 70.

¹³⁵ Nicos Poulantzas, **a.e.**, s. 68.

¹³⁶ Poulantzas’a göre, sınıflar ekonomik/politik/ideolojik düzeylerde tanımlansa ve böylelikle belirli bir kerte de konumlandırılrsa bile, kavramsal olarak kurulması ancak yapının (düzeylerin) bütünlüğüne denk düşer. Bkz. **a.e.**, s.69. Fakat, “politik” ve “ideolojik” toplumsal ilişkilerden de söz etmek mümkündür. Bu da yapının düzeylere göre hukuki-politik ve ideolojik toplumsal ilişkiler olmak üzere özgün etkiler meydana getirmesi anlamında ele alınır. Bkz. **a.e.**, s. 71-72. Bu anlamda Poulantzas; *kendinde-sınıf* ve *kendi-için-sınıf* nosyonları ile yalıtma işleminin doğrudan sınıf kavramının “kuramsal kuruluş süreci” bağlamında yapıldığını ifade ederek, bu kavramsallaştırmada asıl sorun yaratmanın “ekonomik mücadele” ve “politik mücadele” arasındaki bir ayırmadan kaynaklanmadığını ima eder.

¹³⁷ İng. ensemble of structures, s. 63; Fr. l’ensemble des structures, s. 64.

¹³⁸ Nicos Poulantzas, **a.g.e.**, s. 68-69.

*üretim ilişkileriyle bağıntısı diğer düzeylere özgül bir varlık olarak yansıdığı zaman ayırık ve özerk bir sınıf olarak -toplumsal güç anlamında- değerlendirilebileceği yönündedir.”*¹³⁹ Poulantzas bu kavramsallaştırmayı yapının bütünlüğünün *destekler* veya *taşıyıcılar* üzerindeki etkisini göstermesinin sonucu olarak ele alındığını belirtse de,¹⁴⁰ bu ifadelerinin ekonomist yansımacılığa denk düştüğü yönünde eleştirilmiştir.

Poulantzas’ın bu anlamda bir başka eleştirilen ifadesi, “...bu varlığın [sınıfların nesnel varlığının], üretim ilişkileriyle olan ilişkinin ve üretim süreci içerisindeki yerin *uygun etkiler* yoluyla diğer düzeylere yansıdığı zaman” belirlenebileceğidir. Poulantzas burada “uygun etkiler” kavramsallaştırması ile üretim sürecindeki yerin diğer düzeylere yansımalarının “yeni bir öge oluşturması” olgusunu ifade ettiğini belirtmektedir. Bu -yeni- öge, böylece “uygun etkiler”le yansımış olduğu düzeylerin (yapıların ya da sınıf mücadelesi düzeylerinin) sınırlarını dönüştürmektedir.¹⁴¹

Laclau, Miliband ile ortaklaşan bir biçimde, Poulantzas’ın yukarıda alıntıladığımız “uygun etkiler” kavramsallaştırmasına yer vererek, bu konumu bir sınıfın ancak “olaylar üzerinde önemli bir etkisi olduğu zaman belirginlik kazanabileceği” şeklinde yorumlayarak eleştirmiştir.¹⁴² Laclau’nun burada hatalı olduğunu belirtmek gerekir. Poulantzas metnin devamında, bir toplumsal formasyondaki bir sınıfın varlığının “uygun etkilerle” politik düzeydeki varlığını önvarsaymasının bu sınıfın kendi politik örgütlenmesi olması veya kendi sınıf ideolojisine sahip olması gerektiği anlamına gelmediğini belirtecektir.¹⁴³

Poulantzas’ın amaçlarının burada anti-ekonomist olduğu açıktır: Sınıfların ekonomik kategorilerle tanımlanması onun nesnel konumunu verse de, indirgemeci olması anlamında asıl ekonomizme yol açan görüş budur. Poulantzas’ın Hegelci olarak nitelendirdiği *kendinde sınıf* ve *kendi için sınıf* nosyonlarına aldığı mesafe ile ilişkilendirilmesi gereken bu tutum, “sınıf etkisinin belirleyiciliği” ile ölçülmemektedir.

¹³⁹ A.e, s. 86.

¹⁴⁰ A.e, s. 86-87.

¹⁴¹ A.e., s. 87.

¹⁴² Ernesto Laclau, a.g.e., s. 116-117.

¹⁴³ Nicos Poulantzas, a.g.e., s. 91. Poulantzas bu anlamda Lenin’den sendikalizmin politik olanı dışlamadığı örneğini verir.

Poulantzas Marx'taki ayrımın bir yanda "iki düzeye ayrılmış gibi görünen ekonomik mücadele ve politik mücadele vurgusuna dair" olduğunu belirtirken, öte yandan Marx'ın politik mücadele üzerinde ısrarla durmasının, bu sınıfların politik düzeyde [statik olarak, bilinçdışı yasalar biçiminde kavranılan] ekonomik yapıları harekete geçirmek için ortaya çıktığını değil, politik sınıf mücadelesinin sınıf mücadelelerinin çelişkilerini yoğunlaştırarak ve sınıf mücadelesinin diğer düzeylerinin ilişkilerini yansıtarak sınıf mücadelesi/toplumsal ilişkiler alanının üstbelirleyicisi olması anlamında ele alındığını gösterdiğini vurgular.¹⁴⁴

Poulantzas *SİTS*'da sınıf kavramsallaştırmasını hem yapısalcı bir konumlanmadan hem de çoğulcu anlayışlardan ayırt etmeye çalışır. Poulantzas'a göre, yapısalcı bir anlayışta öne sürüldüğü gibi yapılar ve toplumsal ilişkiler arasındaki ilişkiler, "ampirik somut olarak grup (sınıf) ve onun kuramsal modeli (yapılar) arasındaki epistemolojik bir ilişki" de değildir.¹⁴⁵ Poulantzas devamla; toplumsal ilişkiler ve yapılar arasındaki ilişki düzeyi (yapıların toplumsal ilişkiler üzerindeki belirlenimi) olarak kuramsallaştırdığı toplumsal sınıflar analizinde; sınıfların yapının etkisi olarak ortaya çıkmasının, sınıfların kendisinin yapı oluşturmamasından kaynaklanmadığını öne sürer. Bu ayrım, *ampirik somut* ile *kavram* olarak anlaşılan bir yapı arasında kurulan bir ilişkiye karşıt olarak geliştirmektedir: "bunun nedeni toplumsal ilişkileri ifade eden sınıf kavramıyla, yapıları ifade eden kavramlar arasında *kuramsal homojenlik bulunmamasıdır*."¹⁴⁶ Sınıflar bu anlamda ancak "toplumsal ilişkilerin özel referansı içinde" ve "yapıların koyduğu sınırlar içinde" bir yapı oluştururlar.¹⁴⁷

Poulantzas kendi yorumunu, sınıf kuramını oluşturmada kriterlere dair çoğulcu bir anlayıştan (gelirler, eğitim vb.) da ayırmaktadır. Bu ölçütün çoğulculuğu varsayımı, Marx ve Engels'te "sınıfların sayısı"na dair bir sorunsaldan çıkarılmakta

¹⁴⁴ Poulantzas bu kavramsallaştırmayı, politik yapının, yapının bütünlüğünün çelişkilerini yoğunlaştırması ve ilişkilerini yansıtmaları anlamında üstbelirlenimine benzer bir biçimde ele almaktadır. Bkz. *a.e.*, s. 84-85.

¹⁴⁵ Poulantzas'a göre, ampirist bilgi teorisine dayanan bu modelin öne sürdüğü gibi, toplumsal sınıflar, yapıların *kavramını* oluşturduğu ampirik bir şey değildir. Bkz. *a.e.*, s. 73.

¹⁴⁶ *A.e.*, s. 74.

¹⁴⁷ *A.e.*, s. 75. Poulantzas'a göre, toplumsal ilişkiler "yapılar sisteminin etki alanı olarak yapılandığı" için, sınıf mücadelesi düzeyleri de de matrisin farklı kerteleriyle aynı türden bir ilişki sürdürmektedir. Bu anlamda, verili bir üretim tarzını ya da toplumsal formasyonu karakterize eden yapıların bu eklemlenmesi, toplumsal ilişkilerin, sınıf mücadelesi düzeylerinin de eklemlenmesi anlamına gelir. Bkz. *a.e.*, s. 76

ve tamamen “saf” üretim tarzı ile tarihsel olarak belirlenmiş bir toplumsal bütün (toplumsal formasyon) arasındaki farkın gözardı edilmesinden kaynaklanmaktadır. Marx *Kapital*’de sunulduğu biçimiyle saf KÜT’ün incelenmesinde, kapitalistler ve ücretli işçiler olarak iki sınıf arasında ayırlama yapar. Ancak toplumsal bir formasyonun, içlerinden birinin egemen olduğu birden fazla üretim tarzından oluştuğu göz önünde bulundurulduğunda, “saf” bir üretim tarzında ayırılanlardan daha fazla sınıf bulunacaktır. Sınıfların sayısındaki artış, ölçütlerin farklılaşmasından değil, somut formasyonlarda varolan üretim tarzlarından ve bunların kombinasyonlarının büründüğü biçimlerden kaynaklanmaktadır.¹⁴⁸

Poulantzas, üretim tarzı ve toplumsal formasyon ayırımından yol alarak; somut bir toplumsal formasyondaki toplumsal sınıfların incelenmesinde her zaman bu formasyonu oluşturan çeşitli üretim tarzlarının özgün olan kombinasyonunun, bu formasyonun destekleri üzerinde “bir dizi ikincil etki” oluşturduğunu ifade eder. Somut formasyonların incelenmesine yönelik olan bu ilgi, sınıf belirleniminde a priori çoğulcu kriterlerden farklılaşmayı getirir. Poulantzas’a göre, herhangi bir toplumsal formasyonun belirli sayıda sınıftan oluşması, bu sınıfların bir formasyonun tarihsel tekliği içinde aynı biçimde bulunacağı (oldukları gibi kalacakları) anlamına gelmez. Üretim tarzlarının kertelerinin karşılıklı somut kombinasyonlarının etkileri, toplumsal bir formasyonun yapılarının destekleri üzerindeki etkileri olarak, sınıfların *bölünmesi*, *erimesi* ve *kaynaşması* olarak, kısaca sınıfların üstbelirlenimi ve altbelirlenimi olarak özgül kategorilerin belirmesi gibi bir dizi fenomene yol açar.¹⁴⁹

Bu anlatımdan da anlaşılacağı üzere Poulantzas’a göre toplumsal sınıflar, sınıf mücadelelerinden/pratiklerinden ayrı olarak kavramsallaştırılamaz.¹⁵⁰ Toplumsal sınıflar ancak sınıf pratikleri olarak kavranabilirler ve bu pratikler kendi bütünlükleri içinde sınıflar mücadelesi alanını oluşturan karşıtlıklar içinde varolurlar.¹⁵¹

¹⁴⁸ A.e., s. 77-78.

¹⁴⁹ A.e., s. 80. Bu konumlanma, Poulantzas’a somut toplumsal formasyonlarda ayırık sınıflar ve sınıf fraksiyonları olarak farklı kavramsallaştırmalarla, bir yandan kapitalist devlet ve egemen sınıflar arasındaki diğer yandan da egemenlik altındaki sınıflarla ilişkilerini kuramsallaştırmasına imkân verecektir.

¹⁵⁰ A.e., s.75. Althusser de sınıfların mücadelelerinden önce ve onlardan bağımsız olarak varolamayacağı anlamında bir bakış açısı geliştirmektedir. Bkz. Louis Althusser, *John Lewis’e Cevap*, s. 35-36.

¹⁵¹ Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 95-96.

“Çeşitli sınıf pratiklerinin çatışmaya dayalı ilişkisi, sınıflar “mücadelesi”, yani *bizzat sınıfların varlığı*, her düzeyde, yapıların ilişkilerinin sonucudur, yapıların çelişkilerinin toplumsal ilişkilerde büründüğü biçimdir: Bu çelişkiler her düzeyde, özel çelişkiler olarak varolan sınıfların temel egemenlik ve bağımlılık ilişkilerini -sınıf pratiklerini- ifade eder.”¹⁵²

Bu analiz dahilinde, Poulantzas devlet aygıtlarının özgül bir iktidara sahip olamayacağı, iktidar kavramının ancak sınıf ilişkilerine atfedilebileceği üzerine bir kavramsallaştırma geliştirir.¹⁵³

3.4.2. Sınıf İktidarı ve Sınıf Çıkarları

Poulantzas toplumsal ilişkiler düzeyinde temel olarak birbirleriyle bağlantılı olan iki ilişki tipi tanımlamaktadır: Sınıf pratikleri (sınıf mücadeleleri) ve iktidar ilişkileri. Bu anlamda iktidar kavramı da pratikler gibi yapılar düzeyinde değil, “sınıf mücadelelerinin etkileri” olarak toplumsal ilişkiler düzeyinde ele alınır. Bu kavram, yapının “mücadele halindeki” çeşitli sınıfların pratikleri arasındaki çatışmalı ilişkiler üzerinde yarattığı etkilere işaret etmektedir.¹⁵⁴

Poulantzas iktidar kavramının salt ekonomi-dışı düzeylere indirgenmesine ve iktidar ilişkilerinin de yalnızca politik ve ideolojik düzeylerde tanımlanmasına karşıt olarak ekonomik/politik mücadele ayrımlarına benzer bir biçimde ekonomik ve politik iktidar ayrımlarını da ortaya koyar: “...yapılar ya da pratikler gibi, iktidar ilişkileri de ifade edici bir bütün oluşturmamakla kalmayıp, son kertede ekonomik iktidar tarafından belirlenen kompleks ve dekalaj halinde ilişkiler oluşturur.”¹⁵⁵

Poulantzas’ın bu ayrımı yapmaktaki kuramsal amacının, statik (ekonomik yapı) ve dinamik (politik mücadele, iktidar ilişkileri vb.) arasında yapı ve toplumsal ilişkiler düzeyleri arasındaki ayrım ve ilişkileri ıskalayan bir ilişki kurulması çerçevesinde bir yandan ekonomik toplumsal ilişkilerden bahsetmenin olanaksızlaştığı, öte yandan ise politik olanın yapı olarak eridiği anlayışa karşıt olduğu belirtilmişti. Poulantzas aynı zamanda bu ayrımı hem yapılar hem de toplumsal ilişkiler düzeyinde ekonomi-dışı alanların ekonominin salt bir yansıması veya gölge-

¹⁵² A.e., 96.

¹⁵³ A.e., s. 110.

¹⁵⁴ Nicos Poulantzas, *Kapitalist Devlette Siyasal...*, s. 111.

¹⁵⁵ Nicos Poulantzas, *Political Power and...*, s. 113.

olgusu olarak nitelendirilmesine karşıt olarak geliştirmektedir. Bu anlamda politik ve ideolojik iktidarlar ekonomik iktidarın basit bir ifadesi olarak yorumlanamaz.¹⁵⁶

Bu anlamda kendiliğindenci anlayışlara karşıt olarak, ekonomiyi salt bir yapı olarak ele almamakta, Marx'ın da yapıtlarında üzerinde durduğu anlamda ekonomik egemenlik ve ekonomik iktidar ilişkilerinden bahsetmektedir. Bu kavramsallaştırma Marksist bir anlayış dâhilinde de zorunlu görülür. Örneğin ekonomik olanın iktidar ilişkilerine dayandırılmayacağını öne süren politik elitler kuramının çizdiği çerçevede iktidar kavramı bir çarpıtma ile salt politik alan ile sınırlanmış olur.¹⁵⁷

Öte yandan Poulantzas bu anlayışı kendinde-sınıf (ekonomik sınıf durumu) ve kendi için sınıf (politik örgütlenme vb.) ayrımları ile sınıfın “kavramsal kuruluşuna” dair bir bölünmeyi reddederek geliştirdi. Bu analizde, yalnızca ekonomik yapının değil, yapının bütünsel matrisinin etkisiyle belirlenen sınıfların, pratiklerinden ve dolayısı ile mücadelelerinden ayrı kavranılmaları söz konusu değildir.¹⁵⁸

İktidar kavramının toplumsal sınıflarla ilişkisi ise “sınıf çıkarları” kavramsallaştırması üzerinden kurulur. “Toplumsal bir sınıfın özgül nesnel çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesi” olarak iktidar, bu sınıf çıkarlarının birbirlerine “karşıt olduğu” ve bir sınıfın çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesinin diğer sınıflarla mücadelesine bağlı olduğu sınıflar mücadelesi alanına aittir. Bu olgu, “özgül bir egemenlik ve boyun eğme ilişkisini” belirler.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Poulantzas bu anlamda bir sınıfın politik olarak egemen olmadan ekonomik olarak egemen olabildiği (1688'den önce burjuvazi) veya ekonomik olarak egemen olmadan politik olarak egemen olabildiği somut durumlara işaret etmektedir. Bkz. **Political Power and...**, s. 127-128

¹⁵⁷ Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 115.

¹⁵⁸ Öte yandan, bu tür bir kavramsallaştırmanın hala Marksist sınıf kavramının anahatlarını belirlediğini de vurgulamak gerekir. Örneğin Sungur Savran, Althusser okulunun temsilcilerinin sınıfların sadece ekonomik kerte de belirlenmediği, politik ve ideolojik olanın da işin içine sokulması gerektiği yönündeki kavramsallaştırmasını “Marksizm'in materyalist yönteminden kopma potansiyeli taşıdığı” için eleştirmektedir. Sınıfların ekonomik belirlenimini üretim alanında birbirleriyle giriştikleri maddi ilişkilere referansla “sınıf konumu” olarak tanımlarken, ideoloji, politika, kültür vb. etkileri de “sınıf oluşumu” terimi altında karakterize etmektedir. Bu yaklaşımın sorunu da siyasal alandaki sınıf ilişkilerinin “davranışlar” ve “tutumlar”la, ideolojinin ise basitçe “fantezi” ile eşlenmesinden kaynaklanmaktadır. Althusser ve Poulantzas'ın amacı ise politik ve ideolojik ilişkilerin de tıpkı üretim ilişkileri gibi “maddiliği”ne vurgu yapmaktır. Bkz. Sungur Savran, “Sınıfları Haritalamak”, **Marksizm ve Sınıflar**, Haz. Sungur Savran vd., İstanbul, Yordam Kitap, 2015, s. 27. Wood ise tam da Poulantzas'ın eleştirdiği anlamda sınıfların ekonomik düzlemde, mücadelelerin ise politik/ideolojik düzlemde kurulduğunu varsayan kuramsal hataya düşmekte; sınıf=ekonomi olunca siyaset/ideoloji de “kültür”e indirgenmektedir. Wood bu noktadan hareket ettiğinde Poulantzas'ın formülasyonunun “politika ve ideolojinin sınıf karşındaki görelî özerkliği”ne vardığı sonucuna ulaşmaktadır. Bkz. Elen Meiksins Wood, **Sınıftan Kaçış Yeni...**, 38-39.

¹⁵⁹ Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal ...**, s. 118.

Sınıf çıkarları bu anlamda sınıf mücadeleleri ile özdeş değildir. Ancak bir sınıfın -yapıların dayattığı sınırlar içinde yürütülen- pratiklerinin diğer sınıfların pratikleriyle ilişkisi anlamında “genişlemesi” olarak toplumsal ilişkiler alanına dâhil edilirler. Bu, sınıfların eyleminin iktidar ilişkilerindeki genişlemesi anlamına gelir. Sınıf çıkarları, özgül sınıf pratiklerinin genişlemesinin sınırları olarak, diğer sınıfların mevcut çıkarlarına göre yer değiştirirler:¹⁶⁰

“Diğer bir deyişle, bu genişleme sınırları hem yapıların sınır-etkilerini hem de farklı sınıfların pratiklerinin (sınıf mücadelesi), pratiklerin özel bir düzeyindeki müdahalesinin empoze ettiği sınır-etkileri oluşturur. Bir sınıfın kendi nesnel çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesi ve böylece onun sınıf iktidarı hasmının kapasitesine ve benzer şekilde onun iktidarına bağlıdır.”¹⁶¹

Kapitalist bir formasyonda iktidar, bir sınıfın görece özerk çıkarlarını her bir düzeyde gerçekleştirme kapasitesine uygun olarak ekonomik iktidar, politik iktidar ve ideolojik iktidar olarak “sınıf çıkarlarının düzeylerinin özgül özerkliği” ile karakterize edilir.¹⁶² Sınıf çıkarları salt ekonomik düzeye yerleşmediği gibi iktidar ilişkileri de salt politik düzeye yerleşmemiştir.

Ancak Poulantzas’ın bu analizi iktidarı “sıfır toplamı” bir nicelik olarak algılayan işlevselci kavramsallaştırmalarla karıştırılmamalıdır. Poulantzas *SİTS*’da “yönetici sınıflar”, “güçler/karşı-güçler” kavramları ile birlikte sunulan iktidar teorilerinin iktidarı değişmez bir nicelik olarak değerlendirmesini eleştirmektedir. Bu anlayışa göre, bir grubun iktidarının daralması ile diğeri genişleyecek ancak dağılım değişse bile iktidar “değişmez bir nicelik” olarak kalacaktır.¹⁶³ Toplumsal “bütünleşmiş bir denge içindeki eşit öğelerden oluşan” bir bütün olarak kavrayan işlevselci yaklaşım, bir sınıfın kapasitesindeki düşüşü otomatik olarak bir diğer sınıfın kapasitesindeki artış olarak kavrar ve yapı sorununu kavramakta başarısız olur. Ancak

¹⁶⁰ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 111-112; karşı. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 124-125.

¹⁶¹ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 112.

¹⁶² Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 127. Poulantzas bu noktada, ekonomik mücadele ve politik mücadele ayrımlarına bağlı olarak Marx’ta özel-ekonomik çıkarlar Lenin’de ekonomik çıkarlar ve Gramsci’de ekonomik-korporatif çıkarlar ile politik çıkarların ayırt edilmesine referans verir.

¹⁶³ **A.e.**, s. 132.

iktidarın yeniden dağılımı nihai olarak yapılara bağlıdır. Örneğin burjuvazinin iktidar kaybı, bu iktidarın işçi sınıfınıninkine eklendiği anlamına gelmez.¹⁶⁴

Öte yandan, kompleks bir toplumsal formasyonda birden çok üretim tarzının bir arada bulunması sebebiyle iki değil, daha fazla toplumsal sınıf bulunduğu göz önünde bulundurulduğunda, egemenlik ve bağımlılık arasındaki özgül çatışma ilişkisinin iktidar ilişkilerini fiili olarak karakterize eden sınır çizgisi, asla herhangi bir düzeyde iki grup-özne arasında karşılıklı değişilen sıfır toplamı bir iktidar ile kavramsallaştırılamaz.¹⁶⁵

Sınıf çıkarları, herhangi bir “davranışsal motivasyon” sorunsalını dışarda bırakması ve psikolojik çağrışımlardan arındırılması anlamında “nesnel” çıkarlardır.¹⁶⁶ Poulantzas bunu Marx’ın *Alman İdeolojisi*’nde yer alan şu ifadesine dayandırmaktadır: “(bir sınıfın) ortak çıkarı yalnızca “genel çıkar” olarak imgelemde değil, fakat her şeyden önce aralarında toplumsal işbölümü bulunan bireylerin karşılıklı bağımlılığı olarak realitede bulunur.”¹⁶⁷

Bir sınıfın nesnel çıkarları doğrudan onun ayırık bir sınıf olarak varlığının eşiği biçiminde (bir nevi kendinde-sınıf durumu) değil, “toplumsal bir güç olarak eyleminin ufku”¹⁶⁸ olarak görünür. Ekonomik çıkarlar ekonomik düzeyde bir kendinde sınıf durumu oluşturmadığı gibi politik çıkarlar da “kendi için sınıfın praksisinin erekliliği”¹⁶⁹ olarak görülemez: Politik çıkarlar da bu anlamda politik pratik düzeyinde, bir sınıfın politik pratik sahasını sınırlayan ufuktur.

Öte yandan, Poulantzas’a göre, çeşitli düzeylerdeki egemenlik yerlerinin merkezden kayması, bir formasyondaki egemen sınıf ya da sınıfları tanımlayamayacağımız anlamına da gelmemektedir:

¹⁶⁴ Bu Marx tarafından *Fransa’da İç Savaş*’ta, Bonapartizm fenomenini burjuvazinin ulusu yönetme kapasitesini yitirdiği ve işçi sınıfının henüz kazanamadığı bir momentte tek olası yönetim biçimi olarak ele alışımda vurgulanmıştır. Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 118.

¹⁶⁵ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 119; karşı. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 134-135.

¹⁶⁶ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 112.

¹⁶⁷ **A.e.** Ayrıca bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, **Alman İdeolojisi**, s. 58. Marx ve Engels bu metinde *gerçekte* durmadan çarpışan özel çıkarların alanına gönderen kolektif çıkar kavramının, “genel çıkar” olarak devlet düzeyinde aldatıcı bir görünüme büründüğünden söz eder. **A.e.**, s. 59. Poulantzas da bu anlamda ideolojinin bu çıkarlar alanında farklı yanılısıma biçimleri ile oynadığı role dikkat çekmektedir. Bkz. Nicos Poulantzas, **a.e.**, s. 112-113.

¹⁶⁸ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s.112-113; karşı. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 125.

¹⁶⁹ Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 125.

“Eğer bu kompleks ilişkilerin bütünlüğünü dikkate alırsak bu türden bir merkezden kaymada, bir formasyondaki egemen sınıf(lar)ın son analizde, formasyonun kompleks bütünlüğü içindeki egemen rolünü koruyan sınıf mücadelesi düzeyinin egemen yer(ler)ini işgal eden sınıflar olduğunu görürüz. O halde egemen iktidarı ellerinde bulunduranlar [bu egemen yeri işgal eden] ...sınıflardır.”¹⁷⁰

3.4.3. Devlet Aygıtı ve “Güç Merkezi” Olarak Kurumlar

Poulantzas Lenin’den devrıldığı devlet aygıtı ve devlet iktidarı ayrımı dâhilinde, devlet aygıtı kavramını hem yapının bütünlüğü içinde devletin yeri ve işlevine hem de devlet personeline; yönetim, bürokrasi ordu vb. kademelerine referansla kullanmaktadır. Devlet iktidarı ile ise “iktidarı elinde tutan toplumsal sınıf ya da sınıf fraksiyonu” anlaşılır.¹⁷¹ Bu ayırmada önemli olan, devlet aygıtı tanımının hiçbir biçimde devletin iktidarın bir organ veya aracı olarak araçsal kavramsallaştırmasına indirgenemeyeceği, bunun yerine devletin politik üstyapısının, yapıların bütünlüğü içindeki yeri ve işlevine göre konumlandırma anlamında kullanılmasıdır.¹⁷²

Poulantzas devlet-merkezli bir açıklama getirdiği eleştirilerinin bir uzantısı olarak kurumsalcı yaklaşımlarla ortaklık sunduğu yönünde eleştirilmiştir. Bu anlayışa göre bir anlamda, Poulantzas’ın *SİTS*’da çıkış noktasını oluşturan “yapı” kavramı, kapitalist devletin analizi dâhilinde kavramsal bir yer değiştirme ile “kurum” ile eşdeğer alınmıştır; bu da Poulantzas’ın kurumsalcı bir analiz geliştirdiğinin kanıtı olarak sunulur.

Poulantzas’a göre ise, devlet iktidarı kavramsallaştırması ile iktidar kurumlara atfedilmiş olarak görünse de aslında devlet kurumunun iktidarı yoktur. Kurumlar

¹⁷⁰ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 114. Poulantzas bu anlamda 1688’den önce İngiltere’de burjuvazinin doğrudan politik egemenliği olmamasına rağmen Marx’ın ekonomik olarak egemen olan burjuva sınıfından “egemen sınıf” olarak söz ettiği örneğini vermektedir. Bunun nedeni İngiltere’nin somut durumunda ekonomik olanın egemen role sahip olmasıdır. Buna karşılık Bismarck rejiminin sonunda Prusya’daki egemenlik yerlerinin ayrışmasında egemen sınıf politik olarak egemen olan toprak sahibi soyluluktur. Burada egemen rolü politik olan üstlenmiştir. **A.e.**

¹⁷¹ Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 131.

¹⁷² Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 117, karşı. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 132. Althusser de benzer biçimde *İdeoloji ve Devletin ideolojik Aygıtları*’nda politik sınıf mücadelelerinin hedefi olarak devlet iktidarı ve devlet aygıtı arasındaki ayrımın *Louis Bonaparte’ın On Sekiz Brumaire’i* ve *Fransa’da Sınıf Mücadeleleri*’nden beri açıkça Marksist devlet teorisinde yer aldığını, dolayısıyla Marx’ın devlet teorisi “betimleyici” kalsa da teoriye eklenmesi önerilen şeyin zaten kendisinde var olduğunu öne sürer. Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev. Yusuf Alp vd. İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s. 30-32. Bu kitabında Althusser teoriye eklenmesi gerekenin, devletin baskı aygıtı yanında ideolojik aygıtları (DİA’lar) olduğunu savunur.

ancak iktidarı elinde tutan sınıflarla ilişkilendirilebilirler ve “güç merkezleri” (ekonomik, politik, askeri, kültürel vb.) olarak anlaşılabilirler. Ancak Poulantzas’a göre bu, güç merkezleri olarak anlaşılan kurumların toplumsal sınıfların salt araç, organ ya da eklentileri olduğu anlamına da gelmemektedir: “Bunlar, *iktidar kavramlarıyla yapılacak bir analize indirgenemeyecek anlamda kendi özerklik ya da yapısal özgüllüklerine sahiptir.*”¹⁷³

Bu ifadeler gerçekten de Poulantzas’ın yapı-kurum kavramlarını birbirlerinin eşleniği olarak ele aldığını gösterir gibidir. Aslında Poulantzas *SİTS*’da yapı ve kurum kavramlarının ayrı ayrı tanımlarına yer vermiştir. Kurum, “toplumsal olarak onaylanmış bir ölçütler ve kurallar sistemi” iken, yapı kavramı “kurumların örgütleyici matrisini” içerir. Poulantzas’ın bu noktada, kurum kavramına Marksist kuramda genel olarak üstyapıya atfen kullanılan hukuki-politik kurumların yanında “devletin ideolojik aygıtları” olarak adlandırılabilir okul, kilise vb.ni de dâhil ettiği anlaşılır:

“İdeolojik olanın işleyişi ile yapı her zaman örgütlendiği kurumsal sistemin içinde ve onun vasıtasıyla saklı kalır. ... Öte yandan yapının kuruma dışsal olan basit bir örgütlenme ilkesi olmadığını da eklemek gerekir: Yapı, kurumun içinde üstü kapalı ve tersyüz edilmiş bir biçimde mevcuttur ve bu ardışık, saklı varlığının yinelenmesi içinde kurumların açıklığa kavuşturulmasının ilkesini keşfedebiliriz. Bunu aynı zamanda yapı kavramını kurumsal alanları tanımlarken kullandığımızda da göz önünde bulundurmalıyız.”¹⁷⁴

Poulantzas aynı zamanda kapitalist devletin “politik sınıf egemenliğinin kurumlarında bulunmadığını”¹⁷⁵ ifade ederken de kurumların sınıf egemenliğinden bağımsız olduğuna değil, yapı-kurum ayırımına işaret etmektedir. Bu sınıf egemenliği, ancak yapının deşifre edilmesiyle görünür olmaktadır. Poulantzas devletin kurumsal yapısı ile sınıf mücadeleleri arasındaki ilişkiye referansla “...kurumlarında her şey sanki sınıf mücadelesi yokmuş gibi olup biter”¹⁷⁶ derken de bu olguyu ifade etmektedir.

Bu anlatımdan da anlaşılacağı gibi kurumlar kendi başlarına birer analiz birimi oluşturmazlar. Jessop’un da yerinde olarak belirttiği gibi ancak yapı ile sınıf

¹⁷³ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 114.

¹⁷⁴ **A.e.**, s. 115, (24. Dipnot)

¹⁷⁵ **A.e.**, s. 123; karşı. **Kapitalist Devlette Siyasal ...**, s. 139.

¹⁷⁶ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 188.

mücadelesinin somut alanı arasında “dolayımlayıcı bir bağ”¹⁷⁷ olabilirler. Çeşitli kurumların (güç merkezlerinin) toplumsal sınıflarla ilişkisindeki görece özerkliği, sınıf iktidarından ayrı kendilerine ait bir iktidara sahip olmalarından değil, yapılarla ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda kurumlar, ne sınıf iktidarından önce varolan ve/veya bu iktidarı yaratan güç merkezleri olarak anlaşılabilir ne de iktidarın basit uzuvlarını oluştururlar.¹⁷⁸ Poulantzas sınıf iktidarı ve devlet aygıtları arasında kurduğu bu ilişkiyi, toplumsal sınıf kavramsallaştırmasını sınıf mücadelelerine olan güçlü vurgusu ile geliştirdiği *Çağdaş Kapitalizmde Toplumsal Sınıflar*¹⁷⁹ eserinde ve son yapıtı olan *Devlet İktidar Sosyalizm*’de de sürdürecektir.

¹⁷⁷ Bob Jessop, **Nicos Poulantzas Marxist...**, s. 75.

¹⁷⁸ Nicos Poulantzas, **a.g.e.**, s. 115; karşı. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 130.

¹⁷⁹ Bkz. Nicos Poulantzas, **Classes in Contemporary Capitalism**, Çev. David Fernbach, London, NLB, 1975.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAPİTALİST DEVLETİ YERİNE OTURTMAK

Bir önceki bölümde Poulantzas'ın politik olanın “bölgesel” bir teorisi olarak ele aldığı kapitalist devlet yaklaşımı, yapılar ve toplumsal ilişkiler (sınıf pratikleri/mücadeleleri) arasında yaptığı ayırım temel alınarak incelendi. Bu bölümde, Poulantzas'ın politik olan ve ekonomik olan arasındaki biçimsel ayrıma dair getirdiği özgün yorum, kapitalist devleti üretim ilişkileri ve sınıflar mücadelesi alanına referansla konumlandığı yaklaşımından ilhamla incelenecektir. İnceleneceği gibi, Poulantzas'ın sivil toplum kavramına olan eleştirisiyle bir arada kurguladığı kapitalist devlet ve ekonomik alan arasındaki ilişkiler, teorinin asıl yönü olarak, kapitalist devletin sınıflar mücadelesi alanıyla ilişkilendirilmesi için bir kalkış noktası oluşturacak ve Poulantzas'ın bu iki analiz biçimini birleştirmedeki yeterliliği sorgulanacaktır. Bu bölümün bir diğer inceleme alanı, Poulantzas'ın bir toplumsal formasyonun farklı aşama ve evreleri ile ve politik yapı ve pratikler alanıyla ilişkilendirdiği kapitalist devletin dönüşümleri sorunu olacaktır.

Poulantzas'ın kapitalist devlet teorisi, diğer tarafta Gramsci'nin hegemonya teorisiyle diyalogunu ve bu kavramsallaştırmaya getirdiği özgün yorum dahilinde ortaya koyduğu yaklaşımı incelemeyi gerektirmektedir. Bu nedenle üçüncü kısım, Poulantzas ve Gramsci arasındaki ilişkinin özellikle de hegemonya ve ideoloji kavramsallaştırmaları üzerinden sorgulanmasına ayrılmıştır. Son kısımda ise Poulantzas'ın hegemonik sınıf ve fraksiyonlar, iktidar bloğu gibi kavramsallaştırmalardan ilham alarak incelediği kapitalist devletin görece özerkliği sorunu eleştirileriyle birlikte ele alınacaktır.

4.1. Kapitalist Devleti Üretim İlişkileri ve Sınıf Mücadelesi ile İlişkisinde Konumlandırmak

Devlet teorisinde iki uçta salınır gibi görünen devlet-merkezli ve toplum-merkezli açıklamalar, son analizde devlet/toplum veya devlet/sivil toplum ayrılığı temaları etrafında biçimlenirler. Poulantzas'ın geliştirdiği devlet teorisi ise her iki

yaklaşımdan da ayrılmaktadır. Öne sürülenin aksine¹, Poulantzas'ın kuramı devlet merkezli özerklik kuramları ile bir yakınlık taşımamakta, ancak bu kuramın “toplumun uzantısı olarak devlet anlayışı” biçiminde basitçe bir terse çevrilmesini de sunmamaktadır.² Aynı zamanda bu türden bir kavramsallaştırma toplumsal ilişkileri ıskalayarak devlet ve toplum terimlerini bir ayrılık şeması dahilinde *şeyleştirme*³ riski taşımaktadır.

Bir diğer tartışma alanı, Poulantzas'ın belirlenimciliği reddeden liberal ya da yarı-liberal kuramlara yaklaştırılması olmuştur.⁴ Ancak Poulantzas iddia edildiği gibi bir bütün olarak belirlenim ilişkilerini reddetmemekte, tek-yönlü belirlenim ilişkilerini dışarıda bırakmaktadır. Poulantzas bu anlamda *SİTS*'da altyapı/üstyapı, devlet/sivil toplum sorunsalı içinde yer aldığı erken dönem çalışmalarında geliştirdiği içsel-dışsal diyalektik⁵ kavramlarını terk ederek alt-belirlenim ve üst-belirlenim ilişkileri üzerinde duracaktır.⁶

Öte yandan, Poulantzas'ın KÜT'ün ayırt edici özelliğini ekonomik ve politik olanın “görelî özerkliği” çerçevesinde kurması, devlet/sivil toplum, altyapı/üstyapı, yabancılaşma/öz gibi kavram çiftlerini tarihselci bir sorunsalla ilişkilendirerek eleştirmesine⁷ rağmen altyapı/üstyapı şemasının bir versiyonu olarak da okunmuştur. Ancak Poulantzas'ın analizinin tam aksine, kapitalist devletin bir ayrılık veya dikotomi şeması dahilinde çözümlenmesine karşıt olarak geliştirildiğini vurgulamak

¹ Örn. bkz. Haldun Gülalp, **Kapitalizm, Sınıflar ve...** s. 13, 48, 51.

² Poulantzas'da kapitalist devlet, araçsalıcı konumlara karşıt olarak “sınıflara bölünmüş bir toplumun devleti” olarak anlaşılmaktadır. Bkz. **Political Power and...**, s. 191. Bu anlamda Poulantzas'da devletin geniş bir toplumsal teori bağlamında ele alındığı ve bir toplumsal formasyonun bütünlüğü içinde incelendiğini söylemek mümkün görünür.

³ Bob Jessop, **Devlet Teorisi Kapitalist...**, s. 385.

⁴ Haldun Gülalp, **a.g.e.**, s. 84.

⁵ Poulantzas'ın hukuk felsefesi üzerine erken çalışmalarının irdelendiği birinci bölümde de belirtildiği gibi, Poulantzas bu dönemde altyapı ve üstyapı kavramlarını terk etmemiş, ancak ikisi arasındaki “diyalektik” ilişkiyi sorgulamayı amaçlamıştır. Bu çerçevede, hukuk ve devlet alanının diyalektik incelemesinin bu tikel yönü, bir içsel-dışsal analiz süreci olarak nitelenebilmektedir. Mevcut her devlet normu, organı, hiyerarşisi ya da kurumu, eş zamanlı olarak hem altyapıyla dışsal bir ilişki hem de sistemle bir bütün olarak içsel normatif bir ilişki içerisindedir. Bkz. Nicos Poulantzas, “Çağdaş Devlet ve Hukukun Marksist ...”, s. 55, 63, 66. Hatta Jessop, Poulantzas'ın *SİTS*'da ortaya koyduğu çerçeveyi, erken çalışmalarındaki bu içsel/dışsal diyalektiği ile birleştirerek hem hukuki/politik yapıların kapitalist toplumlardaki dışsal belirlenimini hem de bu yapıların örgütlenme ve işleyiş tarzındaki içsel mantığı birlikte tartıştığını belirtir. Bu çerçeve dâhilinde Poulantzas üretim ilişkileri, sınıf mücadeleleri ve hukuki-politik yapının kurumsal iç işleyişine referansla ve *üçlü* bir analiz ortaya koymaktadır. Bkz. Bob Jessop, **Nicos Poulantzas Marxist...**, s. 75, 78.

⁶ Bkz. Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal ...**, s. 120.

⁷ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 196.

gerekir. Poulantzas bunu öncelikle ideolojik bir nosyon olarak nitelendirdiği *sivil toplum* kavramını reddederek yapar.⁸

4.1.1. Sivil Toplum Kavramının Eleştirisi

Poulantzas, *SİTS*'da Althusser'in yorumundan hareketle, genç Marx ve olgun Marx arasında bir ayrıma giderek Marx'ın gençlik dönemi eserlerinin karşılaştırma konusu olmaları dışında ele alınmayacağını ifade etmektedir.⁹ Bu anlamda sivil toplumun Hegel ve 18. yüzyıl politik teorisinde "ihtiyaçlar alanına" atıfta bulunan bu kavramsallaştırmasının Genç Marx'ın antropolojik perspektifi üzerine kurulu olduğunu belirtir. Devlet/sivil toplum ayrılığı şemasından yol alan modern devletin bu tarzda incelenimini *yabancılaşma* şeması üzerine, yani öznenin (somut bireyler) nesnelleşmiş özü (devlet) ile ilişkisi üzerinde temellenmesi sebebiyle eleştirir.¹⁰

Bu sorunsal, Poulantzas'ın toplumsal ilişkiler düzeyine yerleştirdiği sınıf ve sınıf mücadelesi kavrayışı açısından da hatalıdır. Yapıların kökeni olarak kavranılan birey-öznelerden yola çıkarak toplumsal sınıfları oluşturmak imkânsız hale gelir. Sonuç olarak bu sorunsal, yapısal düzeyler arasındaki ilişkileri, pratiklerin farklı düzeyleri arasındaki ilişkileri ve yapı ile toplumsal ilişkiler (sınıf pratikleri-mücadeleleri) arasındaki ilişkileri kavramakta başarısız olduğu gibi, gerçek sorunları ideolojik bir maskenin ardında gizlemek gibi bir işlev görmektedir. Konumuz özelinde, temelde ekonomik birey-faillerle ilişkilendirilen devlet, sınıflar ve sınıf mücadeleleriyle ilişkisi içinde konumlandırılmamaktadır.¹¹

Poulantzas Marx'ın eserlerinde kopuş olmadığı varsayımından hareket eden veya bu kopuşu Marx'ın *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* yapıtı düzeyine yerleştiren Marksist yorumları -sözgelimi Galvano della Volpe'nin izinden giden İtalyan Marksist Okulunu- eleştirir. Poulantzas'a göre Marx'ın bu dönemdeki yorumu, aslında Feuerbach'ın Hegel eleştirisinin bir yinelenmesinden ibarettir.¹²

⁸ A.e., s.127; karş., **Kapitalist Devlette Siyasal ...**, s. 144.

⁹ Poulantzas benzer biçimde, etkilendiği diğer kaynaklar üzerinde de "kopuş" sorunsalı üzerinden bir okuma yapmaktadır. Poulantzas'da Althusser'den aldığı Genç Marx-Olgun Marx ayrımlarının yanı sıra, Lenin (**Political Power and...**, s. 96) ve Gramsci (a.e., s.138) açısından da aynı epistemolojik kopuş sorunsalından köklenen ayrıma gider.

¹⁰ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 124; karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 141.

¹¹ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 125, karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 141.

¹² Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 136; karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 154.

Poulantzas’a göre Galvano della Volpe *Rousseau e Marx*’ta ekonomik olanla politik olanın özerkliği ve karşılıklı ilişkisi sorununu genç Marx’ın Hegel’in spekülâtif ampirizm eleştirisiyle ilişkilendirmektedir. Ancak Poulantzas’a göre, Marx’ın bu eserde ekonomik olan ve politik olan ile ilişkisi sorunludur. Marx ekonomik olanı “völger ampirik” olarak kavramakta, burjuva toplumunda onu tamamen politik olana dönüştüren dolayımın keşfedilmesi gerektiğini düşünmektedir. Marx’a göre, Hegel’in devlet kavramsallaştırması, model-devletini oluşturan katmanlarda¹³ ekonomik ve politik olanın paralel birlikte varoluşu ile sonuçlanmaktadır. Marx’a göre açıklanması gereken ekonomi ve politikanın burjuva sınıfının “evrensel” soyut karakteri içindeki modern ayrımlarını (dolayımını) keşfetmek ve daha sonra proletaryanın “evrensel-somit” karakterinde bu ayrımın aşılması idi. Bu kavramsallaştırmada “evrensellik” kavramı “türsel bir varlık olarak insan”ın antropolojik modelinden transfer edilmiştir. Bu anlamda, Genç Marx’ın Hegel eleştirisi, hala daha ampirik-somit ile soyut-spekülâtif ilişkisinden alınan ekonomik/politik olan kavramını sürdürdüğünü gösterir. Genç Marx politik olanı, Hegel’in spekülâtif ampirizminin antropolojik bir “aşılması” içinde, “dolayımlanmış ekonomik” olarak ele alır.¹⁴

Poulantzas’ın yorumu, Marx’ın bu eserde kalkış noktası olarak “toplumsal varoluşu içinde insan”ı ele alması anlamında antropolojik bir yaklaşım sunduğu, “toplumsallık” kategorisinin henüz gelişmediği açısından doğrudur. Ancak bu yapıtta konuşmakta olanın Marx değil Feuerbach olduğu görüşüne karşı çıkan yorumlardan da söz etmek gerekir: Bazı yazarlar, Feuerbach’ın dönüştürücü metodunu politikaya uygulayan Marx’da; özne ve yüklem ters çevrilmesi, spekülâtif felsefenin eleştirisi gibi bir dizi Feuerbach’çı temaya rağmen özgün bir politik felsefe bulunabildiğini öne sürmekte, gençlik dönemi eserlerinde bulunan temaların izinin olgunluk dönemi yapıtlarında da varlığını sürdürdüğünü ve bir adım daha ileri giderek *Kapital*’i anlamak için bu yapıtları değerlendirmek gerektiğini ifade etmektedirler.¹⁵

¹³ Alm. Stände; İng. estates. Bkz. **Political Power and...**, s. 136. Epos yayınlarına ait çeviride “durumlar” olarak çevirisinin kavramı karşılamadığı düşünülmektedir. Bkz. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 155.

¹⁴ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 136.

¹⁵ Örn. bkz. Shlomo Avineri, “The Hegelian Origins of Marx’s Political Thought”, **Marx’s Social and Political Thought**, Ed. Bob Jessop, London and Newyork, Routledge, 1990; Jean Hyppolite, **Marx ve Hegel Üzerine Çalışmalar**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2010. Marx *Hegel’in Hukuk Felsefesi’nin*

Gerçekten de Althusser ve Poulantzas'ın Marksist kuramı “kopuş” sorunsalı dahilinde kavramaları teorideki *sürekliliklerin* önemsenmemesi riskini barındırmaktadır. Aslında Poulantzas, “kopuş” sorunsalından hareket etmekle birlikte nadiren Marx'ın erken dönem eserlerine olumlu anlamda referans vermektedir. Sözgelimi, Marx'ın 1843 tarihli *Ruge'ye Mektubu*'nda “devletin toplumun resmi özeti olduğu” ifadesine atıfta bulunmakta ve bu ifadeyi Lenin'in devletin “çelişkilerin birikimi” şeklindeki kavrayışı ile birleştirmektedir.¹⁶

Marx *Ekonomi Politik'in Eleştirisine Katkı*'da da planladığı sunum düzenine değinirken kapitalist devlete dair olarak “devlet biçiminde burjuva toplumunun yoğunlaşması” ve “kendisiyle ilişkisi içinde ele alınması” notlarını düşmüştür.¹⁷ Tamamen bir kopuş sorunsalı içinde kalmak Marx'ın bu yorumu ile 1843 tarihli *Ruge'ye Mektup*'taki ifadesi arasındaki ilişkiyi gözden kaçırmaya sebep olacaktır. Marx, *Ekonomi Politik'in Eleştirisine Katkı*'da yer alan ifadesiyle biçim ve içerik arasındaki bir ilişkiye referans verir gibi görünse de, devletin “toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması” olarak ele alınmasını, konumuz özelinde kapitalist devletin bir ayrılık veya dikotomi şeması dâhilinde açıklanmasına zıt bir kavramsallaştırma olarak öne çekmek Marksist bir devlet teorisi için kalkış noktası belirlemek için gerekli görünmektedir.

Sivil toplum ve devlet tartışmalarında bir başka sorunlu alan ekonomik olanın kavramsallaştırılması olmuştur. Poulantzas hatırlayacağımız gibi, *Marksist Bir Teoriye Doğru* isimli makalesinde Althusser'de ekonominin net bir bilimsel statüsünün olmayışına ilişkin erken bir eleştiri yöneltmişti. Poulantzas'ın bu

Eleştirisi'nde “atomize birey” anlayışını eleştirerek bu teorilerin “çağdaş toplumun bir sonucu” olduğunu, (Bkz. Karl Marx, **Hegel'in Hukuk Felsefesinin...**, s. 105-106, 115-117), sivil toplum ve devlet ayrımının “gerçek” ve “modernitenin bir ürünü” olduğunu (a.g.e., s. 49, 107) ve Hegel'in devlet ile sivil toplum arasında “dışsal” bir ilişki kurmaya çalıştığını (a.g.e., s. 113) da dile getirmiştir. Öte yandan Marx'ın bu yapıtında Hegel'in felsefi sistemi ile tarihsel gerçeklik arasında bir kopukluk saptamasının (a.g.e., s. 223) da burjuva ekonomi politik'i eleştirisine zemin hazırlayıcı bir önerme olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bkz. Karl Marx, **a.e.** Öte yandan, Poulantzas'ın Althusser'den devraldığı bu konunun Hegel'in sivil toplum kavramını “ihtiyaçlar alanı” ile ya da basitçe piyasa ilişkileriyle eşitlemekle hatalı olduğu da öne sürülmektedir. Neocleus'a göre, Hegel'de sivil toplum “politik alanın karşısında sosyo-ekonomik” ilişkilere atfen kullanılmakta, ihtiyaçlar sistemi yanında “polis” adı verilen devletin düzenleyici rolünü de kapsamaktadır. Bkz. Mark Neocleus, **Sivil Toplumu Yönetmek Devlet İktidarı Kuramına Doğru**, Çev. Bahadır Ahıska, Ankara, Nota Bene Yayınları, 2013, s. 17, 21.

¹⁶ Nicos Poulantzas, **Siyasal İktidar ve...**, 1992, s. 39.

¹⁷ Karl Marx, **Ekonomi Politik'in Eleştirisine Katkı**, Çev. Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları, 1979, s. 27.

eleştirisine göre Althusser’de “ekonominin statüsü bilinemez olarak kalmakta”¹⁸ ve böylelikle ekonomi “bilinçdışı yasalar”¹⁹ biçiminde görünmekteydi. Poulantzas bu eleştirisini ekonomik ve politik alanlar arasındaki ilişkilerin ancak “türeyimsel referanslarla”²⁰ tanımlanabileceği ve ekonomizmden kaçınmak isterken politisizme yönelerek aynı tekçi (monist) belirlenim sorunsalı içinde kalmanın kaçınılmaz olduğunu belirterek güçlendirdi. Poulantzas’a göre, bu tekçi belirlenim ilkesinden çıkış yolu, somut toplumsal formasyonlar içinde bu ilişkilerin konumlandırılması idi.

Ancak Poulantzas’ın Althusser’in bu konumuna yönelttiği eleştiri, ironik bir biçimde *SİTS* açısından da sorun yaratan bir alan oldu. Poulantzas *SİTS*’da ekonomik yapıyı üretim ilişkilerinin basitçe eş anlamlısı olarak ele almakla²¹, ekonomik olan ile politik olan arasındaki ilişkileri yeterli bir düzeyde konumlandıramamakla, soyuttan somuta ilerleyen yöntemini tek bir düzeye -politik- uygulamakla eleştirildi.

Bunun önemli bir sebebinin Poulantzas’ın da hedefine Gramsci gibi “politikanın özerk bir bilim nesnesi olarak incelenmesi”ni yerleştirmesi²² olduğunu belirtmek gerekir. Bununla birlikte Poulantzas’ın ekonomik olana dair kavramsallaştırmasını *SİTS* boyunca özellikle sivil toplum kavramının eleştirisi düzlemine yerleştirdiği görülmektedir. Bu anlamda, sivil toplum kavramını öncelikle “ekonomik olanla ilişkisi sorunlu bir alan” olarak tanımlar. Poulantzas’a göre sivil toplum kavramı Marksist devlet teorisinde politik olanın özgül özerkliği *negatif* olarak gösteren bir nosyon oluşturmuştur, ancak hiçbir biçimde ekonomik yapıyı, üretim ilişkilerini kapsamamıştır.²³ Bir önceki bölümde de değinildiği gibi, Marx’ın *Grundrisse*’de ele aldığı sade/çıplak birey (nacktes Individium) kavramı, üretimin faillerinin gerçeklikte birey-failler olarak ortaya çıktığı anlamında ele alındığında, bu birey-failler topluluğu sivil toplumun temelini oluşturuyormuş gibi görünür ve ekonomik olan bu yolla toplumsal ilişkilerin içinde varolur. Bu kavramsallaştırma dâhilinde politik üstyapı ise, “mübadele ve rekabet toplumunun özneleri olan ekonomik bireylerle ilgili rolü”ne göre tanımlanır.²⁴

¹⁸ Nicos Poulantzas, “Marksist Bir Teoriye Doğru..., s. 221.

¹⁹ A.e., s. 226.

²⁰ A.e., s. 227

²¹ Örn. bkz. Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 102.

²² Bob Jessop “Nicos Poulantzas on Political..., s. 190.

²³ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 128; karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 145.

²⁴ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 124; karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 141.

Bu anlamda, Poulantzas'ın Marx'ın *Kapital*'deki politika kuramını değerlendirişine benzer bir biçimde, *SİTS*'da ekonomik kuramın “örtük” olarak yer aldığı tespitini yapabiliriz. Çünkü Poulantzas bu analizini, tıpkı *Marksist Bir Teoriye Doğru* makalesinde olduğu gibi *SİTS*'da da eleştirel olarak “bilinçdışı yasalar” kavramı ile birlikte ele aldığı “ekonomik-olarak-yapının ekonomik yasalarının”²⁵ kendi kendine işleyen bir mantığı bulunmadığı anlamında anti-ekonomizmi çerçevesinde sergilemektedir. Bu anlamda kendiliğindenci anlayışlara karşıt bir konum geliştirir. Bu, yasalar yerine *eğilimleri* -özgün kavramsallaştırma ile eğilimsel kombinasyonları- temel almasında belirgindir.

Bu çerçevede, Poulantzas'ın *SİTS*'da yer alan kapitalist devlet analizinin kapitalist üretim ilişkilerine ve kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumsal formasyonlardaki somut sınıf mücadelelerine referansla ele alındığını söylemek mümkündür. Poulantzas'a göre Marx'ın kullandığı birey, sivil toplum ve toplum terimlerinin gerçek anlamları da ancak bu analiz dahilinde ortaya konabilir.

4.1.2. Üretim İlişkileri ve Kapitalist Devlet

Poulantzas “Kapitalizmde Ekonomik ve Politik Olanın Biçimsel Ayrılığı” başlığı altında incelediğimiz anlamda, Marx'ın “sade birey” kavramının üretimin faillerinin bireyler olarak reel ortaya çıkışına işaret etmediğini belirtir. Bu kavramsallaştırma, yapısal bir dönüşüme işaret etmesi anlamında “*KÜT*'ün tarihsel koşulu” ve gerçek mülk edinim ilişkisi olarak doğrudan üreticinin üretim araçlarından ayrılması anlamında “*KÜT*'ün teorik önvarsayımı” olarak ele alınmıştır.²⁶

Poulantzas'a göre Marx'ın “*üstyapıların kuruluşunun gizini*” bulduğu doğrudan üreticinin üretim araçlarından ayrılması, gerçek mülk edinim ve mülkiyet ilişkisinin özel bir kombinasyonu ile ilişkilidir. Bu terim, emekçi açısından, üretimin kolektif mekanizmasının bir organı gelmesi ile *üretim sürecinin kolektifleşmesine* (Marx'ın terimleriyle üretici güçlerin toplumsallaşmasına) yol verirken, üretim araçlarının sahipleri açısından da *sermayenin yoğunlaşmasına* işaret eder.²⁷

²⁵ Nicos Poulantzas, *Political Power and...*, 102.

²⁶ Nicos Poulantzas, *Political Power and...*, s. 126-127; karş. *Kapitalist Devlette Siyasal...*, s. 143,144.

²⁷ Nicos Poulantzas, *Political Power and...*, s. 127; karş. *Kapitalist Devlette Siyasal...*, s. 144.

Marx *Kapital*'de şöyle demektedir: “Genel kural olarak, kullanılır mallar, yalnızca, işlerini birbirinden bağımsız olarak yürüten özel bireylerin ya da birey gruplarının ürünleri oldukları için meta haline geliyorlar.”²⁸ Değer yasasının egemen olduğu, üreticilerin başlangıçta işbirliğinin örgütlenmesi olmaksızın yürütülen bu emek süreci, üreticilerin karakteristiği olarak bir bağımlılık/bağımsızlık karşıtlığı üzerinden kurulmaktadır. Bu anlamda üreticilerin bağımlılığı emek sürecinin göreceli bağımsızlığına belirli-zorunlu sınırlar koyar.²⁹

Poulantzas, Marx'ın meta-değer teorisi analizlerinden yol alarak, doğrudan üreticinin üretim araçlarından gerçek mülk edinme ilişkisinde politik ve ekonomik olanın özgül özerkliğini üreten ayrılığında belirleyici olanın emek sürecinin bu belirli yapısı olduğunu öne sürer. Emek sürecinin nesnel yapısı, ekonomik kombinasyondaki mülkiyet ilişkisini ve böylece üretici güçlerin toplumsallaşmasıyla üretim araçlarının özel mülkiyeti arasındaki KÜT'e özgü çelişkiyi belirlemektedir.

Poulantzas kapitalist devletin üretim ilişkileri ile bağıntı, ilk uğrakta hukuk dolayımıyla kurmaktadır: Emekgücü ancak mülkiyet ilişkilerini düzenleyen hukuki bir sistemin ve bu sistemin işlevselliğini garanti eden bir devletin varlığı durumunda meta olarak varolabilmektedir.³⁰

Failler üretim ilişkileri düzeyinde bireyler/özneler olarak değil, bir emek süreci yapısının destekleri, yani emek araçları ile belirli ilişkileri sürdüren fail/üreticiler olarak ortaya çıkarlar. Doğrudan üreticinin üretim araçlarından ayrılmasıyla bağlantılı olarak üretimin failleri üretim ilişkileri ile aynı ilişkiler içinde değil, yalnızca hukuki gerçeklikte -hukuki ilişkiler içeren üstyapısal kurumlarda- “bireyler” olarak ortaya çıkmaktadır.

Ancak tam da doğrudan üreticinin üretim araçlarından ayrılığının emek sürecinin bu belirli yapısı üzerinde etki etmesinden dolayı failler hukuki-politik özneler olarak belirlenmektedir.³¹ Ekonomik düzeyde sermayenin yoğunlaşması ve emek sürecinin toplumsallaşmasını ortaya çıkaran bu ayrım, üretimin faillerini hukuki-

²⁸ Karl Marx, **Kapital Cilt 1**, 1997, s. 83. Marx burada, emeğin kendisini toplumsal emeğin bir parçası olarak ancak mübadele eylemi sırasında açığa vurduğunu ifade etmektedir.

²⁹ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 129.

³⁰ Alexander Gallas, “Revisiting Conjunctural Marxism...”, s. 260.

³¹ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 129; karşı. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s.146.

politik düzeyde ekonomik belirlenimlerinden ve sonuç olarak sınıf üyeliğinden yoksun bırakılan politik ve hukuki birey-özneler olarak oluşturmaktadır.³²

Bu, emek sürecinin nesnel eklemlenmesinin bir tarzı olarak emeğin toplumsallaşmasının (toplumsal emek) ortaya çıkardığı üreticilerin reel bağımlılığının gizlendiği bir tarz oluşturur. Emek sürecinin bu yapısı hukuki-politik olan tarafından üstbelirlenmiştir. Sürecin hukuki politik olandaki yansıması ve hukuki-politik olanın ekonomik olana müdahalesi, toplumsal ilişkiler / sınıf mücadelesi alanında bir dizi üst-belirlenmiş etkiye yol verir.³³

Hukuki-politik kertenin özel statüsü, aynı zamanda ideolojik kerteğe bağlı olan hukuki-politik bir ideolojiye denk düşmektedir. Bu hukuki-politik ideoloji feodal üretim biçiminde egemen ideoloji olan dinsel ideolojiyle benzer biçimde KÜT'teki egemen ideolojide hâkim bir yer tutar.³⁴

Bu anlamda, devlet/sivil toplum ayrılığı şemasının bir yansıması olarak Marx'ın gençlik dönemi eserlerinde ve bu eserlerden yol alan yorumlarda görüldüğü gibi, somut insanların da birey/yurttaş ikiliği³⁵ üzerinden kurulması sahte bir sorundur. Gerçekte kapitalist devlet özneleri “bireyler”, “yurttaşlar” veya “politik şahsiyetler” olarak bir ve aynı harekette sabitler. Ayrım, bu öznelerin “üretimin failleri” olarak belirlenmemiş olması gerçeğinde ortaya çıkar. Bu, kendisini “halkçı-sınıf-devleti”³⁶ olarak sunan kapitalist devletin temel ayırt edici özelliği olarak tanımlanır:

“Halk, toplumsal sınıflara dağıtılmış üretim faillerinin bir bileşimi olarak değil, ulusal politik bir topluluğa katılım biçimi “genel irade”nin bir ifadesi olarak evrensel oy hakkında kendini gösteren birey-yurttaşların bir birikimi olarak devletin ilkesel belirlenimini oluşturur. Modern hukuki sistem, imtiyazlar üzerine kurulu olan feodal sistemden farklı olarak, özgürlük ve eşitlik ilkelerinden yol alan sistematize edilmiş bir yasalar setinde ifadesini bulan “normatif” bir karakter taşır... Bireyler-yurttaşların eşitlik ve özgürlüğü, bu genel iradeyi *hukuki* bir devlet içinde ifade ettiği öne sürülen soyut ve biçimsel yasalarla olan ilişkilerinde yatar. Modern kapitalist devlet böylelikle

³² Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 128; karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s.145.

³³ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 129-130; karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s.146-147.

³⁴ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 128; karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s.145, 146.

³⁵ Karl Marx, **Hegel'in Hukuk Felsefesinin...**, s. 68, 79.

³⁶ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 123; Metnin Epos yayınlarına ait çevirisinde kavramın “halkçı devlet” olarak karşılanması ve sınıf vurgusuna yer verilmemesinin Poulantzas'ın yaklaşımını doğru konumlandırmak açısından hatalı olduğu düşünülmektedir. Bkz. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s.139.

kendisini tüm toplumun genel çıkarını cisimleştiriyor, yani ulus olarak politik bedenin iradesini gerçekleştiriyormuş gibi sunmaktadır.”³⁷

4.1.3. Sınıflar Mücadelesi ve Devlet: Yalıtım ve Bütünlüğün Birlikteliği

Bu anlamda, Poulantzas’ın kapitalist devletin özgüllüğünü bir yanda üretim ilişkilerine, diğer yanda sınıflar mücadelesi alanı ile ilişkilerine referansla kurması, varsayıldığı gibi analizinin çelişkili yönüne işaret etmez. Aksine, *SİTS*’da belirttiği gibi, devleti sınıflar mücadelesi alanı ile ilişkilendirmeye yönelten tam da hukuki-politik üstyapısı ile kapitalist üretim ilişkilerinin bu belirli yapısı arasındaki bağıdır.

Öte yandan Poulantzas başlıca amacının devletin bu yapılarının örgütlenmesini üretim ilişkilerinden hareketle analiz etmek veya onların içsel çelişkilerini açıklamak olmadığını da belirtmiştir. Bu hukuki sistem ile emek sürecinin yapısı arasındaki yukarıda belirtilen ilişkiye dair daha derin bir araştırmayı gerektirecektir. Poulantzas amacının daha ziyade bu yapıların sınıf mücadelesi ile ilişkisindeki işlevini anlamak olduğunu belirtir.

Poulantzas bu analizi yapılara dair analizinde temel aldığı *bütünlük* anlayışını toplumsal ilişkiler düzeyinde de uygulayarak gerçekleştirmektedir. KÜT’te politik ve ekonomik yapıların özgül özerkliği sınıflar mücadelesi (toplumsal ilişkiler) alanında sosyo-ekonomik ve sosyo-politik ilişkilerin veya Marx, Engels, Lenin ve Gramsci’nin vurguladığı gibi ekonomik sınıf mücadelesi ve tamamen politik sınıf mücadelesinin özerkliği olarak yansır.³⁸ Bu anlamda kapitalist devleti ekonomik sınıf mücadelesi ve politik sınıf mücadelesi ile ilişkisi çerçevesinde ele almak mümkündür.

Bu noktada Poulantzas’ın *SİTS*’ı açısından bir karmaşa yaratan yapı ve pratikler düzeyleri arasındaki ilişkilendirme biçimleri gündeme gelmektedir. Poulantzas’ın yapılar ve toplumsal ilişkiler düzeyi arasında kurduğu ilişki biçiminin bir “yansıma” ilişkisine, bir “düalizm”e veya bu düzeyler arasında kurulan bir “tamamlayıcılık” ilişkisine mi dair olduğu hala tartışmalıdır.

Poulantzas yapılar arasındaki bu ilişki biçimini toplumsal ilişkiler alanında “yansıma” terimleriyle açıklamaya çalışır görünse de kapitalist devlet ile sınıf

³⁷ Nicos Poulantzas, **Political Power and**, s. 123. Ancak bu anlatım, Poulantzas’a göre hukuki kertenin ideolojik olana indirgenebileceği anlamına gelmemektedir. **A.e**, s. 123-124.

³⁸ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s.130, karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 147.

mücadelesi arasındaki ilişkinin “kapitalist devletin yapılarıyla üretim ilişkileri arasındaki ilişki ile özdeş olmadığını”³⁹ da belirtmiştir. Poulantzas’ın kavramsal çerçevesinde yapı (politik) ve toplumsal ilişki düzeyleri (sınıf ilişkileri /mücadeleleri) arasındaki bir ilişki tarzına denk düşen bu biçim, yapılar arasındaki ilişkileri türeyimsel referanslarla pratik alanına aktarmaya dayanmaz: “[K]apitalist bir formasyonda sınıf mücadelesinin belirli karakteristiklerinin kapitalist devletle ilişkili olduğunu söylemek, bu karakteristiklerin yapılardan çıkan basit bir fenomen olduğu veya eksiksiz olarak bu yapılar tarafından belirlendiği anlamına gelmemektedir.”⁴⁰

Poulantzas ekonomik ve politik mücadeleler ayrımı çerçevesinde yola çıkmasına rağmen ekonomik pratiğin hiçbir surette “saf” olmadığını, somut gerçekliğinde her zaman üst-belirlenmiş bir pratik olduğunu ifade etmektedir. Poulantzas bu üstbelirlenim kavramsallaştırması ile üstyapı olarak imlenen alanın ekonomik sınıf mücadelesi üzerindeki *yalıtıcı etkisine* atıfta bulunmaktadır.⁴¹

Hatta Poulantzas kapitalist devletin analizinin, sosyo-ekonomik ilişkiler üzerindeki bu yalıtıcı etkisini “veri” olarak almayı gerektirdiğini belirtir.⁴² Buradan hareketle devletin sosyo-ekonomik ilişkiler ve daha sonra politik sınıf mücadelesine ilişkin “tamamen politik olan rolü” aydınlatılabilecektir: “*Kapitalist devlet, ideolojik ve hukuki olanın etkisi olarak yalıtılmışlıklarında ortaya çıkan biçimiyle sosyo-ekonomik ilişkilerle ilişkilidir.*”⁴³

Yalıtım etkisi, son kertede emek sürecinin yapısı tarafından belirlenen hukuki ve ideolojik yapıların toplumsal sınıflara dağıtılmış üretim faillerini hukuki-ideolojik özneler olarak oluşturmaları ve ekonomik sınıf mücadelesi üzerinde bu faillerden ilişkilerinin sınıf ilişkileri olduğunu belirli bir biçimde gizleyen bir etki yaratmalarına denk düşer.⁴⁴ Ancak *destekler* sosyo-ekonomik ilişkileri özgül bir parçalanma ve atomize olma biçiminde aktüel olarak deneyimlemektedir.⁴⁵ Poulantzas bu anlamda yalıtıcı etkinin, “korkutucu biçimde gerçek” olduğunu ifade eder. Bu yalıtıcı etki *rekabet* görünümüne bürünmektedir. Aslında üretim ilişkilerinin yapısını tayin

³⁹ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 132-133; karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 150.

⁴⁰ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 188.

⁴¹ **A.e.**, s. 133; karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 150-151.

⁴² Bkz. Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 134, karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s., 152

⁴³ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 133; karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s., 150.

⁴⁴ Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 147-148.

⁴⁵ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 130.

etmekten uzak olan rekabet kavramı, kapitalist üretim ilişkilerini üretimin birey/failleri arasında piyasadaki değiş-tokuş ilişkileri olarak kavraması anlamında sadece ideolojik bir kavramsallaştırmadır ve tümüyle sosyo-ekonomik ilişkiler üzerindeki hukuki ve ideolojik olanın etkisine dayanır.⁴⁶

Marksist klasiklerde bu husus, sıklıkla “bireysel”, “yerel”, “kısmi”, “yalıtılmış” ekonomik mücadele ile bir birlik (sınıf birliği) karakterini sunmaya yönelik politik sınıf mücadelesi arasında bir karşıtlık biçiminde sunulur. Dolayısıyla bu yalıtım, sosyo-ekonomik ilişkiler üzerinde hukuki olanın, hukuki-politik ideolojinin ve genel olarak ideolojik olanın etkisidir. Marx’ın sınıfların KÜT’te kuruluşunu politik sınıf mücadelesi düzeyine yerleştirmesinin nedenlerinden biri de ekonomik mücadelelerdeki ilişkilerinin sınıf ilişkileri olduğunu üretimin faillerinden gizleyen bu yalıtıcı etkidir. Ancak Marx’ın analizleri kesinlikle bireyler/üretimin faillerinin yalnızca politik sınıf mücadelesinde sınıflar olarak oluşturulduğu anlamına gelmez: Hukuki ve ideolojik olanın sosyo-ekonomik ilişkiler üzerindeki (ekonomik sınıf mücadelesindeki) etkileri sebebiyle bu mücadele sınıf mücadelesi olarak deneyimlenmemektedir.⁴⁷

Kapitalist üretim tarzında ve kapitalist bir toplumsal formasyonda ekonomik ve politik olanın özgülüğünün kamusal/özel ayrımı üzerinden kurulması bir önceki bölümde Poulantzas’ın Marx’ın politik metnlerinin analizinden de yola çıkılarak eleştirilmiş ve Marx’ın bu ayrımı toplumsal ilişkiler düzeyinde ele aldığı belirtilmişti. Marx hukuki-politik ve ideolojik olanın etkisi olarak ekonomik mücadelenin yalıtılmışlığına atıfta bulunurken kullandığı “özel” terimini politik mücadele alanını ifade eden “kamusal” terimi ile sık sık karşıtlık içinde kullanmıştır.⁴⁸ Poulantzas aynı zamanda Marx’ın “betimsel olarak” kullandığını belirttiği “toplum” veya gençlik sorunsalına bağlı olarak “sivil toplum” terimlerinin de yalıtım etkisini ortaya koyan sosyo-ekonomik ilişkileri (ekonomik sınıf mücadelesini) belirtmek için kullandığını ifade eder.⁴⁹

⁴⁶ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 130-131; karş. **Kapitalist Devlette Siyasal ...**, s. 148.

⁴⁷ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 131; karş. **Kapitalist Devlette Siyasal ...**, s. 148.

⁴⁸ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 131; karş. **Kapitalist Devlette Siyasal ...**, s. 149.

⁴⁹ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 134; karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 152.

Poulantzas'ın Marx'ın 1848-1852 yılları arasında Fransa'nın somut konjonktürüne dair politik metinlerinden örneklerle desteklediği bu husus, sözgelimi Marx'ın *Yahudi Sorunu*'nda yer alan şu ifadeleri ile de örtüşmektedir: “*Siyasal devletin oluşumu ve sivil toplumun bağımsız bireyler içinde çözünmesi...tek ve aynı adımda sağlanmıştır.*”⁵⁰

Poulantzas'a göre Marx'ın analizleri “önceki sorunsalın basit yankıları veya boş hatıraları” olmadığı gibi, sivil toplum devlet ayrılığı şemasıyla da ilişkilendirilemez: “Bu analizler yeni bir sorunu eski bir sorunsaldan alınmış terimlerle ifade etmektedir.” Yeni sorunsalda, devlet ve sivil toplumun (veya toplumun) antagonizm, ayrılma veya bağımsızlığı şu gerçeğe işaret etmektedir: KÜT'te kapitalist devletin üretim ilişkilerinden özgül özerkliği sınıf mücadelesi alanında ekonomik sınıf mücadelesinin politik sınıf mücadelesinden özerkliği olarak yansımaktadır.⁵¹

Devlet, ekonomik ilişkiler üzerindeki yalıtım etkisi ile kendisini halk/ulusun temsilcisi, yani sosyo-ekonomik ilişkilerin yalıtımı üzerine kurulu politik bedenin temsilcisi gibi sunarak, bu ilişkiler karşısında özgül bir özerklik üstlenir. Ancak Marx'taki sorunsal değişimini görmezden gelerek veya Poulantzas'ın tabiriyle “sözcükler üzerinde bir oyunla” Marx'ın olgun çalışmasındaki yapı ve pratiklerin bu özerkliği sivil toplum/devlet ayrımı olarak yorumlanmaktadır.⁵²

Bu çerçeve içinde kapitalist devletin özel ve kamusal arasındaki bir ayrım varsayımıyla kavramsal olarak oluşturulamayacağı ortaya çıkar. Özel ve kamusal arasındaki ayrım, *yalıtım* etkisinin zorunlu olarak *bütünleştirici* etkisiyle bağdaşık olması anlamında özellikle hukuki olanın ve hukuki-politik bir ideolojinin etkisidir. Kapitalist devlet “bir yalıtılmışlığın bütünlüğünü temsil etme” nosyonu ile anlaşıldığında ne özel alana ne de kamusal alana yerleştirilebilir.⁵³

Böylelikle, kapitalist devlet, yalıtıcı etkisi ile üstbelirlenen ekonomik mücadelenin politik bütünlüğü olarak görünür. Kapitalist devlet, sınıf karakterini sınıfsal ilişkileri deneyimleyen faillerden gizleyerek, kendini “rekabet eden,

⁵⁰ Aktaran, Neocleus, **a.g.e.**, s. 18-19.

⁵¹ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 136.

⁵² Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 135; karşı. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 153-154.

⁵³ Bob Jessop, **Kapitalist Devlet Teorisi...**, s. 93. Ayrıca bu çerçevenin Althusser'in Devletin İdeolojik Aygıtları kavramsallaştırması ile ilişkisi için bkz. Martin Carnoy, **Devlet ve Siyaset Teorisi**, Çev. Simten Coşar, Aykut Örküp, Mete Pamir vd., Ankara, Dipnot Yayınları, 2014, s. 127.

birbirlerinden ayrı ekonomik çıkarların genel çıkarının temsilcisi” olarak sunar.⁵⁴ Bunun doğrudan sonucu olarak, ideolojik olanın bütün bir kompleks işlevselliği ile, kapitalist devlet sistematik olarak politik kurumlar düzeyinde politik sınıf karakterini gizlemektedir.

Halk-ulus-sınıf devleti olarak kapitalist devlet, kendisini halk/ulusun popüler iradesinin cisimleşmesi olarak sunmaktadır. Halk /ulus, kurumsal olarak bütünlüğü kapitalist devlet tarafından temsil edilen “yurttaşlar” veya “bireyler” topluluğu olarak belirlenmiştir ve gerçek dayanağı tam da KÜT’ün sosyo-ekonomik ilişkilerindeki bu yalıtım etkisidir. Poulantzas aynı zamanda, ideolojik olanın devletin ekonomik sınıf mücadelesi karşısındaki bu işlevine müdahale ettiğini ancak hiçbir koşul altında bu yalıtıcı etkinin basitçe ideolojik olana indirgenemeyeceği üzerinde durur.⁵⁵

Böylece devletin bir yanda hukuki-politik üstyapısının normatif bir hukuki sistem (hukuki gerçeklik) yönüyle sınıflara dağıtılmış olan üretimin faillerini hukuki-politik özneler olarak kurmak ve böylece sosyo-ekonomik ilişkilerde yalıtma etkisini üretmek diğer yanda da bu yalıtım etkisini gösteren sosyo-ekonomik ilişkilerle bağlantılı olarak, yalıtılmış ilişkilerin bütünlüğünü temsil etmek olarak ikili işlevinden söz edilir. Poulantzas’a göre, “yalıtma ve bütünlüğü temsil etmenin bu çifte işlevi, devletin yapısının içindeki içsel çelişkilerde yansır: Özel ile kamusal arasındaki, politik bireyler/şahsiyetler ile halk/ulusun bütünlüğünün temsili kurumları arasındaki ve hatta özel ve kamusal hukuk, politik özgürlükler ile genel çıkar arasındaki çelişki vb.”⁵⁶

Egemen sınıfların politik pratiğinin bu anlamda iki işlevi bulunur. Ekonomik mücadelelerdeki yalıtılmışlıklarından sınıf birliğini oluşturma ve tüm bir politik-ideolojik işleyiş aracıyla tamamıyla kendi politik çıkarlarını halk/ulusun genel çıkarlarının temsilcisi olarak sunmak. Bu, ekonomik sınıf mücadelesiyle ilişkisinde kapitalist devletin belirli yapılarının *zorunlu* kıldığı bir şeydir ve egemenlik altındaki sınıfların ekonomik sınıf mücadelelerdeki yalıtılmışlık ile *mümkün* hale gelmektedir.⁵⁷ Bu kompleks işleyişin analiziyle ki, bu ulusal-halkçı-sınıf devleti ve

⁵⁴ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 133.

⁵⁵ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 133; karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 151.

⁵⁶ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 134.

⁵⁷ **A.e.**, s. 137.

kapitalist bir formasyondaki politik olarak egemen sınıflar arasındaki ilişki kurulabilir.⁵⁸

Kapitalist devlet, kısmi olarak kendi özgün etkisi olan sosyo-ekonomik ilişkilerdeki yalıtım sebebiyle, egemen sınıflar ve egemenlik altındaki sınıflarla ilişkisinde politik işlevlerini sergilerken karakteristik bir “müphemlik” sergilemektedir. Kapitalist devletin egemenlik altındaki sınıflarla ilişkisindeki özgül niteliği, bu sınıfları yalıtımın içinde tutmayı sürdürerek “ekonomik yalıtılmışlıklarının üstesinden gelebilecek politik örgütlenmelerine engel olmaktadır.”⁵⁹ Kapitalist devlet bu politik örgütsüzleştirmeyi, kendisini politik şahsiyetler / özel bireylerden oluşan halk-ulusun temsilcisi gibi sunarak sürdürür. Kapitalist devlet bu işlevini hem sınıf karakterini egemenlik altındaki sınıflardan gizleyerek hem de onları devletin kurumlarından özgül bir biçimde dışlayarak yerine getirmektedir. Öte yandan, kapitalist devlet egemen sınıflarla ilişkisinde, yalıtımı ortadan kaldırma ve örgütleme işlevi görür.⁶⁰

Bu anlamda Poulantzas kapitalist devletin sınıfsal ilişkileri gizleme nosyonuna atıfta bulunurken de özgün bir çerçeve sunmaktadır. Poulantzas’da kapitalist devletin kendisini halkçı-sınıf devleti olarak takdim etmesi vurgusu tesadüfi değildir. Kapitalist devlet merkezinden sınıf mücadelesini dışladığı halde, egemen sınıfların devleti olmaktadır. Ancak bu devletin baş çelişkisi, basitçe bir sınıf devleti olduğu halde kendisini halkın devleti olarak adlandırmasından kaynaklanmaz: “...gerçekte kendisini tam da kurumlarında bir sınıf-devleti –egemen sınıfların politik örgütlenmesine yardım eden bir devlet- olarak sunar.”⁶¹

4.2. Kapitalist Devletin “Dönüşümleri”

Poulantzas’a göre, kapitalist devletin “nesnesinin kuramsal olarak oluşturulması” için bölgesel bir kerte olarak kompleks bütünlük (yapı) içindeki özgüllüğünün kavranması yeterli değildir.⁶² Bu kalkış noktası ancak basit bir “şema”

⁵⁸ Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 155-156.

⁵⁹ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 188.

⁶⁰ **A.e.**, s. 188-189.

⁶¹ **A.e.**, s. 189. Poulantzas’a göre bu sınıf devleti, “kurumlarında sınıflara-bölünmemiş olarak sabitlenen” bir toplumun sınıf-devletidir. Bu anlamda kendisini bir burjuva devleti olarak sunarken, tüm “halk”ın bu sınıfın bir parçası olduğunu varsayar.

⁶² Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 142; karşı. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 162.

sağlar. Poulantzas bu anlamda *SİTS* boyunca vurguladığı soyut-biçimsel ve somut-reel arasındaki ilişkinin kurulabilmesi anlamında, KÜT'ün egemen olduğu toplumsal formasyonların “evre” ve “aşamaları” ile bağlantılı olarak kapitalist devletin “dönüşümleri” sorununa değinir.

Ancak bu sorunsal; yapının bütünlüğü içinde ekonomik ve politik olan arasındaki ilişki ile devletin ekonomik ve politik sınıf mücadeleleriyle olan ilişkisiyle “müşterek olarak”⁶³ konumlandırıldığında anlaşılabilir ve ancak bu biçimde kapitalist devlet kavramsallaştırılabilir. Poulantzas bu analizden yol alarak, devlet tipi, devlet biçimleri ve rejim biçimleri arasında bir ayrıma gidecektir.

Poulantzas bu sorunu “kapitalist devlet tipi ve tipolojisi” başlığı altında incelese de, bu kavramsallaştırmayı “şemalar”, “modeller” ve “ideal tipler” üzerine kurulu bir tipolojiden, örneğin Weber’in aynı “soyut” tipe ait olan birden çok reel fenomen arasındaki farklılık gösteren sapmaların konumlandırılmasından oluşturulan “ideal tipler”inden ayırmaya özen gösterir: “Gerçekliğin şematize edilmesi, sonuç olarak da genelleştirilmesi ve soyutlaması olan bu tipoloji kavramsallaştırması, teorinin özerkliğini tanımayan ampirist bir bilgi anlayışına dayanmakta” ve “soyut ve reel arasında önceden tayin edilmiş bir uyum varsaymaktadır.”⁶⁴ Weber’in ideal tipleri bu anlamda, “tarihsel reel-somutta gerçekleşme olasılığına sahip soyut şemalar”⁶⁵ olarak görülür.

Böylelikle, Poulantzas’ın kuramsal çerçevesi dahilinde, bir toplumsal formasyonun devlet biçimleri, öncelikle politik olan ve ekonomik olan arasındaki ilişkinin özgül bir değişimi ile karakterize edilmektedir.⁶⁶ Ancak yapılar arasındaki ilişkideki değişimlerin ayırıcı olma özelliği, sınıf mücadelesi alanı ile; bu anlamda devletin ekonomik sınıf mücadelesinin yalıtılması ile olan ilişkisi ve politik mücadele ile olan ilişkisi ile ilgilidir.⁶⁷

⁶³ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 143.

⁶⁴ **A.e.**, s. 145.

⁶⁵ **A.e.**, s. 147.

⁶⁶ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 150-151; karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 172

⁶⁷ Poulantzas’a göre, “değişmez bir yapısal özelliğin değışkeleri olarak bu değışimler”, devlet ve sınıflar mücadelesi ilişkisine yerleştirilmediği sürece yanlış sonuçlara yol açması kaçınılmazdır. Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 151.

4.2.1. Kapitalizmin Evre ve Aşamaları: Geçiş Evresinden Kapitalizmin Genişletilmiş Yeniden Üretimine

Poulantzas’a göre, bir formasyonun kertelerinin (bu örnekte kapitalist devletin biçimlerinin) dönüşümü sorunu öncelikle bir formasyonun bütününün evre ve aşamalarının sorunu ile ilişkilendirilmelidir. Poulantzas öncelikle her bir üretim biçiminin veya bir toplumsal formasyonun etaplarının⁶⁸ veya bir formasyonun bölgesel bir kertesinin biçimlerinin ardışıklığının çizgisel zamanını varsayan evrimci-tarihselci kavramsallaştırmayı reddeder.⁶⁹ Bu kavramsallaştırma kapitalist devletin dönüşümlerini kapitalist formasyonların basitçe evrimindeki ardışık -birbirini izleyen- adımlar olarak gören kronolojik bölünme yöntemine yol vermektedir.⁷⁰ Oysaki bir formasyonun aşamalara ayrılması evrimci kronolojik model içinde saptanamaz. Farklı üretim tarzları ve KÜT’ün farklı biçimlerinin bir aradalığı ve her birinin kendine özgü zamansallıkları olan kertelerin kompleks eklemlenmesi sebebiyle kapitalist bir formasyonda KÜT’ün bir biçiminin diğeri üzerindeki egemenliği basit bir gelişim modeliyle açıklanamaz.⁷¹

Poulantzas Bettelheim’a referansla, kapitalizmin “evreler”ini “geçiş” ve “yapının genişletilmiş yeniden üretimi” olmak üzere iki temel moment dahilinde ele alır.⁷² Bir toplumsal formasyonun başlangıçlarını simgeleyen “geçiş” evresi ve genişletilmiş yeniden üretiminin evreleri ise farklı aşamalardan oluşur.⁷³ Bu evrelerin her biri, toplumsal bir formasyonun düzeylerinin ve onların çelişkilerinin özgül bir eklemlenmesi ve böylelikle de bu çelişkilerin eşitsiz gelişiminin belirli bir tipi ile karakterize edilir. Çelişkilerin başat ve tali olmaları anlamında yerdeğiştirmesi, verili bir evredeki farklı aşamaların ritmini vermektedir. Bunlara, sınıflar veya aynı sınıfın farklı katmanları arasındaki ilişkilerdeki değişimler damgasını vurur.⁷⁴

KÜT’ün egemen olduğu toplumsal bir formasyonda farklı üretim biçimlerinin bir aradalığının yanı sıra “özel kapitalizm”, “tekelci kapitalizm”, “devlet tekelci

⁶⁸ Fr. étape, İng. steps

⁶⁹ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 148-149; karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 170.

⁷⁰ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 149.

⁷¹ **A.e.**, s. 154.

⁷² Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 149.

⁷³ **A.e.**; karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 171.

⁷⁴ **A.e.**, karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 170.

kapitalizmi” gibi birden çok “saf” KÜT biçimi de bu formasyon içinde bir arada bulunurlar. Bununla birlikte, kapitalist bir formasyonun genişletilmiş yeniden üretim evresinin bu formasyonda KÜT’ün egemenliği ile ilişkili olması gibi, bu formasyonun evrelerinin aşamaları da bu “saf” üretim tarzının bir biçiminin diğerleri üzerindeki egemenliği ile ilişkilidir. Bu anlamda, özel/rekabetçi kapitalizm, tekelci kapitalizm gibi kapitalizmin farklı aşamalarından söz edilebilir.⁷⁵

Öte yandan, Poulantzas’ın toplumsal bir formasyonda bir arada varolan üretim tarzları (KÜT, feodal üretim tarzı vb.) ve bu tarzın biçimlerine (özel kapitalizm, tekelci kapitalizm vb.) ilişkin olarak sıklıkla kullandığı “saf tarz” veya “saf biçim” terimleri kuramında soyut-somut ilişkisinin bir “saf olma” ve “saf olmama” hali üzerinden kurulduğu yönünde eleştirilmesine sebep olmuştur. Poulantzas burada “saf” kavramını soyutlama yapma anlamında kullanır ve bu kavramsallaştırmanın Poulantzas’ın ampirist bir sorunsaldan ayırt ettiği bilimsel nesnenin “kavramsal” kuruluşuna verdiği önemle ilişkili olduğu açıktır.⁷⁶ Ancak somut-reel nesne (kapitalist bir toplumsal formasyon, tarihsel-somut kapitalist devlet vb.), birden çok saf tarz ya da biçimin üst üste yığılmasından da meydana gelmez. Bu Poulantzas’ın toplumsal bir formasyonu incelerken sözgelimi kapitalist üretim tarzının feodal üretim tarzıyla bir arada varoluşuna dair betimlemelerinde gözlenmektedir: Poulantzas sıklıkla bir formasyonun egemen üretim tarzına ait olmayan öğelerinin “saf olmayan kalıntılar” değil, “oluşturucu öğeler” olduğuna vurgu yapar. Bu oluşturucu öğeler, toplumsal formasyonun bütünlüğü içinde dönüşüme uğrarlar; bu anlamda ne değişmeden kalan saf / soyut biçimler ne de eski bir tarzdan kalan “kalıntılar” olarak kavramsallaştırılabilirler.

Poulantzas’ın kullandığı saf KÜT kavramının Marx’ın *Kapital*’de incelediği anlamda kapitalizmin geçiş evresinin sonuna ve KÜT’ün genişlemiş yeniden üretiminin başlangıcına dair analizlerine de gönderme yaptığı açığa çıkar. Bu, Poulantzas’ın Lenin’den kapitalizmin farklı biçimlerine dair aktardığı alıntıda

⁷⁵ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 150; karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 172.

⁷⁶ Bu kavrayış, Poulantzas’ın şu ifadelerinde izlenebilir: “...Marksist teorik sorunsalda ise, bir üretim tarzının bölgesel kertes, toplumsal formasyonun somut-reel fenomeninden bir soyutlama ile değil, bir üretim tarzının ve bu tarzı özgüleştiren kertelerinin eklemlenmesinin kavramının “teorik kuruluş süreci” ile üretilir... Bilimin özgül nesnesi, somut gerçeklik tarafından şematize edilemez, yalnızca teorik olarak kurulmuş bir nesne olabilir.” Bkz. Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 146.

görülmektedir: “*Emperyalizm ve finans kapitalizmi eski kapitalizmin üstyapılarıdır. Üst bölümü ayırın, eski kapitalizm ortaya çıkacaktır...*”⁷⁷ Poulantzas Lenin’in burada “saf” KÜT’ün biçimlerine atıfta bulunduğunu belirtir. Bu kavrayışın dışlanması halinde, *Kapital*’in kapitalizmin tek bir tarihsel evresini inceleyen kısa-ömürlü ve geçici bir proje olduğu varsayılacaktır.

Poulantzas’a göre kapitalist devletin ekonomik olana müdahale ve müdahale-etmeme biçimleri, politik ve ekonomik olan arasındaki özgül özerkliğinin değişimleri içinde kavranmadığında, *Kapital*’de kapitalist devlete ilişkin olarak bulduğumuz şey basitçe, özel kapitalizm aşamasının bir karakteristiği olarak liberal devlet biçiminin özgül müdahalesizliği olur. Öte yandan, devlet tekelci kapitalizmdeki devlet de ekonomik olana belirgin müdahalesi nedeniyle KÜT’ün karakteristiği olan politik ve ekonomik olanın karşılıklı özerkliğinin ortadan kaldırılmasını gerektirir.

Poulantzas’a göre Marx’ın *Kapital*’inin doğru bir okumasından çıkan sonuç, KÜT’ü genel olarak özgüllestiren ekonomik ve politığın karşılıklı özerkliğidir. Burada sıklıkla liberal devletin özel kapitalizmdeki müdahalesinin bir betimlemesi olarak yorumlanan, aslında bu kapitalist devlet tipinin ekonomik olandan özerkliğine dair bir analizdir. Bu özerklik, bir üretim tarzının sınırlılıkları içinde, bir aşamadaki devlet biçiminin herhangi bir müdahale biçiminin öncelikli koşuludur.

Öte yandan bu okuma, kapitalist devlet tipinin ekonomiye müdahalesinin *Kapital*’de olmadığı biçiminde ikinci bir yanlış anlayışa yol açar. Poulantzas, Marx’ın *Fabrikalar Mevzuatı* bölümü haricinde bu konuyu açıkça ele almadığını belirtmektedir. Poulantzas’a göre bunun sebebi KÜT’ün kertelerinin özgül özerkliği ve ekonomik olanın egemen rolü üstlenmesi, diğer kertelerin ekonomik olana müdahalelerinin *Kapital*’de yalnızca “kabataslak” olarak ele alınmasıdır.⁷⁸

Ayrıca Poulantzas’a göre, *Kapital*’den devletin ekonomiye müdahale etmediği bir üretim biçiminin betimlenmesi olduğu sonucunu çıkarmak, *Kapital*’i kapitalist bir formasyonun özel kapitalizm adı altında tek bir aşamasının incelenmesi olduğu veya geçiş dönemi olarak adlandırdığımız, birtakım dönüşümlerle aşılacak bir üretim tarzına dair bir çalışma olarak görmeye götürür. Poulantzas’ın bu ifadeleri, *Kapital*’i kapitalizmin tek bir tarihsel aşamasını inceleyen kısa-ömürlü bir proje olarak

⁷⁷ Nicos Poulantzas, *Kapitalist Devlette Siyasal...*, s. 171.

⁷⁸ Nicos Poulantzas, *Political Power and...*, s. 152-153; karşı. *Kapitalist Devlette Siyasal...*, s. 174.

nitelendiren görüşlere karşıt bir duruş sergilemesi anlamında doğrudur. Poulantzas bu anlamda, Marx'ın Kapital'de KÜT'ü karakterize eden ekonomik ve politik olan arasındaki ilişki biçiminin kavramsallaştırılması anlamında hem liberal devletin özgül müdahalesizliğini hem de diğer kapitalist devlet biçimlerinin müdahalelerini, hatta devlet tekelci kapitalizmi aşamasındaki devletin müdahalelerini kapsadığını öne sürer.⁷⁹

Poulantzas'a göre, geçiş aşamaları sorunsal tarihselci bir şekilde bir üretim tarzının kökeni sorununa indirgenemez. Geçiş dönemlerinin teorisi, kökenler teorisi değil, yeni bir yapının “başlangıçlarının” teorisidir. Bu dönemler, çeşitli üretim tarzlarının kompleks bir tarzda bir arada bulunuşu ve egemenlik göstergesinin bir üretim tarzından diğerine sürekli -ve sıklıkla saklı- olarak yer değiştirmesinden dolayı, kertelerin özgül bir eklemlenmesinin kendine özgü- tipik bir biçimini sunar.⁸⁰

Geçiş aşaması ekonomik düzeyde “mülkiyet ilişkisi ile gerçek mülk edinim ilişkisi arasındaki bir tekabüliyet”⁸¹ ve “KÜT'ün pekiştirilmiş egemenliğinin yokluğu”⁸² ile özgülleşir. Poulantzas bu noktada manifaktür aşaması ile büyük ölçekli sanayi üretimi aşaması arasındaki geçişi “biçimsel tabiyet”⁸³ ve “gerçek tabiyet”⁸⁴ kavramları ile bir arada analiz eder. İşçinin sermayeye biçimsel tabiyeti ile karakterize edilen manifaktür aşamasında üretici ile üretim araçlarının birliği söz konusudur.⁸⁵ Doğrudan üreticinin üretim araçlarından mülkiyet ve mülk edinme ilişkileri arasında benzeşiklik kuran ayrılığı, büyük ölçekli sanayi üretimi döneminde ortaya çıkmakta ve emeğin sermayeye “gerçek tabiyeti”ni göstermektedir.⁸⁶ Bu geçiş dönemi KÜT'ün pekiştirilmesi ile genişletilmiş yeniden üretimin başlangıcına dek sürmektedir.⁸⁷

Feodalizmden kapitalizme geçiş, politik üstyapı ile ekonomik kerte arasındaki ilişkiler açısından da “tekabüliyet” terimleriyle açıklanır⁸⁸ ve mülkiyet ilişkisi ile gerçek mülk edinme ilişkisinin ekonomik kombinasyonun dekalajı, ekonomik yapı ile

⁷⁹ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 153; karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 175.

⁸⁰ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 157; karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 180.

⁸¹ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 158; karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 182.

⁸² Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 157; karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 180-181.

⁸³ *Ing.* formal subsumption

⁸⁴ *Ing.* real subsumption

⁸⁵ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 158; karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 182.

⁸⁶ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 159.

⁸⁷ **A.e.**, s. 167.

⁸⁸ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 157; karş. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 180-181.

hukuki-politik üstyapılar arasındaki dekalajla birlikte ele alınır.⁸⁹ Poulantzas bu anlamda Batı Avrupa’da feodalizmden kapitalizme geçiş aşamasında görülen “mutlakiyetçi devlet biçimi”ni incelemektedir. Feodal ve kapitalist devletler arasındaki kopuş doğrudan burjuvazinin politik egemenliğinin pekiştirilmesine tekabül eden devletin değil, mutlakiyetçi devletin ortaya çıkışı ile imlenen bir momentte gerçekleşmiştir.

Marx’ın *Kapital*’de Sermayenin İlksel Birikimine dair analizinde de görüldüğü gibi, “geçiş devletin tekabüliyetçiliği” ve bu devlet ile ekonomik kerte arasındaki kronolojik dekalaj, ancak ilksel sermaye birikimi boyunca devletin işlevleriyle açıklanabilmektedir. Devletin bu işlevleri, ancak “yalnızca tümüyle politik bir karaktere sahip merkezileşmiş bir iktidar” tarafından yerine getirilebilmektedir.⁹⁰

Marx’ın bu analizinde, geçiş devleti olarak kavranılan mutlakiyetçi devletin yeni toplumsal ilişkilerinin oluşturucusu olması anlamında belirleyici konumu görülmektedir. Bu devletin işlevi, önceden verili olan bir üretim tarzının koyduğu sınırlar içinde işlemek değil, henüz verili olmayan üretim ilişkilerini (kapitalist ilişkiler) üretmek ve üretimin feodal ilişkilerine son vermek, üretim tarzının sınırlarını dönüştürmek ve sabitlemektir.⁹¹ Bu anlamda, ilksel birikimde devletin işlevi, “geçişin başlangıç aşamasında politik olanın özgül etkinliğine” dayanır. Bu mutlakiyetçi devlet, “feodal üretimin yapısal bütününde bir kriz yaratarak ve kapitalist dönemin başlangıcını göstererek” güçlenmektedir.⁹²

Marx *Kapital*’in İlksel Birikim Bölümünde geçiş aşamasındaki devlet ile KÜT’ün genişletilmiş yeniden üretiminin özgül bir aşamasına tekabül eden devlet arasındaki ayrımı şu şekilde betimlemiştir:

“Ekonomik koşulların dışında doğrudan kuvvet kuşkusuz hala kullanılır, ama ancak ayırıksın durumlarda. İşlerin olağan gittiği sıralarda, emekçi, “üretimin doğal yasalarına” terk edilebilir; yani üretimin kendi koşullarının yarattığı, güvence altına aldığı ve sürdürüldüğü bağımlılığa, sermayeye olan bağımlılığına bırakabilir. Oysa kapitalist üretimin tarihsel oluşumu sırasında durum başka türdür. Yükseliş halindeki burjuvazi, ücretleri düzenlemek, yani bunu artı-değer yapımına uygun sınırlar içinde tutmak, işgününi uzatmak ve emekçinin kendisini normal bir bağımlılık durumuna sokmak için

⁸⁹ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 159.

⁹⁰ **A.e.**, s. 166.

⁹¹ **A.e.**, s. 160-161.

⁹² Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 161; karşı. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 185.

devletin gücünü her zaman kullanır. Bu ilkel birikim denen şeyin esas öğelerinden biridir.”⁹³

Öte yandan Marx, bu devletin yeni ilişkilerin oluşturucusu olması anlamında belirleyiciliğini şu çarpıcı sözlerle ifade eder: “... feodal üretim tarzının kapitalist tarza dönüşüm sürecini yapay bir biçimde hızlandırmak ve bu geçişi kısaltmak için, devlet gücünü, toplumun bu örgütlenmiş kuvvetini kullanırlar. *Zor, yeni bir topluma gebe her eski toplumun ebesidir. Zor, kendisi bir ekonomik güçtür.*”⁹⁴

Bu mutlakiyetçi devlet, henüz açıkça burjuvaziye dayanmadığı halde soyluluk aleyhine işlev görebilmektedir. Devletin doğmakta olan bu burjuvazi lehine olan rolü ancak Marx’ın da tanımladığı gibi mutlakiyetçi geçiş devletinin müdahalesi olarak anlaşılabilir. Hatta geçiş aşamasında, verili olmayan bir üretim tarzının sınırlarını sabitlemekteki rolünü yerine getirebilecek olan tek devlet biçimi de budur. Devlete bu işlevleri tayin eden geçiş evresi, bu işlevleri ancak ve ancak “kapitalist karaktere sahip” bir devlet olarak uygulamasına imkân vermektedir.⁹⁵

Devleti egemen sınıfın bir eklentisi veya ürünü olarak gören anlayış dahilinde, feodalizmden kapitalizme bu geçişte, burjuva sınıfının önce ekonomik olarak egemen olduğu ve daha sonra burjuva devletin gecikmiş kurumu vasıtasıyla politik olarak egemen sınıf haline geldiği öne sürülmektedir.⁹⁶ Poulantzas’a göre bu anlayış, devletin yapılarını dikkate almaması ile ilgili hatalıdır çünkü mutlakiyetçi devleti feodal devletin bir biçimi olarak düşünmeye götürmektedir.⁹⁷ Bu devlet biçimi feodal devlet tipine ait bir çok özelliği barındırsa da, kapitalist devlet tipine ait olarak değerlendirmemize imkân veren bir çok karakteristiği de sunmaktadır. Bu da, mutlakiyetçi devlet tipinin burjuva sınıfı henüz politik olarak egemen bir sınıf olmamasına rağmen feodal devletten kopuşunun göstergesi olarak sunulur.

Geçiş devletin “eğilimsel özellikleri”, Poulantzas’a somut toplumsal formasyonların analizine geçiş anlamında bir temel oluşturmaktadır. Bu çerçevede, yapılar ve sınıf mücadeleleri arasındaki dekalaj ve eşitsiz gelişim terimleriyle açıklanabilecek olan burjuva devrimlerinin de “tipik bir modeli” olmadığını öne

⁹³ Karl Marx, **Kapital Cilt 1**, 1997, s. 701.

⁹⁴ **A.e.**, s. 716.

⁹⁵ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 166.

⁹⁶ **A.e.**, s. 157,158; karşı. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 181.

⁹⁷ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 158, 165.

sürer.⁹⁸ Poulantzas'ın burjuva devrimleri arasında bulduğu ortaklık ise, burjuvazinin bizatihi sınıf kuruluşu sebebiyle, “kendi devrimini *açık eylem* olarak başarılı bir biçimde yönetmedeki kapasite yoksunluğu” olmaktadır.⁹⁹ Bu temel, Poulantzas'ın kapitalist devletin göreceli özerkliğini egemen sınıf/fraksiyonlar ve hegemonik sınıf bağlamında incelemesinde yön tayin edecektir.

4.2.2. Bir Toplumsal Formasyonun Bütünlüğü ve Politik Düzeyi Bağlamında Dönemselleşme

Poulantzas politik olanın dönemselleşmesine dair sorunu, politik pratiğin yapı üzerindeki dönüştürücü etkisi anlamında değil, dönüşümün toplumsal bir formasyonun bölgesel kertesini ile sınırlı kalması dahilinde ele almıştır: “*Kapitalist devletin dönüşümleri, aynı kertenin dönüşümleri olarak kalıyorsa bu dönüşüm nasıl kavranabilir?... Toplumsal formasyonun kendi ritimleri ile tipik dönemlerini tanımlamak, politik düzeye tekabül eden devletin belirli biçimine ilişkin dönemleri tanımlamak mümkün müdür?*”¹⁰⁰ Bu bağlamda, Marx, Engels ve Lenin'in analizlerinde de yer alan kapitalist devlet tipine ait farklı “devlet biçimleri” ve “yönetim biçimleri”ne¹⁰¹ başvurmak mümkün olabilmektedir.

Bu değerlendirme, politik olanın “kendi ritmi içinde özgül bir zamansallığa” sahip olması ve diğer kertelerin zamansallığı ile eklemlenerek bir toplumsal formasyonun tarihsel aşamasını oluşturması temelinden hareket eder. Ancak politik düzeyin ve bu düzeye ait dönemselleşmenin “yalıtık” olmaması anlamında, politik konjonktürün somut incelenmesi tipik bir aşamadaki bütün ve politik düzey ile ilgili olarak “ikili dönemleşmenin kaynaşması”na dayandırılır. Bu kavramsallaştırma, somut toplumsal formasyonların ve bu formasyonlar içinde politik momentin özgüllüğünün “basit gelişim modeli” ile açıklanamayacağı düşüncesinden, “eşitsiz gelişim” kavramsallaştırmasından yol almaktadır.¹⁰²

Poulantzas'ın bu anlamda iki dönemleşme arasında bir ayrıma gitmesi yapılar arasındaki ve yapılarla (hukuki-politik üstyapı) sınıf pratikleri (sınıf mücadelesi)

⁹⁸ A.e., s. 168.

⁹⁹ A.e., s. 183.

¹⁰⁰ Nicos Poulantzas, *Political Power and...*, s. 148; karşı. *Kapitalist Devlette Siyasal...*, s. 169-170.

¹⁰¹ Nicos Poulantzas, *Political Power and...*, s. 142. karşı. *Kapitalist Devlette Siyasal...*, s. 162.

¹⁰² Nicos Poulantzas, *Political Power and...*, s. 153-154.

arasındaki ilişkilerin dekalajlarından devlet biçimleri ile ilgili olarak da söz edilmesini olanaklı kılmaktadır. Poulantzas politik düzeye özgü zamansallığa ve ritme ait bu dekalajın, “kayma”¹⁰³, “kopuş” ve “ödünç alma” terimleri ile ifade edilebileceğini belirtir.

Poulantzas aynı zamanda yapı-işlev ilişkisinden kaynaklanan dekalajı, “işlevsel” ve “kopuşa dair”¹⁰⁴ olmak üzere iki anlamda ele alır. Bu noktada Marksist bütünlük kavramını işlevselci bir bütünlükten “dekalaj” kavramının yorumlanması açısından da ayırt etmektedir. İşlevselci kavramsallaştırmada yapının işlevlerinin dekalajı, “işlevsizlik” terimi ile karakterize edilirken, bu kavram Marksist bütünlük tipinin “oluşturucu” ögesidir ve ne işlevsizlik ne de Marksist literatürde sıklıkla kullanılan “kalıntı” terimiyle yorumlanamaz. Bu dekalaj, yapı ve işlev arasındaki bir “benzeşiklik”ten bir “kayma”ya ve hatta “kopuş” eşğine doğru ilerleyebilir.¹⁰⁵

Bu “kopuş” terimleriyle ifade edilen dekalaj, hem topyekûn yapıya hem de bütünlüğün bölgesel bir yapısına uygulanabilmektedir. Bu anlamda kopuşa dair dekalajın bir kerte ile sınırlı kalması ve yapının bütününe kapsamaması halinde bütünlüğün çerçevesi içinde yeni bir öge oluşturarak bütünlüğün içinde işlev görmeye devam edebilir. Devrimci bir durum oluşturan kopuş ise, bir formasyonun bütünlüğüne dairdir: *“Bu durumda, bölgesel kertelerin eşitsiz gelişimiyle, bir formasyonun çelişkilerinin bütünü verili bir momentte kaynaşır ve böylece bütünlüğün dönüşümüne yol açabilir. Bu kopuşun devrimci durumu, temel ve “artık ona tekabül etmeyen” üstyapı arasındaki basit bir çelişki ile ortaya çıkmaz.”*¹⁰⁶

Bu bölümde incelediğimiz gibi, Poulantzas toplumsal bir formasyonun aşama ve evreleri sorunsalı ile ilgili olarak devlet biçimlerindeki değişimi, belirli bir aşamadaki bir toplumsal formasyonun kertelerinin bütünü ile bu özel eklemlenme içindeki politik düzey ile ilişkilendirerek incelemekte ve bu Poulantzas’a kapitalist devlet tipine ait farklı devlet biçimlerini tanımlama imkânı vermektedir. Poulantzas, bu dönemleşmeyi her bir düzeye has olan özgül zaman dizileri arasındaki eklemlenmeye referansla açıklarken, politik düzeyin sınırlılıkları içinde özgül zaman

¹⁰³ İng. *torsion*. Poulantzas bu kavramsallaştırmayı, sözgelimi tipik olarak liberal olan bir devletin müdahaleci devletin işlevlerini sergileyebileceği örneğine referansla tanımlar. **A.e.**, s. 155.

¹⁰⁴ İng. *ruptural*.

¹⁰⁵ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 155, karşı. **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 178.

¹⁰⁶ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s.156.

ritmine referansla “ikinci bir dönemleşme” de tanımlayarak farklı “rejim biçimleri”ne değinmektedir.¹⁰⁷

Poulantzas’ın iktidar bloğu ve sınıf ittifakları gibi kavramsallaştırmalardan güç alarak incelediği devlet biçimleri ve devlet rejimlerine dair sorun, sonraki bölümlerde amaçlandığı gibi, onun Gramsci’nin hegemonya teorisiyle olan diyalogunu incelemeyi ve kapitalist devletin mücadele halindeki sınıflarla ilişkisi ve egemen sınıf ve fraksiyonlardan “görelî özerkliği” kavramsallaştırmaları üzerinde durmayı gerektirmektedir.

4.3. Hegemonya ve İdeoloji: Poulantzas’ın Gramsci Okuması, Eleştiri ve Sınırlılıklar

4.3.1. Giriş: Tarih, Bilim ve Felsefe

Poulantzas *SİTS*’da merkezi bir yer teşkil eden “hegemonya” kavramını Gramsci’den devralmakla ve hatta Gramsci’nin metinleriyle bir diyalog halinde kuramını geliştirmekle birlikte eleştirel yorumunu korumuştur. Bu eleştirel yorum büyük ölçüde Althusser’in *Kapital’i Okumak* ve *Marx İçin*’de yer alan savları ile ortaklık taşıdığı için sorunu genel olarak Althusser ekolünün Gramsci eleştirisiyle birlikte ele almak gerekir.

Althusser *Marx İçin*’de şöyle demektedir: “Marx ve Engels’in araştırmalarını devam ettirmek için kim gerçekten çaba göstermiştir? Aklıma sadece Gramsci geliyor.”¹⁰⁸ Peter D. Thomas *Gramsci Çağı*’nda “Althusser ve Gramsci tartışmasının tamamlanmamış statüsü”ne¹⁰⁹ dikkat çekerek Gramsci’nin Marksist felsefedeki özgün konumunu tartışırken karşısına Althusser’in *Kapital’i Okumak* ve *Marx İçin*’de geliştirdiği yorumu ve Perry Anderson’un *Hegemonya Doğu Batı Sorunu ve Strateji*¹¹⁰ kitabındaki yorumunu almaktadır. Thomas, Althusser’in Gramsci eleştirisinin “sınırlılıklar ve yanlış anlamalarla malul olduğunu” belirtir.¹¹¹

¹⁰⁷ A.e., s. 245-246.

¹⁰⁸ Peter D. Thomas, *Gramsci Çağı Felsefe...*, s. 27.

¹⁰⁹ A.e., s. 57. Aynı yorumu getiren başka bir kaynak için bkz. Stuart Hall vd., *Siyaset ve İdeoloji: Gramsci*, Çev. Sadun Emrealp, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1985, s. 38, 67.

¹¹⁰ Perry Anderson, *Antonio Gramsci, Hegemonya Doğu/Batı Sorunu ve Strateji*, Çev. Tarık Günersel, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1988.

¹¹¹ Peter D. Thomas, *a.g.e.*, s. 59-60.

Kısaca hatırlatmak gerekirse, Althusser ekolü Gramsci'nin kuramını tarihselci Marksizm'e bir bütün olarak yönelttikleri eleştiri çerçevesinde ele almıştır. Bu yaklaşım, Althusser ekolünün anti-tarihselci ve anti-hümanist bir kuram geliştirme çabalarından ve Hegel'e dayandırdıkları “merkezi-kökensel bir özne üzerine kurulu döngüsel tipte ifade edici bir bütünlük” anlayışının eleştirisinden köklenir.

Althusser ve Poulantzas, Gramsci'nin bilim ve felsefe arasında ayrım gözetmeyerek her iki alanı da özerk bir disiplin olarak ele almadığı yönünde eleştirirler. Bu yoruma göre, Gramsci'de felsefe “varlık nedenini, özerk disiplin statüsünü yitirerek tarihsel yöntembilime indirgenmiştir.”¹¹² İkinci eleştiri noktası Poulantzas'ın da vurguladığı anlamda Gramsci'nin bilim anlayışına ilişkindir. Gramsci politika ve tarihi özdeşleştirmekte, bu bakış açısı ile bilim olarak politika ortadan kaybolarak pratiğe indirgenmektedir.¹¹³ Bu yoruma göre Gramsci felsefe, tarih ve siyaseti birbirinin eşleniği olarak ele aldığı için bu alanları sınırlandırmakta ve birbirleriyle ilişkilendirmekte başarısız olmaktadır. Thomas ise, Gramsci'de tarih ile felsefe arasındaki “bir ara terim olarak” siyasetin, “tarihin ve felsefenin olanaklılığı üzerine mücadelenin momenti” olduğu üzerinde durmuştur.¹¹⁴

4.3.2. Sivil Toplum, Devlet ve Hegemonya

4.3.2.1. Sivil Toplum ve Devlet: Karşıtlık ve Özdeşlikten Bütünselliğe

Poulantzas, Althusser'in *Kapital'i Okumak*'taki yorumundan hareketle, Gramsci'yi tarihselci bir sorunsalın etkisi olarak hegemonya kavramını devlet/sivil toplum ayrılığı içine yerleştirerek hegemonyayı sivil toplumla ilişkilendirdiği yönünde eleştirmiştir.¹¹⁵ Poulantzas'ın Althusser'den devraldığı bu konum, “sivil toplum” kavramsallaştırmasının varsayılan yanlış okuması üzerinden eleştirilmektedir. Burada, Althusser'in “sivil toplum kavramını bireysel ekonomik davranış ile bir sayıp kaynağını Hegel'e atfettiği ve tarihsel materyalizme yabancı bulup dışladığı”ndan

¹¹² Louis Althusser, “Kapital'in Nesnesi”, *Kapital'i...*, s. 400-401.

¹¹³ Nicos Poulantzas, *Kapitalist Devlette Siyasal...*, s. 42. Gramsci *Hapishane Defterleri*'nde “bilim olarak siyaset” ile “praksis felsefesini” eşitlemektedir. Antonio Gramsci, *Modern Prens: Machiavelli, Siyaset ve Modern Devlet Üzerine*, Çev. Pars Esin, Dipnot Yayınları, Ankara, 2014, s. 25. Ayrıca bkz. Peter D. Thomas, *Gramsci Çağı Felsefe...*, s. 31-32.

¹¹⁴ Peter D. Thomas, *Gramsci Çağı Felsefe...*, s. 400.

¹¹⁵ Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 94.

bahsedilir. Oysaki Anderson’a göre Marx’ın kavramı terk etmediği *On Sekiz Brumaire*’de görülmektedir.¹¹⁶

Aslında Poulantzas’ın Gramsci’nin hegemonya kavramına ilgisi, *SİTS*’nin yayımlanmasından önce 1965 yılında kaleme aldığı “*Devlette Hegemonya İncelemesine Giriş*” adlı eserinde de görülmektedir. Poulantzas burada, hegemonya kavramının “ideolojinin alanı” ile sınırlandırılmayacağını ve kapitalist devlet ile egemen sınıflar arasındaki somut ilişkiyi incelemeyi olanaklı kılan bu kavramın politik olanın özgüllüğü çerçevesinde ele alınması gerektiğini belirtir.¹¹⁷ Poulantzas bu makalede hegemonya kavramının “rıza” kavramsallaştırması ile devleti salt bir baskıcı güce indirgemeyen özgün Marksist devlet anlayışını yeniden diriltmesi anlamında önemini ortaya koyar.¹¹⁸

Poulantzas “*Devlette Hegemonya İncelemesine Giriş*”te *SİTS*’dan farklı olarak, “Althusser tarafından mahkûm edilen sivil toplum kavramını reddetmek gerekli midir?”¹¹⁹ sorusunu yönelterek sivil toplumun, “sınıf mücadelesinin özgül bir düzeyini, ...politik mücadeleden ayrı olarak Lenin, Luxemburg ve Gramsci tarafından kavramsallaştırılan ekonomik mücadeleyi kapsadığı” üzerinde durmuştur.¹²⁰ Poulantzas’ın bu dönemdeki yorumuna göre, Marx üretim tarzı, sınıf, sınıf mücadelesi, altyapı, üstyapıya vs. ilişkin bilimsel kavramlar geliştirerek modern politik devletle ilgilendiği ilk çalışmalarındaki “bir yabancılaşma biçimi” ya da sivil toplumun-somut bireylerin yüklemi olarak devlet anlayışını terk etse de¹²¹ “sınıflara ayrılmış bir toplumun devleti”¹²² yorumu içerisine oturtulan “sivil toplum ile devlet arasındaki ayrılık fikri, Marx’ta sınıf devleti anlayışına yol açan gelişimine rağmen onun düşüncesinde bir değişmez olarak kalmıştır.”¹²³ Poulantzas buna kanıt olarak, Anderson’un yorumuna benzer biçimde, Marx’ın devlet-sivil toplum ayrılığı temasını benimsemesinin *On Sekiz Brumaire*’de görüldüğünü göstermektedir.¹²⁴

¹¹⁶ Perry Anderson, **Antonio Gramsci Hegemonya** ...s. 59-60.

¹¹⁷ Nicos Poulantzas, “Devlette Hegemonya İncelemesine...”, s. 110

¹¹⁸ **A.e.**, s. 141.

¹¹⁹ **A.e.**, s. 145.

¹²⁰ **A.e.**

¹²¹ **A.e.**, s. 115.

¹²² **A.e.**, s. 116.

¹²³ **A.e.**, s. 120.

¹²⁴ **A.e.**, s. 121.

Poulantzas'ın 1968 yılında yayımlanan *SİTS*'da Althusser'in sivil toplum kavramının reddine ilişkin yorumunu tümüyle kabul etmeye götüren ne olmuştur? İncelediğimiz gibi Poulantzas bu kavramın Marx'ın olgunluk dönemi yapıtlarında ancak, sivil toplum/devlet şemasından ayrılarak burjuva toplumsal ilişkiler alanına ve özel olarak da bu alanın sınıf ilişkilerini gizleyen “yalıtılmışlığı”na referans vermesi anlamında görünür olduğunu belirtmiş, bu kavramın sınıf devleti anlayışı ile uyumsuzluğunu sergileyerek Althusser'in kavramın reddine yönelik yorumunu tümüyle benimsemiştir.

Bilindiği gibi, sivil toplum kavramı klasik ekonomi politikte, 18. yüzyıl siyasal kuramında ve Hegel'de önemli bir rol oynamıştır. Marksist teoride ise kavramın geçirdiği dönüşümlere ve düşünürler arasındaki farklılıklara odaklanarak kavramı korumak veya 18. yüzyıl düşüncesinden alınan sivil/burjuva toplum kavramının *genel niteliklerine* odaklanarak kavramı teoriden dışlamak olarak iki eğilim bulunduğu gözlenmektedir. İkinci eğilim, daha çok Althusser ve takipçilerine atfedilir. Althusser ve Poulantzas'ın sivil toplum kavramına ilişkin yorumlarına karşıt olarak iki temel sav geliştirilmektedir: i) Sivil toplum kavramı, ihtiyaçlar alanı ile sınırlı değildir. ii) ihtiyaçlar alanı (gereksinimler sistemi) bireysel ekonomik davranışa indirgenemez.

Thomas *Gramsci Çağı*'nda Gramsci'nin, Hegel'in sadece ekonomik ilişkilerle (gereksinimler sistemi ile) sınırlı olmayan “sivil toplum” kavramını, Marx'ın Hegel eleştirisiyle de birleştirerek devraldığını belirtmektedir. Plant ve Neocleus da, Althusser'in “insan etkileşiminin özerk bir alanı” olarak gördüğü ihtiyaçlar alanını sivil toplumla eşitleyerek hata yaptığı;¹²⁵ ihtiyaçlar alanının, polis, hukuk ve idareyi de kapsayan sivil toplumun sadece bir parçası olduğu üzerinde durur.¹²⁶ Bu yoruma göre, hatanın kaynağı Hegel'de sivil toplumu ihtiyaçlar sistemi veya piyasa ile, Marx'da ise ekonomik altyapı ile özdeşleştirmektir.¹²⁷ Hatta, Neocleus'un yorumuna göre Marx devlet/sivil toplum modelini bırakmamış ve sivil toplumun yerine

¹²⁵ Raymond Plant, “Hegel and Political Economy-I”, *New Left Review*, I/103, May 1, 1977, s. 89-90.

¹²⁶ Mark Neocleus, *Sivil Toplumu Yönetmek...*, s. 19-20.

¹²⁷ *A.e.*, s. 38-39.

ekonomiyi koymamıştır. Devleti sivil toplum ile ilişki içinde kavramlaştırmadan anlamak olanaksızdır.¹²⁸

Dolayısıyla, varsayılan yanlış okumanın kaynağının Hegel’de sivil toplumun salt ihtiyaçlar alanı (ekonomik-üretim ilişkileri) ile eşlenmediği, polis olarak adlandırılan “toplumsal ve ekonomik düzenleme sistemini kapsadığı”¹²⁹ temelinden hareketle kurulması sebebiyle sivil toplum kavramsallaştırmasını Hegel’den yol alarak kuran Gramsci’nin öne sürülen yanlış okunması sorunu, Hegel’in varsayılan bir yanlış okuması sorununa göndermektedir.¹³⁰ Bu yanlış okumadan çoğunlukla sivil toplum kavramını reddeden Althusser sorumlu tutulsa da, sorunun bizzat Marx’ın Hegel okumasına dek götürüldüğü görülür. Sözgelimi Plant, Althusser’in Hegel’in antropolojisinin Marx’ın analizleri ile kırılmaya uğradığı iddiasına karşılık olarak şöyle söylemektedir: “Eğer Marx’ın analizleri herhangi bir iddiayı çürüttü ise de bunlar Hegel’e ait değildir.”¹³¹

Thomas yorumunu Hegel’in sivil toplum anlayışına dair konumunu İskoç Aydınlanması düşünürleri Smith ve Ferguson’dan devralarak doğa durumu kavramsallaştırılmasından ayrıldığı tezi ile birleştirir.¹³² Plant’a göre de, doğa durumu

¹²⁸ A.e., s. 39. Neocleus’a göre, ekonomi politiğin eleştirisi materyalist bir devlet kuramı için gerekli de olsa, yeterli değildir. Neocleus bu noktada Althusser’in devlet-sivil toplum ayrımını reddinin devlet kuramına verdiği zarardan bahseder. Bkz. A.e., s.54.

¹²⁹ Peter D. Thomas, **Gramsci Çağı Felsefe...**, s. 251-252.

¹³⁰ A.e., s. 249.

¹³¹ Raymond Plant, **a.g.e.**, s. 92.

¹³² İskoç Aydınlanmacıları, ‘dört aşama teorisi’ ve ‘varsayımsal tarih’ anlayışları ile sözleşme teorileri ile hesaplaşmaya çalışmışlar ve dört aşama teorisi çerçevesinde başlangıç olarak aldıkları “kaba” veya “barbar” durumu, “doğa durumu” kavramsallaştırılmasından ayırmaya özen göstermişlerdir. Onların tanımladığı “ilk durum”, doğa durumuna benzer bir “yoksunluk” durumunu ifade etmekle beraber, kesinlikle bir yalıtılmışlık/tek başınalık durumu değildir. İlk aşama, diğer takip edenler gibi “toplumsal” bir durumu ifade etmektedir. Dolayısıyla, “varsayımsal tarih” anlayışları, sözleşme veya “söz verme” değil, birlikte eylemde bulunmaya vurgu yapmakta, “deneyim” üzerine kurulu toplumsal bir başlangıç noktasından hareket etmektedir. İskoç Aydınlanması düşüncesini Marksizm’e yaklaştırma eğilimindeki düşünürlerden biri olan Meek, şöyle yazmaktadır: “18. yüzyıldaki dört aşama teorisi Marx’ın tarihsel materyalizminin temeli haline geliyor. Onsekizinci yüzyıl kavramı geçim biçimi Marx’ta üretim biçimine dönüşüyor.” Bkz. Ronald Meek, **Social Science and the Ignoble Savage**, London, Cambridge University Press, 1976. Dört aşama teorisinin Marx üzerindeki etkisine vurgu yapan bir başka kaynak için bkz. A. Dinç Alada, “Karl Popper’in Işıldak Bilgi ve Akıl Kuramı İktisat Fesefesinde Yol Gösterici Olabilir Mi?”, **İktisadın Kayıp Felsefesi Arayışlar, Denemeler**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2012, s. 98-99. Callinicos da Meek’e vurgu yapmakta ve bu düşünceye hem Marx’ın bu tarih anlayışını devralıp (Alman İdeolojisi’ndeki işbölümü analizinde) dönüştürdüğünü söyleyerek bir destek hem de bir eleştiri (anakronizm) getirmektedir. Callinicos’un bu eleştirisi ile ortaya koyduğu gibi, Marx tarih kuramının ana kavramı olan ‘üretim biçimi’ ile Smith ya da Millar’dan daha karmaşık bir kavramlar dizisi kullanmakta, İskoç düşünürlerin vurguladığı ‘geçim biçimleri’ni dayandıkları teknoloji biçimi belirlerken, Marx’ın üretim biçimleri analizi içerdikleri toplumsal ilişkilerle ötekilerden ayrılmaktadır.

teorileri Hegel'in ekonomi-politiğin bir unsuru olarak ele aldığı mülkiyet olgusunu açıklayamazlar. Hegel'in bu kavramı "karşılıklı tanımlanmış yükümlülük ve haklar noktasından"¹³³ açıklaması için başka bir yere dönmesi zorunluydu. Plant'a göre, Hegel bu bağlamda ekonomi-politiği mülkiyet ile ihtiyaçlar alanı arasında "diyalektik bir ilişki" olarak tanımlamıştır.¹³⁴

Ancak Plant, Thomas'dan farklı olarak Hegel'in ekonomi politik ile olan bağıını Smith yerine Steuart üzerinden kurmakta ve Hegel'in 1801'e kadar Smith'i okuduğu bilinmekle birlikte, *laissez-faire*'nin sınırlılıkları sebebiyle Hegel'in Smith yerine Steuart ile bağdaştırılabileceğini belirtmektedir.¹³⁵ Bu yoruma göre, Smith'te devletin düzenleyici işlevi olarak polis'e olan vurgu *Lectures on Jurisprudence*'de¹³⁶ görülmekle birlikte, kuramını temel olarak merkantilist devletin eleştirisi üzerine geliştirdiği¹³⁷ için polise olan vurgusu giderek ortadan kaybolmaktadır. Plant'a göre, Hegel'in Steuart'tan devraldığı ekonomik aktivitenin devletin denetimini gerektirdiği ve hükümetin ticari ilişkilerin genişlemesinin olumsuz etkilerini yatıştırabileceği anlamında kamu müdahalesi Adam Smith'in *laissez-faire* görüşlerine yabancıdır.¹³⁸ Smith eleştiri oklarını kameralizm ve merkantilizme yönelttiği halde, Steuart kameralizmden etkilenecek polis nosyonunu korumaktadır.

Plant'a göre Hegel merkezi kategorisi emek olan ihtiyaçlar sistemini bireyci bir topluma yön veren bir şey olarak görmek yerine, ekonomik alanın etkinliğini işbölümü kavramsallaştırması ile "karşılıklı bağımlılığın karmaşık biçimlerine" dayandırmıştır.¹³⁹ Hegel'in ihtiyaçlar sistemi kavramsallaştırması ile karşılıklı

Bkz. Alex Callinicos, **Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış**, Çev. Yasemin Tezgiden, 4. Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 46.

¹³³ Raymond Plant, *Hegel and Political Economy-I...*, s. 87.

¹³⁴ **A.e.**, s. 86.

¹³⁵ Raymond Plant, "Hegel and Political Economy-II", **New Left Review**; I/104, Jul 1, 1977, pp. 103-113. Neocleus da benzer biçimde, Hegel'in çalışmasında kendini kuran ve düzenleyen sivil toplum ile politik olarak kurulan ve düzenlenen piyasa arasında bir gerilim bulunduğunu, bu sorunun ise onun çalışmasında Smith'in öneminin fazla vurgulanmasından kaynaklandığını öne sürmektedir. Plant ile ortaklaşarak, Hegel'in Smith okumasının kendi kendini düzenleyen piyasa mitine yenilmesine sebep olmadığını, bunun nedeninin de Hegel'in piyasa nosyonu üzerine fikirlerinde asıl etkili olan düşünürün James Steuart olduğunu yazar. Mark Neocleus, "Policing the System of Needs: Hegel, Political Economy and the Police of the Market", **History of European Ideas**, 1998, Vol.24, No.1:43-58.

¹³⁶ Bkz. Adam Smith, **Lectures on Jurisprudence**, Ed. R.L. Meek, D.D. Raphael, P.G. Stein, Indianapolis, Liberty Fund, 1982.

¹³⁷ Werner Bonefeld, "Free Economy and the Strong State: Some Notes on the State", **Capital&Class**, 34(1), 2010, s. 15-24.

¹³⁸ Raymond Plant, "Hegel and Political Economy-I...", s. 85

¹³⁹ Raymond Plant, "Hegel and Political Economy-II...", s. 104-105.

bağımlılık ve kişisel özerklik arasında “tesadüfî” biçimde de olsa kurduğu ilişki, bozulmaya açık ve kırılmalıdır. Hegel bunun için ekonomik ilişkilerin üzerinde bir kontrol mekanizması olması gerektiğini Steuart’tan gelen bir etki ile tartışmıştır. Hegel *polizei*¹⁴⁰ kavramını devletin ihtiyaçlar sistemi üzerinde düzenleyici işlevini ifade etmek için kullanmakta, ancak Steuart’tan farklı olarak bu işlevin kişisel özgürlük ve özbilincin modern anlamı ile tutarlı olması gerektiğini öne sürmektedir.¹⁴¹

Ancak bu sorunun tartışmalı olduğunu belirtmekte fayda var. Sözgelimi Arrighi, “kendi kendini düzenleyen piyasanın teorisini yapmaktan çok uzak olan *Milletlerin Zenginliği*’nin müdahale eden güçlü bir devletin varlığını önvarsaymakta” olduğunu belirterek Smith’in eserleri arasında varsayılan kopuş sorunsalını reddetmektedir.¹⁴² Bu noktada, sorunun yanlış ortaya konulduğunu belirtmek gerekmektedir. Devlet ve sivil toplum, ekonomi ve siyaset ayrılığına ilişkin temel sorun devletin fiili olarak ekonomiye müdahale edip etmemesi ile ilgili değil, kavramların içeriğinin nasıl doldurulduğu ile ilgilidir. Devletin bahsedilen birinci anlamdaki fiili müdahalesi Poulantzas’ın da belirttiği gibi Locke’tan faydacılara bütün “liberal” teorisyenlerin ele aldığı bir konudur.¹⁴³

Anderson’un yorumuna göre, Gramsci’nin sivil toplum ve devlet arasında kurduğu ilişkinin devletin sivil toplumun zıttı olduğu, onunla özdeş olduğu ve sivil toplumu kapsadığı biçiminde üç farklı versiyonu bulunmaktadır.¹⁴⁴ İlkinde, devlet/sivil toplum karşıtlık içinde bulunur, rıza ve zor momentleri birbirinden yalıtılarak sivil toplum ve devlet arasında paylaştırılır. Gramsci’nin devlet ve sivil toplum arasında kurduğu ilişkinin ikinci versiyonunda devlet ve sivil toplum birbirinin eşleniği (bir ve aynı şey) olarak ele alınır. Bütüncül veya genişletilmiş devlet

¹⁴⁰ İng. Police role of the state.

¹⁴¹ Raymond Plant, *a.g.e.*, s. 107.

¹⁴² Giovanni Arrighi, *Adam Smith Pekin’de: 21. Yüzyılın Soykütüğü*, Çev. İbrahim Yıldız, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 55-56. Literatürde *Adam Smith Problemi* olarak adlandırılan ve hala daha üzerinde tartışılan bu konu, tez konusunun sınırlılıkları sebebiyle geniş olarak incelenemedi. Ancak sorunu devletin müdahalesi veya müdahalesizliği sınırlarından öteye taşıyarak Smith’in eserleri arasındaki kopuş ve devamlılık noktalarını onun felsefesi ile ilişkilendirerek inceleyen yaklaşımların da bulunduğunu belirtmek gerekir. A. Dinç Alada, Smith’in “insan davranışlarını tüm cephesiyle karşıladığı” sempati ve tahayyüle dayalı felsefesini *Milletlerin Zenginliği*’nde değiştirdiğini, bu anlamda *Milletlerin Zenginliği*’nin “iktisat düşüncesinin adım adım moral felsefeden uzaklaşarak bağımsızlaşmasına” verilebilecek bir örnek olduğu ve “felsefi bir gerilemeye” işaret ettiğini vurgular. Bkz. A. Dinç Alada, “İktisat Düşüncesi ve Etik...”, s. 66-67.

¹⁴³ Nicos Poulantzas, *Political Power and...*, s. 229.

¹⁴⁴ Perry Anderson, *Antonio Gramsci Hegemonya...*, s. 67.

kavramsallaştırması olarak adlandırılan üçüncü versiyonda ise devlet sivil toplum ve siyasal toplumun (rıza ile zorun) sentezi olarak ele alınmaktadır.¹⁴⁵

Gramsci bütüncül devlet anlayışına, devlet ve sivil toplum arasında karşıtlık ve özdeşlik ilişkisini bir arada sunan Hegel'den yola çıkarak ulaşmakta ve sivil toplum kavramını Hegel'den türetmektedir. Thomas'a göre bu bakış açısına göre sivil toplum basitçe devletin karşıtı değildir, onu önvarsayar: "Gramsci'nin *società civile*'i Hegel'in *bürgerliche Gessellschaft*'ı gibi "var olabilmek için" devletin varlığını bir koşul olarak görür."¹⁴⁶

Kanımızca ihtiyaçlar alanı dışında sivil toplumu içerdiği öne sürülen "polis" in hem devlete hem de -devletin sivil toplumu nüfuzu ile- sivil topluma dâhil edilmesinin sebebi, Marx'ın da *Hegel'in Hukuk Felsefesi'nin Eleştirisi*'nde öne sürdüğü gibi, devlet/sivil toplum arasındaki karşıtlığı veya çatışmayı aşmayı sağlayacak "dolayımlayıcı kurumlar" olarak sunulmasıdır. Marx 1843 tarihli metninde Hegel'in ortaya koyduğu çözümün sivil toplum ve devlet arasındaki karşıtlığı kaldırmak bir yana, "onu yasal, kökleşmiş bir karşıtlık" durumuna getirdiğini belirtmiştir.¹⁴⁷ Ayrıca Marx, daha bu erken eserinde Hegel'in teorisinde "ilişkiselliğin" bulunmadığı, iki alan arasında "dışsal" bir ilişki kurulmaya çalışıldığı tespitinde bulunmuştur.¹⁴⁸ Marx'ın 1843'te ortaya koyduğu gibi, Hegel'in hareket noktasını "devlet" ile "burjuva sivil toplum" arasındaki, "özel çıkarlar" ile "kendinde ve kendi için evrensel" arasındaki ayrılık oluşturmakta ve gerçekte bürokrasi bu ayrılığa dayanmakta idi.¹⁴⁹

Gramsci Thomas'ın yorumuna göre, Hegel'in sivil toplum kavramını, Marx'ın *Hegel'in Hukuk Felsefesi'nin Eleştirisi*'nde ortaya koyduğu devletin "tarihin hakiki öznesi" ve "bir hareket noktası" olarak ele alınması ile devlet/sivil toplum arasındaki "geçiş" sorununu geçersiz kıldığına yönelik eleştirisiyle birleştirmektedir.¹⁵⁰ Thomas'a göre, Gramsci bu "geçiş" sorununu siyasal ve sivil toplumu içeren bütüncül

¹⁴⁵ Peter D. Thomas, **Gramsci Çağı Felsefe...**, s. 105, 110-112; Mark Neocleus, **Sivil Toplumu Yönetmek...**, s. 2013, s. 67; Perry Anderson, **Antonio Gramsci Hegemonya...**, s. 27-28.

¹⁴⁶ Peter D. Thomas, **a.g.e.**, s. 256. Hatta Thomas Hegel'in "özelci bir biçimde de olsa" bir hegemonya kuramı formüle etmeye çok yaklaşmakta olduğunu söyler: "Beylik düşünüş çoğu zaman Devleti bir arada tutanın güç/zor olduğu yönünde bir izlenime sahiptir, ancak esasında bunu sağlayan tek bağ herkeste bulunan o esaslı düzen duygusudur." Hegel, *Philosophy of Right*, 183.prg, aktaran Peter D. Thomas, **a.g.e.**, s. 256.

¹⁴⁷ Karl Marx, **Hegel'in Hukuk Felsefesinin...**, s. 76.

¹⁴⁸ **A.e.**, s. 113,183.

¹⁴⁹ **A.e.**, s. 68.

¹⁵⁰ Peter D. Thomas, **a.g.e.**, s. 261-262.

devlet kavramsallaştırmasında içeren “hegemonya” kavramı ile çözmeyi denemiştir.¹⁵¹

Thomas, Gramsci’nin bütüncül anlamda bir devlet nosyonu geliştirmekte olduğu bir sırada “neden hala hem Devlet hem de siyasal toplum terimini kullanmaya devam ettiği”¹⁵² sorusunun cevabını şöyle açıklamaktadır:

“[bu kullanım] bir kafa karışıklığının sonucu olmaktan çok, sivil toplum ile siyasal toplum arasındaki özdeşlik-farklılık ilişkisinin ‘Devletin hegemonyası altında’ ortaya çıkmakta olduğunu belirtmeye yönelik bir çabadır. Bu kullanım, devletin sınırlarının bulanıklaşmasına neden olmamış, burjuva toplumunun hem toplumsal hem de siyasal bir ilişki ...biçiminde betimlenmesi sonucunu doğurmuştur.”¹⁵³

Hall da benzer biçimde, “hegemonya kavramının toplumsal formasyonun düzeyleri arasındaki ayrımı korurken bunların bir arada kalmalarını da sağlayan bir çözümlemeyi olası kıldığı” üzerinde durur.¹⁵⁴

Thomas Gramsci’nin sivil toplum ve devlet ilişkisine dair yorumlarının onun düşüncesindeki bir çelişkidenden değil, metinlerin bağlamlarından koparılarak yanlış bir okunmasından kaynaklandığını öne sürmektedir. Gramsci hem devlet/sivil toplum arasındaki ayrılmayı hem de ikisinin “bir ve aynı şey” olduğunu öne sürerek çelişkiye düşmemekte, aksine devlet ve sivil toplum arasındaki ayrımın organik değil, metodolojik olduğuna işaret etmektedir: Bu anlamı ile bakıldığında özdeşlikten değil “diyalektik birlik”ten bahsetmek gerekir.¹⁵⁵

Neocleus, Thomas gibi Hegel ve Marx arasında bir tamamlayıcılık varsayımından hareket etmek yerine Gramsci’nin Hegel’den ve Marx’tan aldıkları arasında bir gerilim bulunduğunu öne sürer.¹⁵⁶ Portelli ise, Gramsci’de sivil toplum kavramının “toplumsal bir sistemin entelektüel ve moral yönetimini tanımlamak” anlamında üstyapı alanına dahil edildiğini ve bu sivil toplum kavramının Hegel ve Marx’tan alınma olduğunu belirtir.¹⁵⁷ Bu yoruma göre Marx ve Gramsci Hegel’in yapıtına dayanmakla birlikte karşıt yönde ilerlemişler, Marx sivil toplum kavramını

¹⁵¹ A.e., s. 263.

¹⁵² A.e., s. 269.

¹⁵³ A.e., s. 270.

¹⁵⁴ Stuart Hall vd., **Siyaset ve İdeoloji: Gramsci**, s. 13.

¹⁵⁵ Peter D. Thomas, **a.g.e.**, s. 115.

¹⁵⁶ Mark Neocleus, **Sivil Toplumu Yönetmek...**, s. 68.

¹⁵⁷ Hugues Portelli, **Gramsci ve Tarihsel Blok**, Çev. Kenan Somer, Ankara, Savaş Yayınları, 1982, s. 9.

ekonomik ilişkiler bütünlüğü olarak ele alırken Gramsci bu kavramı “ideolojik üstyapı bütünlüğü” olarak ele almıştır.¹⁵⁸ Bununla birlikte, Gramsci’de sivil toplum kavramının Marx’a karşıt olarak üstyapı alanına dâhil olduğu görüşü doğru görünmemektedir. Sözelimi Hall vd., sivil toplumu “yapıdan ve üstyapıdan görünümeler içeren ara alanı niteleyen bir kavram” olarak tanımlamaktadır.¹⁵⁹ Bu yoruma göre kavramın “belirsizliği” de yapı/üstyapı ikiliğine tam olarak oturabilmenin güçlüğünden kaynaklanmaktadır.¹⁶⁰

Ayrıca Thomas, Gramsci’nin geliştirdiği genişletilmiş/bütüncül devlet kavramsallaştırmasını diğer iki versiyonun tamamlayıcısı olması anlamında kuramsal bir temelde ele alırken Neocleus bu kavramsal değişimi daha çok tarihsel bir bağlam içine oturtmaktadır. Neocleus’a göre, Gramsci’nin liberal devletle 1870 sonrası gelişen devlet arasındaki farka yüklediği anlam, onu, devlet kavramını devletin sivil toplumu da kapsadığı Hegelci biçimde genişletmeye götürmüştür.¹⁶¹ Bu yoruma göre, devletin sivil topluma müdahalesi nedeniyle devlet-sivil toplum iç içe geçmiştir ve devlet kavramının genişletilmesi 1848 veya daha çok 1870 sonrası gelişmelerle bağlantılıdır.¹⁶² Bu anlamda hegemonya kavramının genişlemesi de baskı ve rıza çiftinde temel bir değişikliğe neden olmakta, genişletilmiş devlet kavramsallaştırmasında hegemonya hem baskı hem de rızayı birleştirmektedir.¹⁶³

Thomas’a göre Gramsci sivil toplumu “devletin hakiki zemini” olarak görerek Marx’ı takip etmenin yanı sıra, “yine Marx’ı izleyerek burjuva toplumunda devletin, ... [siyasal toplumun] ‘hammaddesi’ olarak düşünülebilen sivil topluma boyun eğdiren ve bunu örgütleyen gerçek soyutlanma ve vücuda geliş anlamında gerçekten birincil olduğunu da kabul etmektedir.”¹⁶⁴ Bu yoruma göre, Gramsci’de siyasal toplum, devlet aygıtlarını içeren ama bununla sınırlı olmayan bir biçimde ele alınmaktadır. Gramsci’ye göre bu geniş anlamındaki siyasal toplum, “bir sınıfın yalnızca ekonomik-korporatif bir aşamadan kendi tikel çıkarlarını tüm toplum için geçerli çıkarlar gibi

¹⁵⁸ A.e., s. 10.

¹⁵⁹ Stuart Hall vd., **Siyaset ve İdeoloji: Gramsci**, s. 8.

¹⁶⁰ A.e., s. 41.

¹⁶¹ Mark Neocleus, **Sivil Toplumu Yönetmek...** s. 66.

¹⁶² A.e., s. 75.

¹⁶³ A.e. s. 70-71.

¹⁶⁴ Peter D. Thomas, **Gramsci Çağı Felsefe...**, s. 273.

sunduğu veya en azından tüm topluma liderlik edebileceği hegemonik ve siyasal bir aşamaya geçmesiyle kurulmaktadır.”¹⁶⁵

Gramsci’nin genişletilmiş/bütüncül devlet nosyonu üzerinde, Marx’ın “devletin toplumu bir ağtabaka gibi sardığı”nı belirttiği Fransa’nın somut konjonktürüne dair politik metinlerinin etkisi olduğu belirtilebilir. Ancak Gramsci’nin “devlet=siyasal toplum+sivil toplum” denklemini teorik bir bağlam içine oturtmak daha doğru görünmektedir. Bu anlamda, Althusser’in de bir anlamda öncülü olan bu formülasyonu ile Gramsci’nin, kamu ve özel arasındaki gerçek ilişkiyi, ayrımın biçimsel niteliğini göstermeye yöneldiği yaklaşımı daha doğru görünmektedir.¹⁶⁶

Ayrıca Gramsci’nin yorumu salt bir tarihsel bağlam ile sınırlı kaldığında Gramsci’nin de eleştirdiği anlamda liberal devletin özgül müdahalesizliğinin yanlış yorumlanmasına götürmektedir. Gramsci, Polanyi’nin kendi kendini düzenleyen bir piyasa mekanizması olarak sivil toplum mitine eleştirel bakış açısına benzer biçimde,¹⁶⁷ bu kavramsallaştırmayı siyasal bir proje olarak ele almaktadır:

“Serbest mübadele hareketinin düşünceleri, temelini, pratik kökeninin belirlenmesi zor olmayan kuramsal bir yanılgıda bulmaktadır; bu düşünceler, aslında yalnızca metodolojik olduğu halde organik hale sokulup öylece sunulan, siyasal toplumla sivil toplum arasındaki farka dayanmaktadır. Buna göre de ekonomik faaliyetin sivil toplumun özü olduğu ve devletin [bu faaliyetin] düzenlenmesine karışmaması -gerektiği iddia edilmektedir. Ama fiili gerçeklikte sivil toplumla devlet bir ve aynı olduğundan, bırakınız yapsınlarcılığın da, yasama yoluyla ve zorlamayla gündeme getirilip sürdürülen bir devlet “düzenlemesi” biçimi olduğu açıkça ortaya koyulmalıdır: [bu düzenleme] ekonomik olayların kendiliğinden dile gelen otomatik bir ifadesi değil de kendi amaçlarının bilincinde olan bir iradenin kasıtlı bir siyasetidir. Dolayısıyla bırakınız-yapsınlarcı liberalizm...siyasal bir programdır.”¹⁶⁸

4.3.2.2. Gramsci, Althusser ve Poulantzas: Kapitalist Devlet, Hegemonya ve Güç İlişkilerinin Çözümlemesi

Althusser ve Poulantzas’ın kuramında Gramsci’nin çok önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Althusser’in Devletin İdeolojik Aygıtları (DİA’lar) kavramsallaştırması

¹⁶⁵ A.e, s. 268.

¹⁶⁶ Bkz. Stuart Hall vd., **Siyaset ve İdeoloji: Gramsci**, s. 8. Bu yoruma göre, Gramsci’nin bütüncül devlet kavramsallaştırması, onu soyut bir siyaset ve hukuk anlayışını yıkmaya götürmüştür.

¹⁶⁷ Karl Polanyi, **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, Çev. Ayşe Buğra, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007. Polanyi, bu fikre karşı sav olarak, piyasanın sosyal gömülülüğü (“sosyal düzenin içine yerleşmişliği”) üzerinde duracaktır. A.e., s. 118.

¹⁶⁸ Antonio Gramsci, **Modern Prens**, s. 61-62.

Gramsci'nin hegemonya kavramının "Althusserci bir tercümesi"¹⁶⁹ olarak değerlendirilir. Aslında Gramsci'nin etkisinin sadece "bütüncül devlet" kavramsallaştırması ile Althusser'in devletin ideolojik aygıtları ve Poulantzas'ın tutunum ve hegemonya kavramsallaştırmaları üzerinde olmadığı, Althusser ve Poulantzas üzerindeki etkisinin bunun ötesine uzandığı görülmektedir. Gramsci Poulantzas ile ortak bir ilgi alanı olarak "özerk bir bilim olarak siyaset"i ele almakta¹⁷⁰ ve hedef tahtasına ekonomist anlayışları yerleştirmektedir.¹⁷¹ Ayrıca Poulantzas'ın "güç ilişkilerinin farklı düzeylerinin saptanması"na dair çabasının da Gramsci'den ilham aldığı açıktır. Bu bakış açısıyla, Poulantzas'ın çalışmasında başından itibaren var olan Gramscici etkinin kuramı geliştikçe yoğunlaşarak arttığı belirtilebilir.

Gramsci "özerk bir bilim olarak siyaset" sorununu Althusser ve Poulantzas gibi yapı ve toplumsal ilişkiler arasında bir ayrımdan hareketle değil, "praksis felsefesi" ile birlikte ele almıştır. Gramsci aslında Hegelci felsefe ile bir diyalog halinde kuramını geliştirme çabasında olmuştur ve yapı ile toplumsal ilişkiler arasında farklı tarzda bir ilişki kurmaya çalışıyordu. Siyaseti ve tarihi özdeşleştirirken aynı zamanda bunun praksis felsefesine "fark" kavramının sokulması ile mümkün olabileceğini¹⁷² belirtmektedir. Aslında bilim, felsefe ve tarihi özdeşleştirirken aynı zamanda farklılıkları içinde ele alması ile devlet ve sivil topluma dair geliştirdiği karşıtlık ve birlik nosyonları bir arada düşünüldüğünde, kuramının "karşıtların ve farklılıkların birliği"¹⁷³ temelinde Hegelci bir sistemden köklendiği görülmektedir. Gramsci'ye göre:

¹⁶⁹ Peter D. Thomas, **a.g.e.**, s. 68. Ancak Althusser'in bu konumu kabul ettiği söylenemez. Son yazılarına değin kendi devletin ideolojik aygıtları kavramsallaştırmasını Gramsci'nin hegemonya kavramından ayırmayı sürdürmüştür. Hatta ilk yazılarında Gramsci'ye eleştirileri daha çok felsefi düzlemde yoğunlaşırken geç dönem yazılarında özel olarak hücumunu Gramsci'nin "hegemonya" kavramına ve bundan ilhamla devletin ideolojik aygıtları yerine kullanılan "hegemonya aygıtları" na yöneltmiştir. Özellikle bkz. Louis Althusser, "Sınırları İçinde Marx...", s. 195-205. Althusser, özyaşam öyküsünde bile "...devletin en korkunç, en dehşetli ve en ezici ideolojik aygıtı olan ailenin boyunduruğunda değildim" anlatımıyla "devletin ideolojik aygıtı" kavramını sahiplenerek Gramsci'ye seslenmektedir: "O ürkünç mezarının dibinden beni duyuyor musun Gramsci?" Louis Althusser, **Gelecek Uzun Sürer**, s. 115.

¹⁷⁰ Antonio Gramsci, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁷¹ **A.e.**, s. 59.

¹⁷² **A.e.**, s. 25-26.

¹⁷³ **A.e.**, s. 26. Ayrıca bkz. Antonio Gramsci, **Hapishane Defterleri: Felsefe ve Politika Sorunları**, Çev. Adnan Cemgil, 3. Bs., İstanbul, Belge Yayınları, 1997, s. 111.

“Siyaset kalıcı eylemdir ve kesinlikle ekonomiyle özdeş olduğu sürece kalıcı örgütlerin oluşmasına neden olur. Ama siyaset ekonomiden farklılaşır da; bu nedenledir ki ekonomi ve siyasetten ayrı ayrı söz edilebilir...ekonomik yaşamın “kalıcı ve örgütlenmiş” alanından doğarak harekete geçen ve [kişiyi] dolayimsız olarak eyleme iten, ama [sonra] bireysel insan yaşamının hesaplarının, bireysel çıkar vb.’den farklı yasalara uyduğu... [ekonomik alanı da] aşan “siyasal tutku”dan bahsedilebilir.”¹⁷⁴

Gramsci elbette Hegelci bir konum ile sınırlı kalmamış, yorumunu özellikle Marx’ın *Klasik Ekonomi Politîğin Eleştirisi’ne Katkı’ya Önsöz*’de yer alan ifadeleriyle *Louis Bonaparte’ın On Sekiz Brumaire’i* gibi politik metinlerin bir anlamda “sentez”ini oluşturarak kurmuştur. Gramsci de Poulantzas gibi ekonomizme karşı mücadele ederken “dolaysız ekonomik etmene ne kadar nisbi önem verilmesi ve buna karşılık ideolojilerin somut incelenmesine ne kadar yer ayrılması gerektiğini incelemek bakımından 2 Aralık üzerine klasik kitap” ifadeleriyle atıfta bulunduğu *Louis Bonaparte’ın On Sekiz Brumaire’ini* temel almaktadır.¹⁷⁵ Bu, Gramsci’nin altyapı ve üstyapı arasındaki ilişkiler sorununu, Marx’ın politik analizlerinden güç alarak “güç ilişkilerinin somut çözümlenmesi” vurgusu ile birleştirmesinde belirgindir.

Gramsci altyapı ve üstyapı arasındaki ilişkiler sorununu ortaya koyarken, Marx’ın *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı’ya Önsöz*’ünden hareket ederek iki temel ilkedden ilham aldığını açıklamaktadır: 1) hiçbir toplum, çözümleri gerekli ve yeterli koşulları ya da hiç olmazsa görünme ve gelişme durumunda olmayan problemler yüklenmez 2) hiçbir toplum ilişkilerinin kapsadığı bütün yaşam biçimlerini tüketmeden dağılamaz ve onun yerine başkası geçemez.¹⁷⁶

Althusser ekolü ise Gramsci’den farklı olarak 1859 tarihli *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı’ya Önsöz*’de “II. Enternasyonal’in ve Stalin’in İncili” olarak ekonomist bir yorumun temelini görmektedir.¹⁷⁷ Althusser Marx’ın “üretici güçlere denk düşen üretim ilişkilerine” dair metninin Gramsci’nin aldığı alıntıdan daha uzun bir versiyonuna yer vererek ve Gramsci’nin bu metinden ilhamla hareket noktası

¹⁷⁴ Antonio Gramsci, **Modern Prens**, s. 29-30.

¹⁷⁵ **A.e.**, s. 71.

¹⁷⁶ Burada Gramsci Marx’ın *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı’ya Önsöz*’deki şu ifadelerinden ilham almaktadır: “Hiçbir toplumsal düzen, kendi bağrında taşıdığı bütün üretim güçleri gelişmeden önce ortadan kalkmaz. Yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkileri yaratan maddi koşullar eski toplumun bağrında olgunlaşmadıkça asla gelip yerlerini almazlar, çünkü yakından bakılırsa her zaman görüleceği gibi sorunun kendisi ancak çözülmesi için gerekli maddi koşullar aslında varolduğu ya da gelişmekte olduğu zaman ortaya çıkar.” Bkz. Antonio Gramsci, **a.e.**, s. 85.

¹⁷⁷ Louis Althusser, **Yeniden Üretim Üzerine**, s. 135.

olarak ele aldığı ve somut politik analizlerle geliştirmeyi amaçladığı iki temel ilkeyi italik harflerle vurgulayarak burada belirtilen terimler toplamının Hegelci bir felsefeye ait olduğu üzerinde durmuştur. Çokça alıntılanan ve üzerinde yeterince tartışıldığını düşündüğümüz bir metin olduğu için uzun versiyonunu alıntılanmaya gerek duymuyoruz. Althusser'e göre burada sözü edilen anlayış biçim ile içerik arasında denklik ya da denk olmama haline atıfta bulunan “yabancılaşma” anlayışıdır: “Bütünlük, İçerik ile Biçim arasında başlangıçta çelişmeyen, ardından çelişen yabancılaşmanın Hegelci diyalektiğiyle...işler.”¹⁷⁸

Althusser Gramsci'nin metinden aldığı bu iki temel ilkeyi evrimci- teleolojik bir yorum getirdiği gerekçesi ile eleştirel olarak ele almakta, bu metinde yer alan “insanlık ancak gerçekleştirebileceği görevleri önüne koyar” ifadesinde “gerçekleşmesinin araçları ...tanrı yollamış gibi hazır ve el altında” eleştirisi ile bir ereksellik görmektedir.¹⁷⁹ Althusser sekiz yıl sonra yayımlanan *Kapital*'in “tamamen bambaşka bir ses verdiğini” belirtir. Althusser şöyle bir ayırım koymaktadır: 1859 tarihli önsözdeki metinde Hegelci terminolojiden ödünç alma değil, Hegelci anlayışın kendisinin alınması söz konusudur.¹⁸⁰ *Kapital*'de böyle bir anlayışın aksine, üretici güçler ve üretim ilişkileri asla bir içerik-biçim ilişkisi olarak düşünülmemiştir ve vurgu üretim ilişkilerine kaydırılarak üretim ilişkilerinin önceliği tartışmasız kabul edilmiştir.¹⁸¹ Althusser'e göre bu bakış açısı ile metinde, *Komünist Manifesto*'da sözü edilen sınıf mücadelelerinin zımni olarak bile anılmaması tesadüfî değildir.¹⁸²

Gramsci'nin hegemonya kavramını Lenin'den aldığı bilinmektedir. Thomas, Gramsci'nin Lenin'in hegemonya kavramını olgunlaştırdığını ve somut formasyonlara

¹⁷⁸ A.e, s. 139. Althusser Marx'ın bir eğretilmesi olarak altyapı ve üstyapı arasındaki ilişkiye dair de bir uyarıda bulunur. Marx denk düşme terimini altyapı-üstyapı ilişkisine dair kullanmamıştır. 1859 tarihli Girişte yer alan üretici güçler ile üretim ilişkilerinin denk düşmesi dışında üstyapı (hukuk ve devlet) ile “bunlara denk düşen ideolojik bilinç biçimleri”nden söz eder. Louis Althusser, “Sınırları İçinde Marx..., s. 93. Ayrıca bkz. Karl Marx, Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 45.

¹⁷⁹ Louis Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, s. 140-141. Althusser 1978 tarihli “Günümüzde Marksizm”de de bu konuya geri dönecek, 1859 tarihli önsözün evrimciliği ve bu metindeki “bir toplumsal oluşum içermeye muktedir olduğu bütün üretici güçler gelişimlerini tamamlamadan asla ortadan kalkmaz...bu yüzden insanlık yerine getirebilecek olduklarından başkaca asla bir takım görevler önermez kendine” cümlelerindeki “totolojik ereksellik” üzerinde durarak Gramsci'yi eleştirecektir. Louis Althusser, “Günümüzde Marksizm”, *Makyavel'in Yalnızlığı ve Başka Metinler/Althusser'in Mirası*, Çev. Turhan Ilgaz, Alâeddin Şenel, Seda Çarmık, Ankara, Epos Yayınları, 2006, s. 360.

¹⁸⁰ Louis Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, s. 138-139.

¹⁸¹ A.e., s. 141.

¹⁸² A.e., s. 138.

uyguladığını öne sürerek, hegemonyanın Lenin'in konjonktür kavramı ile bağıni kurar: "Gramsci'nin hegemonya kuramı sadece somut çalışmalarda yaşar."¹⁸³ Gerçekten de Gramsci *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'ya Önsöz*'den aldığı ilkeleri, olduğu gibi korumakla yetinmeyerek "eleştirel bir biçimde geliştirilip "mekanikçilik" ve "yazgıcılık" kalıntılarından arındırılması, bunun için güçler ilişkisinin üç momenti ile birleştirmeleri gerektiği üzerinde durmuştur.¹⁸⁴ Gramsci'ye göre,

"ekonomizmcî varsayım dolaysız bir güç ögesini, yani dolaylı olsun dolaysız olsun bir çeşit mali desteğin hazırda bulunduğunu ...ileri sürer ve bununla yetinir. Ama bu yetmez. "Bu [özel] durumda da farklı düzeylerdeki güç ilişkilerinin çözümlenmesi, hegemonya ve etik-politik ilişkiler bağlamında en yüksek dereceye ulaşmak durumundadır."¹⁸⁵

Gramsci, "bir yapı incelenirken, organik hareketleri (nispeten kalıcı hareketler), adına "konjonktür hareketleri" diyebileceğiniz (geçici, dolaysız ve rastlantısal hareketler) hareketlerden ayırt etmek gereklidir. Konjonktür olayları organik hareketlerden bağımsız değildir ancak anlamları tarihsel olarak pek önemli değildir"¹⁸⁶ ifadeleriyle konjonktür kavramsallaştırmasını tam da Althusser'in eleştirdiği anlamda "koşullar"a indirger gibi görünmektedir. Ayrıca yine Althusser'in yorumunu doğrulayacak şekilde, Gramsci'de koşullar (geçici, rastlantısal ögeler) ve iradi ögenin eşitlenerek üstyapı anlayışının temelini oluşturduğu ifadeler görülür. Somut siyasal eylem ise "tarihsel ilerlemeyi meydana getiren tek etkinlik olarak"¹⁸⁷ tanımlanır:

"Tarihsel-siyasal çözümlemede sıkça düşülen yanlış, organik olanla geçici olan arasındaki ilişkiyi tam kavrayamamaktır: böylece, ya aslında dolaylı işleyen nedenler dolaysız biçimde ortaya konulur ya da dolaysız nedenlerin tek başlarına etkin nedenler oldukları ileri sürülür; ilk durumda "ekonomizm" densizliği ya da doktriner ukalalık yapılmıştır, ikinci durumda ise "ideolojizm densizliği; ilk durumda mekanik nedenlere layık olmadıkları değerler verilmiştir, ikinci durumda bireysel ve iradi öge göklere çıkarılmıştır."¹⁸⁸

¹⁸³ Peter D. Thomas, **a.g.e.**, s. 309.

¹⁸⁴ Antonio Gramsci, **Modern Prens**, s. 133.

¹⁸⁵ **A.e.**, s. 73.

¹⁸⁶ **A.e.**, s. 85.

¹⁸⁷ **A.e.**, s. 149.

¹⁸⁸ **A.e.**, s. 86.

Ayrıca rastlantı ve zorunluluk arasında kurulan ilişkinin tamamen Hegelci bir nosyon olduğunu belirtmek gerekir.¹⁸⁹ Bu ifadeler temel alındığında, Gramsci’de “koşullar”ın gerçekten var olduğunu söylemek güç hale gelmektedir. Ancak Gramsci’nin buradaki çabası iki hareket (organik ve konjonktürel) arasındaki “diyalektik bağı” saptamaktır.¹⁹⁰ Burada diyalektik bağdan kasıt, somut tarihsel olayları incelerken organik ve konjonktürel hareketleri birbirinden yalıtımsızın bir arada hesaba katma gerekliliğidir. Gramsci’nin güç ilişkilerinin incelenmesi sorununa dair, “açıklanması gereken olayı bir kez olay olarak, öteki kez soyut yasa ve açıklama olarak iki kere ortaya atmak”¹⁹¹ ve “aynı sorunun değişik görünümelerini sanki bunlar ayrı ve bağımsız sorunlarmış gibi incelemek”¹⁹² eleştirilerinde, ele aldığı ayrımların organik değil metodolojik olduğu görülmektedir.

Ayrıca, Gramsci altyapı ve üstyapı arasındaki ilişkilere dair görünüm/öz, biçim/içerik gibi terimleri reddetmemesine rağmen bu ilişkilerin bir “yansıma”ya indirgenmesini sert bir dille eleştiriyordu: “Görünen”, “görünüm” terimi her sistemin tarihsel geçerliliği ve zorunluluğu olmasının kabulünün yanı sıra, her ideolojik sistemin çökeceğinin teslim edilmesidir”, “insan ideolojik alanda toplumsal ilişkilerin bilincine varır” demek, “görünüm”lerin zorunluluk ve gerçekliğinin kabulü değil midir?”¹⁹³ Gramsci bu bağlamda “ideolojik öğelerce ekonomik etmenlerin yavaşlatılması, engellenmesi, geçici olarak durdurulması”ndan¹⁹⁴ bahsederek bir anlamda üstyapısal alanları yapı üzerindeki “geri dönen edimleri” ile ilişkilendirse de, Althusser ve Poulantzas ile ortaklaşa biçimde “görünüm” kavramsallaştırmasının ötesine geçerek bu alanların reel etkilerine, *maddiliğine* vurgu yapmaktadır.

¹⁸⁹ Marx *Hegel’in Hukuk Felsefesi’nin Eleştirisi*’nde buna şu ifadelerle işaret etmekteydi: “Özel çıkarın genel çıkara dönüşmesi devletin bilinçli bir yasasını oluşturmuyor, bu dönüşüm bilince *rağmen* rastlantı dolayısıyla çözülüyor.” Karl Marx, *Hegel’in Hukuk Felsefesinin...*, s. 84.

¹⁹⁰ Antonio Gramsci, *a.g.e.*, s. 87.

¹⁹¹ *A.e.*, s. 88.

¹⁹² *A.e.*, s. 95.

¹⁹³ *A.e.*, s. 27. Gramsci bu ifadeyi Marx’ın *Ekonomi Politiki’nin Eleştirisine Katkı*’sının şu ifadeleri ile ilişkilendirmektedir: “...iktisadi üretim koşullarının maddi altüst oluşu ile...hukuki, siyasal, dini, artistik, ya da felsefi bakımdan, kısaca insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götürdükleri ideolojik şekilleri ayırt etmek gerekir.” *A.e.*, s. 27. Gramsci’ye göre insanların temel çelişkilerin bilincine ideoloji alanında vardıkları tezi, psikolojik ve ahlaksal nitelikli değil de tersine organik ve epistemolojik nitelikli”dir. Bkz. *a.e.*, s. 69-70

¹⁹⁴ *A.e.*, s. 74.

Gramsci bu metodolojik ölçütleri, “güç ilişkilerinin içinde bulundukları momenti hesaba katma” anlamında somut tarihsel olaylara, Marx’ın da incelediği Fransa’nın somut konjonktürü üzerine uygular.¹⁹⁵ Bu temelden hareketle, güç ilişkisinde üç farklı moment ya da düzey tanımlar. İlki, iradeden bağımsız olarak ortaya konan yapısal, “üretimdeki maddi güçlerin gelişimine” tekabül eden toplumsal ilişkilerdir. Bu temel, “toplumun bağrında gelişen çelişkiler alanında doğmuş olan ideolojilerin gerçeklik ve gerçekleşebilme düzeyinin denetlenmesine olanak tanımaktadır.”¹⁹⁶

Gramsci’nin tanımladığı ikinci düzey, siyasal güçler ilişkisine dairdir ve bu moment “çeşitli toplumsal grupların kendi kendinin bilincine varma ve örgütlenme düzeyleri”ne referansla ele alınır. Gramsci aynı zamanda bu siyasal momentin [ortak siyasal bilincin]de kendi içinde değişik düzeylerinin ayırt edilebileceği üzerinde durur. İlk ve en basit moment ekonomik-korporatif momenttir. Bu moment bireysel “dayanışma” ilişkileriyle tanımlanmaktadır, henüz “örgütlenme” eşiğine ulaşılmamıştır. İkinci momentte ise grup üyeleri çıkar dayanışmasının bilincine yalnızca “saf ekonomik alanda” varmaktadır. Bu momentte “hukuki” tamamlayıcılığıyla devlet ortaya çıkar. Poulantzas’ın da hegemonya analizini ortaya koyarken yararlandığı bölümde ise üçüncü bir moment tanımlanır. Gramsci bu üçüncü momentte yapıdan üstyapı alanına geçişi, “korporatif çerçeveyi kıran” ve “yalnızca ekonomik olmaktan çıkan” “açık seçik siyasal bir aşama”da mücadele halindeki güçlerden başatlık kazanan birinin entelektüel ve moral birliği korporatif değil “evrensel” bir planda ortaya koyarak bağımlı gruplar üzerinde hegemonyasını kurdukları moment”¹⁹⁷ olarak tanımlamaktadır. Poulantzas Gramsci’den şu alıntıyı aktarır:

“Kendi loncasal çıkarlarının şimdiki ve gelecekteki gelişmesinde tamamen ekonomik olan...sınırlarını aştığı ve egemenlik altındaki sınıfların da çıkarları haline gelebileceği ve gelmesi gerektiğinin farkına vardığı üçüncü bir moment söz konusudur. Bu en saf anlamıyla politik evredir ve yapıdan kompleks üstyapılar alanına kesin bir geçişe işaret eder; bu önceden filizlenen ideologların “parti” haline geldiği, aralarından yalnızca biri ya da en az bir kombinasyonunun galip gelerek ve üstünlük kazanarak kendisini topluma yaymasına -beraberinde yalnızca ekonomik ve politik amaçların birlikteliğini

¹⁹⁵ A.e., s. 88.

¹⁹⁶ A.e., s. 90.

¹⁹⁷ A.e., s. 91-92.

değil aynı zamanda entelektüel ve moral bütünlüğü getirmesi, mücadele ile ilgili tüm sorunları loncasal değil “evrensel” bir düzlemde konumlayarak egemenlik altındaki sınıflar üzerinde belirli bir toplumsal grubun hegemonyasını yaratmasına- değin diğerleriyle karşı karşıya geldiği ve çatışma halinde bulunduğu bir evredir....Diğer bir deyişle, egemen grup, somut olarak egemenlik altındaki sınıfların genel çıkarlarıyla ve formasyonu kesintisiz olarak devam ettiren devletin varlığı ile koordine edilir; bu grubun çıkarlarıyla egemenlik altındaki grupların çıkarları arasındaki istikrarsız dengenin, hukuki düzlemde yerini alır. Ancak bahsedilen denge, egemen sınıfların çıkarlarının yalnızca belirli bir noktaya kadar yerini alır; bu grubun dar anlamda loncasal çıkarları söz konusu olana değin...”¹⁹⁸

Gramsci’nin tanımladığı üçüncü düzey ise askeri-siyasal ilişkilerden oluşur: “Tarihsel gelişme, devamlı olarak birinci ve üçüncü moment arasında ikinci momentin aracılığıyla salınır.”¹⁹⁹

Gramsci’nin özgünlüğünün de özellikle güç ilişkilerine dair analizlerinde ortaya çıktığı düşünülmektedir. Gramsci bu çerçeve içinde “tarihsel bunalımların ekonomik bunalımlarca dolaysız olarak belirlenip belirlenmediği sorunu”²⁰⁰ incelerken, ekonomik bunalımların “dolaysız” olarak etki etmediğini²⁰¹, “ekonomik etmenin güç ilişkileri sorunun kısmi görünümü” olduğunu belirtmiştir.

Thomas, Althusser’in “Gramsci’nin Marksist bütünü Hegelcileştirmesi, Marksizm’in bilimselliğini göz önünde bulundurma eksikliği, iradeci hümanizmi, filozofları devreden çıkarması” olarak sıralanabilecek tüm unsurlarının tarihselci bir perspektifi reddediştten kaynaklandığını belirtmekle birlikte²⁰², Althusser’in hatasının Gramsci’yi eleştirdiği Croce ile aynı düzleme koyarak eleştirmesinden geçtiğini ifade eder.²⁰³ Thomas’a göre, Althusser’in özellikle de toplumsal bütün anlayışı ile ilgili olarak Gramsci’nin tarihselciliğine yönelttiği eleştirilerinin çoğu, daha uygun olarak Croce’nin “toplumsal gerçekliğin farklı unsurları arasındaki karşılıklı ilişkililik modeli” ile ilişkilendirilebilir. Gramsci de bu modele Althusser’inkilere benzer

¹⁹⁸ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 141. Görüldüğü gibi, Gramsci’nin bütüncül devlet anlayışında, hegemonya önce sivil toplumda biçimlenmekte ve daha sonra devlet aygıtlarına aktarılmaktadır. Poulantzas bu konumdan ayrılır. Bkz. Lars Bretthauer, “Materiality and Condensation in the Work of Nicos Poulantzas”, **Reading Poulantzas**, Ed. Alexander Gallas, Lars Bretthauer, John Kannankulam vd., Merlin Press, 2011, s. 86.

¹⁹⁹ Antonio Gramsci, **Modern Prens**, s. 93.

²⁰⁰ **A.e.**, s. 94.

²⁰¹ **A.e.**, s. 95.

²⁰² Peter D. Thomas, **Gramsci Çağı Felsefe...**, s. 338-339.

²⁰³ **A.e.**, s. 401.

sebeplerle karşı çıkmaktadır.²⁰⁴ Thomas’a göre Gramsci’nin projesi bu anlamda “özel kesit”in olanaksızlığını da içermektedir.²⁰⁵

Gramsci *Hapishane Defterleri*’nde “toplumsal ilişkiler sistemi içinde yapının anlaşılması”nı ve “farklılık ölçütünün yapıya sokulması”nı odağına alırken Croce’yi şu sözlerle eleştirmektedir: “Croce kendisine tinin momentlerinin farklılığını ve pratiğin bir momentinin evetlemesini, [yani] farklılıklar diyalektiği yoluyla tüm gerçeklikle dairesel olarak birleşmiş de olsa, pratik, özerk ve bağımsız bir tinin [olumlu] ifadesini temel olarak almış bulunmaktadır.”²⁰⁶; “Croce.... üstyapının görünümüne karşıt olarak yapıyı gizli bir tanrı, bir noumenon (yalnız akıl ile algılanan gerçek) olarak görmektedir.”²⁰⁷ Gramsci, “tarihsel gelişmenin doğal yasalarla aynı türden, nesnel yasaları olduğuna dair” anlayışı, “dinsel niteliklere benzer nitelikleri olan yazgıcı ereğeiliğe olan inanç” ile bir tutmaktadır.²⁰⁸ Hatta Gramsci bu nosyonu bir nevi Vico’nun tanrının takdiri kuramı ile Hegel’in Aklın Kurnazlığı kavramını birleştirerek “Tanrının kurnazlığı” biçiminde ele almış, insanların bilincinde olmadıkları bir tanrısal plana göre dünyalarını kuracağı anlamında “teolojik” bir nosyon olarak değerlendirmiştir.²⁰⁹

Ancak Althusser ve Poulantzas’ın Gramsci’ye olan eleştirilerinin bir yanlış anlama olduğu üzerine kurduğu yorumun da bazı sınırlılıklar taşıdığıın belirtilmesi gerekmektedir. Bu eleştirinin cevapsız kalan birtakım soruları vardır. Sivil toplum kavramının Gramsci tarafından kullanımı, 18. yüzyıl politik düşüncesindeki anlamı taşımamakla birlikte, Althusser’in eleştirisini doğrular nitelikte *Kapital*’deki sorunsalla da bağdaşmaz görünmektedir.²¹⁰

Ayrıca, Gramsci’de ekonomik-korporatif evreden sivil toplumda tanımlanan “etik-politik hegemonya” evresine geçiş sorunsalı, Gramsci’nin Genç Marx’ın Hegel eleştirisindeki gibi ekonomiği “dolayımınmamış politik” olarak ele aldığını göstermektedir. Gramsci’nin özel bir tarzda sosyolojik mekanizme karşı çıkarken

²⁰⁴ A.e, s. 365.

²⁰⁵ A.e, s. 387.

²⁰⁶ Antonio Gramsci, **Modern Prens**, s. 25.

²⁰⁷ A.e., s. 26.

²⁰⁸ A.e, s. 74.

²⁰⁹ A.e., s. 135.

²¹⁰ Stuart Hall vd., **Siyaset ve İdeoloji: Gramsci**, s. 43-45.

üstyapı alanını “iradi öğelerin bir birleşimi” olarak kurması,²¹¹ sorunun diğer bir yönüdür. Ancak bu yoruma karşıt savların da bulunduğunu belirtmek gerekir. Sözgelimi Thomas’a göre Gramsci’nin iradeyi felsefenin temeline yerleştirmeyi önerdiğine dair satırları Althusser (ve Poulantzas) tarafından yanlış yorumlanmaktadır.²¹²

Ayrıca Gramsci’de ilgi alanının üstyapısal alanlara kayması ile yapı ve üstyapı arasında tarihsel blok kavramsallaştırması ile ilişki kurması olgusu, Gramsci’nin yapıdan ne anladığı konusunda da bir başka tartışma alanı açmaktadır. Portelli’ye göre Gramsci’de yapı tarihsel blokun üstyapısına oranla bu öğenin “görece statik niteliğine”²¹³ dayanmaktadır. Yapı (ekonomik) ne ise o olan salt bir gerçekliktir, fakat somut olarak çözümlenmesi üstyapının -koşullar, geçici olan, rastlantısallık vb.- irdelenmesinden geçer. Bu yoruma göre yapı, “geçmiş”i, (önceden verili koşullar) siyasal (pratik) ise şimdiki anı temsil eder.²¹⁴ Bu yorum, Poulantzas’ın statik olarak yapı (ekonomik) ve onu devingen veya dinamik hale getiren pratik (politik) kavramsallaştırmalarının tarihselciliğe atfettiği eleştirisini doğrular nitelikte görünmekte ise de Gramsci’nin *Hapishane Defterleri*’nde yapının “statik” olarak tanımlamanın güçlüğüne dair ifadeler de rastlanmaktadır.²¹⁵ Nitekim Hall da, Gramsci’nin herhangi bir okumasından onun siyaseti “mekanik bir tarzda kavranan özdevinimli ekonomik yasaların motoru olarak nitelediği biçiminde bir sonuç çıkarılamayacağı “üzerinde durur.”²¹⁶

Gramsci’nin yapı ve üstyapı ilişkilerine soktuğu yenilik, ekonomist bir anlayışa karşıt olarak “yansıma” ilişkilerinin eleştirisi olmakla birlikte, Hegelci terimler kuramının tam da merkezinde olarak varlığını sürdürmektedir. Portelli’ye göre, “[yapıdan karmaşık üstyapılar alanına] Bu nitel geçiş, Gramsci tarafından, onun salt ekonomik (ya da bencil-tutkusal) uğraktan etik-politik uğrağa, yani insanların bilincinde yapının üstyapı olarak hazırlanmasına geçiş olarak tanımladığı, “nesnel”den

²¹¹ Bkz. Antonio Gramsci, *a.g.e.*, s. 78-79.

²¹² Peter D. Thomas, *Gramsci Çağı Felsefe...*, s. 523.

²¹³ Hugues Portelli, *Gramsci ve Tarihsel...*, s. 46.

²¹⁴ *A.e.*, s. 47-48.

²¹⁵ Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri*, s. 115.

²¹⁶ Stuart Hall vd., *Siyaset ve İdeoloji: Gramsci*, s. 61.

“öznel”e ya da “zorunluluk”tan “özgürlük”e geçiş anlamına da gelen “katharsis” uğrağına yerleşmiştir.”²¹⁷

Ancak Gramsci’nin kuramının bütüncül bir değerlendirmesi, yukarıda aktardığımız alıntılarda da görüldüğü gibi, siyasetin özgüllüğüne verdiği önem “özel bir kesitin” bütünü ifade edici bir parçası olarak ele alınması anlamında Hegelci bir bütünlük anlayışından koptuğunu da göstermektedir. Gramsci bir anlamda toplumsal formasyonun karmaşıklığını Althusser ve Poulantzas’tan farklı bir biçimde kurmaktadır. Yapısal nedensellik kavramına başvurmamakta, özgül özerk düzeyler arasında bir kavramsallaştırmaya gitmemekte, ancak bu alanların özgül etkinlikleri üzerinde durarak üstyapının altyapıya indirgenme biçimlerine karşı çıkmaktadır.²¹⁸

Hatta bizzat Poulantzas’ın da Gramsci’de “tarihselci görüşlerini özgün görüşlerinden ayırt etme”, “kuramındaki kopuşları saptama” ifadeleriyle gerçekleştirdiğini öne sürdüğü “semptomatik okuma”, Gramsci’nin varsayılan tarihselciliğinin “karmaşık” olduğunu göstermektedir. Gramsci biçim/içerik arasında Hegelci terimlerle kurduğu ilişkiye rağmen ideolojinin maddiliğine de vurgu yapmaktadır.

Bu eleştirinin en önemli sınırlılık noktasının, Althusser’in *Marx İçin ve Kapital’i Okumak*’tan sonraki özeleştirisinde Gramsci ile tümüyle aynı noktaya vardığına yönelik yorumlar olduğunu belirtmek gerekir.²¹⁹ Sözgelimi Thomas, Althusserci momentin, sonraki özeleştirisi ile bizzat kendisi tarafından terk edildiği üzerinde durarak Althusserci bir uğraktan Gramscici uğrağa geçmekte olduğumuzu belirtir. Ancak kuramlarında birtakım düzeltmelerle ilerlemekle birlikte, ne Althusser ne Poulantzas Marksist bir teori geliştirebilmek için Hegelci bir felsefe zeminini terk etmek gerektiğine dair genel savlarından hiçbir zaman vazgeçmemişlerdir.

4.3.2.3. Poulantzas ve Hegemonyanın “İkili” Anlamı

Poulantzas, Gramsci’den devraldığı hegemonya kavramının teorik düzeyde geliştirilmediğini, pratik bir kavram olduğunu ve geniş bir alana uygulanması

²¹⁷ Hugues Portelli, *a.g.e.*, s. 56-57. Portelli’ye göre, “katharsis uğrağı (bilinç dolayımıyla) ideolojinin yapının edilgin bir yansıması olmaktan çıkıp üstyapının tamamlayıcı bir bölümü haline geldikleri uğraktır.” *A.e.*, 57. Katharsis terimi için bkz. Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri*, s. 67.

²¹⁸ Stuart Hall vd., *a.g.e.*, s. 56-57.

²¹⁹ *A.e.*, s.30.

sebebiyle muğlak kaldığını belirtir. Poulantzas’a göre Gramsci, “gelişmiş kapitalist formasyonlardaki egemen sınıfların politik pratiklerine ilişkin olan yeni bir kavram” üretmekle birlikte yanlış bir biçimde bu kavramı kapitalist devletin yapılarını kapsayacak biçimde genişletmiştir.²²⁰ Poulantzas ise bu kavramın alanını kapitalist bir formasyondaki politik sınıf mücadelesi, özel olarak da bu formasyonlardaki egemen sınıfların politik pratikleri ile sınırlamayı önermektedir.

Genç ve Olgun Gramsci arasında bir kopuş varsayımından yola çıkmakla birlikte, onun olgunluk dönemi eserlerinde dahi tarihselciliğin birçok ikincil etkisinin görüldüğünden söz eden²²¹ Poulantzas’a göre, Gramsci’nin analizleri tarihselciliğin etkilerinden “arındırıldığında” gerçek sorunların kapitalist devletin karma veya organik feodal ilişkilerin çözülmesinin bir sonucu olarak atomize olmuş sivil toplumdan herhangi bir ayrılığına dayanmadığı görülecektir: Reel sorunlar, KÜT’teki kertelerin özgül özerkliği ile, bu tarzdaki sosyo-ekonomik ilişkilerdeki yalıtım etkisiyle ve devlet ile egemen sınıfın politik pratiklerinin bu yalıtımla olan ilişkisine aittir.²²²

Bu bağlamda Poulantzas’a göre hegemonya kavramı kapitalist bir toplumsal formasyondaki devlete değil, egemen sınıfların politik pratiklerine uygulanabilir. Hegemonya kavramı, kapitalist devletle ilişkisinde egemen sınıfların politik çıkarlarının nasıl olup da politik bedenin – ekonomik olan üzerindeki yalıtım etkisi üzerine kurulu olan halk/ulusun- “genel çıkarı” olarak oluşturulduğunu gösterir.

Ancak Poulantzas’a göre hegemonyanın Gramsci tarafından kullanılmayan bir anlamı daha bulunmaktadır: Kapitalist devlet, kapitalist bir formasyondaki sınıf mücadelesinin özgül karakteristikleri nedeniyle politik olarak egemen birden fazla sınıf veya fraksiyondan oluşan bir “iktidar bloğunun” işlemlerini mümkün kılar. Bu egemen sınıf ya da fraksiyonlardan biri, hegemonik rol olarak karakterize edilen özel bir rolü elinde tutar. Bu ikinci anlamıyla hegemonya kavramı, “kapitalist bir toplumsal formasyonda bir egemen sınıf ya da fraksiyonun diğer egemen sınıf ya da fraksiyonlar karşısındaki özel egemenliğini içerir.”²²³ Poulantzas’a göre:

²²⁰ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 137-138.

²²¹ **A.e.**, s. 138-139.

²²² **A.e.**, s. 159.

²²³ Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 160-161.

“Hegemonya kavramı böylece kapitalist toplumsal formasyonlarda bulunan politik sınıf egemenliğinin bu iki karakteristik tipi arasındaki ilişkiyi tanımlamamıza imkân verir. Hegemonik sınıf, halk/ulusun genel çıkarını temsil etme ve egemen sınıf ve fraksiyonlar arasındaki özgül bir egemenliği sürdürmek olarak nitelendirilebilecek ikili işlevi, politik düzeyde kendinde yoğunlaştıran sınıftır ve bunu kapitalist devletle olan özel ilişkisi vasıtasıyla yerine getirir.”²²⁴

4.3.3. İdeoloji Kavramsallaştırması

4.3.3.1. Özne Kategorisinin Eleştirisi

Poulantzas Althusser ile paralel olarak *Alman İdeolojisi*’nde ideolojinin “yanlış bilinç”le özdeşleştirilmesini, Genç Marx’ta özneyi merkez alan ideoloji kavramsallaştırmasının özne-gerçek-yabancılaşma modeli ile ilişkilendirmekte,²²⁵ Genç Marx’ın ideoloji kavramsallaştırmasında tarihselci sorunsalın karakteristikleri olan devlet/sivil toplum, üstyapı/altyapı, ideoloji/gerçek, yabancılaşma/öz, soyut/somut gibi karşıtlıklar yer aldığını öne sürmektedir.²²⁶

Althusser ekolünün Marksizm’i “teorik bir anti-hümanizm” olarak ortaya koyarak “özne” kategorisini reddettiği halde, aynı zamanda sınıf mücadelesi anlayışına vurgu yapmalarının, bu ekolün eleştirmenleri arasında karmaşaya yol açan yorumunun öznenin bireyle eşdeğer tutulmasından ileri geldiği düşünülmektedir. Sözelimi Neocleus, Althusser’in Özne nosyonunu birey düzeyinde ele alarak Hegelci kolektif özne nosyonunu görmezden geldiğini öne sürer.²²⁷

Thomas Althusser’in yorumunun aksine, Gramsci’nin *Hapishane Defterleri*’nin aynı zamanda “özne felsefelerinin reddi” olduğunu iddia etmektedir.²²⁸ Thomas bu yorumu, Gramsci’nin kuramında soyut bir insan doğasının olmaması anlamında, “toplumsal ilişkilerin bütünü olarak insan” kavramsallaştırmasından yola çıktığı²²⁹ üzerinden kurmaktadır. Gramsci’ye göre:

“Siyaset ve tarih biliminde praksis felsefesinin gündeme getirdiği temel yenilik, sabit, değişmez ve soyut bir “insan doğası” (doğaldır ki bu kavram dinsel düşünce ve aşkınlıktan türemiştir) olmadığı; tersine insan doğasının, tarihsel olarak belirlenmiş,

²²⁴ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 141.

²²⁵ **A.e.**, s. 195.

²²⁶ **A.e.**, s. 196.

²²⁷ Mark Neocleus, **Sivil Toplumu Yönetmek...**, s. 83.

²²⁸ Peter D. Thomas, **Gramsci Çağı Felsefe...**, s. 22-23.

²²⁹ **A.e.**, s. 524.

yani belirli sınırlar içinde, filoloji ve eleştirinin yöntemleriyle soruşturulabilecek, toplumsal ilişkilerin bütünü olduğunun kanıtıdır.”²³⁰

Ancak Althusser ekolü, özneyi bir sorunsalın metodolojik bireyci bir anlayıştan köklendiğini tartışmakla birlikte, bu sorunsal dâhilinde kalmanın öznenin “birey-özne” veya “tarihin sınıf-öznesi” olarak temsil edilmesi arasında bir fark bulunmadığını öne sürerler.²³¹ Althusser’in *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*’nda belirttiği gibi, özne kategorisi, somut bireyleri somut özneler olarak çağıran/adlandıran ideolojinin kurucu kategorisi olarak ele alındığında,²³² kavramın reddi ile yerine başka bir kavramsallaştırma -toplumsal ilişkiler- geçirilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. İdeolojinin bu kurucu niteliği dikkate alındığında, “kolektif özne” sorunsalının da bu bağlam içinde değerlendirilmesi gerektiği anlaşılr. Daha açık bir ifadeyle bu, Althusserci bir terminolojiyle ifade etmek gerekirse bir “sorunsal değişimi”dir. Althusser Marx’ın Feuerbach’tan kopuşu ile su yüzüne çıkan ama bu hesaplaşmanın da ötesine geçen kuramsal anti-hümanizminin onun “düşüncesinin evrimini radikal bir biçimde belirlediği” üzerinde durarak *Kapital*’de bu kopuşun sonuçlarını -vurgunun “ilişkiler”e kayması- izlemeyi önerir.²³³

Poulantzas özneyi merkez alan ideoloji kavramsallaştırmalarına ilişkin olarak Lukacs’ı hedef tahtasına oturtmakta ve Gramsci’nin analizlerinin Lukacs’ın sınıf-bilinci kavramsallaştırmasından farklılığına odaklanmaktadır.²³⁴ Poulantzas’a göre, Lukacsçı sınıf bilinci sorunsalının yol açtığı en önemli sorun, bu ideolojilerin “toplumsal sınıfların sırtlarına taktıkları politik plakalar” olarak ele alınmalarıyla aşırı-politikleştirilmesi ve egemen ideoloji ile egemen sınıf arasında somut bir ilişki kurmayı imkânsız hale getirmesidir.²³⁵ İdeolojik olanın yapı içindeki statüsü nedeniyle, egemen ideoloji ve egemen sınıf / fraksiyon ilişkisi her zaman gizlenmiştir.

²³⁰ Antonio Gramsci, **Modern Prens**, s. 19.

²³¹ Poulantzas’a göre, özneyi merkez alan sorunsalları ile tarihselci Marksizm’de devam eden bu ideoloji kavramının yetersizliği, öznenin toplumsal sınıf, somut birey, praksis vb. olarak alınmasına bakılmaksızın, bu sorunsalda ideolojinin kaçınılmaz olarak “yabancılaşma” kavramıyla eşlenmesidir. İdeoloji, bilincin (sınıf bilinci) veya özgürlüğün (praksis özgürlüğü) “özmeden yabancılaşmış ürünleri” olarak ele alınır. Bkz. Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 196

²³² Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin...**, s. 60,63.

²³³ Louis Althusser, “Amiens Savunusu”, **Makyavel’in...**, s. 260-264. Althusser burada Marx’ın *Wagner Üzerine Notlar*’ındaki şu ifadesini temel almaktadır: “Benim yöntemim insandan değil, ekonomik terimlerle verilmiş olan toplumsal dönemden hareket eder.” **A.e.**, s. 263.

²³⁴ Nicos Poulantzas, “Büyük Britanya’da Marksist...”, s. 177; **Political Power and...**, s. 195.

²³⁵ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 202.

Gerçekte egemen ideoloji, “saf ve basit özne olarak” egemen sınıfın varoluş koşullarını basitçe yansıtmaz, bunun yerine bir toplumsal formasyondaki egemen sınıflarla egemenlik altındaki sınıfların “somut politik ilişkisini” gösterir.²³⁶

Poulantzas’a göre Lukacs’ın kavramsallaştırması dahilinde, ideolojiye özgül bir özerklik atfedilmediği için, ideolojik kertenin özgül ritmi kavramsallaştırılamaz. Oysaki ideolojinin yapı içindeki “eşitsiz gelişimi” ve sınıf mücadelesi ile yapı arasındaki dekalajlar gibi sebeplerle, eski egemen ideoloji egemenliğini sürdürebilmekte veya egemen ideoloji diğer ideolojilerden “öğeler” alabilmektedir.²³⁷

“Eğer ideolojiler sınıf-öznelerin sırtlarında taşıdıkları bir plaka olarak görülürse egemen ideolojinin içinde egemen sınıflar haricindeki sınıfların ideolojilerine ait öğeler bulunması ve işçi sınıfının ideolojisi üzerindeki egemen ideoloji ile küçük burjuva ideolojisinin etkileri anlaşılamaz...Böyle bir ideoloji kavramsallaştırması dahilinde, her bir sınıfın ideolojisinin üstünde ve ötesinde bir dünya olamaz. Bu çeşitli ideolojiler kapalı bir ortamda gibi işlev görürler.”²³⁸

4.3.3.2. İdeolojinin Maddiliği

Althusser *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*’nda ideolojiye dair iki temel tez öne sürmektedir: Althusser’e göre ideoloji, “bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla aralarındaki hayali ilişkilerini temsil eder”²³⁹ ve “ideolojinin varoluşu maddidir.”²⁴⁰ Poulantzas da ideolojinin Marksist kavramsallaştırmasına dair “insanın hayali bir ilişki biçimindeki varoluş koşullarıyla gerçek ilişkisi”²⁴¹ tanımı ile Althusser’den ilham almaktadır. Poulantzas’a göre, bu “toplumsal-hayali” ilişki, ideolojilerin özne-bilinç sorunsalına ya da yabancılaşma ve yanlış bilinç sorunsalına indirgenemeyecek bir biçimde insan deneyimiyle ilişkili olduğu, “reel bir pratik-toplumsal ilişki” sergilediği anlamına gelir. İdeoloji, tüm faillerin aktivitelerinde, onların yaşanmış deneyimlerinden ayırt edilemeyecek bir hale gelerek bulunur. Bu ölçüde ideolojiler görece tutarlı bir evreni yalnızca gerçek değil, aynı zamanda hayali bir ilişki içinde sabitler. Bu kavramsallaştırmaya göre ideolojik olanın statüsü, bir formasyonun faillerinin “yapıların taşıyıcıları olarak kendi varoluş koşullarını yaşama biçimini

²³⁶ A.e., s. 203.

²³⁷ A.e.

²³⁸ A.e., s. 205.

²³⁹ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin...*, s. 51.

²⁴⁰ A.e., s. 55. Althusser’e göre ideolojinin maddiliği şuna gönderme yapmaktadır: “ideoloji her zaman hem bir aygıtta, hem de (aygıtın) pratiğinde veya pratiklerinde varolur. Bkz. a.e., s. 56.

²⁴¹ Nicos Poulantzas, *Political Power and...*, s. 207.

yansıtması gerçeğinden” elde edilir: İdeoloji bu taşıyıcıların kendi varoluş koşullarıyla ilişkisini kendileri tarafından “yaşanmış” gibi yansıtmaktadır.²⁴²

Bu konumlanma, ideolojik olanın özgül bütünlüğüne; yapılarıyla egemen sınıf ilişkisi sorunsalına götürür. İdeolojik olanın bu ünitesi, sınıf-özne ile onun sınıf bilinciyle kökensel bir ilişki türünden değil, bir formasyondaki ideoloji ile insan deneyimi arasındaki ilişkiden ve bu ilişkinin aldığı hayali (düşlemsel) ilişki biçiminden gelir.²⁴³

Poulantzas’a göre, Marx’ın tersyüz etme (inversion) terimiyle kavradığı gibi, ideoloji kendi içsel eylemi içinde faillerce görülebilir değildir. Poulantzas bunu “toplumsal bütünün faillere “geçirimsiz”²⁴⁴ olarak kaldığı” ifadeleriyle betimlemektedir. Toplumsal gerçekliğin tüm düzeylerinde olduğu gibi, ideoloji de deneyim düzeyinde faillerine “geçirimsiz” kalan kendine özgü yapılarınca belirlenir. Bu geçirimsizlik sınıf sömürüsü tarafından üst-belirlenmiştir.

İdeolojinin maddiliğine ve deneyim ile ilişkilendirilmesine dayanan bu kavramsallaştırma, Poulantzas’ın da belirttiği gibi, “kavramsal bir sistem olarak ideoloji” anlayışından kopmayı gerektirmektedir. Althusser’e göre, ideoloji “tinsel dünya olarak tahayyül edilen fikirler dünyası değildir; kurumlarda ve bu kurumların pratiklerinde vardır.” Althusser ideolojinin fikirler veya onların taşıyıcıları biçiminde kavramsallaştırılmasına karşıt olarak “maddi bir varoluşları” olduğunu ifade etmektedir.²⁴⁵ Bu, Poulantzas’ın *Devlet İktidar Sosyalizm*’de öne süreceği devletin kurumsal maddiliği kavramına benzer bir biçimde ideolojinin kurumsal maddiliği olarak adlandırılabilir. Bu maddi varoluş, “aygıtların içinde” ve “pratiklerinde” mevcuttur.

Poulantzas *SİTS*’da Gramsci’yi Lukacs’daki özne-bilinç sorunsalından ayırt etmekle birlikte, Gramsci’nin çalışmasına hâkim olan “tarihselci sorunsalın sebep olduğu çıkmaz ve hatalar” üzerinde de durmaktadır.²⁴⁶ Poulantzas “semptomatik bir okuma” ile Gramsci’deki teorik kopuşların ve ideoloji kavramsallaştırmasındaki

²⁴² A.e., s. 206.

²⁴³ A.e., s. 207; karş. *Kapitalist Devlette Siyasal...*, s. 239.

²⁴⁴ İng. *opaque*. Bkz. a.e.

²⁴⁵ Louis Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, s. 121.

²⁴⁶ Nicos Poulantzas, *Political Power and...*, s. 195.

bilimsel ve orijinal özelliklerin açığa çıkarılabileceğini ifade eder.²⁴⁷ Poulantzas hegemonik sınıf egemenliğinin kapitalist formasyonlarda politik ve ideolojik olanın özel bir ilişkisini, “burjuva ideolojisinin politik olarak işlev gördüğü biçimi” gösterdiği üzerinde durarak Gramsci’nin hegemonya analizlerinin de “kapitalist bir formasyonda burjuva ideolojisinin politik işlevselliğine yönelik” olduğunu belirtmiştir.

Poulantzas’a göre “tarihsel blok” kavramı, Gramsci’ye “teori ve pratiğin, bilimi içerecek biçimde ideolojinin ve yapının -tarihsel olarak belirlenmiş bir uğraktaki bütünlüğü içinde toplumsal bir formasyonun- bütünlüğünü oluşturmaya” imkân vermektedir. Ancak Poulantzas’a göre bu ünite, toplumsal yapının bütünlüğü içinde ideolojik ve teorik kerteleri birbirine karıştıran tarihselci tipte ifade edici bir bütünlüktür.²⁴⁸ Bir formasyonun bütünlüğünde ideoloji veya “dünya görüşüne” verilen bu merkezi rol, Gramsci’nin muğlak metaforu “bir formasyonun çimentosu olarak ideoloji” anlayışında görülmektedir.²⁴⁹ Bu bağlamda tarihsel blok yalnızca Hegelci “tarihsel şimdi”nin teorik formülasyonu olarak anlaşılır.

Ancak Poulantzas Gramsci’nin “toplumun çimentosu olarak ideoloji kavramsallaştırması”nı egemen ideoloji ile toplumsal bir formasyonun bütünlüğü arasındaki ilişkiyi konumlandırması ve Marksist düşüncede ideolojinin “kavramsal bir sistem olarak tanımlanmasında ilk kopuş” olması sebebiyle övgü ile karşılar.²⁵⁰ Poulantzas bu anlamda, çimento metaforunu “tutunum faktörünün özel bir biçimi” olarak nitelemektedir.²⁵¹ Poulantzas’ın Gramsci’nin çimento metaforuna getirdiği eleştiri ise, ideolojiye bir formasyonun ünitesini kurmak anlamında atfedilen birleştirici role ilişkindir:

“Bir üretim tarzının ve bir toplumsal formasyonun özgül bir kertesini ideoloji, bu tarz ve formasyonun sabitletiği sınırlar içinde kurularak bu birlik içindeki gerçek çelişkileri tayin eden üniteye düşsel bir tutarlılık sunar. İdeolojik olanın bu yapısı, toplumsal bir formasyonun ünitesini “yansıtmayı” olgusuna dayanır. Bu bakış açısı ile birleştirici olarak özgül, gerçek rolü, tarihselci kavramsallaştırmanın öne sürdüğü gibi bir formasyonun ünitesini kurmak değil, onu hayali bir düzlemde yeniden kurarak yansıtmaktır. Böylece, bir toplumsal formasyonun egemen ideolojisi, bu formasyonun tümünü (totality) tarihsel-toplumsal öznenin sınıf bilincini oluşturduğu için değil,

²⁴⁷ A.e., s. 201.

²⁴⁸ A.e., s. 200.

²⁴⁹ A.e., s. 200-201.

²⁵⁰ A.e., s. 201.

²⁵¹ A.e., s. 207.

tersyüz etme ve mistifikasyon gibi özgül eğilimleriyle bu formasyonun ünitesini özgülleştiren kertelerin eklemleme indeksini yansıttığı için kapsar.”²⁵²

Poulantzas’a göre, sınıflı toplumlarda ideolojinin işlevi, sınıf ilişkilerince üst-belirlenmiştir. Egemen ideolojinin yapısı (ünitesi) da sınıf bilinci / dünya görüşü ile ilişkileriyle değil, mücadele halindeki çeşitli sınıflar arasındaki somut ilişki ile deşifre edilir. Egemen ideoloji, faillerin toplumsal yapıya pratik olarak katılmasını güvence altına alarak bu yapının muhafazasını (tutunumunu) amaçlar; bu, sınıf egemenliği ve sınıf sömürüsü anlamına gelir.²⁵³

Poulantzas’a göre Marx’ın *Kapital*’de ortaya koyduğu kapitalist fetişizm analizleri de basit piyasa fetişizminden farklı olarak ideolojiye özel bir yalıtım etkisini önvarsaymakta, terimi hukuki-politik ve ideolojik olanın etkisi olan yalıtımın çeşitli görünüşlerine ilişkin olarak kullanmaktadır.²⁵⁴ Marx’ın meta fetişizmi analizine göre, metanın “gizemli” bir şey olmamasının nedeni, kökeni emeğin toplumsal niteliğinde olan, insanlar arasındaki belirli bir toplumsal ilişkinin şeyler arasındaki “düşsel” bir ilişki biçimine bürünmesidir. Bu konum, tümüyle kapitalizmin yapısal bir özelliğine göndermede bulunmaktadır.

Poulantzas’a göre, ideolojinin rolü sadece son kerte belirleyici olan ekonomik düzeyi gizlemek değil, aynı zamanda egemen role sahip olan düzeyi ve egemenlik olgusunu gizlemektir. Poulantzas ideolojiyi de moral, hukuki, politik, estetik, dinsel, ekonomik, felsefi vb. bölgelere ayırarak, bu bölgelerden birinin diğerleri üzerindeki egemenliğinden bahseder.²⁵⁵ Feodal bir üretim tarzında ideolojik olanın egemen bölgesi dinsel ideolojiye aitken kapitalist üretim tarzında ideolojik olanın hukuki-politik bölgesinin egemenliği söz konusudur.²⁵⁶

²⁵² A.e., s. 208-209.

²⁵³ Poulantzas’a göre, bu bakış açısı ile yalnızca neden egemen sınıfların varoluş koşullarıyla ilişkilerini egemen bir ideoloji içinde deneyimlediklerini değil, aynı zamanda neden bu söylemin egemen sınıf haricindekilerin yaşam tarzlarından ödünç alınan öğeleri barındırdığını da anlamak mümkün hale gelmektedir. Bkz. Nicos Poulantzas, a.e., s. 209.

²⁵⁴ Poulantzas’a göre Marx bu etkiyi betimsel bir tarzda pre-kapitalist toplumsal formasyonların “doğal bağları” olarak adlandırdığı şeyle karşıtlık içinde ele almıştır. Burada hukuki-politik ideolojinin ilk işlevi “ayırarak” ve “faillerin doğal bağlarını çözmek” olur. Marx “özgürleştirme” terimini bu anlamda kullanır. Bkz. a.e., s. 213-214.

²⁵⁵ Nicos Poulantzas, a.e., s. 210.

²⁵⁶ Poulantzas bunu bir anlamda genel kural olarak belirtmektedir. Bu anlamda, politik olanın egemen rolünü elinde bulundurduğu devlet tekelci kapitalizmi aşamasında ekonomik ideolojinin (örneğin teknokratizm) egemen ideolojinin egemen bölgesi haline gelme eğiliminde olduğunu tartışır. Bkz. a.e., s. 211

Poulantzas’a göre Marx’ın analizleri de egemen burjuva ideolojisinin sınıf sömürüsünü özel bir tarzda gizlediğini ortaya koymaktadır. Bu ideolojide egemen olan hukuki-politik bölgenin özel etkisi, egemen sınıfın doğrudan ekonomik çıkarlarını meşrulaştırmaktan oluşmaz, hepsinin üstünde devlet/ulusun “özdeş”, “ayrı” ve yalıtılmış bireylerin bir “eşitlik” imajını önvarsayar, içerir veya dayatır.²⁵⁷

4.3.3.3. Bilim/İdeoloji Karşıtlığı

Althusser’in ortaya koyduğu bilim ve ideoloji karşıtlığı, Gramsci’nin “dünyaya ilişkin düşünceler” nosyonunun eleştirisi ile bir arada düşünülmelidir. Poulantzas’a göre, bilime karşıt olarak ideolojinin, gerçek çelişkileri saklayarak ve düşsel bir düzeyde yeniden üreterek faillerin deneyim ufku olarak görece tutarlı bir söylem kurmak biçiminde kesin bir işlevi vardır. İdeoloji bunu faillerin gerçek ilişkilerinin temsillerini biçimlendirerek ve bunları bir formasyonun tüm bir ilişki ünitesine ekleyerek yapar. Bilimsel bir kavramsallaştırmaya karşıt olarak ideoloji, toplumsal sistem içinde çelişkiye izin vermeyi reddeder, bu çelişkileri dışlayarak çözmeye çalışır.²⁵⁸ Bir diğer deyişle ideoloji, “bilimin nesnesini deforme ederek” gizleyici rolünü gerçekleştirir.²⁵⁹

Poulantzas’a göre kamuoyu ve bununla bağlantılı olarak ilk defa fizyokratların ele aldığı “rıza” kavramsallaştırmasının ortaya çıkışı, egemen ideolojinin söyleminde politik ve ekonomik olanın görece özerkliğinin kavramsallaştırması ile ilgilidir ve böylece o zamana dek Aristotelesçi etik geleneğine bağlı kalan “politik olan” kavramsallaştırmasında bir teorik devrimi simgeler.²⁶⁰ Ancak Poulantzas’a göre bu ideolojilerin özgül karakteristikleri Gramsci’nin inandığı gibi egemenlik altındaki sınıfların “aktif rıza”nın alınması değildir. Çünkü bu her egemen ideolojinin genel karakteristiğidir. Burjuva hukuki-politik ideolojileri, kendilerini bir kutsallık ilkesi etrafında kabul ettirmeye çalışmaz, “bilimsel teknikler” olarak sunarlar. Kamuoyu, konsensüs vb. kategoriler egemenlik altındaki sınıfların bu ideolojileri özel bir tarzda kabul etmesiyle ilgilidir.²⁶¹

²⁵⁷ A.e., s. 214-215.

²⁵⁸ A.e., s. 208.

²⁵⁹ A.e., s. 211.

²⁶⁰ A.e., s. 217.

²⁶¹ A.e.

Poulantzas bu anlamda burjuva hukuki-politik ideolojilerin, politik içeriklerini kendilerini “bilim” olarak sunarak özel bir tarzda gizlediğinden bahsetmektedir.²⁶² Kapitalist devletin işleyişinde zorunlu bir faktör olan ve politik rızanın modern biçimi olan “kamuoyu”, kendisini rasyonel bilimsel teknik olarak sunmadıkça ve bu anlamda kabul görmedikçe işlev göremez. Bunu aynı zamanda kendisini ütopyanın karşıtı olarak sunarak ve sınıf mücadelelerini “ütöpik” olarak adlandırarak yapar.²⁶³

Poulantzas hegemonya kavramı ile egemen ideoloji arasındaki ilişkiyi Gramsci’nin ideolojiye atfettiği özgül bir tutunumdan farklı olarak “politik olan” ile bağlamı içinde kurmaktadır. Poulantzas’a göre;

“hegemonya kavramı kapitalist formasyonlardaki hegemonik sınıf liderliği altındaki egemenliğe uygulandığında, bir sınıf ya da fraksiyonun kendisini halk/ulusun genel çıkarının cisimleşmesi olarak sunmayı başarması ve egemenlik altındaki sınıfları bu egemenliğin özgül bir politik kabulü için koşullaması yoluyla, egemen kapitalist ideolojinin özgül karakteristiklerini kapsar.”²⁶⁴

4.3.4. Devletin Baskı Aygıtı ve Devletin İdeolojik Aygıtları

Althusser *Yeniden Üretim Üzerine*’de “altyapının ya da üretim tarzının “temel”i üzerinde yükselen üstyapının -hukuk, devlet ve ideoloji- varlığını ve işlevini anlamak için yeniden üretim bakış açısına ulaşmanın gerekliliği”²⁶⁵ üzerinde durmuştur. Althusser üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin büyük ölçüde DİA’lar vasıtasıyla sağlandığı²⁶⁶ üzerinde durmakla birlikte, DİA’ların öncelikle “emekgücünün yeniden üretiminde” oynadığı role dikkat çekmektedir. Bu yeniden-üretim “ideolojik boyun eğme biçimleri” içinde sağlanır.²⁶⁷

Althusser’e göre, iktisadi altyapının incelenmesi üretim ilişkilerinin yeniden üretimini açıklamayı hiçbir şekilde sağlamaz.²⁶⁸ Oysa son çözümlemede, bir üretim tarzını niteleyen üretim ilişkileri olduğu ve bir üretim tarzının “üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini belirleyici bir rol oynadığı üretim koşullarının yeniden üretimini sağlandığı ölçüde varlığını sürdürdüğü”²⁶⁹ düşünüldüğünde, bu yeniden üretimin

²⁶² A.e., s. 216.

²⁶³ A.e., s. 218.

²⁶⁴ A.e., s. 221.

²⁶⁵ Louis Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, s. 111.

²⁶⁶ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin...*, s. 43.

²⁶⁷ A.e., s. 21-24.

²⁶⁸ Louis Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, s. 111-112.

²⁶⁹ A.e., s. 112.

koşullarını sağlayan şeyin üstyapı olduğu ortaya çıkar. Althusser'e göre üstyapı, "sınıfın baskı iktidarı ve sınıfın ideolojikleştirme iktidarı şeklinde iki veçhesi altında ele alınan devlet üzerinde gruplaşmış ve merkezleşmiş olarak görünür."²⁷⁰ Althusser bu temelden hareketle devletin baskı ve ideolojik aygıtları arasında bir ayrıma gider.²⁷¹

Althusser'in öne sürdüğü çerçeve içinde, devlet teorisini geliştirmek için yalnızca devlet iktidarı ve devlet aygıtı ayrımını değil, devletin baskı aygıtı (DBA) yanında devletin ideolojik aygıtlarını da göz önünde bulundurmak gerekir.²⁷² Althusser hukuki ve politik DİA'ar yanında özel alanda tanımlanabilecek din, aile, sendikal vb. ideolojik aygıtları da devletin hukuki-politik üstyapısı içine yerleştirirken devletin hukuki yapıyla sınırlanamayacağından hareketle özel-kamu ayrımının dışında kaldığını (veya bu ayrımın önkoşulu olduğunu) belirterek önemli olanın DİA'ların özel veya kamusal olmaları değil, işleyişleri olduğunu belirtir.²⁷³ Althusser bununla birlikte tümüyle baskıya ya da ideolojiye dayanan bir devlet aygıtı olmadığı, ayrımın baskıya veya ideolojiye öncelik vermek anlamında ortaya çıktığı şerhini de düşer.²⁷⁴

Althusser DBA ile DİA'lar arasında egemen ideoloji vasıtasıyla kurulan ilişkiden yola çıkarak yönetici sınıfın hegemonik iktidarını uyguladığını belirtmektedir: "Hiçbir sınıf DİA'lar içinde ve üstünde hegemonyasını uygulamadan devlet iktidarını sürekli olarak elinde tutamaz." Öte yandan DİA'lar yönetici sınıfın elinde tuttuğu salt bir araç olmaktan öte, "sınıf mücadelelerinin alanı" olarak da kavranırlar.²⁷⁵

Bu olgu, siyasal mücadelenin neden devlet etrafında döndüğünü de açıklamaktadır.²⁷⁶

"Bir üretim tarzı, temelinin -yani üretim ilişkilerinin- yeniden-üretim koşullarını sağlayan devlet aygıtları sistemi sürdükçe sürüyorsa, devlet aygıtları sistemine saldırmak ve bir üretim tarzının yeniden-üretim ...koşullarını kesintiye uğratmak için devlet iktidarını ele geçirmek ve yeni üretim ilişkilerini yerleştirmek gerekir."²⁷⁷

²⁷⁰ A.e.

²⁷¹ A.e., s. 116.

²⁷² Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin...*, s. 32.

²⁷³ A.e., s. 34.

²⁷⁴ A.e., s. 35.

²⁷⁵ A.e., s. 36.

²⁷⁶ Louis Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, s. 113.

²⁷⁷ A.e., s. 115.

Bu, “eski kapitalist üretim ilişkileri sisteminin basitçe tükenmesi” değil, sınıf mücadelesinin sonucu olarak ele alınır. Althusser’e göre sınıf mücadelelerinin devletin baskı aygıtını hedeflemesi yeterli değildir; “egemen sınıfları sahip oldukları devlet iktidarından yoksun bırakabilecek sınıf mücadelesinin uzun süreli savaşımının önemli bir bölümü bu aygıtların [DİA’lar] bağrında ve onların biçimleri içinde cereyan etmektedir.”²⁷⁸ Althusser bu bağlamda, devletin ideolojik aygıtlarının toplumsal sınıfları “sahnelemesi”nden söz eder ve bunu sınıf mücadelesinin devletin ideolojik aygıtları ile sınırlı olmaması anlamında, bu alanı büyük ölçüde aştığı yorumu ile birleştirir.²⁷⁹

Althusser’e bu noktada yöneltilen eleştiriler, temelde, kamusal/özel ayrımının bu aygıtların işleyişlerini etkilemesi anlamında önemli olduğuna yönelik olmuştur.²⁸⁰ Poulantzas’ın Althusser’in DİA’lar kuramına yönelik olarak geliştirdiği, yeniden üretimdeki rolü baskı ve ideoloji çiftine indirgendiğinde, devletin “ekonomik aygıtlarını” ya da daha doğru bir ifadeyle ekonomik eylemlerini kavramanın mümkün olmadığı²⁸¹ savıyla başlayan eleştirisi ise, altıncı bölümde ayrıntılarıyla göreceğimiz gibi baskı ve ideoloji ikiliğini aşan bir çerçeveye yerleştirilecektir. Bu sorunsal, göreceğimiz gibi Poulantzas’ın kapitalist devlete ilişkin olarak yeniden üretim sorunsalını aşan “ilişkisel” yaklaşımıyla olduğu kadar, iktidarın üretici/dönüştürücü eylemleri anlamında “pozitif” yönlerine vurgu yapmanın bu ikilik dahilinde imkansızlaştığı üzerine kuruludur.

4.4. Kapitalist Devletin Görelî Özerkliği

Poulantzas, *SİTS*’da “*İktidarın Ünitesi ve Kapitalist Devletin Görelî Özerkliği*” başlığı altında görelî özerklik sorununa özel olarak kapitalist devlet ve politik sınıf mücadelesi arasındaki ilişki açısından yaklaşmaktadır. Poulantzas’a göre, devlet ve hegemonik sınıf veya fraksiyon arasındaki özel ilişki, hiçbir biçimde devlet

²⁷⁸ A.e., s. 117.

²⁷⁹ A.e., s. 122-123.

²⁸⁰ Stuart Hall vd., *Siyaset ve İdeoloji: Gramsci*, s. 38; Perry Anderson, *Antonio Gramsci Hegemonya...*, s. 63. Anderson’a göre, “...bir kez bütün ideolojik ve politik üstyapılar -aile, reformist sendikalarla partiler ve özel iletişim araçları- tanım gereği devlet aygıtları olarak kabul edilirse, burjuva demokrasisi ile faşizmi ayırmak tamamen imkânsız ve gereksiz olur. Çünkü faşizmde sendikalarla kitle iletişim araçları üzerinden kurumsallaşmış tam bir devlet denetimi...önemsiz olacaktır.” A.e.

²⁸¹ Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary...*, s. 25.

“makinasının” bu sınıf veya fraksiyona doğrudan bir bağılılığından kaynaklanmaz; aksine görelî bir özerklik kazanmasına dayanır.²⁸²

Seçimi tesadüfî olmayan başlıktan da anlaşılabilceği gibi sınıfların politik pratiklerine göre konumlandırılan görelî özerklik kavramsallaştırması, ancak “kurumsallaşmış politik iktidara has olan ünite” (bütünlük) ile ilişkilendirildiğinde anlam kazanmaktadır. Poulantzas’a göre Marx’ın da tespit ettiği gibi, bu politik ünite, devletin egemen sınıflardan görelî özerkliğinin koşuludur.²⁸³

Nitekim Poulantzas bu kavramların “anlamaları kesin olarak belirtilmedikçe” kullanılmamaları gerektiği üzerinde önemle durur.²⁸⁴ Bu anlamda öncelikle devletin görelî özerkliği ile ifade edilenin ne “olmadığının” belirlenmesi gerekir. Devletin görelî özerkliği, hiçbir koşul altında “arabulucu” olarak devlet nosyonu ile ve / veya sınıflar arasında bir uzlaştırıcı olarak nötr bir devlet kavramsallaştırmasıyla ilgili değildir.²⁸⁵ İkinci olarak, daha önceki bölümlerde de değinildiği gibi, bahsedilen özerkliğin “göreliliği” devletin sınıflardan veya toplumdan bağımsızlığının “sınırlandırılmış” bir versiyonu olarak okunamaz. Devletin görelî özerkliği kavramsallaştırması, devletin ancak iktidar bloğunu oluşturan sınıf ya da fraksiyonlardan görece bir özerklik gösterdiği ölçüde bu sınıf ve fraksiyonların politik egemenliğini bir ünite olarak sunabileceğine ilişkindir.

Poulantzas devlete görelî özerklik atfetmeyen veya bu kavramsallaştırmanın yanlış bir yorumuna dayanan anlayışların eleştirisine yer verir. Bilindiği gibi Poulantzas bu kavramsallaştırmayı geliştirirken öncelikle hedef tahtasına araç-olarak-devlet anlayışlarını koymakta idi. Devleti “egemen sınıfın aleti ya da aracı olarak gören”²⁸⁶ ve ünitesini egemen sınıfın iradesinin varsayılan ünitesi ile eşitleyen bu kavramsallaştırma dâhilinde devlete herhangi bir biçimde görelî özerklik atfetmek mümkün olmamakta, görelî özerklik ancak “kurumsallaşmış politik iktidarın ünitesinde bir kopma” olarak anlaşılmaktadır.²⁸⁷

²⁸² Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 297.

²⁸³ **A.e.**, s. 282. Poulantzas’a göre, bu ilişkinin paradoksal karakteri, “devletin bu sınıflar karşısında ancak onların tekelnameli ve ayrıcalıklı politik iktidarını oluşturduğu ölçüde görelî bir özerklik üstlenebileceğidir.” Bkz. **a.e.**, s.289.

²⁸⁴ **A.e.**, s. 255.

²⁸⁵ **A.e.**, s. 244, 262, 264, 271, 287.

²⁸⁶ **A.e.**, s. 256.

²⁸⁷ **A.e.**, s. 256-257.

İkinci olarak görelî özerklik kavramsallaştırması, devlet iktidarının sınıflar arasında paylaştırıldığı varsayılan bir parseller yığını olarak ele alınmasına karşıt olarak geliştirilir. Bu sorunsal, genel olarak çoğulcu/kurumsalcı anlayışlarla eşleştirilmekle birlikte, devleti egemen sınıfın aracı olarak gören anlayış açısından da paradoksal olarak görünebilecek bir sonuca yol açar. Egemen sınıf-öznenin basit bir aleti olarak görülen devlet, işçi sınıfı açısından bakıldığında bu sınıfın “avı olmayı bekleyen bir parseller yığını”²⁸⁸ olarak görülür. İşlevselci/kurumsalcı yaklaşımlar açısından ise bu sorun daha kritiktir. Bu kavramsallaştırma dâhilinde devlet iktidarının ve genel olarak politik iktidarın ünitesinin bir kavramsallaştırması yer almaz: Bunun yerine kurumsallaşmış politik iktidarın güçler/karşı güçler, veto grupları, karar organları, merkezler vb.nin çoğulculuğu dâhilinde parsellere ayrılması,²⁸⁹ parsellere ayrılmış bir iktidarın gruplar veya topluluklar olarak taşıyıcılarının aralarında paylaştıkları bir ganimet olarak görülmesi söz konusudur.²⁹⁰

Poulantzas, kökensel bir ilke üzerine kurulu, eşit öğelerden oluşan döngüsel bütünlük anlayışından köklenen kurumsalcı anlayışlar ile Marksizm’in tarihselci yorumlarını “özne felsefelerinin” reddi temelinde eleştirir. Merkezi, kökensel bir toplumsal özne üzerine kurulu bu sistemlerde, politik düzeyin özgüllüğünün bulunmaması ve bu çerçeve içinde sınıf mücadelesine bilimsel bir kavramsallaştırmanın atfedilememesi bir ortaklık olarak görünür.

Poulantzas’ın kuramının sıklıkla kurumsalcı anlayışlarla bir ortaklık sunduğu yönünde eleştirildiği belirtilmişti. Ancak Poulantzas’da yapı kavramı, aksine “kurum” kavramının sınıfsal ilişkileri gizleme nosyonunu açığa çıkarmak için öne sürülmektedir. Poulantzas’ın politik düzeyin bir formasyonun bütünlüğünü devam ettirme anlamında öne sürdüğü “tutunum” kavramı, yapı, devlet, kurum, örgüt, birlik, korporasyon gibi terimlerin gelişigüzel yer değiştirdiği kurumsalcı bir anlayış içinde yer alan “toplumsal bütünü kaynaştırma” nosyonuyladır, bu kavramsallaştırmanın politik olana herhangi bir özgüllük atfetmemesi anlamında eşdeğer olarak ele alınamaz. Bu kavramsallaştırma dahilinde:

²⁸⁸ A.e., s. 257.

²⁸⁹ A.e., s. 263, 307.

²⁹⁰ A.e., s. 264.

“Devlet-kurum, toplumsal sistem-bütünün diğerleriyle homojen ve eşdeğer bir ögesi biçiminde, döngüsel dengesine entegre olan kökensel bir öznenin ürünü olarak görünür. Parsons’un “politik” kavramında görüldüğü gibi, politik olan sistemin diğer tüm parçalarına düşen toplumsal bütünü kaynaştırma yönündeki belirsiz bir işleve dâhil olmaktadır.”²⁹¹

Ancak Poulantzas “ulus-halkın politik ünitesinin temsilcisi olarak devlet”in egemen sınıflardan görelî özerkliğinin kurumsal çerçevesi ile bağ kurulması üzerinde de önemle durmaktadır. Poulantzas, bu kurumsal çerçevenin “sakladığı şey”i her daim göz önünde bulundurmak gerekliliğinden bahsederek, bu kurumsal çerçeveye ne olduğundan fazla önem vermenin, ne de bu çerçevenin “devletin meşrulaştırılması” ideolojik işlevi ile birlikte özgül etkinliğini görmezden gelmenin de mümkün olmadığını belirtmektedir.²⁹²

Poulantzas çağdaş politik teoride, politik düzeyin özgüllüğünün yokluğunu, “politik olanın ekonomik içinde erimesi” ve “ekonomiğin politik tarafından emilmesi” olarak iki eğilim dâhilinde ele almaktadır.²⁹³ İlk eğilim, “neo-liberal okul”dur. Poulantzas, “klasik liberalizme karşıt olarak bu akıma göre, piyasanın –ekonomik sürece müdahalesi olmayan özerk bir politik iktidar önvarsayan- “otomatik ve “doğal” dengesinin teknolojik-endüstriyel bir toplumdaki “karma” güçlerin bir dengesi ile yer değiştirdiğini öne sürer.²⁹⁴ Politik iktidarın topluluklar tarafından paylaşıldığı bu şemada sınıf mücadelesine yer yoktur.²⁹⁵ Devletin burada “kurum” olarak kapsamı daraltılmıştır; kurumsallaşmış ve biçimsel bir tutunum çerçevesine entegre edilen bu çoğulcu toplumu sağlayan örgütlenmenin “teknik” bir işlevini üstlenir. Bu çerçevede, politik olanın özgüllüğü olmadığı için görelî özerklik sorunsalı konumlandırılmaz. Bu, “ekonomik düzey içinde sulandırılmış bir politik düzeyin özgüllüğünün bulunmayışı” olarak tarif edilir.²⁹⁶

Devletin kurumsalcı neo-korporatist kavramsallaştırmasında ise tam tersi bir anlayış yer alır. Ekonomik düzeyde birliklerin ve çıkar gruplarının vb. bütünleştirici etkisi önkabul olarak alınsa da, bu gruplar arasındaki antagonizmalar –sınıf mücadelesi anlayışına varmaksızın- kabul edilir. Kurumsallaşmış politik iktidar ise bu grupların

²⁹¹ A.e., s. 265.

²⁹² A.e., s. 277.

²⁹³ A.e., s. 266.

²⁹⁴ A.e., s.267.

²⁹⁵ A.e., s. 266.

²⁹⁶ A.e., s. 267.

“dinamik uyumlulaştırılmasında” bir kontrol merkezi olarak işlev görmektedir.²⁹⁷ Politğin ekonomik olanda erimesi, burada ekonomğin politik tarafından emilmesi biçiminde dönüştürülmüştür. Ancak her iki akım da ekonomik ve politik olanı sınırlamakta başarısız olur.²⁹⁸

Poulantzas’a göre, Marksist teorinin de taşıyıcılarını reformist biçimlerinde bulan bu ideolojik akımlarla bozulması söz konusudur. Sözgelimi Alman sosyal demokrasi akımındaki devletin kurumsalcı-korporatist kavramsallaştırmasında, işçi sınıfı da bu korporatist birliklerden birini oluşturabiliyor ve devlet kurumuna entegrasyonuyla çoğulcu politik iktidarın özerk bir parselini elinde bulundurabiliyor gibi görünür.²⁹⁹

Poulantzas’ın Marksist teoride tespit ettiği ikinci sorunlu akım, Lassalcılıkla ilişkilendirilen bir “yukarıdan devrim” anlayışıyla bağlantılı olarak tartışılır. Burada, sınıflar arasında nötr bir arabulucu veya uzlaştırıcı olarak devlet kavramına değil, Marx-Engels’in Bismarckçılık üzerine analizlerine başvurulur.³⁰⁰ Poulantzas’a göre burada ortaya konan sorun şudur: “Devlet egemen sınıflar karşısında, devlet aygıtının sınıf iktidarının ele geçirilmesi yoluyla parçalanması söz konusu olmaksızın sosyalizme geçişi başarabilecek bir özerkliğe sahip olabilir mi?” Yukarıdan devrim teorisinin çağdaş bir versiyonu, feodal üretim tarzından kapitalizme geçiş aşamasında bütünüyle özel bir özerklik kazanan Bismarckçı devlet fenomeni ile mevcut durum arasında tarihsel bir analogi kurmaktadır. Bu teoriye göre, devlet tekelci kapitalizmi evresi, kapitalizmden sosyalizme geçiş aşamasıyla eşlenmektedir. Bu geçiş dönemi de, feodalizmden kapitalizme geçiş aşamasında olduğu gibi devletin hukuki-politik üstyapısıyla ekonomik olan arasında özgül bir tekabüliyetlik ile karakterize edilmektedir.³⁰¹ Bu anlayışa göre hukuki-politik olan ulusallaştırma, planlama gibi özellikleriyle ekonomik olanın önünde yer alarak şimdiden sosyalist devletin özelliklerini göstermekte, ekonomik olandan özel bir tarzda özerkleşmektedir. Burada

²⁹⁷ A.e.

²⁹⁸ A.e., s. 268.

²⁹⁹ A.e., s. 269-270.

³⁰⁰ A.e., s. 270-271.

³⁰¹ A.e., s. 271.

da, egemen sınıfın alet ya da aracı olarak kapitalist devlet şeması tekrarlanarak, “devlet tekeli kapitalizminin faili olarak devlet” kavramsallaştırılmasına ulaşılır.³⁰²

4.4.1. Klasik Marksist Metinlere Dönüş: Bonapartizm Kavramı Temelinde Bir Çözümleme

Poulantzas’ın *SİTS*’da ortaya koyduğu perspektife göre, politik olanın kuramı (kapitalist devlet kuramı) “formel-soyut nesneler” oluşturur: Çünkü “sözcüğün güçlü anlamında varolan yalnızca tarihsel olarak belirlenmiş kapitalist yapıdaki devletler”, yani “reel-somut” olarak devletlerdir.³⁰³ Marx’ın ‘Louis Bonaparte’ın On Sekiz Brumaire’i’ gibi, daha doğrudan politik metinlerinin³⁰⁴ reel-somut nesnelere –tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal formasyonlara- ilişkin olduğunu³⁰⁵, ancak bu eserlerde sunulan içeriğin en soyut kavramlara dek uzandığını ifade eden Poulantzas, bu kavramların (örneğin Bonapartizmin) “genel olarak kapitalist formasyonlar için hangi ölçüde geçerli olduğu” sorusunu ortaya koyar.³⁰⁶

Poulantzas’a göre, Marx ve Engels’in Bonapartizm’e ilişkin yazıları somut bir politik fenomenin analizine dönük olsa da, aynı zamanda kavram Marx ve Engels tarafından “kapitalist devletin kuramsal oluşturucu niteliği” olarak düşünülmüştür.³⁰⁷ Poulantzas, bu okumanın Marx’ın tanımladığı somut-politik biçimlerden hareketle bir genelleme yaparak bir devlet tipi kurmak anlamına gelmediğini sözlerine eklemekte, Marx’ın bahsettiği anlamda “Fransa’daki Bonapartizm’in somut tarihsel fenomeninin niteliğiyle, kapitalist devlet tipinin oluşturucu karakteristiği olan Bonapartizm’in niteliğini” ayırmak gerektiğini ortaya koymaktadır. Poulantzas, ikinci anlamdaki Bonapartizmin temel karakteristiklerinden birinin “devletin egemen sınıf ve fraksiyonlardan görece özerkliği” olduğu üzerinde durur.³⁰⁸

³⁰² Bu, devlet aygıtının tekeli burjuvaziden özel bir özerkleşmesinde yansıtılmaktadır; burada çağdaş-teknik bürokratik kategori Bismarckçı bürokrasiyle benzer bir rol oynar. Poulantzas’a göre bu kavramsallaştırmalar hem Bismarckçı fenomene dair analizlerinde hem de kapitalizmden sosyalizme geçiş modeli üzerinde KÜT’ün dönüşümlerine dair açıklamalarında hatalıdır. **A.e.**, s. 272-273

³⁰³ **A.e.**, s. 16.

³⁰⁴ Poulantzas, Lenin’in de Marx’ın Fransa’daki 1848-1852 arasındaki döneme ilişkin yazılarının kapitalist devlet kuramının kuramsal inşası için yapılan bir çabayı temsil ettiğini düşündüğünü not eder. Bkz. Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 301.

³⁰⁵ Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 21.

³⁰⁶ **A.e.**, s. 301.

³⁰⁷ **A.e.**

³⁰⁸ **A.e.**, s. 302.

Poulantzas'ın vurguladığı anlamda somut-reel olan ile soyut-biçimsel kavramsallaştırmalar arasındaki ilişkiyi saptayabilmek açısından Marx'ın *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*'ne daha yakından bakmak gereklidir. Marx bu eserde, “işçi sınıfının Haziran 1848'deki yenilgisinin burjuva cumhuriyetinin üzerinde kurulabileceği zemini hazırlayıp düzlediği”³⁰⁹, tüm sınıfların “proleter sınıfa karşı birleşerek düzen partisini oluşturduğu”³¹⁰ bir aşamadan, işçi sınıfına karşı birleşen burjuvazinin fraksiyonlarının adım adım dağılışını ve “yönetme kabiliyetini yitirdiğini ilan ettiği”³¹¹ bir döneme uzanan tarihsel süreci özgün biçimde inceler. Burjuvaziye rağmen gelişen bir süreçten çok, burjuvazinin doğrudan politik egemenliğinden vazgeçtiği bir dönemin tarihsel-anlatısıdır bu. Bir tür “yokuş aşağı”³¹² gidiyor görünen bu süreç, burjuva parlamentosunun dağıtılarak, devletin yürütme erki ekseninde giderek güçlendiği ve merkezileştiği, toplumu kuşatarak bir “ağtabaka gibi sardığı”³¹³ bir dönemin anlatısı ile son bulur.

Marx bu eserde, kapitalist devlet biçiminin tipik niteliğini “parlamente cumhuriyet” olarak ortaya koymaktadır. Burjuva sınıfının fraksiyonlarının, daha doğrusu Marx'ın deyimiyle Fransız burjuvazisinin iki büyük kesiminin, ancak parlamente cumhuriyet biçimi altında birleşik bir sınıf olarak hâkimiyetini gündeme getirebileceğini vurgular.³¹⁴ Marx'a göre parlamente cumhuriyet biçimi;

“fransız burjuvazisinin iki fraksiyonunun...büyük toprak mülkiyetinin ve sanayinin, eşit haklarla yan yana barınabilecekleri tarafsız bir bölgeden daha fazla bir şeydi. Onların ortak egemenliğinin kaçınılmaz koşulu, hem içlerindeki tekil fraksiyonların taleplerinin hem toplumun geri kalan bütün sınıflarının burjuvazinin genel sınıf çıkarına tabi kılınabileceği yegâne devlet biçimiydi.”³¹⁵

³⁰⁹ Karl Marx, *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*, Çev. Tanıl Bora, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 41.

³¹⁰ A.e.

³¹¹ A.e., s. 119.

³¹² Marx, Fransız devriminin ilerlemeci-yükselen bir seyir izlemesinin aksine, 1848 devrimi ve sonrasında gelişen süreci, “her parti ileriye doğru bastırarak arkadan vurur, geriye doğru çekene yaslanır...devrim böylece yokuş aşağı gider.” sözleriyle betimlemektedir. Bkz. A.e., s. 64. İlerleyen bölümlerde “burjuva” denen tüm özgürlüklerin sınıfın hem toplumsal tabanda hem politik düzeyde kendi sınıf egemenliğine saldırdığı, onu tehdit ettiği, yani “sosyalistleştiği”ni idrak ettiklerinden bahseder.

³¹³ A.e., s. 160.

³¹⁴ A.e., s. 71.

³¹⁵ A.e., s. 129.

Başka bir yerde ise, parlamenter cumhuriyet, “*fraksiyonların renklerinin silindiği*”, “*burjuva tarzlarının genel burjuvalıkta kaynaştığı*”³¹⁶ bir biçim olarak tanımlanır.

Bahsedilen tarihsel dönemde ise, “*onları, kendi saf egemenliklerinin saf koşullarından [parlamenter cumhuriyet biçiminden] irkilerek kaçınmaya ve daha eksikli, daha az gelişmiş, bu nedenle daha az tehlikeli eski egemenlik biçimlerinin özlemini duymaya iten, zayıflık duygusu*” olmuştur.³¹⁷ Marx’ın burada “politik egemenlik” ile “ekonomik egemenlik” arasında bir ayrım yapmakta olduğu görülür: “...cumhuriyet, politik hâkimiyetlerini kemale erdirirken toplumsal tabanlarını alt-üst etmekte”, onları “*aracılık olmadan egemenlik altındaki sınıflarla karşı karşıya kalmak zorunda*” bırakmaktadır. Marx bu koşulları, “*sınıfların politik hiçliğe mahkûm olduğu*”³¹⁸ bir durum ile tanımlamakta, kendi sınıf egemenliğini tehdit altında gören burjuvazinin “*toplumsal gücüne dokunulmamasını sağlamak için kendi politik gücünün kırılması gerektiğinin kabulü*”³¹⁹ ile betimlemektedir.

Bonaparte’ın darbesine giden bu süreç, aynı zamanda işçi sınıfının politik güce katılımının önünün kesildiği, mücadele alanından dışlandığı bir döneme tekabül eder. Marx bu dönemde işçi sınıfının konumunu şu sözleriyle özetler: “*Haziran 1848 yenilgisiyle yıllarca mücadeleye giremeyecek kadar zayıf düşürülmüş olduklarını ve tarihsel sürecin şimdilik yine onların tepesinde yürümesi gerektiğini kanıtladılar.*”³²⁰

4.4.1.1. İki Farklı Bakış: Poulantzas-Miliband Tartışması Çerçevesinde Bir Değerlendirme

Poulantzas’ın belirttiği gibi, bu tarihsel anlatının özgüllüğünün ötesinde, kurama dair pek çok ayrıntı gizlidir. Bonapartizm’in istisnai bir duruma mı işaret ettiği, yoksa kapitalist devletin karakteristiği hakkında bize ipuçları veren kuramsal göndermeler mi içerdiği, Marx’ın özgün metninin daha ayrıntılı bir analizini gerektirmektedir. Bu metinde, tarihsel olarak Bonapartist iktidarın bir “kriz” durumunda ortaya çıkışının anlatıldığı doğrudur. Hatta metinde söz konusu süreç doğrudan bir ekonomik kriz ile bağlantılandırılarak, Bonapartist darbenin

³¹⁶ A.e, s. 130.

³¹⁷ A.e., s. 71.

³¹⁸ A.e., s. 92.

³¹⁹ A.e.

³²⁰ A.e., s. 96.

gerçekleşmesi, önceki gelişmelerin “zorunlu ve kaçınılmaz bir sonucu”³²¹ olarak nitelendirilir.³²² Ancak; Hugo’nun betimlediği gibi “*masmavi gökte birden çakıveren bir şimşek*”³²³ değil, sınıf mücadelelerinin mümkün kıldığı tarihsel özgüllüğü içinde, “*minyatür darbelerle*”³²⁴ ilerleyen bir süreçtir bu.³²⁵ Burada, Poulantzas’ın itiraz noktalarının daha net anlaşılması açısından, öncelikle Bonapartizm’i istisnai bir durum olarak ele alan yaygın görüşün temel dayanaklarını Miliband’ın yaklaşımından yola çıkarak ele alacağız.

Miliband, 1965 tarihli “Marx ve Devlet” isimli makalesinde, Marx’ın devlet üzerine görüşlerinin “Marksist devlet teorisi” adı altında daha sonraki yorumları çerçevesinde değerlendirildiğini, bu kalıplaşmış yorumların Marx’ın düşüncesini anlamak için yeterli olmadığını ifade ederek yola koyulmaktadır. Miliband’a göre bunun nedeni, “bu teorilerin Marx’ın görüşleriyle hiçbir ilişkisinin olmaması değil, ...düşüncesinin kimi yanlarına ötekilere zarar verecek ölçüde ağırlık verilmesi” ve dolayısıyla Marx’a ait fikirler bütünü aşırdı derecede basitleştirmesidir.³²⁶

Miliband, ilk kaynağa dönerek yeniden-okumayı teşvik eden bu giriş ile Marx’ın devlet üzerine görüşlerini irdelemek için olumlu bir başlangıç yapıyor gibi görünmektedir. Söz konusu makale incelendiğinde; metindeki temel fikrin Marx’a ait iki ayrı devlet görüşünün ayırt edilmesi olduğu görülür. Bu görüşlerden ilkinin *Komünist Manifesto*’nun ünlü formülasyonundaki, “modern devletin yürütme gücünün burjuvazinin genel işlerini yöneten bir komiteden başka bir şey olmadığı”³²⁷ ifadesinde en güçlü halini bulduğu belirtilebilir.

Miliband’ın Marx’ın devlet anlayışına dair ayırt ettiği ikinci görüş ise, “devletin egemen bir sınıfın aracı olmaktan çok toplumdaki egemen güç olarak bütün

³²¹Aynı bölümde şöyle yazar Marx: “Bir hadisenin vuku bulmasından çok önce gölgesini düşürmesi diye bir şey varsa Bonaparte’ın hükümet darbesidir bu.” *A.e.*, s. 145.

³²² *A.e.*, s. 140-145.

³²³ *A.e.*, s. 22.

³²⁴ *A.e.*, s. 173.

³²⁵ Marx’ın kriz (buhran) kavramını “belirsizlik” kavramsallaştırması odağında inceleyen Alada, Marx’ın *On Sekiz Brumaire*’de sergilediği toplumsal gerçeklik anlayışını, onun Hugo’ya getirdiği eleştiriden de güç alarak şöyle açıklamaktadır: “Ona göre, belirsizlik durumu, ne tarihsel arkaplanından kopuk, ani ve beklenmedik bir el koymadır, ne de sadece tarihsel sürecin doğrudan bir yansımasıdır.” A. Dinç Alada, “Karl Marx’ta Belirsizlik Kavramsallaştırması Var mı?”, *İktisat ve Tarih*, Der. Derya Güler Aydın, Hüseyin Özel, Ankara, Siyasal Kitabevi Yayınları, 2020, s. 126.

³²⁶ Ralph Miliband, “Marx ve Devlet”, içinde *Kapitalist Devlet*, çev. Osman Akınhay, İstanbul, Belge Yayınları, 1989, s. 7.

³²⁷ *A.e.*, s. 14.

toplumsal sınıflardan bağımsız” olduğu bir kapitalist devlet anlayışıdır.³²⁸ Miliband, birbiriyle uzlaşmaz görünen bu görüşleri ortaya koyduktan sonra, bu ikiliği Marx’ın düşüncesine ilişkin bir “çelişki” olarak tanımlamamıştır. Bunun yerine, bu farklılığın, “Marx’ın devletin taraflılığının işleyişi görüşüne”, “bir esneklik unsuru” soktuğunu belirtmekte, ardından da devletin bağımsızlığının en uç örneği olarak Bonapartizm’i işaret etmektedir.³²⁹

Miliband, Marx’ın bu ikinci görüşünü, Bonapartist iktidar veya Bonapartizm ile ilgili analizleri ile ilişkilendirerek “istisnai” bir durum olarak ortaya koymaktadır. Miliband bu yorumu, sözgelimi, Marx’ın “Louis Bonaparte’in On Sekiz Brumaire’i” eserinde yer alan “*Yalnızca ikinci Bonaparte döneminde devlet, kendisini tamamen bağımsız duruma getirmişe benzer.*”³³⁰ ifadesine dayandırmaktadır.

Miliband, devamla, Marx’ın bu “belirli bir sınıftan bağımsız ve topluma baskın çıkan Bonapartist devlet görüşü”ne karşın, onun “devlet iktidarının havada asılı kalmadığı” ve “Bonaparte’in küçük toprak sahibi köylülüğü temsil ettiği” savlarına yaslanır. Marx’ta “kendini bağımsız bir güç durumuna getiren Bonapartist iktidar”, “kendi misyonunun burjuva düzenini kollamak olduğunu *hissetmekte*” ancak verili düzenin “kuvveti orta sınıfta olduğu için kendisini bu sınıfın temsilcisi saymakta”dır.³³¹

Miliband, Marx’ın ikinci -ve bahsettiğimiz sebeplerle istisnai- olarak ayırt ettiği bu görüşünün, onun bu kez ‘Fransa’da İç Savaş’ eserine dayanarak, “sınıflar arasında tarafsız kalan” bir devlet anlayışına yol açmadığını da vurgular: “*Bonapartizm, burjuvazinin ulusu yönetme yeteneğini çoktan yitirmiş, işçi sınıfının ise henüz kazanamamış olduğu bir zamanda olanaklı olan tek yönetim biçimi*”³³²dir.

Poulantzas ise, Bonapartizmin mücadele içerisindeki sınıfların dengelenmeye hazır olduğu bir durum ile tasvir edildiği açıklamaları yeterli bulmaz. Çünkü Marx’ın kendisi, burjuva sınıfı ile işçi sınıfı arasındaki bu dengeyi kabul etmemektedir. Dönemin Fransa’sında, 1848 olaylarıyla işçi sınıfı örgütsüzleştirilmiş, denge içinde olmak bir yana politik sahneden de kaybolmuştur. Poulantzas’a göre, temel çelişki,

³²⁸ A.e, s. 15.

³²⁹ A.e.

³³⁰ Karl Marx, Louis Bonaparte’in On Sekiz Brumaire’i, s. 302’den aktaran Miliband, a.e., s. 17.

³³¹ Ralph Miliband, a.e.

³³² A.e., s. 18.

burjuvaziyle küçük burjuvazi ve köylülük arasında, aralarında bir dengenin söz konusu olamayacağı biçimde yer değiştirmiştir. Bu anlamda Bonapartizm'in bu türden bir şemayla açıklanması doğru görünmemektedir.³³³

Gerçekten de *Louis Bonaparte'in On Sekiz Brumaire*'inde sınıflararası bir dengeden bahsedilmediği gibi, burjuva sınıfının “yenik düşmüş” bir işçi sınıfı ile karşıtlık içinde bulunduğu tespitinde bulunmak mümkündür. Bir kriz durumunun anlatıldığı tarihsel koşullarda, sınıf mücadelelerinin ve sosyalizmin gölgesinden dahi korkar hale gelen burjuvazi, devrimin kendisi ile değil ama ihtimali ve hatıraları ile boğuşmaktadır.

Marx *Louis Bonaparte'in On Sekiz Brumaire*'inde “parlamento içi burjuvazi” ile “parlamento dışı burjuvazi” arasındaki ayrılmadan, bir “temsil krizi”nden de bahseder. Yani anlatılan kopuş, devlet ile egemen sınıf arasında değil, burjuvazi ile ideologları³³⁴ arasında meydana gelmiştir. Bonaparte, “devrim tehdidine karşı sükûnet vaadi”³³⁵ ile süslediği konuşmaları ile “*sanayi burjuvazisini kapıp götürmüştür*”³³⁶: “*Sanayi burjuvazisi 2 Aralık darbesini, parlamentonun imhasını, kendi egemenliğinin çöküşünü, Bonaparte'in diktatörlüğünü işte böyle kölece bravolarla alkışlar.*”³³⁷ Aslında burada Marx'ın burjuvazinin egemenliğinin çöküşü ile kodladığı “burjuva-demokratik parlamenter biçim”in çöküşüdür.

Bonapartizm'in istisnai bir duruma denk düştüğüne dair yorumlar da kısmen burjuva-demokratik parlamenter biçim ile otoriter rejimler arasındaki ayrıma dair farklı görüşlerden beslenmektedir. Sözgelimi Miliband, Poulantzas'ın “Kapitalist Devlet Sorunu”³³⁸ isimli yazısına cevaben yayımladığı “Kapitalist Devlet: Nicos Poulantzas'a Cevap”ta³³⁹, Poulantzas'ın Bonapartizmi bütün kapitalist devlet

³³³ Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s.303. Poulantzas ayrıca, devletin göreceli özerkliğinin, yalnızca “sınıfların ve fraksiyonların mücadeleye girdiği durumlarda birbirlerini dengelemeye yaklaştığı Bonapartizm” bağlamında, yalnızca koşullara bağlı, tesadüfi bir tutum olarak ortaya konulduğundan bahseder. Diğer örneklerde devlet egemen sınıf ya da fraksiyonla özdeşleştirilerek göreceli özerkliğe yer verilmez. Bkz. Nicos Poulantzas, “Devlette Hegemonya İncelemesine...”, s. 151.

³³⁴ Karl Marx, **Louis Bonaparte'in On ...**, s. 135.

³³⁵ **A.e.**, s. 147.

³³⁶ **A.e.**

³³⁷ **A.e.**, s. 148.

³³⁸ Nicos Poulantzas, “Kapitalist Devlet Sorunu...”, s. 11-40.

³³⁹ Ralph Miliband, “Kapitalist Devlet: Nicos Poulantzas'a Cevap”, **Kapitalist Devlet Sorunu**, Ralph Miliband, Nicos Poulantzas, Ernesto Laclau, Çev. Yasemin Berkman, İstanbul, İletişim Yayınları, 1990, s. 41-57.

biçimlerine özgü olarak nitelemesine Marx'a verdiği referanslardan da destek alarak şiddetle karşı çıkmakta ve devletin görelî özerkliğini buradan hareketle türetmenin, onun burjuva-demokratik ve otoriter biçimleri arasında hiçbir fark gözetmemek anlamına geldiği üzerinde durarak Bonapartizm'in istisnai bir duruma denk düştüğü savını güçlendirmektedir.³⁴⁰

4.4.1.2. Poulantzas: Görelî Özerklik Kavramı Temelinde Bir Çözümleme

Poulantzas, *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'da, bu kez P. Nora'ya referansla, Marx'ın devlete dair ayırt edilen iki görüşünü çelişkili bulan bir akımdan bahseder: “[Marx] bir yandan devletin egemen sınıfın baskı aracı olduğunu söylemekte, diğer yandan çarkların kusursuz işlemesiyle toplumdan gitgide bağımsızlaşan bu merkezileşmiş makinenin genel çıkarın yeri olduğu duygusunu taşımaktadır.”³⁴¹ Bu çerçeveden bakıldığında da, Bonapartizm olgusu, Marx'ın devlet üzerine görüşlerine denk düşer gibi görünmemektedir.

Poulantzas'a göre, Marx'ın analizlerinde çelişki olarak varsayılan şeyin aydınlatılması, ancak “devlet iktidarının egemen sınıf ya da fraksiyonlardan görece bir özerklik göstererek ve gösterdiği ölçüde, özgün ünite olarak, *sınıf iktidarı ünitesi* olarak nasıl örgütlendiği” sorusunun cevaplanmasıyla mümkündür.³⁴² Burada, Marx'ın söz konusu yazılarında ortaya koyduğu “devlet-toplum antagonizmi”; “politik ve ekonomiğin karşılıklı özerkliği” ve “devletle ekonomik sınıf mücadelesinin yalıtılmış ayrımı” olarak yorumlanır.³⁴³

³⁴⁰ Bu yoruma göre, faşizm, “devletin kapitalist toplum bağlamındaki özerkliğinin en uç örneği” olmaktadır. Bkz. a.g.e., s. 50-51. Miliband'ın 1983 yılında yayımladığı ve görelî özerklik nosyonuna değindiği “Devlet İktidarı ve Sınıf Çıkarları” isimli makalesinde ise tamamen farklı bir konuma savrulduğu görülmektedir. Devlet-egemen sınıf ilişkilerini yalnızca bireysel bazda ele almakla kalmayarak, aynı zamanda, bu ilişki biçimini “iradi” olarak tanımlayan Miliband, indirgemecilikten kaçınmaya çalışırken, devleti tümüyle özerk bir konuma yerleştirir. Ralph Miliband, “Devlet İktidarı ve Sınıf Çıkarları”, **Kapitalist Devlet**, Çev. Osman Akınhay, Belge Yayınları, 1989, s. 94-95. Egemen sınıf ile devlet arasındaki ilişkiye dair gerçekçi bir model olarak ortaya koyduğu “ortaklık modeli”nde, “devletin bağımsızlığı” ile “kendini gözetken rolüne” gereken önemin verildiğini tartışmaktadır. Marksizm-dışı bir görüş olarak kategorize edebileceğimiz bu anlayışta görelî özerklik teriminin de kökten bir biçimde yanlış bir yorumu serimlenmekte, kendi çıkarları peşinde koşan devlet yöneticileriyle egemen sınıf üyeleri arasındaki çıkar çatışmaları vurgusu ile bireyci-iradi görüş yeniden üretilmektedir. A.e., s. 98.

³⁴¹ Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 327-328.

³⁴² A.e.

³⁴³ A.e., s.329.

Marx, aynı metinde, “sınıfının *genel* çıkarını şu veya bu *özel* saike feda eden burjuvanın hep yatkın olduğu dümdüz bencillikten”³⁴⁴, burjuvazinin “kendi *kamusal* çıkarı, kendi sınıf çıkarı, kendi politik iktidarı uğruna mücadele etmeyi, sadece *özel* işlerini bozan bir yük ve rahatsızlık”³⁴⁵ olarak gördüğünden bahsederek, Poulantzas’ın da üstünde durduğu gibi özel/kamusal arasındaki ayrımı ekonomik ve politik toplumsal ilişkiler alanına referansla kurmaktadır. Poulantzas’a göre, bu sınıfların politik çıkarıyla Marx’ın ekonomik, bencil, özel olarak ayırladığı çıkarlar arasındaki ayrım ve buradan yola çıkarak bu sınıfların ekonomik değil ama politik çıkarlarıyla doğrudan ilişki içerisinde olan devlet ile ilişkisi anlaşıldığında, sınıflar ve devlet arasındaki “sırrını Bonapartizmde keşfettiğimiz” ilişki anlaşılabilir: Poulantzas görece özerklik kavramına buradan varmaktadır.

Poulantzas, Miliband’ın “Bonapartist iktidarın küçük toprak sahibi köylülüğü temsil ettiğine” göndermede bulunduğu tespitinden farklı olarak, bu fenomenin sınıfsal analizini, ortaya attığı ‘iktidar bloğu’ ve ‘destek-sınıflar’ arasındaki ayırmadan faydalanarak yapar. Poulantzas’a göre Bonapartizmin küçük çiftçileri, lümpen-proletaryası bu destek-sınıflara tipik bir örnek oluştururlar.³⁴⁶ Fransız Bonapartizmi, gerçekte, “yalnızca burjuvazinin politik çıkarlarına hizmet etmiş, Louis Bonaparte’in temsil ettiği küçük çiftçiler ise politik iktidardan hiçbir kazanımı olmayan destek sınıflar olarak kalmıştır.”³⁴⁷

Poulantzas, egemen sınıfların politik iktidarının neden Bonapartizm’in bize anahtarlarını sunduğu bir özerklikten hareketle tanımlanabileceği sorusunu sorarak, yanıtı Marx ve Engels’te bulduğunu ifade etmektedir: Burjuva sınıfı kendi özgün politik örgütlenmesini gerçekleştirmede yeteneksiz görünmektedir. Poulantzas’a göre bu yeteneksizlik, burjuva sınıfının iç birliğini gerçekleştirme konusundaki güçsüzlüğünden, fraksiyon çatışmaları içinde kaybolmasından ve egemenlik altındaki sınıflarla mücadelesinin yarattığı güçsüzlüklerden kaynaklanmaktadır.³⁴⁸

Claus Offe ise 1974 yılında yayımlanan “Structural Problems of The Capitalist Sate” isimli makalesinde, Bonapartizm kavramına başvurmaksızın, burjuva devletinin

³⁴⁴ A.e., s. 119.

³⁴⁵ A.e., s. 137.

³⁴⁶ A.e., s. 283.

³⁴⁷ A.e., s. 331.

³⁴⁸ A.e., s. 331-332.

egemen sınıfın işlerini yöneten bir komite olarak geleneksel Marksist kavramsallaştırmasının, bu sınıfın kendi işlerini yönetmeye mahir olmadığı ve bunun için bu komiteye ihtiyaç duyduğunu gösterdiğini belirtmektedir. Bu noktada sorun; devletin hangi yapısal özelliklerinin sınıf çıkarlarını formüle etmedeki uygunluğu sağladığıdır.³⁴⁹ Offe'nin yorumu Poulantzas'la uyumlu olduğu gibi, bu bakış açısıyla Marx'ın devlet hakkındaki “iki görüş”ünden bahseden yorumlar -ister tamamlayıcı ister çelişkili olarak ele alınsın- kendiliğinden çürütülmektedir.

Marx'ın özgün kavramsallaştırmasına dönersek, burjuvazinin egemenliğinin saf biçimi olarak nitelediği parlamenter rejim ve özgül bir krize tekabül eden biçimler arasında ayırım yapmasının yanı sıra, politik egemenliğini doğrudan kurmakta “isteksiz” bir burjuva sınıfı ile ilgili tespitlerde bulunmuştur:

“Burjuva sınıfının egemenliği topyekûn örgütlenmedikçe, kendi saf politik ifadesine kavuşmadıkça, öteki sınıfların karşıtlığı da saf haliyle meydana çıkamayacak, çıktığında da, devlet gücüne karşı her mücadeleyi sermayeye karşı mücadeleye dönüştüren o tehlikeli dönüm noktasına gelmeyecekti...parlamenter rejimi...mücadeleden beslenen, mücadeleyle yaşayan bu rejimi toplumun tepesinde nasıl barındırabilirdi?”³⁵⁰

Başka bir yerde ise, burjuvazinin “*egemenliğin zahmet ve tehlikelerinden kurtulmak için kendi politik egemenliğinden kurtulmaya hasret çektiği*”nden³⁵¹ söz ederek; sınıf iktidarı ile egemen sınıf-devlet ilişkisine dair genel bir “eğilim”e, Poulantzas'ın bahsettiği anlamda “politik kuram”ı yönlendiriyor gibidir.

Poulantzas'a göre bu husus, Engels'in Marx'a yazdığı 1866 tarihli mektupta, Bonapartizm'in “burjuvazinin dini” olduğunu ifade ettiği şu satırlarda daha da netlik kazanacaktır: “*Burjuvazinin kendisini doğrudan doğruya hüküm sürmek için yetiştirmedeğini gitgide daha iyi görüyorum; bu nedenle Bonapartist bir yarı-*

³⁴⁹ Claus Offe, “Structural Problems of the Capitalist State”, **German Political Studies**, v.1, Sage, 1974, s. 37. Offe, kapitalist devletin yapısal sorununun, devletin sınıfsal karakterini gerçekleştirirken aynı zamanda bunu gizlemesi sonucunda ortaya çıktığını söyler. Kapitalist devlet, yalnızca sınıfsal olarak nötr görünümünü koruyarak sınıf egemenliğini devam ettirebilmektedir. **A.e.**, s. 47. Bu yorumdan yola çıkarak Marx'ın Bonapartizm kavramsallaştırmasına geri dönersek, burjuvazinin “ulusu yönetme yeteneğini yitirmiş bulunmak”tan ziyade, yapısal nedenlerle uzağında bulunduğu, politik gücünün doğrudan tesis edildiği bir sistem yerine, yönetimin “nötr” görünümünü doğrulayacak bir devlet biçimini tercih ettiği yorumu yapılabilir.

³⁵⁰ Karl Marx, **Louis Bonaparte'ın On...**, s. 91.

³⁵¹ **A.e.**, s. 139.

*diktatörlük normal biçim haline geliyor; burjuvazinin büyük çıkarlarını gözetiyor (gerekirse burjuvaziye karşı) ... ama ona egemenlikte hiç yer bırakmıyor.”*³⁵²

Poulantzas, Miliband ile tartışmasında, onun devlet aygıtının üyeleriyle yönetici sınıfın üyeleri arasında kurduğu bireysel bağlara istinaden yaptığı analizinin bir neden değil, tesadüfi bir sonuç olduğunu belirttikten sonra, Marx’tan ilhamla oluşturduğu tespitini ortaya koymaktadır: Kapitalist devlet, kapitalist sınıfın üyelerinin devlet aygıtına doğrudan katılmadığı –yönetici sınıf siyasal olarak hükümler olmaması- zaman bu sınıfın üyelerine en iyi şekilde hizmet etmektedir. Poulantzas bu tespitin sadece Bonapartizm değil, Marx’ın 19. Yüzyıl İngilteresi ve Bismarck Almanyası’na dair analizleri açısından da geçerli olduğunu savunur.³⁵³

Poulantzas’ın, Bonapartizm’in otoriteryanizm ile eşitlenerek “istisnai”liğine vurgu yapan görüşe karşı çözüm, “görece özerklik” nosyonunun dinamikliğine işaret etmektir. Bu nosyon, ekonomik olan ve politik olanın ilişkisi ve tarihsel olarak eklemlenme biçimlerine göre, “*değişmez sınırlar içinde bir değişebilirlik*”³⁵⁴ oluşturur. Sonuç olarak Poulantzas, Marx’ın özgün metninin kuramsal içerimlerini “otoriter” bir yönetimin kuruluşundan çok devlet-sınıflar mücadelesi ve ekonomik olan-politik olan arasındaki ilişkilendirme biçimlerinde bulmaktadır.

4.4.1.3. Kapitalist Devletin “İstisna” Halinin Sorgulanması: Sezarizm, Bonapartizm ve “Güçler Dengesi” Fenomenleri

Poulantzas’ın şimdiye dek incelediğimiz gibi, devletin egemen sınıf ve fraksiyonlardan görece özerkliğinin “gizini” Bonapartizm’de keşfettiğine yönelik kışkırtıcı ve iddialı görünen önermesi, kuramının parlamenter cumhuriyet biçimleri ve yürütmenin güçlü olduğu otoriter biçimler arasında bir ayrım gözetmemesi anlamında

³⁵² Aktaran, Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 301-302. Ayrıca, “Poulantzas ve Kapitalist Devlet” isimli makalesinde Miliband, Bonapartizmi kapitalist devletin temel karakteristiği olarak tanımlamanın Klasik Marksizm’den kaynaklanan herhangi bir kanıtı olamayacağını, Poulantzas’ın yaslandığı Engels’in “modern burjuvazinin gerçek dini olarak Bonapartizm” tanımlamasının olsa olsa Engels’in yanlışmış olduğu anlamına gelebileceğini söyler: Miliband’a göre Bonapartizm “son çare” olarak ortaya çıkmaktadır. Ralph Miliband, Poulantzas ve Kapitalist Devlet”, **Kapitalist Devlet Sorunu**, Ralph Miliband, Nicos Poulantzas, Ernesto Laclau, Çev. Yasemin Berkman, İstanbul, İletişim Yayınları, 1990, s. 73.

³⁵³ Nicos Poulantzas, “Kapitalist Devlet Sorunu...”, s. 27.

³⁵⁴ Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 320.

hatalı olduğu yönünde eleştirilmesine sebep olmuştur. Hatta Poulantzas'ın devletin otoriter biçimlerine vurgusu ve “olağanüstü” devlet biçimleri üzerine geniş kapsamlı çalışmaları dikkate alındığında *SİTS*'da yer alan Bonapartizm analizleri sonraki çalışmaları ile çelişkili görünür. Sözgelimi Jessop, bu sorunu Poulantzas'ın *SİTS*'daki “tartışmalı” ve “Bonapartist eğilimleri tüm kapitalist devletlere atfeden” analizinden vazgeçtiğini iddia ederek çözmeyi denemiştir.³⁵⁵

Gerçekten de Poulantzas 1970 yılında yayımlanan *Faşizm ve Diktatörlük*'te (FD) Bonapartizm'i bir “olağanüstü kapitalist devlet biçimi” olarak ele alacaktır. Ancak bu, Poulantzas'ın *SİTS*'da Bonapartizm ve görelî özerklik arasında kurduğu ilişkilendirmeden vazgeçtiği anlamına gelmediği gibi, “demokratik” ve “otoriter” biçimler arasında fark gözetmemek gibi bir hataya da düştüğüne de işaret etmemektedir. Bunun yerine Poulantzas, parlamenter cumhuriyet biçiminin “veri” olarak kapitalist devletin normal biçimi olarak ele alınmasına karşı çıkıyor, yürütmenin güçlendiği bir biçimin de pekâlâ hegemonya terimleri ile karşılanabileceğine ve bu devletin kendisini halk-ulusun genel çıkarının temsilcisi olarak gösterebileceği bir çerçeveyi sunabileceğini belirtiyordu. Bir anlamda, Althusser'in de belirttiği gibi, Marx ve Engels'in bu evredeki politik metinleri bu “sözümona istisnalar” üzerine düşünmemizin de malzemesini sunmakta idi.³⁵⁶

Sezarizm, Bonapartizm veya bunların çağdaş versiyonları olarak ele alınarak “sınıflararası bir denge” durumu ile ilişkilendirilen ve nihayetinde toplum ile olan karşıtlığı çerçevesinde konumlandırılan bir devlet anlayışına dair analizlerde, kavramın bu yanlış yorumu sebebiyle devletin görelî özerkliği ancak bu sözde “istisnai” koşullara atfedilmektedir.

Poulantzas'ın eleştirisi, öncelikle Sezarizm, Bonapartizm ve Bismarckizm ve mutlakiyetçi devlet fenomenlerini benzeştirme eğiliminin yanlışlığı üzerinedir.³⁵⁷ İkinci hata bu fenomenlerin tamamen farklı bir sorunsal olan “sınıflar arasındaki bir

³⁵⁵ Bob Jessop, *Nicos Poulantzas Political...*, s. 69.

³⁵⁶ Louis Althusser, *Marx İçin*, s. 130. İstisna kavramının sorgulanması, günümüzdeki “otoriter devletçilik” tartışmaları açısından da önem arz etmekte, devletin “istisna” halinin “yeni normal” olup olmadığı tartışılmaktadır. Örn. bkz. Bob Jessop, *Devlet Dün, Bugün, Gelecek*, Çev. Atilla Güney, Ankara, Epos Yayınları, 2016, s. 26.

³⁵⁷ Nicos Poulantzas, *Political Power and...*, s. 260.

denge” durumu ile eşlenmesidir.³⁵⁸ Sözelimi Gramsci, Sezarizm’i “içinde mücadelede bulunan güçlerin yıkım halinde dengeye geldiği, mücadelenin devamı halinde sonuçta karşılıklı yok olmadan kaçınmayacakları için iki tarafın da birbiriyle dengeye geldiği bir durum” olarak tanımlamaktadır. Bu yıkım halindeki denge durumuna özgü biçimlerde, “iki temel güç arasındaki mücadelede birinin diğerini yenememesi sonucu üçüncü bir gücün boyunduruk altına alması söz konusu olabilmektedir.”³⁵⁹ Gramsci Bonapartizm’i de Sezarizm’in özel bir biçimi olarak ele alır. Poulantzas Gramsci’nin Sezarizm ve onun özel bir biçimi olarak Bonapartizm tanımlarında bahsettiği dengenin politik krizler üreten özel bir denge biçimi olması anlamında “katastrofik bir denge” olduğunu belirtmektedir.³⁶⁰

Gramsci her ne kadar somut tarihsel formasyonların biricikliğine dair bir analiz geliştirerek Sezarizm’in sosyolojik bir şema olarak algılanmaması gerektiği³⁶¹, her somut durumda başka biçimlere bürünebileceği üzerinde dursa da, bu kavramsallaştırmadan hareketle ilerici (Sezar ve I. Napoleon) ve gerici (III. Napoleon

³⁵⁸ Bonapartizm ve Bismarckçılığı sınıflararası denge fenomeniyle birleştiren Engels olmuştur. Engels *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devlet Kökeni*’nde şöyle demektedir: “Bununla birlikte, kural dışı durumlarda, mücadele halindeki sınıfların denge tutmaya çok yaklaştıkları öyle bazı dönemler olur ki, devlet gücü, görünüşte bir aracı olarak, geçici bir süre için, bu sınıflara karşı belirli ölçüde bağımsızlık kazanır. Örneğin, 17. ve 18. Yüzyılın mutlak hükümdarlığı, soylularla burjuvazi arasında teraziye dengede tutmuş, birinci ve özellikle ikinci Fransız İmparatorluğu’nun Bonapartizmi de burjuvaziye karşı proletaryayı ve proletaryaya karşı burjuvaziyi kışkırtarak, bu sınıflar karşısındaki nispi bağımsızlığını korumuştur. Egemen olanlarla egemenlik altında tutulananların aynı derecede komik bir tablo oluşturdukları yeni bir örneği de Bismarck ulusunun Alman İmparatorluğu verir. Burada terazinin bir kefesine kapitalistler, bir kefesine emekçiler konmuş ve ikisinin de sırtından ahlaksız Prusyalı toprak ağalarına menfaat sağlanmış.” Engels: *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (Karl Marx&Friedrich Engels, *Ausgewählte Schriften*, 22. Basım, Berlin, 1974 II, 293)’ten aktaran Karl Marx, Friedrich Engels, **Devlet ve Hukuk**, s. 62-63.

³⁵⁹ Antonio Gramsci, **Modern Prens**, s. 111. Bu anlamda, Poulantzas’ın analizindeki farklılığın da, *SİTS*’da Bonapartizm’in bir denge durumuna atfen kullanılmasına eleştirel yaklaşmasına karşın, *FD*’de “normal” veya “katastrofik” denge bunalımı olarak Bonapartizm’e olumlu atıfta bulunması olduğu söylenebilir. Bkz. Nicos Poulantzas, **Faşizm ve Diktatörlük**, Haz. Murat Belge, Çev. Ahmet İnsel, 2.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 365.

³⁶⁰ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 261.

³⁶¹ Gramsci’nin Sezarizm’i bir şema olarak algılamak yerine somut güçler dengesine dair analizlerle geliştirilmesi gerektiğine yönelik anlayışı şu satırlarında görülmektedir: “İster ilerici, ister tutucu ve isterse ara görüngüler biçiminde olsun, Sezarizm olgularında yeni tarihsel olayın bütününe “temeldeki” güçlerin dengesine bağlı olduğunu varsaymak bir yöntem hatası (sosyolojik mekanikçiliğin bir görüntüsü) olacaktır. Temel sınıfların ...ana gruplarıyla [bunların] hegemonya etkisine bağımlı kılınan ya da [bunlarca] yönetilen yardımcı güçler arasında oluşan karşılıklı ilişkileri de ayırt etmek gerekecektir. Demek ki askeri grupların ve Fransız köylülerinin işlevi incelenmeden 2 Aralık hükümet darbesi kavranmamış olacaktır.” Bkz. Antonio Gramsci, **Modern Prens**, s. 116.

ve Bismarck) olarak Sezarizm biçimleri tanımlar.³⁶² Poulantzas’a göre, Gramsci bu kavramsallaştırma dâhilinde faşizmi de Sezarizm’in gelişmiş kapitalist toplumlara özgü bir biçimi olarak anlayarak bu “olağanüstü” devlet biçiminin özgüllüğünü kavramsallaştırmakta başarısız olmaktadır.³⁶³ Poulantzas’a göre Gramsci, Sezarizm kavramsallaştırması ile tam da kaçındığı ve eleştirdiği anlamda yöntem hatası - sosyolojik mekanizm- yapmaktadır.³⁶⁴

Poulantzas görelî özerkliğin, yalnızca Sezarizm ve Bonapartizm gibi politik krizlerle ilişkilendirilen bir durumla ya da kuramda genel olarak değerlendirildiği üzere sınıflararası denge durumu ile ilişkilendirilemeyeceğini, “ilkesel bir çelişkinin kaynağı” olarak tüm kapitalist devlet biçimlerinde bulunduğunu söyler.³⁶⁵

Bu görelî özerklik, kapitalist devletin egemen sınıf karşısındaki işlevinin biçimlenmeleri ve varolan güçler ilişkisindeki somut ilişkilere referansla değişebilmektedir. Devlet, egemen sınıfların partileriyle karmaşık ilişkisinde kendini gösterebilmekte veya doğrudan bu partilerin yerine geçerek politik hegemonik örgütlenme faktörünü sürdürebilmekte ve hatta somut olarak Fransız Bonapartizmi örneğinde olduğu gibi bu sınıfların politik çıkarlarının tümünü eline alabilmektedir. Bu durumda devletin görelî özerkliği bağlamında egemen sınıflar politik iktidarlarından feragat ediyor gibi görünür.³⁶⁶

Poulantzas’a göre, Bonapartizm ve Sezarizm’den tamamen farklı bir fenomen olan “güçler dengesi” durumunda devletin görelî özerkliği, politik olarak örgütlenmiş veya örgütsüzleştirilmiş eşdeğer güçler arasında bir ilişki içinde konumlandırılır. Bu durumda devletin egemen sınıfların politik çıkarları ile ilişkisini deşifre etmek güçleşir. Devlet varolan güçleri birbirine karşı kullanır ve böylece verili bir formasyondaki yapıların koruyucusu ve tutunum rolü vasıtasıyla belirli sınıfların fiili egemenliğine katkıda bulunur.³⁶⁷ Çünkü devlet hiçbir durumda tarafsız bir arabulucu değildir. Bu anlamda güçler dengesi, çeşitlemeleri ve biçimlenmeleri toplumsal

³⁶² Antonio Gramsci, **a.e.**, s. 112. Burada “gerici” tanımlamasının tarihsel harekette bir geriye dönüşe değil, “devrim ve restorasyon” ikilisi arasında bir ilişkiye atfen kullanıldığını belirtmek gerekiyor. Bkz. **a.e.**

³⁶³ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 293.

³⁶⁴ **A.e.**, s. 298.

³⁶⁵ **A.e.**, s. 261-262.

³⁶⁶ **A.e.**, s. 286.

³⁶⁷ **A.e.**, s. 287.

güçlerin politik sınıf mücadelesi alanındaki somut ilişkisine bağlı olan göreceli özerkliğin zorunlu bir koşulu değil ancak bir biçimi olabilir.³⁶⁸

4.4.2. Kapitalist Devlet, Egemen Sınıflar ve Destek-Sınıflar: İktidar Bloğu, Sınıf Fraksiyonları ve Hegemonya Kavramları Temelinde Bir Çözümleme

Poulantzas'ın devletin göreceli özerkliğini ve devlet-sınıflar mücadelesi alanı arasındaki ilişkiyi sorguladığı *SİTS*'in son bölümlerindeki yönelimi; devlet, egemen sınıflar ve politik sınıf mücadeleleri arasındaki ilişkileri kuramsallaştırmaya dönük bir çaba olarak tıpkı Gramsci gibi Marx'ın -dar anlamda- politik metinlerine, Fransa'nın somut konjonktürüne dair analizlerine dönüş yapmaktır. Poulantzas'ın bu metinlerde sırrını keşfettiği, somut bir olgu olarak Fransız Bonapartizmi yanında, iktidar bloğu içindeki egemen sınıf ve fraksiyonlar arasındaki güçler ilişkisi ve sınıf mücadelelerinin kapitalist toplumsal formasyonların devlet biçimlerindeki değişimlerle ilişkilendirilerek incelenmesine dair bir sorunsal oldu.³⁶⁹ Poulantzas bir önceki bölümde incelediğimiz gibi, “kapitalist devletin egemen sınıf karşısındaki işlevinin biçimlenmeleri ve varolan güçler ilişkisindeki somut ilişkilere”³⁷⁰ referansla değişen bu göreceli özerkliği Marx ve Engels'in Fransa'nın somut politik konjonktürüne dair analizlerine dayandırdı.

Poulantzas Gramsci'nin egemen sınıflar ile egemenlik altındaki sınıflar arasındaki ilişkiye referansla kullandığı hegemonya kavramından ilhamla yaptığı analize; kavramın egemen sınıf ve fraksiyonlar arasındaki karşılıklı ilişkiyi gösteren bir yorumunu eklemeyi önermektedir. Bu yoruma göre, egemenlik ve bağımlılık arasındaki ilişki tek bir egemen sınıf ile egemenlik altındaki sınıfların “düalist” mücadelesi arasındaki ilişkiden yola çıkılarak çözülemez. Bu analiz, Poulantzas'ın somut toplumsal formasyonlarda içlerinden birinin diğerlerine egemenliğini dayattığı

³⁶⁸ A.e., s. 289.

³⁶⁹ Bob Jessop, “Dialogue of the deaf: reflections on the Poulantzas-Miliband debate”, in P. Wetherly, C.W. Barrow, and P. Burnham, eds, **Class, Power and the State in Capitalist Society: Essays on Ralph Miliband**, Basingstoke: Palgrave, 132-157, 2007, (çevrimiçi) <https://bobjessop.wordpress.com/2014/01/14/dialogue-of-the-deaf-some-reflections-on-the-poulantzas-miliband-debate/>, Son Erişim Tarihi: 20.12.2020.

³⁷⁰ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**s. 286.

birden çok üretim tarzının bir arada varoluşuna paralel olarak geliştirdiği toplumsal sınıflar ve sınıf fraksiyonlarının çoğulluğu analizinden yol almaktadır.³⁷¹

Poulantzas Marx'ta sınıf fraksiyonları sorununun “karmaşık” olduğunu belirtir. *Kapital*'de “fraksiyon” terimi açıkça kullanılmamakta, ticari, sınai ve mali sermaye, bir üretim ilişkisi olarak, sermayenin genişletilmiş yeniden üretim sürecindeki kuruluşuyla bağlantılı ve “ayrılmış olsalar dahi aynı sermayenin varoluş biçimleri” olarak ele alınmaktadır.³⁷² Poulantzas buna dair *Kapital*'in 3. cildinden şu alıntıyı aktarır: “Sermayenin meta-sermaye (ticari sermaye) olarak varoluşu bir bütün olarak üretim süreci içinde, sınai sermayenin yeniden üretim süreci içinde bir evre oluşturur. Bunlar aynı sermayenin iki farklı ve ayrılmış biçimleridir.”³⁷³ Özetle Marx'a göre burjuvazinin fraksiyonlaşması, bu fraksiyonların üretim süreci içinde işgal ettikleri yerle ilgilidir.

Poulantzas'ın toplumsal bir formasyonun kertelerinin bütününe toplumsal ilişkiler üzerindeki etkileri üzerine kurulu sınıf kavramsallaştırmasında ise politik kertenin etkilerini hesaba katmadan politik sınıf pratiği alanında yer alan sınıf fraksiyonları sorununun konumlandırmak mümkün değildir.³⁷⁴ Poulantzas'a göre iktidar bloğu kavramı, politik düzeyle ilgilidir ve politik pratik alanını kapsar. Bunun sebebi politik alanın “belirli bir aşamadaki kertelerin bütününe ve sınıf mücadelesi düzeylerinin eklemlenmesini kendi içinde yoğunlaştırması ve yansıtması”dır.³⁷⁵ Bu bakış açısı Marx'ın *On Sekiz Brumaire*'inde burjuvazinin farklı “hizip”lerine³⁷⁶ dair analizinde görülmektedir.

Poulantzas'ın Marx'ın Bonapartizm üzerine analizlerini değerlendirirken kullandığı “iktidar bloğu” kavramı da egemen sınıf ve fraksiyonların bir arada varoluşuna ve muhtemel çoğulluğuna işaret etmektedir. Ancak bu kavramsallaştırma,

³⁷¹ A.e., s. 229.

³⁷² A.e., s. 233.

³⁷³ Karl Max, Capital, Vol III, s. 268'den aktaran s. Nicos Poulantzas, a.e., s. 233.

³⁷⁴ Nicos Poulantzas, a.e., s. 233.

³⁷⁵ A.e., s. 234.

³⁷⁶ İng. *faction*. Gramsci de aynı biçimde Marx'tan ilhamla 1815-1848 arasında Fransa'daki egemen sınıfın meşruiyetçiler, Orleanlılar, Bonapartçılar, Jakoben-Cumhuriyetçiler olarak dört hizbe bölünmesini ve hizip mücadelelerini özel bir tarzda incelemiştir. Gramsci'nin vurgusuna göre “bu mücadeleler karşı (ilerici) gücün “vaktinden önce” ilerlemesini mümkün kılmıştı; ne var ki, mevcut toplumsal biçim, daha sonraki tarihin bol bol işaret ettiği gibi, kendi gelişme olanaklarını daha tüketmemişti.” Gramsci'ye göre “III. Napoleon, ...bu gizil ve içkin olanakları temsil etmiştir: dolayısıyla Sezarizmi de özel bir renge sahiptir.” Bkz. Antonio Gramsci, **Modern Prens**, s. 115.

Poulantzas'ın zaman zaman yanlış bir biçimde eleştirdiği anlamda “parsellere ayrılmış bir iktidarın egemen sınıflar tarafından paylaşılmasına” dair değildir; “egemen sınıf ya da sınıf fraksiyonlarının özel çelişkili ünitesini”³⁷⁷ gösterir.

Poulantzas'a göre, Marx'ın *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* gibi doğrudan politik metinlerinde, kapitalist devleti birden çok egemen sınıf veya sınıf fraksiyonun özgül çelişkili ünitesi ile ilişkilendirmesine rağmen sıklıkla “bir sınıf ya da fraksiyonun ayrıcalıklı egemenliğinden veya iktidarının tekelinden” bahsetmeye yönelten, kavram eksikliği olmuştur: Bunlar iktidar bloğu ve bu bloğa uygulanan hegemonya kavramlarıdır.³⁷⁸

Ancak Marx'ta birden çok egemen fraksiyonun ünitesinin somut biçimlenmeleri ile devlet biçimi arasındaki ilişki; Bonapartizm analizinde de değinildiği gibi, bahsedilen teorik aygıtların eksikliğine –kavram eksikliğine- rağmen özel bir tarzda kurulur. Poulantzas'a göre Marx bunu “ittifak” teriminin yerine “koalisyon”, “birlik” ve en çok da “kaynaşma” terimlerini kullanarak yapmaktadır.³⁷⁹ Poulantzas'a göre Marx ve Engels'in fizik ve kimyadan ödünç aldığı “kaynaşma”³⁸⁰ terimi, eşit öğelerden oluşan, egemen bir kertenin bulunmadığı ve kertelerin özgül özerkliklerini kaybettikleri bir bütün anlayışına referans veren bir kavram olması sebebiyle iktidar bloğu kavramını açıklayamaz.

Poulantzas'a göre, kaynaşma, sentez vb. nosyonların aksine iktidar bloğu, eşit öğelerden oluşan ifade edici bir bütünlük değil, egemenlik içeren karmaşık, çelişkili bir ünite oluşturur.³⁸¹ İktidar bloğunun bu ünitesi, bloğun bir parçasını oluşturan diğer sınıf ve fraksiyonların çıkarlarını politik olarak kutuplaştıran bir hegemonik sınıf veya fraksiyonun himayesinde kurulmaktadır.³⁸²

³⁷⁷ Nicos Poulantzas, **a.g.e.**, s.234. Poulantzas bu noktada, feodalizmden kapitalizme geçiş ve KÜT'ün egemenliğinin kuruluşuna giden süreç boyunca toprağın özel mülkiyetinin belirleyiciliğine ve KÜT'ün kuruluşu ile dönüştürülen feodal üretim tarzına ait –ayrık- bir sınıf olan büyük toprak sahipliğinin, sürecin sonunda, toprak rantının sermayeye dönüşümü sebebiyle “burjuvazinin içine dahil oluşu” ve “burjuvazinin özerk bir fraksiyonu olarak onun bir bölümünü” oluşturmaya dikkat çekmektedir. Bu süreç ekonomik faktörler yanında politik-ideolojik faktörlerin de damgasını taşır. Bkz. **a.e.**, s. 232.

³⁷⁸ Nicos Poulantzas, **a.e.**, s. 235-236

³⁷⁹ **A.e.**, s. 236.

³⁸⁰ İng. *fusion*. Marx'ın bu terimi sözelimi Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'inde kullanımına dair bkz. Karl Marx, **Louis Bonaparte'ın On Sekiz...**, s. 130, 132.

³⁸¹ Nicos Poulantzas, **a.g.e.**, s. 237, 296. Poulantzas'a göre “tamamlayıcılık” ve “sentez” nosyonları da bu bütünlük sorunsalının tipik terimleridir. Bkz. **a.e.**, s. 237

³⁸² **A.e.**, s. 297.

Bu noktada, hegemonya kavramının iktidar bloğundaki bir sınıf ya da fraksiyona nasıl uygulanabileceği sorunu devreye girer: Bu hegemonik sınıf/fraksiyon, “iktidar bloğunu oluşturan politik olarak egemen sınıf ya da fraksiyonların çelişkili ünitesinin egemen ögesidir.”³⁸³ Bu bakış açısı ile Poulantzas’a göre Marx da egemen sınıfın dışlayıcı / tekçi iktidarından söz ederken aynı zamanda birden çok sınıf veya fraksiyonun politik egemenliğini kabul eden analizleri ile, aslında iktidar bloğu içindeki “hegemonik fraksiyonu” yalıtıma çalışmakta³⁸⁴, sözgelimi *Fransa’da Sınıf Mücadeleleri*’nde egemenliği iktidarın eşitliği veya kaynaşma anlamında kurmak yerine mali fraksiyonun hegemonyasından bahsetmektedir.³⁸⁵

İktidar bloğunun ortaya çıkışı ise kapitalist devletin yapılarıyla ilişkilendirilmektedir. Bu bakış açısı ile Poulantzas’a göre bir sınıf ya da fraksiyonun bu blok içindeki hegemonyası “tesadüfi” değildir, kapitalist devletin kurumsallaşmış iktidarının göstergesi olarak, bu ünite ile mümkün hale gelir.³⁸⁶

Poulantzas’ın eşit güçler arasındaki bir ilişkiye referans veren “kaynaşma” terimine eleştirel yaklaşımı ile bir arada yürüttüğü iktidar bloğu kavramsallaştırmasında, egemen sınıf ve fraksiyonların çelişkili bir ünitesi söz konusudur. Bu çelişkili ünite içinde toplumsal güçler arasındaki mücadele sürekli olarak varlığını sürdürürken, bu bloğun hegemonik sınıf veya fraksiyon liderliğinde örgütlenmesi, iktidar bloğundaki çeşitli sınıf ve fraksiyonların özgül-çelişkili çıkarlarının “genel ortak çıkarlar” olarak temsiline imkân verir. Bu genel ortak çıkarlar, ekonomik sömürü ve politik egemenliğin sürdürülmesidir.³⁸⁷

Hegemonya, bu anlamda, iktidar bloğu içindeki diğer egemen sınıf ve fraksiyonlara veya egemenlik altındaki sınıfları da içerecek biçimde bir formasyonun bütünlüğüne dayanmasına göre farklılık gösterir:

“Bu farklılık, bir toplumsal formasyonda toplumsal sınıflar tarafından işgal edilen egemenlik ve bağımlılık yerleri arasındaki sınır çizgisiyle çakışmaktadır. Hegemonik

³⁸³ A.e., s. 237.

³⁸⁴ A.e.

³⁸⁵ A.e., s. 238. Poulantzas’a göre Marx’ın hegemonik sınıfla karşıladığı, “exclusively dominant” kavramıdır. Marx’ın analizleri örtük de olsa şu temel ilkeye dayanır: iktidar bloğundaki sınıf ve fraksiyonların ilişkileri, kurumsallaşmış politik iktidarın paylaşılmasından ve hegemonik sınıf veya fraksiyonun diğerlerinden daha önemli bir pay almasından oluşmaz. Ayrıca bu kavramsallaştırma egemenlik altındaki sınıflarla ilişkisini dışlamaktadır. A.e., s. 297.

³⁸⁶ A.e., s. 239.

³⁸⁷ A.e.

fraksiyonun diğer egemen sınıflara göre temsil ettiği genel çıkar son tahlilde bu sınıfların üretim süreci içinde ellerinde bulundurduğu sömürünün yerine dayanırken, toplumun bütününe -ve egemenlik altındaki sınıflara- göre temsil ettikleri genel çıkar bu fraksiyonun ideolojik işlevine dayanmaktadır.”³⁸⁸

Poulantzas’ın ayırladığı destek-sınıflar ise, belirli bir sınıfın egemenliğine verdikleri desteğin kendi lehlerine hiçbir politik kazanım üzerine değil, “ideolojik illüzyonlar” üzerine temellenmesi ile ayırt edilirler. Bonapartist devlete olan destekleri “gelenek” ve ideolojik bir bağlam üzerine kurulu olan küçük köylüler bu destek sınıflara örnek olarak verilebilir.³⁸⁹ Köylüler tarafından desteklenen Bonapartist devlet onlar lehine hiçbir kayda değer önlem almamakta, yalnızca politik destek düzeyinde, bu ideolojik illüzyonu beslemeye devam ettirecek uzlaşma önlemleri almaktadır.³⁹⁰ Aynı zamanda bu destek, küçük-burjuvazi örneğinde olduğu gibi, “işçi sınıfının iktidarına duyulan gerçek veya hayali bir korkuya” da atfedilebilir.

Bu anlamda Poulantzas’a göre destek-sınıflar ile ilişkisinde sözü edilen “ideolojik illüzyon” Lenin’in “iktidar fetişizmi” kavramının özel bir biçimi olarak önem kazanmaktadır. Bu illüzyon, devletin “üstünde” yer alan bir sınıf mücadelesine ve devletin işçi sınıfının iktidarı ele geçirmesine karşı statükonun bekçisi olduğuna duyulan bir inançtan kaynaklanmaktadır. Her iki durumda da, devlete destek-sınıflar ile iktidar bloğu veya ittifak oluşturan sınıflar arasında bir “arabulucu” rolü atfedilmesi ile birleşen ideolojik bir maskeleye söz konusudur. Poulantzas’a göre destek-sınıflar üretim sürecindeki özgül konumları itibarı ile özerk bir politik örgütlenme konusundaki kapasite yoksunluğu ile karakterize edilir.³⁹¹

³⁸⁸ A.e., s. 239-240. Poulantzas’a göre egemen sınıflara ve egemenlik altındaki sınıflara göre temsil edilen hegemonyanın bu “ikili işlevi” genel olarak aynı egemen sınıf veya fraksiyonda yoğunlaşmaktadır. Ancak bunun gerçekleşmesi toplumsal güçlerin somut konjonktürüne dayandığı için ancak “genel bir kural” olarak ifade edilir. Hegemonyanın bu farklı işlevlerinin, biri toplumun tümünü temsil eden hegemonik fraksiyon diğer iktidar bloğunun hegemonik fraksiyonu olarak farklı sınıf ve fraksiyonlara “dekalajı, çözülmesi ve yerdeğiştirmesi” olasılığını da göz önünde bulundurmak gerekir. Bkz. a.e., s.240

³⁸⁹ A.e., s. 243.

³⁹⁰ A.e., s. 244.

³⁹¹ A.e. Marx *On Sekiz Brumaire*’de küçük çiftçiler ile ilgili olarak “kendilerini temsil edemezler, temsil edilmeleri gerekir.” ifadeleriyle bu olguya işaret etmektedir. Karl Marx, **Louis Bonaparte’in On Sekiz...**, s. 163; Nicos Poulantzas, **a.g.e.**, s. 245.

4.4.3. Kapitalist Devlet ve Sınıfların Politik Sahnede Temsili

Poulantzas'ın dönemselleştirme sorununa dair analizlerinde de incelendiği gibi, kapitalizmin aşama ve evreleri ile bağlantılı olarak politik düzeye ait özgül ritmin bir toplumsal formasyonun bütünü içindeki özgül eklemlenmesi ile ilişkilendirilen “devlet biçimleri”nden ayrı olarak ortaya konulan “rejim biçimleri”ne dair sorunsal, “sınıf çelişkilerinin yer değiştirmesi” ile bağlantılı olarak ele alınır ve “politik sahne” olarak tanımlanan partilerdeki sınıf ilişkilerini gösteren alanı kapsar.³⁹²

Poulantzas, bu anlamda iktidar bloğu ile sınıf ittifakları arasında da bir ayrıma gitmektedir. İktidar bloğu ile müttefik sınıf ve fraksiyonlar arasındaki çelişkiler birbirinden farklıdır. İttifak, iktidar bloğunun içindeki veya dışındaki sınıflardan oluşabilir. Poulantzas'a göre bir ittifak genel olarak sınıf mücadelesi alanının yalnızca belirli bir düzeyinde işlev görürken, iktidar bloğunda kurulan ünitenin sınıf mücadelesinin tüm düzeylerine göreli olarak yayılması söz konusudur. İktidar bloğu ve ittifak arasındaki farklılıklar, güçler ilişkisinin tersyüz olduğu veya çözüldüğü durumlarda açık hale gelmektedir. Poulantzas'a göre, iktidar bloğu çerçevesinde bu altüst oluşlar genel kural olarak devlet biçimlerinin dönüşümüne tekabül etmekte iken ittifak içindeki altüst oluşlar rejim değişikliklerini açıklar.³⁹³

Poulantzas rejim biçimlerine dair analizinde “sınıf temsili” kavramından ilham almaktadır. Poulantzas'ın değindiği gibi Marx, politik düzeyin özgül zaman ritmine referansla ayırt ettiği bu “ikinci dönemleşme”ye dair analizlerinde, egemen sınıfların politik pratiklerine ait politik uzamı “politik sahne” kavramı ile karşılamaktadır:

“Politik metinlerinde bu uzam, politik partiler halinde örgütlenmiş toplumsal güçler arasındaki mücadeleyi içerir. Politik sahnede varolma, bir sınıfın bu sahnedeki yeri (önde veya geride olması) vb. metaforlar, daima partilerin sınıf temsiliinin biçimlenmeleri ve politik partiler arasındaki ilişkilerle ilgilidir.”³⁹⁴

³⁹² A.e., s. 235. Gramsci de devlet biçimleri ile rejim biçimleri arasındaki ayrımı özel bir tarzda, Sezarizm fenomenine dair analizlerinde şu şekilde sergilemektedir: “Sezar ve I. Napoleon’un Sezarizmi bir devlet tipinden başka bir tipe geçişin tarihsel evresini (niceliksel-niteliksel) sergiliyor, III. Napoleon’un Sezarizmi ise aynı devlet tipinin “süren bir çizgi boyunca “evrimi”ni gösteriyor. (sınırlı biçimde niteliksel) Bkz. Antonio Gramsci, **Modern Prens**, s. 115.

³⁹³ Nicos Poulantzas, **a.g.e.**, s. 241-242. Ancak iktidar bloğu ve ittifaklar arasındaki ayrım, iktidar bloğunun uzun erimli bir ittifaka tekabül ettiği “kronolojik” bir ayrım değildir.

³⁹⁴ A.e., s. 246-247.

Poulantzas'ın bir sınıfın ayırık bir sınıf ya da özerk bir fraksiyon; toplumsal bir güç olarak varolabilmesi için “politik düzeyde uygun etkilerle bulunmasını” önvarsaydığı kavramsallaştırmadan farklı olarak, sınıfların “politik sahnedeki varoluşları” örgütsel bir güç eşliğini referans almaktadır.

Bu çerçevede rejim biçimleri ile politik partilerin eylem alanı (politik sahne) arasındaki ilişki kurulabilir.³⁹⁵ Marx bu konunun önemini, iktidar bloğunun bir parçası olan politik olarak egemen olan sınıf ve fraksiyonlarla, politik partileri politik sahnede egemen yeri tutan “yönetici sınıf ve fraksiyonlar” arasında net bir ayrım yaparak vurgulamıştır. Hegemonya indeksinin iktidar bloğunda bir sınıf ya da fraksiyondan diğerine yer değiştirmesi, politik sahnedeki parti temsilindeki yer değiştirmeleri zorunlu olarak gerektirmediği gibi, iktidar bloğundaki hegemonik sınıf ya da fraksiyonun politik sahnede bulunmaması veya bu sahneden ayrılması da mümkündür.³⁹⁶

Politik iktidarı elinde tutan hegemonik sınıf veya fraksiyon, devlet aygıtını idare eden “sorumlu” sınıfla³⁹⁷, yani Marx'ın da ifade ettiği gibi devletin üst kademelerini işgal eden politik, bürokratik, askeri vb. personelden oluşan sınıf ile de karıştırılmamalıdır. Poulantzas'a göre hegemonik, yönetici ve sorumlu sınıflar bazen aynı bazen de birbirlerinden farklıdır.³⁹⁸

Ancak Poulantzas'a göre sınıf ilişkileri “politik sahne” ile sınırlandırılmaz³⁹⁹ ve parti ilişkilerine indirgemez.⁴⁰⁰ İktidar bloğu kavramının, hegemonya kavramında olduğu gibi nesnesi politik sınıf pratikleridir; sınıf ilişkileri ise sıklıkla parti ilişkilerinin farklı biçimlenmeleri ile gizlenmektedir.⁴⁰¹

³⁹⁵ A.e., s. 247. Rejim biçimleri, politik yapıların özgül dönemleşmesine; politik sahne (parti temsilinin yeri) ise politik sınıf mücadelesinin özgül dönemleşmesine referansla ele alınmaktadır. A.e., s. 248.

³⁹⁶ A.e., s. 249.

³⁹⁷ İng. *classes in charge of the state*.

³⁹⁸ Nicos Poulantzas, a.e., s. 249-250.

³⁹⁹ A.e., s. 248.

⁴⁰⁰ A.e., s. 251.

⁴⁰¹ A.e.

4.4.4. Kapitalist Devlet ve Egemenlik Altındaki Sınıflar: Yalıtım ve Örgütsüzleştirmeden Kapitalist Devletin Sosyal Siyasalarına

Poulantzas'ın göreceli özerklik analizinin, kapitalist devletin egemenlik altındaki sınıflarla ilişkisinde de önemli sonuçları bulunmaktadır. Hatırlatmak gerekirse, Poulantzas, kapitalist devletin üretimin failleri arasındaki ilişkilerin sınıf ilişkileri olduğunu gizleme işlevi gören sosyo-ekonomik ilişkiler üzerindeki *yalıtım* etkisini, *bütünleştirici* etkisiyle bir arada sunuyor, kapitalist devletin bizzat bu yalıtım etkisinin sonucu olarak kendisini halk/ulusun temsilcisi olarak sunmakta ve sınıf karakterini gizleyerek bu ilişkiler karşısında özgül bir özerklik üstlenmekte olduğunu belirtiyordu.

Ayrıca, Poulantzas bu kavramsallaştırmanın devletin kurumsal çerçevesi ile birleştirilmesi gerektiği üzerinde durdu. Devlet, içinde sınıfların ekonomik varlığının ve politik sınıf mücadelesinin bulunmadığı kurumlarla tanımlanmakta ve bu yalıtım etkisiyle kendisini “toplumun bütününe belirli, özel ekonomik antagonizmalarının tam olarak politik, kamusal ünitesi” olarak sunmakta idi.⁴⁰² Poulantzas'a göre, kapitalist devletin kurumsallaşmış iktidarının bu yalıtımın bütünlüğünü temsil ettiği sürece kendi özgün ünitesini sunabilmesi, kapitalist devletin politik sınıf mücadelesiyle ilişkisinde paradoksal görünebilecek bir sonuca yol açsa da, aslında ulusal-halkçı-sınıf devletinin gizini oluşturmakta, devletin kurumsallaşmış iktidarı tam da kendisini ulusal-halkçı devlet olarak konumlandığı ölçüde kendine özgü sınıf ünitesini sunabilmekte idi.⁴⁰³

Poulantzas, kapitalist devletin egemen sınıflar ve egemenlik altındaki sınıflarla ilişkisinde “çift yönlü”⁴⁰⁴ bir etkisi bulunduğunu belirtmişti. Kapitalist devlet, egemen sınıflarla ilişkisinde bu yalıtımı ortadan kaldırma ve “adeta burjuvazinin politik çıkarlarını üstlenerek burjuva sınıfının kurmayı başaramadığı politik hegemonya görevini üstlenerek”⁴⁰⁵ politik örgütlenme işlevi sergilerken, egemenlik altındaki sınıflarla ilişkisinde bu sınıfları yalıtımın içinde tutmayı sürdürerek “ekonomik

⁴⁰² A.e., s. 276.

⁴⁰³ A.e.

⁴⁰⁴ A.e., s. 278.

⁴⁰⁵ A.e., s. 284.

yalıtlımışlıklarının üstesinden gelebilecek politik örgütlenmelerine engel olma”⁴⁰⁶, yani bu sınıfları “politik olarak örgütsüzleştirme”⁴⁰⁷ işlevi sergilemekteydi.

Poulantzas bu çerçeveden hareketle, kapitalist devleti “egemen sınıfların doğrudan ekonomik çıkarları ile değil politik sınıf çıkarları ile” ilişkilendirdi ve “egemen sınıfların politik mücadelelerinin örgütleyici faili olarak politik iktidar merkezi”⁴⁰⁸ olarak tanımladı. Poulantzas kapitalist devletin bu “politik hegemonya” işlevini yerine getirebilmek için burjuvaziden görel bir özerklik edindiği üzerinde durdu.⁴⁰⁹

Poulantzas’ın kapitalist devleti doğrudan hegemonik sınıfın “politik” egemenliği ile ilişkilendirmesinden beslenen bu çerçevede, kapitalist devletin yapıları egemenlik altındaki sınıfların bazı ekonomik çıkarlarını karşılayabilmekte ve –pre-kapitalist biçimlerden farklı olarak- bunu egemen sınıfların politik iktidarının etkilenmesine izin vermeksizin yapmaktadır.⁴¹⁰ Sosyal bir siyasaya ve egemen sınıfların ekonomik iktidarını politik iktidarlarını tehdit etmeksizin sınırlamaya imkân veren kapitalist devletin ekonomik olan karşısındaki görel özerkliği⁴¹¹dir.

Bu görel özerklik devlete yalnızca egemenlik altındaki sınıflara verilen ve uzun vadede egemen sınıf ve fraksiyonların ekonomik çıkarlarına yarayan tavizleri düzenlemek için müdahale etmesine değil, aynı zamanda somut konjonktüre bağlı olarak, egemen sınıfların şu veya bu fraksiyonunun uzun vadeli ekonomik çıkarlarına karşıt olarak müdahalesine de imkân vermektedir. Bu taviz ve özveriler zaman zaman politik sınıf çıkarlarının gerçekleştirilmesi için zorunludur. Devlet, kurumlarının oynadığı rolde⁴¹² kayıtlı bulunan ve hegemonik sınıf egemenliği için zorunlu olan bu görel özerkliği somut olarak alabilmek için egemenlik altındaki sınıfların desteğini alır. Böylece kendisini kompleks bir ideolojik süreç yoluyla onların temsilcisi olarak sunar. Ancak kesin sınırlılıkları içinde kapitalist devlet burjuvazinin politik çıkarlarından bir adım bile uzaklaşmaz.⁴¹³

⁴⁰⁶ A.e., s. 188.

⁴⁰⁷ A.e., s. 287.

⁴⁰⁸ A.e., s. 190-191.

⁴⁰⁹ A.e., s. 284-285.

⁴¹⁰ A.e., s. 191.

⁴¹¹ A.e., s. 193.

⁴¹² İng. *play of its institutions*.

⁴¹³ A.e., s. 285-286.

Poulantzas’a göre kapitalist devletin egemenlik altındaki sınıf çıkarlarına sağladığı bu güvenceler, bu sınıfların ekonomik ve politik mücadeleleri ile dayatılmakta olması anlamında hegemonik sınıf liderliğinin dayattığı koşullar içinde bir “olasılık” olarak kayıtlıdır.⁴¹⁴ Ancak bu ekonomik tavizler, egemen sınıfların politik iktidarı üzerinde bir sınırlama olarak görülemez, sınıf egemenliğinin politik ilişkisinde bir tehdit oluşturmaz ve bu politik ilişkiye dair yeni bir öge oluşturmazlar. Bir başka deyişle, bu güvenceler, kapitalist devletin sınırlılıkları içinde işlediği süreçte, “bu devlet tipini sorunsallaştıramaz.”⁴¹⁵

Bu anlamda, Poulantzas *Kapital*’de yer alan Fabrikalar Mevzuatı bölümüne ve *Louis Bonaparte’in On Sekiz Brumaire*’ine gönderme yaparak, “sosyal siyasa” ile, başka bir soruna işaret eden “dar anlamda kapitalist devletin üretim ilişkilerine müdahalesi”nin kastedilmediği üzerinde durmaktadır. Poulantzas’a göre *Kapital*’de taslak olarak verildiği biçimiyle kapitalist devlet tipi, “gerçekleşmeleri ve çeşitlemeleri sınıf mücadelesindeki somut güçler ilişkisine dayanan bir sosyal siyasanın olanaklılığını, yapısında kayıtlı bulunan sınırlılıklar içinde içermektedir.”⁴¹⁶

Bu anlamda, kapitalist devletin kurumsal işleyişini örten ideolojik bir kavram olarak halkın genel çıkarı nosyonu reel bir karşılığı da olması sebebiyle basitçe mistifikasyon olarak değerlendirilemez⁴¹⁷ ve “rıza” kavramı salt bir “ideolojik koşullanma”ya indirgenemez.⁴¹⁸

Poulantzas Gramsci’den ilhamla, politik iktidarın “kararsız bir uzlaşma dengesi” üzerine kurulu olduğunu belirtmektedir. Poulantzas bu kavramsallaştırma ile Gramsci’nin şu ifadelerinden güç alır:

“Şüphesiz hegemonya olgusu, hegemonyanın uygulandığı grupların çıkarlarının ve eğilimlerinin dikkate alınmasını ve belirli bir uzlaşma dengesinin biçimlenmesini, başka bir deyişle, yönetici grubun ekonomik-loncasal türden çıkarlarında fedakârlık

⁴¹⁴ A.e., s. 191.

⁴¹⁵ A.e., s. 194.

⁴¹⁶ Marx *Kapital*’de 1833-1864 tarihleri arasındaki İngiliz Fabrika Yasalarını incelerken, normal işgününü düzenleyen yasaların parlamentonun eseri olmak yerine sınıf mücadelelerinin, işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasında uzun süren savaşımın sonucu olduğunu dile getirmiştir. Bkz. Karl Marx, **Kapital Cilt 1**, 1997, S. 275-290. Ayrıca bkz. Nicos Poulantzas, **a.g.e.**, s. 193-194.

⁴¹⁷ Nicos Poulantzas, **a.g.e.**, s. 192

⁴¹⁸ A.e., s. 190-191.

edebileceğini önvarsayar. Ancak aynı zamanda bu fedakârlıkların ve bu türden bir uzlaşmanın özü etkilemeyeceğine de şüphe yoktur.”⁴¹⁹

Poulantzas’ın kullandığı “denge” kavramının herhangi bir biçimde eşit güçler arasındaki bir dengeye atıfta bulunmadığını ve Marx’taki “sınıfların dengelenmeye hazır olduğu” somut formasyonlara referansla kullanılmadığını not etmek gerekiyor.⁴²⁰ Buradaki anlamı ile denge; “kapitalist devletteki iktidar ilişkisinin ve politik iktidarın sınırlarını çizdiği ekonomik mücadele alanındaki güç ilişkilerinin karmaşıklığı ve dekalajı”na gönderme yapmaktadır. Poulantzas’ın kullandığı anlamda “denge”nin “kararsız” olması ise politik konjonktüre gönderme yapar.⁴²¹

4.5. Yeniden “Yapılar” ve “Toplumsal İlişkiler”: Görelî Özerklik Kavramının Eleştirisi

Poulantzas *SİTS*’da önce Marksist bilim ve felsefe arasındaki ilişkileri, özgül bir bilimsel nesne olarak politikanın olanaklılığı odağında tartışarak başlıyor; politika, sınıflar ve iktidar gibi temel kavramlarını “kapitalist üretim tarzının özgüllüğü” çerçevesine oturtarak eserin inceleme nesnesini “kapitalist devlet” olarak ortaya koyuyordu. Poulantzas’ın kuramsal yapısı çerçevesinde bu nesnenin “kapitalist toplumsal formasyonlarda devlet” olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Poulantzas bu eserde yapısal özelliklerini kapitalist üretim ilişkileri ve toplumsal ilişkilere (sınıf pratikleri ve mücadelelerine) referansla konumlandığı kapitalist devleti anlamamızın aynı zamanda onun “dönüşümleri”ni de incelemekten geçtiğinin ipuçlarını veriyordu.

Bu anlamda, *SİTS*’nin sunuş düzeyinin, üst bir soyutlama düzeyinden görece somut analizlere doğru ilerleyen bir çerçeve geliştirdiği belirtilebilir. Bu bakış açısı ile, Poulantzas’ın özel olarak devlet ve sınıflar mücadelesi alanını incelediği *SİTS*’nin son bölümleri, soyut-kuramsal ilk bölümlerine nazaran farklı bir “ses” verir gibi görünmektedir. Poulantzas bu bölümlerde, kapitalist devlet tipinin görelî özerkliği ile

⁴¹⁹ Antonio Gramsci, *Prison Notebooks*, s. 161, aktaran Nicos Poulantzas, **a.e.**, s. 193.

⁴²⁰ Nicos Poulantzas, **a.e.**, s. 192.

⁴²¹ **A.e.**, s. 192.

devletin yapılarıyla üretim ilişkileri arasındaki ilişkiyi değil, özel olarak devletin sınıf mücadelesi alanı ile ilişkisini temel aldığını belirtmektedir.⁴²²

Poulantzas daha sonra bu sunuş düzeni ve araştırma düzeni arasında yaptığı keskin ayrıma bir özeleştirici getirecektir: “...*Siyasal İktidarda* bu ayrımı çok keskin bir şekilde koyarak, sunuş düzeni içinde somut analizleri teorik sürecin örnekleri ve betimlemeleri şeklinde vermek durumuna çok sık düştüğümü itiraf etmeliyim.”⁴²³ Poulantzas, *Çağdaş Kapitalizmde Toplumsal Sınıflar*’da ise, “önce teorik önermeleri sunarak, somut analizleri bunların örneklemeleri olarak sergilemek yerine, teorik önermeleri somut analizlerle eşit adımlarla (*pari passu*) sunmayı tercih ettiğini”⁴²⁴ belirtmekte, amacının “teorik analizi somutun gerektirdiği ritimle sunarak” somut olanla ilişkilendirmek olduğunu ortaya koyarak bir anlamda bu konumunu düzeltmektedir.⁴²⁵

Poulantzas’ın kuramına yöneltilen eleştirilerin büyük çoğunluğunun da bu araştırma düzeni ve sunuş düzeni arasında yaptığı keskin ayrımdan kaynaklandığı belirtilebilir. Eğer kapitalist devletin politik olarak egemen sınıflardan görece özerkliği “yapılar arasındaki ilişkiyi yansıttığı ve onun etkisi olduğu” ve “kapitalist bir formasyonun kertelerinin görece özerkliğinin yansıması olduğu”⁴²⁶ temelinden hareketle kurulmakta ise sınıf mücadelesinin olumsuzlukları, Poulantzas’ın özgün ifadeleriyle bu görece özerkliğin “gerçekleşmesinin çeşitlemeleri ile biçimlenmelerinin toplumsal güçlerin somut konjonktürüne bağlı olması”⁴²⁷ vurgusu bu çerçevede içinde nasıl anlaşılmalıdır?

Jessop’a göre, Poulantzas görece özerklik kuramına bir yandan olumsuzluğu dâhil etmeye çalışırken öte yandan kapitalist devletin uzun vadede burjuva sınıf egemenliğini üretmekten başka bir şey yapmadığını söyleyerek düalist bir bakış açısı geliştirmekte, sınıf mücadelesini toplumsal yeniden üretimin yapısal olarak kayıtlı zorunlulukları içinde bir araç olarak ele almaktadır. Jessop’un Poulantzas’ın

⁴²² Ancak burada da bu ilişki tipinin, “yapılar arasındaki ilişkiyi yansıttığı ve onun etkisi olduğu”, kapitalist devletin politik olarak egemen sınıflardan görece özerkliğinin “kapitalist bir formasyonun kertelerinin görece özerkliğinin yansıması olduğu” temelinden hareketle kurduğunu ifade ederek *SİTS*’in ilk bölümlerindeki çerçeve ile bağını korumaktadır. Bkz. Nicos Poulantzas, *a.e.*, s. 256-257.

⁴²³ Nicos Poulantzas, “Kapitalist Devlet: Miliband...”, s. 142.

⁴²⁴ Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary...*, s. 10.

⁴²⁵ *A.e.*

⁴²⁶ Nicos Poulantzas, *Political Power and...*, s. 257.

⁴²⁷ *A.e.*, s. 261-262.

kuramında zorunluluk ve olumsuzluğun bir arada sunulduğuna ilişkin olarak getirdiği “düalizm” eleştirisine göre, yapısalcı bir çerçeve içinde sınıf mücadelesine gerçek bir etki atfetmek güç hale gelmektedir.⁴²⁸ Jessop bu bağlamda şu soruyu sorar: “Devletin göreceli özerkliği sınıf mücadelesinin olumsuzluklarına rağmen nasıl burjuvazinin politik egemenliğini garanti etmektedir?”⁴²⁹

Poulantzas’ın *SİTS*’da geliştirdiği kuramsal çerçeveden hareketle kapitalist sınıf egemenliğinin başarılı olacağına dair bir garantinin var olmadığını söylemek mümkündür. Poulantzas kapitalist devletin dönüşümlerini incelerken, bu dönüşümlerin bölgesel bir kerte ile sınırlı kalması ile bütünlüğe dair olması arasında bir ayrıma giderek, soyut bir tarzda da olsa “kopuşa dair bütünlük” kavramsallaştırması ile devrimci duruma işaret etmişti.

Ayrıca, böyle bir yaklaşım Poulantzas’ın kuramını yanlış bir biçimde, Althusser’in eleştirel olarak ele aldığı Engels’in Bloch’a Mektubu’ndaki zorunluluk ve koşullar ikiliği çerçevesinde okumaya götürür.⁴³⁰ Oysaki Poulantzas’ın kuramı yapıyı zorunluluk kavramı ile eşleştirmek yerine böyle bir anlayışın eleştirisi üzerine kuruludur. Bu bir yandan ekonomik olanın bilinçdışı/zorunlu yasalar olarak ele alınmasını eleştirmesinde, diğer yandan da politik pratiğin “koşullar” ile değil konjonktür kavramı ile birlikte okunmasında izlenebilir. Poulantzas’ın Lenin’den esinle kullandığı konjonktür kavramı, moment / tarihsel şimdi⁴³¹ kavramsallaştırmalarından yapı ve tarih ilişkisini kurması anlamında “çelişkilerin düğüm noktası”⁴³² olarak ele alınması ile farklılaşır.

Devletin göreceli özerkliği yapının dayattığı bir “zorunluluk” mu yoksa yapısal olarak kayıtlı bir “olasılık” mıdır? Bu noktada düğümü, Poulantzas’ın “kriz” kavramının çözdüğü belirtilebilir. Poulantzas, politik krizle bağlantılı olarak, devletin güç aygıtının etkinliğinin azaldığı, “devletin doğrudan bu sınıf ya da fraksiyonun boyunduruğuna girdiği dönem”lerden de bahseder. Ancak devlet en sonunda - meşruluk biçimini değiştirerek- görece özerkliğine yeniden kavuşur.⁴³³ Bu anlamda bu

⁴²⁸ Bob Jessop, **Nicos Poulantzas Political...**, s. 133.

⁴²⁹ **A.e.**, s. 135.

⁴³⁰ **A.e.**, s. 134.

⁴³¹ Nicos Poulantzas, **a.g.e.**, s. 200.

⁴³² Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal...**, s. 42.

⁴³³ Nicos Poulantzas, **Political Power and...**, s. 373.

görelî özerkliğın, kapitalist devletin sınıf egemenliğının yeniden üretimini kendisini genel çıkarın temsilcisi olarak sunmayı sürdürmesi halinde gerçekleştirebileceğı anlamında zorunluluk olabileceğı, ancak biçimlenmelerinin sınıf mücadelelerinin somut konjonktürüne bağılı olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİST DEVLETİN “OLAĞANÜSTÜ” BİÇİMLERİ

5.1. Giriş: “Olağanüstü” Devlet Biçimlerini Kapitalist Devlet Teorisi İçinde Kavramak

Poulantzas’a göre, kapitalist bir devlet teorisi, *SİTS*’daki dönemleştirme sorununa dair analizlerinde incelendiği gibi “kapitalist devletin dönüşümlerini” de içermelidir. Poulantzas’ın gerek “ileri görüşlü”¹ olarak nitelendirilmesine sebep olan 1970’lerin yükselen “otoriter devletçilik” anlayışına ya da bir diğer deyişle kapitalist devletin -yeni normal- biçimine, gerekse de somut durumların analizi üzerinden “olağanüstü” devlet biçimi ve bu biçimin farklı rejim biçimlerine ilişkin analizleri günümüzde hala tartışılıyor. Peki kapitalizmin “normal” ve “olağanüstü” devlet biçimleri arasındaki ayrım nedir? Bu bölümün özgül inceleme konularından birini bu sorunun yanıtlarını aramak oluşturmaktadır.

Poulantzas *Faşizm ve Diktatörlük*’ün (FD) hem başlangıcında hem de son bölümlerinde faşizmin ve diğer olağanüstü rejim biçimlerinin gerçekleşme ihtimallerinin ortadan kalkmadığına ve yükselişinin güncelliğine vurgu yapıyordu. Ancak faşizmi incelemenin “tarihin karanlıklarında kalmış bir döneme ilişkin akademik bir uğraş”² olmadığı vurgusunu, bu biçimlerin “geçmişte olduğu biçimde tekrarlanacağını” düşünmenin tarih-dışı bir yaklaşım olduğu fikri ile birleştirdi:

“Tekrar ortaya çıkması mümkün olan faşizme gelince, geçmiştekine bütünüyle benzer ve özdeş biçimlere yol açacak bir faşistleşme sürecinden geçeceğini sanmamak gerekir. Tarih hiçbir zaman aynen tekrarlanmaz. Aynı biçimde bir olağanüstü rejim ve aynı türde bir siyasal bunalım ortaya çıktıkları tarihsel aşamalara göre ayrı özellikler gösterirler.”³

Poulantzas’ın bu sözleri, öne sürülen ileri görüşlülüğünün kapitalizmin tarihsel aşama ve evrelerini analiz etmede ve bu aşamaları politik krizin ve sınıf mücadelelerinin somut konjonktürü ile ilişkilendirmede kullandığı teorik aygıtların ve kendi vurgusu ile somut gerçekliğin teorik sürece olan müdahalesini ön planda tutan

¹ Bkz. Paul Thomas, “Bringing Poulantzas Back In”, *Innovation*, Vol. 13, No. 2, 2000, s. 201.

² Nicos Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, s. 21.

³ *A.e.*, s. 414.

yaklaşımının eseri olduğunu göstermektedir. Öte yandan Poulantzas'ın bu yapıtıyla günümüze dair bir teorik rehber sunduğuna da şüphe yok. Nitekim Poulantzas da kitabının amacını böyle tanımlamaktadır: “Çünkü bu soruna faşizmin ve olağanüstü devletin ne olduğunu bilmeden cevap vermek mümkün değildir.”⁴ Bu yüzden *FD*'yi yalnızca “özgül bir tarihsel konjonktüre adanan ve *SİTS* kadar açık şekilde teorik olmayan”⁵ bir çalışma olarak nitelendirmek de mümkün değildir.

Aslında *FD*'nin somut toplumsal formasyonlara dair incelemeleri ile bir anlamda *SİTS*'nin teorik konumunun olgunlaştırılması olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, Poulantzas'ın *FD*'de *SİTS* ile benzer biçimde “sunuş düzeni” ve “araştırma düzeni” arasında bir ayırmadan yol almakla birlikte, bir farklılığa ya da bir düzeltmeye de gittiğini belirtmek gerekiyor. Poulantzas'ın *SİTS*'a dair özeleştirisinde de belirttiği gibi, bu ayrımları çok keskin bir şekilde ortaya koymak, her ne kadar teorik amaçları ve araştırma düzeni bu yönde olmasa da, somut incelemeleri soyut teorik önermelerin örneklemeleri olarak düşünmeye, Poulantzas'ın tabiri ile “biçimciliğe” götürmüştür. Bu nedenle Poulantzas *FD*'de teori ile “somut durumların analizi”ni⁶ bir arada sunmaya yönelmiş ve bu konumunu sonraki eseri olan *ÇKTS* ile geliştirerek ilerlemiştir.

Bonapartizm, askeri diktatörlükler ve faşizm olarak ayırt edebileceğimiz olağanüstü rejim biçimlerinin, “istisnai” yerine “olağanüstü” terimi ile karşılanması bilinçli olarak tercih edildi. Bu terimin Poulantzas'ın bakış açısı ile de uyumlu olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Çünkü Poulantzas her şeyden önce, “olağanüstü” terimi ile karşılanan devlet biçimi ve bu devlet biçiminin farklı rejim biçimleri olarak Bonapartizm, askeri diktatörlükler ve faşizm fenomenlerinin totalitarizm ideologlarının öne sürdüğünün aksine kapitalist devlet tipinden⁷ bir “kopuş” oluşturduğunu düşünmemekte ve bu olguları genel anlamda kapitalist devlet kuramından ayırmamaktadır. Aynı biçimde, faşizm işlevselci okulun öne sürdüğü gibi

⁴ Nicos Poulantzas, **Fascism and Dictatorship: The Third International and the Problem of Fascism**, Çev. Judith White, London, Verso, 1979, s. 358. (Bu bölüm Türkçe çeviride yer almamaktadır.)

⁵ James Martin, “Giriş”, **Poulantzas Kitabı**, s. 28.

⁶ Nicos Poulantzas, **Faşizm ve Diktatörlük**, s. 21.

⁷ Devlet tipi, devlet biçimi ve rejim biçimi ayrımlarına dair bkz. Nicos Poulantzas, **State Power Socialism**, s. 147-156; Nicos Poulantzas, **Fascism and Dictatorship**, s. 311.

bir “sapma” olarak da nitelendirilemez.⁸ Bu anlamda olağanüstü devlet ve rejim biçimleri ile karşılanan, her şeyden önce kapitalist devlet teorisinin bir parçasıdır.⁹ Neocleus’un da öne sürdüğü gibi, faşizm hakkındaki her argüman kapitalizmin ve demokrasinin doğasıyla yüzleşmeyi gerektirmektedir.¹⁰

Ancak bu, olağanüstü devlet biçimlerinin sözelimi demokratik-parlamentar bir biçimden herhangi bir farklılığı olmadığı anlamına gelmemektedir.¹¹ Faşizm, Poulantzas’a göre, kapitalist devletin “sınırdan” bir biçimini oluşturur. Ancak bu, “marazi” veya “parlamentar demokrasiye yabancı bir biçim” olarak anlaşılmamalıdır.¹² Poulantzas faşizmin parlamentar demokrasiye yabancı olmadığını ve burjuva devletinin -ve kapitalist sistemin- kendi içinde faşizmin “tohumlarını” taşımakta olduğunu tartışmakla birlikte, bu tohumların doğrusal, zorunlu ve otomatik gelişimleri ile faşizmin açıklanamayacağını eklemektedir.¹³

Poulantzas “faşizmin sakin bir gökyüzünde birdenbire kopan bir sağanak gibi gelmediği”¹⁴, bir “süreç” oluşturduğu üzerinde durmaktadır.¹⁵ Poulantzas’ın analizinde mevcut toplumun salt bir sonuç olarak kavranmasına karşı Althusser’den devraldığı “güncel bilgi etkisi”ne dair sunuşu *SİTS* ile devamlılık göstermektedir. Poulantzas’a göre, “faşistleşme sürecinin başlangıcı sorunu, ... faşizmin kökeni sorunu ile karıştırılamaz.”¹⁶ Daha önce vurgulandığı gibi Poulantzas, faşizmin

⁸ Nicos Poulantzas, **Faşizm ve Diktatörlük**, s. 74. Faşizmin bir “sapma”, “anomali” ya da “modernitenin bir istisnası” olmadığına vurgu yapan bir başka çalışma için bkz. Yunus Yücel, “Kapitalizmin Enkazı, Neofaşizmin Yükselişi”, **Ayrıntı Dergi**, 21, Mayıs/Haziran 2017, s. 23-24.

⁹ Hatta ilerleyen bölümlerde görüleceği gibi, bu olağanüstü biçimler kapitalist devletin bazı yönlerinin de derinlemesine incelenmesine olanak vermektedir.

¹⁰ Mark Neocleus, **Faşizm**, Çev. Doğan Barış Kılınc, İstanbul, Nota Bene Yayınları, 2018, s. 11.

¹¹ Togliatti’nin burjuva demokrasisi ve faşizm arasında fark gözetmeyen bir akımı Bordiga’nın görüşleri üzerinden eleştirdiği bir kaynak için bkz. Palmiro Togliatti, **Faşizm Üzerine Dersler**, Çev. Şiar Yalçın vd., Ankara, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2000, s. 24.

¹² Nicos Poulantzas, **Faşizm ve Diktatörlük**, s. 73.

¹³ Komintern’in faşizm analizine dair eleştirisinde görüleceği gibi, “zorunluluk”, “kaçınılmazlık” gibi kavramlara mesafeli olan Poulantzas’a göre, burjuva devleti devrim “tohumlarını” da aynı ölçüde içinde barındırır ve benzer şekilde devrim de zorunlu ve otomatik bir süreç olarak kavranamaz. Bkz. Nicos Poulantzas, **a.g.e.**, S. 74.

¹⁴ Nicos Poulantzas, **a.e.**, s. 81. Poulantzas burada ismini anmaksızın *On Sekiz Brumaire*’e gönderme yapmaktadır. Marx’a göre de Bonapartist darbenin gerçekleşmesi, Victor Hugo’nun düşündüğü gibi “masmavi gökte birden çakıveren bir şimşek” değildir. Karl Marx, **Louis Bonaparte’ın On ...**, s. 22. Aynı metinde şöyle yazar Marx: “Bir hadisenin vuku bulmasından çok önce gölgesini düşürmesi diye bir şey varsa Bonaparte’ın hükümet darbesidir bu.” **A.e.**, s. 145.

¹⁵ Faşizmin “değişmez ve bitmiş bir şey” değil, bir “süreç” olduğu, somut ve özgül olarak sınıf güçleri ile ilişkisinde incelenmesi gerektiğine yönelik bir başka görüş için bkz. Palmiro Togliatti, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁶ Nicos Poulantzas, **Faşizm ve Diktatörlük**, s. 82.

“parlamentar demokrasinin içerdği tohumların basit bir öz gelişimi” olarak algılandığı evrimci görüşe karşı çıkmakta ve ikisi arasındaki farkı ayırt etmenin önemli olduğunu düşünmektedir. Bu süreç, parlamentar demokrasi ve faşizm arasında doğrusal bir evrilmeyi varsayan “organik ve kesiksiz bir süreç”¹⁷ değil, özgül ritimleri ve zamansallıkları ile, kimi zaman “beklenmedik durumları”¹⁸ da içeren bir süreçtir.

Poulantzas’a göre faşistleşme sürecine dair temel olarak dört dönem ayırt edilebilir. İlki; sürecin başlangıcından “dönüşsüzlük” noktasına kadar olan dönem olarak tanımlanır. Poulantzas’a göre sürecin geriye çevrilmesinin çok güç olduğu bu dönem faşizmin iktidara gelişiyile özdeş değildir. Poulantzas’ın buradaki vurgusu faşistleşme sürecinin başlangıcını tahlil etmek için “politik sahne” önünde olup bitenlerle -bizzat bu alanın sakladığı sınıf mücadelesi olgusunu göz önünde bulundurarak- yetinmemek gerektiğini hatırlatması açısından önemlidir. Faşistleşme sürecinin “dönüşsüzlük noktasından faşizmin iktidara gelişine kadar olan” ikinci dönemini, “faşizmin iktidardaki ilk dönemi” olan üçüncü dönem takip etmektedir. Bu, halk desteğinin belirsiz oluşu sebebiyle bir “istikrarsızlık” ve “belirsizlik” dönemi olarak tanımlanır. Faşizm hala başlangıç döneminin izlerini taşımakta, sayısız yanlısamları sürdürmek için sık sık uzlaşma önlemlerine başvurmaktadır. Dördüncü ve son dönem, “faşizmin stabilizasyonu dönemi”dir. Kendi içinde evrelere ayrılan bu dönemde, Poulantzas’ın özgün ifadesiyle faşizm önce “sınıf kökenlerinden” veya bu kökenlerin “belirsizliklerinden” arınarak böylece maskesini indirmekte ve “kendi sınıfsal işlevlerini bütünüyle ve doğrudan uygulamaktadır.”¹⁹

Bu ana girişten sonra Poulantzas’ın faşizme dair analizinde öne çıkan temaları derinlemesine incelemeye başlayabiliriz.

5.2. Faşizmin Diğer Olağanüstü Rejim Biçimlerine Göre Özgüllüğü Sorunu

Poulantzas’ın özgül bir siyasal olgu ve olağanüstü bir rejim biçimi olarak faşizmi analiz ettiği *Faşizm ve Diktatörlük*’ü okuyucuyu ister istemez Marx’ın *On Sekiz Brumaire*’deki Fransa’nın somut politik konjonktürüne dair analizleri ile bağ

¹⁷ A.e., s. 81.

¹⁸ A.e., s. 133.

¹⁹ A.e., s. 83.

kurmaya götürmektedir. Bonapartizm’de olduğu gibi faşizmde de önemli bir yer işgal eden politik kriz / hegemonya krizi ve buna eşlik eden temsil bunalımı, devlet aygıtının yeniden örgütlenmesi gibi olgular farklı olağanüstü rejim biçimleri arasında bağ kurmaya yönlendirir. Bunlara Bonaparte’ın yürütme gücünü oluşturmaya yönelik tüm sınıfların “parazit” unsurlarından müteşekkil 10 Aralık Cemiyeti ile kitle fenomeni arasında kurulan bağlar, milliyetçilik vb. ortak ideolojik öğeler ve Marx’ın üzerinde durduğu “minyatür” darbelerle²⁰ ilerleyen bir “süreç” üzerine benzerlikler eklenebilir. Ancak Poulantzas inceleyeceğimiz sebeplerle faşizmi diğer olağanüstü rejim biçimlerinden ayrılan özgül niteliklerin de tespit edilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Poulantzas öncelikle faşizmin “denge” teriminin Bonapartizm’e referansla farklı kullanımları ile ilişkilendirilen bir faşizm kavrayışından kendi yaklaşımını ayırt ederek yola koyulmaktadır. Sözgelimi genel kabul gören tanımı ile “temel iki sınıf gücü arasındaki denge durumunda ortaya çıkan ve egemen sınıflara göre göreceli özerklik kazanan bir devlet biçimi”²¹ ile özdeşleştirilen Bonapartizm sorunsalı doğrultusunda faşizmi inceleyen Thalheimer’a göre, ana etmeni, burjuvazi-proletarya güçleri arasındaki bu denge olan siyasal bunalım, Bonapartist devlet biçimlerine götürmekte, buna göre egemen sınıflar, “iktisadi-toplumsal egemenliklerini koruyabilmek için siyasal egemenliklerini bir “kurtarıcı-usta” lehine feda etmektedir.” Bu anlayışa göre faşizm, Bonapartizm’in özel bir biçimi olarak kavranır.²²

Poulantzas’a göre, bu kavrayış dâhilinde, büyük sermayenin kendi iktisadi egemenliğinin korunması için bir “otorite” (Bonaparte-Hitler) lehine siyasal egemenliğinden feragat ettiği, faşizmin göreceli özerkliğinin iktisadi egemenlik-siyasi egemenlik arasında bir kopuşa dayandığı düşünülür.²³ Ancak Marx ve Engels’in Bonapartizm tahlillerinden yol alan bu anlayışın, Poulantzas’ın eleştirisi oklarını yönelttiği ve aslında kendisi de faşizm üzerine indirgemeci resmi komünist teoriye

²⁰ Sözgelimi bkz. August Thalheimer, “Faşizm Üstüne”, **Faşizm ve Kapitalizm: Faşizmin Sosyal Kökenleri ve Fonksiyonu Üstüne Teoriler**, A. Thalheimer, A. Rosenberg, O. Bauer, A. Tasca, Çev. Rona Serozan, Ayrıntı Yayınları, 2019, s. 38, 42-43.

²¹ Nicos Poulantzas, **Faşizm ve Diktatörlük**, s. 76.

²² **A.e.**, s. 76-77.

²³ **A.e.**, s. 135. Togliatti de benzer bir kavrayışla faşizmin Bonapartizm’e indirgendiği “Troçkist” görüşü eleştirerek bu tanımlamadan çıkan sonucun egemen olanın burjuvazi değil, “burjuvazinin elinden iktidarı zora alan Mussolini” olduğunu öne sürer. Ayrıca, Marx ve Engels’in kapitalizmin belirli bir gelişme aşamasına denk düşen görüşlerini emperyalizm çağına uygulamanın “mekanik”liğinden söz eder. Bkz. Palmiro Togliatti, **Faşizm Üzerine Dersler**, s. 25-26.

kimi açılardan karşı çıkışıyla bilinen Thalheimer'ın görüşleri özelinde biraz daha açılmaya değer bulunduğu söylenmelidir.

Thalheimer, temel olarak, Marx'ın Bonapartizm üzerine tahlillerinde yer alan burjuvazinin “toplumsal gücünü korumak için siyasal gücünden feragat ettiği” görüşünden ve bu bağlamda Poulantzas'ın da üzerinde durduğu gibi siyasal ve toplumsal egemenlik arasındaki ayırmadan ilham almaktadır.²⁴

Poulantzas'ın Bonapartizm ve faşizm arasında “denge” fenomeninin ortaklaştırılmasına ilişkin tespiti Thalheimer'ın *Fransa'da İç Savaş*'tan aktardığı “burjuvazinin egemenliğini yitirmiş, işçi sınıfının ise henüz kazanamamış olduğu” sözlerinin faşizmin özüne nüfuz edebilmek açısından öne çekilmesinde izlenebilmektedir. Thalheimer, bir adım ileri giderek, Marx'ın bu ifadesi ile “Fransız Bonapartizmi tekil örneğinden ayrılarak emperyalizme özgü bir tarihsel aşamanın “en son” (ve en aşağılık) devlet iktidarı biçimi olmasıyla gelişmiş kapitalist formasyonlara ilişkin yeni bir devlet tipi çözümlemesi yaptığını” ortaya koymaktadır.²⁵

Thalheimer faşizm ve Bonapartizm'i özdeş sayan görüşten uzak durmaya çalışarak bu iki fenomenin kapitalizmin farklı aşamalarına tekabül ettiği üzerinde durmakla ve faşist devletin örgütlenme tarzına dair analizinde Bonaparte'ın 10 Aralık Cemiyeti'ni kitle örgütü olma özellikleriyle öne çıkan faşist partiden ayırt etmekle birlikte, yanıldığı yön bu fenomeni “denge” terimiyle olmasa da “katastrofik” bir denge ile eşleştirmesidir. Belirleyici olan unsurun sınıflar arasındaki güç ilişkileri olduğu hesaba katıldığında da bunun Poulantzas'ın üzerinde durduğu gibi önemli bir yanılgı olduğunu belirtmek gerekir.

Poulantzas'ın faşizmi gerek basit bir denge bunalımı gerekse de Gramsci'nin sözünü ettiği anlamda katastrofik -yıkıma götüren- bir denge bunalımına referansla tanımlanan ve “üçüncü bir gücün” boyunduruk altına alması ile sonuçlanan olağanüstü biçimlerden ayırma çabasının temel sebeplerinden birinin, bu iki rejimin aldığı farklı “görelî özerklik” türlerinde yattığı söylenebilir. Çünkü bu bakış açısı ile, büyük sermayenin siyasal egemenliğini sağlayan ve zamanla onun “siyasal temsilcisi”

²⁴ August Thalheimer, **a.g.e.**, s. 27-29.

²⁵ **A.e.**, s. 36-37.

görevini üstlenen faşizme sahip olmadığı genişlikte bir görelî özerklik atfedilmiş olmaktadır.²⁶

Miliband da aynı hataya düşerek, ilerlemiş kapitalizmde faşizmin, olağan dışı koşullara atfedilen Bonapartizm'in en mükemmel örneğini teşkil ettiğini düşünmektedir.²⁷ Bunun günümüzde de kabul görebilen bir anlayış olduğunu belirtmek gerekir. Sözgelimi, yaklaşımını olayların değil ama yapının tekrarlanması üzerine kuran Karatani'nin kullanımı ile "tekerrür" kavramı, tam da Poulantzas'ın eleştirdiği anlamda faşizmi Bonapartizm'in bir biçimi olarak nitelemeye götürmekte²⁸, ötesinde psikanalizden politik kurama doğrudan aktarılan "bastırılanın geri dönüşü" kavramı ile Bonapartizm geçmişin mutlakiyetçi monarkını çağırmaya²⁹ da indirgenmektedir. Bu görüşe göre de olağanüstü biçimler, sürekli olarak arkaik biçimlerin "çağırılmasına" indirgenmiş olur. Poulantzas'ın tabiriyle burada da "zamanın silinmesi" söz konusudur.

Bu noktada, faşizmin özgüllüğü sorununu yerine oturtmak gerekir. Poulantzas *FD* kitabının ana inceleme nesnesi olarak faşizmin öncelikle "özgül bir siyasal olgu"³⁰, kapitalist devletin diğer biçimleri ile karıştırılmaması gereken ve özgül bir politik bir krize tekabül eden "özgül olağanüstü devlet biçimi" olduğunu belirtmektedir. Ekonomik krizin rolü, hem bu krizin doğrudan bir politik krizi belirlememesi hem de bu kavrayış dâhilinde faşizmin sınıf mücadeleleriyle ilişkisinin kurulmaması anlamında sınırlıdır. Poulantzas'a göre, bir olağanüstü devlet biçimine yol açabilecek politik kriz, temel olarak, sınıf mücadelesi alanının özel nitelikleri olan toplumsal ilişkilerden ortaya çıkar.³¹ Bu bakış açısı ile ön plana alınanın devletin veya kurumların

²⁶ Nicos Poulantzas, **Faşizm ve Diktatörlük**, s. 135-136. Poulantzas'a göre Thalheimer ve Gramsci, faşizmin ortaya çıkışını siyasal bir "denge bunalımına" bağlayarak yanıltılmaktadırlar. Çünkü faşizm koşullarında işçi sınıfı zaten yenik düşmüş ve bu durum burjuvaziye katastrofik bir dengeye mal olmamış, tüm faşistleşme süreci boyunca burjuvazi, "ana çelişkinin ana görünümü" olarak kalmıştı. **A.e.**, s. 78.

²⁷ **A.e.**, s.104-105.

²⁸ Kojin Karatani, **Tarih ve Tekerrür**, Çev. Erkan Ünal, İstanbul, Metis Yayınları, 2013, s. 45. Ancak "tekerrür" kavramının kullanımına ilişkin farklı yorumların da olduğunu belirtmek gerekir. Karatani'nin olay (içerik) değil, biçim (yapı) çerçevesinde ele aldığı tekerrür kavramını, Marx'ın *On Sekiz Brumaire*'de kullandığı "minyatür darbeler" ifadesi ile bir arada inceleyen Alada, tekerrürü, "gizil olanın bir belirti ile görünür hale gelmesi, çatlaktan çıkış anı, kısaca belirsizlik anı" olarak farklı bir bağlama oturtmaktadır. A. Dinç Alada, "Karl Marx'ta Belirsizlik...", **İktisat ve Tarih**, s. 126-127.

²⁹ Kojin Karatani, **a.g.e.**, s. 54.

³⁰ Nicos Poulantzas, **Faşizm ve Diktatörlük**, s. 21.

³¹ **A.e.**, s. 79-80.

krizi değil, toplumsal güç ilişkilerindeki kriz olduğu söylenmelidir. Bu anlamda kurumların ya da devlet aygıtlarının krizi ancak bu toplumsal ilişkilerin “sonucu” olabilir.³²

5.3. III. Enternasyonal ve Faşizm

5.3.1. Ekonomizmin Görünümleri

Poulantzas’ın Komintern’in faşizme ilişkin anlayışının eleştirisi de özellikle bu yorumun ekonomizmine dayanmaktadır. Bu anlamda Poulantzas Komintern’in siyasetinin yol açtığı sorunları da yetkin bir biçimde ortaya koymakta, II. Enternasyonal’in ekonomizminin Leninist bir kesintiden sonra başka biçimler altında III. Enternasyonal’de yeniden kurulduğunu ifade etmektedir: “Nasıl ki II. Enternasyonal Marx’ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*’ya Önsöz ve Engels’in *Ütopik ve Bilimsel Sosyalizmi* gibi gerçekten ekonomizme çalan ...eserlerini baş tacı etmiş, birer dua kitabı haline getirmişse, III. Enternasyonal’in de Lenin’in eserlerini kullanması kendi özel ekonomizmine bağlıdır.”³³

Poulantzas’a göre faşizmi “iktisadi bunalımın basit bir ifadesi”³⁴ olarak gören Komintern’in analizinin yol açtığı sorunlar da bu ekonomizmin farklı görünümünden kaynaklanmaktadır.³⁵ Poulantzas, III. Enternasyonaldeki ekonomist sapmadan kaynaklanan kuramsal ve stratejik sorunları özellikle “evrimci ekonomizm” ve “ekonomist katastrofizm” terimleri ile bir arada faşizme yaklaşımları bağlamında tartışmaktadır.

Komintern, evrimci ekonomist bir görüş çerçevesinde önce faşizmin iktisadi olarak geri toplumlarda ortaya çıkacağı görüşünü savunur. Bu bakış açısı ile Almanya’da faşizmin gerçekleşmesi anlaşılabilir görülmektedir. Komintern’in bu “güya” beklenmedik duruma cevabı, evrimci-ekonomist bir görüşü basitçe tersine çevirmek olmakta, bu defa 1933 tarihli Plenum raporu ile nasyonal sosyalizmin tam da “endüstriyel kalkınmada en gelişmiş Avrupa ülkesinde” ve özellikle bu “iktisadi

³² A.e., s. 80.

³³ A.e., s. 30.

³⁴ A.e., s. 63.

³⁵ 1920’li ve 30’lu yıllara ait bu görüşlerin tartışma konusu edilmesinin gerekli olup olmadığı sorgulanabilir. Ancak bu görüşlerin sadece geçmişte kalmış bir döneme ilişkin olmadığı, güncel olarak varlıklarını sürdürebildikleri görülmektedir.

ilerilikten dolayı” iktidarı aldığı savlanmaktadır.³⁶ III. Enternasyonal’in faşizme dair analizinde iki karşıt uç arasında yalpalaması aslında aynı sorunsaldan, eşitsiz gelişmenin karmaşık sonuçlarını kavramaktan uzak bu ekonomist-evrimci anlayıştan beslendiğini göstermektedir. Almanya’nın iktisadi olarak gelişmişliğine odaklanan Komintern, İtalya ile arasındaki görece zayıf konum yakınlığını göremez.³⁷ Poulantzas’a göre bu “ters çevirme işleminin arkasında yatan mantık, ekonomist-evrimci düşüncenin ta kendisidir.”³⁸

Poulantzas’ın ekonomist katastrofizm olarak nitelendirdiği, Komintern’in üretici güçlerin çizgisel gelişimi ile sistemin kendiliğinden yıkılacağını varsayan görüşü, VI. Kongre ile üretici güçlerin gelişmesinden altyapı ve üstyapı arasındaki çelişkiye kaydırılır. Burada da Poulantzas’ın vurguladığı gibi, “sorunun kendisi değil, terimleri değişmiştir.” Üstyapının üretici güçler sürecinin “gölgesel bir çerçevesi” olması ve üretici güçlere yakıştırılan “metafizik öncelik” nedeniyle, temel-üstyapı çelişkisinin kendi kendine gelişmekte olduğu tasavvuru devam etmektedir.³⁹

Bettelheim’dan ilhamla yasa yerine “tarihi eğilim” kavramını kullanan Poulantzas, kapitalizmin “yasalarının” kapitalist üretim tarzının kaçınılmaz olarak varacağı “geleceği” veya “şimdiden mahkûm edilmiş bir üretim tarzının “son saatini” çalan bir geleceği göstermediği” üzerinde durur. “Temel ve üstyapı arasındaki uyumsuzluk, bir toplumsal-iktisadi formasyonun şu veya bu tür bir katastrofik geleceğini mekanik olarak belirlemez”, der Poulantzas. Bu çelişkinin “patlaması” veya “aynı üretim tarzı içinde yeniden düzenlenmesi” sınıf mücadelesine bağlıdır.⁴⁰

Poulantzas Komintern’in 1928’den itibaren geliştirdiği sağ-sol tanımlamalarını da sergiledikleri ekonomizm sebebiyle bir “sarkaca” benzetmekte, “aynı yanlış çizginin birbirine simetrik olarak karşıt iki yüz olarak ele alınamayacağı” üzerinde durmaktadır.⁴¹

Bu yaklaşım (ekonomist katastrofizm ile ekonomist-mekanist görüşün bir aradalığı), öncelikle faşizmin “geçici bir hadise olarak öneminin azımsanması”na

³⁶ A.e., s. 51.

³⁷ A.e., s. 49.

³⁸ A.e., s. 52.

³⁹ A.e., s. 58.

⁴⁰ A.e., s. 56.

⁴¹ A.e., s. 61, 17. dipnot.

sebepe olmuştur. İktisadi bunalımın basit bir ifadesi olarak görülen faşizm, “burjuvazinin güçsüzlüğü”, “kapitalizmin son saati” gibi ifadelerle faşizmi “son siyasal biçim” olarak görmeye götürmüştür.⁴² Poulantzas’ın “kadercilik”⁴³ olarak tanımladığı “iktisadi bunalım-evrim-katastrof-devrim”⁴⁴ modeline göre faşizm de kendi kendine çökecektir.⁴⁵

VI. Kongre’de kapitalizmin faşizmin burjuvazinin güçsüzlüğüne ve savunma stratejisine indirgenebilir bir olgu ve kapitalizmin son saatinin yaklaştığının şaşmaz işareti olarak tanımlanmasına⁴⁶, faşizmin iktisadi çelişkileri yüzünden yakında yıkılacağı anlayışının yanlışlığını savunan Clara Zetkin’den itiraz gelir: Poulantzas’ın yaklaşımını övdüğü Zetkin’e göre sorunun gerçek yüzü, tam aksine “proletaryanın devrimi yürütememiş olması” ile ilgilidir.⁴⁷

SİTS’da ekonomizmin görünümelerini ve bunun yol açtığı kuramsal ve sınırlı düzeyde de olsa stratejik sorunları inceleyen Poulantzas *FD*’de ekonomizmin yol açtığı “stratejik” sorunlara da odaklanışı ile anti-ekonomist tavrını daha da belirginleştirecektir. Ekonomizm aynı zamanda “kitle bağının yokluğu”⁴⁸ demektir. Bu anlamda Poulantzas ekonomizmi yalnızca temel-üstyapı arasındaki karşılıklı bir ilişkinin varlığına referansla eleştirmez. Ekonomizm aynı zamanda -belki de hepsinden önce- sınıf mücadelesi alanını dışlamaktadır.

Poulantzas’ın gösterdiği üzere “iktisadi katastrofizim görünümü altında ekonomizm”⁴⁹ sosyalist strateji açısından da telafi edilemez hatalara sebep olacaktır. Bu stratejinin ortaya koyduğu yanlışlar -özellikle kitle çizgisinin kaybolması veya bir stratejinin tümüyle yokluğu-, Poulantzas’ın faşizme giden sürecin dönüşsüzlük evresi olarak tanımladığı momente geçildiğinde artık geri döndürülemez hale gelir.

⁴² A.e., s. 64-65.

⁴³ A.e., s. 66-67.

⁴⁴ A.e., s. 63.

⁴⁵ Faşizm böylece, “devrimci süreçte tarihin kötü yanının olumlu bir anı” (!) olarak ele alınmaktadır. Bkz. a.e., s. 64

⁴⁶ A.e., s. 64-65.

⁴⁷ A.e., s. 64. Togliatti ise Zetkin’i faşizmin “küçük burjuvazi özelliğine fazla ağırlık vermesi” nedeniyle “burjuva demokrasisi ile faşizm arasında fark gözetmeyen” Bordiga ile eşit ölçüde eleştirmekte ve faşizmi anlamak için burjuva diktatörlüğü ile küçük burjuva yığınların hareketi olmak üzere iki öğeyi birleştirmek gerektiğini öne sürmektedir. Palmiro Togliatti, **Faşizm Üzerine Dersler**, s. 24.

⁴⁸ Nicos Poulantzas, a.g.e., s. 61.

⁴⁹ A.e., s.242.

5.3.2. Faşizm ve Egemen Sınıfın Çıkarları: Faşizmin “Gericiliği” Üzerine

Faşizmin iktisadi sınıf çıkarları ve ilişkilerine dair görüşlerinde, Komintern tarafından faşizmin temsil edeceği çıkarlar alanının ve faşizmi temsil eden sınıf fraksiyonunun giderek daha sınırlı ele alındığı gözlemlenir: “gerileme çağında sermaye diktatörlüğü” (V. Kongre), “büyük/mali sermayenin diktatörlüğü” (VI. Kongre), “mali sermayenin en gerici, en şoven, en emperyalist unsurlarının diktatörlüğü” vb.⁵⁰

1935 yılındaki VII. kongrede ise “yalnız” faşizmin temsil ettiği varsayılan sermaye fraksiyonu hariç sermayenin tüm diğer fraksiyonlarını içine alan geniş “anti-faşist ittifak” anlayışı çerçevesinde “halk cepheleri” siyaseti anlayışına varılır. Poulantzas faşizmin bu görünümünde devleti “yalnız bir avuç tekelinin aracı” olarak tanımlayan Devlet tekeli kapitalizmi ile ilgili görüşlerde ortaklık bulmaktadır.⁵¹

Poulantzas bu görüşe karşıt bir örnek olarak İtalyan Komünist Partisinin 1926’da Gramsci gözetiminde kaleme alınan Lyon tezlerini örnek vermektedir: “Faşizm...burjuvazinin bütün güçlerinin tek bir siyasal kuruluş içinde organik birliğini gerçekleştirme amacını gütmektedir.”⁵² Poulantzas’a göre de “egemen sınıf ve fraksiyonlar arasındaki yeniden örgütlenme ve dağılıma, büyük mali sermayenin diğerleri üzerindeki iktisadi baskınlığının derinleşmesine rağmen, bu durum, “hiçbir anlamda faşizmin “yalnız ve yalnız” büyük sermayenin iktisadi çıkarlarına tekabülü olarak yorumlanamaz.”⁵³

Faşizmi en geri/gerici büyük sermayenin bir ifadesi olarak niteleyen görüş, Poulantzas’a göre üslup yanlışı değil ekonomizmdir: Bu görüşe göre emperyalizmin ve büyük sermayenin egemenliği, kendiliğinden üretici güçlerin gelişiminin durmasını ifade edecektir: “Üretici güçler” bu ekonomist-teknisist perspektife göre, üretim ilişkilerinden bağımsız olarak kavranmakta, bu “teknik” süreçteki basit “ilerleme”

⁵⁰ A.e., s. 117. Ayrıca bkz. Palmiro Togliatti, **Faşizm Üzerine Dersler**, s. 3.

⁵¹ Nicos Poulantzas, **a.g.e.**, s. 117-118. Ayrıca Poulantzas, Dimitrov’a ait bu tanımlamanın Bauer’in burjuva demokrasilerinde sermayenin bütünü egemenken faşizmde yalnızca büyük sermaye ve büyük toprak mülkiyetinin egemen olduğuna ilişkin sosyal demokrat görüşü ile buluştuğunu öne sürer.

⁵² A.e., s. 118, 11. dipnot.

⁵³ A.e., s. 118.

veya “duraklama” söz konusu sermayenin niteliğini –“geri”- belirler sayılmaktadır.”⁵⁴ Bu anlayış, kapitalist üretim koşullarının genişletilmiş yeniden üretiminde önemli olan sınıf sömürüsü ve sınıf egemenliği değil de faşizmin iktisadi karakteri imiş gibi bu karakterin gericiğini göstermeye çabalayarak sorunu yanlış ortaya koymaktadır.⁵⁵

Faşizm iktisadi olarak geri bir olgu mudur? Poulantzas, bu sorunun kendisinin ekonomist olduğunu öne sürer. Üretici güçlerin “ilerleme” veya “duraklama”sının sermayenin niteliğini belirlediği varsayılmaktadır.⁵⁶ Poulantzas’a göre faşizmin iktisadi bakımdan gerici olması doğru bir saptama değildir. “Aslında faşizm... bir geriye dönüş değil, fakat daha çok bir ileri kaçıdır.”⁵⁷

5.4. Faşizmi Tarihsel Dönem İçinde Konumlandırmak: Emperyalizm ve “Eşitsiz Gelişme”nin Anti-Ekonomist Yorumu

Poulantzas olağanüstü devlet biçimine tekabül eden politik kriz sorunsalını tarihsel dönem sorununun incelenmesi ile birleştirir. Özgül bir siyasi olgu olarak faşizm kapitalizmin emperyalist aşamasına denk düşer ve ancak bu aşama içine yerleştirildiği ölçüde kavranabilir.⁵⁸ Bu anlamda değerlendirmesine Horkheimer’in *Faşizm ve Kapitalizm* kitabında yer alan “Kapitalizmden söz etmek istemeyen birinin, faşizm konusunda da ağzını açmaması gerekir” ifadesine karşı çıkararak başlamaktadır: “Asıl emperyalizmden söz etmek istemeyen birinin faşizm konusunda ağzını açmaması gerekir.”⁵⁹

Poulantzas kapitalizmin emperyalist aşamasını, toplumsal ilişkilerin bu ölçekte almış olduğu özel uluslararasılaşması anlamında incelemekte ancak bunu yaparken “ulusal” ölçeği gözden kaçırmamakta, ulus-devletlerin önemli birer analiz birimi

⁵⁴ A.e., s. 118-119.

⁵⁵ A.e., s. 119.

⁵⁶ A.e., s. 118-119

⁵⁷ A.e., s. 120. Poulantzas’a göre, eğer faşizm büyük toprak sahipliğinin veya orta sermayenin çıkarlarını destekleseydi “gerici” bir harekete tekabül ederdi.

⁵⁸ A.e., s. 26,28,31. Bu görüş elbette ki şematizme varan bir anlayış dahilinde emperyalist aşamanın zorunlu olarak faşist bir diktatörlüğü doğuracağı anlamına gelmemekte, Poulantzas’ın faşizme özgü politik kriz üzerine değerlendirmelerinde görüleceği üzere faşizm özgül sınıf ilişkilerine ve bir hegemonya krizine tekabül etmektedir. Ancak faşizmi tarihsel dönemleme sorunu içinde kavramanın bu olguyu analiz etmekte önemli bir ilk adım oluşturduğunu belirtmek gerekir.

⁵⁹ A.e., s. 27. Poulantzas açıktır ki, burada Lenin’in “Emperyalizmin ne olduğunu bilmiyorsanız faşizmin ne olduğunu bilemezsiniz” (aktaran, Palmiro Togliatti, *Faşizm Üzerine Dersler*, s. 26.) sözlerine gönderme yapmaktadır.

olarak önemini halen koruduğuna vurgu yapmaktadır.⁶⁰ Sweezy'nin merkez-çevre karşıtlığına dair teorisini yeterli bulmayan Poulantzas, emperyalist zincir ile ilgili “eşitsiz gelişme” kavramından ilham alır.⁶¹

Poulantzas'ın önceki bölümlerde incelediğimiz bütünsel yaklaşımı dâhilindeki anti-ekonomist duruşu burada da kendini göstermekte, emperyalist aşamanın yalnızca iktisadi verilere dayanarak açıklanamayacağı, politik ve ideolojik uzamları ile toplumsal formasyonun bütünü çerçevesinde değerlendirilebileceğini düşünmektedir. Kapitalizmin emperyalist aşamasında “...tekelci sermaye yoğunlaşması, banka sermayesi ile sanayi sermayesinin mali sermaye içinde birleşip kaynaşması, sermaye ihracı, salt iktisadi nedenlerle sömürge aranması” gibi iktisadi değişimler, aynı zamanda kapitalist devletin bu aşamaya özgü olarak tanımlanan “yeni işlevi” çerçevesinde “genişletilmiş bir müdahale alanı” vererek yeni bir rol ve etkinlik düzeyi tanımlamaktadır.⁶² Burada “müdahaleci devlet” kavramsallaştırmasının, rekabetçi kapitalizme özgü liberal devletin ekonomik bir işlevi bulunmadığı çağrışımlarından ilham almadığını belirtmek gerekir. Poulantzas'ın öne sürdüğü gibi, liberal devletin ekonomide yalnızca üretimin maddi altyapısını yaratmak ve sürdürmek amacıyla bulunduğu görüşü bir yanılsamadır.⁶³

Devlet, bu tekelci öncesi aşamada sermayenin yeniden üretiminin alanına gerçek anlamda dışsal olmadığı gibi, tekelci kapitalizmde de rolü, devlet ve ekonomi arasındaki bu ayrımın yok edilmesini gerektirmemektedir. Aksini öne süren analizler

⁶⁰ Örn bkz. Nicos Poulantzas, “Kapitalist İlişkilerin Uluslararasılaşması ve Ulus-Devlet”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 309.

⁶¹ Nicos Poulantzas, **a.e.**, s. 310. Burada bahsedilen, genel olarak kapitalizme içkin olan “eşitsiz gelişim” değil, “emperyalist zincirin halkalarının eşitsiz gelişimi” olarak emperyalist aşamaya özgü olan bir süreçtir. Bunun Poulantzas'ın Portekiz, Yunanistan ve İspanya askeri diktatörlükleri bağlamında incelediği “bağımlı ülkeler” üzerinde de önemli sonuçları vardır. Poulantzas, *Crisis Of The Dictatorships* isimli, Türkçeye *Portekiz, İspanya ve Yunanistan'da Geçiş Süreci* olarak çevrilen kitabında, “az-gelişmişlik ideolojileri”ne saldırmakta, bu ülkeleri incelerken öncelikle emperyalizmin güncel aşamasına ve bağımlı ülkeler üzerindeki yansımalarına, sermayenin uluslararasılaşma sürecinin bu toplumsal formasyonlara dayattığı “yeni bağımlılık biçimleri”ne odaklanmaktadır. Nicos Poulantzas, **Portekiz, İspanya ve Yunanistan'da Geçiş Süreci**, Çev. B. Yılmaz, İstanbul, Belge Yayınları, 1981, s. 9-10. Bu yeni örgütlenme bağımlı ülkelerin kendi aralarında da ayrımlar yapmayı gerektirmekte, dolayısıyla merkez-çevre kutuplaşmasını aşan bir çerçeveye ihtiyacı vurgulamaktadır. Bu ülkelerin emperyalist zincir içindeki konumunu ve tekabül eden yeni bağımlılık biçimini belirginleştirmek, “kendi başına bir ekonomik gelişme”ye dayanan ekonomist yorumları aşmak, bu konunun sosyal ve politik göstergelerle -halk kitlelerinin sömürülmesi ile- ilişkisini göstermektir. **A.e.**, s. 13-14.

⁶² Nicos Poulantzas, **Faşizm ve Diktatörlük**, s. 30-31.

⁶³ Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 17.

yaygın da olsa, hem rekabetçi / liberal hem de tekelci dönemlerdeki devlet-ekonomi ilişkilerini ıskalama anlamında hatalıdır.⁶⁴ Poulantzas, tekelci sermaye ile devleti tek bir mekanizma içinde eriten görüş yerine, farklı fraksiyonlar arasındaki “eşitsiz kaynaşma”⁶⁵ süreci ile nitelenen bir iktidar bloğunun kurulmasına vurgu yapmaktadır.

Emperyalizmi yalnızca iktisadi bir olguya indirgemeyen bir “eşitsiz gelişim” yaklaşımı dahilinde Poulantzas, Komintern’in savrulmalarına düşmeksizin Almanya ve İtalya’daki özgül faşistleşme süreçlerini incelemeye yönelir. Poulantzas’ın Almanya ve İtalya’ya referansla kullandığı emperyalist zincirin zayıf halkası tespiti, iktisaden geri olma veya azgelişmişliğe değil, söz konusu toplumsal formasyonlardaki çelişkilerin bütünsel olarak değerlendirilmesine referansla yapılmaktadır. Almanya ve İtalya ancak bu anlamda Rusya’dan sonra emperyalist zincirin en zayıf halkaları olabilir.

Poulantzas Almanya ve İtalya’daki somut toplumsal formasyonlar üzerinden incelediği faşizm olgusunun, tıpkı *SİTS*’da incelediği anlamda burjuva devrimlerinin tipik bir modeli (Fransa örneği) olmadığı gibi, “her türlü faşizmin kıyaslanıp ölçülebileceği bir model (Nazizm örneği) oluşturmadığı”⁶⁶ üzerinde durmaktadır. Almanya ve İtalya halkalarının tekelci kapitalizme geçiş aşamalarındaki zayıflık birbirlerinden farklı nedenlere dayanmaktadır. Bununla birlikte ortak nitelikler de saptayan Poulantzas bu süreci, “Almanya ve İtalya’da her şey sanki liberal devlet aşamasını atlayarak gelişmişti” olarak tarif etmektedir.⁶⁷

On Sekiz Brumaire’de çeşitli devlet ve rejim biçimlerini farklı burjuva fraksiyonları arasındaki hegemonya değişimlerine referansla inceleyen Marx ve ondan ilham alan Poulantzas’ın analizlerinden hatırlayacağımız gibi, ekonomik egemenlik ve politik hegemonya zorunlu ve mekanik tarzda özdeşleştirilemez.⁶⁸

Almanya’nın somut durumunda da, burjuvazinin iktisadi olarak ilerlemiş olmasına rağmen hegemonyasının zayıflığına bağlı olarak burjuva ulusal devletin kuruluşu gecikmiş, Bismarck’ın “tepeden devrim”i ile devletin işlevi kesin belirleyici

⁶⁴ A.e., s. 19.

⁶⁵ Nicos Poulantzas, “Politik Kriz ve Devletin Krizi”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 421.

⁶⁶ Nicos Poulantzas, **Faşizm ve Diktatörlük**, s. 24.

⁶⁷ A.e., s. 47.

⁶⁸ Nicos Poulantzas, “Toplumsal Sınıflar Üzerine”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 292.

olmuştur.⁶⁹ Burada önce bağımsız bir sınıf olarak kalan, sonra burjuvazinin bir fraksiyonunu oluşturan büyük toprak sahiplerinin iktisadi güçleri ve üretimdeki yerleri ile orantılı olmayan önemli bir yer ele geçirdiği, hatta Almanya örneğinde kapitalizme geçişin toprak feodalitesinin siyasal yöneticiliğinde olduğu⁷⁰ gözlenmektedir.

İtalya’da ise devletin işlevi daha çok İtalyan burjuvazisinin iktisadi dayanaklarının gerekli koşullarını yaratmak, Gramsci’nin ifadesiyle “imalatçı imal etmek”tir.⁷¹ Almanya’nın aksine, güçsüzlüğüne rağmen burjuva devrimini yürütebilmiş olan burjuvazinin iktisadi egemenliği bu koşullarda, sanayi ve tarım arasındaki eşitsizliğin genişlemesi yoluyla sağlanmış, kuzey-güney arasındaki gelişme eşitsizliğinde ifadesini bulan burjuvazi-büyük toprak sahipleri çelişkisi bu süreçte belirleyici olmuştur.⁷² Gramsci’nin tabiri ile İtalya’daki “pasif devrim”in Bismarck’ın “tepeden devrim”inden farkı, İtalyan burjuvazisinin “güçsüzlüğüne rağmen siyasal iktidara ulaşmada geniş halk kitlelerinden büyük toprak sahiplerine karşı yararlanmış ve bu hareketin devlet aygıtıyla boğulmasını garantiye almış” olmasıdır.⁷³ “Böylece İtalya ulusal devleti, sallanan bir ulusal birliği sürdürmek için tek çıkar yol olarak yüksek ölçüde merkezileşmiş ve “bürokratlaşmıştır.”⁷⁴

Almanya ve İtalya’da olup bitenlerin bu toplumsal formasyonların ideolojileri üzerinde de önemli etkileri olmuştur. Toprak feodalitesinin siyasal yöneticiliğinde kapitalizme geçiş, Alman burjuvazisini özgül bir ideoloji oluşturmaktan alıkoymuştur. Liberalizmin yokluğu ile betimlenen bu süreçte, feodal ideolojinin –burjuvazinin çıkarlarını kapsayacak biçimde- değişim geçirmesi söz konusudur. Poulantzas bu anlamda Weimar Cumhuriyeti’nin orta sermayenin çıkarlarını temsil eden liberal ideolojisini “geç kalmış bir çaba” olarak nitelendirir. Alman milliyetçiliği, Avrupa’nın geri kalanında olduğu gibi milliyetçi-liberal ideolojilerden farklı olarak, “doğrudan doğruya militarizm şeklinde yani bu aşamada feodal ideolojinin baskınlığı altında sesini duyurmuştur.”⁷⁵

⁶⁹ Nicos Poulantzas, **Faşizm ve Diktatörlük**, s. 41.

⁷⁰ **A.e.**, s. 124

⁷¹ **A.e.**, s. 45.

⁷² **A.e.**, s. 46.

⁷³ **A.e.**, s. 45-46.

⁷⁴ **A.e.**, s. 47.

⁷⁵ **A.e.**, s. 124-125.

Kapitalizme geçişin kuzeyin burjuvazisinin siyasal önderliğinde gerçekleştiği İtalya’da ise, burjuvaziye özgü milliyetçi ve liberal bir ideolojinin gelişimi söz konusudur. Poulantzas’ın buradaki tespiti, bu ideolojinin liberal yönünün “devletin açık ve sürekli müdahaleciliği” nedeniyle şüphe götürür bir hal almasına ve milliyetçi yönünün baskınlığına rağmen, liberal-milliyetçi ideolojinin sürekliliğinin görülmesidir.⁷⁶

5.5. Politik Kriz, Hegemonya Krizi ve Faşizm

5.5.1. Kriz ve Politik Kriz Kavramları Üzerine

Poulantzas kapitalist gelişme evresinin tek başına faşizmi açıklamaya yetmediği, faşizmin özgül bir sınıf mücadelesi konjonktürüne ve politik bir krize tekabül ettiği üzerinde durmaktadır.⁷⁷ Poulantzas’ın faşizme tekabül eden krizin “politik” oluşuna dair vurgusu özellikle önemlidir. Bu noktada faşizme özgü politik krizin niteliğini belirleyebilmek için Poulantzas’ın “kriz”, “ekonomik kriz” ve “politik kriz” kavramlarını daha yakından incelemek gereklidir. Poulantzas bu kavramlara “Politik Kriz ve Devletin Krizi” (1976) isimli makalesinde açıklık getirir. Bu makalede öne sürdüğü çerçeve, kapitalist devletin dönüşümlerini incelemeden önce bu “yöntemsel noktalar”ı⁷⁸ açığa kavuşturmanın gerekliliğidir.

Poulantzas’ın kullandığı anlamda kriz kavramı, “sistemin uyumlu işleyişini bozan” ve “işlevsizlik” yaratan bir “anomali” değildir.⁷⁹ Kriz kavramına dair bir diğer çarpıtma, ekonomist bir anlayıştan kaynaklanan ve kapitalizmin genel krizi nosyonuna gönderme yapan “krizin sürekli mevcut olduğu”⁸⁰ değerlendirmesidir. Kapitalizmin yeniden üretimine içkin olan çelişkileri ve sınıf mücadelesini dışarıda bırakan bu anlayışa göre her seferinde “bu defa” krizin “son” veya “kıyametin habercisi” olarak anılması şaşırtıcı değildir. Poulantzas’a göre bu, “teolojik” bir nosyondur. Kapitalizmin sonu, tek başına krize değil, “kriz ortamında kendilerini açıkça gösteren

⁷⁶ A.e., s. 152-153. Almanya ve İtalya’da egemen ideolojinin bu özgül konumlarının faşist ve nasyonal-sosyalist ideoloji üzerinde önemli etkileri olacaktır.

⁷⁷ A.e., s. 73.

⁷⁸ Nicos Poulantzas, “Politik Kriz ve...”, s. 405.

⁷⁹ A.e., s. 406-407.

⁸⁰ A.e., s. 407.

sınıf mücadeleleri meselesine” bağlıdır.⁸¹ Kriz kavramının -sürekli kriz adı altında- bu aşırı kullanımı, kavramın özgüllüğünü ortadan kaldırır. Bu nedenle, kavramı “çelişkilerin yoğunlaştığı özel bir durumla sınırlamak gerekecektir.”⁸²

Poulantzas’ın kullandığı anlamda kriz kavramı, tesadüfiliği dışlamaktadır. Bu anlamda ne ekonomik ne politik bir kriz, sistemin işleyişini “aniden” bozan “işlevsiz bir moment” olarak tanımlanamaz. Özgül olarak politik kriz (devlet aygıtı ile politik mücadeledeki çelişkilerin yoğunlaşması) ise sınıf egemenliğinin yeniden üretiminde, sınıf hegemonyasının yeniden örgütlenmesinde ve buna bağlı olarak kapitalist devletin geçirdiği dönüşümlerde rol oynar.⁸³

Belirtildiği gibi, politik krizler ekonomik krizlerin doğrudan yansıması değildir. Bu anlamda ekonomik krizler doğrudan ve zorunlu olarak politik krizlere dönüşmez. Nitekim Poulantzas’a göre, Komintern’in 1928’den 1935’e kadar olan analizlerinde faşizmin “güya” kesintisiz bir devrimci kriz meydana getirdiği anlayışı, bu çelişkilerin yoğunlaşması ve sınıf mücadelelerini göz önüne almayan ekonomist yorumun temeli olarak sürekli olarak ilan edilen “devrimci durumlar”ın bir örneğini oluşturmakta idi.⁸⁴

Gramsci’nin izinden giderek politik krizle ilgili olarak “hegemonya krizi”⁸⁵ terimini kullanan Poulantzas’a göre, kapitalizmin basit döngüsel krizlerinden ayırt edilen “yapısal” bir krizin oluşabilmesi, bu bunalımın politik kriz veya hegemonya krizi ile buluşmasına bağlıdır. Politik krizler ise tek başlarına ne devrimci durumla ne de faşistleşme kriziyle özdeşleştirilebilir. O halde faşizme özgü politik krizin incelenmesi faşizmin sınıflar ve sınıf mücadelesi alanları ile ilişkilendirilmesini gerektirmektedir.

5.5.2. Faşizme Özgü Politik Kriz ve Hegemonya Krizi

Faşistleşme süreci ve faşizmin ortaya çıkışı, politik krizin önemli bir ögesi olarak, “egemen sınıflar ve bunların fraksiyonları arasındaki iç çelişkilerin derinleşme ve keskinleşme durumuna tekabül eder.”⁸⁶ Burjuvazinin yalnızca iktisadi düzeyde

⁸¹ A.e., s. 408.

⁸² A.e., s. 407-408.

⁸³ A.e., s. 408-409.

⁸⁴ A.e., s. 409-410.

⁸⁵ A.e., s. 411.

⁸⁶ Nicos Poulantzas, **Faşizm ve Diktatörlük**, s. 87.

olmayan bu çelişkileri “kendi kendine aşamayışı”⁸⁷ hem bir “hegemonya bunalımı” hem de bir “temsil bunalımı”na sebep olacaktır.

Bu süreç, iktidar bloğunun halk yığınlarına karşı siyasal mücadelesinin iktisadi mücadeleye egemen olması, yani -iktidar bloku tarafından “sınıf mücadelesinin açıkça siyasallaştırılması”⁸⁸ ile ayırt edilmektedir. İşçi sınıfının mücadelesi açısından ise durum tam tersidir; bu mücadele giderek iktisadi hak taleplerine ve mücadelenin yasal biçimlerine kayar.

Ancak böyle bir siyasallaşmanın etkileri iktidar bloğunun kendi içindeki çelişkilere de ulaşır. Faşizm konjonktüründe, bu blok içinde yer alan egemen sınıf ve fraksiyonlardan hiçbiri “gerek kendi siyasal örgütlenme araçları gerekse de demokratik-parlamentar devleti destekli ile” kendi hegemonyasını kabul ettirecek güçte görünmemektedir. Bu “hegemonya yetersizliği”, yalnızca egemen sınıflar arasındaki çelişkilerden kaynaklanmamakta, toplumsal formasyonun bütünü ile ilgili olarak da bir “hegemonya bunalımı”na denk düşmektedir.⁸⁹

Faşizm ise bu konjonktürde, iktidar bloğunun baştan başa ve özgül bir biçimde yeniden örgütlenmesine ve yeniden düzenlenmesine tekabül eder. Bu yeniden düzenleme, nihai olarak, blok içerisindeki güçlerin finans kapitalin, yani tekelleri büyük sermayenin hegemonyasının kuruluşu lehine görece ağırlıklarının yeniden-dağılımını ifade etmektedir.

Ancak bu yeniden düzenleme de faşizmin tekelleri büyük sermayenin hegemonyası lehine doğrudan bir müdahalesi ile değil, birtakım aşamalar halinde gerçekleşmektedir. Faşistleşme sürecinin başlaması ile çeşitli sınıfların zaman zaman öne geçtikleri bir “hegemonya istikrarsızlığı” evresi, daha sonra dar anlamda “hegemonya yetersizliği” evresi tespit edilir. Faşizmin iktidara gelmesiyle ise “o zamana kadar böyle bir rolü almamış olan bir fraksiyonun siyasal hegemonyasının kuruluşu olgusu gözlenir.”⁹⁰

Faşistleşme sürecinde ayrıca bir temsil bunalımı, temsil edilenler ile temsil olunanlar arasında bir “ilişki kopması”⁹¹ ya da Gramsci’nin deyişiyle “karşıtlık

⁸⁷ A.e., s. 88.

⁸⁸ A.e.

⁸⁹ A.e.

⁹⁰ A.e., s. 89.

⁹¹ A.e., s. 89-90.

durumu”⁹² görülür. Her ne kadar sürecin başlangıcında burjuvazinin geleneksel siyasi partilerinin “faşizmi kabullenmekte isteksizliği”⁹³ gözlenmekte ise de, sürece paralel olarak bu klasik partilerin kendi içlerinde de bir dönüşüm meydana gelmektedir. Bu partilerin de sürecin başlangıcından itibaren “olağanüstü devlet biçimleri yönünde radikalleşme”leri söz konusudur.⁹⁴ Öte yandan faşizmin yükselişi boyunca egemen sınıf ve fraksiyonların örgütlenmelerinde (partiler dâhil) “çoğalma” gözlemlenir.⁹⁵

Ancak sürece damgasını vuran olgu, tekelci sermaye tarafından gittikçe daha açık olarak desteklenen faşist partinin, temsil eden-temsil edilen bağının kopması ile klasik partilerin bıraktığı açığı giderek doldurmasıdır. Bunun sonucunda, “burjuvazinin ve yandaşlarının tümü, bu klasik partilerin faşist parti tarafından saf dışı edilmelerine pasif biçimde seyirci kalmışlardır.”⁹⁶

Politik temsil ilişkisindeki bu değişim, yani temsil edenler-temsil olunanlar bağının kopması ile, “biçimsel iktidar” ve “gerçek iktidar” arasında, politik bir krize tekabül eden “karakteristik bir çarpıklığın ortaya çıkışına tanık olunur.”⁹⁷ “[D]emokratik parlamenter devlet biçimi görünüşte dokunulmamış kalsa da artık, bir taraftan egemen sınıf ve fraksiyonlar, öbür taraftan devlet aygıtı arasındaki ilişkiler özellikle bu siyasi partiler kanalı ile düzenlenmeyip gittikçe doğrudan bir niteliğe bürünür.”⁹⁸

“Gerçek” siyasi iktidar, bu partiler formundan -yani parlamentodan-mutlak anlamda devlet aygıtındaki kliklere aktarılır.⁹⁹ Dar anlamda devlet aygıtının (ordu, polis, mahkemeler, idare) rolünün genişlemesine ise, kurulu hukuki düzenin karakteristik biçimde değiştirilmesi eşlik etmektedir.

Bu politik krize eşlik eden egemen ideolojinin krizi, egemen ideolojinin yalnızca diğer sınıflar üzerindeki etkisini değil, burjuvazinin kendi ideolojisi ile olan ilişkilerini de etkilemektedir. Bu aynı zamanda bu genelleşmiş bir ideolojik krizdir.

⁹² Bu ögenin önemine Marx Louis Bonaparte’ın ortaya çıkışından önce Fransa üzerine analizlerinde de değinmektedir. Bkz. Nicos Poulantzas, *a.e.*, s. 90.

⁹³ *A.e.*, s. 90.

⁹⁴ *A.e.*, s. 90-91.

⁹⁵ Poulantzas bu çoğalmayı faşizme giden sürece özgü politik krizin bir karakteristiği olarak ortaya koymakta, bu bunalımın faşist olmayan çözümünün burjuvazinin tek parti içinde kaynaşmasını gerektirdiğini belirtmektedir. Bkz. *a.e.*, s. 92.

⁹⁶ *A.e.*, s. 90.

⁹⁷ *A.e.*, s. 91.

⁹⁸ *A.e.*

⁹⁹ *A.e.*

Egemen ideoloji Gramsci'nin deyimiyle “bir toplumsal formasyonun çimentosu” olduğu için söz konusu kriz, toplumsal formasyonun ideolojik evrenini bütünsel olarak etkiler.¹⁰⁰

Politik temsil bağının koptuğu böyle bir süreçte; iktidar bloğunun “ideoloji görevlileri” faşist ideoloji lehine geleneksel burjuva ideolojisine saldırıya geçerler. İdeoloji görevlilerinin bu konumu, “burjuvazinin açık ve kesin biçimde faşizme geçişinin önemli etmenlerinden biri olmuştur.”¹⁰¹ Bu ideolojik bunalım, egemen sınıf içindeki siyasal bunalımın önemli bir ögesinin, burjuvazinin siyasal temsilcileri ile ideolojik temsilcileri arasındaki kopukluğun kökenidir. İdeolojik temsilciler siyasal temsilcilere oranla faşizmi “daha radikal, dolaysız ve daha açık biçimde benimsemekte ve övmektedirler.”¹⁰²

Komintern tarafından faşizm, “burjuvazinin güçsüzlüğü”nü gösteren bir olgu olarak tamamen yanlış tahlil edilmiştir.¹⁰³ “*Faşistleşme süreci, egemen Komintern görüşünün tersine, var olan güçler ilişkisinde kesin bir dönüm noktasına...; burjuvazinin saldırıya geçtiği bir evreye ve bu dönemdeki saldırı stratejisine ve işçi sınıfının savunmaya çekildiği bir evreye bütünüyle denk düşer.*”¹⁰⁴ Bu durum, burjuvazinin güçsüzlüğünü değil, aksine uzun bir süre güçlü olduğunu göstermektedir.¹⁰⁵

Sözü edilen saldırı ve savunma kavramları, mücadelenin somut evreleri ile ilgilidir. Bu iki evre arasında, Lenin'in “güçlerin göreceli dengesi”, Mao'nun ise “güçler dengesini sağlamlaştırma” evresi olarak niteledikleri “varolan güçlerin göreceli

¹⁰⁰ A.e., s. 93-94. Poulantzas'a göre bu anlamda, faşizm döneminde Marksizm-Leninizm'in ideolojik krizi özellikle önem kazanır.

¹⁰¹ A.e., s. 94.

¹⁰² A.e., s. 94-95.

¹⁰³ 1929 bunalımı ile birlikte öne sürülen “proletaryanın saldırıya geçmesi” anlayışı, Poulantzas'a göre Komintern ve Troçki'yi aynı yanlıştaki birleştirmiş görünmektedir. Poulantzas, Troçki'nin saldırı, savunma ve göreceli stabilizasyon adımları tahlil edilmeksizin öne sürülen “sürekli devrim” tezini, “devrimin sürekli eli kulağında oluşu” anlamına gelir gibi görüldüğü, savunma durumunda bile devrimci bir durumun “metafizik” olarak beklendiği üzerinden eleştirmektedir. Poulantzas'a göre burada “zamanın silinmesi” ve “dönemlere ayrılmasının imkânsız hale gelmesi” söz konusudur. Poulantzas'a göre Troçki, 1930'dan sonra Almanya'da bir savunma adımından ve bir geri çekilmeden sık sık söz etmiş ama faşizmi önceden tahmin ederken, bunu hala işçi sınıfının saldırısına bir tepki, yani devrimci bir durum olarak betimleyebilmişti. Dimitrov, ancak Komintern'in 1935 yılındaki VII. Kongresinde faşistleşme sürecinin işçi sınıfının savunma evresine denk düştüğünü (örtülü olarak) ifade etmeye cesaret etmiştir. Nicos Poulantzas, a.e., s. 99-100.

¹⁰⁴ A.e., s. 95-96.

¹⁰⁵ A.e., s. 99.

stabilizasyonu” evresi yer alır.¹⁰⁶ Göreli stabilizasyon, “eşit güçler arasında bir eşdenge” değil, burjuvazinin saldırıya hazırlandığı evredir.¹⁰⁷ Bu adım Poulantzas’a göre “faşistleşme sürecinin başlangıcının damgasını” taşımaktadır.¹⁰⁸

Bu husus savunma ve saldırı stratejilerine dair sorunu beraberinde getirmektedir. Komintern’in öne sürdüğünün aksine, “faşistleşme sürecinde olup biten, *burjuvazinin siyasal bunalımı ile saldırı stratejisinin birbirine tekabül etmesidir.*”¹⁰⁹ Bu politik krizi burjuvazinin güçsüzlüğü veya sınıflar arasındaki bir denge durumu olarak tanımlamak Komintern’in şu yanlış formülüne götürmektedir: “burjuvazinin güçsüzlüğü=proletaryanın gücü+saldırısı.”¹¹⁰

5.6. Faşizm ve Sınıflar

Faşizmi Komintern’in yaptığı gibi büyük sermayenin iktisadi çıkarlara göre - “en gerici”, en şoven” unsurları gibi giderek sınırlandırılan- fraksiyonu ile özdeşleştirmek doğru değildir. Somut toplumsal formasyonların incelenmesinde de görüleceği üzere, egemen sınıf fraksiyonları arasındaki ve bu sınıfla büyük toprak sahipliği ve orta sermaye arasındaki çelişkileri görmezden gelerek yapılacak bir analiz yanıltıcı olacaktır. Aynı biçimde hegemonik sınıf, yönetici sınıf ve iktidar bloğunda yer alan diğer egemen sınıf ve fraksiyonlar arasında bir ayrım gözetmeksizin yapılan değerlendirmeler de hatalıdır. Bir tarafta da faşizmin halk kitleleri ile ilişkisi göz önünde bulundurulmalıdır.

Poulantzas Varga’nın şu sözlerine işaret etmektedir: “Yönetici sınıfların çeşitli tabakalarının çelişik çıkarları... devletin faşistleşmesinin temellerinden birini oluşturan ve hiçbir çizgisi olmayan bir zikzaklar siyasetine yol açmaktadır.”¹¹¹ Burada bahsedilen “zikzaklar siyaseti” faşizmin “karmaşık” bir süreç olduğunu göstermekte, bu sürecin adımlarına göre sınıf ve sınıf fraksiyonları arasındaki ilişkisinin tahlil edilmesi gerekmektedir.

¹⁰⁶ A.e., s. 96.

¹⁰⁷ A.e., s. 97.

¹⁰⁸ A.e., s. 98.

¹⁰⁹ A.e., s. 99.

¹¹⁰ A.e.

¹¹¹ A.e., s. 122.

Faşist siyasetin “aynı yalanın tekrarlanması”na indirgenmesine karşıt olarak bu yalpalamalara ve faşizmin karmaşık politik ve ideolojik doğasına dikkat çekmek önem kazanmaktadır. Poulantzas’ın Togliatti’den aktardığı üzere, faşizmi “birleşik ve tek sesli bir sistem” olarak düşünmekten daha yanlış bir şey olamaz. Faşizm aynı söylemi tekrarlamak yerine, hitap ettiği sınıf, fraksiyon ve toplumsal kategorilere göre söylem düzeyinde de kendini farklı biçimlerde sunmaktadır.¹¹²

Öte yandan bu siyasetin sadece söylem düzeyinde analiz edilemeyeceği ve çeşitli ideolojik aygıtlarda somutlaştığı da gözden kaçmamalıdır. Aksi halde sözgelimi Haziran 1921 seçimlerinde faşist partinin “liberal” dönüşü nasıl yorumlanabilirdi? Poulantzas’ın bahsettiği bu dönüş, Mussolini’nin “devletin saf hukuki ve siyasal çerçevesine indirgenmesi...kolektivist devleti ortadan kaldırma-polis, ordu, adalet, dış politika harici her şeyin “bireyin özel alanı” sayılması” vurgularına referansla anılıyor.¹¹³ Poulantzas bunların “giderek büyük sermaye lehine faşist devlete dönüşecek olan müdahaleci devletin rolünü maskeleyen ve açıkça orta sermayenin muhalefetini etkisizleştirmeye yönelik sözler”¹¹⁴ olduğunu ortaya koymuştur.

Bu siyaset faşizmin göreceli özerkliği sorununa gönderir. Poulantzas faşizmin göreceli özerkliğini de faşistleşme aşamalarına göre incelemektedir. Başlangıçlık-dönüşsüzlük olarak tanımlanan ilk evrede faşist parti bir kitle partisi haline gelir. Dönüşsüzlük-iktidar evresinde ise tekelleşen sermaye ile küçük burjuvazi ittifakı kurulur.

Faşizmin üçüncü evresi olan iktidar döneminde ise politika sahnesinde birtakım değişimler gözlenmektedir. Hatırlanacağı üzere, Poulantzas egemen-hegemonik sınıf ile devlet aygıtlarının üst kadrolarını işgal eden veya geniş anlamda devletin siyasi kadroları olarak tanımlanan yönetici sınıf arasında ayrım yapmakta idi. Bu konjonktürde, “hala sınıf kökenlerinin damgasını taşıyan faşist parti aracılığıyla ve devlet sistemi ve aygıtlarının yeniden düzenlenmesi yoluyla, küçük burjuvazi siyasal

¹¹² Nicos Poulantzas, “Faşizmin Halk Nezdindeki Etkisi Üzerine”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 368. Gerçekten de Togliatti, faşist ideolojiyi “bir dizi heterojen öge içeren”, “eklektik” bir ideoloji olarak tanımlamakta, bu özellikleriyle “tıpkı bir bukalemuna benzediğini” öne sürmektedir. Palmiro Togliatti, **Faşizm Üzerine Dersler**, s. 31-33.

¹¹³ Nicos Poulantzas, **Faşizm ve Diktatörlük**, s. 159.

¹¹⁴ A.e.

bakımdan egemen bir sınıf haline asla gelmeksizin yönetici sınıf durumuna geçer ve devlet aygıtını idare eden sınıf konumunu da elinde bulundurur.”¹¹⁵

Genel itibarıyla faşizmin “uzlaşma” siyasetinin son evre olan “faşizmin stabilizasyonu” evresine kadar sürdürüldüğü görülür.¹¹⁶ Stabilizasyon döneminde tekelci büyük sermaye hem kendi hegemonyasını kurmakta hem de küçük burjuvaziyi yerinden ederek yönetici sınıf statüsüne erişmektedir. Küçük burjuvazi bu süreçte devlet aygıtını idare eden sınıf olmaya devam eder. Faşizm her ne kadar yanlış bir biçimde “küçük burjuva diktatörlüğü” olarak anılsa da, faşizmin küçük burjuvaziyle ilişkisi devletin büyük sermaye karşısında görece özerkliğinde önemli bir etmendir.

Poulantzas faşistleşme sürecini Almanya ve İtalya’nın özgül toplumsal bağlamlarında büyük toprak sahipliği, egemen sınıf ve fraksiyonlar ve orta sermaye arasındaki çelişkilerin tekelci kapitalizmin hegemonyasının kurulma sürecine denk düşen çelişkilerine referansla incelemektedir. Tekelci büyük sermayenin egemenliğinin kurulması lehine ilerleyen tüm bu siyaset, orta sermayenin tümüyle kurban edildiği ve iktisadi yararlar sağlamadığı anlamına gelmemektedir.

Faşizm tekelci sermayenin egemenliğinin gelişmesini hızlandırırken diğer yandan bu egemenliği düzenleme ve denetleme girişiminde bulunur.¹¹⁷ Faşist devlet bu anlamda “kukla” değildir ve özgül görece özerkliğinde orta sermaye ve küçük burjuvazi¹¹⁸ ile ilişkileri önemli bir etmendir.

Poulantzas bir “geçiş” sınıfı olan geleneksel küçük burjuvazi ile kapitalizmin mevcut evresinin gelişmesine tanıklık ettiği bir “yeni küçük burjuvazi”yi ekonomik düzeydeki farklı konumlarına rağmen politik ve ideolojik düzeyde ortak etkileri

¹¹⁵ A.e., s. 106.

¹¹⁶ Ancak Poulantzas’ın da belirttiği gibi, faşizm kitle bağı sebebiyle son evrede dahi iktidar bloğunu halk kitlelerine belirli ödünler vermeye zorlayabilmektedir. Burada anlatılan sürecin Poulantzas’ın faşizmin sınıfsal yüklerinden veya belirsizliklerinden kurtulma olarak tarif ettiği sürece karşılık geldiği düşünülebilir. Bkz. A.e., s. 105-107.

¹¹⁷ Nicos Poulantzas, a.e., s. 162.

¹¹⁸ A.e., s. 278. Poulantzas Marksist sınıf teorisi açısından “küçük burjuvazi”nin, özellikle de yok olma eğilimindeki geleneksel küçük burjuvaziden (küçük üretim ve küçük mülkiyet) farklı olarak, kapitalizmin tekelci evresinde gelişmekte olan “yeni küçük burjuvazi”nin tanımlanmasının önemine işaret etmektedir. Poulantzas bu soruna hem faşizm ile ilişkisi bağlamında *Faşizm ve Diktatörlük*’te değinmekte hem de bir sonraki eseri olan *Çağdaş Kapitalizmde Toplumsal Sınıflar*’ın büyük bir bölümünü “yeni küçük burjuvazi” üzerine değerlendirmelerine ayırmaktadır. Poulantzas’ın bu sınıfı ekonomik düzeyde “üretken olmayan emek” ve politik düzeyde bedensel ve zihinsel emek arasındaki ayrıma dair kapitalist toplumsal işbölümü içerisinde “zihinsel emek” yanında konumlanma ölçütleriyle işçi sınıfından ya da “orta sermaye” gibi terimlerle anılan bir burjuva sınıfı fraksiyonundan ayırt ettiğini not etmek gerekir.

sebebiyle ile aynı sınıfa dahil eder. Tartışmalı yönleriyle birlikte bir sonraki bölümde inceleyeceğimiz bu “yeni küçük burjuvazi” teorisinde Poulantzas’ın yapmaya çalıştığı, bu kategoriler arasındaki ortak politik ve ideolojik “etkileri” saptamaya çalışmaktır. Bu teorinin çekiciliği, bir takım politik dönemeçlerde destek-sınıf oluşturma eğiliminde olan fakat özellikle faşizm bağlamında ideolojik ve politik etkileri ile önem arz eden bir sınıf olarak tahlilidir. Poulantzas’a göre, kendine özgü bir ideolojisi olmayan küçük burjuvazi, daha çok, egemen ideolojiden ve işçi sınıfı ideolojisinden birtakım öğeleri içinde barındıran “ideolojik alt-bütün”¹¹⁹ oluşturur. “Aşırı zenginliğe”, “büyük servetlere” karşı bir statükocu anti-kapitalizm, “aşağıdan proleterleşme korkusu ve yukarıdan burjuvazinin çekiciliği” ile tanımlanan “merdiven” mitosuna bağlı bir ideolojik görünüm ve devlet tapınması olarak kendini gösteren “iktidar fetişizmi” gibi ortak görünümsergiler.¹²⁰ Nötr, tarafsız, arabulucu bir devlete olan inancı ile kendini konumlandığı nötr alan bu sınıfın çoğunlukla destek-sınıf olmaya meyletmesine sebep olmaktadır.

Sınıfsal konumu muğlak olan bu küçük burjuva sınıfı, faşizm de dahil belirli konjonktürlerde “görece özerk bir biçimde ve özgül bir siyasal ağırlıkla siyasal sahnede toplumsal bir güç olarak yer alırlar.”¹²¹ Stabilizasyondan önce işçi sınıfının tarafını, işçi sınıfının yenilgisi sonunda stabilizasyon döneminde sosyal demokrasiyi, en sonunda faşizmi destekler ve faşistleşme süreci içinde faşist partilerin desteği ile toplumsal bir güç haline gelirler.¹²² Bu ittifak başlangıçta faşist parti yoluyla “bu partinin neyi temsil ettiğinin belirsizliği” sayesinde kurulur.¹²³ Anti-kapitalist görünümle ortaya çıkan bu parti, giderek bütünüyle büyük sermayenin gerçek çıkarlarını temsil edecektir. Partinin devlet aygıtıyla bütünleşmesinden sonra bu ittifak, yine ideolojik etkilerle; küçük burjuvaziye özgü iktidar fetişizmi aracılığıyla yürür. Poulantzas’ın belirttiği gibi, küçük burjuvazinin faşizmin iktisadi olarak başlıca “kurbanlarından” biri olmasına rağmen destek-sınıf konumunu sürdürmesi, ideolojik ve politik etkilerin belirleyiciliği açısından önemlidir.

¹¹⁹ A.e., s. 282.

¹²⁰ A.e.

¹²¹ A.e., s. 286.

¹²² A.e., s. 290-291.

¹²³ A.e., s. 293.

Faşistleşme sürecinin başlangıcının işçi sınıfının yenilgisine denk düştüğüne ve Komintern'in bu yenilgiyi kabul etmeyen hatalı analizlerine değinildi. Ancak bu yenilginin anlamını açmak gerekir. Poulantzas'a göre bu, "bir günde ortaya çıkan bir yenilgi değil, değişik adımların ve dönüm noktalarının damgasını taşıyan bir süreç içinde bir yenilgiler dizisi"dir.¹²⁴ Öte yandan "yenilginin göreliliği"¹²⁵ vurgulanır. Marx'ın *On Sekiz Brumaire*'de anlattığı sürece benzer bir şekilde, "savaşta sonra işçi sınıfının uğradığı yenilgilere rağmen Alman ve İtalyan burjuvazisinin içindeki büyük korku hala olduğu gibi durmakta", "İşçi Konseyleri" bir türlü akıllarından çıkmamaktadır."¹²⁶

Faşistleşme sürecinin başlangıcında Alman ve İtalyan Komünist Partilerinin işçi sınıfından ve kitlelerden kopuşu, partilerin iç bölünmeleri gözlemlenmektedir. Bu bölünmeler işçi sınıfını faşist tehlike karşısında "felç" durumuna getirmiştir.¹²⁷ Öte yandan Poulantzas'ın anarşizm-anarko sendikalizm, kendiliğindencilik (örgütlenmenin rolünü hiçe sayma, doğrudan ve kendiliğinden eyleme soyut şekilde tapınma), darbeci devrimcilik ve soyut bir şiddet tapınması olarak ayırt ettiği etkileri ile küçük burjuva ideolojisinin etkisi gözlemlenir. Faşist ideoloji de küçük burjuva ideolojisinin etkisi yoluyla işçi sınıfına ulaşmıştır.¹²⁸

Bu konu, sosyal demokrasinin faşizmle ilişkisini incelemeyi gerektirmektedir. Poulantzas burada Komintern'in sosyal demokrasi ile faşizmin özdeşleştirilmesine dayanan sosyal faşizm tezini eleştirerek yola koyulur. 1928 yılındaki VI. Kongreden sonra en uç etkinlik noktasına erişen bu teze göre, sosyal demokrasi ve faşizm, "büyük sermaye diktatörlüğünün tek ve aynı aracının iki ayrı görünümü" olarak tanımlanır.¹²⁹

Bu tez öncelikle, faşizm denilen özgül devlet biçimi ve rejimle burjuva devletinin öteki biçimleri arasındaki farkı tanımlamaktadır.¹³⁰ Ayrıca bu tez dahilinde faşist partinin kitle desteği ve kendine özgü tabanı düşünülemez hale gelir.¹³¹

¹²⁴ A.e., s. 166-167.

¹²⁵ A.e., s. 168-169.

¹²⁶ A.e., s. 168.

¹²⁷ A.e., s. 171.

¹²⁸ A.e., s. 172-173.

¹²⁹ A.e., s. 178.

¹³⁰ Manuilsky XI. Plenum Kararlarında şöyle demektedir: "...Faşizm burjuvazinin diktatörlüğü sisteminden ayrı bir hükümet yönetimi değildir. Bunun tersini düşünen ise liberaldir." Nicos Poulantzas, a.e., s. 177

¹³¹ A.e., s. 178.

Faşistleşme süreci ile ilgili yanlış ama genel bir sonuç olarak önce sosyal demokrasi ardından “burjuvazinin son kartı” olarak faşizm, organik bir sosyal demokrasi/faşizm sürekliliği yanılısamasını sürdürmektedir.¹³²

Bu tez, sosyal demokrasinin niteliğini tanımayarak sosyal demokrasinin işçi sınıfı içinde saf dışı olacağını beklemekten ve buna bağlı olarak ekonomist bir görüşten – ideolojik-siyasal etmenleri önemsememekten- ileri gelmektedir.¹³³ Bu strateji “baş düşman” olarak sosyal demokrasi ve faşizme karşı mücadelenin ön koşulunun sosyal demokrasi – sosyal faşizm- ile mücadele olduğu anlayışına tekabül etmektedir. Poulantzas’a göre bu yönelişin yol açtığı yıkıcı sonuçlar, özellikle “deneme tahtası” olarak Almanya örneğinde görülmektedir.¹³⁴

Faşizmin işçi sınıfı karşısındaki karmaşık siyaseti ise, faşist ideolojinin “milliyetçilik örtülü anti-emperyalizmi”¹³⁵ ile de birleşen küçük-burjuva anti-kapitalizmi sayesinde uygulanır. Bunlar genel olarak faşizmin korporatist ideolojisinin görünümüleri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³⁶ İşçi sınıfını tamamen edilgin bırakmayı ve etkisizleştirmeyi amaçlayan faşizm “ayrıcalıklı işçi kategorileri”¹³⁷ yaratarak işçi sınıfını bölme siyaseti uygular. Totalitarizm teorisyenlerinin faşizmde sınıfların ortadan kayboluşu ve “yığın” fenomeninin ortaya çıkışına dair analizlerinin de gerçek karşılığının bu siyaset olduğu düşünülebilir. İddia edilenin aksine, sınıflar reel olarak varolmaya devam ederler ve sözü edilen kitle fenomeninin önemine rağmen bu fenomenin sınıf-dışı kategorilere tekabül ettiği iddiası gerçeği yansıtmaz.¹³⁸

Bu koşullar altında “kötünün en iyisi siyaseti”¹³⁹ ile sosyal demokrasinin tüm faşistleşme süreci boyunca işçi sınıfı üzerindeki etkisi artmakta, komünist partilerde

¹³² A.e., s. 183.

¹³³ Öne sürülenin aksine, burjuva ideolojisi ve küçük burjuva ideolojisinin işçi sınıfı üzerindeki etkisi sebebiyle sosyal demokrat partilerin kapitalist toplumlarda her zaman bir kitle tabanı bulunur. Bu anlamda bu partiler, bir ideolojik aygıt oluşturur. A.e., s. 179. Ancak tüm bunlar, faşizmin gelişinde sosyal demokrasinin sorumluluk taşımadığı, teslimiyetçi tavrı ile sınıf işbirliği siyasetinin tipik örneğini sergilemediği anlamına gelmemektedir. A.e., s. 185 Hatta Poulantzas bu sorumluluğu şu çarpıcı sözlerle dile getirir: ... (aralarında) tam anlamıyla bir suç ortaklığı yoksa da... faşizmin gelişinde en büyük sorumluluk payını hiç şüphesiz sosyal demokrasi taşımaktadır.” A.e., s. 213

¹³⁴ A.e., 190-191.

¹³⁵ A.e., s. 225.

¹³⁶ A.e., s. 195-196.

¹³⁷ A.e., s. 198.

¹³⁸ Kitle fenomeninin eleştirisi için bkz. Nicos Poulantzas “Faşizmin Halk Nezdindeki...”, s. 360-361. Neocleus da benzer biçimde “sınıf probleminin faşist çözülüşü”nün bir “mistifikasyon” olduğunu belirtmiştir. Bkz. Mark Neocleus, **Faşizm**, s. 74.

¹³⁹ Nicos Poulantzas, **Faşizm ve Diktatörlük**, s. 213.

ise bir “bekleyişçilik”¹⁴⁰ siyaseti, “ya hep ya hiç anlayışı”¹⁴¹ ile bir arada giden strateji yokluğu gözlenmektedir.¹⁴²

Sonuç olarak faşizmin bir süreç halinde geliştiği analiz edilememiş, “ani”, “beklenmedik” veya “geçici” bir olguya indirgenmiştir. Bu noktada, Poulantzas’ın analizinin belki de en kötümser yönü karşımıza çıkar. Dönüşsüzlük noktasına varana dek, faşizmi önlemek muhalefet güçleri savunma durumunda olsa bile mümkündür. Ancak bu noktadan sonra, yerleşik faşizm evresinde faşizmin izlemiş olduğu siyaset, büyük sermayeye ters düştüğünde sona erecektir.¹⁴³

5.7. Faşist Devlet: Baskı Aygıtı, İdeolojik Aygıtlar ve Ekonomik Aygıtlardaki Dönüşüm

Poulantzas’a göre, genel anlamı ile bir devlet biçiminin ayırt edilebilmesi; devlet müdahalesinin biçimleri, bu devletin egemen sınıf ve fraksiyonlardan görece özerkliğinin aldığı biçimler, devletin baskı aygıtının branşları arasındaki ve bu baskı aygıtları ile ideolojik devlet aygıtları arasındaki ilişkilerin KÜT’ün tarihsel aşaması ve bu aşamadaki somut toplumsal formasyonlarda yer alan sınıf mücadeleleri ve politik krizlerle ilişkilendirilerek incelenmesi ile mümkün olmaktadır.¹⁴⁴

Bu bölümde şimdiye dek gördüğümüz gibi, kapitalist devlet tipinden bir kopuş değil, özgül bir hegemonya krizine tekabül eden bir “olağanüstü” bir kapitalist devlet biçimi olarak faşist devlet, yerleştiği ortak tarihsel dönem nedeniyle kapitalist devletin diğer “müdahaleci” devlet biçimleriyle belirli ortaklıklar sergilemektedir. Devletin ekonomik olana “karakteristik” bir müdahalesi ile ön plana çıkan “müdahaleci devlet” kavramsallaştırmasını tezin altıncı bölümünde netleştirmek üzere, bu bölümde olağanüstü bir devlet biçimi olarak faşist devletin ayırt edici nitelikleri saptanmaya çalışılacaktır. Öncelikle olağanüstü devlet, “tüm bir devlet aygıtının yeniden

¹⁴⁰ A.e., s. 223.

¹⁴¹ A.e., s. 243.

¹⁴² Poulantzas’a göre, “[b]ir tek Gramsci faşist bir “hükümet darbesinin” zaferi ihtimalini ele almaktadır.” (A.e., s. 249) ve birleşik cephe örgütlenmesi ile, “siyasal mücadelenin önceliği altında iktisadi ve siyasal mücadele arasındaki doğru bir ilişki sorununu” kavramış gözükmektedir. A.e., s. 254.

¹⁴³ A.e., s. 107. Poulantzas bu yorumunu “başka etmenlerin de eklenmesiyle” ifadesi ile birleştirerek mutlaka tek yönlü bir çelişkinden bahsetmemektedir.

¹⁴⁴ A.e., s. 362.

örgütlenmesine”¹⁴⁵ tekabül etmektedir. Başlarken, olağanüstü devlet biçimlerine yol veren bu değişimlerin niceliksel bir artışa (sözgelimi devlet müdahalesindeki niceliksel bir artışa) değil, tümüyle niteliksel dönüşümlere denk düştüğüne dikkat çekmek istiyoruz. Dolayısıyla, faşist devleti diğer müdahaleci devlet biçimlerinden ayırt eden, müdahalenin boyutu değil, “aldığı biçimler”dir.¹⁴⁶

Çok keskin bir kamusal ve özel alan ayrımı öngörmeleriyle ortaklaştırabileceğimiz totalitarizm teorisyenleri, faşist devleti, bireysel özgürlüğün güvencesi olarak görülen devlet ve birey arasındaki özerk kurumları yok etmeleri veya devlete tabi kılmalarıyla “kurumsal çoğulcu devlet biçiminden” farkını ortaya koyarak açıklamaya, faşizm fenomenini ise kitle toplumuyla özdeşleştirmeye yönelmiştir.¹⁴⁷ Ancak, Poulantzas’ın Althusser’in *DİA*’lar teorisinden destek alarak hatırlattığı gibi, özerk olduğu varsayılan bu kurumlar, devlet biçiminin ne olduğuna bakılmaksızın devletin stratejik alanına dahil olmalarıyla tam tamına devlet aygıtlarıdır. O halde farklılıklar, devlet sistemi içindeki bu topyekûn/yeni örgütlenme, baskı aygıtları ve ideolojik aygıtların işleyiş ve birbirleriyle ilişki biçimlerinde aranmalıdır.

Poulantzas’a göre, “sınırları” sınıf mücadelesinin etkilerine bağlı olan¹⁴⁸ kamu ve özel arasındaki ayrımın reel bir karşılığı olarak kapitalist devletin ideolojik aygıtlarının baskı aygıtlarından “görece özerkliği”, olağanüstü devlet biçimlerinde kimi zaman ortadan kaldırılmaya dek giden bir sınırlandırma ve baskılanma ile karakterize edilirler.¹⁴⁹ Olağanüstü devletin kriz halindeki politik hegemonyayı yeniden örgütlemadaki belirleyici rolü, tüm bir devlet sisteminin hegemonyasını sağlamak üzere mücadele eden bir sınıf ya da fraksiyonun elinde tuttuğu aygıt tarafından kontrolünü gerektirmektedir.¹⁵⁰

Olağanüstü devlet biçimlerine yol veren politik krize eşlik eden egemen ideolojinin krizinden ve hatta genel bir ideolojik krizden ve bir temsil krizinden söz edildi. Bu çerçevede, olağanüstü devlet biçimlerindeki siyasal-ideolojik bunalım nedeniyle egemen sınıf veya fraksiyonun siyasal temsilcileri ile olduğu kadar ideolojik

¹⁴⁵ A.e., s. 364.

¹⁴⁶ A.e., s. 364-365.

¹⁴⁷ A.e., s. 365-366.

¹⁴⁸ A.e. s. 374.

¹⁴⁹ A.e., s. 367.

¹⁵⁰ A.e.

temsilcileri ile de doğrudan bağı kopmaktadır. Dolayısıyla, salt fiziki baskının artışına indirgeyemeyeceğimiz bu devlet biçimlerinde ideolojik müdahale, bizatihi politik krize eşlik eden egemen ideolojinin krizi sebebiyle zorunlu hale gelmektedir.¹⁵¹

Daha açık söylemek gerekirse, devletin baskı aygıtlarının basitçe ideolojik aygıtları egemenlik altına aldığı görüşü yanlıştır. Poulantzas’a göre görünürde paradoksal da olsa, bu ideolojik aygıtların görelî özerklikleri azalırken rolleri artmaktadır.¹⁵² Olağanüstü devlet biçimlerinde fiziki baskının artan rolüne, ideolojinin bu baskıyı meşrulaştırmak üzere özel bir müdahalesi eşlik etmektedir.¹⁵³ Farklılık, politik bir krize tekabül etmeyen bir devlet tipinde bürokrasi, kilise vb. devlet aygıtlarının, egemen ideolojiden ayrı olarak bir “iç” ideolojileri bulunurken, olağanüstü devlet biçimlerinde devlet aygıtlarının içsel ideolojisi ile egemen ideolojinin kesişmesinden kaynaklanır.¹⁵⁴ Aynı zamanda, sınıflar arasındaki güç ilişkilerinin ve sınıf iktidarının yeniden dağılımına bağlı olarak bu aygıtlardan birinin diğerlerine baskın olmalarıyla, aralarından egemen aygıt veya branş olarak öne çıkan devlet aygıtı egemen ideolojiyle çıkışarak olağanüstü devletin rejim biçimlerini belirlemektedir. Sözelimi askeri diktatörlüklerde ordu hâkim devlet aygıtı iken, faşizmde siyasi polis ve Bonapartizm’de sivil idare hâkim aygıt olarak öne çıkar.¹⁵⁵

Dahası, olağanüstü devlet biçimlerinde devlet sisteminin yeniden örgütlenmesi, bu branş ya da aygıtların basitçe yer değiştirmelerini değil, temel görünümelerini de değiştirmektedir. Sözelimi ettiğimiz rejim biçimlerinde egemen olan baskı aygıtları olarak ordu, polis ve idarenin temel görünümleri ideolojik hale gelir. Bu anlamda Poulantzas’ın ideolojik aygıtların görelî özerkliğinin azalması tespitini ideolojinin öneminin azalması değil, baskı ve ideolojinin özgül bir birleşmesi olarak anlamalıyız.

Bu, elbette kapitalist devletin diğer biçimlerinde baskı ve ideolojik işlevlerinin birbirlerinden yalıtilabileceği anlamına gelmemektedir.¹⁵⁶ Sözelimi bir baskı aygıtı

¹⁵¹ Poulantzas Komintern’in bu hataya düşerek yalnızca artan baskıyı, “açık terörizmi” ele alarak ideolojik aygıtların önemini azımsadığı üzerinde durmaktadır. Nicos Poulantzas, *a.e.*, s. 372.

¹⁵² *A.e.*, s. 370.

¹⁵³ *A.e.*, s. 368.

¹⁵⁴ *A.e.*, s. 369.

¹⁵⁵ *A.e.*, s. 370.

¹⁵⁶ Bu görüşün yanlışlığını, baskı ve ideoloji ayrımının keskin olarak konulamayacağını altıncı bölümde derinlemesine ele almaya çalışacağız. Poulantzas da *FD*’den itibaren baskı ve ideolojik aygıtların birbirlerinden “görelî” olarak ayrı olduklarının ve ideolojik aygıtlarda baskının bir rolünün olduğu gibi

olarak ordunun her zaman ideolojik bir işlevi de bulunur. Ancak baskı ve ideoloji ayrımı betimsel düzeyde korunsa dahi, burada sözü edilenin devlet sisteminin bütünsel yeniden örgütlenmesi çerçevesinde düşünülmesi gerektiği ve sözgelimi faşizm örneğinde ordunun devlet aygıtlarına has içsel ideolojisinin egemen ideolojiyle tümüyle bütünleşerek ideolojik bir görünüm alması olduğu belirtilmelidir.

Olağanüstü devlet biçiminde sözü edilen devlet sisteminin yeniden örgütlenmesine aynı zamanda “hukuki sistemde niteliksel bir değişiklik”¹⁵⁷ eşlik etmektedir. Ancak önceden belirtildiği gibi, olağanüstü devleti rekabetçi kapitalizmin “liberal” devletinin karşısına çıkarmak hatalı olduğu gibi, hukuk devleti ve polis devleti gibi basitleştirici ayrımlardan da sakınmak gerekir.

Poulantzas’a göre hukuk ve devlet arasında görelî bir ayrım sunan Marksizm’in klasiklerinde hukukun mülkiyet ve mübadele ilişkilerini onaylayarak üretim koşullarının yeniden üretimini sağlama ve sınıf egemenliğini maskeleyerek ve politik egemenliğin yeniden üretimine katkıda bulunarak “doğrudan doğruya politik mücadele alanında eyleme”¹⁵⁸ olmak üzere ikili bir işlevine göndermede bulunulur. Faşist devlet örneğinde de ön plana çıkan hukukun bu ikinci işlevi olmaktadır. Hukukun “öngörülebilirlik” ölçütüne gönderen genel, soyut ve biçimsel normlarıyla devlet iktidarının siyasal iktidarın uygulamasını “düzenlemesi” nosyonu, olağanüstü devlet biçimlerinde geçerliliğini yitirmekte, basitçe hukuk artık “düzenlememektedir.”¹⁵⁹ Kendi dönüşümlerinin “öngörülebilirliği” için bir sistemden yoksun olan olağanüstü devlette “keyfilik” hüküm sürer.¹⁶⁰ Bu (hukuki) düzenlemenin olmayışının sebebi, politik krize gönderen bir hegemonya istikrarsızlığı ve olağanüstü

tam tersinin de geçerli olduğunu -baskı aygıtlarındaki ideolojinin rolü- öne sürmüştür. Bkz. Nicos Poulantzas, *a.e.*, s. 352.

¹⁵⁷ *A.e.*, s. 372.

¹⁵⁸ Nicos Poulantzas, *Fascism and Dictatorship*, s. 321. Bu ifade İletişim Yayınları’na ait Türkçe çeviride “doğrudan doğruya siyasî bir işlev görme” biçiminde yer aldığı için İngilizce çevirisinden faydalanıldı. Bkz. *Faşizm ve Diktatörlük*, s. 373.

¹⁵⁹ Nicos Poulantzas, *Fascism and Dictatorship*, s. 322.

¹⁶⁰ *A.e.* Poulantzas Almanya örneğinden hareketle yasanın çiğnenmesinden “muhtemel düşman” a “suç nosyonunun ideolojik değişimi”nden söz etmektedir. Bu muhtemel düşman, “keyfî ölçütlere göre belirlenen “nesnel konumu yüzünden rejimin sağlığına zarar vermeye niyetlenebilecek kişi”dir. Bu gruba, Yahudiler, komünistler, liberaller, dilenciler, eşcinseller ve “topluma karşı” tüm öğeler dahil olabilir. Nicos Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, s. 398.

devletin bu hegemonyayı yeniden örgütlemek üzere edindiği özgül bir görelî özerklîktir.¹⁶¹

Yasa, artık bir “sınır” olmaktan çıkar.¹⁶² Daha doğru bir biçimde ifade etmek gerekirse, olağanüstü devlet biçimlerinin toplumsal sınıflar arasındaki güç ilişkilerine gönderen “sınırları”, artık hukuk içinde sabitlenmemektedir: Görünüşte her şey devletin müdahale sahasına girer. Bunların sonucu olarak hukuki aygıt (yargı sistemi) doğrudan devletin egemen aygıt veya branşına bağımlı hale gelir.¹⁶³

Olağanüstü devlet aynı zamanda bir temsil bunalımının sonucu olarak, sınıf örgütlenmesi ve temsil biçimlerinde değişikliklere tekabül eder. Siyasi partilerin siyasi işlevleri devlet aygıtlarına aktarılmakta ya da bu işlev geleneksel siyasi partilerden farklı nitelikleriyle öne çıkan tek parti tarafından yerine getirilmektedir.¹⁶⁴ Ancak olağanüstü devlet biçimleri tek partili-çok partili rejim biçimleri arasındaki farklılıklara indirgenemez.¹⁶⁵ Kendileri de birer ideolojik devlet aygıtı olan siyasi partiler “örgütleme” işlevinin ancak bir parçasını oluşturabilirler.¹⁶⁶

Yürütmenin yasama üzerinde ağır basması gibi temsil tarzındaki değişiklikler de, faşist devletin aynı aşamaya ait olduğu müdahaleci devletle ortak bir özelliği olarak görülmektedir. Bu olgu, tekelci sermayenin parlamento içinde kendi hegemonyasını kurmadaki güçlüklerden ileri gelir.¹⁶⁷ Bu noktada faşist devleti, müdahaleci devletten ayırt eden, partiye dayalı temsil bağının kopması ve seçim ilkesinin ortadan

¹⁶¹ Nicos Poulantzas, **Fascism and Dictatorship**, s. 322.

¹⁶² **A.e.**

¹⁶³ **A.e.**, s. 323. Poulantzas burada “özel hukuk” ile ilgili olarak önemli bir bilgi not ediyor. Dahil olduğu tekelci aşamanın müdahaleci devletiyle belirli ortak özellikleri sergileyen faşist devlet, Weimer hukukunu olduğu gibi muhafaza eden Nazizm örneğinde olduğu gibi, “hukukun kapitalist sistemin iktisadi temellerini düzenleyen bu yönüne temelde dokunmamakta, yalnızca ortaya çıktığı aşamanın zorunlu kıldığı basit değişiklikler getirmektedir.” Nicos Poulantzas, **Faşizm ve Diktatörlük**, s. 376. Başka bir yerde de Poulantzas, Almanya örneğinde, tüm aygıtların siyasi polis egemenliğine sokulmasından kaçabilen tek ama oldukça önemli bir alan olduğunu, ekonomik alanda kapitalist düzenin ve özel mülkiyetin korunmasını sağlayan adli düzenlemenin yerinde bırakıldığını söylüyor. **A.e.**, s. 400.

¹⁶⁴ Nicos Poulantzas, **Faşizm ve Diktatörlük**, s. 377.

¹⁶⁵ **A.e.**, s. 378.

¹⁶⁶ **A.e.**, s. 379.

¹⁶⁷ **A.e.**, s. 380-381.

kaldırılması olarak tespit edilir.¹⁶⁸ Ayrıca olağanüstü devlet, bu olguyla bağlantılı olarak açık ve artan bir bürokratikleşme sergiler.¹⁶⁹

Olağanüstü devlet biçimlerinin, daha özel olarak da bu devlet biçimlerine ait bir rejim türü olarak faşist devlet biçiminin incelenmesi, faşizmin bir “süreç” olduğu fikrinden ve onu önceleyen koşullardan ayrı olarak değerlendirilemez. Aksi halde, faşist devletin göreceli özerkliği sorunu, paradoksal görünümünden sıyrılamayacaktır. Poulantzas’ın teorisinde önemli bir yer tutan küçük burjuvazi sorununa gönderen bir kitle partisi niteliğiyle ortaya çıkışı ile başlayan bu süreçte, devletin iktidar bloğunun sarsılan hegemonyasını yeniden örgütlemek üzere edindiği özel nitelikte bir göreceli özerklik, stabilizasyon evresinde hegemonik sınıf olarak tekelci sermaye ile ilişkisinde oldukça sınırlandırılmış bir hatta çekilecektir. Bu olgunun Poulantzas’ın bölüm başında ifade ettiğimiz faşizmin “sınıf kökenlerinden” veya bu kökenlerin “belirsizliklerinden” arınarak kendi sınıfsal işlevlerini bütünüyle ve doğrudan uyguladığı¹⁷⁰ ifadelerinde izlendiği düşünülmektedir.

Ayrıca göreceli özerklik sorunu, faşist parti ve devlet ilişkilerine dair yönüyle yine faşizmin süreç olarak incelenmesinden kökenlen bir anlayışla geliştirilmektedir. Faşist devletin özgül nitelikleri, halk kitlelerinin sürekli olarak mobilizasyonu ile nitelenen bir kitle partisi, faşizmin evrelerine göre önce devlet aygıtının dışında gelişen, sonra devletin baskı aygıtına nüfuz ederek egemen olan, son evrede ise dönüştürülmüş devlet aygıtının partiye egemen olduğu faşist parti-devlet ilişkileri, devletin baskı aygıtının bir kolunun (siyasi polis) ideolojik olanlar da dahil olmak üzere tüm devlet aygıtları üzerindeki egemenliği, devletin ideolojik aygıtlarının göreceli özerkliğinin yeniden düzenlenmesi sonucu göreceli özerkliklerinin tartışmalı hale gelmesi olarak sıralanır.¹⁷¹

¹⁶⁸ Ancak Poulantzas’ın belirttiği gibi seçim ilkesinin rafa kalkması olağanüstü devlet tipinin halk oylaması, referandum gibi başka meşruiyet biçimlerine başvurmayacağı anlamına gelmemektedir. **A.e.**, s. 381.

¹⁶⁹ **A.e.**

¹⁷⁰ **A.e.**, s. 83.

¹⁷¹ **A.e.**, s. 385-387. Poulantzas’ın belirttiği gibi, faşizm biçimsel olarak demokratik-parlamentar sistem içinde “anayasal olarak” iktidara gelmesiyle ayırt edilir. **A.e.**, s. 388. Bu anlamda faşizm “aşağıdan hareket” (küçük burjuva kitlesinin desteği ile iktidara gelme) ve devletin baskı aygıtlarına dışarıdan sızma özelliklerini birleştirmektedir. **A.e.**, s. 392.

Son bir nokta olarak, Poulantzas’a göre, olağanüstü devlet amaçladığı şeyi, sınıf mücadelesini yok etmeyi başaramamıştır.¹⁷² Poulantzas’a göre, “açık” sınıf mücadelesinin baskı altına alındığı durumda dahi, bu mücadele devlet aygıtı içindeki kliklere kaydırılır.¹⁷³ Poulantzas bu tespiti askeri diktatörlüklere ilişkin analizinde de vurgulayacaktır.

¹⁷² A.e., s. 382

¹⁷³ A.e., s. 400.

ALTINCI BÖLÜM

KAPİTALİST DEVLETİN İLİŞKİSEL BİR KURAMINA DOĞRU

Poulantzas'ın kapitalist devletin ilişkisel bir yaklaşımına doğru ilerlemesi, çalışmasında saklı bulunan kuramsal yapının geliştirilmesi kadar soyuttan somuta doğru ilerleyerek kapitalizmin ve kapitalist devletin dönüşümlerini somut toplumsal formasyonlara referansla inceleyen yaklaşımının bir ürünüdür. Her ne kadar ikinci yön, Poulantzas'ın somut çalışmalara yönelmesi ön plana çıkarılsa da somut-gerçek ve teorinin karşılıklı ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda birbirlerinden yalıtılarak değerlendirilmelerinin olanaksızlığı ortaya çıkar. Öte yandan Poulantzas'ın yaklaşımına göre bu kapitalist devlet kuramı, “ideal bir tip”e¹ referansla oluşturulamaz. Kuram kendi nesnesinin dönüşümlerini, bu örnekte kapitalist devletin başkalaşımını kavramak ve içermek zorundadır.²

Küreselleşme koşullarında devletin rolü üzerine tartışmaları önceleyen³ Poulantzas'ın teorisinin önemli bir yönü de, değişen üretim ilişkileri ve sınıf mücadelesine göndermeler yapmak suretiyle devlet biçimindeki *değişimleri* kavrama çabası idi. Poulantzas, *SİTS*'daki ana kuramsal çerçeveyi koruyarak bu devlet biçimlerini kapitalizmin dönemleşme sorunsalı bağlamında aşama ve evreleriyle ve sınıf mücadeleleriyle ilişkilendirerek ikili bir hat üzerinden ilerledi.

Burada öncelikle Poulantzas'ın sunduğu çerçevenin “aşamacılık” olarak adlandırılabilir bir yaklaşımla bir ortaklık sunmadığını belirtmek gerekiyor. Çizgisel, basitten karmaşığa doğru safhalar halinde birbirine sıralayan bir aşamalar anlayışı değildir söz konusu olan.⁴ Tam bir ifadeyle kapitalizmin yeniden üretiminin değişimlerine odaklanmaktır. Bu yeniden üretim, ancak somut toplumsal formasyonlara referansla anlaşılabilir.

Bu anlamda bu bölümde öncelikle Poulantzas'ın soyut-biçimsel bir analizden somut-reel olana ilerlemesine olanak sağlayan yeniden üretim sorunsalına ilgisi ve

¹ Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 25.

² **A.e.**, s. 123.

³ James Martin, “Giriş”, **Poulantzas Kitabı**, s. 32.

⁴ Nicos Poulantzas, **Classes in Contemporary...**, s. 128, 145; Nicos Poulantzas, **Devlet, İktidar, Sosyalizm**, Çev. Turhan Ilgaz, Ankara, Epos Yayınları, 2004, s. 23.

devlet teorisini yeniden üretim sorunsalının sınırlılıklarından sıyrarak kapitalist devleti üretim ilişkilerinin kurucu bir ögesi olarak ortaya koyduğu yaklaşım toplumsal sınıflar, ekonomi ve politika kavramlarının değişen içeriği bağlamında tartışılacaktır.⁵

Poulantzas'ın ekonomi ve devlet arasındaki yeni ilişkilere referansla incelediği kapitalist devlet biçimindeki değişimlere dair bir araştırma öncelikle emperyalizm veya tekelci kapitalizmin güncel evresi üzerine yoğunlaşmayı gerektirmektedir. Ancak Poulantzas'a göre rejim tarzlarını ve siyasal kurumların geçirdiği değişiklikleri açıklarken kapitalizmin güncel aşamasını göz önüne almak temel olsa da yeterli bir yaklaşım değildir. Sınıf mücadelesinin durumu, değişen sınıf yapısı ve sosyo-politik güçlerin iç dengesini incelemek gerekir.⁶

Poulantzas giriştiği bu çalışmada, özellikle karşısına aldığı Fransız Komünist Partisinin “devlet tekelci kapitalizmi” kavramsallaştırmalarına yönelik eleştirel analizleriyle araçsal devlet kavramsallaştırmalarına karşıt olarak devletin toplumsal bir ilişki olduğu analizine adım adım yaklaştı. Devletin sınıf ve sınıf fraksiyonları arasındaki güçler dengesinin maddi ve özgül yoğunlaşması olduğu anlayışı, temel olarak döneminin ana akım anlayışı olarak devlet tekelci kapitalizmi tezlerinin karşısına çıkarılmakta idi.

Poulantzas'ın düşünsel gelişimini takip edebilmek açısından *DİS*'de ortaya konanın tersi bir kurgu izleyecek, önce devlet ve ekonomi arasındaki yeni ilişkiler ve kapitalist devletin aldığı yeni biçime odaklanacak ve ardından kapitalist devleti bir “ilişki” olarak ele aldığı bu yeni kuramsal hattı değerlendireceğiz. Bu çaba şüphesiz, Poulantzas'ın “teorik analizi somutun gerektirdiği ritimle sunmak”⁷ yaklaşımından güç alarak ortaya konulacaktır.

Kapitalist devletin ilişkisel olarak kavramsallaştırılmasını analiz etmeyi amaçlayan bu bölümde, Poulantzas'ın *DİS*'de *SİTS*'nin koyduğu ve birbiriyle bağlantılı olduğunu düşündüğümüz iki önemli teorik soruna çözüm getirdiği öne sürülecektir. Bunlardan birincisi yapı ve pratikler arasında bu eserde yaptığı keskin ayrımı terk etmesidir.⁸ İkinci önemli sorun ise devletin görece özerkliğinin

⁵ Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary...*, s. 49.

⁶ Nicos Poulantzas, *Portekiz, İspanya ve...*, s. 16.

⁷ Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary...*, s. 13.

⁸ Poulantzas *SİTS*'da yapı ve pratikler arasında yapılan ayrımın okura “ontolojik” olduğunu düşündürenin eserin “biçimciliği” olduğunu ve asıl amacının bu olmadığını öne sürdü. Daha sonra ise

tanımlanışına ilişkindir. Poulantzas *SİTS*'da devletin görelî özerkliğini önce ekonomi ve siyasetin kapitalizme özgü ayrılığına dayandırarak tanımlamakta, daha sonra ise devlet-egemen sınıflar arasındaki ilişki çerçevesine oturtmakta idi. Poulantzas bu iki analiz biçimini birleştirmekte başarısızlığa uğramakla itham edildi. *DİS*'da ise bu genel çerçeveyi korumakta ve kapitalizme özgü biçimsel ayrımı üretim ilişkilerinden yola çıkarak açıklamakta, ancak bunu ekonomik olan tanımını radikal bir biçimde değiştirerek yapmaktadır. Ayrıca, *DİS*'da geliştirilen çerçeve, ekonomik olan ve politik olan arasındaki ilişkileri tarihsel somut konjonktürlerde yer alan somut güçler ilişkisinin bir sonucu olarak değerlendirme imkânı vermektedir.⁹ Poulantzas bunu yaparken tamamen yeni bir temadan güç almaktadır: Devlet aygıtı “stratejik bir alan ve süreç”¹⁰ olarak tanımlandığında yapı ve konjonktür arasındaki, yapı ve toplumsal pratikler arasındaki ontolojik olduğu varsayılan ayırım çizgisi aşılmış olmaktadır.

6.1. Yeniden Üretimden Üretim İlişkilerindeki Kurucu Mevcudiyetine Devlet Kavramsallaştırması

Poulantzas'ın 1968 yılında yayımlanan *SİTS*'ında, kavram olarak yer almamakla birlikte, eserin temel sorunsallarından biri, kapitalist devletin sınıf egemenliğinin yeniden-üretimindeki yerini tartışmak olmuştur.¹¹ Bu sorunsal, *SİTS*'da

kendisiyle yapılan bir röportajda yapılar ve pratikler arasında yaptığı ve *ÇKTS*'dan itibaren terk ettiği bu ayrımın *SİTS*'nin içinde yer aldığı teorik konjonktür -Tarihselci Marksizm'in Althusserci eleştirisi-dolayısıyla “çubuğu diğer yöne bükme”ten kaynaklanan ve o dönem için paylaştıkları bir “yapısalcı kalıntı” olduğunu kabul edecektir. Nicos Poulantzas, “Nicos Poulantzas ile Röportaj...”, s. 535. Bu meselenin Poulantzas'ın teorisiyle ilgili hala tartışılmaya muhtaç olduğunu eklemekte fayda var. Yapı ve pratikler arasında yaptığı bu keskin ayrımı terk ettiği açık olmakla birlikte, *DİS*'in satırlarında da “yapıların etkisi olarak sınıflar” üzerine vurgusu izlenebilmektedir. Örn. bkz. **State, Power, Socialism**, s. 75. Özcesi, Poulantzas ilk eserlerindeki sorunlara rağmen, sınıf mücadelelerinin önemini yadsıyan bir “yapısalcı” anlayışın hiçbir zaman taraftarı olmadığı gibi, özneci/konstrüktivist bir anlayış yerine Marksist bir yapısalcılığın tarafında olmayı sürdürmüştür. Poulantzas *DİS*'de şu ifadeleriyle bu yaklaşımı sürdürür: “[tarih] özensiz bir süreç, sınıf mücadelelerinin sürecidir.” **A.e.**, s. 114.

⁹ Lars Bretthauer, “Materiality and Condensation...”, s. 79.

¹⁰ Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 136.

¹¹ Gallas da Althusser ve Poulantzas'ın kapitalist devletin doğasını sınıf egemenliğinin yeniden üretilmesi ile ilgili müşterek bir sorunsal temelinde incelediklerini, bunu da devlet aygıtlarının sınıf egemenliğinin yeniden-üretimine nasıl katkıda bulundukları sorusunu sorarak keşfettiklerini öne sürer. Bu sorunsal, Althusser'in devlete “sınıf egemenliğini yeniden üreten bir aygıt” olarak odaklanmasında daha belirginken, Poulantzas giderek devleti “sınıf güçleri arasındaki ilişkinin maddi bir yoğunlaşması” olarak görmeye başlayarak Althusser'den farklılaşan bir çerçeve izler. Bkz. Alexander Gallas, “Revisiting Conjunctural Marxism...”, s. 256, 257.

ortaya konan Poulantzas'ın bir toplumsal formasyonun bütünlüğünü devam ettirme anlamında ele aldığı “tutunum” kavramsallaştırması ile ilişkilendirilebilir.

Nitekim Poulantzas 1969 yılında yayımlayacağı *Kapitalist Devlet Sorunu* makalesinde, kapitalist devleti *SİTS* ile devamlılıkla “bir formasyonun bütünlüğünü devam ettiren” bir düzey olarak tanımlamasını, “sınıf egemenliğini koruyarak toplumsal sistemin üretim koşullarını yeniden üreten bir düzey” tanımı ile birleştirerek yeniden-üretim kavramsallaştırmasına açıkça yer verecektir. Ancak bu noktadan, bu yeniden-üretim zorunlu bir süreç olduğu veya Poulantzas'ın sıklıkla eleştirildiği anlamda kuramında sınıf mücadelelerinin kapitalist ilişkileri yeniden üretmeye mahkûm olduğu sonucuna varılamaz.¹²

Poulantzas, *ÇKTS*'da “toplumsal sınıfların genişletilmiş yeniden üretimi” başlığı altında, toplumsal sınıfların sadece tarihsel ve dinamik boyutları ile sınıf mücadelesi bağlamında varolabileceğini, bunun da yeniden-üretim sorusunu beraberinde getirdiğini belirtmektedir: “Eğer bir üretim biçimi kendini yeniden üretiyorsa, bu ancak toplumsal formasyonlar içinde varolabilir. Son analizde, bu yeniden-üretim, toplumsal ilişkilerin genişletilmiş yeniden üretiminden başka bir şey değildir. Bu, tarihin motoru olan sınıf mücadelesidir.”¹³

Poulantzas bu analizinde *Kapital*'den ilham almaktadır: Marx'a göre son analizde kapitalizmin ürettiği burjuvazi ve proletaryadır ve ancak böylelikle kendi yeniden üretimini üretmektedir. Marx da *Kapital*'de Poulantzas'ın vurguladığı bu yeniden üretime şu ifadelerle işaret etmekteydi:

“Şu halde, kapitalist üretim süreci, kendi iç bağıntısı içerisinde ya da bir yeniden-üretim süreci olarak düşünüldüğünde, yalnız meta üretmekle, artı-değer üretmekle kalmıyor aynı zamanda kapitalist ile ücretli işçi arasındaki toplumsal ilişkiyi de üretiyor ve yeniden üretiyor.”¹⁴

“Tıpkı basit yeniden üretimin sermaye-ilişkisinin kendisini, yani bir yandan kapitalistlerin, öte yandan ücretli işçilerin ilişkilerini, sürekli olarak yeniden üretmesi

¹² Örneğin Clarke'a göre, Poulantzas'ta anahtar ilişki sınıf ve devlet arasında kurulmakta, sınıf mücadelesi ise yapıyı yeniden üretmeye mahkûm görünmektedir. Bu eleştirinin Poulantzas'ın kavramsal setini doğru konumlandırmak açısından hatalı olduğunu düşünüyoruz. Önceki bölümlerde değinildiği gibi, Poulantzas'ta sınıflar, sınıf mücadelelerinden ayrı konumlandırılamaz. Bir başka yanlış kavrayış, Poulantzas'ın SİTS'nı yapısalcı olarak gören Carnoy'un burada devletin sınıfsal yapıyı yeniden üretmeye mahkûm olmasının sebebinin “devletin ekonomik sınıf ilişkilerinin siyasal bölgede ifadesinden başka bir şey olmadığı” vurgusudur. Martin Carnoy, **Devlet ve Siyaset**, s. 129.

¹³ Nicos Poulantzas, **Classes in Contemporary...**, s. 27.

¹⁴ Karl Marx, **Kapital Cilt 1**, 1997, s. 552.

gibi, gittikçe büyüyen bir ölçekte yeniden-üretim, yani birikim de, büyüyen bir ölçekte sermaye ilişkisini, bir kutupta daha çok kapitalistleri, öteki kutupta daha çok ücretli işçileri yeniden üretir...bu emek-gücü kitlesinin yeniden-üretimi, aslında sermayenin kendisini yeniden üretiminin kökü ve esasıdır. Bu yüzden sermaye birikimi proletaryanın çoğalması demektir.”¹⁵

Poulantzas’ın Marx’tan devraldığı bu konum, ekonomik (kendiliğinden) bir yeniden üretime karşıt olarak geliştirmektedir. Poulantzas’a göre, bu yeniden üretme süreci, *Kapital-II*’nin yüzeysel bir okumasının önerdiği gibi, yalnızca ekonomik alana dair değildir ve süreç [sermaye birikiminin] kendi kendini düzenleyen otomatizminden oluşmaz. Yeniden-üretim, toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi olarak anlaşıldığında, sınıf belirleniminin politik ve ideolojik yeniden üretimini de içerdiği ortaya çıkar.¹⁶

Poulantzas’ın yeniden üretim sorunsalına ilgisi de temel olarak sınıf mücadelesi ile devlet aygıtları arasındaki ilişkiyi kavramaya yönelmiştir. *SİTS*’da kurumsalcı anlayışlara zıt olarak ortaya konan; sınıf ilişkilerinin maddileştiği ve görünür olduğu, yapının deşifre edilmesine olanak sağlayan kurumlar, baskı ve ideoloji çifte terimini aşacak bir biçimde aygıtlar kavramsallaştırmasına doğru genişletilmiştir.¹⁷

Poulantzas’ın sunduğu yaklaşıma göre, nedeni sonuç olarak göstererek aygıtlar ve kurumların toplumsal grupları (sınıfları) belirlediğini öne süren kurumsalcı-işlevselci yaklaşımın aksine; sınıf mücadeleleri-aygıtlar ilişkisinde, mücadeleler belirleyici bir rol oynamaktadır: Aygıtlar, sınıf ilişkilerinin maddileşmesi ve yoğunlaşmasından başka bir şey değildir.¹⁸ Ancak Poulantzas’ın yaptığı kurumsalcı görüşü basitçe terse çevirmek değildir. Sınıf mücadelelerinin belirleyiciliğine rağmen, devlet aygıtları politik ilişkilerin cisimleşmesi ve maddileşmesi olarak sınıfların belirlenimi sürecine dahil olurlar. Aygıtlar, varolan ilişkilerin yoğunlaşması ve maddileşmesi ile tanımlandığında salt bir yansıma olmadığı, bu ilişkilerce belirlenen ama aynı zamanda sürece müdahil olan maddi pratiklere denk düştüğü açığa çıkar.

¹⁵ A.e., s. 586.

¹⁶ Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary...*, s. 27.

¹⁷ Poulantzas da *FD*’de *SİTS*’da yaptığı yapı ve kurum ayrımının “kurumsalcı” sorunsalı teşhir etmek amacıyla yapıldığını ve aygıt ve kurum terimlerinin eşanlamlı olarak kullandığını belirtmekte ve bundan böyle aygıt terimini kullanmayı yeğleyeceğini sözlerine eklemektedir. Nicos Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, s. 352.

¹⁸ Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary...*, s. 25.

Ancak bu yeniden üretim, aygıtların ötesine uzanmakta, genel olarak da onların kontrolünden kaçmaktadır.¹⁹

Yeniden-üretim kavramı, Balibar'ın Marx'ın mevcut toplumsal ilişkilere “yasanın mührünü basmak” ifadesinden ilhamla ele aldığı “tekrar” kavramsallaştırması ile sunulduğunda, kendiliğindenci bir anlayıştan ve mekanizmden ayırt edilemez. Bu sorunsal içinde üstyapısal alanların etkinliği ve rolüne ya hiç yer verilemez ya da en iyi ihtimalle bu alanların ekonomi üzerinde “geri dönen edimi” ile sınırlanabilir.

Öte yandan yeniden-üretim kavramsallaştırması, politik düzeyin toplumsal ilişkilerin üretimi sürecine sonradan dâhil olduğunu çağrıştırması anlamında ekonomi ve politika arasında “dışsal” bir ilişki biçimi kurması riskini barındırır. Jessop'un da belirttiği gibi, “bitmemiş bir şey olarak sermaye”²⁰, kendi kendini yeniden üretme kapasitesine sahip değildir. Bu anlamda, “ekonomik ilişkiler, bütünüyle kendine yeterli, nedensiz nedenler” değildir.²¹

Bu konumlanma kapitalizmin değişen tarihsel koşulları ile bağlantılı olarak devletin ekonomik eylemlerini kavrayabilmenin ön koşuluydu. Böylelikle Poulantzas'ın yaklaşımı saf anlamda ekonomik ve politik ilişkilerin varolamayacağı bir çerçeveye yerleşti. Ekonomi belirsiz olmayan²² bir doğrultuda kendi kendine işleyen ve ancak ayıksı durumlarda dışarıdan müdahale edilebilen bir uzam olmadığı gibi politik ilişkiler de her ne kadar ayrıcalıklı konumu bu olsa da devletle sınırlandırılmazdı. Bu, üretim ilişkilerinin kurucu unsurları olarak politik ve ideolojik ilişkileri ve ekonomik alanda ortaya çıkan politik ve ideolojik egemenlik ve bağımlılık ilişkilerini düşünmeyi gerektirmektedir. Dolayısıyla Poulantzas, ekonomik olan ve politik olan arasındaki kapitalizme özgü biçimsel ayrımı -görelî özerklik- üretim ilişkilerine referansla açıklamayı sürdürmekte, ancak artık bunu ekonomik olan tanımını radikal bir biçimde değiştirerek yapmaktadır.

Poulantzas politik ve ideolojik ilişkilerin yalnızca yeniden üretimde rol oynamadıkları, üretim ilişkilerinin kuruluşundan itibaren bulunduğu fikrini temel

¹⁹ A.e., s. 29.

²⁰ Bob Jessop, **Kapitalist Devletin Geleceği**, Çev. Ahmet Özcan, Ankara, Epos Yayınları, 2009, s. 53.

²¹ A.e., s. 59.

²² Nicos Poulantzas, **Portekiz, İspanya ve...**, s. 13-14.

olarak *ÇKTS*'da geliştirmiştir. Poulantzas'a göre, politik ve ideolojik ilişkiler önceden varolan üretim ilişkilerine basitçe eklenmezler, her bir üretim tarzının özgül biçiminde, üretim ilişkilerinin kuruluşunda bulunurlar. Bu anlamda, üretim süreci ve sömürü, aynı zamanda politik-ideolojik egemenlik ve bağımlılık ilişkilerinin yeniden üretimi sürecidir.²³ İdeolojik ilişkilerin yeniden üretimi ideolojik aygıtlarla sınırlı olmadığı gibi, üretimde olan her şey yalnızca ekonomik olanı içermemektedir.²⁴

Poulantzas, *DİS*'da bu yaklaşımı geliştirerek, politik (ve ideolojik) ilişkilerin üretim ilişkilerinin kuruluşunda her üretim tarzına göre değişen biçimlerde mevcut olduğunu yineleyecektir: “*Politik-ideolojik ilişkiler, üretim ilişkilerinin kuruluşunda zaten varoldukları için onların yeniden üretiminde temel bir rol oynarlar.*”²⁵ Bir üretim tarzında “politik-ideolojik ilişkileri yoğunlaştıran, bir araya toplayan, maddileştiren ve cisimleştiren” ise üretim ilişkilerinin kuruluşu ve yeniden üretimindeki varlığı ile devlettir.²⁶

Poulantzas *DİS*'de kapitalist devletin ekonomik olandan -kapitalist üretim ilişkilerinin bir sonucu olan- görelî ayrılığının, ikisi arasındaki bir dışsallık ilişkisi ile tanımlanmadığının altını çizerek bu -görelî- ayrılığın “politik olanın üretim ilişkilerinin kuruluşu ve yeniden üretimindeki varlığının kapitalist biçimi”nden başka bir şey olmadığını ifade edecektir.²⁷

Poulantzas *ÇKTS*'de *SİTS*'de ortaya koyduğu toplumsal sınıfların belirleniminde politik ve ideolojik ilişkilerin önemine ve sınıfların yalnızca sınıf pratikleri ve mücadeleleri biçiminde varolabileceğine dair analizini devam ettirerek geliştirmektedir. Poulantzas *DİS*'de de kendisini, kendinde sınıf (ekonomik sınıf konumu) ve kendi için sınıf (politik mücadele, örgütlenme eşiği) ayrımı üzerine kurulu sınıf kavramsallaştırmasından ayırmayı sürdürür: Toplumsal sınıflar mücadelelerinden “önce” varolmazlar.

Poulantzas'ın bahsettiğimiz anlamda “ekonomik olanın tanımını radikal biçimde değiştirmesi”²⁸ de kuramsal gelişiminin doğal bir sonucu olarak görünür:

²³ Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary...*, s. 21.

²⁴ *A.e.*, s. 32.

²⁵ Nicos Poulantzas, *State, Power, Socialism*, s. 26-27.

²⁶ *A.e.*, s. 27.

²⁷ *A.e.*, s. 18-19.

²⁸ Poulantzas *DİS*'da şöyle demektedir: “İktidar ve Devletin maddi yapısının temeli, üretim ilişkilerinde ve toplumsal işbölümünde aranmalıdır. (Ancak alışlageldik ve genel kabul gören anlamı ile değil: Bu

Üretim ilişkileri bir “sınıflararası ilişkiler sistemi” ya da “sınıf pratiklerini kapsayan bir ilişkiler ağı” içinde konumlanmıştır.²⁹ Bu yaklaşımın bir diğer sonucu, Poulantzas’ın *SİTS*’dan beri vurgusunu sürdürdüğü anlamda, sınıf ilişkilerine tekabül eden iktidarın devlet aygıtına indirgenemeyeceğidir.

6.2. Devlet ve Ekonomi: İlişkilerdeki Dönüşümler

6.2.1. Üretim İlişkilerindeki Dönüşümler

Poulantzas’ın ortaya koyduğu gibi, Marksist klasiklerin kapitalist devlet analizi rekabetçi kapitalizmde veya 19. yüzyılda devletin rolü ile sınırlandırılmaz.³⁰ Bu Marksist klasiklerin tüm devlet biçimlerini içerdiği değil, değişimlerinin ancak bu temel üzerinde anlaşılabilirliği anlamına gelir.

Bu temel üzerinde Poulantzas, kapitalizmin aşamalarının üretim ilişkilerinin ayırt edici biçimleriyle nitelendiği üzerine bir analiz geliştirmiştir. Ancak Poulantzas’a göre, her ne kadar kapitalizmin genişletilmiş yeniden üretimi, bu tarzda aşama ve evreler olarak anlaşılabilir belirlenen dönüşümler üretiyorsa da, hala daha üretim ilişkilerini karakterize eden değişmez bir çekirdeği vardır ve bu dönüşümlerin neden hala kapitalist olan bir üretim tarzının “dönüştürülmüş biçimleri” olduğunu açıklar.

Kapitalist üretim ilişkileri “ekonomik mülkiyet” (üretim araçlarını tayin etme, kaynakları şu veya bu kullanıma dağıtma kabiliyeti) ve “sahiplik” (emek sürecinin yönetimi ve görelî kontrolü) ilişkileri ile karakterize edilir.³¹ Kapitalizmde bunlar sermayenin işlevleridir; doğrudan üretici (proletarya) artı-değerin özgül bir biçimi

terimlerle sınıfların, sınıf mücadelesinin ve iktidar biçimlerinin olmadığı bir ekonomik yapıdan söz etmiyorum.” Nicos Poulantzas, *a.e.*, s. 14.

²⁹ *A.e.*, s. 35.

³⁰ *A.e.*, s. 157.

³¹ Poulantzas *SİTS*’da üretim ilişkilerini “gerçek mülk edinme” (İng. *real appropriation*) ve “mülkiyet” (İng. *property*) olarak ikili bir ilişkiye referansla tanımlamıştı. Gerçek mülk edinme ilişkisi doğrudan üreticinin emek süreci içinde üretim araçları karşısındaki konumunu ifade ederken, mülkiyet ilişkileri kapitalist ile üretim araçları arasındaki ilişkiye referansla kullanılıyordu. Poulantzas sonraki çalışmasında bu terimler yerine sırasıyla “sahiplik” (İng. *possession*) ve “ekonomik mülkiyet” (*economic ownership*) ilişkileri kavramlarını kullanmış ve tanımlarını teknik görünümünden sıyrarak sahiplik ilişkisini özgül emek sürecinin yönlendirilmesi ve kontrolü, ekonomik mülkiyet ilişkisini ise üretim araçlarını tayin etme ve karı bölüşdürme olarak açıklamaya yönelmiştir. Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary...*, s. 58. Poulantzas “ekonomik” mülkiyet kavramını, “biçimsel-hukuki mülkiyet ilişkilerinden” ayırt etmek amacıyla kullanmaktadır.

altında artı-emeğin çıkarılmasının sonucu kendisi de bir meta haline gelen emekgücü haricinde her şeyden yoksunlaştırılmıştır.³²

İlk sorun, kapitalizmin genişletilmiş yeniden üretimine ait rekabetçi ve tekelci aşamaları Marx'ın manifaktür periyodu dediği basit meta üretiminden ayırt etme gereğidir. Çünkü emeğin sermayeye biçimsel tabiyeti / içerilmesi³³ ile imlenen manifaktür periyodu boyunca doğrudan üreticiler, mülkiyeti zaten sermayenin elinde olsa bile henüz üretim araçlarından kopmamışlardır. Bu nedenle tekelci kapitalizmin rekabetçi kapitalizmle arasındaki ilişki, manifaktür periyodu ile arasında olan ilişki ile aynı değildir. Manifaktür geçiş aşaması iken diğer iki aşama kapitalizmin genişletilmiş yeniden üretimiyle ilgilidir.³⁴

Genişletilmiş yeniden üretim, KÜT'ün diğer üretim tarzları ve biçimleri üzerindeki egemenliğini, emekgücünün sermayeye biçimsel tabiyetinden gerçek tabiyetine geçişi ile birlikte kurarak kapitalizme geçişin gerçekleşmesinden sonra meydana gelir. Emekgücünün sermayeye gerçek tabiyeti, sadece biçimsel ücret sözleşmesi ve kapitalistin üretim araçlarına sahipliği ile değil, aynı zamanda emek sürecinin örgütlenmesi ve yönetiminin sermaye tarafından yerine getirilmesi ile ilgilidir. Bu ilişki kapitalizm boyunca sürekli olarak yeniden üretilmektedir. Poulantzas tekelci kapitalizmin mevcut evresinde bunun “genişletilmiş gerçek tabiyet”³⁵ olarak seyrettiğini, üretim ilişkilerindeki dönüşümlerin, “kâr oranının düşme eğilimine” ve onun “karşı-eğilimi olarak sömürü oranının arttırılmasına”³⁶ tekabül ettiğini öne sürmektedir.

³² Nicos Poulantzas, **Classes in Contemporary...**, s. 116. Poulantzas bu bağlamda güncel dönüşümlerin rekabetçi aşamayla karşıtlık kurarak anlaşılabilirliğini öne sürmektedir. Rekabetçi aşamada ekonomik mülkiyet ve sahiplik ilişkisi arasındaki sınırların çakışması söz konusudur. Bireysel kapitalist hem üretim biriminin ekonomik mülk sahibi hem de emek sürecini kontrol eden ve yönetendir. Bu çakışma “bireysel girişim” denilen klasik üretim birimi imajına tekabül eder. Tekelci aşamada ise ekonomik mülkiyet ve anonim şirketlerin sunduğu hukuki mülkiyet arasında bir ayrışma vardır. Rekabetçi kapitalizmin (belirli bir üretim biriminde bireysel ekonomik sahiplik ve mülkiyet) yerini birden çok üretim biriminin tek ve yoğunlaşmış ekonomik sahipliği, yani görece ayrı sahiplik ilişkilerini tabi kılan -içeren ekonomik mülkiyet alır. Holding/tröst, yoğunlaşmış ekonomik mülkiyetiyle farklılaşmış üretim birimlerini kontrol edebilir. Poulantzas tekelci kapitalizmin mevcut evresinde bu ayrışmanın farklı bir biçimde kapanma eğiliminde olduğunu not eder. Bkz. **A.e.**, s. 118-119, 125.

³³ *Ing. subsumption.*

³⁴ **A.e.**, s. 116-117.

³⁵ *Ing. extended real subsumption.*

³⁶ Nicos Poulantzas, **a.g.e.**, s. 111, 117.

Poulantzas’a göre, sermayenin yeniden üretimi, artı-değeri üreten üretken sermayenin döngüsü, yani üretimin belirleyici rolü üzerine kuruludur. Ancak bu ekonomik alanda egemen yeri elinde bulunduran sermaye fraksiyonuna mekanistik bir tarzda yorumlanamaz. KÜT’ün genişletilmiş yeniden üretimi içinde dönemselleşmede, sırasıyla ticari, sınai ve banka-para sermayesinin belirleyici rolüne ve “zorunlu” egemenliği ve hegemonyasına dayanan yanlış bir “evreler” kavramsallaştırması, emperyalizmi kapitalizmin özgül bir aşaması olarak muğlaklaştırması bir yana, Marx’ın üretimin belirleyiciliği analizlerine de zarar vermektedir. Bu yorumlara göre ayrıcalıklı hatta başat rol üretim değil dolaşımdır. Bu da onları tekelci kapitalizmde para sermayesinin dolaşımına ayrıcalıklı bir yer vermeye götürmektedir.³⁷

Poulantzas’a göre, Marx için üretken sermayenin belirleyici rolü, artı-değer ürettiği olgusuna dayanır. Bu, Marx’ın kendini piyasa ilişkilerinin yüzeysel alanından ve dolaşım alanı üzerine kurulu tüm bir pre-Marksist ekonomi politikten kurtardığı kompleks bir muhakeme sürecinin ürünüdür.³⁸

Öte yandan sermayenin yeniden üretimi, ekonomik ilişkiler alanında tüketilmez. Aynı zamanda bu yeniden üretimin gerçekleştiği politik ve ideolojik koşulların yeniden üretimini de içerir: “Diğer deyişle, toplumsal bir ilişki olarak sermayenin yeniden üretimi, basitçe dolaşımın “momentleri” -üretken sermaye-meta sermaye-para sermaye- üzerine değil, onun yerine belirlenimlerinin tüm karmaşıklığı içinde toplumsal sınıfların ve sınıf mücadelesinin üzerine kuruludur.”³⁹

6.2.2. Egemenliğin Yer Değiştirmesi: Politik Olanın (Devletin) Belirleyici Rolü Üzerine

Hatırlanacağı gibi Poulantzas Althusser’in öne sürdüğü yapısal nedensellik ilişkilerinden ilhamla, belirlenim ve egemenlik arasında bir ayrıma gitmekte ve ekonomik ve politığın görece ayırımına dayanan kapitalist üretim tarzında ekonomik olanın hem son kertede belirleyici hem de egemen olduğunu öne sürmekteydi. Tekelci

³⁷ A.e., s. 93. Poulantzas’a göre devletin temelini üretim ilişkilerinde değil, sermayenin dolaşım alanı ve mübadele ilişkileri içinde bulmaya çalışan Marksistler sivil toplum devlet ayrılığı görüşlerinden beslenmektedir. Bkz. Nicos Poulantzas, **Devlet, İktidar, Sosyalizm**, s. 54.

³⁸ Nicos Poulantzas, **Classes in Contemporary...**, s. 95.

³⁹ A.e., s. 97.

kapitalizm evresinde ise devletin geçirdiği dönüşümler, “egemenliğin ekonomik olandan politik olana yer değiştirmesine”⁴⁰ referansla tanımlanmaktadır. Bu yer değiştirme, kapitalizmin temel matrisinde ekonomîğin son kerte de belirleyiciliğini sorunsallaştırmaz.⁴¹

Burada ikinci bir soru gündeme gelmektedir. 1990’lardan günümüze geliştirilen birçok analiz; küreselleşmenin en belirgin özelliğinin, ekonomik olan ve siyasal olanın radikal bir yeniden biçimlendirilmesi olduğu üzerinde durmaktadır.⁴² Ekonomik olan ve politik olan arasındaki sınırların giderek bulanıklaştığı tahlillerinden ilham alan analizler⁴³ ise, bu ayrım çerçevesini aşmayı gerektiren bir teorik çerçeveye gereksinim duyulduğunu öne sürmekte, disiplinlerüstü bir çalışmanın kaçınılmazlığını vurgulamaktadırlar.

Aslında Poulantzas’ın kapitalizmin ve kapitalist devletin değişen biçimine dair analizi de ekonomik ve siyasal alanlar arasındaki sınırların yeniden gözden geçirilmesini gerektiren bir çerçeveyi düşünebilmemize olanak sağlamaktadır. Fakat buna ekonomi ve politika arasındaki biçimsel ayrımı koruyan Poulantzas’ın ne yanıt vereceğini kestirmek de güç değil. Çünkü bu yaklaşım ancak ekonomi ve devletin kapitalizmin kuruluşunda veya ilk aşamalarında birbirlerine dışsal ve değişmeden kalan momentler olarak anlaşılması dahilinde mümkün olabilirdi. Dolayısıyla önceden

⁴⁰ A.e., s. 101.

⁴¹ Poulantzas’a göre, egemenliğin bu yer değiştirmesi, KÜT’ün yapısıyla ilişkisi içerisinde anlaşılmalıdır. Yani diğer üretim biçimlerinde, sözgelimi feodalizmde belirlenim (ekonomi) ve egemenlik (dinsel ideoloji) arasındaki ayrımla aynı biçimde ortaya konamaz. Bu yer değiştirme, devlet tekелci kapitalizmiyle ilgili devletin artık temelin bir parçası olduğu görüşlerine karşıt olarak, KÜT’e özgü ekonomik-politik ayrımını ortadan kaldırmamaktadır. Bkz. a.g.e., s. 101-102. Ancak bu açıklamaya rağmen Wood’dan tam bu noktada bir eleştiri gelir. Wood’a göre, tekелci kapitalizmde egemenliğin siyasi yöne kaydığı savı ile siyasal alan, “prekapitalist üretim tarzlarında siyasal alanın ‘başatlığı’na benzeyen bir konuma” ulaşmaktadır. Wood, **Sınıftan Kaçış Yeni...**, s. 55. Dahası, Wood’a göre, tekелci kapitalizmde ekonomik değil siyasal yönün başat olduğunu öne süren bu formülasyonda, sömürü ilişkileri belirleyici olmaktan çıkmakta, pratikte “sömürü ilişkilerinin artık hüküm sürmediği” savlanmaktadır. A.e., s. 57.

⁴² Stanley Aronowitz, Peter Bratsis, “State Power, Global Power”, **State Theory Reconsidered: Paradigm Lost**, Ed. Stanley Aronowitz, Peter Bratsis, London, University of Minnesota Press, 2002, s. XV.

⁴³ Sözgelimi, Mann, devletin sivil toplumun etkinliklerini merkezi anlamda koordine etmek ve sivil topluma nüfuz etmek anlamında bahsettiği devletin “altyapısal gücündeki” artışın devlet/sivil toplum arasındaki sınırların giderek bulanıklaştığına işaret ettiğini öne sürmektedir. Bkz. Michael Mann, “The Autonomous Power Of the State: Its Origins Mechanisms and Results”, **European Journal of Sociology**, Volume 25 , Issue 2 , November 1984, b.a.

varolan bir ayrımın tarihsel gelişmelerle ortadan kalkması değil, “yeni bir ilişki”⁴⁴ söz konusudur.

6.2.2.1. Ulus ve Devlet

Poulantzas’a göre emperyalist aşamaya özgü olan sermayenin uluslararasılaşma süreci ile bağlantılı olarak devletlerin çokuluslu şirketler karşısında iktidarlarını kaybedip kaybetmedikleri yanlış bir sorudur. Bu soru, sınıf iktidarını “ifade eden” devletin kendi başına bir iktidara sahip olduğunu varsaymaktadır.⁴⁵ Dolayısıyla devlet iktidarının yerini ekonomik bir iktidarın alması düşünülemez. “Birleşik ve kaynaşmış tekelci sermayenin tekelci iktidarı” karşısında çağdaş devletin zayıflatıldığı görüşü doğru değildir. Burada devlet ve tekeller iktidarı değiş tokuş eden varlıklar olarak görülmektedir. Oysaki ulusal devlet, “hegemonyayı örgütleme rolü içinde, emperyalistler arası çelişkilerle yapılanmış bir iç alanda ve toplumsal formasyondaki egemen fraksiyonlar arasındaki çelişkilerin halihazırda uluslararasılaşmış olduğu çelişkiler içinde müdahale etmektedir.”⁴⁶

Bir diğer tartışma alanı ulus ve devlet bağının kopuşu ve ulusüstü devletlerin ortaya çıkışı ile ilgilidir. Poulantzas’ın belirttiği gibi, kapitalist üretim ilişkilerinin sert çekirdeğinden köklenen devlet ve ulus bağı kopmamıştır; ulusal devletler uluslararasılaşma sürecinin ve burjuva sınıfının yeniden üretiminin odak noktaları olmaya devam ederler.⁴⁷ Yeniden üretim ve eşitsiz gelişmenin temel yeri, ulus ve ulusal devlet ilişkisi basitçe ekonomik bağa indirgenemeyeceğinden hala ulusal toplumsal formasyonlardır. Karşı karşıya olduğumuz şey, ulusların üstünde ve dışında yeni bir devletin ortaya çıkışı değil, varolan ulusal devletlerin temelini oluşturan ulusal birlikteki kopmalardır.⁴⁸

Emperyalizmin mevcut aşaması ve sermayenin uluslararasılaşması, ulusal devletin sermaye birikimindeki rolünden hiçbir şey eksiltmemekte, hatta ekonomik

⁴⁴ Bu da devletin ekonomik müdahalelerinin belirli sınırları olduğunu gündeme getirmektedir. Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary...*s. 168.

⁴⁵ Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 70. Bu görüşler, aynı zamanda devlet tekelci kapitalizmine karşıt olarak ortaya atılmaktadır. *A.e.*, s. 170.

⁴⁶ *A.e.*, s. 74-75.

⁴⁷ Nicos Poulantzas, *State, Power, Socialism*, s. 117. Poulantzas’a göre, sermayenin uluslararasılaşma süreci dahilinde burjuvazinin ulusla ilişkisi ait olduğu fraksiyona (sözelimi iç burjuvazi ve komprador burjuvazi) bağlı olarak değişmekle birlikte, bu ilişki (ulusal) devlet dolayısıyla kurulmaktadır.

⁴⁸ Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary...*, s. 78, 80.

işlevlerindeki büyümeye, sermaye birikimindeki belirleyici rolünün artışına tekabül etmektedir. Bu da ulusal devletin neden her zamankinden daha çok burjuvazinin çeşitli fraksiyonları arasındaki mücadelenin ayrıcalıklı nesnesi olduğunu açıklamaktadır.⁴⁹ Ancak Poulantzas’a göre bu sorunun yalnızca bir yönüdür. Bu dönüşümler yalnızca ulusal devletin ekonomik müdahalelerini değil, bu müdahalelerin gerçekleştiği baskıcı ve ideolojik yönlerini de içerir.⁵⁰

Poulantzas’a göre:

“Eğer emperyalist metropollerdeki devletler, kesin değişimlere rağmen ulusal devlet olarak hala karakterini koruyorsa, bu her şeyden önce devletin egemen sınıflar tarafından manipüle edilen basit bir araç olmamasından ve sermayenin uluslararasılaşması yönündeki her adımın otomatik olarak paralel bir devletlerin ulusüstüleşmesi sürecine sebep olmamasından kaynaklanır. Devletin görevi, sınıflara bölünmüş bir toplumsal formasyonun ünitesi ve tutunumunu sürdürmektir. [Devlet], tüm toplumsal formasyondaki sınıf çelişkilerine odaklanır ve onları (...) özetler. Burada karşı karşıya bulunduğumuz sorun, altyapı (üretimin uluslararasılaşması) ve artık ona ‘tekabül etmeyen’ üstyapı (ulusal devlet) arasındaki mekanistik tarzda basit bir çelişkiye indirgenemez. Üstyapısal dönüşümler, halkalarının eşitsiz gelişimiyle imlenen emperyalist bir zincirdeki sınıf mücadelesine atfedilen biçimlere bağlıdır.”⁵¹

Ancak bunlar ulusal devletin aynı kaldığı anlamına gelmemektedir: Kendi toplumsal formasyonlarında bizzat yeniden üretilmekte olan sermayenin uluslararasılaşmasını idare edebilmek için önemli değişimlerden geçerler.⁵² “Küreselleşme” üzerine basitleştirici söylemlerin aksine, Poulantzas’ın ulus-devletlerin rolünün dönüşüm geçirmekle birlikte zayıflamadığı vurgusu ve devletin genişletilmiş rolüne dikkat çekmesi⁵³, özgünlüğünü ve öngörülü oluşunu göstermektedir. Bu yönün, Poulantzas’ın kapitalist devletin değişen biçimini “müdahaleci devlet” ve “otoriter devlet” olarak tanımlamasında daha da belirginleşeceği düşünülmektedir.

⁴⁹ Nicos Poulantzas, **Portekiz, İspanya ve...**, s. 42,43.

⁵⁰ Nicos Poulantzas, **Classes in Contemporary...**, s. 82.

⁵¹ **A.e.**, s. 78.

⁵² Nicos Poulantzas, **Portekiz, İspanya ve...**, s. 42.

⁵³ Max Kosch, “Poulantzas’s Class Analysis”, **Reading Poulantzas**, Ed. Alexander Gallas, Lars Bretthauer, John Kannankulam vd., Merlin Press, 2011, s. 115-116.

6.2.2.2. Müdahaleci Devlet Biçimi: Devletin “Müdahale”sini Anlamak

Poulantzas kapitalist devletin “müdahaleci devlet” yönünde değişen biçimini incelemenin ancak müdahale kavramının belirli bir kullanımı ile mümkün olabileceğini söylemektedir. Öncelikle, devletin ekonomideki etkinliğini tanımlamak için “müdahale” terimini kullanmak ancak bu terimin devlet-ekonomi arasındaki dışsallığı anlamında ele alınmaması ile mümkündür.⁵⁴

Poulantzas bu noktada devletin etkinliğini, üretimin “genel koşulları”nın sürdürülmesi ve yeniden üretimindeki rolüne referansla tanımlayan Engels’e dönüş yapmaktadır.⁵⁵ Poulantzas’a göre bu “genel koşullar” nosyonu, gerçekte devlet ve ekonomi arasındaki kapitalist ayırım, devletin üretim ilişkilerindeki varlığının özgül kapitalist biçiminden başka bir şey olmadığı halde, kapitalizmin hiç değilse belirli bir periyodu boyunca devlet ve ekonomi arasındaki ilişkilerin dışsal olduğunu varsaymaktadır. Engels’in bu açıklaması dahilinde liberal devlet ve çağdaş devlet arasındaki farkı, ilkinin sadece ekonominin çevresinde müdahalede bulunurken, diğerinin ekonominin merkezini hedeflediği bir müdahale biçimi arasındaki fark olarak konumlandırma tehlikesi bulunmaktadır. Bu kavramsallaştırmaya göre devletin ekonomideki hedefleri değişime uğrarken ekonomik uzamın kendisi değişmez kalacaktır.⁵⁶

Sweezy ve Baran, ‘Tekelci Sermaye’ isimli çalışmalarında, Marx’ın incelediği 19. yüzyıl İngilteresi’nde en çok rastlanan piyasa ilişkileri olarak rekabetin tüm kapitalist dünyada konumunu yitirdiğinden hareketle, tekeli niceliksel değil “niteliksel” bir değişim olarak ele almakta⁵⁷, “tekeli” olgusunu analitik çabalarının tam ortasına yerleştirirlerken tekeli kapitalizm ile rekabetçi kapitalizm arasındaki ayrımı vurgulamaktadırlar. Sweezy ve Baran bu yapıtta, rekabetçi kapitalizm aşamasına

⁵⁴ Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary...*, s. 102.

⁵⁵ Poulantzas’a göre, tekeli kapitalizm aşamasında, devletin ekonomiye müdahalesindeki kesin rolü, Engels’in artı değer üretiminin “genel koşulları” dediği yeniden üretimle sınırlanamaz, devlet aynı zamanda toplumsal bir ilişki olarak sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi sürecine de dahil olmaktadır. Öte yandan, Engels’in devletin rolüne atfen kullandığı üretimin “genel koşulları”nı sağlamak nosyonu sorunludur. Bu nosyon, kapitalizmde politik ve ideolojik ilişkilerin (koşullar: devlet) ve ekonomik alanın (üretim ilişkileri) birbirlerine sızdırmaz tarzda dışsal olduklarını varsayar. Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 100-101.

⁵⁶ Nicos Poulantzas, *State, Power, Socialism*, s. 167; *Classes in Contemporary...*, s. 101-102.

⁵⁷ Paul Sweezy, Paul Baran, *Tekelci Sermaye*, Çev. Gülsüm Akalın, İstanbul, Kalkedon, 2007, s. 23.

atıfla, egemen sınıfın çıkarları açısından devleti mümkün olduğunca sınırlayarak bir “polis” durumuna getirmenin söz konusu olduğunu⁵⁸ belirterek; gelişmiş kapitalist ülkelerde burjuva sınıfının “otoriter yöntemlere başvurma konusunda isteksiz olduğu”⁵⁹ ve büyük oranda sistemin devamlılığı açısından ihtiyaç duyulan “istikrar”a bağlı nedenlerle demokrasinin otoriter yönetimden daha etkin bir biçimde egemen sınıfların çıkarlarına hizmet ettiği tespitinde bulunurlar.

Poulantzas ise devletin temel olarak üretim ilişkileri içerisinde ve dolayısıyla bu ilişkilerin yeniden-üretiminde her zaman “mevcut” olduğundan hareketle, liberal devletin üretimin “dış koşullarını” sürdürmenin dışında ekonomiye müdahale etmediğini varsayan görüşün yanlışlığına dikkat çekmektedir. Bu anlamda Poulantzas’a göre tekeller kapitalizme denk düşen “niteliksel fark”, devlet ve ekonomi ilişkisinin yeniden eklemlenme biçimlerinde aranmalıdır.

Poulantzas’ın belirttiği gibi, rekabetçi kapitalist aşamada da devlet (“liberal devlet”) ekonomik bir rol oynamış, Marx’ın vergilendirme ve fabrika yasaları üzerine anlattıklarında görüldüğü üzere her zaman önemli ekonomik işlevler üstlenmiştir. Bu anlamda, “kendiliğinden işleyen” kapitalizmin jandarma veya gece bekçisi olarak liberal devlet imajı tamamen bir mittir.⁶⁰

Poulantzas’a göre liberal devlete özgü olarak tanımlanan “özgöl müdahalesizlik” terimi ancak tekeller kapitalizmin “müdahaleci” devletiyle ilişkilendirilerek kabul edilebilir. Bu temel olarak şu anlama gelmektedir: Devletin üretim ilişkilerinin yeniden üretiminde her zaman bir ekonomik rolü vardır. Bu ekonomik rol, devletin teknik veya nötr bir işlevi değildir, her zaman politik sınıf egemenliği tarafından tayin edilir ve baskıcı veya ideolojik aygıtlar aracılığıyla uygulanır. Dolayısıyla devletin baskıcı ve ideolojik aygıtlarından sızdırmaz bir biçimde ayrılmış “ekonomik aygıt”ından bahsetmek mümkün değildir.

Devletin ekonomik işlevlerinin birbiri üzerine eklenen ve nicelik olarak artış gösteren “müdahaleler” olmadığı göz önünde bulundurulursa bu ekonomik işlevlerin devletin “genel rolündeki” değişimlerle birlikte ilerlediğini ortaya koymak gerekir.⁶¹

⁵⁸ A.e., s. 44.

⁵⁹ A.e., s. 155.

⁶⁰ Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary...*, s. 99-100.

⁶¹ A.e., s. 99.

Kapitalist üretim ilişkilerinin uluslararasılaşması sürecinde, emperyalist toplumsal işbölümünün yeni biçimlerinde ve kâr oranının düşme eğiliminin karşı-eğilimi olarak emeğin yoğun sömürsündeki işlevleriyle müdahaleci devletin yeni rolü geleneksel işlevlerini etkilemektedir.⁶²

Poulantzas öte yandan rekabetçi kapitalizme ilişkin olarak kullanılan “müdahale” kavramının dönüştürülmeden alınmasının sakıncaları üzerinde durur. Devletin bu yeni aşamadaki müdahalesi her zaman terimin dar anlamı ile “ekonomik müdahale” biçimini almamaktadır. Hatta bu olgu bazı yaklaşımları, devletin ekonomik müdahalelerinde düşüşü (özel tekellerin devralması) ve “toplumsal” ve “politik” müdahalelerindeki artışı düşünmeye götürmektedir.⁶³

Poulantzas’a göre, ekonomiğin egemenliği ve emeğin yaygın sömürsü ile imlenen rekabetçi aşamada, devletin üretim koşullarının genişletilmiş yeniden üretimi ve doğrudan ekonomik işlevleri arasında, her ne kadar doğrudan ekonomik olanlar da nötr ve devletin politik-ideolojik müdahalesinden ayrılmış olmasa da görece bir ayrım yapmak mümkündür. Ancak tekerci aşamada, devletin egemen rolü ve emeğin yoğun sömürsü yönünde egemenliğin yer değiştirmesi sebebiyle bu geçerli değildir. Üretimin ideolojik ve politik “koşulları”, sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi sürecine doğrudan dahil olmaktadır.⁶⁴

Söz konusu olan, “politika, ideoloji ve ekonomi arasında, bu alanları ve terimlerin içeriğini değiştiren, üretim uzamının yeniden üretimin politik ve ideolojik koşullarının bir işlevi olarak yeniden örgütlendiği anlamda yeni bir ilişki”dir. Bu bakış açısıyla tüm devlet müdahaleleri “ekonomik”tir ve ekonomik işlevleriyle ilgilidir. Ancak devletin ekonomik müdahaleleri politik içerikten yoksun değildir.⁶⁵

Poulantzas’ın çağdaş kapitalizmde sermaye birikiminin ekonomik ve ekonomidışı koşulları arasındaki değişen ilişkiyi incelediği üzerinde duran ve *Devlet İktidar Sosyalizm*’i, yerinde olarak, politik ekonominin eleştirisine önemli bir katkı olarak okuyan Jessop’un tespitine göre de, Poulantzas’ın argümanları şu temalar altında biçimlendirilmektedir: Devletin ekonomik işlevleri diğerleri arasında başat

⁶² A.e., s. 166-167.

⁶³ A.e., s. 167.

⁶⁴ A.e., s. 167-168.

⁶⁵ Nicos Poulantzas, *State, Power, Socialism*, s. 163.

konumdadır. Ekonomik ve ekonomi dışı olan arasındaki sınırlar yeniden çizilmektedir. Devletin ekonomik müdahaleleri giderek üretimin toplumsal ilişkilerine ve emek üretkenliğini artırma girişimlerine odaklanmaktadır. Son olarak da, her ne kadar bu siyasalar ekonomik yeniden üretimle ilişkilendirilse de, temel olarak politik bir karakteri vardır ve sınıflara bölünmüş bir toplumdaki toplumsal tutunumun sürdürülmesini sağlama anlamında daha geniş bir politik öneme sahiptir.⁶⁶

Poulantzas’a göre, üretim ilişkilerinde, toplumsal işbölümünde, emekgücünün yeniden üretiminde ve artı-değerin sağlanmasındaki değişimler nedeniyle, önceden marjinal sayılan pek çok alan (emekgücünün eğitimi, kent planlaması, taşımacılık, sağlık, çevre vb.), yeniden üretimin ve sermayenin değerlendirilmesinin uzamı ile bütünleşmişlerdir. Devlet faaliyetinin hedeflerini değiştiren ve onun giderek artan biçimde sermayenin yeniden üretiminin bağrında etkinlik göstermesini sağlayan, ilk etapta bu ekonomik uzam-sürecin dönüşümüdür. Buna paralel olarak devletin uzamı da genişlemekte ve değişmektedir. Devletin işlevleri ister baskıcı, ideolojik veya başka türden olsun, onun yeni tanımlanan ekonomik rolünden yalıtılmış olarak düşünülemezler.⁶⁷

Ekonomi, devlet ve ideoloji arasında yeni ve yakın bir eklemlenmenin görüldüğü tekeller kapitalizmde devlet, ekonomik krizlerin “vahşi” karakterini düzene koymayı başarıyorsa da, bunu görünürde paradoksal bir yolla, ekonomik krizleri doğrudan üstyapıların – ideolojik aygıtları da içerecek şekilde devletin- krizlerine dönüştürme pahasına yapabilmektedir.⁶⁸ Offe’nin de üzerinde durduğu gibi, krizlerin bu anlamda “yön değiştirmesi”, devletin ekonomik krizi bastırarak politik krizlere - özellikle de meşruiyet krizlerine- tahvil etmesi olarak yorumlanmaktadır.⁶⁹

Poulantzas’a göre bu dönüşümler yaygın görüşün aksine, devletin ekonomik sistemle nasıl ilişkilendiğine dair doğrudan bir araştırma ile değil, yalnızca sınıf ilişkilerindeki değişim ile analiz edilebilir.⁷⁰ Bu bağlamda devletin sınıf çelişkileriyle

⁶⁶ Bob Jessop, “Poulantzas’s State, Power, Socialism as a Modern Classic”, March 27, 2014, (çevrimiçi) <https://bobjessop.wordpress.com/2014/03/27/poulantzas-state-power-socialism-as-a-modern-classic/>, 2014, Son Erişim Tarihi: 04.07.2020.

⁶⁷ Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 167-168.

⁶⁸ A.e., s. 171.

⁶⁹ Aktaran, Elmar Altvater, Jürgen Hoffman, “Batı Almanya’da Devlet Türetme Tartışması: Marksist Devlet Teorisi Sorunu Olarak Ekonomi ve Politika İlişkisi”, Çev. Ertunç Aras Ergüneş, **Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi**, Ed. Taner Yelkenci, Nota Bene Yayınları, Ankara, 2013, s. 311.

⁷⁰ Nicos Poulantzas, **Classes in Contemporary...**, s. 102.

ilişkisini kurarak rolüne ilişkin sorunları saptamak gerekir.⁷¹ Poulantzas’a göre, bu dönüşümler çerçevesinde ekonomik ve politik mücadele ilişkisi değişmiştir, artık her ekonomik mücadele az veya çok devletin işlev ve aygıtlarını karşısına alır:

“...sermayenin değerlendirme sürecinin ve devlet müdahalesinin “hayat standartları”, “yaşam tarzı” gibi, artık doğrudan sermayenin genişletilmiş yeniden üretiminin bir parçası olan birçok alana yayılması, yaşamın niteliği üzerinde, basitçe üretimin “koşullarını” değil, aynı zamanda... üretim ilişkilerinin yeniden üretimini sorunsallaştıran çeşitli mücadelelerin politikleşmesine yol verir... Devletin tekelci kapitalist yeniden üretimin mantığına, kitlelerin ihtiyaçlarına cevap vermedeki yetersizliği ile deneyimlenen tabiyeti, hiçbir zaman devletin bu ihtiyaçların kendini gösterdiği tüm alanlara müdahale ettiği bu dönem kadar aşikâr olmamıştır. Burjuvazi... ilk defa, hem de bunu her zamankinden daha az uygulayabileceği bir momentte, gerçek bir program öne sürmek zorunda kalmakta... devlet [ise] bu durum karşısında uzun vadede burjuvazinin hegemonya krizini istikrarlı bir şekilde yönetme becerisinden yoksun görünmektedir.”⁷²

Buna toplumsal formasyonları etkileyen ideolojik krizler eşlik etmektedir. Bu durum karşısında burjuvazinin stratejisi, egemen ideolojinin biçimleri ve devlet aygıtlarının yeniden örgütlenmesi arasındaki ilişkiyi de içerecek biçimde, “meşruiyet süreçlerinde” yeniden düzeltmelere gitmektir. Poulantzas’a göre, meşruiyetteki bu yeniden düzenlemeler, parlamento ve yürütme arasındaki basit bir ayarlamaya indirgenemez ve dar anlamda faşistleşme süreci ile özdeşleştirilemez. Burada, halk egemenliğinin meşruiyetinden devletin bürokratik yönetiminin meşruiyetine, politik parti ve ideolojik aygıtlardaki değişim ve “özel” ile “kamusal” arasındaki hukuki/ideolojik sınırların parçalanması yoluyla bir dizi dönüşüm gerçekleşir. Poulantzas’a göre yalnızca “parlamentar demokrasinin geleneksel formu değil, politik demokrasinin bir biçimi de, çağdaş kapitalizmdeki yapısal dönüşümlerin sonucu olarak miadını doldurmuştur.”⁷³

Poulantzas, devletin bu politik ve ideolojik işlevlerinin hem ekonomik rolüne bağımlı kılınmış olduğunu hem de bu ekonomik işlevlerin egemen ideolojinin yeniden üretiminde doğrudan rol oynadığını öne sürmektedir. Dolayısıyla, meşruiyetteki

⁷¹ A.e., s. 168.

⁷² Nicos Poulantzas, **Classes in Contemporary...**, s. 170-171; ayrıca bkz. Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 169. Poulantzas, kapitalizmin incelediği aşamasına atıfla, devletin ekonomik eylemlerinin çelişkili görünme sebebini, “devletin tabi sınıfların rızasını örgütleme amacıyla olan eylemlerle tekeli sermaye birikiminin zorunluluklarıyla doğrudan bağlantılı eylemler arasındaki çelişki” olarak yorumlar. Bu anlamda ekonomik siyasanın kendisi muazzam şekilde çelişkili olarak ortaya çıkmaktadır. A.e., s. 170.

⁷³ A.e., s. 173.

dönüşümlerin birincil hedefi, kitlelerden devletin mevcut rolünü ve politik iktidarın doğasını, teknik ve nötr bir görünüş altında, burjuva ideolojisinde egemen pozisyonundaki hukuki -politik bölgenin yerini alan “teknokrasi ideolojisiyle” birlikte saklamaktır. “Toplumsal grupların” çıkarları ve bireysel yurttaşların genel iradesinin taşıyıcısı arasındaki “arabulucu” olarak çoğulcu devlet ideolojisinin yerini, üretimin sanayileşmenin ve teknik gelişimin iç gereksinimleri ile ilişkisinde “teknik” bir kerte olarak devlet almıştır. Bu ideolojik dönüşümün sonucu olarak, her ne kadar kitlelerin ekonomik mücadeleleri artık doğrudan devletle karşı karşıya gelmekte ise de, bu nesnel politizasyonun sınırları vardır. Politik doğası her zaman anlaşılamayan “teknokratik bir iktidar”la karşı karşıya kalan halk kitleleri için de teknokrasi ideolojisi egemenliğini korumaktadır.⁷⁴

6.2.3. Kriz ve Otoriter Devletçilik: Kapitalist Devletin Yeni “Normal”i Üzerine

Poulantzas’a göre, faşizm bağlamında incelediğimiz kriz ve politik kriz kavramları yalnızca faşistleşme kriziyle sınırlandırılmaz. İlkin, politik kriz yalnızca olağanüstü devlete yol vermemekte, genel anlamı ile bir devlet biçiminden diğerine geçişi de gösterebilmektedir.⁷⁵ İkincisi, müdahaleci devletin tekelci sermaye karşısında göreceli özerkliği, olağanüstü devlet biçimlerinde görüldüğü gibi geçmiştekenden giderek daha sınırlandırılmış bir hatta çekilmektedir.⁷⁶

Bu anlamda, kapitalist bir kriz periyodunda devleti kuramsallaştırmaya yönelik Poulantzas için “politik kriz”, “temsil krizi” ve “Devletin krizi” ile ilgili kavramların özellikle 70’lerin ikinci yarısında önemli bir teorik ilgi alanı haline gelmesi⁷⁷ şaşırtıcı değildir.

Gerçekten de Poulantzas’ın krize dair yaklaşımı teorisi açısından çok önemli bir yer tutmakta, hatta kör nokta olarak görülen bazı düğümlerin açılmasına vesile olmaktadır. Poulantzas’ın krizin “her zaman mevcut olduğu” anlayışı ile özgüllüğünü

⁷⁴ A.e, s. 173-174. ayrıca bkz. Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 169-170.

⁷⁵ Nicos Poulantzas, **Portekiz, İspanya ve...**, s. 73.

⁷⁶ Nicos Poulantzas, **Classes in Contemporary...**, s. 168.

⁷⁷ Panagiotis Sotiris, “Althusser and Poulantzas: Hegemony and the State”, published in "**Materialismo Storico. Rivista di filosofia, storia e scienze umane**", Nr. 1/2017, (çevrimiçi) <http://www.historicalmaterialism.org/blog/althusser-and-poulantzas-hegemony-and-state>, Son Erişim Tarihi: 21.09.2020.

ortadan kaldıran yaklaşımdan kendini uzaklaştırması ve belirli bir konjonktürle -yani, “çelişkilerin yoğunlaştığı özel bir durumla”⁷⁸- sınırlandırmayı öneren yaklaşımı üzerinde durulmuştu.⁷⁹ Ekonomik krizlerin kendiliğinden politik krizlere dönüştüğü veya bu ikisinin zorunlu olarak “eşzamanlı” oldukları anlayışlarını reddeden Poulantzas’ın kriz teorisi, anti-ekonomizmi ile öne çıkmaktadır. Ancak Poulantzas’ın krize ve özel olarak da otoriter devletçilik biçimi ile ilişkilendirilen yapısal krize -veya Gramscici bir terimle hegemonya krizine- ilişkin yaklaşımının çözülmesi yapı ve konjonktür kavramları ve ikisi arasında kurduğu ilişkide yatmaktadır. Poulantzas’a göre:

“...mevcut krizin yapısal karakteri yalnızca bir ekonomik kriz olarak özgüllüklerine değil, aynı zamanda politik bir kriz ve bir devlet krizi olarak yankılarına bağlıdır. (...) Buradaki yapısal terimini, yapıyı ikincil ve süreksiz/geçici olarak addedilen konjonktüre karşıt olarak kalıcılık derecesine göre tanımlayan alışıldık anlamı ile almamalıyız. Bunu yapmamız halinde yapısal krizi kapitalizmin mevcut evresindeki kalıcı özelliği, kapitalizmin son krizi olarak görme ve böylece kriz kavramının özgüllüğünü sulandırma riski bulunmaktadır. Yapısal kriz terimini ancak belirli bir *bağlanım*⁸⁰ alanı ile sınırlamamız halinde ve özellikle krizin toplumsal ilişkiler bütünü (ekonomik kriz ve politik kriz) nasıl etkilediğini ve kendini toplumsal yapıdaki içkin çelişkileri açığa çıkaran ve yoğunlaştıran bir duruma ait konjonktür içinde dışa vurduğunu göstererek kullanabiliriz. Başka bir deyişle, yapısal kriz terimini görece olarak ele almalıyız.”⁸¹

Poulantzas, politik krizin “tam bir konjonktürel durum” olmasına rağmen “anlık bir yangın felaketi”ne indirgenemeyeceği üzerinde durarak yapı ve konjonktür arasındaki ilişkiyi kalıcılık/geçicilik nosyonları ile değerlendiren görüşe karşı eleştirisini “uzun süre” ve “süreç” vurguları ile güçlendirmektedir: “[politik kriz] aksine çoğu kez uzun zamana yayılabilen, güçlü ve zayıf zamanlarıyla, iniş ve çıkışlarıyla kendine ait ritmi olan gerçek bir süreci teşkil eder.”⁸²

Bu noktada bir geri dönüş yapmak gerekiyor: Yapı ve konjonktür arasında kurulan ilişki zorunluluk ve olumsallık arasındaki bir ilişki değildir. Aksine bu

⁷⁸ Nicos Poulantzas, “Politik Kriz ve...”, s. 408.

⁷⁹ Poulantzas bu “sürekli kriz” anlayışının yol açtığı çöküş teorilerinin “sol görünümüne” rağmen, sınıf mücadelelerini dışarıda bırakarak ekonomizmi yeniden ürettiği üzerinde durmaktadır. Nicos Poulantzas, *a.e.*, s. 407.

⁸⁰ İng. conjunction. Bağlanım veya bağlantı olarak çevrilebilecek bu kavramın önemi, Marx’ın kullandığı Verbindung (combination- bileşim) kavramıyla olan yakınlığında yatmaktadır. Bkz. bu tezin ikinci bölümünde 111. dipnot.

⁸¹ Nicos Poulantzas, “The Political Crisis and the Crisis of the State”, **The Poulantzas Reader: Marxism Law and the State**, Ed. James Martin, London, Verso, 2008, s. 299.

⁸² Nicos Poulantzas, “Politik Kriz ve...”, s. 412-413.

karşıtlığın aşılması olduğu söylenmelidir. Poulantzas'ın yapısal bir krize işaret ederken onu belirli bir bağlanım/bileşim alanı ile sınırlamayı önermesi, konjonktürü “tarihsel şimdi” ile değil “bağlantı” fikriyle ortaya koyması anlamına gelmektedir. Daha açık söylemek gerekirse Poulantzas'ta yapısal kriz, toplumsal ilişkilerin bütünlüğünü etkileyen bir “yoğunlaşma anı” ya da bu bütünü oluşturan öğelerin belirli bir bağlantı noktasında meydana gelen bir “karşılaşma” olarak yorumlanabilir. Poulantzas'ın bu kriz anlayışıyla son çalışmalarında teleolojinin ve metafiziğin tüm biçimlerini reddederek⁸³ yeni bir “karşılaşma felsefesi” üzerinde duran Althusser'le bulunduğu söylenmelidir. Poulantzas'ın yapı (zorunluluk olmayan) ve konjonktür (rastlantısallığa indirgenemeyen) arasında kurduğu ilişki zorunluluk ve olumsuzluk arasındaki düalizmi yıkmaya yönelir.⁸⁴

Poulantzas'a göre devletin krizi ancak kapitalizmin genel krizi ile bağlantılandırılarak açıklanabilir. Tekelci kapitalizmin mevcut evresi ve bu evreye denk düşen “müdahaleci devlet” üzerine araştırmasında, ekonomik krizin politik krizdeki yansımalarının değişimi üzerinde de duran Poulantzas, bu evrede, ekonomik krizin kendisini “geçmişte olandan daha doğrudan ve organik yoldan politik krize dönüştürdüğü, diğer yandan da devletin ekonomiye müdahalelerinin kendisinin ekonomik krizin yaratıcı unsurları” haline geldiğini öne sürmektedir.⁸⁵

Poulantzas politik kriz ve devlet krizini Gramsci'den ilhamla bir “hegemonya krizi” olarak anlayarak ve hatta bu terimi yapısal kriz ile eşanlamlı olarak ele almakla bu krizin otomatik, kendiliğinden bir süreç olmayıp sınıf çelişkilerinin devlet içinde

⁸³ Panagiotis Sotiris, **a.g.e.**

⁸⁴ Althusser, “karşılaşma felsefesi” ve “rastlantı materyalizmi”ne yöneldiği son çalışmalarında “olumsallığı zorunluluğun bir istisnası ya da modalitesi olarak düşünmek yerine, zorunluluğu olumsal karşılaşmaların zorunlu hale gelişi olarak düşünmek gerekir.” ifadeleriyle bunu daha açık olarak yapmakta ve bu anlamda Poulantzas ile buluşmaktadır. Louis Althusser, **Philosophy of the Encounter Later Writings**, Ed. François Matheron vd., London, Verso, 2006, s. 193-194. Alıntılanan metnin Türkçe çevirisi için bkz. Louis Althusser, “Karşılaşma Maddeciliğinin Yeraltı Akımı” **Kriz Yazıları: Althusser'den Sonra Louis Althusser**, Der. ve Yay. Haz. Olivier Corpet, François Matheron, Çev. Alp Tümerterkin, İstanbul, İthaki Yayınları, 2009, s. 282. Althusser'in yapısal nedensellik kavramsallaştırması ile karşılaşma üzerine son metinlerini bir arada inceleyen ve “bağlanım” fikrinin önemine dikkat çeken bir kaynak için bkz. Vittorio Morfino, “Althusser'de Yapısal Nedensellik Kavramı”, (“The concept of structural causality in Althusser”, **Crisis and Critique**, 2015 2 (2), s. 87-107), Çev. Kömürcü, (Çevrimiçi)

<https://komunizminguncelligi.wordpress.com/2020/06/08/althusserde-yapisal-nedensellik-kavrami-vittorio-morfino/>, Son Erişim Tarihi: 28.10.2020.

⁸⁵ Nicos Poulantzas, “Politik Kriz ve...”, s. 418.

özel bir tarzda yansıması olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymuştur.⁸⁶ Burada bahsedilen, “politik sahnenin basit bir krizi” değil, iç çelişkileri derinleşen bir sınıf hegemonyası ve devlet politikası arasındaki karmaşık ilişki ile tezahür eden bir süreçtir.⁸⁷

Poulantzas’ın otoriter devletçilik analizi tekeli kapitalizmin mevcut aşamasına denk düşen “müdahaleci devlet” ve “devletin büyüyen ekonomik rolü” üzerine değerlendirmelerinden ayrı düşünülemez.⁸⁸ Bilindiği gibi, Poulantzas kapitalist devlet biçimleri sorununu kapitalizmin aşama ve evreleriyle ilişkisinde tartışarak tekeli kapitalizme özgü devlet biçimini “müdahaleci devlet” olarak tanımlamaktaydı. Ancak tekeli kapitalizmin mevcut evresine referansla öne sürdüğü “müdahaleci devlet” biçiminin yanı sıra, kapitalist devletin 1970’lerdeki dönüşümüne dair günümüze dek yankıları uzanan başka bir tartışma kapısı da araladı. Bu dönüşüm, Poulantzas tarafından “otoriter devlet” ve “güçlü devlet” terimleriyle karakterize edilmektedir.

Poulantzas bu çerçevede içinde otoriter devletçiliğin müdahaleci devletin bir evresi mi olduğu yoksa bundan sonra gelen ayrı bir devlet biçimi mi olduğu sorusunu tartışmalı olarak değerlendirmekle birlikte, bu erken dönemde, kapitalist devletin söz konusu dönüşümlerinin “basit bir evre olmadığı” üzerinde durarak “yeni bir olgu” oluşuna ve bu otoriter dönüşün belirleyiciliğine dikkat çekmiştir.⁸⁹

2000’li yılların kapitalizmine ve kapitalist devlet biçimine ilişkin yapılan değerlendirmeler, Poulantzas’ın 1970’li yılların ikinci yarısından itibaren işaret ettiği “yeni normal” olarak “otoriter devletçilik” analizi görmezden gelindiğinde eksik kalmakta; soyut anlamda demokrasi ile faşizm arasında bir dikotomiden beslenen kavramsallaştırmalar günümüz kapitalist devletini açıklamak için yeterli bir çerçeve sunamamaktadır. Buna kapitalist devletin olağan ve olağanüstü biçimleri arasında bir tür “ara form” olarak Bonapartizm’i işaret eden analizler eklenebilir.⁹⁰

⁸⁶ A.e., s. 421.

⁸⁷ A.e., s. 425.

⁸⁸ Bob Jessop, **Devlet Teorisi Kapitalist...**, s. 99.

⁸⁹ Nicos Poulantzas, “Nicos Poulantzas ile Röportaj...”, s. 539-540; **Devlet, İktidar, Sosyalizm**, s. 228.

⁹⁰ Sözgelimi Barış Yıldırım Troçki’ye referansla Bonapartizmi bir ara aşama olarak tanımlıyor. Yazarın faşizm teriminin Türkiye’deki yaygın ve çoğunlukla yanlış kullanımına karşıt olarak geliştirdiği bu yaklaşımı kapitalist devletin diğer “olağanüstü” ve otoriter biçimlerine dikkat çekmesi anlamında önemli buluyoruz. Ancak Bonapartizm’in faşizmle eşitlenmesi gibi faşizme doğru evrilebilen bir “ara aşama” veya “ara form” a indirgenmesi de özgül bir olgu olarak niteliğini gözden kaçırabilmemize sebep

Nitekim Poulantzas, 1970'lerin ortalarında, neoliberalizmin henüz gelişmeye başladığı bir dönemde “belirli demokratik siyaset biçimlerinin”⁹¹ miadını doldurduğunu ve kapitalist devletin tekeli kapitalizme özgü yeni biçiminin otoriter niteliğini ortaya koyuyordu. Bu analiz, “istisnai” olarak addedilen özelliklerin “normalleşmesine”⁹² ve kriz olgusu ile kapitalist devletin biçim değiştirmesi arasındaki ilişkiye yönelik vurgusu ile önemlidir. Jessop da Poulantzas’ın olağanüstü devletler üzerine analizinin kapitalist devletin yeni “olağan” biçimi olarak otoriter devletçilik üzerine savlarına olan etkileri üzerinde durmuştur.⁹³

Bu yaklaşımlardan, tekeli/emperyalist aşamada kapitalist devletin normal biçimi ile olağanüstü biçimleri arasında sanılandan daha fazla ortaklık olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Poulantzas da, kapitalist devletin yeni biçimini otoriter devlet ya da güçlü devlet olarak tanımladığında, “olup biten şey bir kriz mi yoksa devletin biçim değiştirmesi mi?” sorusunu sorarak bu dönüşümü geçiren bütün devletlerin kaçınılmaz olarak bir devlet krizi yaşayacağı anlamına gelmediğini söylemekte ancak hemen

olabilmektedir. Bu, olağanüstü rejim tiplerinin birinden diğerine dönüşüm sorununu göz ardı etmek anlamına gelmediği gibi bu biçimlerin “saf” anlamda varoldukları anlamına gelmez. Poulantzas’ın da üzerinde durduğu gibi sözgelimi faşist bir rejim biçimi Bonapartizm’e özgü nitelikler taşıyabilir, ayrımlar bu anlamda keskin olarak yapılamaz. Ancak inceleme konusu rejimin baskın niteliği onu Bonapartist veya faşist olarak nitelendirmemize imkân vermektedir. Bu olguların herhangi birini a priori “ara biçim” olarak nitelendirmek veya evrimci bir anlayış dahilinde Bonapartizm-faşizm arasında ilişki kurmak yerine tarihsel ve yapısal özgüllükleri içinde incelemenin Poulantzas’ın bakış açısına daha uygun bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Bkz. Barış Yıldırım, “Yeni Bonapart’lar ve Kitle Muhalefeti”, 06.12.2016, (Çevrimiçi) <https://baslangicdergi.org/veni-bonapartlar-ve-kitle-muhalefeti/>, Son Erişim Tarihi: 19.01.2020.

⁹¹ Nicos Poulantzas, “Politik Kriz ve...”, s. 437. Poulantzas bu erken dönemde neoliberalizm ile otoriter devletçiliği “iki ayrı olgu olarak düşünmek yerine, aynı dinamğin farklı adlandırmaları olarak kavramak” gerekliliğini tespit etmiştir. Bkz. Yiğit Karahanoğulları Duygu Türk, “Otoriter Devletçilik Neoliberalizm ve Türkiye”, **Mülkiye Dergisi**, 42 (3), 2018, s. 412. Poulantzas, otoriteryanizmle liberalizmi birbirlerine karşıt uçlar olarak ele alan ve otoriteryanizmi liberalizme yabancı, yeni bir fenomen olarak nitelendiren görüşe Rousseau ve İngiliz fizyokratlar örneklerinden destek alarak karşı çıkmaktadır. Neoliberalizm ve otoriteryanizm ilişkisine dair yeni olan ise, artık ikisi arasındaki ilişki ve yakınlaşmanın “rasyonalizm” ile değil “irrasyonalizm” ile doldurulmasıdır. Neoliberalizm, otoriteryanizm ve irrasyonalizm her ne kadar birbirleriyle çelişkili gibi görünseler de “tek bir dünya görüşünün içsel tutarlılığı ve uyumuna sahiptir.” Poulantzas egemen ideolojinin bu öğeleri bir araya getirerek yeniden toparlanması ile işçi sınıfı hareketinin yenilgisinin yakından ilişkili olduğunu düşünmektedir. Nicos Poulantzas, “Marksizm Krizde mi?”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelarsı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 513-514.

⁹² Yiğit Karahanoğulları, Duygu Türk, **a.g.e.**, s. 404. Türk ve Karahanoğulları bu makalede, Poulantzas’a atıfla istisnai ve olağan unsurların bir aradalığını “devletin ikizleşmesi” (İng. *duplication of the state*) olarak anmaktadırlar. Bkz. a.g.e., s. 410. Bu makalede, otoriter devlet biçimi ile “istisnai” devlet biçimi arasındaki sınırın bulanıklaşması “egemen kitle partisinin ortaya çıkışı” ve “yürütme erkinin yasama karşısındaki üstünlüğü” ile ilişkilendirilmektedir. Bkz. **a.g.e.**, s. 412-413.

⁹³ Bob Jessop, **Devlet Teorisi Kapitalist...**, s. 98.

ardından şu eklemeyi yapmaktadır: “Belki de krizin tam da ortaya çıktığı yer kapitalist devletin biçim değişimine yönlendirildiği yerdir.”⁹⁴

Bu anlamda Poulantzas’a göre yalnızca olağanüstü bir devlet biçimine geçiş değil, genel anlamı ile devlet biçimlerinin birinden diğerine geçiş politik krizlere rastlamaktadır.⁹⁵ Dolayısıyla güçlü ve otoriter devletin özgül niteliklerini taşıyan yeni bir burjuva devlet tarzına yol açan değişimler bir hegemonya krizi ile ilişkilidir.⁹⁶ Buna paralel olarak iktidar bloklarındaki iç çelişkiler giderek keskinleşmekte ve göreceli özerkliğin sınırlandırılması tekelleşen sermaye için kaçınılmaz bir gereklilik haline gelmektedir. Devletin rolünün her zamankinden önemli olduğu böyle bir durumda, devlet iktidar bloğuyla ilişkisinde politik partiler dahil çeşitli aygıtlarında bir temsil krizinin etkisi altına girer.⁹⁷

Poulantzas’a göre devlet aygıtındaki kurumsal dönüşümler, emperyalist aşamanın getirdiği yeni bağımlılık biçimleri ve bu toplumsal formasyonlarda yükselen sınıf mücadeleleri nedeniyle bir taraftan kurulma aşamasındaki güçlü /otoriter devletlere yol verirken diğer taraftan muhtemel bir faşistleşme sürecindeki koşulların birikimini sağlamaktadır.⁹⁸

Bu devlet biçiminde varolan bir dizi öge; Poulantzas tarafından “iktidarın yürütme organında muazzam bir şekilde toplanması, her zaman kurgusal olan erkler ayrımının yapısal olarak bozulması, kamusal-özel sınırlarının altüst oluşunu imleyen keyfi politikalar, burjuva siyasi partilerinin rolünde düşüş, devletin ideolojik rolünün derinleşmesi ve baskıcı aygıtın yeniden örgütlenerek devlet şiddetinin derinleşmesi, yaygın bir toplumsal kontrol ağının yaratılması, geleneksel hukuk devletiyle örtüşen hukuki sistemin yıkımı, çelişkili-düzensiz mikropolitikaya indirgenen devlet politikasının karakteristik tutarsızlığı” olarak sıralanmaktadır.⁹⁹

Ancak Poulantzas’ın kullandığı otoriter devletçilik kavramı devletin kadir-i mutlak oluşuna referansla geliştirilmemekte, aksine aynı zamanda kırılabilirliğini ve hatta “zayıflığını” da¹⁰⁰ içinde barındırmaktadır. Poulantzas bu yaklaşımı krize karşı

⁹⁴ Nicos Poulantzas, “Politik Kriz ve...”, s. 437-438.

⁹⁵ Nicos Poulantzas, **Portekiz, İspanya ve...**, s. 73.

⁹⁶ **A.e.**, s. 125.

⁹⁷ Nicos Poulantzas, **Classes in Contemporary...**, s. 170-171.

⁹⁸ **A.e.**, s. 84.

⁹⁹ Nicos Poulantzas, “Politik Kriz ve...”, s. 438-440.

¹⁰⁰ Yiğit Karahanoğulları, Duygu Türk, **a.g.e.**, s. 429.

geliştirilen otoriter devletçiliğin bizatihi kriz yaratan niteliklerine de odaklanarak geliştirmektedir.¹⁰¹

Jessop da, Poulantzas'ın devletin istisnai addedilen özelliklerinin kapitalist devletin otoriter tipi olarak adlandırılan devlet içerisinde giderek daha fazla “normalleşmesi”ne yönelik tartışmasını kriz olgusu ile ilişkilendirmektedir. Yeni normal olarak bu kapitalist devlet biçiminin en belirgin özelliği, yapısal olarak keskinleşen ve yoğunlaşan uzun erimli ekonomik ve siyasal krizlerin bir yansıması olmasıdır.¹⁰² Bu anlamda, Poulantzas'ın “devlet yönetiminin karşı konulamaz yükselişi” olarak tanımladığı bu durum, devletin aşırı derecede güçlenmiş olduğu anlamına gelmemekte, bu devlet “ekonomik çelişkilerin küresel kapsamı dolayısıyla kriz eğilimini yönetmekte ve yeni gözde mücadele biçimlerini idare etmekte” zorlanmaktadır.¹⁰³ Dolayısıyla, “kriz olgusu devletin gücünü liberal demokrasi aleyhine güçlendirirken, onun burjuvazinin hegemonyasının koruması kapasitesini zayıflatmaktadır.” Jessop'un da değindiği gibi otoriter devletçiliğin “paradoksu”dur bu.¹⁰⁴

Poulantzas'ın kapitalist devletin yeni “normal”i olarak otoriter devlet biçiminin “öngörülü” oluşu pek çok kaynakta değinilen bir husustur. Bu yorumlara göre, Poulantzas'ın analizi her ne kadar içinde bulunduğu konjonktörü yansıtsa da, toplumsal ve ekonomik yaşamın her alanına giderek nüfuz eden bir devlet üzerine öngörüsü kuramının güncelliğini korumasına sebep olmaktadır.¹⁰⁵ Bu anlamda Jessop, Poulantzas'ın 1970'ler konjonktürünü yansıtan bu değerlendirmelerinin günümüzün neoliberal politik düzenlemelerine de uyarlanabileceğini belirtir.¹⁰⁶ Günümüzde “piyasa düzeninin siyasal bir proje olduğunu kanıtlarcasına siyasal müdahalelerin birbirini izlediği”¹⁰⁷, “devletin piyasaların dışında olduğuna dair mitin yıkıldığı”¹⁰⁸ tespitlerinde de, ayrılıklar/zıtlıklar üzerine kurulu geleneksel liberal tezin ideolojik

¹⁰¹ A.e., s. 411-412.

¹⁰² Bob Jessop, *Devlet Dün, Bugün...*, s. 320-321.

¹⁰³ A.e., s. 326.

¹⁰⁴ Bob Jessop, *a.g.e.*, s. 328.

¹⁰⁵ Paul Thomas, “Bringing Poulantzas Back...”, s.200-202; Bob Jessop, *a.g.e.*, s. 320-321.

¹⁰⁶ Bob Jessop, *a.g.e.*, s. 325.

¹⁰⁷ Duygu Tanış Zaferoğlu, “Galip Yalman ile Ropörtaj: Türkiye'nin Demokratik Bir Rejime Gececeğinin Emaresi Yok”, 1 Ocak 2017, (Çevrimiçi) <https://avrintidergi.com.tr/galip-yalman-turkiyenin-demokratik-bir-rejime-gececeginin-emaresi-yok/>, Son Erişim Tarihi: 10.01.2021.

¹⁰⁸ Yunus Yücel, *a.g.e.*, s. 29.

meşrulaştırma işlevini yerine getiremeyişi ile neoliberal bir söylem etrafında yeniden biçimlenişinin bir zorunluluk olarak ortaya çıkışı gözlenmektedir.

Jessop, Poulantzas'ın otoriter devletçilik analizine dair bu öngörüsü veya ileri görüşlülüğünü aynı zamanda, analizinin “siyasal iktisadın ötesine geçen” yönüne bağlamaktadır. Bu Poulantzas'ın mevcut durumun eleştirisine adanan bir siyasal iktisat anlayışının ötesine, bir gelecek perspektifine kapı aralayan analiziyle ilişkilendirilmektedir.¹⁰⁹ Poulantzas aynı zamanda, otoriter devletçiliğin devletin güçlenmesi ve zayıflamasına dair ikili bir veçhe sunmasının ve kriz yaratan unsurlarının sola sunabileceği yeni olanakları, doğurduğu yeni mücadele biçimlerini tartışır.¹¹⁰

Ancak Poulantzas'ın ortaya koyduğu “yeni normal” olarak otoriter devletçilik analizinin bir ideal-tip olmadığını, bu anlamda olağanüstü devlet biçimiyle arasında artık “tarihe karışmış” olan parlamenter-demokratik rejimlerle kurulan tarzda bir ilişki bulunmadığını hatırlatmak önemlidir. Poulantzas bu biçimler arasındaki farklılığın daima kapitalizmin ortaya çıkıp geliştikleri aşamasıyla ve incelenen toplumsal formasyonun eşitsiz gelişim ile imlenen emperyalist zincir içindeki konumuyla bağlantılı ele alınması gerektiğini düşünmektedir. Bu, Avrupa-merkezci yaklaşımlardan sakınmayı da gerektirmektedir. Aksi halde, Batı demokrasisi ile yüzeysel bir kıyasa tabi tutulan “bağımlı ülkeler” için bütün rejimler bu “model”in uzağına düşeceği gibi¹¹¹, otoriter devletçilik de bir şablon olarak yapııştırıldığında bu rejimlere dair yeni bir şey söylemez görünecektir.

Poulantzas otoriter devletçiliğin ne totalitarizmle ne de faşistleşme süreciyle özdeşleştirilebileceğinde ısrar etmiştir. Ancak “istisnai” addedilen unsurların devletin yeni normali ile buluşması kapitalist devletin normal ve olağanüstü biçimleri arasındaki ayrıma dair yeni bir soruyu gündeme getirmektedir. Faşistleşme sürecine dair artık niteliksel bir dönüşümden değil de “niceliksel bir yoğunlaşma”¹¹² olgusundan mı söz ediyoruz? Poulantzas'ın devletin otoriter ve totaliter niteliklerinin salt niceliksel olarak artışının olağanüstü devletlere yol verdiği anlayışına muhalefet

¹⁰⁹ Bob Jessop, **a.g.e.**, s.345, 348.

¹¹⁰ Nicos Poulantzas, **Devlet, İktidar, Sosyalizm**, s. 271-277.

¹¹¹ Nicos Poulantzas, **Portekiz, İspanya ve...**, s. 102-104.

¹¹² Yiğit Karahanoğulları, **Duygu Türk, a.g.e.**, s. 431.

edeceğini tahmin etmek güç olmazdı. Belki artık bu devlet biçimleri arasındaki geçişliliğin sürekliliğinden, elbette sınıf mücadelelerinden ayrı düşünölemeyecek bir kriz olgusunun bu devlet biçimleri arasında adeta bir iletim kanalı işlevi gördüğünden söz etmek gereklidir. Ancak Poulantzas'ın da son metinlerinden birinde, özellikle de merkez ölkeler açısından saptadığı bir sorun olarak olağanüstü devlet biçimlerinin “kural haline gelme eğilimi” üzerinde durduğu¹¹³ göz önünde bulundurulduğunda, kapitalist devletin olağan ve olağanüstü biçimleri arasındaki ayrımın silikleştiği ve kapitalist devletin “kalıcı olarak bu eşiğe yerleştiği”¹¹⁴ savlarının kapitalist devletin bugünü ve geleceğine dair önümüzde bir tartışma sahası olarak güncelliğini koruduğunu öne sürmek mümkün görünmektedir.¹¹⁵

6.3. Kapitalist Devlet Kuramında Araçsalcılık Sorunu: Araç-Olarak Devlet Anlayışlarının Eleştirisi

6.3.1. Bir Geri Dönüş: Araçsalcılık Karşısında Yapısalcılık mı?

Poulantzas'ın çalışmasının literatürde en çok atıfta bulunulan ve değerlendirmeye konu olan, bir yönüyle de araçsalcılık ve yapısalcılık arasında bir tartışma olarak yanlış değerlendirildiği için yararlılığı tartışma götürür olan yönü, Miliband (ve Laclau) ile girdiği tartışmadır. Söz konusu tartışma, Miliband'ın 1969 yılında yayımlanan “Kapitalist Toplumda Devlet” isimli kitabına Poulantzas'ın müdahale niteliğindeki eleştirisi ile başlamıştır.¹¹⁶

Bu tartışmanın ana hatlarını vermeye başlamadan önce, Miliband ve Poulantzas'ın kuramsal olarak farklı noktalardan yola çıktıklarını söylemek gerekir. Jessop'un belirttiği gibi, Miliband'ın yola çıkış noktası “liberal çoğulculuğun

¹¹³ Nicos Poulantzas, “Devlet ve Toplum Üzerine Araştırma Notu”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 551.

¹¹⁴ Sözelimi Karahanoğulları ve Türk, bu savın Poulantzas'ın “kapitalist devletin krizin olduğu yerde adaptasyona sürüklendiği” vurgusundan güç alarak Poulantzasçı bir çerçeveyle uyumlu olduğunu öne sürmüşlerdir. Bkz. **a.g.e.** Ancak Poulantzas'ın faşizme atfettiği kriz, özgüllüğü ile diğer politik krizlerden ve devlet krizlerinden *Faşizm ve Diktatörlük* eserinden itibaren farklı bir yere konmuştur.

¹¹⁵ Sözelimi hukuk ve politika ile ilişkisinde “istisna hali” kavramını sorgulayan Agamben de, istisnai olanın “zemin değiştirerek” bir “yönetim tekniğine” dönüştüğü ve geleneksel ayrımları belirsizleştirdiği üzerinde durmaktadır. Giorgio Agamben, **İstisna Hali**, Çev. Kemal Akatay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2018, s. 11, 16. Önceden hukukun askıya alınması (yasadızlık) ile hukuk düzeni arasında bir eklemleme olarak görölen “istisna hali”, bu yeni paradigma içinde ikisi arasında “mutlak bir belirsizlik bölgesi” olarak tanımlanmaktadır. **A.e.**, s. 74.

¹¹⁶ Bu tartışmanın yöntemsel ve epistemolojik boyutu önceki bölümlerde incelenmişti.

mistifikasyonlarına karşı kapitalist devletin sınıfsal doğasını ortaya çıkarmak” iken Poulantzas’ın temel kaygısı ise, “tekelci devlet kapitalizmini ve her türlü araçsalcılığı eleştirmek”tir.¹¹⁷

Miliband, 1969 yılında yayımlanan ve eleştiriye konu olan kitabında belirgin olarak, Marx’ın devletin sınıf egemenliğinin bir aracı olduğu yönündeki savını “empirik yönden tanıtlanmaya elverişli bir aksiyom” olarak ele almıştır.¹¹⁸ Ancak, siyaset ve ekonomi arasında bağlantı kurduğu tek yer “kişiler arası bağlantılar” olduğu için kapitalist devletin gerçek doğasını ortaya koymayı başaramaz¹¹⁹ ve Poulantzas tarafından, “devleti kapitalist toplumdaki yapısal olarak belirlenmiş rolü üzerinden değil de devlet aygıtını kontrol eden bireysel özneler üzerinden analiz etmekle”¹²⁰ eleştirilir: Poulantzas’ın özgün ifadesiyle, Miliband’ın tezi, “*devletin biçimini tekellerle devlet aygıtının üyeleri arasındaki kişisel ilişkilerle açıklayan devlet tekelci kapitalizmi tezine yaklaşmaktadır.*”¹²¹

Poulantzas’ın bu makaledeki en çok eleştirilen ifadelerinden biri, Miliband’ın toplumsal sınıfları, devleti ve her ikisi arasındaki ilişkileri kişilerarası ilişkilere indirgeyerek hasmının yöntemsel ilkelerinden etkilendiğini öne sürdüğü bölümdeki şu cümle olmuştur: “...*bu, Miliband’ın toplumsal sınıfları ve Devlet’i nesnel yapılar ve bunların ilişkilerini de düzenli bağlantıların nesnel bir sistemi, yani öğeleri insanlar’ın Marx’ın deyimiyle taşıyıcılar olduğu bir yapı ve sistemi kavramakta çektiği güçlüklerde görülebilir diyebilirim.*”¹²²

Poulantzas’ın eleştirilerine yanıt veren Miliband’a göre, Poulantzas ekonomizmle mücadele ederken başka bir indirgemecilik biçimi üretmektedir. Poulantzas devleti egemen sınıfın kullandığı basit bir araç sayan görüşü yadsıdığı ve devletin göreceli özerkliğini vurguladığı¹²³ halde, tek yaptığı yönetici sınıf kavramının

¹¹⁷ Bob Jessop, “Kapitalist Devlete Dair Yeni Kuramlar”, **Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet**, Der. Betül Yazar, Alev Özkazanç, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 44.

¹¹⁸ Paul Thomas, **Yabancı Politik Marksist Devlet Kuramına Yeniden Bakmak**, Çev. İbrahim Yıldız, Ankara, Dipnot Yayınları, 2009, s. 210.

¹¹⁹ Bob Jessop, **a.g.e.**

¹²⁰ **A.e.**, s. 45.

¹²¹ Nicos Poulantzas, “Kapitalist Devlet Sorunu...”, s. 32-33.

¹²² **A.e.**, s. 21.

¹²³ Miliband, 1983 yılında yayımlanan “Devlet İktidarı ve Sınıf Çıkarları” makalesinde, devletin özerkliği kavramının “tam keşfinin” Poulantzas’a ait olduğunu belirtmektedir. Bkz. Ralph Miliband, **Kapitalist Devlet**, s. 84-85.

yerine “nesnel yapılar” ve “nesnel ilişkiler” kavramlarını koymasıştır.¹²⁴ Poulantzas ekonomizmi eleştirerek ekonomist yaklaşım ile devletin açıklanmasının mümkün olmadığını ifade ederken, devleti katıksız bir nesnel ilişkiler sistemi olarak tanımlayarak kendisi de bir çeşit *yapısal determinizm* veya *yapısal üst-determinizm* vararak devletle “sistem” arasındaki diyalektik ilişkinin ele alınışını imkansız hale getirmektedir.¹²⁵ Miliband, daha sonra, 1973 yılında yayımlanan “Poulantzas ve Kapitalist Devlet” isimli makalesinde ise, Poulantzas’ın yaklaşımının ve vardığı sonuçların daha doğru bir tanımının “*yapısalcı soyutlamacılık*” olduğunu ifade edecektir. Bu tavır, Miliband’a göre, onun “somut konjonktürün siyasal analizi”ni yapmasına imkân vermemektedir.¹²⁶ Clarke da, Poulantzas üzerine makalesinde bu alıntıya iki defa yer vererek, Miliband’ın öznelci “toplumsal eylemin kökeni olarak bireyler” görüşünün yerini Poulantzas’ın yapısal-işlevselci görüşünün aldığını ileri sürer.¹²⁷

Poulantzas’ın nesnel ilişkiler üzerine vurgusunun Miliband’ın öznelci yaklaşımına, sermayenin hegemonik fraksiyonu ile devlet aygıtı arasında kişisel ilişkiler veya fiziki özdeşlik üzerinden ilişki kurmasına karşıt olarak geliştirildiğine şüphe yok. Burada öncelikli yere sahip olan özneler olarak “failler” değil, bu faillerin de üretildiği ve yeniden üretildiği toplumsal üretim ilişkileridir.

Aslında Poulantzas, Miliband ve Laclau ile olan tartışmalar bağlamında kaleme aldığı, 1976 yılında New Left Review’da yayımlanan makalesinde, Marksist devlet ve sınıf kuramını hala meşgul eden bu sorunlu alanlara, özeleştirisini de içerecek bir biçimde yanıt geliştirmektedir. Poulantzas sınıf mücadelesinin teorik önemini reddeden bir yaklaşım olarak “yapısalcılık” etiketini çalışmasının hiçbir dönemine ilişkin olarak kabul etmemiş, ancak buna özne sorunsalına dayanan iradeci bir idealizm karşısında “Marksist bir yapısalcı” olduğunu eklemiştir.¹²⁸

Bununla birlikte Poulantzas ekonomik, politik ve ideolojik düzeyler/kertelerin görece ayrılığına dayanan yapı anlayışında bir çıkmaz görerek kuramını bu

¹²⁴ Ralph Miliband, “Kapitalist Devlet: Nicos...”, s. 48-49.

¹²⁵ A.e., s. 49.

¹²⁶ Ralph Miliband, “Poulantzas ve Kapitalist Devlet...”, s. 62.

¹²⁷ Simon Clarke, “Marksizm, Sosyoloji ve...”, s. 94-103. Clarke, Poulantzas’ın yapı kavramsallaştırmasında, “işlevsel bir birlik” görmektedir. Bkz. A.e., s. 116.

¹²⁸ Nicos Poulantzas, “Kapitalist Devlet: Miliband...”, s. 151.

çözümlemeden ayırt etme yönünde ilerleyecek, *DİS*'de bu “betimsel” yapısalcı imgeyi¹²⁹ uzun zamandır kullanmadığını ifade edecektir. Ancak bu yorum, sanıldığı gibi aksine, Poulantzas'ın önceki çözümlemelerini bütünüyle terk ettiği anlamına gelmemektedir. Poulantzas'ın kuramını “kurtarmaya” çalıştığı “düzeyler” anlayışına ve buna dair eleştirisine bakıldığında, dışlanan ögenin, ekonomist çağrışımlarıyla Balibar'ın *Kapital'i Okumak*'taki yorumuna dair eleştirisinin geliştirilmiş bir versiyonu olduğu göze çarpar. Poulantzas, politik ve ideolojik “düzeyler”in göreceli özerkliğinin, ekonominin göreceli özerkliğinden bir analogi ile türetildiği bu yorumun ekonomizminin karşısında yer almıştır.

Bu yönüyle, bu eleştirilerin önceki çalışması ile devamlılığı görülmektedir. Poulantzas'ın sözgelimi *DİS*'de yer alan şu ifadesi de devletin ve ekonomik uzamın kapitalist üretim ilişkilerine özgü görece ayrılığı içinde inceleme ısrarı ve öğelerin ilişki ve eklemlenme biçimleri olarak bütünlüğü (kombinasyon) öne alan perspektifi ile önceki çalışmalarıyla devamlılık taşımaktadır:

“(…) ekonomik, siyasi ve ideolojik belirlenimlerin bütünü olarak üretim tarzı, bu uzamlara ait sınırları ve alanları çizer ve karşılıklı öğelerini tanımlar. [bu uzamlar], üretim ilişkilerinin her bir üretim tarzı içindeki belirleyici rolüyle etki eden bir süreç içinde, karşılıklı ilişki ve eklemlenmeleri ile oluşturulmuşlardır. Ancak bu belirlenim, her zaman belirli bir üretim tarzının ünitesi içinde gerçekleşir.”¹³⁰

Öte yandan kuramdaki değişimlerin ve yeni temaların da vurgulanması gerekir. Poulantzas'ın “ekonomizmin kuramsal suç ortağı” olarak gördüğü bu yaklaşıma dair eleştirilerine yakından bakalım. Poulantzas'a göre, ekonomist kavramsallaştırmalar, ekonomik uzamın içsel olarak kendi kendini üretme yeterliliğine sahip olduğu varsayımından yola çıkmaktadır.¹³¹ Ekonomizm, ekonomik olanın alan veya uzamını (ve buna bağlı olarak politik olanı/devleti de) özü itibarıyla değişmez / sabit ve bu sınırlar dâhilinde kendi kendini yeniden üreten alanlar olarak ortaya koymaktadır. Poulantzas, bunun, devlet ve ekonomi arasındaki ilişkiler düzeyinde iki yanlış kavrayışa yol açtığı üzerinde durmaktadır.¹³²

¹²⁹ Nicos Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, s. 17.

¹³⁰ Nicos Poulantzas, *State, Power, Socialism*, s. 17-18.

¹³¹ *A.e.*, s. 15.

¹³² *A.e.*

Bunlardan biri, temel-üstyapı metaforlarında yer alan, devletin, ekonomik alanın bir eklentisi veyahut yansıması, kendi özgün uzamından yoksun ve ekonomiye indirgenebilir bir alan olarak varsayılmasıdır. Temel ve üstyapının, ekonomik alanın belirleyiciliğine yol veren bu *inşacı* (konstrüktivist) imgesi, ne toplumsal gerçekliğin eklemlenmesini ne de bu belirleyici rolü açıklayamadığı gibi,¹³³ bu nosyona göre, devlet ve ekonomi arasındaki ilişki, en iyi şıkta bile devletin kendi kendine yeterli bir ekonomik yapı üzerindeki “*geri dönen edimi*”ne indirgenmiş olacaktır.¹³⁴ Hatta üstyapısal alanların özgül olarak incelenmesi, “ekonominin genel teorisi” bu üstyapıları ekonomik temelin bir mekanik yansıması olarak açıkladığı için kabul edilebilir olmayacaktır.¹³⁵

Poulantzas yapıyı kerteler veya düzeyler olarak ele alan görüşün de temel ve üstyapı metaforları ile aynı sorunsaldan köklendiğini düşünmektedir. Çeşitli üretim tarzları boyunca değişmeden kalan, “neredeyse Aristotelesçi bir doğa/öze sahip”, kendilerini yeniden üretebilen ve düzenleyen öğelerin bir kombinasyonunun biçimciliğine vurgu yapan Poulantzas’a göre, altyapı-üstyapı metaforuna benzeyen bu yaklaşım dahilinde, ekonomik uzamın bu özcü temsili *a posteriori* belirlenmiş katı sınırlarıyla üstyapısal alanlara bir analogi ile genişletilir. Üstyapısal alanın (Devlet, İdeoloji) özsel özerkliği, böylece, “kendi kendine yeten ve kendini yeniden üreten bir ekonominin özerkliğini meşrulaştıracaktır.”¹³⁶

Poulantzas bu anlayışların “teorik araştırmanın nesnesi” üzerindeki sonuçlarını da tartışır. Bu anlayışa göre ise, ekonominin genel teorisine benzer biçimde, devletin politik alanının genel bir teorisi de üretilmektedir. Nitekim Poulantzas önceki bölümlerde ele aldığımız “genel kuram” sorununa dair eleştirilerini güçlendirecek ve değişmez bir kuramsal nesneye sahip genel bir ekonomi veya siyaset kuramı olamayacağını ilan edecektir. Poulantzas’a göre, bu yaklaşımlar, ekonomiyi “*epistemolojik olarak ayırık bir nesne*” gibi ele alarak, “ekonomik uzamın tarih-dışı işleyişinin” meşruiyetini sağlamaya çalışmaktadır.¹³⁷ Poulantzas’a göre, tüm

¹³³ A.e., s. 16.

¹³⁴ A.e., s. 15.

¹³⁵ A.e., s. 16.

¹³⁶ A.e.

¹³⁷ A.e., s. 15-16. Sosyal bilimlerdeki disiplinler arası ayrışmanın serüvenini, siyasetin farklı bir disiplin olarak kurulmasını iktisadın ayrı bir disiplin olmasına sağladığı meşruiyet çerçevesinde değerlendirerek disiplinlerüstü bir çalışmanın gerekliliğini vurgulayan bir kaynak için. bkz. Immanuel Wallerstein vd.,

biçimselci teorizm biçimlerine karşıt olarak; ekonominin genel bir teorisinden (Ekonomi Bilimi)¹³⁸ nasıl bahsedilemezse, devlet ve politik olanın da benzer biçimde sabit bir nesneye sahip genel bir teorisi olamaz.¹³⁹

Marksist klasiklerde devletin genel bir teorisinin bulunmamasının nedeni de, böyle bir kuramın geliştirilememiş / eksik kalmış olması değil, bunun mümkün olmamasındandır.¹⁴⁰

Bu ifadelerden anlaşılacağı gibi, özeleştirisini yapısalcılık değil ama “biçimcilik” ve “teorizm” başlıkları altında veren Poulantzas, *SİTS*’da görülen bu biçimciliğin, kapitalizme özgü siyasal düzey-ekonomik düzey ayrımı içinde, bu düzeyleri, birbirinden bir ölçüde kopmuş ve birbirine sızmayan şekilde algılamasına yol açtığını kabul etmektedir.¹⁴¹

Bu yaklaşımların ötesinde, baştaki sorumuza dönecek olursak hem Althusser hem de Poulantzas indirgemeci ve determinist olmakla itham edilen bir yapısalcılık “miti”ni çalışmalarının herhangi bir dönemine ilişkin asla kabul etmemiştir.

Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor, Çev. Şirin Tekeli, 5. Bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2005, s. 26.

¹³⁸ Poulantzas’ın politik bilimle ilgili olarak geliştirdiği bu eleştirel bakış açısı iktisat bilimi ile ilgili olarak da Fine ve Milokanis’in çalışmalarında da izlenebilir. Fine ve Milokanis, çalışmalarının odağına oturttukları “ekonominin emperyalizmi” kavramsallaştırmasını, iktisadi birleşik bir sosyal bilim olarak ele alan klasik politik iktisadın aksine “toplumdan soyutlanması” ve “tarihsizleştirilmesi” süreci ile ilişkisi içinde incelerler. Fine ve Milokanis’e göre, iktisadın alanını, davranışları ekonomik tercihlere indirgenebilir bir “birey” odaklı piyasa olgusu ile daraltarak “marjinalist” kavramları bir “evrensellik” iddiası içinde sunan bu akımın ortaya koyduğu “genellik” ve “biçimcilik”, toplumsal bilimlere yayılmacı bir anlayışla genişletilmekte, diğer sosyal bilimler ancak bu genellik ve soyutluk sunan akımla ilişkisi içinde ele alınmaktadır. Bkz. Ben Fine, Dimitris Milonakis, **From Economics Imperialism to Freakonomics: The Shifting Boundaries Between Economics and Other Social Sciences**, Routledge, 2009, s. 1-9.

¹³⁹ Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 19. Bu anlamda, Poulantzas’a göre, meşrulaştırılabilecek olan, genel teori değil, KÜT’nda devlet ve ekonomik uzamın göreceli olarak ayrılmasıyla olanaklı hale gelen “kapitalist devletin teorisi”dir. Bu birinci adımdır. Kapitalist devlet teorisinin hakiki olarak bilimsel bir statüye kavuşması için, aynı zamanda, “sınıf mücadelesinin alanı olan çeşitli toplumsal formasyonlarda nesnesinin yeniden üretimi ve tarihsel dönüşümlerini” kavraması gerekmektedir. **A.e.**, s. 24. Poulantzas’a göre, “[k]apitalist devlet teorisi, kuruluşu ve yeniden üretiminin tarihinden yalıtlamaz.” **A.e.**, s. 25.

¹⁴⁰ Nicos Poulantzas, **a.e.**, s. 20. Hatta Poulantzas’a göre bu, aşırı bir genelleştirme ve soyutluk sunan siyaset felsefesi akımlarından uzak olan Marksizmin “erdemlerinden biri”dir. Colin Hay de “Marksizm ve Devlet” isimli makalesinin sonunda benzer bir görüşü şu ifadelerle öne sürmektedir: “Başladığımız noktada bir paradoksla bitiriyoruz: Marksist bir devlet teorisi yoktur-olamazdı da.” Colin Hay, “Marksizm ve Devlet”, Çev. Gülbin Evren Kıranoglu, **Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi**, Ed. Taner Yelkenci, Ankara, Nota Bene Yayınları, 2013, s. 362.

¹⁴¹ Nicos Poulantzas, “Kapitalist Devlet: Miliband...”, s. 177.

6.3.2. Devlet Tekelci Kapitalizminin Eleştirisi

Poulantzas araç olarak-devlet anlayışlarının bir uzantısı olarak gördüğü devlet tekelci kapitalizmini, batılı komünist partilerin, özellikle de Fransız Komünist Partisinin (FKP) görüşlerinde somutlaştığı biçimiyle karşısına alır. FKP'nin anti-tekelci bir ittifak oluşturmaya yönelik genel stratejileriyle ilişkilendirilmesi gereken bu tutum, birçok hatalı analize yol vermektedir.

Bu görüşe göre, politik egemenlik alanı büyük tekelci kapitalist fraksiyon tarafından tek başına işgal edildiği ve burjuvazinin geri kalan kısmı dışlanarak ezilen sınıfların yanında yerini almış olarak görüldüğü için artık bir iktidar bloğundan söz edilemez. İkinci olarak, bu analiz yanlış bir üretim süreci kavramına, üretici güçlerin önceliğine dayanan bir üretici güçler-üretim ilişkileri anlayışına dayanır. Bunun zorunlu sonucu, üretici güçlerin nötr ve kendiliğinden gelişimi ve devlet müdahalesinin burada, teknik, nötr ve “üretici güçlerin gelişiminin kaçınılmaz gereksinimi” olarak görünmesidir.¹⁴²

Bu tezler rekabetçi kapitalizm ve tekelci kapitalizm arasındaki ilişkiyi de müdahale kavramı üzerinden yanlış kurgular: Sermaye ancak rekabetçi kapitalizmdeki gibi devlet müdahalesi olmadan “normal” olarak işleyebileceği için devletin tekelci aşamadaki müdahalesinin kapitalizmin “yapısal krizini” gösterdiği varsayılmaktadır. Poulantzas’a göre bu konular çelişkilidir çünkü bir yandan müdahale yapısal krizle ilişkilendirilirken öte yandan devlet kapitalizmin yeniden üretiminin kontrolü, örgütlenmesi ve planlamasını yapabilmektedir.¹⁴³

Devlet tekelci kapitalizmi yaklaşımına göre, devletin bu müdahalesi, kapitalist devlet – ekonomi ayrımını ortadan kaldırmakta, devlet ekonomik temel parçası haline gelmektedir. Devlet burada basit bir araç / alet olarak kavranmakta, “devlet ve tekellerin tek bir mekanizma içinde kaynaşması” önermesi ile görece özerkliği kabul edilmemektedir. İdealist ve ekonomist olan bu araçsallaştırıcı kavramsallaştırmanın politik etkisi, nötr ve teknik bir yarara sahip ve böylelikle onu elinde tutanın iradi olarak manipüle edebileceği bir araç ya da alet olarak devlettir. Bu tezin vardığı sonuç, devletin “parçalanmasına” gerek bulunmaksızın, iyi yönünün (üretici güçlerin

¹⁴² Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary...*, s. 103-105.

¹⁴³ A.e., s. 105.

toplumsallaşması) korunması ve kötü yönünden (müdahalenin tekeller lehine yapılması) arındırılması ile sosyalizmin çıkarlarına hizmet edecek tarzda kullanılabileceğidir.¹⁴⁴

Poulantzas’a göre, devlet ve tekellerin tek bir mekanizma içinde kaynaşmasına dair devlet tekelleri kapitalizmi tezleri yanlıştır. Kapitalist devlet geçmişte olduğu gibi tekeller kapitalizmde de iktidar bloğunun politik birleştiricisi ve tekeller sermayenin birden fazla fraksiyondan oluşan ve içsel çelişkilerle bölünmüş iktidar bloğundaki hegemonyasının politik örgütleyicisi rolünü oynamaya devam etmektedir. Devlet ve tekeller arasındaki ilişki, özdeşleşme veya kaynaşma değildir. Devlet tekelleri sermayeyle ilişkisinde, bu sermayenin bir bütün olarak çıkarlarının sorumluluğunu alır, somut olarak kendisini bir bileşeni ile özdeşleştirmek yerine, tekelleri sermayeyi politik olarak örgütlemek üzere müdahale eder ve bu müdahaleleri sermayenin bileşenlerine dayatarak politik bir tutunum sağlar.¹⁴⁵

Bu devletin tekelleri sermayeyle ilişkisinde göreceli özerkliği, hem işçi sınıfı ile tekelleri sermaye arasındaki başat çelişkide hem de tekelleri sermaye içindeki çelişki ve mücadelelerde kayıtlıdır. Bu, devletin tekelleri sermayenin politik tutunumundaki ve hegemonyasının örgütlenmesindeki rolünün ifadesidir. Bu göreceli özerklik, devletin tekeller arasındaki çelişkilerde “arabulucu” olması veya tekelleri sermayeye “dışsal” tutarlı ve rasyonel bir siyaset konumu olarak anlaşılmalıdır. Devlet ve tekellerin tek bir mekanizma içinde kaynaşmasını reddetmek, devletin tekeller karşısında bağımsızlığını vurgulamak anlamına gelmez. Poulantzas’ın çürütmeye çalıştığı sorunsal, “kaynaşma” veya “bağımsızlık” etiketine bakmaksızın, devlet ve hegemonik fraksiyon arasındaki ilişkileri ayrı varlıklar arasındaki ilişkiler olarak konumlandıran, devleti kendi “iktidarına” sahip olabilirmiş ve iktidarı bir taraftan diğerine devredilebilirmiş gibi gören bir yaklaşımdır. Öte yandan, kaynaşma nosyonunu kullanmak devletin geçmişte bağımsız olduğu veya arabulucu rolü oynadığı yanlış sonucuna götürmektedir.¹⁴⁶

¹⁴⁴ A.e., s. 106.

¹⁴⁵ A.e., s. 157-158.

¹⁴⁶ A.e., s.158.

6.4. Sınıf Yapısındaki Dönüşümler, Toplumsal İşbölümü ve Toplumsal Sınıflar

Poulantzas'ın *SİTS*'da üzerinde durduğu sınıf kavramsallaştırmasının iki önemli yönü bulunmakta idi: Ekonomik ilişkiler başatlığına rağmen sınıf belirlenimi için yeterli ölçüt değildir, toplumsal sınıf belirlenimi politik ve ideolojik ilişkileri ya da daha doğru bir deyişle toplumsal ilişkilerin sınıflar üzerindeki bütüncül etkisini içermelidir. Kendi için ve kendinde sınıf nosyonlarına karşıt olarak sınıflar ancak sınıf mücadeleleri içinde ve mücadeleler ile bir ve aynı süreçte varolabilir. Aynı zamanda Poulantzas, birden çok üretim tarzının somut olarak bir arada varoluşuna ilişkin vurgusu ile “toplumsal formasyonlar”a ait sınıflardan ve sınıfların çoğulluğundan bahsetti. Bu ona, sınıflar, fraksiyonlar, tabakalar ve toplumsal kategoriler olarak farklı kavramlardan güç alarak sınıf kuramını geliştirmesine imkan vermiştir.

ÇKTS'da ise bu temel analize ek olarak, politik ve ideolojik ilişkileri içeren toplumsal işbölümü ile toplumsal sınıflar arasında ilişki kurmaktadır. Sınıf analizinin kuramsal yapısına ilişkin olarak getirdiği bir başka yenilik ise “sınıf mevkileri” (sınıfların yapısal belirlenimi) ile konjonktürdeki “sınıf konumları” (sınıf mücadelesinin somut durumu) arasında yaptığı ayrım oldu. Sınıf konumları üzerine vurgusu stratejiye ilişkin kavramlarla kuramı geliştirmesini sağladı.

Poulantzas bu kuramsal gelişimi, tekeli kapitalizme dair incelemeleri içinde ve bu incelemelere referansla kaydetmiş, tekeli kapitalizmin mevcut evresi ve sermayenin uluslararasılaşması sürecinin toplumsal sınıf yapısındaki önemli dönüşümleri de beraberinde getirdiğini ortaya koymuştur. Bu dönüşümler, Poulantzas'ın “tekeli sermaye ile tekeli olmayan sermaye” ve ulusal burjuvaziden ayrı olarak düşünülen bir “iç burjuvazi ile komprador burjuvazi” arasında ayrım yapmasına imkân verir. Bu bağlamda Poulantzas, uluslararasılaşma sürecinin egemen sınıf içindeki uzlaşma ve tutunumu daha kompleks hale getirdiği üzerinde durmaktadır.¹⁴⁷

Devlet tekeli kapitalizmi yaklaşımının tekeli kapitalizminin mevcut evresinde iktidar bloğunun varlığını reddeden ve tekeli olmayan sermayeyi egemen

¹⁴⁷ Max Kosch, “Poulantzas's Class Analysis...”, s. 115.

sınıflardan dışlayarak “anti-tekelci tabaka” olarak halk kitlelerinin yanında konumlandırın anlayışının ardında stratejik bir yönelim yatmaktaydı. Ancak Poulantzas’a göre bu, tekeli olmayan sermayenin sınıf belirlenimini bulanıklaştıran, kimi zaman ampirik bir ölçütü küçük veya orta sermaye terimleriyle orta sınıfın ya da küçük burjuvazinin yanında konumlandırın analizlerinin yanlışlığını örtmemektedir.

Poulantzas bu tekeli olmayan sermayenin tekeli aşamanın dayattığı çözölme etkilerine rağmen varlığını sürdürdüğü ve bunun da sadece bu sermaye fraksiyonunun tekeli sermaye tarafından kullanışlılığı ölçütü ile değeriendirilemeyeceğini, dahası bu fraksiyonun da sömürü ilişkisinde halk kitlelerinin değeri sermaye sınıfı tarafında yer aldığını ortaya koydu. Poulantzas’a göre “görelî” olan bu tekeli sermaye ve tekeli olmayan sermaye ayrımının temeli iki sermaye biçiminin emek süreci ile eklemlenmesi ile ilişkisindeki üretim ilişkilerinde yatmaktadır.

Poulantzas’a göre bu tekeli olmayan sermaye, iktidar bloğundaki tutunum gereksinimi sebebiyle devletin tekeli ekonomik siyasasında belirli “uygun etkilerle”, “kararsız bir uzlaşma dengesi” içindeki ifadesini bulmakta, hatta konjonktüre göre özerk bir “toplumsal güç” olarak işlev görebilmektedir.¹⁴⁸

Öte yandan Poulantzas’a göre, ulusal burjuvazi ve komprador burjuvazi kavram çifti olarak emperyalist metropollerdeki burjuvazinin yabancı sermaye ile ilişkisini açıklamak için uygun olmadığından yeni bir kavrama ihtiyaç duyulmaktadır. Sermayenin uluslararasılaşma süreci, Poulantzas’ın emperyalist aşamaya referansla yeni bir burjuva fraksiyonu tanımlamasına yol vermiştir. Poulantzas’ın “iç burjuvazi” olarak tanımladığı bu fraksiyon, hem anti-emperyalist özelliklere sahip olan ulusal burjuvaziden hem de yabancı emperyalist sermayenin aracısı olarak bu sermayeye bütünsel bağımlılığı ile tanımlanan komprador bir burjuvaziden ayırt edilir.¹⁴⁹

Dolayısıyla uluslararasılaşma süreciyle ilgisinde tanımlanan, heterojen ve konjonktürel öğelerden oluşan iç burjuvazi, “ulusal” bir uzamı içine alan bir burjuvaziye atıfla kullanılmamakta¹⁵⁰, bu burjuva fraksiyonunun yabancı sermayeye karmaşık bir bağımlılığı bulunmaktadır.¹⁵¹

¹⁴⁸ Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary...*, s. 141, 148, 155, 160.

¹⁴⁹ A.e., s.72-73.

¹⁵⁰ A.e., s. 74.

¹⁵¹ A.e., s. 138.

Poulantzas'ın sınıf analizinin de FKP'nden başka bir yönde ama benzer bir şekilde stratejik ittifak arayışına koşut olarak geliştirildiği söylenebilir. Bu analiz, Poulantzas'ın *ÇKTS* kitabının büyük bir bölümünü adadığı, literatürde çokça eleştirilen ve “tekelci kapitalizmin yeniden üretiminin bir ürünü” olarak tanımladığı “yeni küçük burjuvazi”ye dair analizidir. Poulantzas'a göre, bu yeniden üretim, geleneksel küçük burjuvazi saf dışı edilirken yeni küçük burjuvazinin genişlemesine dayanmaktadır.

Poulantzas yeni küçük burjuvaziyi işçi sınıfından ekonomik alanda üretken emek ve üretken olmayan emek ayrımına dayalı olarak ayırt ederken, politik ve ideolojik ilişkiler alanında bu sınıfların toplumsal işbölümündeki konumlarını kafa ve kol emeği ayrımına dayalı olarak sorunsallaştırmaktadır.

Poulantzas'a göre Marx'ın üretimin belirleyiciliği üzerine tezlerinin sınıf yapısı ile ilgili olarak kesin içerimleri vardır. Toplumsal sermayenin yeniden üretiminde belirleyici rol üretken sermayeye düştüğü için, Marx işçi sınıfını ücret kriteri ile değil, kapitalizmdeki egemen sömürü ilişkisine atıfla, doğrudan artı-değeri üreten emek anlamında “üretken emek” olarak tanımlamaktadır. Poulantzas'a göre, artı değer dolaşımı ve gerçekleştirilmesi alanına bağlı olan ücretliler, bu sermaye biçimleri ve bağlı oldukları emek artı-değer üretmediği için işçi sınıfının bir parçasını oluşturmazlar.¹⁵²

Yeni küçük burjuvaziyi ekonomik belirlenimi içinde işçi sınıfından ayırt eden de bu üretken ve üretken olmayan emek ayrımıdır. Ancak sınıfın yapısal belirlenimi

¹⁵² Poulantzas Marx'ta üretken emeğin genel tanımının “maddi üretime doğrudan katılan emek” olduğunu öne sürmektedir. KÜT'te ise üretken emek, doğrudan artı-değer üreten, sermayenin değerlemesi sürecine doğrudan katılan ve sermaye karşısında mübadele edilen emektir. Poulantzas kapitalizmde maddi üretim sürecinin artı değer yaratımıyla eşdeğer olduğunu öne sürerek iki tanımın çelişmediğini belirtir. Bkz. **a.e.**, s. 219-221. Ancak “üretken emek” tanımının tartışmalı olduğunu belirtmekte fayda var. Sözelimi Öngen, üretken emeğin genel tanımı ile kapitalist tanımının farklılığı üzerinde durmakta, Marx'ın öğretmenle sosis işçisi arasında yaptığı ünlü karşılaştırmaya değinmektedir. Bkz. Tülin Öngen, **Prometheus'un Sönmeyen Ateşi**, s. 83-86. Marx *Kapital*'de şöyle demektedir: “Kapitalist üretim, yalnızca meta üretimi değil, özünde artık değer üretimidir. İşçi, kendisi için değil, sermaye için üretir. Bundan dolayı, artık genel olarak üretimde bulunması yetmez... Yalnızca, kapitalist için artık değer üreten ya da sermayenin değerlenmesine hizmet eden işçi, üreticidir. Maddi üretim alanı dışından bir örnek alacak olursak, bir öğretmen, öğrencilerin kafalarını işlemekle kalmadığı, ama aynı zamanda girişimcinin zenginleşmesi için çalıştığı durumda üretici işçidir. Girişimcinin sermayesini bir sucuk fabrikasına yatıracak yerde bir eğitim fabrikasına yatırması, bu ilişkide herhangi bir değişikliğe yol açmaz. Bundan dolayı, üretici işçi kavramı, kesinlikle, faaliyet ile yararlı etki arasındaki, işçi ile emek ürünü arasındaki bir ilişkiden ibaret değildir; aynı zamanda, işçiyi, sermayenin dolaysız değerlenme aracı olarak damgalayan, özgül, toplumsal, tarihsel gelişimin ürünü bir üretim ilişkisidir.” Bkz. Karl Marx, **Kapital Cilt 1**, 2011, s. 485-486.

toplumsal işbölümü içindeki politik ve ideolojik ilişkileri de içermelidir. Sözelimi Poulantzas mühendis ve teknisyenlerin artan şekilde kapitalist üretken emeğin bir parçası olma eğiliminde olmalarına rağmen işçi sınıfına dahil olmadıklarını söyler. Bu grupların yeni küçük burjuvaziye dahil olması, politik ve ideolojik ilişkilerden, toplumsal işbölümü içerisinde bedensel ve zihinsel emek ayrımında zihinsel emeğin yanında konumlanmalarından kaynaklanır.¹⁵³

Yani, ortak ekonomik konum (üretken olmayan emek) yeni küçük burjuvaziye ait grupları tek bir sınıf olarak nitelendirmeye yetmemektedir. Bedensel ve zihinsel emek ayrımı, toplumsal işbölümünün teknik işbölümü üzerindeki önceliği yolu ile hem mühendisler gibi üretken emek tarafında yer alan hem de ekonomik ilişkilerden itibaren işçi sınıfından hariç tutulan, üretken olmayan emek tarafında yer alan grupların yapısal belirleniminde belirleyici bir rol oynar. Dolayısıyla bu ayrım işçi sınıfından ayrı, bir bütün olarak yeni küçük burjuvaziye karakterize etmektedir.¹⁵⁴

Poulantzas'ın yeni küçük burjuvazi analizinin ikna edici olmayan yönleri olduğunu söylemek gerekir. Poulantzas sınıfların yapısal belirleniminde ekonomik ilişkilerin belirleyiciliğinden söz etse de bu konum yeni küçük burjuvazinin tanımlanmasında keyfi olarak yer değiştirir görünmekte, politik ve ideolojik belirlenim ön plana alınmaktadır. Poulantzas sözelimi işçi sınıfı için aynı ölçütü uygulamamakta, "hizmet sektörü"ne dahil olan pek çok grup "üretken veya artı-değer üreten emek tarafında yer almadıkları için" işçi sınıfından dışlanmış olmaktadır. Poulantzas'ın bu grupları işçi sınıfından yalnızca ekonomik alanda değil, politik/ideolojik ilişkiler alanında da dışlayarak zihinsel emek yanında konumlandırması sebebiyle yeni küçük burjuvaziye dahil etmesi de yeni bir tartışma alanı açar.

Poulantzas'a göre bedensel ve zihinsel emek ya da kafa ve kol emeği ayrımları yapılan işin "elleriyle çalışanlar ve çalışmayanlar" arasındaki ampirik bir ayrıma değil, tümüyle politik ve ideolojik ilişkilere referansla kurulmaktadır.¹⁵⁵ Poulantzas, "Buradaki işin zihinsel niteliği nedir?" sorusunu sorarak yanıtını Gramsci'ye dayandırdığını iddia eder. Poulantzas burada Gramsci'nin "ideoloji görevlileri" olarak

¹⁵³ Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary...*, s. 224.

¹⁵⁴ A.e., s.251-252.

¹⁵⁵ A.e., s. 253.

organik aydınlar (entelektüeller) üzerine analizleri ile bir analogi kurmaktadır. Bu toplumsal kategori, beden işçiliğinin karşısında ve zihinsel emeğin yanında içerdiği politik ve ideolojik ilişkiler nedeniyle konumlanmaktadır.

Poulantzas’a göre bankacılar, muhasebeciler, memurlar, ofis çalışanları vb. deki kafa emeği de bir dizi “ritüel, teknik bilgi ve kültürel öğeyi” kapsamaktadır.¹⁵⁶ Burada bedensel emekten ayrı olarak konumlanan zihinsel emeğin “bilgi tekeli” ve “bilginin gizliliği”ne sahip olmakla ilişkisinin kurulduğu açığa çıkar. İşçi sınıfı (bedensel emek) ile ayrımında temellenen bu ideolojik ilişkide “bilinmesi gereken her şey, işçi sınıfının bilmediği, bilemeyeceği hakiki bilgidir.” Eğitimsel aygıtın bu ayrımın yeniden üretilmesinde, özellikle küçük burjuvazi için önemli bir rolü bulunmaktadır. İşçi sınıfı için ise egemen rol ekonomik aygıtın kendisine, işletmeye düşmektedir.¹⁵⁷ Dolayısıyla, Poulantzas’ın vurguladığı kafa ve kol emeği arasındaki ayrım, doğrudan üreticilerin “dışlandığı” bir bilgi biçimi olarak zihinsel emeğe vurgu yapmaktadır.¹⁵⁸

Poulantzas’a göre uzun vadede özerk bir sınıf konumları bulunmayan yeni küçük burjuvazi, burjuvazi ile işçi sınıfı arasında bir salınma göstermekte¹⁵⁹ ve sınıf mücadelesinde burjuvazi ile işçi sınıfı arasında kutuplaşmaları¹⁶⁰ ile fraksiyonlara ayrılmaktadır. FKP’nin tekelci olmayan sermayeyi orta sınıfa dahil etmedeki işçi sınıfının müttefiklerini genişletmek gibi stratejik bir amaçla birleşen hatası Poulantzas tarafından eleştirilmekteydi. Ancak Poulantzas da bu sınıf analiziyle bir başka biçimde ittifak arayışına varmaktadır. Bu analize göre işçi sınıfı yönünde kutuplaşan yeni küçük burjuvazi fraksiyonları, işçi sınıfının müttefikleri olabilir.¹⁶¹ Jessop da Poulantzas’ın sınıf analizinde “tutarsızlık” olarak adlandırılabilen sorunları, onun “stratejik hesaplamalara akademik kesinliğe göre öncelik tanınması”¹⁶² olarak açıklamaktadır. Poulantzas, ÇKTS’de yer alan yeni küçük burjuvazi kavramsallaştırmasına olan eleştirilere yanıt verdiği bir yazısında, işçi sınıfının

¹⁵⁶ A.e., s. 258.

¹⁵⁷ A.e., s. 269-270.

¹⁵⁸ Max Koch, “Poulantzas’s Class Analysis...”, s. 111.

¹⁵⁹ Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary...*, s. 297-298.

¹⁶⁰ A.e., s. 314.

¹⁶¹ A.e., s. 302. Hizmet sektörü çalışanları, ofis çalışanları, öğretmenler, memurlar, teknisyenler, alt düzey mühendisler vb. bu gruba dahil edilir. Bkz. a.e., s.321-326.

¹⁶² Bob Jessop, 1985, s. 174’ten aktaran, Max Koch, a.g.e., s. 118.

tanımını “geniş” tutmanın, reel bir sorun olan “ittifaklar” sorununu ortadan kaldırdığını ve özgül çıkarlarıyla yeni küçük burjuvazinin olası bir halk ittifakında ayrık bir sınıf olarak dikkate alınma zorunluluğunu dile getirmektedir.¹⁶³ Nitekim Poulantzas buradan “burjuvazi ve işçi sınıfı arasındaki güçler dengesinin, ancak işçi sınıfının diğer halk sınıf ve fraksiyonlarıyla ittifaklar oluşturması ve böylece “halk”ı burjuvaziye karşı lehimlemesiyle radikal olarak değişebileceği”¹⁶⁴ sonucuna varmaktadır. Bunun da işçi sınıfının stratejisi ve örgütlenmesine bağlı olduğu öne sürülür. Poulantzas’a göre yeni küçük burjuvaziye ait grupları işçi sınıfına dahil etmek, sorunu çözmek yerine derinleştirmektedir: Böyle bir konumlanma ittifaklar sorununu yok sayarak politik strateji açısından hatalı sonuçlar doğuracaktır.

Poulantzas bu sınıf analizinde ekonomik sömürü içindeki konumlanmadan değil Marx’ta belirsiz bir biçimde bulunan “üretken emek” kavramsallaştırmasından yol aldığı için sözgelimi Wood tarafından Marksist sınıf kuramını tahrip ettiği yönünde yıkıcı eleştirilere tabi tutulmuştur.¹⁶⁵ Aslında Wood’un da teslim ettiği gibi Poulantzas yeni küçük burjuvazinin de sömürüldüğünü ifade etmektedir. Yeni küçük burjuvazi Poulantzas’ta “burjuvazinin daha küçüğü” olarak ya da küçük/orta sermaye kavramları ile anılabilecek bir sınıf değildir. Ancak Poulantzas’a göre işçi sınıfıyla, özgül ideolojik ve politik ilişkilerin eklemlenmesi sebebiyle aynı biçimde sömürülmemektedir.¹⁶⁶

Öte yandan Poulantzas’ın faşizm örneğinde gösterdiği gibi, iktidar fetişizmi, nötr olduğuna inanılan bir devletin yanında konumlanma gibi ortak ideolojik nitelikleri ile, özellikle politik dönemeçlerde destek-sınıf oluşturma eğiliminde olan bu sınıfın işçi sınıfından bu nitelikleriyle ayırt edilmesi önemli görünmektedir. Poulantzas bu analizinde daha ziyade “üretken olmayan emek” ölçütünden, yani ekonomik ilişkilerden itibaren hata yapmaktadır.

¹⁶³ Nicos Poulantzas, “Yeni Küçük Burjuvazi”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 444.

¹⁶⁴ Nicos Poulantzas, **Classes in Contemporary...**, s. 334.

¹⁶⁵ Ellen Meiksins Wood, **Sınıftan Kaçış Yeni...**, s. 56.

¹⁶⁶ Öngen de Poulantzas’ın modelini, “üstyapının sınıf ilişkilerinin yeniden üretimindeki rolüne gereğinden fazla ağırlık verdiği” ve siyasal/ideolojik unsurları “nesnel sınıf konumlarının yapısal unsurları yerine geçirdiği” için eleştiriye açık bulmakla birlikte, “politisizm” yaftasına karşıt olarak, “sınıfların dar ekonomik konumlarının ötesinde toplumsal rolleri olan özneler olarak görmesi, dolayısıyla siyasal ve ideolojik süreçlerin rolüne dikkat çekmesi”nin önemine işaret etmektedir. Tülin Öngen, **Prometheus’un Sönmeyen Ateşi**, s. 218, 240.

Aygıt kavramını devlet aygıtlarıyla sınırlamayan Poulantzas, üretim birimleri olarak şirketlerin de çalışanların özgül sömürüsüne eklemlenmiş politik ve ideolojik ilişkileri maddileştirmeleri ve cisimleştirmeleriyle ekonomik aygıtlar oluşturduğunu öne sürer.¹⁶⁷ Bu anlamda, toplumsal işbölümünde içerilen bu politik ve ideolojik ilişkileri, yalnızca kamu sektörü ile sınırlı olmayan bir bürokratikleşme olgusu ve fabrika despotizmi olguları ile ilgisinde tartışmaktadır. Egemen sömürü ilişkisi olan artı değerın elde edilmesine dayanan fabrika despotizminden farklı olarak bürokratikleşme, “bilgi tekeli” ve “bilginin gizliliğiyle” kafa emeğinin maddileşmesi olarak ideolojik ve politik ilişkilerin eklemlenmesi ile ilgilidir.¹⁶⁸

Poulantzas Marx’tan ilhamla kapitalizmde “yönetim” ve “denetim” işlevlerini incelerken yaklaşımını modern sosyoloji ve ekonomide ele alınan “yöneticiler” ve “elitler” temalarından ayırt etmektedir. Bu anlayış, Marksist sınıf teorisini, 19. yüzyıl için doğru olduğu ama “post-endüstriyel”, “teknik-bürokratik” topluma denk düşmediğini öne sürerek çürütmeyi amaçlamaktadır. Sınıfların onu oluşturan bireysel faillerin bir toplamı olarak görüldüğü bu anlayışta, üretim araçlarının mülkiyetini ellerinde bulunduranlar ile karar alma güçleri arasında radikal bir ayrım yapılarak ikincisinin yöneticiler tarafından uygulandığı öne sürülür.¹⁶⁹

Poulantzas’ın belirttiği gibi, Marx’a göre yönetme ve denetim, sermayenin işlevi olma eğiliminde olsa da, bu işlevler zorunlu olarak kapitalistlerin kendilerince icra edilmezler. Bu anlamda, sermayenin işlevlerini yerine getiren yöneticiler, burjuva sınıfının bir parçasıdır. Poulantzas bu sınıf belirleniminin üretim ilişkileriyle sınırlanamayacağı, bir bütün olarak toplumsal işbölümü ile tanımlandığı, ideolojik politik ilişkileri de içine aldığı üzerinde durmaktadır. Fabrikadaki işin despotik örgütlenmesi, kafa ve kol emeği arasındaki ayrımın bulunan “bilginin gizliliği” ve “bürokratik gizlilik” ile ilişkisindeki konumlarına bağlıdır. Bu konumlar aynı zamanda burjuva sınıfının da belirleyicileri olarak yorumlanır.¹⁷⁰

Poulantzas’a göre, bu yönetim ve denetim işi, “teknik” bir görev değildir ve birbirlerinden kurumsal/işlevselci bir tarzda (erk ve otorite) ayrılamazlar. Toplumsal

¹⁶⁷ Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary...*, s. 277; *Faşizm ve Diktatörlük*, s. 354.

¹⁶⁸ Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary...*, s. 273-276.

¹⁶⁹ *A.e.*, s. 176.

¹⁷⁰ *A.e.*, s. 180.

işbölümünün teknik işbölümü üzerindeki egemenliği, Marx'ın fabrikanın despotizmi olarak adlandırdığı kapitalist emeğin özgül örgütlenmesinin temelidir. Yönetim ve denetleme işi, kapitalizmde üretim sürecinin içinde ve onunla birlikte, kapitalist sınıf ve işçi sınıfı arasındaki politik ilişkilerin doğrudan yeniden üretimi olarak anlaşılmalıdır. Yinelemek gerekirse, Poulantzas'a göre, “[p]olitik ilişkiler, her ne kadar başat konumu bu olsa da devlet ve aygıtlarında konumlanmış ilişkilerle sınırlı değildir.”¹⁷¹

6.5. Kapitalist Devletin Kurumsal Maddiliği

6.5.1. Toplumsal İşbölümü ve Kapitalist Devlet

Poulantzas'ın *DİS*'de kapitalist devlet analizine yaptığı önemli eklemelerden biri de, kapitalist devletin toplumsal işbölümüyle ilişkilendirilmesidir. Poulantzas bir anlamda, *ÇKTS*'da sınıflarla ilgili olarak yaptığı bu ilişkilendirmeyi *DİS*'de devlet ile ilgisinde gerçekleştirir. Poulantzas bu anlamda *SİTS*'ın sınırlılıklarından birini kapitalist toplumsal işbölümü vurgusu olarak görmektedir. Poulantzas'ın kapitalist devleti üretim ilişkileri ve toplumsal işbölümünden yola çıkarak ortaya koyan bir çizgi geliştirmesi, diğer şeyler yanında, devleti meta ilişkileri alanından yola çıkarak açıklamaya çalışan nosyondan kaçınan bir araştırma yönelimi olarak sunulur.¹⁷²

Poulantzas'a göre kapitalist devlet, üretim ilişkilerinden ayrılmış bir halde, fiziksel emekten ayrılmış olan zihinsel emeğin yanında konumlanır ve onu aygıtlarının bütünlüğü içinde somutlaştırır. Kapitalist devlet, bu ayrımın sonucu ve ürünü olmasının yanı sıra, kuruluşu ve yeniden üretiminde de özgül bir rol oynamaktadır.¹⁷³ Poulantzas'ın bu ifadeleri ile kapitalist devletin görelî özerkliğini zihinsel ve fiziksel emek ayrımına dayanan kapitalist işbölümü ilkelerinden yola çıkarak gerekçelendirdiğini öne süren Hirsch'e göre, bu ayrım tüm gelişmiş iktidar biçimlerinin ortak özelliği olduğu için kapitalist devletin özgülüğü ve dolayısıyla

¹⁷¹ A.e., s. 227-229.

¹⁷² Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 60. Poulantzas aynı zamanda, devletin temelini üretim ilişkileri değil de dolaşım ve meta mübadelesi alanıyla ilişkilendiren ve böylelikle sivil toplum/devlet ayrılığını yeniden üreterek devleti sınıf mücadelesi alanı ile eklemlenmede başarısız olan bir akımı, özellikle Galvano della Volpe ve Pashukanis'i karşısına alarak eleştirmektedir. A.e., s. 50-51.

¹⁷³ A.e., s. 55-56.

kapitalizmde kamusal ile özeline ve politika ile ekonominin ayrışmasını açıklamakta başarısız olmasına sebep olmaktadır.¹⁷⁴

Bu eleştirinin yanlışlığını göstermek için Poulantzas'ın yaklaşımını nasıl temellendirdiği üzerinde ayrıntılı olarak durmak gerekiyor. Poulantzas kafa ve kol emeği ya da bedensel ve zihinsel emek arasındaki ayrımın, doğrudan üreticinin emeğin araçları ve nesnesinden tümüyle yoksunlaştırıldığı kapitalizmde aldığı özgül biçimden, yani bu ayrımın “kapitalist biçimi”nden yola çıkmış, Hirsch'in öne sürdüğü gibi tüm sınıflı toplumlara özgü bu ayrımı kapitalist toplumsal işbölümünün ayırt edici niteliği olarak sunmamıştır. Bir başka eleştiri, Poulantzas'ın “zihinsel emeğin devlet bürokrasisi tarafından tekelleştirilmesi”nde somutlanan kafa/kol emeği ayrımına dayalı toplumsal işbölümü vurgusu ile “devletin maddiliğini üretim ilişkileriyle ilişkilendirmede” yetersiz oluşudur.¹⁷⁵

Poulantzas'ın *DİS*'de toplumsal işbölümünü kapitalist devletle ilişkilendirme çabasının kapitalist devleti üretim ilişkilerinden yola çıkarak açıkladığı *SİTS*'daki tavrından bir geri dönüş olduğunu söylemek hiçbir biçimde doğru değildir. Poulantzas kafa ve kol emeği ayrımına dayalı kapitalist toplumsal işbölümünü, ampirik bir ayrım olarak ortaya koymamış, “doğrudan üreticinin emeğin araçlarından tümüyle yoksunlaştırıldığı kapitalizmde özgün bir biçim” aldığından söz etmiş, bir başka ifadeyle kapitalist üretim ilişkileri içinde ve onunla ilişkisinde köklenmiş bir biçim olarak üzerinde durmuştur. Bu özgün biçimin sonucu olarak, zihinsel öğeler doğrudan üreticinin gerçekleştirdiği emekten karakteristik olarak ayrılmakta ve doğrudan üretici güç olarak kol emeği “sermayenin hizmetine” girmektedir.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Joachim Hirsch, **Materyalist Devlet Teorisi**, s. 34. Ayrıca bkz. Joachim Hirsch, John Kannankulam, “Poulantzas and Form Analysis: On The Relation Between Two Approaches To Historical-Materialist State Theory”, **Reading Poulantzas**, Ed. Alexander Gallas, Lars Bretthauer, John Kannankulam vd., Wales, Merlin Press, 2011, s. 57. Öngen ise Marx'ın kafa ve kol emeğini tanımlamadığı, Marx'ın “kolektif emek” tanımının bu ayrımı önemsizleştirdiği üzerinde durmuştur. Bkz. Tülin Öngen, **a.g.e.**, s. 86.

¹⁷⁵ Lars Bretthauer, “Materiality and Condensation...”, s. 75; Joachim Hirsch, John Kannankulam, “Poulantzas and Form Analysis...”, s. 57. Bu eleştiriler Alman Devlet Türetme Okulu'ndan gelmektedir. Ancak eleştirilerine rağmen bu yaklaşım, Poulantzas'ın çalışmasının devlet türetme yaklaşımının biçim-analitik argümanları ile bağdaştırılabileceği görüşündedir. Hatta Poulantzas'ın biçim ve mücadele arasındaki ilişkiyi, özgün bir Marx okuması ile birini diğerine indirgmeden kurmada başarılı olduğu üzerinde durulur. Alexander Gallas, “Reading ‘Capital’ with...” **Reading Poulantzas**, s. 89-90.

¹⁷⁶ Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 55.

Karşıt olarak, kol emeğinden ayrılmış olan zihinsel emek ile politik egemenlik ilişkileri, yani kapitalist bilgi ve iktidar arasında organik ilişkiler kurulmaktadır. Yani, bu ayrımın kapitalist biçimini imleyen ana sorunsal, Poulantzas'ın Foucault'dan da ilhamla öne sürdüğü bilgi ve iktidar arasındaki, halk kitlelerinin tümüyle dışlandığı bir ilişki tipidir.¹⁷⁷ Poulantzas'ın aslında burada ilham aldığı ilk kaynak Foucault değil, fabrika despotizmi üzerine yazdıklarıyla “bilimsel teknik biçimleri” ve politik egemenlik ilişkileri arasında, kısaca kapitalist bilme ve kapitalist iktidar arasında bağ kuran Marx'ın kendisidir.¹⁷⁸ Poulantzas'ın kapitalist bilgi ve iktidar arasındaki ilişki bağlamında etkilendiği ikinci kaynak ise Gramsci'dir. Poulantzas'a göre, Gramsci'nin zihinsel emek üzerindeki kapitalist devletin örgütleyici rolüne dair “sezgisi”, onun entelektüellerin devlet görevlilerine dönüşmesi üzerine yazdıklarında izlenebilmektedir.¹⁷⁹

Ancak bu kuramsal yönsemenin ardında dönemin tarihsel gelişmelerinin önemi şüphesiz yadsınamaz: Poulantzas *DİS*'da toplumsal işbölümü sorununa, *SİTS*'in yayımından sonra gerçekleşen 1968 Mayıs'ı ve işçi hareketi etkisiyle yöneldiği üzerinde durmaktadır.¹⁸⁰ Gerçekten de 68 hareketinin hem Althusser hem de Poulantzas üzerinde tartışılmaz bir etkisi olduğunu belirtmek gerekir. Sözelimi Rancière, Althusser üzerine kendisiyle yapılan bir röportajda 1968 hareketinin düşünsel konumlarını nasıl dönüştürdüğü üzerinde durmaktadır. Rancière, Althusser ve grubunun “bilgi kurumlarını sorgulayan” öğrenci hareketlerine şiddetli bir şekilde karşı koyuşunu katılaştıran bilim ve ideoloji karşıtlığı ve kuramsalcı eğilim ile bağlantılandırarak “bilenler” ve “bilmeyenler” arasındaki dahil olmak üzere hiyerarşisiz bir dünya tahayyülünü ortaya koyan 1968 hareketinin bu duruşu olgularla

¹⁷⁷ Foucault iktidar ve bilgi arasındaki ilişkiyi “zorunlu bir ilişki” olarak görür ve bu ilişkide belirleyici olanın “bilgi öznesinin faaliyeti” değil, “süreçler ve mücadeleler” olduğunu öne sürer. Michel Foucault, **Hapishanenin Doğuşu**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, İmge Yayınları, s. 33-34.

¹⁷⁸ Kapital'in ikinci kitabında iktidarı pozitif/kurucu nitelikleriyle analiz eden bir Marx'ı bulduğunu ifade eden Foucault'nun da Marx'ın atölyede, orduda, mülkiyet biçimlerinde işleyen tahakküm ve bağımlılık biçimleri olarak heterojen iktidar biçimlerine vurgu yaptığını ifade etmesi dikkate değerdir. Bkz. Michel Foucault, “İktidarın Halkaları”, **Özne ve İktidar**, Çev. Işık Ergüden, Osman Akinhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2000, s. 144-145.

¹⁷⁹ Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 56-57. Poulantzas, burjuvazinin kapitalist devletin örgütleyici çatısı altında “tarihte kendini egemen sınıf olarak kurmak için organik entelektüellere ihtiyaç duyan ilk sınıf” olduğunu not eder ve ideolojik aygıtların burjuvaziye örgütlemekte oynadığı rolden söz eder. **A.e.**, s. 61.

¹⁸⁰ **A.e.**, s. 53.

yerle bir ettiğini belirtmektedir.¹⁸¹ Bu olgunun Poulantzas'ın son eserinde *SİTS*'da var olan bu katı bilim-ideoloji karşıtlığını terk etmesinde de önemli bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Bunun etkisi olduğunu düşündüğümüz bir sonuç olarak, *DİS*'de artık genç ve olgun Marx ayrımı üzerinde durulmak yerine Marx'ın eseri bir bütün olarak değerlendirilir ve “radikal kopuş” savının kendi döneminin epistemolojik düzleminden yola çıkarak onu aşmaya çalışan Marx'a atfedilen yanlış bir sorunsal olduğu kabul edilir.¹⁸²

Poulantzas'a göre, kafa emeğiyle siyasi egemenlik ya da bilme ve iktidar arasındaki organik ilişki en eksiksiz biçimde kapitalist devlette gerçekleştirilmektedir. Devlet bu ilişkiye müdahale ederek ve kendine tabi kılarak tüm toplumsal formasyon üzerinde “düzenleyici” bir rol oynar.¹⁸³ Kapitalist devlet bu ayrımın yeniden üretimine hem emekgücünün yeniden üretiminde rol oynayan aygıtları (okul, aile vb.) hem de aygıtlarının bütünlüğü (siyasi partiler, parlamenter sistem, kültürel aygıtlar, medya vb.) ile dahil olur.¹⁸⁴

Poulantzas *DİS*'de devletin kurumsal maddiliğini aynı zamanda türetmeci yaklaşımla eleştirel bir diyalog halinde ortaya koymakta, çağdaş Marksist devlet teorilerine dair değerlendirmesinin büyük bölümünü bu yaklaşımın eleştirisine ayırmaktadır. Poulantzas özellikle *SİTS*'a yönelik “polisizm” eleştirilerinin de bu hattan geldiğini belirtmektedir. Bu argüman çizgisine göre, Poulantzas *SİTS*'da kapitalist devlete özgü politik düzeyi “saf” olarak üretim ilişkileri temelinde ortaya

¹⁸¹ Aliocha Wald Lasowski “Marksizmi Yeniden Kuran Kuramsal Silah Jacques Rancière ile söyleşi”, **Althusser ve Biz**, Çev. Ayşe Meral, İstanbul, İletişim, 2019, s. 175-177.

¹⁸² Poulantzas'a göre Marksist tarihin kavramı ve nesnesi, zamanının “ideolojik temsillerine indirgenebilir” olmamakla birlikte, olgunluk yapıtları da dahil olmak üzere bu temsillerle belirli öğeleri paylaşmaya devam eder. Bu anlamda Poulantzas bilim ve ideoloji arasındaki kopuş olgusunun ona daha önce attettikleri radikal karaktere sahip olmaktan uzak olduğunu sözlerine ekler. Ancak Marx'ın kendi zamanının epistemolojik alanından başlayarak inşa ettiği bu teoriyi “ideolojik temsillerden” ayırt etmek, Poulantzas'ın ajandasında teorik bir sorunsal olarak devamlılığını korur. Poulantzas, bu konumu, Marx'ı aydınlanmanın ve çağının epistemolojik alanının bir tekrarına indirgeyen Foucault'dan olduğu gibi, Marx'ın teorisindeki sorunların varlığını reddeden dogmatiklerden de eşit ölçüde uzaklaşmak olarak tarif eder. Bkz. Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 111-112. Althusser de benzer biçimde kendi zamanının koyduğu sınırları içinde üreten Marx'ta asıl şaşırtıcı olanın, “bu düşüncelerin bütün ağırlığı ve sınırlarına rağmen, kendisinden önce kimsenin göremediği, ya da hemen hemen göremediği bir gerçekliğin bilgisini bize açmış olması” olduğunu belirtir. Louis Althusser, “Sınırları İçinde Marx...”, s. 72.

¹⁸³ Nicos Poulantzas, **a.g.e.**, s. 58.

¹⁸⁴ **A.e.**, s. 60.

koyarak devlet-ekonomi ilişkilerine yeterli dikkati verememiştir.¹⁸⁵ Alman Türetim Okulu’ndan gelen bu eleştirilere göre, Poulantzas devlet türetim yaklaşımının “biçim-analitik argümanlarına yeterli ilgiyi göstermemesi ile devlet ve ekonomi arasındaki ilişkileri açıklamakta yetersiz kalır: Ekonomi politika ayırımını KÜT’ün yapısına referansla açıklar ama devleti üretim ilişkilerinden “türetmekten” kaçınır.¹⁸⁶ Poulantzas’ın Alman Türetim Okulu’na cevabı ise iki hat üzerinden biçimlenir: Poulantzas’a göre devleti saf ekonomik kategorilerden türeten bu yaklaşım, sivil toplum/devlet ayrılığını yeniden üreterek devleti sınıflar mücadelesi alanı ile ilişkilendirmekte ve kapitalist devletin maddiliğini konumlandırmakta başarısız olmaktadır.

Poulantzas’ın üzerinde durduğu gibi, bu argüman çizgisine göre sorun, devleti “sermayenin mantığı” -sermaye birikimi ve genişletilmiş yeniden üretim- ile ilişkilendirerek ortaya koymaktır. Poulantzas’a göre kapitalist devleti sermaye birikiminin “ekonomik kategorilerinden” çıkarsamayı veya türetmeyi amaçlayan bu sorunsal, Poulantzas’ın *SİTS*’dan beri üzerinde durduğu temel soruyu, burjuvazinin politik egemenliğine neden başka bir devlet biçiminin değil de modern, ulusal-halkçı, temsili modern devletin tekabül ettiğini cevaplandırmada, daha açık söylemek gerekirse “devletin kurumsal maddiliğini” konumlandırmakta başarısız olmaktadır.¹⁸⁷

Poulantzas’ın kapitalist devlet kuramının ana meselesinin devleti “ekonomik kategorilerden çıkarsamak” veya sermaye birikimi ile meşruiyete ilişkin işlevlerini bir ayırım ya da tamamlayıcılık nosyonu dahilinde incelemek olmadığını hatırlamak gerekir.¹⁸⁸ Poulantzas’ın *SİTS*’dan beri kendini yerleştirdiği, sınıf-kuramsal

¹⁸⁵ A.e., s. 51. Poulantzas’ın *SİTS*’ın “biçimciliğini” sorumlu tuttuğu ve bu anlamda devlet ve ekonomi arasındaki ilişkilere yeterli dikkati vermediğini bu argüman çizgisine önemli şerhler düşerek kabul ettiği politisizm eleştirisini Jessop da benimsemektedir.

¹⁸⁶ Lars Bretthauer, “Materiality and Condensation...”, s.77.

¹⁸⁷ Nicos Poulantzas, a.g.e., s. 51-52.

¹⁸⁸ Burada Habermas ve Offe gibi isimlerden bahsetmek faydalı olabilir. Habermas ve Offe’a göre, devletin “birikim” ve “meşruiyet” olmak üzere iki fonksiyonu vardır. Devlet, meşruiyet fonksiyonunu yerine getirirken kendini herhangi bir özel çıkarla tanımlayarak meşruluğunu tehlikeye sokmaktan kaçınır; böylece sermayenin bir bütün olarak ihtiyaçlarını gerçekleştirmenin sınırları içinde, devlet tarafından özel politikalar yürütülür. Offe’a göre, devlet ancak sermayenin ihtiyaçları ile ulusal çıkarları denkleştirebilirse ve birikimin koşullarını sağlamak için aldığı önlemlere yönelik kitlesel desteği harekete geçirebilirse sermaye lehine davranabilir. Bob Jessop, “Kapitalist Devlete Dair...”, s. 59. Jessop ise temelde bu iki kavramın birbirlerinden çok farklı işleyen süreçlermiş gibi ele alınmasına “hegemonik projeler” kavramından destek alarak karşı çıkmaktadır. Jessop’a göre, birikimi destekleyen devlet

yaklaşımlara meyleden bu konum, devleti mücadelelerinden ayrı düşünülme-
yen toplumsal sınıflar ile ilişkilendirmektir. Poulantzas'ın devleti önce üretim ilişkileri ve
ardından -hatta eleştirilere göre “iş işten geçtikten sonra!”- sınıf mücadelesi alanı ile
ilişkilendirerek devleti çifte belirlenime tabi tuttuğu eleştirilerine *DİS*'de dolaylı bir
cevap gelmektedir: Devletin üretim ilişkileri ve bu ilişkilerin gerektirdiği toplumsal
işbölümü ile olan ilişkisi, toplumsal sınıflar ve sınıf mücadelesi ile olan ilişkisinden
“epistemolojik olarak ayrı bir düzlemde” değildir. Poulantzas'a göre, devleti, “üretim
ilişkileri ve toplumsal işbölümüyle ilişkilendirmek, devleti sınıflar mücadelesi alanıyla
ilişkilendirmenin, yani tek bir çabanın bir ‘moment’idir.”¹⁸⁹ Yani, Poulantzas devletin
görelî özerkliği üretim ilişkilerine referansla açıklamanın devletin sınıflar
mücadelesi alanı ile ilişkisine dair analizin ancak “başlangıç noktası” olabileceğini öne
sürmektedir.¹⁹⁰

Poulantzas'ın devletin kurumsal maddiliğine olan vurgusunda önemli olan,
devleti politik egemenliğe indirgemek yerine “özümlü bir yapı sergileyen özel bir aygıt”
olarak incelemedeki ısrarıdır. Poulantzas “devlet faaliyetinin gündelik yaşamın her
alanına yayılması” olgusunu devletin işlevlerinin politik egemenliğe
indirgenemeyeceğinin bir göstergesi olarak sunar.¹⁹¹ Poulantzas'ın egemen hukuki-
politik ideolojinin yerini teknokratik bir ideolojinin aldığı, iktidarın “rasyonel-bilimsel
bir pratikten kaynaklanırcasına bilimsel teknik biçimi altında” ideolojik olarak
meşrulaştırıldığı tekelci kapitalizmin mevcut evresine dair analizleri, bilgi ve iktidar
arasındaki ilişkinin özgün biçimlerde kuvvetlendirildiğini göstermektedir.

Ancak Poulantzas'ın kapitalist bilgi ve iktidar arasında kurduğu ilişki salt
ideolojik mekanizmalara indirgenemez ve yalnızca meşruiyet alanında
konumlandırılmaz. Ütopyaya karşıt olarak konumlandırılan bir “bilim”in temellükü
ekonomik aygıtlar -fabrika- aracılığıyla gerçekleştirilirken kapitalist devlet de bilimin

eylemi sadece ekonomik sorunlarla sınırlı olmadığı gibi, meşruiyet de devletin ideolojik/siyasi boyutuna
vurgu yapar gibi görünmesine karşın aynı zamanda uzun dönemli istikrarı birikimin sürmesine bağlı
olan maddi ödünlerin teminine de bağlıdır. Birikim ve meşruiyet birbirleriyle çatışabildikleri gibi
birbirlerini tamamlayan süreçler olarak da görünebilirler. Bob Jessop, “Birikim Stratejileri, Devlet
Biçimleri ve Hegemonik Projeleri”, **Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde
Kapitalist Devlet**, Der. Betül Yazar, Alev Özkazanç, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, 184-185.
Poulantzas'tan oldukça etkilenmiş olan Jessop'un bu argüman çizgisinin Poulantzas'ın yaklaşımı ile
uyumlu olduğu söylenmelidir.

¹⁸⁹ Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 49.

¹⁹⁰ **A.e.**, s. 53.

¹⁹¹ **A.e.**, s. 12.

söylemini örgütleyerek özgül bir etkide bulunur. Fiziksel emeğin yanında konumlandırılan halk kitlelerinin bu bilme biçiminden özgül ve sürekli biçimde dışlanması söz konusudur.¹⁹²

6.5.2. “Modern” Devletin Totalitarizminin İkili Veçhesi: Bireyselleşme ve Türdeşlik

Poulantzas, kapitalist devletin kurumsal maddiliğini, toplumsal işbölümü ile ilişkisinde devlet aygıtında bilginin tekelleşmesinin yanı sıra “devletin bireyselleştirme ve homojenleştirmedeki rolü”, “hukuki biçim” ve “ulus-devlet” olma özelliklerine referansla açıklamaktadır.¹⁹³

Poulantzas, *SİTS*’dan hatırlayacağımız gibi, hukuki-politik ideolojinin sonucu olarak yalıtım etkisi üzerinde durarak üretim faillerinin bu etkinin bir sonucu olarak bireyler-hukuki şahsiyetler olarak kurulduğunu gözler önüne seriyor ve kapitalist devletin bu yalıtılmışlığın bütünlüğünü temsil ettiği tespiti yapıyordu. *DİS*’de bu konuma bir düzeltme ve ek getirerek, Foucault’dan gelen bir etki ile bu yalıtımın/bireyselleşmenin beden politikası¹⁹⁴ ile bağını kurmaktadır. Analizdeki farklılık, devletin bu bireyselleşmede kurucu rolünün ideolojinin ötesine geçen ve “Foucault’un disiplinler diye adlandırdığı bir bilme teknikleri (bilim) ve iktidar pratikleri bütünü aracılığıyla o bireyselleşmenin üretimine katkıda bulunması”¹⁹⁵, bir başka deyişle devletin bu “yalıtım” rolünün ideoloji ile sınırlanmayıp “tekniklerin maddiliği” içinde somutlaşmasıdır.¹⁹⁶ Foucault’ya göre de, bu maddiliği çözümlemek için “şiddet-ideoloji zıtlığından” ve “öznenin önceliğinden” vazgeçmek, süreçlere vurgu yapmak gerekir.¹⁹⁷

Foucault’nun “iktidarın çokbiçimliliği” ve yerini belirli bir kurum ve aygıt içinde belirlemenin zorluğu anlamında “mikrofiziği” ile ilişkilendirdiği “bedenin

¹⁹² A.e., s. 56-57.

¹⁹³ Lars Bretthauer, “Materiality and Condensation...”, s. 75.

¹⁹⁴ Foucault “siyasal beden”i, “insan bedenlerini kuşatan ve onları bilgi nesneleri haline getirerek tabi kılan iktidar ilişkilerine...hizmet eden maddi ve teknik unsurların bütünü” (Michel Foucault, **Hapishanenin Doğuşu**, s. 34.), “bir disiplinsel iktidar tarzı” (a.e., s. 278) olarak tanımlar.

¹⁹⁵ Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 72. Foucault siyasi teknikler olarak bu disiplinleri, denetim mekanizmasını toplumsal gövdenin en ufak öğelerine, toplumsal atomlara-bireylere ulaştıran bir iktidar mekanizması olarak tanımlayarak “bireyselleştirme” ile bağını kurmaktadır. Michel Foucault, “İktidarın Halkaları”, **Özne...**, s. 149.

¹⁹⁶ Nicos Poulantzas, **a.g.e.**, s. 76.

¹⁹⁷ Michel Foucault, **Hapishanenin Doğuşu**, s. 34.

siyasal teknolojisi” kavramsallaştırması, *bireyselleştirme/normalleştirme* sorunsalına göndermektedir.¹⁹⁸ Ancak farklı olarak, *DİS*’de bu atomizasyonda devletin kurucu rolüne güçlü bir vurgu vardır. Toplumsal bedenin bu biçimsel olarak eşit “monad”lara bölünmesi, sivil toplum ve devlet ayrılığından beslenen meta mübadelesi ilişkilerinden türemez. Bireyselleştirme sürecini üretim ilişkilerine değil, meta sahipleri arasındaki bireysel ilişkilere indirgeyen bu yaklaşım meta fetişizmine ait olan kısıtlayıcı alanda kaldığı için kapitalist devletin örgütlenmesini açıklamakta başarısız olmaktadır.¹⁹⁹

Poulantzas *SİTS*’daki vurgusuna benzer biçimde, bu bireyselleştirmenin mistifize edici bir görünüş olmak yerine “korkunç bir biçimde gerçek”²⁰⁰ olduğunu yineleyecektir. Devletin bu bölünmüşlükle ilişkisi doğrudan üreticinin emeğin araçlarından tümüyle yoksunlaştırıldığı/mülksüzleştirildiği kapitalist üretim ilişkilerine ve toplumsal işbölümüne göndermektedir. Kapitalist devlet ise bu sosyo-ekonomik gerçekliğe “toplumsal parçalanma-bireyselleşmeyi sürekli olarak üreterek” müdahil olur: “Devlet bu bireyselleşmeyi, sosyo-ekonomik monadları hukuki politik birey-kışı-özneler olarak kurarak kutsar ve kurumsallaştırır.”²⁰¹

Poulantzas’ın kapitalist devletin “ikili hareketi” olarak tanımladığı bireyselleşme-bütünlük ya da yalıtım-ünitenin temsili, kamusal alandan görece ayrılığı

¹⁹⁸ A.e., s. 32.

¹⁹⁹ Nicos Poulantzas, a.g.e., s. 63-64.

²⁰⁰ A.e., s. 64. Bu noktada, Poulantzas’ın Marx’ın meta fetişizmi teorisini, bu teoride içeren “mistifikasyon” teriminin kısıtlayıcılığı içinde değerlendirerek dışarıda bırakmasına (örneğin bkz. a.e., s. 69-70) hem bir eleştiri hem de bir destek sunmak gerekmektedir. Poulantzas bu yaklaşıma görüldüğü gibi “bireyselleşme korkutucu bir biçimde gerçektir” diyerek karşı çıkmaktadır. Ancak meta fetişizmi ile Marx’ın anlattığı süreç de aynı biçimde bir gerçekliğe vurgu yapar. Marx’a göre, “... bireyin emeği, toplum emeğinin bir parçası olarak, kendisini, ancak, doğrudan doğruya ürünler arasında ve dolaylı olarak bunlar aracılığıyla üreticiler arasında kurulmuş olan değişim eylemi olan ilişkiler aracılığıyla açığa vurur. Bunun için, bir bireyin emeğini öteki üreticilerin emeklerine bağlayan ilişkiler, üreticilere, aslında olduğu gibi, çalışan bireyler arasında doğrudan toplumsal bir ilişki olarak değil, tersine, kişiler arasında maddi ilişkiler ve şeyler arasında toplumsal ilişkiler olarak görünür.” Karl Marx, **Kapital Cilt 1**, 1997, s. 83. Marx’ın ideoloji yaklaşımında özne-bilinç sorunsalından bir kopuş olması açısından bir dönemeç olan bu yaklaşımda “mistifikasyon”, yanlış algılayan bir bilinç meselesi değil, “nesnel” bir olgu ve kapitalizmin yapısal bir sonucudur. Eagleton’un da belirttiği gibi, gerçeklik ile bunların kendilerini zihne sunduğu biçimler arasında “kaçınılmaz bir yapısal çelişki” vardır. Ancak bu anlayış ile sınırlı kalmanın yarattığı sorun, “mistifikasyon” teriminde içeren bir sorundan değil, yine Eagleton’un üzerinde durduğu gibi ekonominin kendi özü içinde bu araçlara sahip olduğuna ya da meta düzeyinde üstyapısal alanlara dair her şeyin açıklanabileceğine kapı aralayan bir sav olmasındandır. Terry Eagleton, **İdeoloji**, s. 130-131. Bu da Poulantzas’ın kapitalist devleti üretim ilişkileri değil-meta mübadelesi alanında açıklayan veya türeten yaklaşımlarına dair eleştirisini doğrular niteliktedir. Nitekim Poulantzas devleti meta fetişizmi alanından türeten yaklaşım ile devletin şeyleşme/fetişleşmeye indirgenliğini belirtmektedir. Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 50.

²⁰¹ Nicos Poulantzas, a.g.e., s. 65-66.

ile imlenen özel alanın devlet tarafından kurulduğuna işaret etmektedir. Bunun sebebi, *SİTS*'da kısıtlayıcı bir biçimde öne sürüldüğü gibi hukuki-ideolojik mekanizmaların dışlayıcı etkisi değil, bizatihi devletin sosyo-ekonomik ilişkiler içindeki varlığıdır.²⁰²

Poulantzas bu yalıtılmış monadların bütünlüğü olarak halk-ulus ünitesinin temsili ile modern bir fenomen olarak totalitarizmin bağıını kurmakta, ancak bunu totalitarizm üzerine çağdaşı olan yaklaşımlardan kendini ayırt ederek yapmaktadır.²⁰³ Burjuva politik ideolojisiyle sıkı sıkıya ilişki halinde olan totaliter fenomen, kapitalist devletin bu ikili hareketi ile kurulan özel/kamusal ayrımının gerçek niteliğini gözler önüne serer: Kapitalist devletin bireysel/özel alandaki dahlinin hukuki ve ilkesel bir sınırı yoktur. Poulantzas bu anlamda özel ve kamusal arasındaki ayrım çizgisini “politik kertenin her yerdeki mevcudiyeti”ni göstermesi anlamında bir “sıfır noktası” olarak betimler.²⁰⁴ Poulantzas hipotetik bir doğa durumundan yola çıkarak güçlü bir devletin gerekliliğini göstermeye çalışan Hobbes’u, devletin rolünü mümkün olduğunca sınırlamayı amaçlayan Locke’un²⁰⁵, toplumsal sözleşme teorilerinin ve hatta Hegel’in gerçek öncüsü olarak görmektedir. Bu anlamda, ekonomik alanda *laissez-faire*’nin politik alanda ise otoriteryanizmin taraftarları olan fizyokratların kökleri toplumsal sözleşme teorilerine ve ondan da önce Hobbes’a gitmektedir.²⁰⁶ Poulantzas’a göre, modern totalitarizmin öncülleri işte bu devlete sınırsız iktidar perspektifleri açan kamu ve özel ayrımındadır: Bireysel-özel alan “devletin stratejik alanına” dahildir.²⁰⁷

Modern yasanın soyut, genel ve biçimsel karakteri ise, meta mübadelesi alanında değil, kapitalist devletle ilişkisinde olduğu gibi üretim ilişkileri ve toplumsal işbölümü alanında çözülmelidir. Doğrudan üreticinin emeğin araçlarından tümüyle

²⁰² A.e., s. 70.

²⁰³ A.e., s. 70-71.

²⁰⁴ A.e., s. 71.

²⁰⁵ Gülnur Acar Savran, *Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau Hegel ve Marx*, İstanbul, Belge Yayınları, 2003, s. 40.

²⁰⁶ Nicos Poulantzas, *State, Power, Socialism*, s. 71. Poulantzas burada “bireyci” burjuva ideolojisinin tıpkı bir madalyonun iki yüzü gibi işlev gördüğüne odaklanmaktadır. Poulantzas’ın değindiği gibi, toplumsal sözleşme teorileri toplumsallık-öncesi bir durum tasavvuru ile yalıtılmış olan birey/atomları tanımlamakta, ancak “özel bireyin özgürlüğü genel iradeyi cisimleştiren devletin otoritesi önünde ansızın ortadan kalkmış gibi görünmektedir.” A.e. Althusser de başka bir bağlamda da olsa, Hobbes’un korkuya ve dehşete dayalı Leviathan’ının “mutlak olmanın her iktidarın özü” olduğuna vurgu yaptığına, üstelik de Hobbes’un bunları totaliterlik adına değil, “ekonomi alanında özgür rekabet” adına savunduğuna dikkat çekmektedir. Louis Althusser, “Karşılaşma Maddeciliğinin Yeraltı..., s. 266-267.

²⁰⁷ Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 72.

yoksunlaştırıldığı bir çerçeve içinde şiddet üretim sürecinde doğrudan uygulanmamakta, hukuk üretim ilişkilerinden görece ayrı bir uzam olarak devletin hatlarını oluşturarak biçimsel bir tutunum olarak dolayım sağlamaktadır.²⁰⁸ Poulantzas’a göre hukuk ve hukuki ideoloji artık yalıtımın sağlanmasında *SİTS*’daki gibi merkezi bir role sahip değildir ancak bu yalıtımın/bireyselleşmenin kurulması sürecine dahil olur. Meşruiyet, üretim faillerinin toprağa dayalı kişisel bağlarından çözülerek “özgürleştiği”nde hukukun “soyut ve gayrişahsi” kertesı yönünde yer değiştirir ve kapitalist üretim tarzlarında hukuki ideoloji ideolojinin egemen bölgesi haline gelir.²⁰⁹ Hukuk, biçimsel ve genel karakteri ile, toplumsal formasyonu egemen sınıfın himayesinde birleştirir.

Poulantzas devletin rolünü hukuki düzenleme içine sıkıştıran yorumdan açıkça kendini ayırt eder. Faaliyeti hukuki sınırları aşan devletin bu hukuki düzenlemeden kaçan bir dizi pratiği ve tekniği vardır.²¹⁰ Poulantzas’a göre, hukuk devleti nosyonu yasa ve terör/şiddet arasında aldatıcı bir karşıtlığa yol vermektedir. Meşru şiddet tekeli elinde tutan kapitalist devlette “yasa”, şiddetin ve fiziksel baskının örgütlenmesinin içsel bir parçasıdır.²¹¹ Bu anlamda, yasallık ve yasadışılık karşıtlık oluşturmak bir yana, aynı kurumsal yapının kısımlarıdır.²¹²

Poulantzas ikinci adımda yasanın toplumsal işbölümüne içkin kafa ve kol emeği arasındaki ayrımla bağını kurmaktadır. İktidar ve bilgi arasındaki kapitalist ilişkiyi ifade eden hukuk, zihinsel emeği özgül olarak yeninden üretir:²¹³ “Modern hukuk devlet nedeniyle tekelleşen bilginin bir biçimine yerleşen bir “devlet sırrı”dır.”²¹⁴

Poulantzas’a göre, kapitalist devletin bir ulus-devlet olma yönündeki “tarihsel eğilimi”²¹⁵ önümüze devlet ve modern anlamıyla ulusun çakışma eğilimi ile ilişkileri

²⁰⁸ A.e., s. 86.

²⁰⁹ A.e., s. 87.

²¹⁰ A.e., s. 84.

²¹¹ A.e., s. 76.

²¹² A.e., s. 85.

²¹³ A.e., s. 89.

²¹⁴ A.e., s. 90.

²¹⁵ A.e., s. 95.

sorununu koymaktadır. Poulantzas bu sorunsalı kapitalizmin uzam ve zamansal matrisleri boyutu ile bir arada inceler.²¹⁶

Böyle bir anlayış, pozitivist ve ampirist bir kavramsallaştırma ile ulusu oluşturan ve değişmez bir doğaya sahip olduğu varsayılan “tarihaşırı” öğelerin (ortak toprak, ortak tarihsel ve kültürel gelenek, ortak dil vb.) birikimi ve devletle eklemlenmesi ile ulus devleti oluşturduğu anlayışından ve meta mübadelesi alanından yola çıkan Marksist yaklaşımların öne sürdüğü “iç piyasanın birleşmesi”²¹⁷ ölçütüne yönelik indirgemecilikten sakınmayı gerektirmektedir. Poulantzas “neden sözü edilen birleşme ulus düzeyinde olmaktadır”²¹⁸ sorusunu sorarak yanıtı ulusu oluşturan bu “görünüşte” doğal öğelerin kapitalizm altında farklı bir biçim aldığına dair bir sorgulama ile bulur.

Toprak ve tarihsel gelenek -uzam ve zamansal matrisler- kapitalizmde önceki üretim tarzları ile aynı anlam ve gerçekliğe sahip olmadıkları gibi, eşitsiz gelişimleriyle tekil toplumsal formasyonlara göre de farklılıklar gösterirler. Bu uzam-zamansal matrisler, “toplumsal işbölümünün maddiliğine, devletin yapısı ve pratiklerine ve kapitalist ekonomik, politik ve ideolojik iktidarın iktidar tekniklerine”²¹⁹ atıfta bulunur. Devlet, egemenlik ve iktidar ağları yoluyla bu uzam ve zamansal matrisler üzerinde kurucu bir role sahiptir. Modern ulusun oluşturucu öğeleri olarak ekonomik ünite, toprak ve gelenek devletin uzam ve zamanın maddi olarak örgütlenmesindeki faaliyetiyle düzenlenmektedir.²²⁰

Özetlemek gerekirse, doğrudan üreticinin henüz sahiplik ilişkisi düzeyinde üretim araçlarından ayrılmadığı prekapitalist toplumların uzamsal matrislerinin “sürekli, homojen, tersyüz edilebilir ve açık” olmak özellikleri vardır. Kapitalist üretim tarzı ise bambaşka bir uzamsal matrisi, Taylorcu işbölümüne özgü “dizisel, parçalı, bölünmüş, hücrel ve tersine çevrilemez” bir uzamsal matrisi gerektirmektedir. Modern devletin dahli, bu uzamsal matrisi çeşitli aygıtlarda (ordu,

²¹⁶ Poulantzas, ulus sorununu Marksizm’in adeta bir “kör noktası” olarak görmekte ve bu gerçekliğinin önemini azımsandığını öne sürmektedir. A.e., s. 93. Poulantzas ulus sorununun Marksizm tarafından azımsanmasının önemli bir sonucu olarak ulus ve işçi sınıfı arasındaki gerçek soruna gönderme yapmaktadır. Çünkü sosyalizme giden özgün yolların “çoğulluğu” anlamında ancak ulusal bir geçiş mümkündür. A.e., s. 117-118.

²¹⁷ A.e., s. 96.

²¹⁸ A.e.

²¹⁹ A.e., s. 98.

²²⁰ A.e., s. 99.

okul, bürokrasi, hapisane vb.) maddileştirerek üzerlerinde iktidarını uyguladığı failleri biçimlendirmektedir.

Ulus-devlet halk-ulusu oluşturan bireylerin ünitesini bu bahsettiğimiz ikili hareket içinde oluşturur: bireyselleşme-bütünlük, ayrıştırma ve türdeşlik (homojenleştirme). Poulantzas’a göre modern totalitarizmin kökleri de buradadır: “birleştirmek için ayırmak ve bölmek, bütünlemek için parsellere ayırmak, kapsamak için atomize etmek, tümleştirmek için bölümlenmek ve farklılıkları ve ötekilikleri yok etmek için bireyselleştirmek.”²²¹

Uzam ve zamansal matrisler, tarihin öznesi olarak eyleyen bir sınıfın - burjuvazinin- yaratımı değil, sınıf mücadelesinin -toplumsal sınıflar arasındaki güç ilişkilerinin- ürünü olarak ortaya çıkarlar.²²² Parçalanmış, dizisel, eşit zamanlara ayrılmış, kümülatif ve tersine çevrilemez²²³ kapitalist zamansal matris de beraberinde benzer şekilde “birleştirme” sorununu getirir. Bir kez daha tekrarlamak gerekirse, bu birleştirme rolü kapitalist devlete düşer.²²⁴ Tek bir zamansal matrisin farklı momentleri olarak farklı ritimleriyle “ayrimsal zamansallıklar” vardır. İşte devlet, bu uzam ve zamansal matrislerin “bağlantı noktası” olan ulusu bir ulus-devlette somutlaştırarak sınırlarını çizmektedir.²²⁵

6.5.3. Baskı ve İdeoloji İkiliğinin Ötesine Geçmek: İktidarın “Pozitif”liği Üzerine

Poulantzas’ın bilgi ve iktidar ilişkisine dair çözümlemesinde Foucault ile bütünleştiği en önemli yönlerden birinin baskı+ideoloji bileşimini aşan bir iktidar teknolojisine ve iktidarın pozitif yönlerine olan vurgu olduğu söylenebilir. Poulantzas, *FD*’de başlattığı bir süreç dahilinde, işlevselci çağrışımlarıyla devleti baskı ve ideoloji çifti ile sınırlayan anlayışın yetkin bir eleştirisini sunarak ötesine geçmektedir.²²⁶

²²¹ A.e., s. 107. Foucault’nun da devletin hem bireyselleştirici hem de bütünselleştirici “totaliter” niteliğine vurgu yapan bir kaynak için bkz. Michel Foucault, “Omnes Et Singulatim”: Siyasi Aklın Bir Eleştirisine Doğru”, *Özne ve İktidar*, Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2000, s. 56.

²²² Nicos Poulantzas, *State, Power, Socialism*, s. 115.

²²³ A.e., s. 110.

²²⁴ A.e., s. 112.

²²⁵ A.e., s. 114-115.

²²⁶ Jessop’a göre, kamu ve özel arasındaki sınırların her iki yanında da yaşam bulan *DİA*’lara neden devletin dışında değil de içinde varlıklar olarak muamele edildiği sorusunun cevabı “işlevselci”dir. Jessop, “Devlet olma durumu böyle geniş işlevler tarafından tanımlanıyorsa neden bu aygıtları tüm

Jessop'a göre bu anlamda Poulantzas'ın *DİS*'de geliştirdiği devletin “toplumsal bir ilişki olduğu önermesi, teoriyi her türlü işlevselcilikten arındırarak “tartışmanın odağını yeniden devletin unsurlarından devlet iktidarına çevirmektedir.”²²⁷

Poulantzas *DİS*'de öncelikle Althusser'in *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* ile *Lenin ve Felsefe* eserleri ve kısmen de Gramsci'ye atfedilen hegemonya sorunsalı üzerinden kurguladığı bu eleştiriyi temel olarak şu adımlar dahilinde geliştirir. Devletin rolünün baskı ve ideoloji ikilisi ile sınırlanamamasının başat sebebi, bu ikilik dahilinde devletin ekonomik faaliyetlerini kavramanın güçlüğüdür.²²⁸ Bu baskı ve ideoloji ikiliği içinde devlet aygıtlarının bütünsel olarak oynadıkları ekonomik rol gizlenmiş olmakta, bu anlamda devlet aygıtlarının “sızdırmaz” alanlara ayrıldığına yönelik bir imajı terk etmek gerekmektedir.²²⁹ İkincisi, devletin ideolojik rolü üzerine vurgu, baskı işlevlerinin azımsanmasına yol açabilmektedir.²³⁰ Üçüncüsü, Poulantzas'a göre Althusser'in devletin baskı ve ideoloji yoluyla eylediği ve işlev gördüğüne yönelik kavramsallaştırması, devletin etkinliğini yasakladığı veya engellediği şeyde bulmakta, ideolojiiyi “gizleme” veya “aldatma” kapasitesi ile eşdeğer ele almaktadır.²³¹ Poulantzas'a göre bu analizin kısıtlayıcılığı, devletin pozitif

toplumsal ilişki alanlarına doğru genişletmiyoruz?” sorusunu sorarak yanıtı Gramsci'nin bütüncül devlet tanımlamasında bulmayı önerir. Bob Jessop, *Devlet Dün, Bugün...*, s. 45.

²²⁷ Bob Jessop, *a.g.e.*, s. 26. Ayrıca bkz. Alexander Gallas, “Revisiting Conjunctural Marxism...”, s. 266.

²²⁸ Nicos Poulantzas, *State, Power, Socialism*, s. 28,30; *Faşizm ve Diktatörlük*, s. 354. Poulantzas *FD*'deki eleştirisine, Althusser'in aygıt kavramını sadece devlet aygıtlarına uygulayıp üretim birimlerine uygulamayan tavrını dahil ederek ekonomik aygıtlar olarak işletmelerdeki politik ve ideolojik ilişkilere dikkat çeker. *A.e.* s. 354-355. Öte yandan, *FD*'de Althusser'in *DİA*'lar teorisinin en sorunlu yanlarından birini bu aygıtların görece özerkliğinden yalnızca “betimsel” tarzda bahsederek *DİA*'ların ünitesini egemen sınıfın ideolojisine göre kurması ve bunun sonucu olarak devlet iktidarının ünitesine indirgemesi olduğunu belirtir. Poulantzas bunu, bu aygıtların görece özerkliklerinin bağlı olduğu sınıf mücadelesinin ideoloji alanındaki temel özelliklerinin ve bu bağlamda egemen ideoloji haricindeki ve onunla çatışma halinde bulunan diğer ideolojilerin dikkate alınmamasının sonucu olduğunu söyler. Poulantzas'ın eleştirisinde öne çıkan nokta, Althusser'in sıralanan sebeplerle sınıf mücadelesini “somut olarak” göz önünde bulundurmayarak “soyut ve biçimsel bir analiz” getirdiği eleştirisidir. *A.e.*, s. 358. Bu soyutluk ve biçimcilik eleştirisi, çoğunlukla Poulantzas'ın Althusser'den kesin kopuşunun belirtisi olarak ortaya konur. Ancak Poulantzas, daha sonra *FD*'de öne sürdüğü bu eleştiriyi -sınıf mücadelesinin göz önünde bulundurulmayışı- “teorik bir olanaksızlık” tan (yapısalcılık) kaynaklanmadığını öne sürecektir. Bkz. “Nicos Poulantzas ile Röportaj...”, s. 535.

²²⁹ Nicos Poulantzas, *State, Power, Socialism*, s. 170.

²³⁰ Poulantzas'ın burada Althusser yerine Gramsci'ye eleştiri yönelttiği ve bu eleştiride Perry Anderson'un *Antinomies of Gramsci* makalesinde öne sürdüğü görüşlerle hemfikir olduğu görülmektedir. *State, Power, Socialism*, s. 29.

²³¹ Poulantzas'ın baskı ve ideoloji çifte terimine yönelik eleştirileri haklı bulunmakla birlikte, Althusser'in ideolojiiyi “illüzyon”la eşdeğer aldığı imasına ve kurucu olması anlamında “pozitifliği”ni görmezden geldiği görüşüne katılmak güç görünmektedir. Poulantzas baskı ve aldatma-saklama-ters çevirme terimleri ile bir arada düşünülen ideoloji ikiliği sınırları içinde düşünmenin indirgemeciliğini faşizm örneği üzerinden gözler önüne sermektedir: Bu yaklaşıma göre kitleler ya baskıyı arzulamış ya

eylemlerini dışarıda bırakmasında ve yalnızca negatif tarzda eylediğini varsaymasında yatmaktadır: "...devlet aynı zamanda, gerçekliği yaratarak, dönüştürerek ve üreterek pozitif bir tarzda eyler."²³²

Poulantzas'a göre devletin "içselleştirilmiş baskı" ve "saklama-ters çevirme" yapısı olarak anlaşılan ideoloji ile sınırlandırılması, kitlelerin iktidar ve devletle ilişkisi olarak "kararsız uzlaşılardan bir dengesi"nin maddi bir dayanağı olduğu ve bu sınıfların mücadeleleri ile de dayatılan maddi önlemler içerdiği gerçeğini açıklayamaz. Devlet, bu gizleme-ters çevirme mekanizması olarak anlaşılan ideolojik rolünün ötesine geçen taktikler, söylemler, bilgi ve bilgi teknikleri üretir. Bu anlamda, Poulantzas her ne kadar *SİTS*'den beri kapitalist devlet ve ideolojinin saklama-ters çevirme yapısının ötesine uzanan rolü üzerinde dursa ve "kapitalist devletin sosyal siyasaları" bağlamında incelediğimiz gibi kapitalist devletin görece özerkliğinin bağımlı sınıflar tarafından egemen sınıflara dayatılan maddi taviz ve önlemler ile bağlantısını kursa da, iktidarın pozitif yönlerine olan bu yeni vurgunun *Hapishanenin Doğuşu*'nda cezai mekanizmaları sadece "baskı" yönleriyle değil, pozitif yönleriyle ele alan ve devletin dar anlamda ideolojik rolünün ötesine geçen "bilimsel bir bilgi, teknikler ve söylemler"²³³ vurgu yapan Foucault ile birleştiğini²³⁴ söylemek yerinde olacaktır.

Bu eleştirilerin, her ne kadar Poulantzas'ın Althusserci bir momentten Gramscici bir momente geçişine²³⁵ dair savı desteklediği varsayılsa da, Althusser'in *DİA*'ları ile sınırlı kalmamakta, özellikle "baskının rolünün azımsanması" yönüyle Gramsci'ye yöneltilmektedir. Benzer ve hatta daha sert eleştirileri Althusser'in son metinlerinde de buluruz. Althusser'e göre Gramsci'nin hegemonya kavramı baskı "uğrağını adeta yutmakta, her şey "hegemonya" düzeyinde olup bitmektedir."²³⁶ Foucault da Poulantzas'ın iktidarın baskıcı yönlerinin azımsanmasına yönelik eleştirilerinden payını alacaktır. Poulantzas'a göre, kapitalizmde iktidarın Foucault'un

da faşist ideoloji tarafından aldatılmış varsayılacaktır. Poulantzas bu noktada faşizmin aldığı bir dizi pozitif önleme dikkat çeker.

²³² Nicos, Poulantzas, *State, Power, Socialism*, s. 30.

²³³ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s. 27-28.

²³⁴ Gökhan Demir, Ali Yalçın Göymen, "Yapısalcılıktan İlişkiselliğe Poulantzas'ın Devlet Kuramı", *Alternatif Politika*, 2017, 9 (1), s. 51.

²³⁵ Peter Thomas, "Conjuncture of the Integral State? Poulantzas's Reading of Gramsci", *Reading Poulantzas*, Ed. Alexander Gallas, Lars Brethauer, John Kannankulam vd., Wales, Merlin Press, 2011, s. 279.

²³⁶ Louis Althusser, "Sınırları İçinde Marx...", s. 196, 199-200.

“disiplinler” adını verdiği açık baskı ve şiddetten daha örtük mekanizmalarla temellendirildiği varsayımı bu iktidarın uygulanmasında baskının yerini konumlandırmakta başarısız olduğu gibi, devletin rolünü azımsamaya götürmektedir.²³⁷

Poulantzas’a göre, baskı ve ideoloji veya şiddet ve rıza çifte terimleri temelinde kalındığında, rıza kimi yazarların faşizme göndermede bulunurken kullandığı “kitlelerin baskıyı arzulamış olduğu” veya “Efendi sevgisi” gibi psikolojik temellere indirgenmekte, rıza olgusunun “maddi pozitif temellerini” konumlandırmak mümkün olmamaktadır. Poulantzas’ın burada yasanın pozitif rolüyle sözünü ettiği, “yalnızca dışlamanın, engellemenin... negatif mantığını” sergilemeyen ve salt “olumsuzlukla” özdeş olmayan, hukuku politik alanın kurucu bir ögesi olarak kodlayan bütünselliğidir. Böylece baskı salt negatif uygulamalar içinde tüketilmez. Rızanın belirleyici nedenlerinden biri, halk mücadelelerinin egemen sınıflara dayattığı maddi tavizlerde kayıtlıdır. Böylece yasa, aynı zamanda tabi sınıfların reel haklarını örgütler ve yaptırım altına alır.²³⁸

Poulantzas’a göre çözüm, baskı ve rıza ikiliğinin ötesine geçmektir.²³⁹ Devletin tekelindeki fiziksel baskı iktidar tekniklerinin ve rıza mekanizmalarının temelini oluşturur.²⁴⁰ Poulantzas’ın da belirttiği gibi modern devleti anlamak için hala Kafka’nın *Ceza Sömürgesi*’ne gitmek gerekir.²⁴¹

Poulantzas’ın devletin ve iktidarın ilişkisel bir kuramına yöneldiği bu son çalışmaları, kuramsal hattının yön değişikliklerine dair farklı yorumları beraberinde getirmiştir. Poulantzas’ı Foucault’ya yaklaştıran yorumlardan farklı olarak, Gramsci’nin hegemonya teorisi ve bütüncül devlet anlayışına yaklaştıran okumaların²⁴² görece yeniliği üzerinde durmak gerekir. Öyle ki, Poulantzas’ın Gramsci’nin bütüncül devlet kavramsallaştırmasına yakınlaşmasına rağmen giderek Gramsci hakkında daha eleştirel bir hale geldiği öne sürülmektedir. Bu konum da yanlış bir “Gramsci okuması”nın değişimlere uğramakla birlikte sürdürülmesine

²³⁷ Nicos Poulantzas, *State, Power, Socialism*, s. 77.

²³⁸ *A.e.*, s. 84.

²³⁹ *A.e.*, s. 80.

²⁴⁰ *A.e.*, s. 81.

²⁴¹ *A.e.*, s. 83.

²⁴² Peter Thomas, *a.g.e.*, b.a.; Panagiotis Sotiris, *a.g.e.*, b.a.

bağlanır. Althusser ve Poulantzas'ı yeniden değerlendiren güncel bir başka yorum, Gramsci ve hegemonya teorisiyle tekrar diyaloga girmek gerekliliğinin altını çizmektedir.²⁴³

Bu yoruma göre hem Poulantzas hem de Althusser Gramsci'nin kuramını sivil toplum-devlet; baskı-rıza momentlerinin ayrımı dahilinde okumakta ısrar etmişler ve hem politik hem de sivil toplumu kapsayan bütüncül devlet kavramsallaştırmasındaki özgünlüğü görememişlerdir.²⁴⁴ Thomas, Gramsci'nin bütüncül devletinin tam da Poulantzas'ın terimleriyle "sınıflar arasındaki iktidar ilişkilerinin maddi ve kurumsal yoğunlaşması" olduğu üzerinde durur.²⁴⁵ Jessop'a göre de, Gramsci (bütüncül devlet tanımlamasıyla) "devleti, devlet ve devlet-dışı kurumları ve pratikleri belirli bir ekonomik, siyasal ve toplumsal proje ve strateji etrafında eklemleyen karmaşık bir toplumsal ilişki olarak" ele almıştır.²⁴⁶

6.6. İlişki Olarak Devlet: Sınıfsal Güçler İlişkisinin Maddi Yoğunlaşması

Marx'ın sermayenin toplumsal bir ilişki olduğu önermesinden ilham alan ilişkisellik tezinin, genel itibarıyla, toplumsal gerçekliğe dair kurulan ikilikleri aşmak için kuramsal bir çerçeve sunduğu, konumuz özelinde ise devleti nesne veya özne olarak sunan yaklaşımların eleştirisi ile paralel yürüdüğü söylenebilir. Jessop, Poulantzas'ın toplumsal ilişki olarak devlet kavramsallaştırmasını, devlet-merkezli ve toplum-merkezli yaklaşımlar arasında bir orta yol olarak yorumlamaktadır.²⁴⁷

Gerçekten de Poulantzas'ın ilişki kavrayışa yol açması anlamında, belirlenim ilişkisine dair nadir bir bakış açısı geliştirdiğini vurgulamak gerekir. Poulantzas'a göre, "toplumsalın uzantısı olarak devlet anlayışı" ve kökleri Hegel'de bulunabilecek "devletin her şeyin temeli-kökeni olduğu anlayış" ortak bir özellik sunmaktadırlar: Devlet ve toplum terimlerinin ağırlıkları değişmekte ancak "basit ve

²⁴³ Lars Bretthauer, **a.g.e.**, s. 85.

²⁴⁴ Peter Thomas, **a.g.e.**, s. 284-285.

²⁴⁵ **A.e.**, s. 285, 288.

²⁴⁶ Bob Jessop, **Devlet Dün, Bugün...**, s. 78.

²⁴⁷ Bob Jessop, **Devlet Teorisi Kapitalist...**, s. 407.

monist bir ilke üzerine kurulu olan ve bir ilk metafizik üzerine yerleştirilen mekanik ve doğrusal nedensellik” sorunsalı aynı kalmaktadır.²⁴⁸

Bu anlamda, Poulantzas’ın kuramını Yeni Hakiki Sosyalizm’in öncüsü olarak gören Wood’un²⁴⁹ tüm eleştirilerinin aksine, Poulantzas nedensellik ilişkilerini dışlamamaktadır. Dışlanan, bir kez daha belirtmek gerekirse, Tarihselci Marksizm’e atfedilen, kökenleri Hegel’de bulunan bir anlayış olarak çizgisel-kronolojik ve mekanik bir nedensellik anlayışıdır.

Bu noktada, Althusser’in yapısal nedensellik kavramının, üst-belirlenim ve alt-belirlenim ilişkilerine verdiği önemin ve ayrımsal ritimleriyle eşitsiz gelişime vurgu yapan zamansallık anlayışının önemi bir kez daha görülmektedir. Nedensellik ilişkilerine dair, konumuz özelinde sınıflara bölünmüş bir toplum ile devlet arasında bir “köken” ilişkisi dahilinde sorulan “hangisi önce gelir” basitleştirici sorusu bu nedenle anlamını yitirmektedir. Eşitsiz gelişim ve ayrımsal zamansallıklar üzerine vurgusunu *DİS*’de de devam ettiren Poulantzas’ın da belirttiği gibi, “[ü]retim ilişkilerinin belirleyici rolü ve sınıf mücadelesinin Devlet ve aygıtları üzerindeki önceliği mekanik bir nedenselliğe -dahası, tarihselcilik olarak adlandırdığımız çizgisel, kronolojik bir nedenselliğe- göre kavranamaz.”²⁵⁰

Ancak farklı içerimlerine önceki bölümlerde değindiğimiz ilişkisellik teriminin anahtar bir kavram olarak yaygın kullanımı bir yandan ihtiyatlı bir yaklaşımı da gerektirmektedir. Poulantzas da “ilişkisel” kavramının bir kullanımına dikkat çekerek kendi yaklaşımını ayırt etmektedir. Sınıf teorisinde sınıf belirlenimini konjonktürel sınıf konumlarına indirgeyen bir yaklaşımı karşısına alan Poulantzas, sınıfların bu anlamda yalnızca “ilişkisel” olarak varolduğunu söylemenin “anti-yapısalcı görünüşünün ardında” nesnel sınıf belirlenimini yadsıyan idealist bir görüş olduğunu öne sürer.²⁵¹

Poulantzas’ın kapitalist devletin ilişkiseli bir yaklaşımına gönderen bu önermesi, öncelikle devletin herhangi bir ilişki -sözelimi bireyler arasındaki bir ilişki-

²⁴⁸ Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 41.

²⁴⁹ Ellen Meiksins Wood, **Sınıftan Kaçış Yeni...**, s. 51-52

²⁵⁰ Poulantzas’a göre köken nosyonu, üretim ilişkilerinin belirleyici rolünü kavrayamaz, çünkü bu anlayış dahilinde özellikle geçiş dönemlerinde -sözelimi Avrupa’daki mutlakiyetçi devlet örneğinde- devletin üretim ilişkilerini önceleyebildiği olgusu ve kurucu rolü kavramsallaştırılmaz. Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 41.

²⁵¹ Nicos Poulantzas, **Classes in Contemporary...**, s., 203.

değil, toplumsal sınıflar arasındaki bir güç ilişkisi olmasıyla, Foucault'nun yaklaşımından da ayırt edilir. “İktidarın mikrofiziği” kavramsallaştırması ile iktidarı “elde tutulan bir ayrıcalıktan çok her zaman faaliyet halinde olan bir ilişkiler ağı”²⁵² olarak tanımlayan Foucault'ya göre:

“İktidar bir töz değildir. kökeni...araştırılması gereken esrarengiz bir şey de değildir. İktidar yalnızca bireyler arasındaki bir tür ilişkidir. Bu tür ilişkiler spesifik ilişkilerdir; yani mübadeleyle, üretimle, iletişimle hiçbir ilgileri yoktur.”²⁵³

Poulantzas ilişkisellik tezini, Marx'ın sermayenin ilişki olduğu önermesi ile koşut olarak geliştirmektedir: “*Nasıl sermaye, daha başlangıçta sermaye ve ücretli emek çelişkisini kendi içinde taşırsa, sınıf çelişkileri de devletin içinden geçerler, çünkü devlet, kendi doğası bakımından bir sınıf devleti olduğu için, bu çelişkileri yine kendi içerisinde yeniden üretir.*”²⁵⁴

Marx'ın sermayeyi bir “ilişki” olarak ortaya koyması, “sermayenin tek başına kendi önkoşullarını yeniden üretmeye ve varoluşunun devamlılığını garanti etmeye mahir olmadığını” içermektedir. Sermaye birikimi, Marx'ın Kapital'de işgününün uzunluğuna dair mücadelelere dair anlatısında betimlediği gibi, biçim ve mücadele arasındaki ilişki içerisinde okunduğunda tümüyle belirlenmiş bir sürece bağlı olmadığı, Jessop'un tabiriyle “sermaye ilişkisinin kurucu tamamlanmamışlığı”ndan söz etmek gerekliliği ortaya çıkar.²⁵⁵

Poulantzas'ın devletin toplumsal bir ilişki olduğuna ilişkin önermesi daha çok bu yaklaşımın üzerine kurulu olduğunu söyleyebileceğimiz son kitabı *DİS* ile ilişkilendirilmektedir. Ancak Poulantzas bu tezi ilk olarak *ÇKTS*'de öne sürer. Poulantzas burada, nesne/şey ve özne olarak devlet ikileminden sakınmak için, devleti bir ilişki, daha kesin bir ifadeyle “güçler dengesinin yoğunlaşması” ya da *DİS*'de ifade edildiği haliyle “sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasındaki bir güç ilişkisinin özgül maddi yoğunlaşması”²⁵⁶ olarak düşünmeyi önermektedir. Şey/nesne olarak devlet, bir sınıf veya fraksiyonun elindeki pasif aygıt olarak araçsallaştırıcı argümana yol

²⁵² Michel Foucault, **Hapishanenin Doğuşu**, s. 32.

²⁵³ Michel Foucault, “Omnes Et Singulatim...”, s. 55.

²⁵⁴ Nicos Poulantzas, **Portekiz, İspanya ve...**, s. 64.

²⁵⁵ Alexander Gallas, “Reading Capital With...”, s. 101. Jessop bu ilişkiyi, “bitmemiş bir şey olarak sermaye” olarak anmaktadır. Bob Jessop, **Kapitalist Devletin Geleceği**, s.53.

²⁵⁶ Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 129.

vermekte, böyle bir anlayış dahilinde devlete hiçbir görelî özerklik tanınmamaktadır. Hegel’de kökleri bulunabilecek özne olarak devlet anlayışında ise, sivil toplumla ayrılığı içinde kavranan devletin mutlak olarak düşünölen özerkliği, “sivil toplum”u rasyonalize eden kerte biçiminde kendi iradesi ile ilişkilendirilir. Her iki durumda da devlet ve toplumsal sınıflar ilişkisi “dışsal bir ilişki” olarak görölmektedir. Nesne-devlet anlayışında sınıf çelişkileri devletin dışındayken, özne-devlet anlayışında devletin çelişkileri toplumsal sınıfların dışında olarak göröñür.²⁵⁷

Poulantzas’a göre, devlet ve sınıflar ilişkisinin birbirlerinden yalıtkı birimler olarak ortaya çıktığı bu iki görüşün ortak özelliğı, sınıfların devlet üzerindeki etkinliğinin yalnızca “dışarıdan” gerçekleştirilen ve bu güçlerin devletin bir parçasını ya da bazen bütünüñü ele geçirmesi şeklinde meydana gelen bir eylem olarak göröñmesidir.²⁵⁸

Toplumun bir eklentisi olarak devlet anlayışından özne olarak devlet kavramsallaştırması ile eşit ölçüde uzaklaşmak, kapitalist devletin basitçe sonuç olarak göröñmesi yerine “kurucu rolü”²⁵⁹ne odaklanmayı gerektirmektedir. Bu konum, elbette Poulantzas’ın *DİS* ile başlattığı bir yönelim olarak göröñemez. Poulantzas *ÇKTS*’da ortaya koyduğu mücadelelerin devlet aygıtları üzerindeki önceliğı tezini tekrar etmekte ve yine bir devamlılık noktası olarak mücadelelerin öncelikli rolü oynamasının devletin rolünü önemsizleştirmediğı üzerinde durmaktadır.

Poulantzas bu çerçeveyi geliştirerek devletin kurucu rolüne odaklanırken hiçbir biçimde “devletçiliğe”²⁶⁰ düşmez. Bunun nedeni, Poulantzas’ın *SİTS*’dan beri eleştirel olarak yaklaştığı “köken” nosyonundan kendini ayırt ederek ilişkişel bir yoruma doğru ilerlemesidir. Devletin üretim ilişkileri ve sınıf mücadelesi ile ilişkişindeki “kurucu rolü”nü anlamak, Poulantzas’ın pozitivist ve ampirist olarak nitelemeyi sürdürdüğü tarihselci akımın “köken” veya “kronolojik başlangıç” nosyonundan kopmayı, devlete öncel bir toplumsal alan varsaymak yerine bu ikisinin eşlenikliğini vurgulamayı gerektirmektedir:

²⁵⁷ Nicos Poulantzas, **Classes in Contemporary...**, s. 161. Ayrıca bkz. Nicos Poulantzas, “Kapitalist Devlet: Milibad...”, s. 160-162; **Portekiz İspanya ve...**, s. 63; **Devlet, İktidar, Sosyalizm**, s. 143, 146.

²⁵⁸ Nicos Poulantzas, **Portekiz, İspanya ve...**, s. 64.

²⁵⁹ Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 38.

²⁶⁰ İng. *statism*.

“Devlete öncel olan bir “doğa durumu” ya da “toplumsal durum” ...yoktur. Devlet, başından itibaren üretim ilişkilerine dair olanlar dahil olmak üzere sınıf mücadelelerinin sınırlarını çizer: piyasa ve mülkiyet ilişkilerini düzenler; politik egemenliği kurar ve politik olarak egemen sınıfı oluşturur; toplumsal işbölümünün tüm biçimlerine-tüm toplumsal gerçekliğe sınıflara bölünmüş bir toplumun çerçevesi içinde damgasını vurur ve onu kodlar.”²⁶¹

Poulantzas’a göre, Özne ve nesne olarak devlet kavrayışları, egemen sınıflar lehindeki devlet politikasını açıklayamadıkları gibi, devletin iç çelişkileri sorununu kavramakta da başarısız olurlar. Devleti bir sınıfsal güçler dengesinin yoğunlaşması olarak düşünmek, devletin sınıf çelişkileriyle kurulmuş ve bu çelişkilerle kendi içinde bölünmüş olduğu, nesne-özne anlayışlarında olduğu gibi “çatlaksız monolitik bir blok” olamayacağı anlamına gelir.²⁶²

Poulantzas’ın görelî özerkliğın devletin kurumsal oyununda bir olasılık olarak kayıtlı olduğuna ilişkin vurgusu ile *SİTS*’dan bu yana üzerinde durduğu “oyun” kavramsallaştırması, devlet-sınıflar ilişkisinin bir dışsalılık ilişkisi biçiminde kurulmasına karşıt olarak, devletin aynı zamanda toplumsal sınıflar arasındaki güç ilişkilerinin “sahnelendiğı” bir zemin olduğuna gönderme yapmaktadır. Bu metaforik kullanım, devletin yekpare bir blok olmanın ötesinde çelişkili bir bütünlük sunduğuna atıfta bulunmakta ve devletle olan ilişkisinde sınıf mücadelesinin belirleyici rolünün salt bir yansıma ilişkisine indirgenemeyeceğı anlamında devleti aynı zamanda bir “stratejik” alan ve süreç²⁶³ olarak tanımlamaktadır. Sınıf mücadelesinin yeniden üretildiğı bir alan olarak devlet kavramsallaştırmasına yapılan bu ekleme, onun basitçe “sonuç” olarak kavranmayacağı anlamına gelmektedir. Poulantzas devlet-merkezli yaklaşımlardan eşit ölçüde “toplumun uzantısı olarak devlet” anlayışından da uzaklaşarak, tam da bu sınıf mücadelelerinin devletin merkezinde cereyan etmekte olduğunu öne sürmektedir.

²⁶¹ Nicos Poulantzas **a.g.e.**, s. 39.

²⁶² **A.e.**, s. 131-132. Poulantzas sınıf ilişkilerini yeniden üreten bir kurum olarak devletin hammaddesinin sınıf çelişkileri olduğunu belirtir. **A.e.**, s. 132. Bu görüşün tam tamına aynı anlamı ifade etmese de Poulantzas’ın devlet aygıtını bölünmez-monolitik bir blok olarak düşünmenin yanlışlığını ifade ettiğı de *FD*’de de bulunduğunu eklemek gerekir. Poulantzas burada soruna daha çok daha kuvvetli bir iç bütünlüğe sahip olan baskıcı aygıttan farklı olarak ideolojik aygıtların çoğulluğı ve baskı aygıtından görelî olarak özerkliklerine atıfla tartışmaktadır. Bkz. Nicos Poulantzas, **Faşizm ve Diktatörlük**, s.356-357.

²⁶³ Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s., 136.

Poulantzas'ın kullandığı oyun metaforu, aynı zamanda analizinin olumsal²⁶⁴ yönüne işaret etmektedir. Üretim ilişkilerinin kapitalizme özgü belirgin yapısı sebebiyle devletin yapısında kayıtlı olan görelî özerklik, devletin faillerinin tutarlı ve rasyonel iradesini vurgulamadığı için, somut olarak bu güçler dengesinin devlet içindeki varlığına atıfta bulunan çelişkili bir oyun olarak sahnelenmektedir.²⁶⁵ Bu da çelişkili bir konum arz eden devletin bütünlüğünün karmaşık olduğuna işaret eder.²⁶⁶

Poulantzas'ın kapitalist devleti ilişkisel olarak “sınıflar arasındaki güçler ilişkisinin maddi yoğunlaşması” biçiminde tanımlayan bu yaklaşımındaki “yoğunlaşma” kavramını yerine oturtabilmek için, önceki çalışmalarından *DİS*'e bir kavramsal yolculuğa çıkmak gerekmektedir. Poulantzas *SİTS*'de da merkezi bir yer teşkil eden bu kavramsallaştırma ile politik düzeyi ve devleti “bir toplumsal formasyonun çelişkilerinin yansıtıldığı ve yoğunlaştığı düzey” olarak tanımlamakta idi. Bretthauer'in de vurguladığı gibi, bu yoğunlaşma, bölgesel kerteler olarak ekonomi, politika ve ideolojiden doğan çelişkilerin politik yapılara doğru “yer değiştirmesi”nin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktaydı. Poulantzas *SİTS*'de bunu bir toplumsal tutunum görüşü ile birlikte ortaya koydu. *DİS*'de ise odağın Gramsci'yi izleyerek “sınıflar arasındaki güç ilişkilerinin yoğunlaşmasına” kayması, bu sınıf güçleri arasındaki bir “ilişki” olarak ele alınan devletin bölgesel bir kerte olarak yorumlanması yerine “stratejik bir alan ve süreç” olarak kavranmasına doğru giden yolda önemli bir köşe taşı oldu.²⁶⁷ Bu, aynı zamanda Poulantzas'a “devlet ve ekonomi arasındaki görece olarak tutarlı ilişkileri tarihsel-somut konjonktürlerde yer alan güçler ilişkisinin bir sonucu olarak kavrama imkanı” vermekteydi.”²⁶⁸

Poulantzas'ın kuramında iktidar bloğu, hegemonik sınıf ve politik kriz kavramlarının sunuluşundan itibaren bulunan “devletin içindeki sınıf mücadeleleri”ne olan vurgusu, devlet aygıtının dışındaki mücadelelerin öneminin azımsanmasına

²⁶⁴ *İng.* contingency. Türkçe'ye yaygın olarak “olumsallık” olarak çevrilen bu kavramın farklı içerimleri ile muğlak bir niteliği olduğuna dair bir şerh düşmek gerekiyor. Burada olumsallığın, rastlantısallığa atıfla kullanılan bir yorumundan söz edilmediği, zorunluluk kavramının ve determinist bir yaklaşımın karşıtı olarak ele alındığı belirtilmelidir. Olumsallığı sosyal-felsefi bir kavram olarak ele alan ve tarihsel yolculuğu içinde yüklendiği farklı anlamları inceleyen bir kaynak için bkz. Aykut Çelebi, “Risk ve Olumsallık: Sosyal Teori-Sosyal Felsefe İlişkisini Anlamaya Yönelik İki Anahtar Kavram”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 56-1, 2001, b.a.

²⁶⁵ Nicos Poulantzas, **Classes in Contemporary...**, s. 164.

²⁶⁶ Nicos Poulantzas, **Portekiz, İspanya ve...**, s. 81-82.

²⁶⁷ Lars Bretthauer, “Materiality and Condensation...”, s. 81.

²⁶⁸ **A.e.** s. 78.

götürdüğü yönünde eleştirilmektedir. Bu eleştiriye göre devletin dışındaki bir sınıflar mücadelesi alanı düşünülemez hale getirilmektedir. Ancak sözgelimi Thomas, bu konumlanmayı Poulantzas'ın araç-devlet anlayışına karşıt duruşu ile birlikte yorumlamaktadır. Thomas'a göre, Poulantzas *DİS*'da bize temel olarak, sınıf mücadelesinin devlet aygıtını dışarıdan ele geçirmeyi değil, bunun yerine onu içeriden dönüştürmeyi amaçlaması gerektiğini söylemektedir.²⁶⁹ Thomas bu ifade ile aslında Poulantzas'ın, Marx'ın "işçi sınıfının varolan kapitalist devlet aygıtını basitçe ele geçirip kendi amaçları için kullanamayacağı"²⁷⁰ prensibini devraldığını ifade eder.

Gerçekten de Poulantzas'ın bu konumunun devleti "bir ilişki" olarak nitelendirmesiyle bağlantılı olduğunu söylemek gerekir. Althusser 1977 tarihli *Sonunda Marksimin Bunalımı!* ve 1978 tarihli *Sonlu Kuram Olarak Marksizm* metinleriyle Marksizm içindeki krize dair bir tartışma başlatmış ve Poulantzas 1979 tarihinde *Marksizm Krizde mi?* ile bu tartışmaya dahil olmuştu. Bu krizin umut verici bir tartışma kapısı araladığı için "yaratıcı" olduğunda hemfikir olan bu metinlerin ortak özelliklerine rağmen farklı yönlerde ilerlediklerini belirtmek gerekir. Althusser sözünü ettiğimiz metinlerde "partinin" devletin dışında konumlanmasının ve özerkliğinin zorunluluğunda ısrar etmiştir.²⁷¹ *Marx in His Limits*'de²⁷² ise "burjuva devletin politik aygıtının işçi sınıfının mücadelesinin 'zemini' değil, nesnesi olması gerektiği"²⁷³ ifadeleriyle Poulantzas'a dolaylı bir cevap vermektedir.

²⁶⁹ Paul Thomas, *Yabancı Politik Marksist...*, s. 230.

²⁷⁰ K. Marx, *Selected Works in Two Volumes*, 1962, Vol.1, p. 516, aktaran Paul Thomas, "Bringing Poulantzas Back...", s. 201. Marx'ın Paris Komünü deneyiminden sonra Komünist Manifesto'ya yazdığı önsözde geçen bu ifade Lenin tarafından "devletin parçalanması" tezine bir dayanak olarak ele alınmış, bu prensiple ayrılmaz bağı üzerinde durmuştur. Bkz. V.İ. Lenin, **Devlet ve Devrim**, Ed. Erkin Özalp, Çev. M. Halim Spatar, Celal Üster, İstanbul, Yordam Kitap, 2015, s. 54. Hatta Lenin, bu ifadenin "bilinçli bir çarpıtma ile" devletin parçalanmasını dışarıda bırakıyormuş gibi sunulmasının "reformizm"e götürdüğünü vurgulamıştır. *A.e.*, s. 136-137. Ancak bu tez, Poulantzas'ı Lenin'in aksi bir yöne, devletin parçalanması yerine "radikal dönüşümü"ne götürüyor. Poulantzas bu görüşe temel olarak Portekiz, İspanya ve Yunanistan'daki askeri diktatörlükler üzerine araştırmasında varmaktadır. Poulantzas'ın buradaki analizine göre devletin "güçler dengesinin yoğunlaşmış hali" olarak bir ilişki olması, sınıf çelişkilerine sahne olması anlamına gelmekte, bu da "sosyalizme geçişin devlet gücünde basit bir yer değiştirmeyle sağlanamayacağı" görüşüne yol vermektedir. Nicos Poulantzas, **Portekiz, İspanya ve...**, 1981, s. 73.

²⁷¹ Louis Althusser, "Sonlu Kuram Olarak Marksizm", **Makyavel'in Yalnızlığı ve Başka Metinler/Althusser'in Mirası**, Çev. Turhan Ilgaz, Alâeddin Şenel, Seda Çarmık, Ankara, Epos Yayınları, 2006, s. 334 (5. dipnot).

²⁷² Türkçe çevirisi için bkz. Louis Althusser, "Sınırları İçinde Marx..."

²⁷³ G.M. Goshgarian, "Translator's Introduction", **Louis Althusser Philosophy of the Encounter: Later Writings, 1978-1987**, Ed. François Matheron vd., Verso, 2006, s. xxvii.

Sınıf mücadelelerinin ve örgütlerinin devletin dışında konumlanmasının mümkün olmadığını öne süren Poulantzas, aslında burada içeri/dışarı terimleriyle düşünmeyi ilişkisel anlayışının bir sonucu olarak reddetmektedir. Kapitalist devlet, bir araç veya nesne değil, “toplumsal güç ilişkilerinin yoğunlaşması” anlamında bir ilişki ve “stratejik bir alan ve süreç”²⁷⁴ olarak tanımlandığında, sınıf mücadelelerinin devletin zemininde gerçekleşen mücadeleler ve içsel çelişkilerinden bağımsız olmadığı ortaya çıkmakta ve içerisi/dışarısı terimleri bu anlamda geçerliliğini yitirmektedir.²⁷⁵ Ayrıca Poulantzas, “iktidarın oyununa dahil olmak ya da olmamanın” ve “devletle bütünleşip bütünleşmemenin” devletin stratejik alanının dışına çıkmaya değil izlenen siyasi stratejiye bağlı olduğunu öne sürerek tavrını ortaya koyar.²⁷⁶

Poulantzas’ın sınıf mücadelesinin devlete dışsal olmayıp devletin tam kalbinde yeniden üretildiğine dair yaklaşımının somut olarak askeri diktatörlükler örneğinde incelendiğini ve hatta bu incelemeye dair analizinden köklendiğini söyleyebiliriz. Poulantzas temel olarak Portekiz, İspanya ve Yunanistan’daki askeri diktatörlükleri incelediği *Crisis of the Dictatorships* isimli, Türkçeye *Portekiz, İspanya ve Yunanistan’da Geçiş Süreci*²⁷⁷ olarak çevrilen kitabında, sivil toplum/devlet ayrılığı temasının olağanüstü rejim biçimlerine yansımalarının şu biçimde olduğunu belirtir:

“...Bu devletlerin, halk kitlelerinin oluşturduğu sivil toplumdan ayrı bir yerde durduklarını, kendilerini yekpare olarak fildişi bir kulede devam ettirip, nihayet bir çatışma (hesaplaşma) sonunda iskambilden bir ev gibi yıkılıverdiklerinin düşünülmesine de yol açmıştır. Böylece bu tek başınalık, sınıf çelişkilerinin devlet aygıtını etkilemesini önleyen, iç çelişkilere karşı sertleşmesini sağlayan bir etken olarak görülmekte, yani sınıf çelişkilerinin bu gerece yansımayaacağı, devlet ile devlet dışında kalan kitleler arasında meydana geleceği ileri sürülmektedir. Böyle bir anlayış çerçevesinde, bu aygıtların iç çelişkileri, sınıf çelişkilerinin üstünde ya da dışında kalan bir takım grup ya da hiziplerin sürtüşmesinden öte bir şey olmaz.”²⁷⁸

²⁷⁴ Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 136.

²⁷⁵ Louis Althusser, “Sonlu Kuram Olarak Marksizm...”, s. 347-348 (yay.haz. dipnot: v).

²⁷⁶ Nicos Poulantzas, **Devlet, İktidar, Sosyalizm**, s. 171.

²⁷⁷ Bkz. Nicos Poulantzas, **Portekiz, İspanya ve...** Poulantzas bu kitabında, bir başka olağanüstü devlet biçimi olan faşizm sorununa eğildiği *Faşizm ve Diktatörlük*’ten bazı noktalarda “kopmalar” olduğunu belirtir. Bu kopuşun bir yönü “incelenen olgunun değişik yapısı ve tarihsel dönem farklılığı” olarak tanımlansa da Poulantzas kopuşun bununla sınırlı olmadığını, yapının bir takım “kuramsal düzeltmeler” içerdiğini de ekler. Poulantzas 1979 yılında verdiği bir röportajda bu kitabın “Leninizm” konusunda bir dönüm noktası olduğunu belirtecektir. Nicos Poulantzas, “Nicos Poulantzas ile Röportaj...”, s. 533.

²⁷⁸ Nicos Poulantzas, **Portekiz, İspanya ve...**, s. 62-63.

Oysaki Poulantzas’a göre bu “iç çelişkiler” özellikle askeri diktatörlüklerin devrilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Devleti “çatlaklardan yoksun yekpare bir blok” olarak gören bu anlayış devletin iç çelişkilerini anlaşılmaz kılmaktadır.²⁷⁹ Oysa, tam da devletin araç niteliğinin en uç örneğini gösterdiği varsayılan askeri diktatörlüklere dair incelemesi Poulantzas’a aksini göstermiş, ilişkisel bir devlet kavrayışına geçişte bu analizinin hatırı sayılır bir etkisi olmuştur.

Burjuvazinin farklı fraksiyonları arasındaki çelişkileri, “halk sınıflarının sömürülmesi ve egemenlik altına alınması için çeşitli taktik ve tarzların birer ifadesi”²⁸⁰ olarak yorumlayan Poulantzas’a göre, bu çelişkilerin devlet aygıtlarında yansması, bu aygıt ve kolların “burjuvazinin falanca fraksiyonu veyahut güç blokunun filan parçasına ait kaleler veya ayrıcalıklı örgütsel siperler” haline gelmesi ile olmaktadır.²⁸¹ Poulantzas sınıfsal çelişkilerin iktidar bloğunun farklı fraksiyonlarının “ele geçirdiği” güç kaleleri olarak devlet aygıtlarında yeniden üretilmesine dair bu analizinde, iktidarın egemen sınıflar tarafından “paylaşılan” bir parseller yığını olarak görüldüğü hatalı anlayışa yenik düşmez. Poulantzas’a göre, “son tahlilde” iktidar bloğundaki hegemonik sınıf ya da fraksiyonun iktidarı anlamına gelen devlet iktidarının bütünlüğü veya “bölünmezliği”, karmaşık bir tarzda, “bu sınıf ya da fraksiyonun gücünü ve örgütlenmesini kapsayan tekil aygıt ya da dalların, devletin diğer aygıt ya da dalları üzerinde çelişkili bir hakimiyet kurması yoluyla” ifade bulmaktadır.²⁸² Üstelik, bu iktidar bloğu içindeki ve iktidar bloğu ile ezilen sınıflar arasındaki çelişkilerin devlet aygıtları içinde yansması, “çelişkilerin bu aktarımının aygıtın özgül ideolojisinde vücut bulması”²⁸³ ile olmaktadır: Yeniden üretilen şey dönüşüme uğramıştır.

Dolayısıyla, ikinci adımda Poulantzas’ın kapitalist devleti ilişkisel olarak “sınıf ve sınıf fraksiyonları arasındaki güç dengesinin maddi yoğunlaşması” olarak ortaya koyan önermesindeki “maddilik” kavramını öne çekmek gerekir. Buradaki vurgu, devletin güçler dengesine indirgenemeyeceği, “kendine özgü bir geçirimsizlik ve

²⁷⁹ A.e., s. 64.

²⁸⁰ A.e.; *State, Power, Socialism*, s. 136.

²⁸¹ Nicos Poulantzas, *Portekiz, İspanya ve...*, s. 81; *State, Power, Socialism*, s. 132-133.

²⁸² Nicos Poulantzas, *Portekiz, İspanya ve...*, s. 82; *State, Power, Socialism*, s. 137

²⁸³ Nicos Poulantzas, *Portekiz, İspanya ve...*, s. 89.

direnç sergileyeceği”ne²⁸⁴ işaret etmesi anlamında önemlidir. Güçler dengesindeki bir değişiklik, devlet içinde doğrudan/dolaylı bir biçimde ifadesini bulmaz.

Poulantzas, *DİS*’de de *SİTS*’daki sunum tarzına benzer bir şekilde, kapitalist devletin egemen sınıflar ve tabi sınıflar karşısındaki rollerini ayrı ayrı ele almaktadır. Poulantzas’ın *SİTS*’da devletin egemen sınıflar için yerine getirdiği “örgütleyici” role dair analizinin sonraki çalışmalarında kapitalist devletin destek-sınıflarla ilişkisine dair güçlü bir vurgu eklenerek devam ettiği, işçi sınıfı ile olan ilişkisinin ise bu analizden ayrı tutulduğu gözlenir. Poulantzas kapitalist devletin burjuvazi politik olarak “egemen sınıf” olarak kurucu rolünde, dolayısıyla da politik mücadele alanındaki örgütleyiciliğinde ısrar eder.²⁸⁵ Poulantzas bu yolla, araçsalçı anlayışlardan sakınarak, kapitalist devlet ve egemen sınıf ilişkisini “özdeşlik” ilişkisi olarak değil, “örgütlenme” ve “temsil” anlamında kurmaktadır. Devlet, kendi içinde fraksiyonlara bölünmüş olan egemen sınıf(lar) karşısındaki “örgütlenme” ve “birleştirme” rolünü, içlerinden birinin hegemonik sınıf ya da fraksiyonu oluşturduğu iktidar bloğunun bileşenleri arasındaki “kararsız uzlaşma dengesi”ne etki ederek kurar ve bu bloğun uzun erimli genel, politik çıkarlarını temsil eder. Devlet bu rolünü ancak egemen sınıflardan “görece bir özerkliği” elinde tuttuğu sürece oynayabilmektedir.²⁸⁶

Devletin bu sınıf çelişkilerinin bir sonucu olarak kendi içinde bölünmüş olması, aygıtlarının “yapısal bir seçiciliğe” sahip olmasına neden olmaktadır. Poulantzas’a göre devlet politikasının “tutarsız ve kaotik” görünmesinin nedeni de, devletin politikasının bu iç çelişkiler dolayımıyla kurulmasıdır.²⁸⁷ Devlette ve onun siyasasındaki bu içsel çatlak, bölünme ve çelişkiler işlevsizlik yaratan arızı olgular olarak görülemezler, aksine devletin siyasası bu çelişkilerin devlet içindeki işleyişinin sonucu olarak ortaya çıkar.²⁸⁸ Bu sınıf ilişkilerince belirlenen çelişkili yapısının bir sonucu olarak devlet, maddi örgütlenmesi içinde karar alma-almama (devletin

²⁸⁴ Nicos Poulantzas, *State, Power, Socialism*, s. 129.

²⁸⁵ *A.e.*, s. 125-127.

²⁸⁶ Nicos Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, s. 141.

²⁸⁷ Nicos Poulantzas, *a.g.e.*, s. 150; “Politik Kriz ve Devletin...”, s. 423. Poulantzas, kapitalizmin incelediği aşamasına atıfla, devletin özellikle ekonomik eylemlerinin çelişkili görünme sebebini, “devletin tabi sınıfların rızasını örgütlenme amacıyla olan eylemlerle tekeli sermaye birikiminin zorunluluklarıyla doğrudan bağlantılı eylemler arasındaki çelişki” olarak yorumlar. Bu anlamda ekonomik siyasasının kendisi muazzam şekilde çelişkilidir. Nicos Poulantzas, *State, Power, Socialism*, s. 170.

²⁸⁸ Nicos Poulantzas, *State, Power, Socialism*, s. 132.

sistematik eylemsizliği), verili bir aygıtta temsil edilen öncelikler-karşı öncelikler ve konjonktürel-çatışmalı önlemler biçiminde somut güçler ilişkisi konfigürasyonundaki konumu ile bağlantılı yapısal-stratejik bir mekanizma sergiler.²⁸⁹ Bu “karşılıklı çelişkileri hem eklemleyen hem de sergileyen, kesişen iktidar ağlarının stratejik bir alan ve süreci” olarak devlet, stratejik zemini içinde farklı aygıtları biçimlendiren taktiklerce kat edilmiştir. Bu düzeyde devletin politikası, “bu açık ve ayrımsal mikro-siyasalar ve taktikler ile tutarlı global bir rasyonel formülasyonun çelişkili bir koordinasyonun” sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.²⁹⁰

Poulantzas devletin maddiliği ile ilişkilendirilmesi gereken “görelî özerkliğinin”, onun iktidar bloğunun fraksiyonları “karşısındaki” özerkliği değil, devletin “içinde” cereyan eden şeyin sonucu olduğunu söyler. Özetlemek gerekirse, sınıf çelişkileri ve sınıf mücadelesi devlet içinde doğrudan ve dolaylı olarak ifade bulmamaktadır. Bu sınıf ve fraksiyonların devlet içindeki mevcudiyeti “çelişik önlemler biçiminde” kendisini gösterir.²⁹¹

Poulantzas ikinci adımda devletin tabi sınıflarla ve halkçı mücadeleler ile ilişkisini kurar. Bu, devlet politikasının iktidar bloğunun sınıf ve fraksiyonlarının çelişkilerine ve bunların devlet içinde yansımalarına indirgenemeyeceği anlamına gelmektedir: “Devlet aygıtları, iktidar bloğu ile belirli tabi sınıflar arasındaki geçici uzlaşmaların (değişken) bir oyunu içinde karşı karşıya getirerek hegemonyayı kutsar ve yeniden üretirler.”²⁹² Devlet iktidar bloğunu örgütleme ve birleştirme rolünü, karşıt olarak tabi sınıfları örgütsüzleştirme ve bölme yoluyla yerine getirir. Bu anlamda devlet, yalnızca iktidar bloğunun fraksiyonları arasındaki değil, aynı zamanda iktidar bloğu ile tabi sınıflar arasındaki güçler dengesini de yoğunlaştırır. Devletin egemen sınıflar/fraksiyonlar karşısındaki görece özerkliği, iktidar bloğunun tabi sınıflar karşısındaki “uzun vadeli topyekûn hegemonyasının sürdürülmesi” için de zorunludur ve bu sıklıkla iktidar bloğuna halk sınıfları lehine alınacak “maddi önlemler”i empoze etmesini gerektirir.²⁹³

²⁸⁹ A.e., s. 134.

²⁹⁰ A.e., s. 136. Bretthauer, burada İngilizce çeviride yapılan önemli bir çeviri yanlışlığına dikkat çekiyor ve Fransızca orijinal metnin “rasyonel formülasyon” ifadesinin yerine “ulusal formülasyon” olarak çevrildiğini ifade ediyor. Bkz. Lars Bretthauer, a.g.e., s. 79.

²⁹¹ Nicos Poulantzas, **Devlet, İktidar, Sosyalizm**, s. 149-150.

²⁹² Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism...**, s. 140.

²⁹³ A.e.

Poulantzas’a göre, işçi sınıfı ile olan çelişkiler devlete “belli bir mesafeden” ifade bulmakta, devlet içerisinde yeniden üretilmeleri ise “dolaylı” yoldan olmaktadır.²⁹⁴ Bu analiz, *SİTS*’da ezilen sınıfların ve mücadelelerinin devlet aygıtlarından sistematik olarak dışlandığını ifade eden Poulantzas’ın şu cümleleri yazmasına sebep olacaktır: “...askeri diktatörlüklerdeki devlet aygıtlarında halk kitleleri “görünürde hiçbir yerde yokturlar. (gerçekte her yerde oldukları anlamına gelse de!)”²⁹⁵

Poulantzas’a göre, “halkçı mücadelelerin devletin içinde kayıtlı olmasının nedeni, devletin kendisini durmadan istila eden mücadelelerin içine gömülmüş olmasıdır.” Bu anlamda, halkçı mücadeleler ve iktidar ilişkileri devletin ötesine uzanmakla birlikte, politik oldukları ölçüde devlete dışsal değildir.²⁹⁶ Yani, halk mücadelelerinin devlete dışsal olmamasının sebebi, devletin yalnızca egemen sınıflar arasındaki güç dengelerini değil, aynı zamanda bu sınıf ve fraksiyonlarla tabi sınıflar arasındaki güçler dengesinin maddi yoğunlaşması olmasıdır. Egemen ve bağımlı sınıflar arasındaki mücadele, devlet aygıtları iktidarı bağımlı sınıflarla çelişkilerinde yoğunlaştırdığı için devlet aygıtlarında ifadesini bulmaktadır.²⁹⁷

Poulantzas askeri diktatörlükler üzerine çalışmasında, devlet aygıtlarının özellikle “halk kitleleri ile liderler arasında sıkışan orta ve alt hiyerarşi tabakasının sınıf mücadelelerinin doğrudan etkisine açık olduğunu, bu durumun devlet aygıtının alt kademelerini üsttekilerden ayıran sınıf bölünmelerini keskinleştirdiğini ve alt-orta düzeyler ile üstler arasında çok güçlü iç çelişkilere yol açtığını” ifade etmektedir.²⁹⁸ Poulantzas’a göre bunun en tipik örneği, Portekiz’de diktatörlüğün devrilmesi sürecinde Silahlı Kuvvetler Hareketinde şekillenen “yerli burjuvazi ve küçük burjuvazi ittifakı” örneğinde yaşanmıştır. Poulantzas buradan halk kitlelerinin diktatörlüklere karşı mücadelelerinde silahlı kuvvetler içinde dahi destek ve hatta müttefikler bulabileceği sonucuna varmaktadır.²⁹⁹

²⁹⁴ Nicos Poulantzas, **Portekiz, İspanya ve...**, s. 82.

²⁹⁵ A.e., s. 65.

²⁹⁶ Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 141.

²⁹⁷ Nicos Poulantzas, “Politik Kriz ve...”, s. 426.

²⁹⁸ Nicos Poulantzas, **Portekiz, İspanya ve...**, s. 66-67.

²⁹⁹ A.e., s. 84-87. Ancak böyle bir ittifaktan Poulantzas’ın bir “sosyalizme geçiş” süreci beklentisi içinde olduğu sonucunu elbette ki çıkarmamak gerekir. Poulantzas’a göre, yerli burjuvazinin kendi hegemonyasını kurmasıyla sonuçlanan Portekiz deneyiminde kaybedilen, “halk kitlelerinin demokrasiye geçiş süreci üzerindeki hegemonyası ve önderliği” olmuştur. A.e., s. 106.

Poulantzas'ın bu analizi kendi içinde birtakım sorunlar barındırsa da, sınıf mücadelelerini devletin içindekilerle sınırladığını söylemek doğru değildir.³⁰⁰ Poulantzas daha ziyade burada devlet aygıtının içinde ve dışında cereyan eden mücadelelerle ilgili “diyalektik bir birlik” kurmaktadır.³⁰¹ Hatta Gallas'ın üzerinde durduğu gibi Poulantzas, “devletin içindeki mücadeleler” kadar “devlete mesafeli olan mücadeleler” ve “devlet biçimi ile ilgili mücadeleler” üzerinde de durmuştur.³⁰² Dolayısıyla Poulantzas, halk kitlelerinin “devlet aygıtlarına koşut olan halk iktidarı biçimleri örgütlemek” ve “devlet aygıtlarının içinde iktidar zeminleri zaptetmek” olmak üzere iki yönlü bir mücadele yürütmesi gerektiğini öne sürmektedir.³⁰³

Bunlarla birlikte, Poulantzas'ın hem halk kitlelerinin devlet aygıtlarından dışlandığını, bu sınıfların mücadelelerinin en iyi ihtimalle belirli bir “mesafeden” ve “dolaylı” olarak bu aygıtlarda yansıdığını söylemesi³⁰⁴ hem de “devlet aygıtlarının içinde iktidar zeminleri zapt etmek” stratejisini önermesinin analizinde sorun yaratan temel yön olduğu söylenebilir. Hatta şu sözleriyle devlete mesafeli olan mücadelelere dair yaptığı ayrımın bizzat kendisi tarafından önemsizleştirildiği görülür: “*Bu mücadele ve hareketler, devletin fizik uzamının dışında yer alsalar bile, siyasi mücadele ve hareketler olduklarından ötürü devlet dışı değildirler: Her türlü şıkta her*

³⁰⁰ Aslında sınıf mücadelelerinin devlete dışsal olmadığını anımsatan, söz gelimi *Alman İdeolojisi*'ndeki politik sahne üzerine vurgularıyla bizzat Marx ve Engels olmuştur: “Devlet içindeki mücadelelerin tümü, sözgelisi, demokrasi, aristokrasi ve monarşi arasındaki mücadeleler, seçim hakkı uğruna yürütülmüş mücadeleler ve benzerleri, aslında hep çeşitli sınıflar arasında yürütülen mücadelelerin dış belirtilerinden başkaca bir şey değildirler.” Bkz. Karl Marx-Friedrich Engels, **Devlet ve Hukuk**, s. 124.

³⁰¹ Nicos Poulantzas, **Portekiz, İspanya ve...**, s. 67.

³⁰² Alexander Gallas, “Reading Capital with...”, s. 95.

³⁰³ **A.e.**, s. 116. Poulantzas bu iki mücadele biçimi arasındaki eşgüdümüne referansla, mücadelenin salt devlet aygıtının “fiziki sınırları” içine hapsedilmesi anlamında “stratejik zeminine bütünsel olarak yayılmayı amaçlayan” bir mücadele olması gerektiğini öne sürmektedir. Nicos Poulantzas, “Devlet ve Sosyalizme Geçiş”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 460.

³⁰⁴ Poulantzas *DİS*'de, tabi sınıfların egemen sınıflar gibi iktidarlarını yoğunlaştıran aygıtlar vasıtasıyla değil, egemen sınıfların iktidarına “muhalif odaklar” biçiminde varolduğunu ancak bu muhalif odakların varlığından halk sınıflarının devletin radikal bir dönüşümü olmaksızın iktidarı ellerinde tutabildikleri sonucunu çıkarmanın yanlış olduğunu belirtmektedir. Bunun sebebi, her ne kadar karmaşık bir düzeyde kurulsun kurulsun egemen sınıfların iktidarını ifade eden “devlet iktidarının ünitesi”dir. Poulantzas devletin tabi sınıfları içinde ancak “tabi sınıflar” olarak tutabileceğini sözlerine eklemektedir. Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 142-143. Bu anlayış Poulantzas'ın şu ifadelerinde de izlenebilmektedir: “Kitleler kapitalist devlet içinde özerk iktidar pozisyonlarını ‘ellerinde tutmazlar’, devletin içsel çelişkileri yoluyla ‘aşındırma öğeleri olarak hareket ederler.’ Nicos Poulantzas, “Devlet ve Sosyalizme Geçiş...”, s. 460.

zaman devletin stratejik alanı içinde konumlanırlar.”³⁰⁵ Poulantzas üstelik bu mücadeleleri yalnızca ideolojik aygıtlarda değil, devletin sert çekirdeği olarak adlandırılan baskı aygıtında -Portekiz örneğinde silahlı kuvvetler içinde bir klikte-öngörmektedir.

6.7. Marksizm’in Krizi: Kapitalist Devlete İlişkin Kuramsal ve Stratejik Sorunlar

Bu tartışmaları biraz daha açmak ve anlaşılabilir kılmak için dönemin tam da konumuz olan devlet teorisinde düğümlenen “Marksizm’in Krizi” üzerine yürütülen tartışmaları biraz daha açmakta fayda var. Althusser’in 1976’da Marksizmin Krizi’ni ilan etmesi üzerine Poulantzas’tan 1979 yılında kaleme aldığı “Marksizm Krizde mi?” ile bir yanıt gelir: “Bu noktada, krizin doğasına ilişkin aramızdaki bütün anlaşmazlıklara rağmen son zamanlarda Marksizmde yaratıcı ve umut verici bir krizden bahseden [Louis] Althusser’le hemfikirim.”³⁰⁶ Althusser 1977 tarihli *Sonunda Marksimin Bunalımı!* ve 1978 tarihli *Sonlu Kuram Olarak Marksizm*’de Marksist kuramın boşluklarının veya “kör noktası”nın devlet ve sınıf mücadelesi örgütleri sorunları üzerinde yoğunlaştığını öne sürecektir.³⁰⁷

Poulantzas’ın da dikkat çektiği gibi, güç ve rıza, baskı ve ideoloji çiftlerini sorgulamak ve devletin ideolojik rolü üzerine odaklanmanın bir baskı aygıtı olarak öneminin azımsanmasına götürmesinin tehlikeleri üzerinde durmanın bizi bir kez daha başlanmış olduğumuz yere, Marksizm’in klasiklerine ve hatta devletin bir araç olma niteliği üzerine tartışmalara götürmesi tartışmanın ironik kısmı olsa gerektir. Devletin

³⁰⁵ Nicos Poulantzas, “Demokratik Bir Sosyalizme Doğru”, **Poulantzas Kitabı**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 502. Ayrıca bkz. Bob Jessop, **Devlet Teorisi Kapitalist...**, s. 307. Poulantzas bu sözleriyle bir kez daha Portekiz, İspanya ve Yunanistan’da halk kitlelerinin belirli bir mesafeden de olsa diktatörlüklerin iç çelişki ve bölünmelerinde etkili olduklarına vurgu yapmaktadır. Bkz. **Devlet, İktidar, Sosyalizm**, s. 170-171. Elbette bu yaklaşımın tekil bir gözlemin de ötesinde devletin bir sınıf ilişkisi olarak mücadelelerin içine gömülü oluşuyla genel bir teorik yönelimle ilişkilendirilmesi gerekir. Poulantzas *DİS*’de bu mücadelelerin “politik oldukları ölçüde devlete dışsal” olmadıklarını yineler. **A.e.**, s. 141.

³⁰⁶ Nicos Poulantzas, “Marksizm Krizde mi...”, s. 517.

³⁰⁷ Louis Althusser, “Sonunda Marksizmin Bunalımı!”, **Makyavel’in Yalnızlığı ve Başka Metinler/Althusser’in Mirası**, Çev. Turhan Ilgaz, Alâeddin Şenel, Seda Çarmık, Ankara, Epos Yayınları, 2006, s. 327; “Sonlu Kuram Olarak Marksizm”, **a.e.**, s. 341. Poulantzas da *DİS*’de Marksist teorisinin devletin politik uzamının özgüllüğü ve temel rolünü ihmal ettiği tespitini yapmaktadır. Poulantzas’a göre, üstyapı-altyapı şeması içinde ifadesini bulan bu ihmalin sorumlusu “ekonomizm”dir. Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 35.

araçsal niteliğine ilişkin yeniden bir tartışma başlatmak, beklenmedik bir yerden, Althusser'den gelmişti. Kapitalist devleti üretim ilişkilerinden yola çıkarak açıklamanın yeterli olmadığı bir sınıf-kuramsal çizgi geliştirmenin gerekliliği tezin başından sonuna dek vurgulandı. Ancak Althusser'den tam da kapitalist devleti üretim ilişkileri ile ilişkilendirmekle yetinen bir yaklaşımın Marx'ı ve Lenin'i, sınıf egemenliğinin bir "aracı" olarak "devlet makinesi"ni ihmal ettiği yönünde bir itiraz gelmekteydi.

Öncelikle Althusser'in bu yaklaşımını geliştirdiği *Sınırları İçinde Marx* metninin teorik açılımlarına rağmen dönemin sağ-Avrokomünist yönelimlerine şiddetli bir karşı çıkış olması ile bir polemik yazısına yaklaştığı söylenmelidir. Devleti "bir sınıf egemenliği aygıtı"³⁰⁸ ve bir "makine" olarak tanımlayan *Fransa'da İç Savaş* ve *On Sekiz Brumaire*'e vurgu yapan Althusser, Lenin'in de özel olarak bu iki terimden söz ettiğini belirtir.³⁰⁹

Althusser devletin "ayrılmışlığının" sahip olduğu kuramsal konum nedir sorusunu sorarak yanıtı tam da *On Sekiz Brumaire* ile yabancılaşma izleğinden ayrılmış olan Marx'ın devletin sınıf egemenliğini sürdürmek için bir "araç" oluşu tanımlamasında bulur.³¹⁰ Althusser'e göre, devletin sınıf mücadelesine müdahale edebilmesi için bu "ayrılmışlığa" ihtiyacı bulunmaktadır.³¹¹

Althusser'in sözünü ettiğimiz metinde bir başka kuramsal güçlüğünün, yeniden üretim sorunsalını aşmayan bir çerçeve geliştirmesi olduğu söylenmelidir. Althusser bir yanda Marx'ın devlette hiçbir "özel giz" görmüyormuş gibi devlet, ideoloji ve politika konularına nerdeyse kayıtsız kaldığı³¹², Lenin'in ise devlet konusunda değindiği iki terim olarak "aygıt" ve "makine"nin "özel" olduğunu yinelemesine

³⁰⁸ Karl Marx, *Fransa'da İç Savaş*, Çev. Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları, 4. Bs, 2012, s. 59.

³⁰⁹ Louis Althusser, "Sınırları İçinde Marx...", s. 121. Althusser'in araçsal bir yorumu yanlış metinlerde aradığı düşünülmektedir. Sınıf egemenliği aygıtı veya makine olarak devlet kavramsallaştırmaları devletin araç niteliğini vurgulamaz.

³¹⁰ A.e., s. 104. Althusser bu bölümde şöyle demektedir: "Marx ve Lenin'e göre devlet "ayrı" ise, bundan "sınıf mücadelesinden ayrı" anlamını çıkarmak gerekir. Böyle bir şey karşısında devletin "boydan boya" sınıf mücadeleleriyle çalkalandığını savunan tüm kuramcılarımız ürperecektir (...)" A.e. s. 106.

³¹¹ A.e., s. 107. Aslında Althusser devletin araç olmasını "ayrı" olmasıyla, bu ayrılmışlığı da sınıf mücadelelerinden ayrılığıyla ilişkilendirerek başka bir pencereden Poulantzas'ın devletin görelî özerkliği kuramsallaştırmasına yaklaşıyor gibidir. Ancak Althusser kendisini bu hattan ayırarak, bu ayrılmışlığın "özerklik" ile hiçbir ilgisinin olmadığını ve Marx ve Lenin'in de bundan söz etmediğini belirtecektir. A.e., s. 123.

³¹² A.e., s. 82.

rağmen bu “özel” niteliğini ya da farklı bir yapıya sahip oluşunu açıklamadığını³¹³ öne sürer. Althusser’in önerisi, önceki çalışmalarıyla devamlılık sağlayacak biçimde yeniden üretim kategorisinin hesaba katılmasıdır.³¹⁴ Althusser sahiplendiği “makine” terimini buhar makinesi benzetmesiyle neredeyse mekanik tarzda bir devindirici olarak, “bir iktidar üretme makinesi” olarak ele almakta, devletin “şiddet-enerji”yi (egemen sınıfa ait) “iktidar-enerjiye” dönüştürdüğü üzerinde durmaktadır.³¹⁵

Marksizm’in krizinin devlet ve sınıf mücadelesi örgütlerine ilişkin yaklaşımlarda düğümlendiği tespitinde ortak olan iki kuramcının bu noksanları gidermek için farklı çözümlere ulaşarak devlet teorisinde iki farklı kuramsal hatta ilerledikleri, ancak bunun başat sebebinin politik stratejiye ilişkin sorunlarda farklılık olduğu görülmektedir. Bir adım daha ileri giderek her ikisi de çalışmalarında bir takım kuramsal düzeltmelerle ilerleyen Poulantzas ve Althusser’in felsefi olarak yakınlıklarını sürdürmelerine rağmen politik-stratejik konularda farklılaştıkları öne sürülebilir. Poulantzas *ÇKTS*’den beri devleti sınıflar arasındaki güç ilişkilerinin maddi yoğunlaşması olarak görmeye yönelmişken Althusser devlete sınıf egemenliğini yeniden üreten bir “makine” olarak bakmaktan ve “devletin radikal dönüşümü”nü öneren Poulantzas’ın aksine “devletin parçalanması” nosyonunu sahiplenmekten vazgeçmemiştir. Althusser bunun için, yine devletin içindeki mücadelelerin önemine vurgu yapan Poulantzas’ın aksine partinin devletin dışında konumlandırılmasının zorunluluğu üzerinde durmaktadır.³¹⁶

Althusser *Marx in His Limits*’de Poulantzas’a bu konuda üstü kapalı eleştiriler yöneltmiş ve işleyişinde sınıfsal içeriğini gizleyen devlet aygıtlarının, devletin “sert” çekirdeğinin sınıf mücadeleleri tarafından etkilenmesi ve dönüştürülmesinin güçlüğü üzerinde durmuştur.³¹⁷ Althusser’e göre gerçek birer fenomen olan devlet aygıtındaki çelişkiler ve devletin “karmaşıklığı”ndan yola çıkarak “devletin boydan boya sınıf mücadeleleriyle sarsıldığını” savunmak sınıf mücadelelerinin yarattığı etkileri ya da

³¹³ A.e., s. 121.

³¹⁴ Althusser’e göre, Marx’ın ve Lenin’in düşüncesini “mutlak sınırları”ndan çekip çıkarmak ancak yeniden üretim sorunsalını dahil etmekle mümkün olabilecektir. A.e., s. 144.

³¹⁵ A.e., s. 151-158. Sotiris’e göre, Althusser’i politik iktidar üreten bir “makine” olarak devlet ve devletin mutlak dışarı olarak toplumsal hareketler alanı arasında şematik bir ayırım yapmaya götüren, tam da Gramsci’nin bütüncül devletine yakın bir kavramın yokluğu olmuştur. Panagiotis Sotiris, a.g.e.

³¹⁶ Alexander Gallas, “Revisiting Conjunctural Marxism...”, s. 271.

³¹⁷ A.e., s. 273.

bıraktığı izleri bu mücadelelerin kendisi sanmaktan ibarettir: “Oysa ben, devletin en canalcı yerinde, ta kalbinde, yani fiziksel, siyasal, polisiye ve üst düzey idari müdahale gücünde, olabildiğince sınıf mücadelesinden etkilenmeyecek, hele ki “boydan boya sınıf mücadelesiyle sarsılmayacak” biçimde kurulduğunu savunmaktayım.”³¹⁸

Gallas da Althusser’in araçsalcılığa yaklaşan bu teorik hattının güçlüklerine rağmen Poulantzas’ın stratejik düşüncelerine yerleştirmekte başarısız olduğu önemli bir sorunu dile getirdiğini vurgulamıştır: “Uygulanabilir bir dönüşüm stratejisi devletin baskı aygıtına erişimin güç olduğunu dikkate almalıdır.”³¹⁹ Gallas, bu anlamda iki düşünürün ayrıldığı noktanın, Althusser devletin onun dışında faaliyet gösteren politik güçlerce parçalanmasını savunan otonomist bir görüş geliştirirken, Poulantzas’ın devletin içinde ve dışında radikal bir dönüşüm başlatmayı amaçlayan güçlerin birliği olarak Avrokomünizmin sol-kanat bir versiyonunu geliştirmesi olduğunu öne sürer.³²⁰

Bu yaklaşımlar sosyalizme geçiş ve strateji sorunlarını tartışmaya açmaktadır. Sosyalizme geçiş, araç olarak anlaşılan devlet “makinasının” ele geçirilmesi ile değilse hangi yolla olacaktır? Poulantzas bunu -ardında pek çok da soru bırakarak- “devletin radikal dönüşümü” olarak cevaplar.

Poulantzas *DİS*’de sosyalizm ve demokrasi arasındaki bağı koparan bir Marksizm-Leninizm anlayışından uzaklaştığını ve demokratik sosyalizm hattında yer aldığını ilan edecektir. Öyle ki Poulantzas son kitabı *DİS*’in ardında yatan iki önemli sorunsalı “yeni bir fenomen olarak ortaya çıkan devlet otoriteryanizmi” ve “demokratik sosyalizm üzerine tartışmalar” olarak tanımlayacaktır.³²¹ Ancak Poulantzas’ın koptuğu ve yerine kendini yerleştirdiği anlayışlar Marksizm’den reformizme uzanan bir hat dahilinde nitelendirilemez. Poulantzas’ın karşısına aldığı yorum, Stalinizm tarafından sistemleştirilen ve dogmatikleştirilen bir “Marksizm-

³¹⁸ Louis Althusser, **a.g.e.**, s. 119-120.

³¹⁹ Alexander Gallas, **a.g.e.**, s. 275.

³²⁰ **A.e.**, s 277.

³²¹ Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 7. Aslında görüleceği gibi bunlar, birbirlerine sıkı sıkıya bağlı iki sorunsal olarak Poulantzas’ın zihninde yer etmiş, hatta demokratik sosyalizm üzerine ilgisi tam da devlet otoriteryanizmi üzerine araştırmalarından esinlenmiştir. Bunda döneminin tartışmalarının payı olduğu da açık olmakla birlikte Poulantzas kendisini Avrokomünist yaklaşımların reformculuğundan ayırmaya özen göstermektedir.

Leninizm” anlayışıdır.³²² Bu anlamda, Poulantzas’ın öne sürdüğü demokratik sosyalizm anlayışının proletarya diktatörlüğü³²³ karşısında reformist bir seçenek değil, her ikisinden de ayrılma amacı güden “yeni” bir yaklaşım olduğu üzerinde ısrarla durmak gerekiyor. Nitekim Poulantzas, bu yaklaşımıyla, sosyal demokrat anlayışlarla Stalinizm’i “devletçilik” ve “halk kitlelerinin inisiyatiflerine olan derin bir kuşku”³²⁴ üzerine ortaklaştırarak her iki hattan da ayrılmayı önermektedir. Poulantzas’ın otoriteryanizm tehlikesine dikkat çeken eleştirisi ise, Marksizm-dışı olmak bir yana, Rosa Luxemburg’un aynı hattaki eleştirisinden destek almakta, ona yakınlaşmaktadır.³²⁵

Ancak Poulantzas’ın ortaya koyduğu bu yeni hat, önceki yapıtlarında da yer alan Stalin eleştirisinin ötesine uzanarak bu eleştiriye Lenin’in ikili iktidar stratejisine doğru genişletmeyi, “devletin parçalanması” nosyonunu terk ederek “devletin radikal dönüşümü”nü ajandaya almayı gerektirmekteydi.³²⁶ Poulantzas 1979 yılında kendisiyle yapılan bir röportajda *Crisis Of the Dictatorships* kitabını Leninizm konusunda belirleyici bir dönüm noktası olarak tarif eder.³²⁷ Gerçekten de Poulantzas demokratikleşmenin devlet aygıtının parçalanmasını içermemesi gerektiği görüşünü temel olarak burada inşa etmektedir.³²⁸ Poulantzas karşısına Lenin’in “araçsalıcı” devlet anlayışının damgasını taşıdığını düşündüğü “çifte iktidar stratejisi”ni alır. Çifte iktidar stratejisinde devlet aygıtının radikal dönüşümü değil, ele geçirilmesi ve ikamesi söz konusudur.³²⁹

³²² Nicos Poulantzas, “Marksizm Krizde mi..., s. 519. Poulantzas Devlet İktidar Sosyalizm’in Giriş bölümünde de bu kitabın “Marksizm’in Marksizm-Leninizm olarak dogmatikleştirilen belirli bir yaklaşımından kesin kopuşunu imlemekte” olduğunu ilan etmektedir. Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 7.

³²³ Poulantzas’a göre, Marx’ta proletarya diktatörlüğü “stratejik” bir sorundur ve Marx’ın eserlerinin bütüncül okumasından çıkan sonuç, Marx’ın “sosyalizm ile demokrasi arasındaki sıkı münasebeti” vurguladığını göstermektedir. Nicos Poulantzas, “Demokratik Bir Sosyalizme..., s. 490, 496.

³²⁴ Nicos Poulantzas, “Demokratik Bir Sosyalizme..., s. 489.

³²⁵ Alexander Gallas, “Revisiting Conjunctural Marxism..., s. 268; Nicos Poulantzas, “Demokratik Bir Sosyalizme..., s. 492-493. Tüm bunlarla birlikte, Poulantzas *DİS*’de “yalnızca kendi adına konuşmakta olduğunu” yineler. Elbette bu tavrı, dogmatikleştirilmiş bir Marksizm yerine “kendi kafalarıyla düşünen okurlar” temenni eden bir Marx’tan ilham aldığı gerçeğini değiştirmemektedir.

³²⁶ Nicos Poulantzas, “Demokratik Bir Sosyalizme..., s. 489-490.

³²⁷ Nicos Poulantzas, “Nicos Poulantzas ile Röportaj..., s. 533

³²⁸ Nicos Poulantzas, **Portekiz, İspanya ve...**, s. 119.

³²⁹ Nicos Poulantzas, “Demokratik Bir Sosyalizme..., s. 495. Poulantzas Gramsci’nin manevra ve mevzi savaşı ayrımında da Leninist çifte iktidar stratejisinin bir uyarlamasını görür. **A.e.**, s. 497.

Poulantzas'ın devletin içi ve dışı kavramlarına takılıp kalan mücadele biçimlerini keskin çizgilerle ayırtırmak yerine bu ikisinin bir “eşgüdümünü” önermesi de, Lenin'in çifte iktidar stratejisi ve onunla uyumlu olduğunu öne sürdüğü Gramsci'nin manevra ve mevzi savaşı ayrımlarıyla yakından bağlantılıdır. Poulantzas'a göre, bu terimlerde ifadesini bulan devlete karşıdan saldırıya geçmek veya onu kuşatmanın devletin içinde olup bitenlerle ilişkisini kurmak güç gözükmemekte ve bu anlamda devlet aygıtı ile onun mutlak dışı olarak mücadeleler anlayışı sürdürülmektedir.³³⁰

Bu anlamda, Poulantzas'ın sosyalizme giden demokratik yol anlayışı, bu aygıtın fizik uzamı dışında kalan bir mücadeleye karşıt olarak konumlandırılan, devlet aygıtının fizik uzamı içine sıkışıp kalmış bir iç mücadeleye dair bir seçenek değildir. Poulantzas'a göre bunun sebebi her şeyden önce, devletin fizik olarak dışında kalan bir mücadelenin de her zaman devlet içinde yankılarının olacağı fikrinden kaynaklanmaktadır.³³¹

Poulantzas'a göre demokratik sosyalizm veya “sosyalizme giden demokratik yol”, halk kitlelerinin mücadeleleri ile ilişkilendirilmesi gereken temsili demokrasi ve özgürlüklerle tabandan demokrasi ve özyönetim formlarının eklemlenmesi ile “devletin radikal bir dönüşümünü” amaçlamalıdır. Poulantzas, Lenin'in çizgisinin “otoriter devletçilik” değil, biçimsel olarak adlandırılan demokrasinin radikal bir biçimde doğrudan ikamesi üzerine kurulu olduğunu belirtir. Ancak Poulantzas'ın temsili demokrasi ile doğrudan demokrasinin eklemlenmesi üzerine kurulan anlayışı, Rosa Luxemburg'un temsili demokrasinin tüm biçimlerinin yok edilerek “siyasal yaşamın boğulması” ve “bürokratizm” tehlikelerine işaret ettiği eleştirisinden³³² de güç alarak, temsili kurumların yokluğunda doğrudan demokrasinin de işlerlik kazanmadığı düşüncesinden köklenmektedir.³³³ Dolayısıyla devletin parçalanması (ve ikinci bir iktidar ile ikame edilmesi) anlayışında gözlemlenen asıl sorun, siyasal özgürlükler ve çoğulculuğu ve dolayısıyla temsili demokrasiyi yok sayan bir yapı

³³⁰ Nicos Poulantzas, “Devlet ve Sosyalizme Geçiş..., s. 464.

³³¹ Nicos Poulantzas, “Demokratik Bir Sosyalizme..., s. 501-502.

³³² A.e, s. 492-493.

³³³ Nicos Poulantzas, “Devlet ve Sosyalizme Geçiş..., s. 469.

üzerine kurulu olmasıdır.³³⁴ Bu nedenle parçalama nosyonu yerine “radikal dönüşüm” önerilir.

Ancak Poulantzas bu eklemlenmenin nasıl olacağını açıklamamış, hatta bir “reçete” sunmayı ilkesel olarak reddetmiştir. Bize kalan, bu radikal dönüşümün anlık değil, “uzun bir süreç” dahilinde geliştirilebileceğidir.³³⁵ Poulantzas’ın aşamacı bir anlayıştan ayırt ettiği uzun süre ve süreç vurguları, demokratik sosyalizm anlayışının en öne çıkan temalarıdır. Bu anlayış “bir dizi kopuş” üzerinde durur.³³⁶

Ayrıca, kimi zaman Poulantzas’ın demokratik sosyalizm anlayışında, devletin sönmelenmesi sorununun dışarıda bırakıldığı iddia edilse de³³⁷, bu sorun bir “reçete” olarak olmasa bile ajandasında yer almaya devam etmektedir. Bu, Poulantzas’ın devlet aygıtının “devletin ortadan kaldırılması” yönündeki bir değişiminin devletçi bir dönüşüm olamayacağı vurgularında izlenebilir.³³⁸

Son olarak, Poulantzas’ın demokratik sosyalizme dair önerisi, bu geçiş dahilinde burjuvazinin misilleme yapma olanaklılıklarının kendiliğinden ortadan kalkacağına dair optimist bir inançtan kaynaklanmıyordu. Poulantzas da eski bir terminolojiyle söylemek gerekirse, burjuvazinin sosyal demokrasi kartını kullanabileceği gibi faşizm kartını öne sürme ihtimalinin de farkındadır. Bu tez, daha ziyade aynı hataların tekrarlanmaması adına yeni bir yol önerme üzerine kuruluydu.³³⁹

³³⁴ A.e., s. 472.

³³⁵ Poulantzas’ın sosyalizme geçiş sorunu ile ilgili “devletin radikal dönüşümü” önerisi ile bağlantılı olarak üzerinde durduğu bu uzun süre veya süreç vurguları önemlidir. Bu bakış açısının devletin parçalanması nosyonu ile çelişip çelişmediği ise ayrı bir tartışma konusudur. Poulantzas’ın da değindiği gibi, Lenin’den “sosyalizme bir gecede geçileceği” türünden bir anlayış çıkarmak basitleştirici bir yaklaşıma sebep olabilecektir. Buna rağmen Poulantzas, kendisinin uzun süre üzerine vurgusunu, devletin radikal dönüşümünün gerektirdiği anlamda “uzun bir yürüyüş” olarak Lenin’in anlayışından ayırt eder. Nicos Poulantzas, “Demokratik Bir Sosyalizme...”, s. 494. Lenin’in sosyalizme geçişte “geçici, zorunlu ve kontrollü geri çekilme”lere dair vurgusu ile “uzun süre” anlayışının eserlerinde bulunabileceğini anıttıran bir kaynak için ise bkz. Piers Beirne, Robert Sharlet, “Paşukanis ve Sosyalist Yasallık”, Çev. Fehmi Ünsalan, **Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi**, Ed. Taner Yelkenci, Ankara, Nota Bene Yayınları, 2013, s. 157-158.

³³⁶ Nicos Poulantzas, “Devlet ve Sosyalizme Geçiş”, **Poulantzas Kitabı**, s. 466-467.

³³⁷ Örn. bkz. Peter Thomas, “Conjuncture of the Integral...”, s. 290.

³³⁸ Nicos Poulantzas, “Demokratik Bir Sosyalizme...”, s. 504. Nitekim Sotiris de Poulantzas’ın temsili demokratik kurumlar ile doğrudan demokrasinin bir kombinasyona dair önermesinin, “devletin sönmelenmesi için çabalama ihtiyacının olumsuzlanması değil, gelişmiş kapitalist formasyonlarda bir süreç olarak düşünme çabası” olarak okunması gerektiği üzerinde durmaktadır. Panagiotis Sotiris, **a.g.e.**

³³⁹ Nicos Poulantzas, “Demokratik Bir Sosyalizme...”, s. 507, 509-510. Poulantzas buna şu çarpıcı sözleri ekleyecektir: “Tehlikeler vardır, ama bir bakıma yerleri değişmiştir: Uç noktada, tehlikeler, bizlerin tepeden tırnağa belirlenmiş kurbanları olarak toplama kamplarına ve katliamlara doğru ayaklarımızla ilerlememizdir. Buna şöyle cevap vereceğim: Tehlikeyse tehlike, bu, sonuçta bir Kamu

Poulantzas bu tarzda bir geçişin olanaklılığına yönelik eleştirileri şu ifadelerle cevaplandırmıştır: “Eğer demokratik sosyalizm henüz hiçbir yerde varolmadıysa, nedeni imkânsız olmasıdır. Belki. (...) Ama bir şey kesindir: sosyalizm ya demokratik olacaktır ya da olmayacaktır.”³⁴⁰

6.8. Sınıf, İktidar ve Devlet: İktidarın İlişkiselliği Üzerine

Poulantzas’ın kapitalist devletin toplumsal bir ilişki olduğu önermesi ile iktidar ilişkilerinin devleti aşan boyutunu vurgulaması, kuramında kapitalist devletten bir “ilişkisel iktidar” kuramına doğru yön değişimine dair tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Aslında iktidar kavramının devlet aygıtına indirgenemezliği üzerine vurgusu, iktidarın sınıf çıkarlarıyla ilişkilendirildiği *SİTS*’dan beri Poulantzas’ın kuramının en önemli yanlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak *SİTS*’nin sınırlılığı, politik olanı (yapı) devletle eşdeğer alması iken *DİS*’de “politik ilişkilerin her ne kadar ayrıcalıklı konumu bu olsa da devletle sınırlandırılmayacağı” üzerinde durularak bu yaklaşımın sınırlılıklarından da ayrılmış olunur.

Ancak Poulantzas’ın kuramında başından itibaren devletin yapısı veya devlet aygıtı ile özdeşleştirilemeyecek iktidarın, ilişkisel bir yorumuna yöneldiği son çalışmalarında dahi kapitalist devlet kuramından yalıtılarak ortaya konulamayacağı belirtilmelidir. Jessop her ne kadar *DİS*’deki Poulantzas’ın bir Marksist’ten ziyade Foucaultcu olduğunu³⁴¹ söylese de, Poulantzas’ın Foucault’ya yönelik temel olarak “iktidarı sayısız mikroduruma dağıtarak devletin merkezi rolünü görmezden gelme”, “sınıf mücadelelerinin önemini azımsama”³⁴² ve “iktidara direnmek için temel sağlamada başarısızlığı”³⁴³ başlıkları etrafında odaklanan eleştirileri Poulantzas’ın eleştirel bir Marksist düzlemde kaldığını göstermektedir.³⁴⁴

Selameti Komitesi’nin ya da birkaç proletarya diktatörünün bıçağı altında can vermezden önce başkalarını katletmekten her türlü şıkta daha iyidir.” **A.e.**, s. 510.

³⁴⁰ **A.e.**, s. 510.

³⁴¹ Bob Jessop, **Devlet Teorisi Kapitalist...**, s. 298.

³⁴² Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 44.

³⁴³ **A.e.**, s. 77.

³⁴⁴ Poulantzas ve Foucault’un çalışmaları arasında iktidara ilişkisel yaklaşım, iktidar-strateji arasındaki bağlantılar, iktidarın “üretken” yönlerine odaklanma gibi yakın ilişkiler bulunduğu tespitini, Poulantzas’ın Foucault’ya yönelik “tahakkümün temelinin üretim ilişkilerinde, sömürde ve devletin örgütlenmesinde bulunduğunu göz ardı etmesi”, “yasanın yalnızca baskıcı yönleriyle, iktidarın olumlu ve üretken yönleriyle ilgilenmesi” ve “çalışmalarında devlete yönelik bir çözümlemenin olmaması” yönündeki eleştirileriyle bir arada sunan bir kaynak için bkz. Madan Sarup, **Post-**

Poulantzas'ın Foucault'un kuramına olan ilgisi, Marksizm'in krizine yönelik tartışmalar içindeki konumu ile de ilişkilendirilmelidir. Son metinlerinden biri olması nedeniyle de önem arz eden bu makalede, "Marksizm'in bütün ve evrensel bir sistem olmayıp yaratıcılığın dışında işleyemeyeceği"³⁴⁵ tespitini yapan Poulantzas'a göre, "Marksizm eğer dogmatik değil de yaratıcı olmak istiyorsa kendisini diğer disiplinlere açmalıdır."³⁴⁶

Ancak Poulantzas bunu eklektisizme dair bir çekince ile sunar. Poulantzas'a göre Marksizmin eklektisizme düşmeden dogmatizmden kurtulmak üzere diğer disiplinlerden öğeler alabilmesi için teorik nesnelerinin uyumlu olması gerekir. Sözelimi özgül nesnesi bilinçdışı/tekil özne olan psikanaliz kuramından öğeler "ödünc" alınamaz.³⁴⁷ Öte yandan Miliband'la tartışmasına atıfta bulunarak, "kavramların ve metodolojik yaklaşımların izole olmadıklarını...bunların belirli bir entelektüel sorunsalla sarmalandıklarını" belirterek Marksizm'in başka bir disipline ait "kavramların esasını oluşturan felsefenin...kendisinininkiyle uyumlu olduğuna bakmaksızın" kendi sorunsalında kullanamayacağını belirtir.³⁴⁸

Bu anlamda, Poulantzas'ı Foucault'ya yaklaştıranın öncelikle, "eserindeki Anti-Marksist sorunsala rağmen pratik felsefesinin Marksist yaklaşımla uyumlu olduğu" tespitidir.³⁴⁹ Hatta öyle ki, Poulantzas'a göre yaklaşımını "genel teoriden" ve devlette tüm toplumsal gerçekliğin temelini gören" anlayışlardan uzak olması sebebiyle övdüğü³⁵⁰ Foucault'un "anti-Marksizmi...ona ilişitirilmiş bir şey izlenimi verir."³⁵¹

yapısalcılık ve Postmodernizm, Çev. Abdülbaki Güçlü, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2004, s. 124-125, 127.

³⁴⁵ Nicos Poulantzas, "Marksizm Krizde mi...", s. 519.

³⁴⁶ A.e., s. 520. Jessop bu anlamda Poulantzas ile ilgili olarak şu tespiti yapmaktadır: "Poulantzas devlete dair yeni içgörülerıyla her zaman bizi şaşırtmayı başaran yenilikçi bir düşünüdü. Marksizmin temel prensiplerine bağlı kalmasına rağmen, her zaman fikirlerini geliştirmenin ve yeni teorik akımlar ve politik olgular ışığında işlemenin yollarını aramıştır." Bob Jessop, "The Strategic Selectivity of the State: Reflections on a Theme of Poulantzas", **Journal of the Hellenic Diaspora**, 25 (1-2), 1-37, 1999, (çevrimiçi) <https://bobjessop.wordpress.com/2014/06/16/the-strategic-selectivity-of-the-state-reflections-on-a-theme-of-poulantzas/>, Son Erişim Tarihi: 22.12.2020.

³⁴⁷ Nicos Poulantzas, **a.g.e.**

³⁴⁸ A.e., s. 521-522.

³⁴⁹ A.e., s. 522.

³⁵⁰ Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 40.

³⁵¹ Nicos Poulantzas, "Marksizm Krizde mi...", s. 523.

Poulantzas’a göre Foucault ve Deleuze’ün yanlışı, devleti dar-hukuki tanımıyla ele alarak kamusal çekirdeğiyle sınırlaması ve aslında devletin stratejik alanına dahil olan ideolojik aygıtlar veya hegemonya aygıtlarını (tımarihaneler, hapishaneler vb.) devletin dışına itmesidir.³⁵² Bu konum, onlara “iktidarın devletin dışında da varolduğunu” söyleme imkanı verir.³⁵³ Poulantzas’ın kuramında ise, iktidarın devlet üzerindeki önceliği, “sınıf ilişkilerinin ve bu ilişkileri cisimleştiren aygıtlar üzerindeki önceliği” ile bağlantılandırılmayı sürdürür.³⁵⁴

Poulantzas bu anlamda, iktidarın bir sahip olunan bir nicelik/şey olmadığı ve bu anlamda bir özne-sınıfa bağlı olmadığı biçimindeki ilişkiyel anlayışının, iktidarı sınıf çıkarlarıyla ilişkilendiren SİTS’den beri bulunduğunu³⁵⁵, kendisinin *DİS*’de ifade ettiği üzere, kuramını *SİTS*’da saklı bulunan yönde geliştirdiğini öne sürecektir.

Son bir nokta olarak, *DİS*’de iktidar ilişkilerinin sınıf ilişkilerinin ötesine uzandığını vurgulayan Poulantzas’ın öne sürülen “sınıf indirgemeciliği”³⁵⁶ veya “devlete odaklanarak diğer politik iktidar ilişkilerini gözden kaçırdığı”³⁵⁷ eleştirileri üzerine birkaç söz etmek gereklidir. Sınıf/ırk/toplumsal cinsiyet üzerine araştırmalarda, sınıf kategorisi için Marx’ı, daha “bulanık”, “muğlak” bir alan olarak kategorize edilen ırk/toplumsal cinsiyet gibi alanlar için Foucault’yu işe koşmak, Bidet’in de üzerinde durduğu gibi “eklektik bir işbölümü” yapmaktan öteye geçmez.³⁵⁸ Poulantzas’a göre iktidarın alanı, “belirli bir toplumdaki güç dengelerinin stratejik konumlanması” olarak ele alınması anlamında ilişkiseldir.³⁵⁹ Ancak Foucault, iktidarın maddi -sınıfsal- temelini ve sömürü olgusunu yok saymasıyla³⁶⁰ ve iktidar ilişkileri

³⁵² Bu yaklaşım Foucault’nun şu ifadelerinde izlenebilmektedir: “İktidarı devlet aygıtına öncelik vererek analiz edersek, hukuksal bir üstyapı olarak kabul edersek iktidarı hukuksal bir olgu olarak tasarlayan burjuva düşüncesinin klasik temasını yeniden ele almaktan başka bir şey yapmayız. (...) Devlet aygıtına, muhafaza etme işlevine, hukuksal üstyapıya öncelik vermek aslında Marx’ı Rousseau’laştırmaktır. Michel Foucault, “İktidarın Halkaları”, *Özne...*, s. 147. Bu ifadelerde devleti hukuki yapıyla özdeşleştiren bir yaklaşımın Marksizm’e atfedilmesindeki hata açıkça görülmektedir.

³⁵³ Nicos Poulantzas, *State, Power, Socialism*, s. 36-37. Foucault bu hukuk-devlet özdeşleşmesinden hareketle, “iktidarı hukuksal değil, teknolojik açıdan düşünmek” gerektiğini belirtir. Michel Foucault, *a.g.e.*

³⁵⁴ Nicos Poulantzas, *a.e.*, s. 37.

³⁵⁵ Nicos Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, s. 163.

³⁵⁶ Örn. bkz. Bob Jessop, *Nicos Poulantzas Marxist...*, s. 80, Joachim Hirsch, John Kannankulam, “Poulantzas and Form...”, s. 57.

³⁵⁷ Lars Brethauer, *a.g.e.*, s. 86.

³⁵⁸ Jacques Bidet, *Foucault’yu Marx’la Okumak*, Çev. Zehra Cunillera, İstanbul, Metis Yayıncılık, 2016, s. 17.

³⁵⁹ Nicos Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, s. 162-163.

³⁶⁰ *A.e.*, s.

açısından devletin ayrıcalıklı bir konumu olduğunu yadsımasıyla³⁶¹ Poulantzas'ın kuramından köklü bir biçimde ayrılır.

Son yıllarında Foucault'yu değerlendiren Poulantzas'ın da “sömürü” ilişkilerini Marx'tan, “tahakküm” ilişkilerini ise Foucault'dan ilhamla bir ayrım dahilinde analiz ettiğini söylemek doğru değildir. Poulantzas Foucault'yu Marx'la birlikte okuyarak sömürü ve tahakküm ilişkilerinin iç içe geçmişliğini göstermek istemiştir. Bunu yaparken, eleştirilerin aksine sınıf indirgemeciliğine düşmemiş - Poulantzas hem sınıf indirgemeciliği hem de “sınıftan kaçış”³⁶² ile suçlanan bir düşünürdür!-, iktidar ilişkilerinin sınıf ilişkilerinin ötesine uzandığını kabul etmiştir. Poulantzas'ın özgün yanı, bu kabule rağmen, sözgelimi toplumsal cinsiyet ilişkilerinin sınıf ilişkilerinden ayrı ama onlardan izole olmadığını öne sürmek oldu. Kuramsal nesnesi olan kapitalist devlet bağlamında, bu ilişkileri sınıf ilişkilerine dönüştüren, onlara eklemleyen dolayımın keşfedilmesi gerektiğini düşünmekteydi.

Poulantzas bu bağlamda iktidar ilişkilerinin sınıf ilişkilerinin ötesine uzandığını, “her iktidara yayılma eğilimiyle” devletin bu ilişkileri “sınıf ilişkilerine dönüştürmek” biçiminde bir nosyon üstlendiğini ekleyerek kabul etmektedir.³⁶³ Sözgelimi kadın ve erkek arasındaki iktidar ilişkileri de bunları yeniden üreten ve maddileştiren aygıtlarda cisimleşmiştir. Ancak devlet, Poulantzas'ın deyimiyle bu ilişkilere sınıfsal bir “uygunluk”³⁶⁴ atfeder ve bu ilişkiler devletin aygıtları ve ekonomik aygıtlar (şirket, fabrika) içinde yeniden üretilmeleri ile maddilik kazanırlar.

³⁶¹ Örn. bkz. Michel Foucault, “Omnes Et Singulatim...”, s. 56 vd.

³⁶² Wood'un eleştirilerinin üzerinde yeteri kadar duruldu. Althusser ve Poulantzas'ı insanları yapının sonucuna indirgeyen bir yaklaşımdan sorumlu tutarak “tarihin hiçbir uygun sınıf teorisine sahip olmadığı” yönünde bir bakış açısı getirdiklerini öne süren bir başka kaynak için bkz. E.P. Thompson, **Teorinin Sefaleti**, Çev. Ahmet Fethi Yıldırım, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1994, s. 103.

³⁶³ Nicos Poulantzas, **State, Power, Socialism**, s. 43-44.

³⁶⁴ İng. pertinency.

SONUÇ

“Hegel'in yansıma-kategorisi dediği bu gibi genel ilişki ifadeleri çok garip bir sınıf oluştururlar. Örneğin, bir adam, yalnızca, başka insanlar ona göre uyruk durumunda oldukları için kraldır. Ötekiler ise, tersine, o, kral olduğu için kendilerini uyruk sayarlar.”¹

Poulantzas'ın kapitalist devlete dair ilişkisel yaklaşımını geliştirdiği son kitabı *Devlet İktidar Sosyalizm*'in çoğunlukla bir “kopuş” eseri olduğu öne sürülmüştür. Ancak sözü edilen, ilk önemli eseri *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'da varlığı yadsınamayan Althusserci Marksizm'den bir kopuş mudur? Yoksa öne sürüldüğü gibi Marksist-Leninist bir yaklaşımdan topyekûn bir kopuş mu söz konusudur? Cevapları hala tartışma alanı bulan bu sorular, Poulantzas'ın teorisinde Gramsci ve Foucault'nun etkilerine dair bir sorgulama ile genişletilebilmektedir.

Bu tezde ise, Poulantzas'ın kapitalist devletin teorik bir kıta veya bölge olarak inşa edilmesi ile başlayarak ilişkisel bir yaklaşımına yönelen teorik yolculuğunun onun özgün olarak nitelendirebileceğimiz Marx okumasından yalıtılarak değerlendirilemeyeceği ortaya konmuştur. Althusser'in semptomatik okuması ile bir arada incelediğimiz bu okuma, ilişkisellik tezinin kuruluşunda da anahtar bir rol oynamıştır.

Marx'ın yansıma ilişkileri kurmaktan uzak olduğunu geldiğimiz noktada tekrarlamaya belki de gerek yok. Ama bu anlayışta direten ve Marx'ın eserlerinde ısrarla ve bir kuyumcu titizliğiyle böyle bir anlayışı aramaya niyetlenenlerin yalnızca yukarıda *Kapital*'in I. Bölümünden aktarılan ifadeye bakmaları bile yeterlidir. Bu totolojik düşünce biçimi içinde ilişkisellik aramak ve ilişkisel bir yaklaşımı Hegel ve Marx arasında bir süreklilik üzerinden türetmek imkânsız görünmektedir. Tez boyunca, bu anlamda, ilişki kavramsallaştırmasının farklı kullanım biçimlerine değinmeye çalışılarak, bu kategorinin içeriğinden soyutlanarak ele alındığında, kuramdaki sorunları kendiliğinden çözen bir anahtar olmadığı vurgulandı.

¹ Karl Marx, **Kapital Cilt 1**, s. 67, 22. n.

Bu anlamda, Poulantzas'ın kuramını birbirinden keskin çizgilerle ayırarak ve kesintiye uğratarak değerlendiren yaklaşımlara karşıt olarak, kuramının bir bütün olarak ilişkiselliği Hegel ve Marx arasında bir süreklilik varsayımından türeten bir yaklaşımdan kesin bir kopuş olduğunu vurgulamak daha doğru görünmektedir. Poulantzas, öz/fenomen, rastlantı/zorunluluk, biçim/içerik gibi kavram çiftlerini aşmaya yönelik ve altyapı/üstyapı ikiliğini sorgulayan yaklaşımıyla ilişkisel bir yaklaşımın yapıtaşlarını ilk eserlerinden itibaren oluşturmaya başlamıştır ve Marx'ın daha *Hegel'in Hukuk Felsefesi'nin Eleştirisi*'nden itibaren zımnen de olsa üzerinde durduğu gibi, ilişkisel bir yaklaşım için Hegelci bir felsefe zemininden kopma gerekliliğinin bilincindedir. Bu konum, Poulantzas'ın *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'dan son çalışmalarına değin sürdürdüğü bir yaklaşımdır. Poulantzas'ın kuramsal bütünlüğü içinde bakıldığında, “kendimizi bir kez daha bulduğumuz yer” asla Hegel olmamıştır.

Burada öne sürülen tez, Marx'ın düşüncesi ve yapıtlarında, *Kapital*'de dahi izlenebilen Hegel etkisini yok saymak anlamına gelmemektedir. Sözü edilen, Marx'ın Hegel'den “ters çevirme” metaforu ile karşılanamayacak anlamdaki radikal kopuşunun kuramında “pratik” olarak içerilmekte olduğudur. Bu, çoğu kez öne sürüldüğü gibi yeni bir Marx inşa etmek değil, bizzat Marx'ın kuramında içerilene gözler önüne sermektir. Althusser'in yapısal nedensellik anlayışından ilham alan bu konum, öncelikle Marx'ın bütünlük kavramsallaştırmasını Hegelci bir sorunsal alanından ayırt etmeye dayanır. Althusser'den ilhamla “*Marksist bütün anlayışının ayırt edici özelliği nedir*” sorusundan yola çıkan Poulantzas da cevabı, bu bütünün Hegelci anlamda kökensel-basit tözün gelişimine indirgenen, her bir kesitin bütünün fenomenal ifadesi olduğu döngüsel tipte bir bütünsellikten “tersyüz etme” terimiyle bir arada düşünülemeyecek anlamda köklü bir biçimde farklılaştığında bulur. Marksist bütün kavrayışı, karşıt olarak karmaşık ve yapılanmış bir bütündür. Althusser çoğunlukla egemenlik-içeren yapı fikri ile yapının karmaşıklığını kurmakta başarısız olmakla itham edildi. Ancak bu fikri, yapıyı düzeyler biçiminde inceleyen anlayışın yol açtığı teorist ve biçimci sorunlara rağmen, bütünün her bir parçasının bütünü eşit düzeyde ifade ettiği, içinde politik ve ideolojik uzamlara hiçbir özgüllük tanınmayan *pars totalis* sorunsalından gerçek bir kopuş olması nedeniyle bir devrim niteliğinde olduğunu öne sürmekten çekinmeyeceğim.

Bu bütün anlayışına dair sorunsal, yapı ve tarih arasındaki ilişkiyi gündeme getirmektedir. Tez boyunca, “zamanın homojen sürekliliği”nin karşısına konulan denklik, denk-olmama, kayma ve uymama (dekalaj) olarak farklı ilişki tipleri, politik ve ideolojik düzeylerin özgül etkilerini ortadan kaldıran bir yansıma ya da gölge-olgu olarak değerlendirilemeyeceğine ilişkin eşitsiz gelişim anlayışından ilham alan ve çizgisel-ilerlemeci (evrimci) bir tarih anlayışının karşısına çıkarılan özgül ritim ve zamansallıklara ilişkin bir vurgu ile sunuldu. Marx’ın da denklik (tekabüliyet) terimini kullanırken gösterdiği özen ve bu ilişki tipini altyapı-üstyapı arasında kurmamış olması bu eşitsiz gelişim anlayışının en önemli ilham noktalarından biridir. Tez boyunca; uymama, uyumsuzluk gibi anlamları olan ancak çevirideki sorunlar dikkate alınarak orijinal halini koruduğumuz “dekalaj” kavramı, belirli bir düzeye kadar sürdürülen tekabüliyet (denklik) ilişkilerinden bir kopuş, ya da bütün içinde işlevsizlik yaratan bir kavram olarak sunulmamıştır. Saydığımız tüm bu ilişki tipleri, bütünün oluşturucu ögesidir. Bu anlamda, Poulantzas’ın çizgisel-ilerlemeci, kronolojik nedenselliğe dayanan ve kökü Hegel’e uzanan bu tarih anlayışına olan eleştirisi ile birlikte eşitsiz gelişim ve ritimli zamansallıklara yaptığı vurgu, yaklaşımını Tarihselci Marksizm’den ayırt eden pozisyonunun sürekliliği olarak *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*’dan son eseri *Devlet İktidar Sosyalizm*’e değin aynı biçimde korunmuştur.

Poulantzas’ın bir bütün olarak özne felsefelerinin eleştirisi üzerine kurulan yaklaşımında, iradeci veya konstrüktivist anlayışlara karşıt olarak tarihin öznesiz -ve ereksiz- bir süreç olduğuna dair vurgu, sınıf mücadelelerini öne alan yaklaşımı ile birlikte devamlılığını koruyan bir başka konum olarak öne çıkmaktadır. Bu anlamda, çokça üzerinde durulan ve kuramsal olarak fayda getirmediği düşünülen yapı ve özne/fail ilişkisi veya diyalektiği üzerinde durulmadı. Bunun bilinçli bir tercih olduğunu belirtmek gerekir. Tarihin öznesiz bir süreç olduğu savı, bir kez daha tekrarlamak gerekirse, vurguyu toplumsal ilişkilere kaydırmaktadır. Buna benzer bir vurgu, eleştirel gerçekçilik ekolünün kurucularından Bhaskar’ın “dönüşümsel sosyal etkinlik modeli” ile ilişkilendirilebilir.

Saydığımız tüm bu konular, Poulantzas’ın Tarihselci Marksizm’le olan ihtilafının devam ettiğini göstermektedir. Aynı biçimde Poulantzas, sınıfların önce ekonomik düzlemde olduğu, daha sonra politik mücadele içine girerek bir sınıf birliği oluşturmaya yöneldiği kendinde-sınıf ve kendi-için-sınıf nosyonlarını hiçbir zaman

kabul etmemiş ve toplumsal bir formasyonun sınıf belirlenimi üzerindeki bütüncül etkisine dayanarak oluşturduğu sınıf kuramını, strateji ve konjonktür üzerine vurguları ile geliştirerek devam ettirmiştir. Aynı biçimde bir devamlılık noktası olarak, üretim tarzı ve toplumsal formasyon kavramları arasında yaptığı ayırım tüm çalışmalarında görülmekte ve biçimsel-soyut ve reel-somut arasındaki bir ilişki biçimine referansla geliştirilerek sürdürülmektedir. Bu benzerlikler çoğaltılabilir ve başka örneklerle desteklenebilir. Poulantzas, *Devlet İktidar Sosyalizm*'de boşuna *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'da geliştirdiği sınıf çıkarları ve iktidar arasındaki ilişkiye atıfta bulunmamış ve iktidarın elde tutulan bir töz, sıfır toplamı bir nicelik olmaması anlamında ilişkisel bir yaklaşımının “eserlerinde saklı bulunan yönde” geliştirildiğini öne sürmemiştir.

Elbette tüm bunlar Poulantzas'ın teorisinde hiçbir çelişkinin olmadığı, kuramında geçişlilikler bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Tezimizin giriş bölümünde, felsefe alanında verilen bir kavgadan ayrı düşünülemeyecek olan bilimde başlangıçlar sorununun çetinliğinden söz edildi. Althusser'in “alevin geri tepmesi” betimlemesinde görüldüğü üzere kimi zaman geri dönüşlerle kimi zaman da ileri bir atılımla düz bir çizgi halinde ilerlemeyen kuramsal bir çabanın yazına yansımaları kaçınılmazdır. Kuramı okuma güçlükleri de bir yandan bu betimleme ile karşılanan güçlüklerden kaynaklanmaktadır. Sözelimi Marx'ın *Kapital*'inin nesnesi nedir? “İdeal ortalaması” içinde incelenen kapitalist üretim tarzı mı, yoksa kapitalizmin toplumsal bir üretim ilişkisi olarak incelenmesi anlamında sınıf mücadeleleri midir? Bu sorun, tez boyunca özellikle Gallas'ın çalışmasına atıfla değinildiği üzere, ‘biçim’ ve Marx'ın serimleme düzeninin dışında kalır gibi görünen tarihsel çözümlemelerindeki ‘mücadeleler’ arasındaki ilişkiye göndermektedir. Marx'ın Poulantzas'ın tabiriyle daha doğrudan politik olan eserleri ile *Kapital*'ini doğru bir biçimde ilişkilendirmek ise ancak bu serimleme düzeninin yarattığı güçlüklerin ötesinden gelecek bir semptomatik okuma ile mümkün olabilecektir.

Bu “başlangıçlar” sorununun getirdiği güçlük, Poulantzas'ın sonraki özeleştirisinde kabul ettiği gibi öncelikle *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'ın serimleme (sunuş) düzeninden kaynaklanmaktaydı. Marx'ın *Kapital*'ine dek uzanan bu araştırma düzeni ile serimleme düzeni arasındaki ayırımın yarattığı varsayılan sorunlar *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'da da karşımıza çıkmakta idi. Bu

anlamda *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'da görülen temel sorunun yapı ve pratikler (toplumsal ilişkiler/sınıf mücadeleleri) arasında yapılan keskin bir ayrım olduğu söylenmelidir. Poulantzas'ın eseri bu ayrımın “ontolojik” olarak kurulduğu yönünde sert eleştirilere tabi tutuldu. Ancak bu ayrım, eserde tümüyle farklı bir bağlama oturtulmaktadır. Poulantzas'ın *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'da ortaya koyduğu bu yaklaşım, eserin serimleme düzeninde yer alan bu biçimciliğin yarattığı sorunlara rağmen, Tarihselci Marksizm'e yönelik birbirleriyle ayrılmaz bir bağ içinde ortaya konan felsefi ve kuramsal itirazlarından yalıtılarak anlaşılamaz. Bu itirazlar son analizde yapı ve tarih arasındaki ilişkilerin sorgulanmasında düğümlenmektedir. Hatırlatmak gerekirse bu yaklaşım, Poulantzas'ın Althusser'le paylaştığı bir konum olarak Tarihselci Marksizm'in öne sürdüğü tarih anlayışının eleştirisinden, bu yaklaşımın politik olanı pratikle eşitleyerek yapı olarak politiği erittiği -ve elbette madalyonun diğer yüzü olarak da ekonomik olanı yapıyla eşdeğer alarak ekonomik pratiği düşünülemez kıldığı- düşüncesinden kökleniyordu. Yapı ve toplumsal ilişkiler arasındaki ilişkilerin statik (yapı-olarak-ekonomik) ve dinamik (pratik-olarak-politik) arasındaki bir ilişki tipi olarak kurulması, çizgisel-ilerlemeci bir tarih anlayışının yol açtığı sorunların yanı sıra, Poulantzas'ın kuramsal nesnesi bağlamında bir yapı olarak politik olanı/ kapitalist devleti açıklamakta başarısız olmakta, bunun da ötesinde kuramı tümüyle ihmal eden bir yaklaşım sunmakta idi. Bu anlamda, Poulantzas'ın analizini “çok katmanlı” bir şekilde sunduğu öne sürüldü. Ancak bu bakış açısı da eserde bu katmanların birbirleriyle birleştirmelerindeki sorunları önemsizleştirmemelidir.

Poulantzas'ın yapı ve pratikler arasında yaptığı bu ayrım, bu ikisi arasındaki ilişkilendirme biçimlerini gündeme getirmesiyle, özellikle sınıf kuramı üzerindeki etkileri ile çokça tartışma alanı bulmuştur. Poulantzas'ın *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'da ortaya koyduğu “yapısal düzeylerin etkisi” olarak sınıf kavramsallaştırması, bu keskin ayrımın yarattığı sorunlar ile boğuşmakta ise de sınıf mücadelelerinin yapıları kıyasla ikincil olarak ele alındığını ifade etmek doğru değildir. Bu yaklaşımın tarihin öznesi olarak sınıf anlayışının karşısına çıkarılan toplumsal bir üretim ilişkisi olarak sınıf kavramsallaştırmasından ilham aldığı söylenebilir. Poulantzas sonraki çalışmalarında her ne kadar sınıf mücadelelerine olan güçlü vurgusu dahilinde önemli düzeltmelere gitmekte ise de, bu yaklaşımın diğer

yapıtlarında da geliştirilerek devam ettirilen iki boyutu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, ekonomist bir anlayışa karşıt olarak sınıfların yapısal belirleniminin toplumsal bir formasyonun bütüncül etkisi ile ilişkilendirilmesidir. Yani, politik ve ideolojik düzeylerin etkileri, toplumsal sınıfların yapısal belirleniminden yalıtılamaz. Kendinde-sınıf ve kendi-için sınıf nosyonlarından ayrılmayı beraberinde getiren bu yorum, yaklaşımının ikinci boyutu olarak “mücadelelerinden” ayrı veya onlardan önce varolan bir sınıf kavramsallaştırmasını da reddetmeyi gerektirecektir. Poulantzas’ın toplumsal bir formasyon içinde farklı üretim tarzlarının ve biçimlerinin bir arada bulunuşuna ilişkin vurgusunun sınıf kuramı üzerinde de çarpıcı sonuçları bulunur. Poulantzas, her ne kadar kapitalist bir üretim tarzında ayırt edilen temel iki sınıf olarak burjuvazi ve proletaryanın karşı karşıya gelmesinin mücadelenin temel dinamiğini oluşturduğunu kabul etse de, somut bir toplumsal formasyonun karmaşıklığı göz önüne alındığında bu mücadelenin iki sınıf arasında düalist bir çatışmaya indirgenemeyeceğini gözler önüne sermek istemiştir. Tez boyunca vurguladığımız bu konumu bir örnekle açmak gerekirse Marx’ın *On Sekiz Brumaire*’de “kendilerini temsil edemezler, temsil edilmeleri gerekir” ifadeleriyle atıfta bulunduğu küçük köylülüğün nasıl bir destek-sınıf oluşturmaya yöneldiği ancak politik ve ideolojik belirlenimin varlığıyla mümkün olmaktadır. Daha güncel bir örnek vermek gerekirse Poulantzas’ın tartışmalı yeni küçük burjuvazi analizi gözden çıkarıldığında faşizmin kitle tabanı muğlak bir “yığın” fenomenine ithaf edilmiş olacaktır.

Bu anlamda semptomatik bir okuma biçimini Poulantzas’ın eseri özelinde de gerçekleştirmek bir zorunluluk olarak ortaya çıktı. Marx’a ilişkin yönelttiğimiz soruyu Poulantzas özelinde de yineleyebiliriz. *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*’ın nesnesi nedir? Devlet, kapitalist üretim ilişkilerine özgü olarak ekonomik olandan görece özerkliği içinde incelenen yapısal bir düzey olarak mı, yoksa sınıf egemenliğini yeniden üreten bir aygıt olarak mı ele alınmaktadır? Bu sorulara, nedenlerini aşağıda sıralamak üzere hem hepsi hem de hiçbirisi olarak yanıt vermek mümkün görünmektedir.

Poulantzas’ın Marksist bir devlet teorisini inşa ederek teoriyi tamamlama (teorinin tamamlanmamışlığı) savıyla başladığı kuramsal çabası, Marksist bir devlet teorisinin varolmama sebebinin böyle bir teorinin olanaksızlığıyla ilişkilendirilmesiyle sonlandı. Bu konum basitçe bir ironiye gönderme yapmamaktadır elbette. Althusser’in

son yazılarında kıvançla karşıladığı bir konum olarak, Marksizm'in metafizik ve teleolojik bir yaklaşım sunmaması anlamında “sonlu bir kuram olması” ile ilişkilendirilebilecek bu tutum, Poulantzas özelinde genel kurama dair güçlü eleştirilerle birlikte formüle edilmiştir.

Bu anlamda öncelikle bu nesne, genel olarak devlet değildir ve hiçbir zaman olmamıştır. Poulantzas'ın kendisine inceleme nesnesi olarak aldığı kapitalist bir devletin teorisi. Bir başlangıç noktası olarak, kapitalist devlet ister *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'da olduğu gibi -dar anlamda- kapitalist üretim ilişkilerine özgü “görece özerklik” çerçevesinde, ister *Devlet İktidar Sosyalizm*'de olduğu gibi ekonomik ve politik uzamların biçimsel bir ayrılığı temelinde ele alınsın, Poulantzas'ın kuramsal çerçevesi içinden bakıldığında, kapitalist üretim ilişkilerinin ekonomik olan ve politik olan üzerindeki bu belirlenimini yok saymak, Marksizm-dışı bir görüş alanı içinde kalmak demektir. Ancak tez boyunca incelendiği gibi Poulantzas hiçbir zaman devleti ekonomik kategorilerden “türeten” bir yaklaşımın taraftarı olmamıştır. Poulantzas'ın hukuk felsefesi ve hukuk sosyolojisi üzerine olan çalışmalarından felsefi ve kuramsal açıdan ayrılması, kuramında önemli bir yer tutacak olan bir başka kopuşu da beraberinde getirmiştir. Poulantzas, bu dönemde kendisinin de içinde bulunduğu bir konum olarak mahkum ettiği kapitalist devleti meta mübadelesi ilişkilerinden ve sermaye birikiminin dolaşım alanından türeten bir yaklaşımdan kendini tümüyle ayırt edecek ve kapitalist devlet kuramını, Marx'ın kapitalist devletin “gizini” “doğrudan üreticinin üretim araçlarından ayrılığı” terimleriyle karşıladığı kapitalist bir üretim tarzının kuruluşunda bulunduğu *Kapital*'inden ilhamla üretim ilişkileriyle ilgisinde tartışmaya yönelecektir. Bu anlamda, Poulantzas'ın kuramından sonra da Marksist devlet teorisi içinde çokça tartışma alanı bulan sermaye-kuramsal ve sınıf-kuramsal yaklaşımlar arasındaki ayrım ve bu iki analizi birleştirme sorunu üzerinde durmak yerinde olacaktır. Poulantzas aslında kendisinden sonra devam eden bu tartışma alanını çoktan aşmıştı. *Devlet İktidar Sosyalizm*'de kapitalist devleti sermaye birikimi alanından “türeten” yaklaşımlara karşı net bir mesafe aldı ve pratikte de kapitalist devletin rolünün birikim-meşruiyet gibi ikilikler dahilinde ayrıştırılamayacağı üzerine bütüncül bir bakış açısı geliştirdi. Poulantzas *Devlet İktidar Sosyalizm*'de kapitalist devleti yerli yerine oturtmak, daha açık söylemek gerekirse maddiliğini konumlandırmak için onu üretim

ilişkileriyle ilişkiye sokmanın yetersiz olduğunu tespit etti ve toplumsal işbölümü - kafa ve kol emeğinin kapitalist ayrımı- ile de ilişkilendirmek gerektiğini öne sürdü. Bu bakış açısı ile, *Devlet İktidar ve Sosyalizm*'in kapitalist devletin kurumsal maddiliğini ortaya koyduğu ilk bölümü, *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'da üretim ilişkilerinden yola çıkarak kapitalist devleti konumlandıran Poulantzas'ın yaklaşımının geliştirilmesinden ibarettir. Poulantzas her iki eserin de ikinci bölümünde benzer biçimde kapitalist devleti sınıf mücadeleleriyle ilişkilendirdi ancak *Devlet İktidar Sosyalizm*'de bu iki ilişkilendirme biçiminin tek bir çabanın momentleri olduğunu, yani kapitalist devleti önce üretim ilişkilerinden türetmek ve sonra sınıf mücadeleleriyle ilişkiye sokmanın söz konusu olmadığı altını çizdi. Bu anlamda Poulantzas'da kapitalist devleti üretim ilişkileri ve sınıf mücadelesi alanı ile ilişkilendirmenin epistemolojik olarak ayrı düzlemlerde gerçekleşen araştırma alanları olmadığı vurgulandı.

Poulantzas'ın kuramsal nesnesi ile ilgili ikinci sorumuza geri dönersek, devletin sınıf egemenliğini yeniden üreten bir aygıt/makine olarak tanımıyla hukuki yorumunun ötesine geçmenin Marksist klasiklerin çoktan vakıf olduğu bir konum olduğunu söyleyebiliriz. Lenin'in Marksist klasiklerden ilhamla kapitalist devletin “özel” bir aygıt olma niteliğine olan vurgusu ile benzer biçimde, Poulantzas *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'dan itibaren kapitalist devlete dair daha özel ve incelikli bir sorguya girişmiştir: Kapitalist sınıf egemenliğine tekabül eden devlet biçimi neden bir başkası değil de, ulusal-halkçı, modern ve temsili olmak nitelikleriyle öne çıkan bu belirgin devlettir? Bunu ideolojik mekanizmalarla, *mistifikasyon*la sınırlayabilir miyiz? Devlet bir şey değil de, kurumsal maddiliğine gönderen bir ilişkiler ağı ise devleti politik egemenlikle eşitleyen araçsal yorumun ötesine geçmek gerekmektedir. Kendine özgü bir iktidarı olmaması anlamında sınıf iktidarını “ifade” eden kapitalist devlet, bunu özel bir tarzda yapmaktadır. Poulantzas *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'da kapitalist devleti egemen sınıf ve fraksiyonların “politik” çıkarlarıyla ilişkilendirerek, kapitalist devletin ancak bu sınıf ve fraksiyonlardan görece bir özerklik edindiği ölçüde onların politik çıkarlarını “genel çıkar” olarak oluşturarak hegemonyasını sağlayabileceğini öne sürdü. Bunun basitçe mistifikasyonla eşdeğer alınmamasının sebebi ise, tez boyunca tartışıldığı gibi, Poulantzas'da kapitalist devletin yapısal niteliklerine gönderme yapan bu görece özerklik nosyonunun sınıf

mücadeleleri ile ilişkisindeki dinamikliğine, egemen sınıf ve fraksiyonların hegemonyasının ancak egemenlik altındaki sınıflarla olan ilişkisinde kurulabileceğine ve egemen sınıflara halkçı mücadeleler ile dayatılan kimi tavizleri içermesi anlamında maddi bir temeli olduğuna gönderme yapmakta idi. Poulantzas özellikle *Devlet İktidar Sosyalizm*'de kapitalist devleti baskı ve ideoloji ikiliği içinde kavramanın sınırlılıklarından sakınarak kapitalist devletin ve iktidarın kurucu olma anlamında pozitif yönlerine olan vurgusu ile kuramını geliştirdi.

Poulantzas'ın *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'da yalıtım ve bütünlük arasında daha çok hukuki-politik bir ideolojiye referansla kurduğu ve yapı-pratikler ayrımı çerçevesi içine yerleştirdiği ilişki, politik-ideolojik yapıların ekonomik sınıf mücadelesi üzerinde, üretim failleri arasındaki ilişkilerin sınıf ilişkileri olduğunu gizleyen ve onları birey-özneler olarak kuran etkisine referansla tartışıldı. Poulantzas'ın faillerin atomizasyonu reel olarak deneyimlediği anlamında bu yalıtıcı etkinin korkutucu biçimde gerçek olduğuna dair vurgusu, bu eserde de yalıtım etkisinin salt ideolojik mistifikasyonla bir arada anılmadığına işaret etse de, *Devlet İktidar Sosyalizm*'e aktarımı ile bu ilişki biçiminde dönüşüme uğrayan, kapitalist devletin bu yalıtımdaki kurucu rolünü ve toplumsal işbölümü ile ilişkisini öne çekerek bir tartışma alanı öne sürmesidir. *Devlet İktidar Sosyalizm*'de bireyselleştirme-türdeşleştirme terimleri ile bir arada anılan bu ilişki, tıpkı *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'daki yalıtılmışlığın bütünlüğünü temsil etme sorunsalının işaret ettiği gibi, kapitalist devletin ne özel ne de kamusal alana yerleştirilebileceğini göstermektedir.

Devlet “radikal bir kötülük” mü? Sınırsız iktidar perspektifleri açan gayrişahsi, soyut bir mekanizmadan mı söz ediyoruz? Mücadelelerin ancak iktidarın diğer yüzü olduğu fasit bir daire içinde miyiz? Tüm bu soruları kapitalist devleti üretim ilişkileri ve toplumsal işbölümü ile ilişkilendirmeden kavramak mümkün değildir. Poulantzas bu sorgulama dahilinde hem *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'da hem de *Devlet İktidar Sosyalizm*'de kapitalist devletin totalitarizmini de özgün bir biçimde tartışır. Ne kadar paradoksal görünürse görünsün, burjuva ideolojisinin en derinlerinden gelen kamusal ve özel arasındaki ayrım devlete sınırsız iktidar perspektifleri açan bir sıfır noktasından başka bir şey değildir. Neden olağanüstü devlet biçimleri kapitalist devletin kimi niteliklerini bütün çıplaklığıyla görmemizi sağlıyor sorusunun

cevaplarından biri de, kapitalist devletin bir madalyonun iki yüzü gibi bireyselleştirme-türdeşleştirme çifte hareketiyle “totalitarizm”ini aldığı köklerdir.

Görüldüğü gibi, Poulantzas son eserinde dahi, *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*’a atıfta bulunmayı sürdürmüş ve bu esere dair meşhur yapısalcılık veya yapısalcı üst soyutlamacılık suçlamalarını asla kabul etmemiştir. Ancak Poulantzas’a atfedilen kopuş sorunsalının ardında bizzat Poulantzas’ın son eserlerinde önceki yaklaşımı ile ilgili bazı düzeltmeler yaptığının ve hatta bunun ötesinde Marksizm ve Leninizm’in “belirli bir yorumundan” kesin olarak koptuğunu ifade eden sözlerinin etkisi elbette yadsınamaz. Poulantzas’ın özeleştirisi “biçimcilik” ve “teorisizm” kavramsallaştırmaları etrafında şekillendi ve bu yapının biçimcilikten sorumlu tuttuğu yönlerini kıyasıya eleştirdi. Bu noktada gittiği ilk düzeltme, yapıyı düzeyler olarak anlayan yaklaşımın yol açtığı sorunları gözler önüne sermek ve kendini bundan ayırt etmektir. Bu anlamda sonuç yerine, Poulantzas’a yönelik eleştirilerle birlikte bu geçiş ve sürekliliklerin bir arada değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Poulantzas’ın eserlerine temel olarak; özcülük, kurumsalcılık, işlevselcilik, politisizm ve sınıf indirgemeciliği eleştirileri yöneltmiştir. Temel olarak Jessop’un çalışmalarından kaynaklanan bu eleştirilerden ilk üçünün özel olarak *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*’a yöneltildiğini, politisizm ve sınıf indirgemeciliğinin ise eserlerinin bütününe kapsayacak biçimde yöneltilen eleştiriler olduğu belirtilebilir. Tezin altıncı ve son bölümünde sınıf indirgemeciliği eleştirisine dair bir cevap geliştirildiği varsayılarak burada sırası ile kurumsalcılık- işlevselcilik, özcülük ve politisizm eleştirileri üzerinde durulacaktır.

Poulantzas’ın *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*’dan itibaren geliştirdiği tarihsel-yapısal analizini, kurumsalcı-işlevselci akımdan titizlikle ayırt ettiği özellikle üçüncü ve dördüncü bölümlerde ayrıntılarıyla tartışıldı. Bu anlamda, *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*’ın en hatalı biçimde eşleştirildiği sorunsalın kurumsalcılık olduğu söylenebilir. Tezin üçüncü bölümünde de vurgulandığı gibi, yapı ve kurum kavramlarının Poulantzas’ın teorisinde birbirlerinin eşleniği olduklarını söylemek hiçbir biçimde doğru değildir. Kurumlar veya ideolojik olanları da kapsayacak biçimde aygıtlar, içinde saklı bulunan sınıfsal egemenliğin ancak yapının deşifre edilmesiyle görünür olabileceği güç merkezleri olarak ele alınırlar. İşlevselciliğin de

özellikle Poulantzas'ın baskı-ideoloji çifte terimini aşan yaklaşımı içinde kalıntısının dahi bulunamayacağını yinelemek gerekir.

Özcülüğün ise, Poulantzas'ın Balibar'ın *Kapital'i Okumak*'taki ekonomizmine ilişkin baştan itibaren varolan eleştirisine karşın, kombinasyon (bileşim) kavramının öne çekilmesine bir dayanak olarak aldığı “üretimin değişmeyen öğeleri” kavramsallaştırması ile *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'a sızan ama eserin bütünlüğüne kendini dayatmayan bir sorunsal olduğu belirtilebilir. Poulantzas ekonomik, politik ve ideolojik düzeylerin eklemlenme ve ilişkilene biçimi olarak bir üretim tarzının matrisine olan vurgusu ile bütünlüğü öne çeken bir kavramsallaştırma geliştirdi. Poulantzas bu kavramsallaştırmada, Althusserci düşüncenin getirdiği kombinasyon kavramının öne çekilmesinden ilham almış, öne çıkanın bir kombinasyonu oluşturan öğeler değil, bu öğelerin birbirleriyle girdiği ilişkiler olduğunu öne sürmüştür. Poulantzas her ne kadar öğelerin birbirleriyle ilişkilene biçimlerine vurgu yapsa da, bu kombinasyon içinde değişmeyen özlere sahip olan ve birbirleriyle sonradan ilişki içine girdiği varsayılan öğelerin özgüllüğünün yitip gitmesi nedeniyle özcülükle eleştirildi. Poulantzas'ın politik olanın ekonomik ve diğer kertelerle sonradan dışsal ilişkiler içine giren bir “öz” olmadığını vurgulaması anlamında, özcülüğün *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'ın ruhuna yansıyan bir kavram olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak bu konum, Balibar'dan devraldığı üretimin değişmeyen öğeleri kavramsallaştırmasının sonradan kendisinin de eleştirdiği üzere yarattığı sorunları göz ardı etmemelidir. Nitekim Poulantzas, *Devlet İktidar Sosyalizm*'de yapıyı düzeyler olarak ele alan anlayışın eleştirisinin bir uzantısı olarak, kendi yaklaşımını değişmeden-aynı kalan bir doğa/özü andıran bu ekonomik öğeler sorunsalından net olarak ayırt edecektir.

Poulantzas teorisini başından sonuna dek indirgemeci olmayan ve tekçi bir belirlenim sorunsalından kendini ayırt eden bir yaklaşım içinde geliştirmeye çalıştı. Ekonomizm eleştirisi ile başlayan bu konumunun ise bir başka karşıt uç olarak politisizmle son bulduğu, hatta ekonomizm ile politisizm arasında bir salınma gösterdiği savlandı. Poulantzas'ın teorisinden hiçbir biçimde ekonomist bir anlayış çıkabileceği düşünülmemekle birlikte, politisizm sorunsalı tartışılmaya değer bulunmaktadır.

Poulantzas’a atfedilen politisizm sorunsalı, öncelikle, soyuttan somuta ilerleyen yöntemini tek bir düzeye, salt politik olana uygulaması olarak formüle edildi. Poulantzas *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*’da her ne kadar kapitalist devletin özgüllüğünü bir yapının düzeylerinin görece özerkliği temelinde incelemişse de, ekonomik olan kuramında hiçbir zaman kendini yeniden üretmeye mahir, sızdırmaz bir düzey olarak ele alınmamıştır. Ancak bu konum, Poulantzas’ın *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*’ına yöneltilen ekonomi ve politika arasındaki ilişkileri yeterli düzeyde ele almadığı ve salt kendi “bölge”si içinde ele alınan politik düzey ve kapitalist devletin diğer alanlarla ilişkiselliğini kurmada yetersizliği üzerine eleştirilerin önemini hafifletmemelidir. Buradaki sorun, Poulantzas’ın ekonomik, politik ve ideolojik yapı ve pratiklerin bir bütünlüğü olarak ele aldığı üretim tarzı ve toplumsal formasyon kavramsallaştırmalarını ekonomist bir konumdan ayırt etmekle birlikte, kitabında ekonomik olanın net bir statüye sahip olmaması veya basitçe üretim ilişkileriyle eşdeğer olarak ele alınması olarak görünmektedir. Bununla birlikte, Poulantzas’ın *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*’da ekonomik olana dair kavrayışı, özellikle kapitalist devleti sivil toplum kavramının eleştirisi üzerinden üretim ilişkileri ile ilişkilendiren anlayışında ve yasalardan “eğilimler” olarak söz eden, ekonominin “bilinçdışı yasaları” olmadığı üzerinde duran anti-ekonomist duruşu üzerinden takip edilebilmektedir. Poulantzas sonraki çalışmalarında, özellikle de *Devlet İktidar Sosyalizm*’de bu konumunu düzelterek ekonomik olana dair tavrını radikal bir biçimde değiştirmiştir. Poulantzas ayrıca burada günümüze dek yankıları uzanan bir politik iktisat çalışmasına girişerek ekonomi ve politika arasındaki değişen ilişkileri sorgulamakta ve kapitalist devletin mevcut biçimine yönelik değerlendirmeleriyle “soyut” kapitalist devlet kuramının kapitalist devletin yeniden üretimi ve dönüşümü meselesini hesaba katma gerekliliğini tanıtlamaktadır.

Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar’a yöneltilen politisizm eleştirisi, aynı zamanda onun bu eserde geliştirdiği özgün kavramsallaştırmalara, özellikle de klasik Marksist metinlerdeki “devletin düzen sağlama” işlevinin genişletilmiş bir versiyonu olarak politik düzeye ve devlete atfettiği tutunum (*cohesion*) rolüne yöneltildi. Poulantzas’da tutunum kavramsallaştırması “politik düzenin devamlılığı” anlamında kullanılan bir yorumu aşarak bir toplumsal formasyonun bütünlüğüne doğru genişletildi ve bu kullanımına dair, bir formasyonun bütünlüğünü kuran ve devam

ettiren her şeyi politik düzeye dahil ettiği gerekçesiyle politisizm ile eleştirildi. Hatta Poulantzas'ın bu kavramı kapitalist üretim tarzı ile ilişkisinde ele alarak tarihsel-yapısal bir analiz geliştirmesine rağmen tutunum kavramının işlevselciliği de sorgulandı. Poulantzas bu eserde tutunum kavramsallaştırmasını da iki düzeyde tanımladı. Bunlardan ilki, kapitalist üretim tarzına özgü düzeylerin göreceli özerkliği ve bir toplumsal formasyonda içlerinden birinin egemen olduğu birden çok üretim tarzının bir arada bulunması nedeniyle, bu çelişkilerin yer değiştirerek politik düzeyde yoğunlaşması ve politik düzeyin bu birbirlerinden özerkleşmiş (görünen) düzeyleri bir arada tutma anlamında bir tutunum rolü yüklenmesidir. Laclau'nun öne sürdüğü gibi kendimizi soyut bir yapılar ve düzeyler dünyası içinde mi buluyoruz? Bu sorunun cevabı Poulantzas'ın tutunum kavramı ile devlet ve politik sınıf egemenliği arasında kurduğu ilişkide saklıdır. Tutunum kavramı aslında tam da politik pratiğin neden devlet iktidarını hedeflediği sorusunun cevabıdır. Bir toplumsal formasyonun çelişkilerinin içinde yoğunlaştığı ve kapitalist üretim tarzına özgü olarak birbirlerinden biçimsel olarak ayrılmış bulunan, şematik olarak da olsa politik, ekonomik ve ideolojik olarak ayırtılabileceğimiz düzeyleri bir arada tutma anlamında tutunumunu sağlayan bir yapı olarak devlet, politik sınıf egemenliğini yeniden üreterek bu bütünlüğün devamını garanti etmektedir. Bu anlamda, yeniden üretim kavramsallaştırması ile bir arada düşünülmesi gereken tutunum kavramı, politisizm ile değil, Althusser'in üstbelirlenim kavramı ile ilişkilendirilebilir.

Poulantzas'da çelişkilerin yer değiştirerek politik düzeyde yoğunlaştığı savı, ekonomik ve politik alanlar arasındaki eşitsiz gelişimi ve ayrımsal-ritimli zamansallıkları vurgulayan denklik, denk olmama, kayma ve dekalaj terimleriyle bir arada düşünülmektedir. Bu eşitsiz-çelişkili ilişkiler tüm karmaşıklığı içinde bir toplumsal formasyonun bütünlüğü içinde varolmaya devam eder. Nitekim altıncı bölümde incelediğimiz gibi, Poulantzas'ta "yoğunlaşma" kavramı *Devlet İktidar Sosyalizm*'de de varlığını sürdürecektir ama farklı olarak yapı/pratik ayrımının biçimci çerçevesinden sıyrılarak sınıflar arasındaki güç ilişkilerinin maddi yoğunlaşması anlamında politik pratiklere referansla tanımlanacaktır.

Ancak Poulantzas'a yönelik olarak geliştirilen politisizm eleştirisi, *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'la sınırlı kalmayarak sonraki eserlerine dek farklı biçimler altında yöneltildi. Poulantzas devletin kurucu rolüne odaklandığı *Devlet*

İktidar Sosyalizm'de politisizm eleştirisine dair bir alt başlık olarak devlet-belirlenimli bir yaklaşım (*statism*) geliştirdiği ve hatta politikayı devlete indirgediği yönünde de eleştiriye tabi tutuldu. Bu eleştiri çizgisine göre, sınıf kuramında ise ekonomik belirlenimi ihmal ederek önceliği politik ve ideolojik ilişkilere vermektedir.

Bu eleştiriye sondan, Poulantzas'ın devlet-belirlenimli bir yaklaşım geliştirdiği savından başlamak gerekirse, bunun eserlerine yanlış olarak atfedilen bir sorunsal olduğunu söylemek gereklidir. Bu konum, politik düzeyle devleti eşdeğer olarak ele alır görünen *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'da bu eserde yer alan yapı-pratik ayrımının yarattığı sorunlar nedeniyle daha az belirgin olsa da, aynı eserde geliştirilen üretim tarzı ve toplumsal formasyon kavramlarının analizi dahi, bu savı kendiliğinden çürütmektedir. Tekrarlamak gerekirse, üretim tarzı ve toplumsal formasyon kavramları ekonomik, politik ve ideolojik olarak ayrımlanan yapısal düzey ve pratiklerin bütünlüğüne atfen kullanılmaktadır. Dolayısıyla, politik olan/politika salt devletin yapısı ile özdeşleştirilemez. İkincisi ve daha da önemlisi, Poulantzas'ın devletin kurucu rolünü öne sürmesi, sınıflı bir toplumda devletin toplumsal gerçekliğin ayrılmaz bir ögesi olarak kavranması ve bu anlamda “köken” sorunsalından kendini ayırt etmesi ile ilişkisi içinde anlaşılmalıdır. Öte yandan ilişkisel bir kavrayış, tekçi bir belirlenim sorunsalından, bu örnekte devlet-belirlenimli ve toplum-belirlenimli yaklaşımların her ikisinden de eşit ölçüde uzaklaşmayı gerektirmektedir.

Bu tezin bir başka önemli tartışma alanı Gramsci'nin teorisinin Poulantzas üzerindeki etkilerini sorgulamak olmuştur. Gramsci'nin Poulantzas üzerindeki etkileri hegemonya kavramsallaştırmasından, özerk bir bilim olarak politik olana dair bir çabaya ve özellikle de Poulantzas'ın kapitalist devleti bir ilişki olarak nitelendirdiği son eserlerinde görülen Gramsci'nin toplumsal sınıflar arasındaki güç ilişkilerinin somut olarak çözümlenmesi üzerindeki vurgusuna değin uzanır. Bu anlamda özellikle Peter D. Thomas ve Panagiotis Sotiris'in çalışmasına atfen Althusser, Gramsci ve Poulantzas arasındaki tartışmanın tamamlanmamış statüsüne dikkat çekildi ve Gramsci'nin Poulantzas üzerindeki etkisinin, her zaman korunan bir eleştirel tona rağmen giderek artan bir etki olduğu vurgulandı. Ancak bu tezin de bu tartışmaya dair son bir söz söyleme iddiasında olmadığını nedenlerini aşağıda sıralamak üzere belirtmek gerekir.

Gramsci'nin hegemonya kavramı, belirtildiği gibi, Poulantzas üzerindeki etkisini çalışmasının başından sonuna değin korumuştur. Bu etkinin, Poulantzas'ın yapısal kriz kavramını hegemonya krizi ile eşanlamli olarak almayı ve *Devlet İktidar Sosyalizm*'de ideolojik aygıtlar yerine hegemonya aygıtları terimini kullanmayı tercih ettiği göz önünde bulundurularak giderek yoğunlaşan bir tonu olduğu söylenmelidir. Ancak Poulantzas bu kavramı, egemen sınıfların politik pratikleri ile sınırlamak anlamında dönüştürerek ele aldığını da çalışmasının başından sonuna dek vurguladı. Poulantzas benzer biçimde, Gramsci'nin kendisinin tutunum kavramsallaştırmasını andıran “bir toplumsal formasyonun çimentosu” olarak ideoloji anlayışını bir toplumsal formasyonun bütünlüğü ile egemen ideoloji arasında kurduğu ilişki biçimiyle övgü ile karşıladı.

Althusser ise özellikle son çalışmalarında Gramsci'nin hegemonya kavramına olan eleştirel tonunu artırarak sürdürmüş ve Gramsci'nin yaklaşımında her şeyin hegemonya düzeyinde olup bittiğini iddia ederek bu kavramın baskı uğrağını önemsizleştirdiği üzerinde durmuştur. Bu yorumun Gramsci'nin özgün kavramı ile bir ilişkisi olmadığı, tümüyle hegemonyanın reformist kullanımlarına atfedilebileceği belirtilmelidir. Althusser bunu kuramın sonraki yorumlarından sorumlu tutulamayacağını gayet iyi bildiği halde yapmakta, üstelik Gramsci'deki kullanımın baskıyı önemsizleştirdiği iddiası *Devlet İktidar Sosyalizm*'de bu konu üzerinde duran Poulantzas tarafından da paylaşılmaktadır.

Althusser ve Poulantzas'ın Gramsci'nin kuramını Hegelci bütün sorunsalı içinde değerlendirmesinin sınırlılıkları da tez boyunca tartışıldı. Poulantzas Gramsci'nin tarihsel blok kavramının toplumsal formasyon kavramsallaştırması ile yakınlığını görmeyi reddederek, tarihselci tipte ifade edici bir bütünlük sorunsalından beslendiği, üstelik “tarihsel şimdi”ye referansla kurulan bu bütünlüğün kendi kullandığı konjonktür kavramsallaştırmasından farklılaştığında ısrar etti.

Bu tezde, Gramsci'nin yaklaşımının bütüncül bir değerlendirmesinin, bir özel kesitin olanaklı olmaması anlamında Hegelci bütünsellik anlayışından pratik olarak koptuğunu gösterdiği vurgulandı. Öte yandan Poulantzas'ın Gramsci okumasının tümüyle bir yanlış anlamaya dayandığı ve sonraki çalışmasında Althusser'den ayrılarak Gramsci ile tümüyle aynı noktaya geldiği yorumunun da sınırlılıklar taşıdığı iddiası sürdürülmektedir. Üstelik bu yorum, Poulantzas'ın teorisi gelişirken

Althusser'in kuramının durağan olduğunu varsaymak gibi bir tuhaflığa sahiptir. Tartışmaya belki de başından, Althusser, Poulantzas ve Gramsci'nin Marx'ın eserlerini ilişkilendirme biçimlerinden başlamak gerekmektedir. Gramsci, Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisi'ne Önsöz*'de yer alan "insanlığın önüne ancak gerçekleştirebileceği görevleri koyabileceği" ifadesini Marx'ın Fransa'nın somut politik konjonktürü üzerine analizleriyle birleştirerek bir anlamda bu ifadeleri yazgıcı-erekçiliğinden kurtarmaya yöneldi. Althusser ve Poulantzas ise karşıt olarak, sınıf mücadelelerinin görünür olmadığı bu metinde yer alan ifadelerin Marx'ın düşüncesine hâkim olan bir sorunsal olmadığı üzerinde durarak ilişkilendirmenin doğru bir konumdan kurulmadığını savundular. Bu ifadeler yazgıcı-erekçiliğinden arındırılamazdı ve doğru bir ilişkilendirme için farklı metinlere gitmek gerekliydi.

Ayrıca bu yorumların getirdiği en büyük sınırlılığın, Gramsci ile Poulantzas'ın kavramlarını doğrudan eşleştirmeye yönelik bir anlayış olduğu söylenmelidir. Sözgelimi Poulantzas'ın toplumsal bir ilişki olarak devlet kavrayışı Gramsci'nin bütüncül devlet kavramsallaştırmasıyla, sınıflar arasındaki güç ilişkilerinin somut analizine olan ilgisi ise Gramsci'nin de somut-tarihsel olanın çözümlemesi ile ilişkisinde ele aldığı moleküler bilim üzerine vurgusu ile eşlenmektedir. Ancak Althusser'in zorunluluk/rastlantısallık ikiliği eleştirisi üzerinden Engels'in üstyapıları ele alma biçimine atfettiği "mikroskobik etkiler" kavramsallaştırmasını anımsatan moleküler kavramı, özellikle Poulantzas'ın geç dönem yazılarında geliştirdiği ilişkisel devlet anlayışıyla tam bir uyum sergilememektedir. Poulantzas'ın vardığı noktada, somut güç ilişkilerinin çözümlemesine dair bir araştırma, "soyut" bir devlet teorisine sonradan eklenilebilecek bir analiz olarak anlaşılamaz. Poulantzas'ın genel bir devlet teorisi olamayacağına dair bu son yaklaşımında incelendiği gibi, meşrulaştırılabilecek olan kapitalist bir devletin teorisi, dönüşümlerinden yalıtılamaması anlamında ancak bir yol işareti veya eylem için bir rehber sunabilmektedir. Bu ise başka bir eşleştirmeyi gündeme getirebilir: Bu yaklaşımı Poulantzas'ı Gramsci'nin praksis felsefesiyle aynı konuma getirmiş midir? Poulantzas'ın teori ile gerçek ya da teori ile pratik arasındaki yapısal mesafeye olan sürekli vurgusu hesaba katıldığında, cevabımız benzerliğin ancak bir yönüyle korunabileceği ancak farklılıkların da göz önünde bulundurulması gerekliliği ile sınırlı kalacaktır. Bu anlamda, kavramsal olarak eşleştirmeler yerine Gramsci'nin

hegemonya, bütüncül devlet ve somut güç ilişkilerinin çözümlenmesine dair vurgularının bütünsel olarak Poulantzas'ın teorisi üzerinde etkili olduğunu belirtmek daha doğru bir yaklaşım olarak görünmektedir.

Poulantzas'ın Althusser ile ayrılığının ise son dönemde geliştirilen politik stratejiye yönelik yaklaşımlarında ortaya çıktığı savunuldu. Bu noktada, *Devlet İktidar Sosyalizm*'e yönelik bir başka soru, devletin iç çelişkileri ile bütünlüğü arasındaki ilişkiyi kurma biçimine dair olacaktır. Poulantzas *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'dan itibaren bu sorunun üzerinde durmuş ve yalıtım-bütünlük olarak ikili etkinin devlet içinde "içsel çelişkiler" biçiminde yansıdığını öne sürmüştü. Bu olgu, kapitalist devletin egemen sınıfları örgütleyerek politik çıkarlarını halk-ulusun "genel çıkarları" biçiminde oluştururken, bağımlı sınıfları bu yalıtımın içinde tutarak "örgütsüzleştirme"ye yönelmesinde izlenebilmektedir. Poulantzas'ın bu vurgusu *Devlet İktidar Sosyalizm*'de de sürdürüldü. Ancak burada öne sürülen kapitalist devletin mücadelelerin "zemini" olduğuna dair önerme, devlet ile onun mutlak dışırası olarak sınıf mücadeleleri arasındaki ayrımı reddeden bir anlayış ile birleştirildiğinde, ezilen sınıfların bu yalıtımın içinde tutularak devlet aygıtlarından sistematik olarak dışlandığı halde bu zemine nasıl dahil olabilecekleri konusunda ayrı bir tartışma alanı açtı. Burada görülmektedir ki, Poulantzas'ın kapitalist devletin mücadelelerin "zemini" olduğuna dair önermesi, onun devletin sınıfsal güçler ilişkisi arasındaki maddi bir yoğunlaşma olduğu tespitinden koparıldığında yanlış sonuçlara götürmektedir. Bu tür bir analizin yarattığı sorunlar, Poulantzas'ın son dönem eserlerinden yola çıkarak mücadeleleri devlet aygıtının içinde olup bitenlerle sınırlamaya yönelen kimi yorumlarda izlenebilmektedir.

Ancak Poulantzas'ın amacı asla bu değildir, hatta böyle bir yaklaşım biçimi teorisine tümüyle zıt bir konum sergiler. Poulantzas öncelikle içerisi/dışırası kavramlarını, devletin sınıf mücadelelerinin maddi yoğunlaşması olması anlamında ilişkiyel kavrayışının bir sonucu olarak reddetmekte ve bu ona bu mücadelelerin politik oldukları ölçüde devlete dışsal olamayacağını önerme imkânı vermektedir.

İkinci neden ise stratejik sorunlara ilişkindir. Bu anlayış, Poulantzas'ın otoriter devletçilik üzerine analizlerinde görüldüğü gibi, bu devlet biçiminin güçlü yanları yanında zayıflığına da odaklanmayı gerektiriyordu ve bu Poulantzas'a "devlet krizlerinin" bu aygıtlarda bazı çatlaklar açabileceklerine dair bir inancı da beraberinde

yükledi. Poulantzas’a göre, kitleler kapitalist devlet içinde özerk iktidar pozisyonlarını ellerinde tutmazlar ancak devletin içsel çelişkileri yoluyla “aşındırma öğeleri” olarak hareket ederler. Ancak Poulantzas’ın öne sürdüğü kopuşun devlet aygıtının içinde - özellikle baskı aygıtının branşlarında- olabileceği inancını Portekiz deneyimi üzerine görüşlerine dair aşırı bir genelleştirmeden beslendiğini belirtmek yerinde olacaktır. Burada sorun tabandaki halk güçleri ile doğrudan demokrasi yapılarının bu kopuş üzerinde nasıl bir etki edeceği, eklemlenmenin nasıl olacağı sorusudur. Aynı zamanda Poulantzas’ın teorisinden de çok iyi bildiğimiz gibi, genelde nötr bir devlete olan inanç ve iktidar fetişizmi yoluyla destek-sınıflar oluşturma eğiliminde olan bu gruplar politik ve ideolojik alandaki etkileriyle halkçı mücadelelerle eklemlenmesi güç bir kategori oluşturabilmektedir. Tüm bunlar, kapitalist devlete ilişkin yapılacak her analizde, Althusser’in olası bir stratejik yaklaşımda bu devletin sert çekirdeğini hesaba katmak gerekliliğine dair itirazını anımsatmaktadır. Althusser’in buradaki eksik noktası ise, reformizme saldırarak devletin parçalanması tezini ve proletarya diktatörlüğü anlayışını sahiplenmesine rağmen, otoriteryanizmin ve devletçiliğe savrulma riskinin nasıl aşılabileceği konusunda suskun kalmasıdır.

Bu tezde ele alınan bir başka tartışma alanı, Poulantzas’ın kapitalist devletin normal ve olağanüstü biçimlerine yaptığı vurgunun, istisna kavramını bir bütün olarak sorgulayan yaklaşımıyla bir arada değerlendirilmesi gerekliliğidir. Poulantzas’ın görelî özerklik kavramsallaştırmasına dair Klasik Marksist metinlere, özellikle de Marx’ın Bonapartizm analizine dönmesi, kapitalist devletin istisnai biçimlerinin bir genelleştirme ile tüm biçimlerine atfedilmesi ve bu bağlamda demokratik-parlamentar biçimler ile otoriter biçimler arasında fark gözetilmemesi eleştirileriyle karşılaşmasına neden oldu. Hatta daha sonra Poulantzas’ın olağanüstü devlet biçimleri olarak faşizm ve askeri diktatörlükler ile birlikte Bonapartizm’i incelemesi bir çelişki olarak ya da önceki analizlerinden vazgeçtiğinin bir göstergesi olarak değerlendirildi. Bu tezde ise, ancak istisna kavramını sorgulayan bir bakış açısı dahilinde Poulantzas’ın bu iki analizi arasındaki varsayılan çelişkilerin üstesinden gelinebileceği savunulmuştur. Nitekim, aynı bakış açısı Poulantzas’ın olağanüstü bir devlet biçimi olarak faşizm üzerine yazdıklarında da izlenebilir. Faşist devlet, kapitalist devletin olağanüstü ve hatta sınırda bir biçimini oluşturmaya rağmen bu devlet tipinden bir kopuş oluşturmaz. Hatta öyle ki, faşist devletin niteliklerinin incelenmesi, kapitalist devletin

kimi özelliklerini tüm yalınlığıyla görebilmemizi sağlayabilmektedir. Poulantzas *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'da da Bonapartizm'i de bu biçimde ele almış, kapitalist devletin görelî özerkliğinin en uç formunu temsil ettiğî varsayılan Bonapartizm, Poulantzas'a devlet ve politik egemenlik ilişkisi arasındaki ilişkiyi "görelî özerklik" kavramsallaştırması dahilinde inceleme imkânı tanımıştır.

Marx'tan teleolojik ve erekselci yorumlar çıkaran bir anlayışın karşısına konulabilecek bir belirsizlik anlayışının bulunabileceğî, tezin sınırlılıkları kapsamında incelenemese de bu sonuçlardan çıkabilecek bir öneri olarak ortaya koyulmalıdır. Marx'ın *Kapital*'i ve doğrudan politik olan eserleri arasındaki ilişkiyi çözmeye ve hatta *Kapital*'in serimleme düzenindeki bu varsayılan karmaşayı gidermeye yardımcı olabilecek bu kavramsallaştırma, *Devlet İktidar Sosyalizm*'in son bölümlerinde politik iktisadın ötesine geçen ve bir gelecek perspektifine kapı aralayarak sosyalist strateji üzerine sorunlara yoğunlaşan Poulantzas'ın eserlerine de uygulanabilir ve ancak bu biçimde ona atfedilmekte diretilen sınıf egemenliğini yeniden üretmeye "yazgılı" bir devlet anlayışından sakınılabılır. Poulantzas bakış açısıyla zorunluluk ve olumsuzluk arasındaki düalizmi yıkmıştır. Bunu biçim ve mücadele, yapı ve konjonktür arasında kurduğı indirgemeci olmayan bir ilişkilendirme biçimiyle yapar. Poulantzas *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'da konjonktürü, "tarihsel şimdi" olarak ele alan anlayışın aksine, bir formasyonun çeşitli düzeylerinin çelişkilerinin yoğunlaştığı bir düğüm noktası olması anlamında politik pratikle ilişkili bir kavram olarak ele almıştır. Poulantzas bu yaklaşımı geliştirerek, yapı ve konjonktür arasındaki ilişkiyi kalıcılık-süreksizlik arasındaki bir ilişki tipi olmak yerine, *bağlanım* (conjunction) fikri ile bir arada sunmuştur. Bu fikrin önceki eserlerinde sunulan *kombinasyon* (bileşim) kavramından farklılığı, yapı ve pratiklerin bir bütünlüğünden ziyade, Althusser'in *karşılaşma* kavramı ile olan yakınlığı ile ilişkilendirilmesidir.

Bir başka öneri ise, Kafka'nın, totalitarizm sorununa farklı bir konumdan bakan Poulantzas ile birlikte okunmasının özgün sonuçlar doğurabileceğine ilişkindir. Poulantzas *Devlet İktidar Sosyalizm*'de Kafka'nın *Şato*'sunun labirentlerinde "*modern devletin teatrallığı*"ni görerek bir anlamda politikaya başvurmada eserlerini okumanın imkansızlığını hatırlatmış, hatta baskı ve ideolojinin birbirlerinden yalıtılamayacağı ve iç içe geçmişliği üzerine geliştirdiğı yaklaşım dahilinde kapitalist devleti anlamak için hala *Ceza Sömürgesi*'ne gitmek gerektiğini öne sürerek baskı/zor

uğrağını eriten yoruma karşı net bir mesafe almıştır. Bu anlamda, Kafka'nın edebi eserlerinde içkin olan devlet aygıtlarının korku ve bireyselleştirme düzenekleri nasıl günümüze dek uzanıyorsa, Poulantzas'ın trajik ölümüyle sonlanan kapitalist devlet teorisinin yankıları da hala bizimle birlikte. Tıpkı edebiyat alanında üreten Kafka'nın bir "kâhin" değil, her ne kadar paradoksal görünürse görünsün okura keskin bir gerçeküstücü deneyim yaşatan bir "gerçekçi" olması gibi, Poulantzas'ın sesi de her zaman aklının bir köşesinde tuttuğu somut-gerçek ve soyut-biçimsel arasındaki ilişkiyi kurma biçimiyle kulaklarımızda yankılanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Agamben, Giorgio: **İstisna Hali**, Çev. Kemal Akatay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018.
- Alada, A. Dinç: “İktisat Düşüncesi ve Etik: Kaybolan Halkanın Peşinde”, **İktisadın Kayıp Felsefesi: Arayışlar, Denemeler**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2012, s. 55-68.
- Alada, A. Dinç: “İktisat Düşüncesinde Felsefi Tavrın Önemi”, **İktisadın Kayıp Felsefesi: Arayışlar, Denemeler**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2012, s. 13-31.
- Alada, A. Dinç: “Karl Popper’in Işıldak Bilgi ve Akıl Kuramı İktisat Fesefesinde Yol Gösterici Olabilir Mi?”, **İktisadın Kayıp Felsefesi Arayışlar, Denemeler**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2012.
- Alada, A. Dinç: “Karl Marx’ta Belirsizlik Kavramsallaştırması Var mı?”, **İktisat ve Tarih**, Der. Derya Güler Aydın, Hüseyin Özel, Ankara, Siyasal Kitabevi Yayınları, 2020, s. 119-130.
- Althusser, Louis: “Kapital’den Marx’ın Felsefesine”, **Kapital’i Okumak**, Louis Althusser, Étienne Balibar, Roger Establet vd. Çev. A. Işık Ergüden, İstanbul, İthaki Yayınları, 2007, s. 21-107.
- Althusser, Louis: **Lenin ve Felsefe**, haz. Murat Belge, çev. Bülent Aksoy vd., 2. Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.
- Althusser, Louis: “Kapital’in Nesnesi”, **Kapitali Okumak**, Althusser, Balibar vd, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, İthaki Yayınları, 2007, s. 301-493.
- Althusser, Louis: “Lenin ve Felsefe”, **Makyavel’in Yalnızlığı ve Başka Metinler/Althusser’in Mirası**, Çev. Turhan Ilgaz, Alâeddin Şenel, Seda Çarmık, Ankara, Epos Yayınları, 2003, s. 149-202.
- Althusser, Louis: **Marx İçin**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, İthaki Yayınları, 2002.
- Althusser, Louis: "Devrimin Silahı Olarak Felsefe", **Makyavel’in Yalnızlığı ve Başka Metinler/Althusser’in Mirası**, Çev. Turhan Ilgaz,

- Alâeddin Şenel, Seda Çarmık, Ankara, Epos Yayınları, 2003, s. 203-218.
- Althusser, Louis: “Amiens Savunusu”, **Makyavel’in Yalnızlığı ve Başka Metinler/Althusser’in Mirası**, Çev. Turhan Ilgaz, Alâeddin Şenel, Seda Çarmık, Ankara, Epos Yayınları, 2003, s. 219-270.
- Althusser, Louis: “Toplum Sözleşmesi”, **Makyavel’in Yalnızlığı ve Başka Metinler/Althusser’in Mirası**, Çev. Turhan Ilgaz, Alâeddin Şenel, Seda Çarmık, Ankara, Epos Yayınları, 2003, s. 79-148.
- Althusser, Louis: **Yeniden Üretim Üzerine**, Çev. A. Işık Ergüden, İstanbul, İthaki Yayınları, 2005.
- Althusser, Louis: **John Lewis’e Cevap**, Çev. Alp Tümertekin, İstanbul, İthaki Yayınları, 2004.
- Althusser, Louis: “Günümüzde Marksizm”, **Makyavel’in Yalnızlığı ve Başka Metinler/Althusser’in Mirası**, Çev. Turhan Ilgaz, Alâeddin Şenel, Seda Çarmık, Ankara, Epos Yayınları, 2003, s. 355-372.
- Althusser, Louis: **Philosophy of the Encounter: Later Writings**, Ed. François Matheron vd., London, Verso, 2006.
- Althusser, Louis: “Sonlu Kuram Olarak Marksizm”, **Makyavel’in Yalnızlığı ve Başka Metinler/Althusser’in Mirası**, Çev. Turhan Ilgaz, Alâeddin Şenel, Seda Çarmık, Ankara, Epos Yayınları, 2003, s. 333-352.
- Althusser, Louis: “Sonunda Marksizmin Bunalımı!”, **Makyavel’in Yalnızlığı ve Başka Metinler/Althusser’in Mirası**, Çev. Turhan Ilgaz, Alâeddin Şenel, Seda Çarmık, Ankara, Epos Yayınları, 2003, s. 313-332.
- Althusser, Louis: “Karşılaşma Maddeciliğinin Yeraltı Akımı”, 1982, **Kriz Yazıları: Althusser’den Sonra Louis Althusser**, Der. ve Yay. Haz. Olivier Corpet, François Matheron, Çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2009, s. 247-294.
- Althusser, Louis: “Sınırları İçinde Marx”, **Kriz Yazıları: Althusser’den Sonra Louis Althusser**, Der. ve Yay. Haz. Olivier Corpet, François Matheron, Çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2009, s. 27-210.

- Althusser, Louis: **Gelecek Uzun Sürer**, Haz. Olivier Corpet, Yann Moulier Boutang, Çev. İsmet Birkan, 2. Bs., İstanbul, Can Yayınları, 1998.
- Althusser, Louis: **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev. Yusuf Alp vd. İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.
- Altvater, Elmar, Hoffman, Jürgen: “Batı Almanya’da Devlet Türetme Tartışması: Marksist Devlet Teorisi Sorunu Olarak Ekonomi ve Politika İlişkisi”, Çev. Ertunç Aras Ergüneş, **Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi**, Ed. Taner Yelkenci, Ankara, Nota Bene Yayınları, 2013, s. 303-336.
- Anderson, Perry: **Antonio Gramsci, Hegemonya Doğu/Batı Sorunu ve Strateji**, Çev. Tarık Günersel, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1988.
- Anderson, Perry: **Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler**, Çev. Bülent Aksoy, İstanbul, Birikim Yayınları, 2011.
- Aronowitz, Stanley, Bratsis, Peter: “State Power, Global Power”, **State Theory Reconsidered: Paradigm Lost**, Ed. Stanley Aronowitz, Peter Bratsis, London, University of Minnesota Press, 2002, s. xi-xxvii.
- Arrighi, Giovanni: **Adam Smith Pekin’de: 21. Yüzyılın Soykütüğü**, Çev. İbrahim Yıldız, İstanbul, Yordam Kitap, 2008.
- Avineri, Shlomo: “The Hegelian Origins of Marx’s Political Thought”, **Marx’s Social and Political Thought**, Ed. Bob Jessop, London and Newyork, Routledge, 1990.
- Balibar, Etienne: **Marx’ın Felsefesi**, Çev. Ömer Laçiner, İstanbul, Birikim Yayınları, 2014.
- Balibar, Etienne: “Self Criticism: Answer to Questions from Theoretical Practice”, **Theoretical Practice**, 7-8, 1973, pp. 56-72.
- Balibar, Etienne: “Tarihsel Materyalizmin Temel Kavramları Üzerine”, **Kapital’i Okumak**, Louis Althusser, Étienne Balibar, Roger Establet vd. Çev. A. Işık Ergüden, İstanbul, İthaki Yayınları, 2007, s. 497-661.
- Barrow, Clyde W.: “(Re)reading Poulantzas: State Theory and the Epistemologies of Structuralism”, **Reading Poulantzas**, Ed. Alexander Gallas, Lars Bretthauer, John Kannankulam vd., Merlin Press, 2011, pp. 27-40.

- Barrow, Clyde W.: “The Miliband-Poulantzas Debate: An Intellectual History”, **State Theory Reconsidered: Paradigm Lost**, Ed. S. Aronowitz, P. Bratsis, London, University of Minnesota Press, 2002, pp. 3-52.
- Beirne, Piers, Sharlet, Robert: “Paşukanis ve Sosyalist Yasallık”, çev. Fehmi Ünsalan, **Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi**, Ed. Taner Yelkenci, Ankara, Nota Bene Yayınları, 2013, s. 145-182.
- Bhaskar, Roy, Lawson, Tony: “Introduction: Basic Texts and Developments”, In **Critical Realism: Essential Readings**, Ed. Margaret Archer, Roy Bhaskar, Andrew Collier vd., London and Newyork, Routledge, 1998, pp. 3-15.
- Bidet, Jacques: **Foucault’yu Marx’la Okumak**, Çev. Zehra Cunillera, Metis Yayıncılık, 2016.
- Bonefeld, Werner: “Social Constitution and the Form of the Capitalist State”, **Open Marxism Volume I Dialectics and History**, Ed. Werner Bonefeld, Richar Gunn vd., London, Pluto Pres, 1992, pp. 93-132.
- Bonefeld, Werner: “Free Economy and the Strong State: Some Notes on the State”, **Capital&Class**, 34(1), 2010, pp. 15-24.
- Bratsis, Peter: “Nicos Poulantzas and the Ontological Status of the State in Marxist Theory”, Journal of the Hellenic Diaspora, 1999, s. 155-176, (çevrimiçi) https://www.academia.edu/555445/Nicos_Poulantzas_and_the_Ontological_Status_of_the_State_in_Marxist_Theory, Son Erişim Tarihi: 25.12.2020.
- Brethauer, Lars: “Materiality and Condensation in the Work of Nicos Poulantzas”, **Reading Poulantzas**, Ed. Alexander Gallas, Lars Brethauer, John Kannankulam vd., Wales, Merlin Press, 2011, pp. 72-88.
- Brewster, Ben: “Althusser Glossary”, 1969, (Çevrimiçi), www.marxists.org/reference/archive/althusser/glossary.htm, Son Erişim Tarihi: 21.09.2020.
- Buckel, Sonja: “Güç İlişkilerinin Hukuki Yoğunlaşması: Nicos Poulantzas ve Hukuk”, çev. Toros Güneş Esgün, **Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi**, Ed. Taner Yelkenci, Ankara, Nota Bene Yayınları, 2013, s. 279-302.

- Callinicos, Alex: **Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış**, çev. Yasemin Tezgiden, 4. Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- Carnoy, Martin: **Devlet ve Siyaset Teorisi**, Çev. Simten Coşar, Aykut Örküp, Mete Pamir vd., Ankara, Dipnot Yayınları, 2014.
- Clarke, Simon: "Marksizm, Sosyoloji ve Poulantzas'ın Devlet Kuramı", **Devlet Tartışmaları: Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru**, Ed. Simon Clarke, Çev. İbrahim Yıldız, Ankara, Ütopya Yayınları, 2004, s. 89-134.
- Clarke, Simon: "Devlet Tartışmaları", **Devlet Tartışmaları: Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru**, Ed. Simon Clarke, Çev. İbrahim Yıldız, Ankara, Ütopya Yayınları, 2004, s. 7-88.
- Colletti, Lucio: "Introduction", **Karl Marx Early Writings**, Çev. Rodney Livingston, Gregor Benton, Londra, Penguin Books, 1975, s. 7-56.
- Çelebi, Aykut: "Risk ve Olumsuzluk: Sosyal Teori-Sosyal Felsefe İlişkisini Anlamaya Yönelik İki Anahtar Kavram", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 56-1, 2001, s. 23-52.
- Demir, Gökhan, Göymen, Ali Yalçın: "Yapısalcılıktan İlişkiselliğe Poulantzas'ın Devlet Kuramı", **Alternatif Politika**, 9 (1), 2017, s. 35-60.
- Durmaz, Mehmet Nuri: **Marx'ın Yasaları: Onto-Epistemolojik Bir Okuma**, İstanbul, Metis Yayınları, 2019.
- Eagleton, Terry: **İdeoloji**, Çev. Muttalip Özcan, İstanbul, Ayrıntı, 1996.
- Engels, Friedrich: "Joseph Bloch'a Mektup", 21 Eylül 1890, Karl Marx, Friedrich Engels, **Felsefe Metinleri**, Çev. Kenan Somer, Ahmet Kardam, Sevim Belli vd., Ankara, Sol Yayınları, 1999, s. 229-232.
- Erdağı, Bora: "Marx ve Engels'te Hukuk ve Devlet İmgesi", **Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi**, Ed. Taner Yelkenci, Nota Bene Yayınları, Ankara, 2013, s. 19-84.
- Fine, Ben, Milokanis, Dimitris: **From Economics Imperialism to Freakonomics: The Shifting Boundaries Between Economics and Other Social Sciences**, Routledge, 2009.

- Flynn, Thomas R.: “Sartre, Foucault and the Critique of (Dialectical) Reason”, **Sartre Studies International**, Vol. 16, Issue 2, 2010, pp.17-35.
- Foucault, Michel: **Hapishanenin Doğuşu**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, İmge Yayınları, 1992.
- Foucault, Michel: “İktidarın Halkaları”, **Özne ve İktidar**, Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, 2000.
- Foucault, Michel: “Omnes Et Singulatim: Siyasi Aklın Bir Eleştirisine Doğru, **Özne ve İktidar**, Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2000.
- Gallas, Alexander: “Revisiting Conjunctural Marxism: Althusser and Poulantzas on the State”, **Rethinking Marxism**, 29:2, 2017, pp. 256-280.
- Gallas, Alexander: “Reading ‘Capital’ with Poulantzas: ‘Form’ and ‘Struggle’ in the Critique of Political Economy”, **Reading Poulantzas**, ed. Alexander Gallas, Lars Bretthauer, John Kannankulam vd., Wales, Merlin Press, 2011, pp. 89-106.
- Goshgarian, G.M.: “Translator’s Introduction”, **Louis Althusser Philosophy of the Encounter Later Writings**, 1978-1987, Ed. François Matheron, Oliver Carpet, Çev. G. M. Goshgarian, Verso, 2006, pp. xiii-xlix.
- Gramsci, Antonio. **Modern Prens: Machiavelli, Siyaset ve Modern Devlet Üzerine**, Çev. Pars Esin, Ankara, Dipnot Yayınlar, 2014.
- Gramsci, Antonio: **Hapishane Defterleri: Felsefe ve Politika Sorunları**, Çev., Adnan Cemgil, 3. Bs., İstanbul, Belge Yayınları, 1997.
- Gülalp, Haldun: **Kapitalizm Sınıflar ve Devlet**, çev. Osman Akınhay vd., İstanbul, Belge Yayınları, 1993.
- Hall, Stuart, Lubbly, Bob, McLennan, Gregor: **Siyaset ve İdeoloji: Gramsci**, Haz. Erhan Erkan, Çev. Sadun Emrealp, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1985.
- Hay, Colin: “Marksizm ve Devlet”, çev. Gülbin Evren Kıranoğlu, **Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi**, Ed. Taner Yelkenci, Ankara, Nota Bene Yayınları, 2013, s. 333-372.
- Hegel, G.W.F.: **Tüze Felsefesi**, Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınevi, 2006.

- Hirsch, Joachim: **Materyalist Devlet Teorisi**, Ed. Şule Daldal, İstanbul, Alan Yayıncılık, 2011.
- Hirsch, Joachim, Kannankulam, John: “Poulantzas and Form Analysis: On the Relation Between Two Approaches to Historical-Materialist State Theory”, **Reading Poulantzas**, Ed. Alexander Gallas vd., Merlin Press, 2011, pp. 56-71.
- Hyppolite, Jean: **Marx ve Hegel Üzerine Çalışmalar**, Çev. Doğan Barış Kılınç, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2010.
- Jessop, Bob: **Nicos Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy**, Macmillan, 1985.
- Jessop, Bob: **Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak**, Çev. Ahmet Özcan, Ankara, Epos Yayınları, 2008.
- Jessop, Bob: “Critical Realism and Strategic Relational Approach”, **New Formations: A Journal of Culture, Theory and Politics** (56), 2005, pp. 40-43.
- Jessop, Bob: “Regulation Theory, Post Fordism and the State: More Than a Reply to Werner Bonefeld”, In **Post-Fordism and social form: A Marxist debate on the post-fordist state**, Ed. Werner Bonefeld, J. Holloway, Macmillan, London, 1991, pp. 69-91.
- Jessop, Bob: “Nicos Poulantzas on Political Economy, Political Ecology and Democratic Socialism”, **Journal of Political Ecology**, Vol:24, 2017, pp. 186-199.
- Jessop, Bob: “Birikim Stratejileri, Devlet Biçimleri ve Hegemonik Projeleri”, **Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet**, Der. Betül Yazar, Alev Özkazanç, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 153-188.
- Jessop, Bob: “Kapitalist Devlete Dair Yeni Kuramlar”, **Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet**, Der. Betül Yazar, Alev Özkazanç, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 35-72.
- Jessop, Bob: “Poulantzas’ın Özgünlüğü, Mirası ve Güncelliği”, **Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet**, Der. Betül Yazar, Alev Özkazanç, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 73-112.

- Jessop, Bob: “The Strategic Selectivity of the State: Reflections on a Theme of Poulantzas”, *Journal of the Hellenic Diaspora*, 25 (1-2), 1-37, 1999, (çevrimiçi) <https://bobjessop.wordpress.com/2014/06/16/the-strategic-selectivity-of-the-state-reflections-on-a-theme-of-poulantzas/>, Son Erişim Tarihi: 22.12.2020.
- Jessop, Bob: **Devlet Dün, Bugün, Gelecek**, Çev. Atilla Güney, Ankara, Epos Yayınları, 2016.
- Jessop, Bob: **Kapitalist Devletin Geleceği**, Çev. Ahmet Özcan, Ankara, Epos Yayınları, 2009.
- Jessop, Bob: “Poulantzas’s State, Power, Socialism as a Modern Classic”, 2014, (Çevrimiçi) <https://bobjessop.wordpress.com/2014/03/27/poulantzas-state-power-socialism-as-a-modern-classic/>, Son Erişim Tarihi: 04.07.2020. .
- Jessop, Bob: “Dialogue of the deaf: reflections on the Poulantzas-Miliband debate”, in **Class, Power and the State in Capitalist Society: Essays on Ralph Miliband**, Ed. P. Wetherly, C.W. Barrow, and P. Burnham, Basingstoke: Palgrave, 2007, 132-157, (Çevrimiçi) <https://bobjessop.wordpress.com/2014/01/14/dialogue-of-the-deaf-some-reflections-on-the-poulantzas-miliband-debate/>, Son Erişim Tarihi: 20.12.2020.
- Karahanoğulları, Yiğit, Türk, Duygu: “Otoriter Devletçilik Neoliberalizm ve Türkiye”, **Mülkiye Dergisi**, 42 (3), 2018, s. 403-448.
- Karatani, Kojin: **Tarih ve Tekerrür**, Çev. Erkan Ünal, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.
- Kosch, Max: “Poulantzas’s Class Analysis”, **Reading Poulantzas**, Ed. Alexander Gallas, Lars Bretthauer, John Kannankulam vd., Wales, Merlin Press, 2011, s. 89-106.
- Laclau, Ernesto: “Siyasal Düzeyin Özgüllüğü: Poulantzas-Miliband Tartışması”, **Kapitalist Devlet Sorunu**, Ralph Miliband, Nicos Poulantzas, Ernesto Laclau, Haz. Murat Belge, Atilla Aksoy, Çev. Yasemin Berkman, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1990, s. 133-184.

- Lasowski, Aliocha Wald: “Marksizmi Yeniden Kuran Kuramsal Silah: Jacques Rancière ile Söyleşi, **Althusser ve Biz**, Çev. Ayşe Meral, İletişim, 2019, s. 173-178.
- Lenin, V.I. **Devlet ve Devrim**, Ed. Erkin Özalp, Çev. M. Halim Spatar, Celal Üster, İstanbul, Yordam Kitap, 2015.
- Mann, Michael: “The Autonomous Power of the State: Its Origins Mechanisms and Results”, **European Journal of Sociology**, Vol. 25, Issue 2, November 1984, pp. 185 – 213.
- Martin, James: “Giriş”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010 s. 9-40.
- Martin, James: "Ontology and Law in the Early Poulantzas", **History of European Ideas**, 35, 2009, pp. 465-474.
- Marx, Karl: **Grundrisse: Ekonomi Politîğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma**, Çev. Sevan Nişanyan, İstanbul, Birikim Yayınları, 2008.
- Marx, Karl: **Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi**, Çev. Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları, 2009.
- Marx, Karl: “Arnold Ruge’ye Mektup-Eylül 1843”, Karl Marx, Friedrich Engels, **Felsefe Metinleri**, Çev. Kenan Somer, Ahmet Kardam, Sevim Belli vd., Ankara, Sol Yayınları, 1999, s. 21-25.
- Marx, Karl: **Fransa’da İç Savaş**, Çev. Kenan Somer, 4 Bs., Ankara, Sol Yayınları, 2012.
- Marx, Karl: **Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı**, Çev. Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları, 1979.
- Marx, Karl: **Felsefenin Sefaleti**, Çev. Ahmet Kardam, Ankara, Sol Yayınları, 1992.
- Marx, Karl: **Louis Bonaparte’ın On Sekiz Brumaire’i**, Çev. Tanıl Bora, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- Marx, Karl: **Capital Volume I**, Çev. Ben Fowkes, London, Penguin Classics, 1990.
- Marx, Karl: **Kapital Cilt 1**, Çev. Mehmet Selik, Nail Satlıgan, Yordam Kitap, 2011.

- Marx, Karl: **Kapital Cilt 1**, Çev. Alaattin Bilgi, 5. bs., Ankara, Sol Yayınları, 1997.
- Marx, Karl: **Kapital Cilt 3**, Çev. Alaattin Bilgi, 3. Bs., Ankara, Sol Yayınları, 1997.
- Marx, Karl, Engels Friedrich: **Alman İdeolojisi [Feuerbach]**, Çev. Sevim Belli, 8. Bs., Ankara, Sol Yayınları, 2013.
- Marx, Karl, Engels Friedrich: **Devlet ve Hukuk**, Der. ve Çev. Rona Serozan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016.
- Marx, Karl, Engels Friedrich: **Komünist Parti Manifestosu**, Haz. Muzafer İlhan Erdost, Ankara, Sol Yayınları, 1998.
- Meek, Ronald: **Social Science and The Ignoble Savage**, London, Cambridge University Press, 1976.
- Miliband, Ralph: **Kapitalist Devlet**, Çev. Osman Akınhay, Belge Yayınları, 1989, s. 7-35.
- Miliband, Ralph: “Poulantzas ve Kapitalist Devlet”, **Kapitalist Devlet Sorunu**, Ralph Miliband, Nicos Poulantzas, Ernesto Laclau, Çev. Yasemin Berkman, İstanbul, İletişim Yayınları, 1990, s. 57-80.
- Miliband, Ralph: “Kapitalist Devlet: Nicos Poulantzas’a Cevap”, **Kapitalist Devlet Sorunu**, Ralph Miliband, Nicos Poulantzas, Ernesto Laclau, Çev. Yasemin Berkman, İstanbul, İletişim Yayınları, 1990, s. 41-56.
- Morfinio, Vittorio: “Althusser’de Yapısal Nedensellik Kavramı”, (“The concept of structural causality in Althusser”, **Crisis and Critique**, 2015 2(2), s. 87-107), çev. Eser Kömürcü, (Çevrimiçi) <https://komunizminguncelligi.wordpress.com/2020/06/08/althusserde-yapisal-nedensellik-kavrami-vittorio-morfinio/>, Son Erişim Tarihi: 28.10.2020.
- Neocleus, Mark: **Sivil Toplumu Yönetmek: Devlet İktidarı Kuramına Doğru**, Çev. Bahadır Ahıska, Ankara, Nota Bene Yayınları, 2013.
- Neocleus, Mark: **Faşizm**, Çev. Doğan Barış Kılınç, Nota Bene Yayınları, İstanbul, 2018.

- Neocleus, Mark: “Policing the System of Needs: Hegel, Political Economy and the Police of the Market”, **History of European Ideas**, 1998, Vol.24, No.1, pp. 43-58.
- Offe, Claus: “Structural Problems of the Capitalist State: Class rule and the political system. On the selectiveness of political institutions”, in Von Beyme (ed.), **German Political Studies**, v.1, Sage, 1974, pp. 31-54.
- Ollman, Bertell: **Diyalektiğin Dansı: Marx’ın Yönteminde Adımlar**, Çev. Cenk Saraçoğlu, İstanbul, Yordam Kitap, 2006.
- Ozan, Ebru Deniz: “Sosyal Bilimlerde Gerçekçi-İlişkisel Bir Yaklaşımın Anahatları”, **Praksis** (3), 2001, s. 10-25.
- Öğüt, Vefa Saygın, Çeğin, Güney: **Toplumsal Sınıfların İlişkisel Gerçekliği: Sosyo-Tarihsel Teorinin Sınıfla İmtihanı**, Ankara, Tan Kitabevi Yayınları, 2010.
- Öngen, Tülin: **Prometheus’un Sönmeyen Ateşi Günümüzde İşçi Sınıfı**, İstanbul, Yordam Kitap, 2014.
- Pasukanis, Evgeny B.: **Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm**, Çev. Onur Karahanoğulları, 3. bs., İstanbul, Birikim, 2013.
- Plant, Raymond: “Hegel and Political Economy-I”, **New Left Review**, I/103, May 1, 1977, pp. 79-92.
- Plant, Raymond: “Hegel and Political Economy-II”, **New Left Review**; I/104, Jul 1, 1977, pp. 103- 113.
- Polanyi, Karl: **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, Çev. Ayşe Buğra, 6. Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- Portelli, Hugues: **Gramsci ve Tarihsel Blok**, Çev. Kenan Somer, Ankara, Savaş Yayınları, 1982.
- Poulantzas, Nicos: “Sartre’in Diyalektik Aklın Eleştirisi ve Hukuk”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 73-108.
- Poulantzas, Nicos: “Çağdaş Devlet ve Hukukun Marksist İncelemesi ve Alternatif Sorunu”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. J. Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 41-72.

- Poulantzas, Nicos: “Devlette Hegemonya İncelemesine Giriş”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 109-170.
- Poulantzas, Nicos: “Büyük Britanya’da Marksist Politik Teori”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010.
- Poulantzas, Nicos: “Kapitalist Devlet: Miliband ve Laclau’ya Cevap”, **Kapitalist Devlet Sorunu**, Ralph Miliband, Nicos Poulantzas, Ernesto Laclau, Çev. Yasemin Berkman, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1990, s. 133-184.
- Poulantzas, Nicos: **Pouvoir Politique et Classes Sociales de l’Etat Capitaliste**, Paris, François Maspero, 1982.
- Poulantzas, Nicos: **Kapitalist Devlette Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar**, Haz. Bâki Alemdar, Çev. Şule Ünsaldı, Ankara, Epos Yayınları, 2003.
- Poulantzas, Nicos: **Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar**, Çev. Şen Süer, L. Fevzi Topaçoğlu, İstanbul, Belge Yayınları, 1992.
- Poulantzas, Nicos: “Kapitalist Devlet Sorunu”, **Kapitalist Devlet Sorunu**, Ralph Miliband, Nicos Poulantzas, Ernesto Laclau, Çev. Yasemin Berkman, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1990, s. 11-40.
- Poulantzas, Nicos: **Political Power and Social Classes**, ed. Timothy O’Hagan, Çev. Timothy O’Hagan, David McLennan, Anna de Casparis vd., London, Verso, 1978.
- Poulantzas, Nicos: **Classes in Contemporary Capitalism**, Çev. David Fernbach, London, NLB, 1975.
- Poulantzas, Nicos: “Marksist Bir Teoriye Doğru”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 199-234.
- Poulantzas, Nicos: “Devlet ve Toplum Üzerine Araştırma Notu”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 546-556.
- Poulantzas, Nicos: **Faşizm ve Diktatörlük**, Haz. Murat Belge, Çev. Ahmet İnsel, 2.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.

- Poulantzas, Nicos: **Fascism and Dictatorship: The Third International and the Problem of Fascism**, Çev. Judith White, Verso, 1979.
- Poulantzas, Nicos: **Portekiz, İspanya ve Yunanistan'da Geçiş Süreci**, Çev. B. Yılmaz, Belge Yayınları, 1981.
- Poulantzas, Nicos: **State, Power, Socialism**, Çev. Patrick Camiller, London, Verso, 2000.
- Poulantzas, Nicos: **Devlet, İktidar, Sosyalizm**, Çev. Turhan Ilgaz, Ankara, Epos Yayınları, 2004.
- Poulantzas, Nicos: “Politik Kriz ve Devletin Krizi”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 405-440.
- Poulantzas, Nicos: “The Political Crisis and the Crisis of the State”, **The Poulantzas Reader: Marxism Law and the State**, ed. James Martin, London, Verso, 2008, pp. 294-322.
- Poulantzas, Nicos: “Toplumsal Sınıflar Üzerine”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 265-308.
- Poulantzas, Nicos: “Faşizmin Halk Nezdindeki Etkisi Üzerine”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 359-372.
- Poulantzas, Nicos: “Marksizm Krizde mi?”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 511-524.
- Poulantzas, Nicos: “Yeni Küçük Burjuvazi”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 441-454.
- Poulantzas, Nicos: “Demokratik Bir Sosyalizme Doğru”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 489-510.
- Poulantzas, Nicos: “Kapitalist İlişkilerin Uluslararasılaşması ve Ulus-Devlet”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 309-358.

- Poulantzas, Nicos: “Nicos Poulantzas ile Röportaj”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 525-544.
- Poulantzas, Nicos: “Devlet ve Sosyalizme Geçiş”, **Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar**, Der. James Martin, Çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 455-488.
- Rancière, Jacques: “1844 Elyazmaları”ndan “Kapital”e Eleştiri Kavramı ve Politik İktisadın Eleştirisi”, **Kapital’i Okumak**, Louis Althusser, Étienne Balibar, Roger Establet vd., Çev. A. Işık Ergüden, İstanbul, İthaki Yayınları, 2007, s. 111-245.
- Reich, Norbert: “Devrim ve Stalinizm Arasında Marksist Hukuk Teorisi: Paşukanis Örneği”, çev. Metin Toprak, **Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi**, Ed. Taner Yelkenci, Nota Bene Yayınları, Ankara, 2013, s. 183-198.
- Sartre, Jean Paul: **Yöntem Araştırmaları: Diyalektik Aklın Eleştirisi**, Çev., Serdar Rifat Kırkoğlu, İstanbul, Yazko Yayınları, 1981.
- Sarup, Madan: **Post-yapısalcılık ve Postmodernizm**, Çev. Abdülbaki Güçlü, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2004.
- Savran, Gülnur Acar: **Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau Hegel ve Marx**, İstanbul, Belge Yayınları, 2003.
- Savran, Sungur: “Sınıfları Haritalamak”, **Marksizm ve Sınıflar**, Haz. Sungur Savran vd., İstanbul, Yordam Kitap, 2015.
- Sezgin, Ömür: **Marx, Kapital ve Diyalektik Materyalizm**, Ankara, Verso Yayıncılık, 1989.
- Sotiris, Panagiotis: “Althusser and Poulantzas: Hegemony and the State”, published in "Materialismo Storico. Rivista di filosofia, storia e scienze umane", Nr. 1/2017, (çevrimiçi) <http://www.historicalmaterialism.org/blog/althusser-and-poulantzas-hegemony-and-state>, Son Erişim Tarihi: 21.09.2020.
- Sweezy, Paul, Baran Paul: **Tekelci Sermaye**, Çev. Gülsüm Akalın, İstanbul, Kalkedon, 2007.
- Thalheimer, August: “Faşizm Üstüne”, **Faşizm ve Kapitalizm: Faşizmin Sosyal Kökenleri ve Fonksiyonu Üstüne Teoriler**, A. Thalheimer,

- A.Rosenberg, O Bauer, A Tasca, Çev. Rona Serozan, Ayrıntı Yayınları, 2019.
- Thomas, Paul: “Bringing Poulantzas Back In”, **Innovation**, Vol.13, No. 2, 2000, pp. 199-206.
- Thomas, Paul: **Yabancı Politik: Marksist Devlet Kuramına Yeniden Bakmak**, Çev. İbrahim Yıldız, Ankara, Dipnot Yayınları, 2009.
- Thomas, Peter: “Conjuncture of the Integral State? Poulantzas’s Reading of Gramsci”, **Reading Poulantzas**, Ed. Alexander Gallas, Lars Bretthauer, John Kannankulam vd., Wales, Merlin Press, 2011, s. 277-292.
- Thomas, Peter D.: **Gramsci Çağı: Felsefe Hegemonya Marksizm**, Çev. İlker Akçay vd., Dipnot Yayınları, Ankara, 2010.
- Thompson, E.P.: **Teorinin Sefaleti**, Çev. Ahmet Fethi Yıldırım, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1994.
- Togliatti, Palmiro: **Faşizm Üzerine Dersler**, Çev. Şiar Yalçın vd., Ankara, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2000.
- Türk, Duygu: “Eleştirel Gerçekçilik Üzerine”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 67, No: 3, 2012, s. 189-217.
- Wallerstein, Immanuel vd.: **Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor**, Çev. Şirin Tekeli, 5. Bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2005.
- Warrington, Ronnie: “Paşukanis ve Meta Biçimi Teorisi”, çev. Mehmet Evren Dinçer, **Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi**, Ed. Taner Yelkenci, Ankara, Nota Bene Yayınları, 2013, s. 113-144.
- Wood, Ellen Meiksins: **Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması**, Çev. Şahin Artan, İstanbul, Yordam Kitap, 2008.
- Wood, Ellen Meiksins: **Sınıftan Kaçış: Yeni Hakiki Sosyalizm**, Çev. Şükrü Alpagut, İstanbul, Yordam Kitap, 2006.
- Wright, Eric Olin: “Reading Guide to Political Power and Social Classes by Nicos Poulantzas”, 1982, (çevrimiçi), <https://www.ssc.wisc.edu/~wright/Published>

[writing/Poulantzas_reading_notes.pdf](#), Son Erişim Tarihi: 25.12.2020.

Yalman, Galip: “Bourgeoisie and the State: Changing Forms of Interest Representation Within the Context of Economic Crisis and Structural Adjustment Turkey During the 1980’s”, **Phd. Thesis**, University Of Manchester, 1997.

Yıldırım, Barış: "Yeni Bonapart’lar ve Kitle Muhalefeti", 06.12.2016, (Çevrimiçi) <https://baslangicdergi.org/yeni-bonapartlar-ve-kitle-muhalefeti/>, Son Erişim Tarihi: 19.01.2020.

Yücel, Yunus: “Kapitalizmin Enkazı, Neofaşizmin Yükselişi”, **Ayrıntı Dergi**, 21, Mayıs/Haziran 2017, s. 23-34.

Zaferoğlu, Duygu Tanış: “Galip Yalman ile Röportaj: Türkiye’nin Demokratik Bir Rejime Gececeğinin Emaresi Yok”, 1 Ocak 2017, (Çevrimiçi) <https://ayrintidergi.com.tr/galip-yalman-turkiyenin-demokratik-bir-rejime-gececeginin-emarkesi-yok/>, Son Erişim Tarihi: 10.01.2021.

ÖZGEÇMİŞ

Lisans öğrenimini 2000 yılında Hacettepe Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümünde tamamladı. 2003 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalında yüksek lisans derecesi aldıktan sonra, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi dalında doktora öğrenimi gördü.

